Ernst Leopold ADER

1898 – 1990

EESTI USUAJALUGU

II OSA
VIII peatükk

Skaneeritud 2022

I osa sisu:

I köide:
Sissejuhatus —— lk 2
I ptk - Primitiivusund —— lk 17
II ptk - Eesti muistne rahvausund —— lk 37
III ptk - Katoliiklikud mõjud rahvausundis —— lk 188
IV ptk - Reformatsioon ja selle tähtsus Eesti usuelule —— lk 264

II köide:
V ptk - Hallepietismi uuendav puhang —— lk 430
VI ptk - Vennastekogudus XVIII sajandil —— lk 513
VII ptk - Uuspietism ning vennastekoguduse tõus ja langus —— lk 615

II osa sisu:

VIII ptk - “Läänemaa ärkamine” ja selle tagajärgi (386 lk)

III osa sisu:

IX ptk - Uskkondadevaheline ühistöö Eestis (159 lk)

7

ERNST ADER

EESTI USULUGU

VIII ptk.

"LÄÄNEMAA ÄRKAMINE"

ja

SELLE TAGAJÄRGI

"LÄÄNEMAA ÄRKAMINE" ja selle tagajärgi

Käesolev peatükk viib meid maailmasajaloo murrangu aega. Ülemaailmne kapitalism oli jõudmas oma kõrgtasemele, algas halastamatu võitlus toorainete ja turgude pärast ning ajaloo näitelavale oli astunud uus jõud - organiseeruv töölisklass, mis üha nõudlikumaks muutus. Kõik need mõhtused ilmnesid teataval määral Eestiski.

Veel kord puhkes kodumaal suurem usuline ärkamine, nüüd LÄÄne-Eestis. Tookordne ärkamine ei saavutanud küll endiste masi-ärkamiste taset, ent see evis siiski tugevat entusiastlikku võrvingut. Usuliikumine levis ribadena ja laikudena üle maa, kuigi rohkem Eesti põhjaosas.

Vastamata usuliikumise lokaalsusele on "LÄÄnemaa ärkamise" üldmõju Eesti usumaailmale märgatav ja püsiv. Kelköige püüdis ärkamine muendavalt mõjustada luteri kiriku õpetuslikku ja usulisse sõiduvette laskunud vennastekogudust. Kuid selle kivinenud organismist oli ta suuteline vallutama vaid mõningaid kohapealseid koguduni ja rühmitusi, jättes vennaste üldtõõ suuresti muutumatuks. Usuäratuskõigus elavale usule võidetud inimestel selgusid mitmed usutõed, nendest tähtsamana kogudustõde ja ristimistõde. Nüüd tekkisid esmakordselt Eestis iseseisvad vabakirikud. Nendest baptism, olles esimene legaliseeritud vabakirik sin, saavutas hiljem teiste seas tunnustusväärse koha ning aegade möödudes arenes suurimaks ning tõguvõimsamaks vabakirikuks.

Peatükis vaadeldakse aega alates XIX sajandi seitsmekümnendatest aastatest kuni Esimese maailmasõjani.

1. H i s t o r i o g r a a f i a

LÄÄnemaa ärkamise kohta pole seni ilmunud ammendavat uurimust, kuigi mõlestusi ärkamisajast ja usuliikumise levikust, samuti esimeste usutegelaste elulugusid on vaimulikes ajakirjades rohkesti avaldatud. Kokkuvõtlikum ja uurimuslikuma suunaga teos on ainult Eesti Baptismi ajaloo I köitena mõeldud H.Tuttari ja H.V.Dahli "Ärkamise aeg" (Keila, 1929). Selles käsitleb H.V.Dahl LÄÄnemaa ärkamist, toetudes Vormsi ärkamiste osas peamiselt L.J.Österblomi mõlestustele (L.J.Österblom, "Svenskarna i Österejöprovinserna", Stockholm, 1894 ja L.J. Österblom, "Tårar och frälsning", Stockholm, 1894)ja laiemaid ärkamise tekkimisest ning arengust pakuvad ka prii- ja baptistikoguduste tekst käsitlevad teosed.

Vaimulikes ajakirjades, eriti "Kristlikus Perekonna lehes", "Vahimehes" ning "Teekäijas", leiduvatest artiklitest on ainuriklkem Joh. Dunkeli koostatud"Vaimutuul ehk Ärkamine" 1877 (aliss)1878) aastal LÄÄnemaal, mis pärast üle Eestimaa laiali lagunes". See ilmus algusõs pääsetseltsi "Salem" kirjastuses ning siis ajakirjades "Vahimees"(1911.aastal) ja "Kristlik Perekonnaleht" (1930.ja 1931.aastatel). Seda kirjutist kasutades avaldas Joh. Sarov 1923.aastal ajakirjas "Noorte Elu" ülevaatliku kirjelduse LÄÄnemaa ärkamisest ("Ärkamine LÄÄnemaal 1874-1884").

KÄsikirja jÄÄnud kirjutistest on tähtsamad Hans Grabbi (alias Krabi) ja Mihkel Vesmese priikoguduse algajaloo ülevaated. Joh.Laks on tema poolt koostatud ärkamisaja tegelaste elulugudes omajagu valgustanud tolleaegset olukorda.

Vähe on ilmunud trükis teoseid, mis priikoguduse tegevuse alguse otte tooksid, peale M.Buschi "Hiiumaa ärkamise ajaloo" (Keila 1923). See raamat on koostatud suures osas Mihkel Vesmese priikoguduse ajaloo järgi, kuigi toetub ka Mihkel Krabi, Tõnis Laasi ja teiste mälestustele. Torontos ilmus 1970.aastal A.Seppuri "Jees.Krist.Evg.Priikoguduse tekkimine ja levimine LÄÄnemaa ärkamises", mis autori enda sõnade järgi olla koostatud Mihkel Vesmesi ja Oskar Kunstmaa kirjutiste põhjal.

Ajakirjades leidub ajaloolisi andmeid priikoguduse kohta eelkõige ajakirjas "Armu HÄÄl". "Elulõvadest" ilmus 1932.aastal Peeter Võsu andmetekogu "Minevikku mälestusi".

KÄsikirjalises pärandis on põhjalikum ning üksikasju valgustav Hans Grabbi (Krabi) "Ärkamise ajalugu". Võib ainult kahetseda, et see teos, muidugi vastavalt kontrollitult ja korrigeeritult, omal ajal trükis ei ilmunud. Viimase teose alusel koostas Mihkel Vesmes ülevaate "Ärkamine eesti rahva keskel alates Nõarootsi kihelkonnast", mis seni kõige laiemalt priikoguduse varasemat ajalugu käsitleb. Viimasel ajal kirjutas O.Kunstmaa artikli "Vaimulik liikumine LÄÄne-Eestis" (Tallinn, 1970), kus muu seas Saaremaa priikoguduse algus üksikasjalikult vaatluse alla võetakse. O.Kunstmaa on kirjutanud teisigi ülevaateid priikoguduse tegevusest, mida käesoleva teose koostamisel on tänuga kasutatud. Privendade töö algust LÕuna-Eestis näitab Peeter Võsu käsikiri "Eluloolisi andmed v.Gustav Kriguli kohta".

Vennastekoguduse ajaloolise ülevaatena on ilmunud eri brošüürina vaid Joh.Dunkeli koostatud "Herrnhuti Ev.Vennaste koguduse kahesaja aastase tegevuse ülevaade, tema asumine, kannatused, võitlus ja tegevus enne LÄÄnemeremail, nÄÄd Eestis 1729-1929" (Tallinn, 1929). Vaatamata teose väikesele mahule toob see täpsustatud andmeid vennastekoguduse kõikõigust selle kohe sajandi jooksul .

Õnneks leidub kodumaa vennaste töö kohta küllaltki teateid vaimulikes ajakirjades, eriti "Kristlikus Perekonna lehes" ja "Vahimehes". Neis on toodud rohkesti mälestusi,tegevuse ja koosolekute kirjeldusi ning elulugusid. Paljupakkuv on hoolekandja Theodor Knothe kirjavahetus, mis aastatel 1912-1914. "Kristlikus Perekonna lehes" on avaldatud. Ülevaatlik on G.H. Martini "Virumaa vennastekoguduse kroonika" ("Kristlik Perekonna leht" 1928). Kahjuks on käesoleva töö autoril kasutamata jÄÄnud ajakirja "Petania" enamik aastakÄikе.

KÄsikirjalisi teoseid vennastekoguduse kohta on tarvitatud üksikuid, nendest oli andmeterikkam Joh.Lillemetsa "Vennastekoguduse liikumine".

Baptismiliikumise algusaja kohta on ajaloolist materjali siiski rohkem. Juba 1911.aastal ilmus Tallinnas kogumikus: "Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album 25-Juubeli aasta mälestuseks", mis sisaldab nimme LÄÄnemaa ärkamise ning baptismiliikumise algtegelaste mälestusi. Kirjapanekud on elavad, faktirohked ning isiklike elamustega läbi põimitud.

Samuti kogutees "50 aastat apostlite radadel. Jooni baptisti koguduste eluarengust Eestis". (Tallinn, 1934) on tüse raamat, mis igakülgselt käsitleb baptismi arengut Eestis. Kuid viimase raamatu puuduseks jäi selle liigne konspektiivsus ning ajalooliste analüüsi vähesus. Ühe koguduse ajaloona on tähelepanu A.Kilimiti "40 aastat Suure Meistri jälgedes 1898-1938. Jooni Tallinna II Baptisti Koguduse elust ja tööst tema 40 a. tegevuse tähistamiseks"(Tallinn, 1938).

Käesoleva teose koostamisel on baptismi ajaloo osas kasutusel olnud rohkesti käsikirjalisi mälestusi, Erkamiste kirjeldusi ning koguduste asutamise ja arengu ülevaateid, samuti mitmesugust dokumentaalset materjali, mille eest autor sügavat tänu avaldab seda võimaldanud isikutele, isetäranis kodumaa vendluse juhile Robert Võsule. Tänuga mõenutan ka Efraim Joel Dahli, kes oma kadunud venna Harald Viktor Dahli ajaloolise pärandi tutvustamiseks loovutas. Kasutusel olnud käsikirjadest on põhilisemad olnud M.Uusmanni "Baptistide tulek Tallinna" ja Ed.A.Heinla "Ajalooline kokkuvõte Kärdla Baptisti kogudusest".

Venemaa baptismi ajalooliste ülevaate koostamiseks on autorile suurt abi andnud R.Võsu "Evangeeliumi Kristlaste-Baptistide koguduste ajalugu. Eksaminõuded usuteaduslikel kursustel" (Tallinn, 1959), A.V.Karevi "Russkoe Evangel'sko-Baptistkoe dviženie", "Bratski Vestnik" 1957 g. ning A.J.Klibanovi "Istoria religiosnago sektantstva v Rossii (60 godõ XIX v. - 1917) (Moskva 1965).

Evangeeliumi-kristlaste (eesti) usuliikumise algust valgustavatest teostest nimetame Joh.Laksi "Evangeeliumi Kristlaste Vabakoguduse ajalooline ülevaade 1905-1930"(Tallinn 1930). Ed.Lilienthali käsikirjalised mälestused ning tema usutelud annavad rohkesti teateid nn. "Stroomi Erkamise" ning koguduse asutamise kohta.

Peame tunnistama, et paljud tolleaegsete usuliste liikumiste ajaloolised allikad ei ole käesoleva töö koostamisel kättesaadavad olnud, seda välismaa ajakirjanduses ilmunud vahest väga põhjalikud käsitlused ja mälestused, samuti riiklike arhiivide ürikud. Ka kohapealne andmestik on mõne koguduse suhtes lünklik olnud.

2. Maailma poliitiline pilt

a) XVIII sajandil Inglismaal alanud tööstuslik revolutsioon laienes järgnisel sajandil mandri-Euroopasse ja pani aluse kapitalismi arengule. Seoses tehnika eduga ja uute tööstusmasinate kasutuselevõtmisega suurenes tööstusettevõtete võimsus ja sellega toodangu maht. Viimase realiseerimisel tekkis võistlus, seda mitte ainult üksikute tööstuste, vaid ka riikide vahel ning ülemaailmsete turgude pärast.

Majanduslikus võistluses oli edu tugevamail riikidel, sellepärast olid kõikjal riigimeeste püüdlused suunatud oma riigi võimsuste tõstmisele majanduslikul ja sõjalisel alal. Algas palavikuline sõjavõimoderniseerimine ning alaline võkkaadri suurendamine.

Nüüd seisid suurriigid üksteise vastas peaaegu jalatallani relvastatult ning nõudsid endale koloniaale, rahvaid, maid ja turge. Tühiste ettekäänete all tungiti vähearenenud ja jõustutesse maadesse Aafrikas, Ameerikas, Aasias, alustati sõdasid ja hõivati kaugeid asumaid. Polnud haruldased ka sõjalised konfliktid võistlevate suurriikide endagi vahel. Neid püüti siiski vältida riikidevaheliste sõjaliste lepingute sõlmimisega, tõeliselt aga selleks, et nende kaudu suurendada oma autoriteeti välispoliitika areenil.

Äsjasammud tööstuses kiskusid ära suuri talupoegade hulki maalt, nende kodupinnalt ja endisest patriarhaalsest miljööst, ning viisid neid linnadesse ja muudesse tööstuskeskustesse. Algas hoogne urbaniseerumine. Uude elamiselukorda asetatud endised talupojad proletariseerusid kiiresti, tihedas kokkupuutes üksteisega allusid vastastikku üksteise mõjule ning omandasid ühised vaated, mis kollektiivides tegutsevatele sotsiaal-psühholoogilistele teguritele tee avas. Oli tekkinud proletariaat, s.o. väärtuste tootjate lugematu hulk, kes oli vastu asetatud vähemarvuliste tootmisvahendite omajatega.

Ringelise vastuolu lahendamiseks pakuti uusi hüpoteese ja õpetusi, millestest ajavooludele vastupidavamaks on osutunud marksism. Selles leitakse, et pääste tuleb vaid siis, kui proletariaat revolutsioonilisel teel hõivab võimu ja tootmisvahendid ning paneb maksma proletariaadi diktatuuri ja sellega õiglase ühiskondliku korra, kus pole enam ekspluataatoreid ega ekspluateeritavaid. See õpetus langes viljakale pinnasele, ja haaras hulki. Tõelised organiseerusid marksistliku idee ümber.

Muudatusi tekkis samuti rahva üldises maailmavaates, mõtteliteedis ning olmes. Seikohale asusid majanduslik elukäsitus, ainelistele hüvedele taotlemine ning materialistlik maailmavaade. Üha rohkem surutakse kõrvale eetiliste normide nõuded, vaimsed väärtused ei leia endist hindamist, eriti usulised taotlused ei evi rahvaste meelsuses suuremat väärtust.

Rahva olmes on XIX - XX sajandil tekkinud põhjalikud muudatused. Uued vormid on tunginud linna- ja elasuehitusse, korterisisustusse, toitlustusse, rõivastusse, perekonna- ja

ühiskonnaelu normidesse, moraali ning eetikasse. Seda näeme rahvahariduses, kirjanduses, kunstis ja mujal.[1] See nähtus on levinemas üle maailma, tunginud Euroopa ja Ameerika rahvaste ellu ja meie silmade all laieneb areneyates maades Aasias, Aafrikas.

b) Veelhe hiljem jõudis kapitalism Venemaale. Siin esinesid samad nähtused, mis Lääne-Euroopaski ning XIX sajandi lõpuks oli Venemaa majandus jõudnud suhteliselt kõrgele tasemele. Talupojad vabastati 1861. aasta seadusega pärisorjusest, kuid ilma maata, mida nad mõisniku käest pidid ostma või rentima. Maaseadus talupoegi ei rahuldanud ning üle maa puhkesid ülestõusud.

Tsaarivalitsus ei tegelnud palju oma elanikkonna pakiliste nõustega, vaid ajas suurriiklikku poliitikat. Suurvürstide ajast - XIV, XV sajandist - pärinev "maadeühendamise" tendents elas edasi ning valitsuse poliitika oli ikka olnud ühendada Tsaari-Venemaaga uusi alasid ja valdkondi. Ühes 1839. aastal Pariisis ilmunud raamatus tuuakse tsaar Peeter I õpetused oma järeltulijatele, missuguste poliitiliste ja sõjaliste abinõudega saada enda valitsuse alla terve Euroopa.[2] Ehkki mõned peavad neid õpetusi võltsinguks, tõendab vastupidi st Tsaari-Venemaa terve järgnev riigipoliitika. Meenutagem kas või autonoomse Poola ülestõusu verist mahasurumist 1863.aastal ning Poola kuulutamist Venemaa lahutamatuks osaks, või ükskõiksele järgnevaid Ida-Aasia alade, Kaukaasia ja Kesk-Aasia vallutamisi.[3]

XX sajandi algul hõivati Mandžuuria, vallutati Koreale kuuluv Port Arturi sadam, millega jõuti juba Jaapani ja Inglismaa mõjusfääri. 8.veebruaril 1904. aastal tungisid Jaapani miindlaevad tsaari väejuhtidele ootamatult Port Arturi alla ning laskisid põhja või tegid võitlusvõimetuks seal asuvad sõjalaevad. Vene-Jaapani sõda oli alanud. See lõppes Tsaari-Venemaale traagiliselt.[4]

Venemaa rohkearvuline tööliskiass asus XIX sajandi teisel poolel majanduslike nõudmiste esitamiste, streikide ja ülestõusude teele. Kuid siiski jäi Venemaal veel kauaks ajaks kõige rahutumaks elemendiks maata või vähese maaga talupoeg. Tema "maanälg" sai korduvate ülestõusude põhjuseks. Talurahva huve asusid kaitsma n.n. "raznotsintsõ (haritlased, kes ei kuulunud privilegeeritud seadiklassi). Nendest n.n. "narodnikud"(rahvameelsed) tunnistasid sotsialistliku korra lähteaiaks Venemaal siinset ürgset külakogukonda. Narodnikud nägid

---

1. S.A.Tšeboksarov, U.A.Tšeboksarova, Rahvad, rassid i kultuurid, Moskva, 1971, lk.233-234).(Edaspidi: Tšeboksarov, Tšeboksarova, Rahvad, rassid i kultuurid).
2. Siirgava, Lääne linna kirjutaja, Kommentaarid, lk.565-566 (O.Jõgi).
3. Üldine ajalugu V Uusim aeg, Dr.H.Kanni toimetusel, Tallinn 1932, lk.345 j.j.(Edaspidi.Üldine ajalugu V).
4. Samasama, lk.370-371.

talupoegades ainsat jõudu, kes oleks suuteline revolutsioonilisel teel kõrvaldama isevalitsust ning kehtestama uue ühiskondliku korra. Osa narodnikuid omas anarhistlikke vaateid ning hakkas poliitilises võitluses tarvitama terrorit. Häljem loobuti küll anarhistlikest vaadetest, kuid terrori tarvitamine jäi. 1879. aastal asutatud salaseltsi "Rahva tahe" otsusel surmati 1881.aastal keiser Aleksander II. Aleksander III ajal narodnikute illegaalsed seltsid purustati ning liikumine likvideeriti.[5]. Järgmise sajandi algul läks revolutsioonilise liikumise juhtimine 1898.aastal asutatud sotsiaaldemokraatliku partei kätte. Nüüd loobuti terrorist ning propageeriti poliitilist revolutsiooni tööliskassi ülestõusu abusel. 1903.aastal läks parteis juhtimine revolutsioonilise tiiva kätte, keda sellest peale saavutatud enamuse tõttu nimetati "enamluseks"[6].

Pärast kaotustega lõppenud Vene-Jaapani sõda algas 1905. aasta revolutsioon. Pühkes see 22. jaanuaril Peterburis Talvepalee juures, kuhu üle 150 tuhande töölise oli ilmunud, et esitada keisrile kollektiivne palvekiri mitmesuguste õiguste saavutamiseks. Siin vangistati tööliste esindajad ning rahvahulgale avati püssituli. Ülestõus veeres üle suure maa ning jõudis oma haripunkti 1905.aasta/ XX. ja 1906. aasta vahetusel. Seda ei summutanud isegi 1905.aastal 17.oktoobril antud keisri manifest, mis laialdasi vabadusi lubas, vaid enam veel avas massiliikumisele lahtisi uksi. Rüüstati ja põletati valitsusasutusi ning mõisasid, vabastati vange ning korraldati demonstratsioone. Aegamööda tõmbusid kainemeelsemad rahvaliikumisest eemale. Valitsus kasutas jõudude killunemist ja hakkas sõjavägaga liikumist maha suruma, seda veriselt ja julmalt. Pea- ja siseminister riik määras keiser 1906.aastal tugevakäelise Petr Stolõpini (1863-1911), kes peaaegu kõik antud vabadused ja reformid likvideeris ning seadis sisse kindla korra.[7].

---

5. Kratki otšerk istorii ruskoi kulturõ s drevneišin vremjon do 1917 goda, Leningrad 1967, lk.371-387 (edaspidi: Kratki otšerk istorii ruskoi kulturõ).

6. Samasama, lk.465-468.
7. Üldine ajalugu V, lk.375-379.

3. Poliitilised ja maailmavaatelised nihked Eestis

a) Eesti rahvuslik ärkamine oli jõudnud kõrgtasemele. Lõpuks oli kujunenud välja kindlate tunnustega eesti rahvas seniste maarahva asemel. Sellega oli Läänemere kallastele tekkinud uus poliitiline, majanduslik ning kultuuriline jõud, kes siinses "orkestris" hakkas oma nooti kaasa mängima.

1. Sotsioloogia defineerib r a h v u s t kui inimeste etnilise ühtekuuluvuse kõrgemat vormi ühise kirjakeele ja kultuuriga.[8] Rahvuslus on oma rahva õiguste esiletõstmine, oma rahva vastandamine teistele rahvastele analoogiliselt individuaalse "mina" vastandamisele "mitte minale". Rahvuslusel kui tugeval sotsiaal-psühhilisel jõul on suur tähtsus rahvaste poliitilises elus: leitakse, et ajaloo aluseks on tegelikult rahvuste ajalugu.[9]

Rahvuse tunnuste ning rahvuse kujundamise tegurite määramisel asuvad teadlased väga erinevatel seisukohtadel. On peetud rahvuse põhiliseks määrajaks rassi. Kõik muud rahvust iseloomustavad tunnused, nagu keel, kunst, usund, uskumused, traditsioonid ja rahva iseloom olla põhjustatud rassist.[10] Sellevastu teised väidavad, et puhtaid rasse pole olemas, sest palju aastatuhandeid kestnud rassides segunemisega on kõik rahvad oma algsed rassitunnused kaotanud. "Antropoloogias vaadeldakse rassi kui ajas muutuvat ühnaamilist ja veolavat kategooriat."[11] Veel otsitakse rahvuse määratlejana mingisugust "Rahvahinge". Sellel seisukohal asusid kunagised romantikud. Öeldi: "Rahvust ei loo põlvnemine ega keel, vaid rahvahing." Keel, välised ja sisemised tavad, usund ning tehnika, kunsti ja teaduse saavutused, isegi rahva ajalugu on rahvahinge looming.[12] Rahva hingeelu suurt tähtsust ajaloo arenguks rõhutab ka Karl Lamprecht.[13] Rahvusi eraldab üksteisest siiski keel. Sellega sõnad "rahvus" ja "keel" on kujunenud peaaegu samasteks mõisteteks. Keelele omistatakse peale selle veel erilise kultuuriloov missioon, temast olla tingitud rahva kultuuri muud avaldused. Isegi inimese keele struktuur määrata maailma, milles antud inimene elab. Inimesed, kes kõnelevad eri tüüpi keeli, tajuvad ja kujutavad maailma erinevalt.[14] Sellevastu on seisukohti, et kultuuriloomingus on just primaarne osa välismaailmal, loodusel, oma mitmekülgsusega. "Inimkonna traditsioonid, ideed, mõisted, müüdid ja religioonid - kõik need on looduse mitmesuguse mõju tagajärjed. Need on tekkinud inimese reaktsioonina loodusnähtustele, kaasinimeste käitumisele, ebasoodsates oludes harkivatele eluraskustele."[15]

---

8. Jansson, C.R.Jakobsoni "Sakala", lk.23.
9. Karl Lamprecht, Moderne Geschichtswissenschaft.Vait.Madisson, Karl Lamprechti ajaloofilosoofilised ideed, lk.73.
10. Le Bon, Hulkade psühholoogia, lk.69,71.
11. Tšebokarov, Tšebokarova, Narodõ,rasõ i kultuurõ,lk.153.
12. Bart, Filosofia istorii kak sotsioloogia, lk.245
13. Madisson, Karl Lamprechti ajaloofilosoofilised ideed, lk.74.
14. Hollitšer, Tšelovek v nautšnoi kartine mira,lk.385.
15. Victor F.Weisskopf, Teadmine ja teadmishimu. Looduse kujastamine inimteadmistes, Tallinn 1970,lk.194 (Edaspidi: Weisskopf, Teadmine ja teadmishimu).

Tõsiasjaks jääb, et rahvusliku iseloomu kujundamisel on koos tegutsemas mitmesse valdkonda kuuluvaid mõjutegureid, nii ressiline dominant kui ka looduslik keskkond. Siin on oma osa sotsiaalsel ja majanduslikul olukorral, mis oma jälje on rahvuse iseloomule jätnud. Viimast vormib samuti rahvuste terve ajalooline minevik ning ta põline kultuur, rahva etnograafiline ja loomingulise põrand, ta rahvakunst, rahvaluule, uskumused ning keel. Keel, kui kõige nähtavam ja eraldusvõimelisem tunnus, on saanud sisuliselt rahvuste eraldajaks, kuigi ta seda tegelikult ei pruugi olla. Keenutame mitmekeelseid juute, keda ühendab ühiseks rahvuseks ressiline ja usundiline ühtsus.

Rahvustunde puhkemine ja uue rahvusliku üksuse tekkimine toimub harilikult spontaanselt, ootamatult. Mõni pikemat aega vegetatiivset elu elav, kuid võõrkultuuri mõjudele avatud rahvas kogeb korraga seletamatuid muudatusi endas. Rahva seas puhkeb näiliselt iseendast enneolematu ja hiljem niipea mitte korduv kultuuriline elu tõus, millest on haaratud hulgad. Kõiki on vallanud mingi nälg ja janu kultuuriliste hüvede järele. Rahva keskelt tõuseb lühikese aja jooksul andekaid inimesi, kes on suutelised oma panuseid andma. Neid aegu nimetatakse rahvuslikeks ärkamisaegadeks ning samastatakse keskaja lõpul Lääne-Euroopas puhkenud renessansiga, muidugi mõõtmes, mis ärganud rahvuse sisemistele loovatele võimetele vastab.

2. XIX sajandi teisel poolel puhkes majandi esimesel poolel kujunenud <u>eesti</u> rahva <u>rahvuslik ärkamine.</u> Selles võime eraldada kolm arengufaasi.

Esimene, õieti ettevalmistav faas, kestis 1820. aastast kuni 1860.aastani. Tollal kujundasid F.R.Faehlmann ja Fr.R. Kreutzwald pioneeridena rahvuslikku ideoloogiat. Siis ilmus trükist "Kalevipoeg" (1857-1861), J.W.Jannsen astus "Perno Postimehega" (1857) avalikkuse ette. Sellesse ajastusse kuuluvad talurahva rahutused ("Mahtra sõda" 1858.a. ja sõirdumine õigeusku).

Alates 1860.aastast jõuab rahvuslik liikumine teise faasi. Sellega hakkasid kaasa tulema suuremad rahvahulgad. Liikumise kandvaks jõuks saab J.W.Jannsen. Viimane siirdub Tartusse ja hakkab siin välja andma "Eesti Postimeest" (1864). Peaaegu samal ajal asus avalikku tegevusse Jakob Hurt. Juba 50-ndate aastate lõpus hakkasid Peterburi eesti soost haritlased koos käima ning eesti keele ja kultuuri vastu huvi tundma. Nende n.n. "Peterburi patriootide" ettevõtsa astus 1862.aastal maalikunstnik Johannes Köler. Hiljem, "Peterburi patriootide" ridadest rahvuslikku virgutust saanud, jõuab rahvajuhi kohale C.R.Jakobson. Sellesse ajastusse kuulus "Eesti Aleksandri kooli" asutamise mõtte tõrkamine (1860) ning talupoegade ühispalvekirjade esitamine keisrile (1864, 1865 ja 1868) majanduslike, sotsiaalsete ja kultuuriliste õiguste saamiseks. 1862.a. anti välja "Kalevipoja" rahvaväljaanne, 1865.aastal asutati lauluseltsi "Vanemuine" Tartus ja "Estonia" Tallinnas. C.R. Jakobson pidas oma esimese "isamaakõne" (1868). Korraldati esimene üldlaulupidu (1869).

Järgmises aastakümnes tõusis rahva kultuuriline tegevus veelgi: 1870. asutati Tartus "Eesti Põllumeeste Selts", 1871.aastal algas rahakorjamine "Eesti Aleksandri kooli" heaks, kutsuti ellu "Eesti Kirjameeste Selts" ja "Eesti Üliõpilaste Selts". Niljem peeti II ja III üldlaulupidu (1879

ja 1880), hakkas ilmuma C.R.Jakobsoni "Sakala" (1878-1882). Siis asutati eesti seltse: Viljandis "Koit" (1872), Narvas "Ilmarine" (1874), Pärnus "Endla" (1878), Tallinnas "Lootus" (1878) ja Võrus "Kannel" (1881). Kinnitati Eesti kaubaselts "Linda" (1881). Eesti rahvuslik ärkamine oli jõudnud kõrgpunkti.

Siit peale alustasid võimud sellele hoogsat vastutõstamist, mis liikumise surus põranda alla. Võgivalt rahva hinges tõrganud idee vastu tegi selle veel jõulisemaks ning laiendas ärkamisliikumisesh haaratud hulki. Ärkamine oli jõudnud oma kolmandasse faasi.[16].

Eesti rahvuslik ärkamine algas Lõuna-Eestis, õieti sadamalinnas Pärnus, kus esimene eesti rahvamees J.W.Jannsen oma ajalehe asutas. Rahvahulgad tulid jõgnevalt liikuma Viljandimaal, seejärel Tartus. Viimane saigi pärast J.W.Jannseni sinna asumist eestluse keskuseks. Põhja-Eestisse valgus rahvuslik liikumine sootu hiljem ning siin said sellest vähesed haaratud. Rohkem elevust oli märgata Tallinna ümbruses ja Virumaa rannakihelkondades. Rahvuslik liikumine oli oma iseloomult talupoeglik ning oli suunatud eriti talupidajate ja -rentnike kultuuriliste tarvete rahuldamiseks. Hiljem, kui hakkas ilmuma "Sakala" ja liikumisse tulid poliitilised nõudmised, ühines rahvuslikku ärkamisliikumisega ka linnaelanikke.[17].

3. Rahvuslik ärkamine algab siis, kui seda põhjustavad tegurid on oma arengus jõudnud optimaalsele tasemele. Meie maarahva rahvuslik omaelu oli hakanud kujunema juba varakult, seda rootsi ajal Põhjasõja aegsetes võitlustes koos vabade sõdalastega. Rahvusteadvuse ärkamises oli suur osa pietismiaegsel usulisel elevusel, kuid eriti XVIII sajandi venmastekoguduse liikumisel, mis suuri hulki isetegevusele ning oma jõu tunnetamisele oli viinud. Uus XIX sajand algas raske majandusliku ja sotsiaalse survega. Kui naabermaades levis humanseem poliitiline vaade, millo tagajõrgi ka talupojad tundsid, siis Venemaa talupojad vaevlesid üha kasvava feodaalse surve all. Kahekordselt oli seda tunda Baltimaades, kus feodaalsele survele lisandus veel rahvuslik ning peale selle mõisnike poliitiline võimutõius, mis sisekubermangudes oli tundmatu.

Sajandi esimesel poolel majanduslik olukord Baltimail mõnevõrra paranes tõnu uutele seadustele, seda enam rahvusvahelisele majanduslikule konjunktuurile ning kapitalistliku korra arengule. Seda raskem oli nõõd taluda poliitilise korra

---

16. Ea Jansen, Mihkel Veske ühiskondlik-poliitilisest tegevusest. Studia historica in honorem Hans Kruus, Tallinn 1971.lk.387-388; Hans Kruus, Eesti ajalugu kõige uuemal ajal II, Tartu 1928, lk.48-73(Edaspidi:Kruus, Eesti Ajalugu II); Eesti NSV ajalugu II, lk.133-165; E.Jansen,Erinevate suundade küsimusest Eesti rahvuslikus liikumises 1860-1880-ndatel aastatel.C.R.Jakobson ja tema ajastu,Tallinn,1957 lk.39-72(Edaspidi:Jansen,Erinevate suundade küsimusest Eesti rahvuslikus liikumises).
17. Juan Kõrnõr, Ärkamisaegne eesti ühiskond, Lehed tuulde, Tallinn 1958, lk.23-24 (Edaspidi:Kõrnõr, Lehed tuulde).

mahajäämust, mis enam uutele olukordadele ei vastanud. 1860. aastal sai Eestis tähtsaimaks rendivormiks raharent. Algas talude päriseksostmine. Eestlaste seas kujunes oma varakam seisus. Nii oli 1881. aasta rahvaloenduse andmeil Eestimaa kubermangus 12 eestlasest mõisaomanikku, 77 mõisarentnikku ja 151 mõisavalitsejat. Lõuna-Eestis oli neid kindlasti rohkem.18. Nüüd arenes majanduslikult kindlustatumate ja enam haritud eestlaste seas ärkratundmine, et nad pole mõisniku tõõrjad, vaid riigikodanikud, kellel on samaväärne osa kodanikuõigustest. Vähesed rahvuslikult meelestatud eesti intelligentsi esindajad tunnetasid eriti valuselt rahvuslikku ebavõrdsust. Need, püüdes pöhimõtteliselt rahva kultuurile ja minevikule, andsid rahvuslikule liikumisele ideelise aluse ning otsisid sidet rahvahulkadega, et nende keskel eestluse vaadet levitada.

Vastavalt jõukuse kasvule ja haridusele tõusule elustus kirjanduslik tegevus, asutati trükikodasid ja kirjastusi, ilmusid mitmed ajalehed, "Kalevipoja" ilmumine pani aluse rahva mineviku idealiseerimisele ning sama suunda jätkasid C.R. Jakobsoni ja J.Hurda ajaloolised teosed. Patriootiliste luuletustega astus kirjanduspõllule L.Koidula. Temale järgnesid mitmed noored luuletajad ja jutukirjanikud. Oli tekkinud eestikeelne ilukirjandus.

Omapoolseks stiimuliks eesti rahvusliku ärkamise ergutamiseks sai soome rahvuslik liikumine. Kui Soome 1809. aastal Venemaale allutati ning laialdane omavalitsus anti, algas seal ühenduses sellega soomluse liikumine, mis haaras rohkesti rootsistunud soomlasi, rootsiaegseid haritlasi, riigiametnikke, ~~xxxxx~~ riigi tegelasi, nende seas ka aadlisoisusesse jõudnuid, kes soome keele tõrvitamisele üle läksid, seda 1830.aastate lõpul. Nende seisukoha oli riigitegelane A.J.Arvidsson 1820. aastal väljendanud sõnadega: "Rootslased meie ei ole, venelasiks meie ei saa, olgem siis soomlased."19. Eriti hoogustus rahvuslik liikumine Soomes pärast "Kalevala" ilmumist (1835). Suurema venna rahvuslik edu sai nüüd eeskujuks eestlastele. Juba J.W.Jannsen leidis kontakti Soome tegelastega ning käis koos Lydia Koidulaga seal. Ka on teada Fr.R.Kreutzwaldi, J. Hurda ja C.R.Jakobsoni hõimuharrastusi.

4. Eesti rahvuslikule liikumisele sai edaspidi saatuslikuks selle jagunemine kahele suunale. Algne, J.W.Jannseni poolt alustatud vool taotles eelkõige rahvuslikku ja kultuurilist uuss Undi, jättes maaküsimuse ja Balti erikorrast tingitud poliitilise olukorra muutmise vähem tähtsale kohale, pidades seda alles teadlikule ühiskonnaelule tõrkavale talupojale varajaseks ja üle jõu käivaks. Nende seisukohtadega ühines üldiselt ka J.Hurt, kes eriti otsustavalt välja astus rahvusliku teadvuse ärataimise ja rahvuslikku kultuuri arendamise eest. Neid nõudeid tunnistas ka teine J.Kõleri ja eriti C.R. Jakobsoni poolt edustatud suund. Kuid viimane seadis siiski

)

18. E.Jansen,"Sakala"kaastööliste sotsiaalsest ja kutselisest jagunemisest.ENSV TA toimetised. Ühiskonnateadus 1965.a. lk.447 (Edaspidi:Jansen,"Sakala"kaastööliste sotsiaalsest ja kutselisest jagunemisest).

19. Jansen, C.R.Jakobsoni "Sakala", lk.27; Üldine Ajalugu IV, lk.578.

esiplaanile seotu radikaalsemad nõuded, nimelt maaküsimuse lahendamise ja talurahvale poliitiliste ja sotsiaalsete õiguste andmise. Põhiliselt erinevad olid kahe voolu seisukohad kiriku- ja usuküsimustes. Jakobsoni kõrgemeelsed vaated eitasid täielikult Ev.-luteri kiriku domineerimist Balti erikorras ning koos sellega ka kristluse eeliseid. See vaadete lahkuminek saigi tekkinud lõhe aluseks. Sama tähtsust omas erinevus poliitiliste orientatsioonide vahel. Jakobson asus vankumatult idaorientatsioonil ning lootis Vene tsaarivõimu kaudu ja vene rahvusliku rõngkondade abil eestlaste nõudlusi rahuldada.[20].

Jannseni-Hurda partei asus aga järjekindlalt kiriku ja usu kaitsel ning kartes venestamise võimalusi, hoidus "pöördumisest Peterburi poole".[21] Selle lõhega oli eesti rahvuslik liikumine kistud kaheks. Algas võitlus "lääne poolse protestantliku germaani ja idapoolse õigeusklikku slaavi kultuuri vahel."[22]

C.R.Jakobsoni programmi tulundusliikme ja sotsiaalseid nõudeid rohutas ka Konstantin Päts (1874,-1956) oma ajalehes "Teataja", mis 1901 aastast alates Tallinnas ilmus. Ajaleht jätkas endise radikaalse partei traditsioone ning, tunnistades küll rahvustunde rahvuste elus positiivseks nähtuseks, asetas selle siiski vähemtähtsale kohale. Usuküsimusega ajaleht oluliselt ei tegelnud ning lähemast idaorientatsioonist oli loobutud.[23].

Alalhoidliku voolu võimekam tegelane Jakob Hurt (1839-1907), kokkupõrkes C.R.Jakobsoni pooldajatega, oli 1887.aastal sunnitud loobuma "Eesti Aleksandrikooli Peakomitee" presidendi kohalt. Juba 1881.aastal lahkus ta "Eesti Kirjameeste Seltsist". Nüüd asemaldus J.Hurt üldse poliitilisest tegevusest ning pühendas ennast teaduslikule tööle. Tema algatatud eesti rahvaluule suurkogumine pani aluse rahvusvahelises ulatuses unikaalsele folkloori kogule.

Pärast järgnenud vähevõimeliste epigoonide ajastut tõusis rahvusliku voolu tegelasena esirinda Villem Reiman (1861-1917), keda võiksime nimetada esimeseks teadlikuks eesti rahvuslaseks. Ta tegi oma kadanklikust miljöösst võõrutud naise uuesti eestlaseks, oli eesti haritlastest esimene, kes koduseks keeleks võttis eesti keele. Tema algatusel võttis Jaan Tõnisson ajalehe "Postimees" oma kätte ja hakkas seda toimetama rahvusliku, usule hoolivamas vaimus. Reiman oli tegelikult esimene ajaloouurija, kes andis oma töödega õigläse üldkujutuse eesti rahva ajaloolisest arengust ja kultuurielu tekkimisest. Olles Kolga-Jaani kirikuõpetaja, esines ta siin tõsise usuinimesena, kelle sügavvaimulikud kõlblust, karskust ja sirgjoonelist usuelu nõudvad jutlused olid tõelikus kooskõlas jutlustaja enda eluga ja usuliste vaadetega.[24]. V.Reimani kõrval sai rahvusliku liikumise

---

20. H.Kruus, Eesti ajalugu XIX sajandi teisel poolel, Tallinn 1957, lk.252-256 (edaspidi: Kruus, Eesti ajalugu).
21. Samalsamas, lk.256.
22. M.Kampmaa, Eesti kirjanduse põhijooned II, Tartu,1933, lk.148 (edaspidi: Kampmaa, Eesti kirjanduse põhijooned II).
23. Eesti Biograafiline Leksikon, lk.398-399.
24. Samalsamas, lk.418-421; Palm, Villem Reiman, lk.72,74.

juhiks Jaan Tõnisson (sünd.1868), kes sellele kohale jäi kuni oma ühiskondliku tegevuse lõpuni. Tõnnustades küll rahva tulundusliikmelisi nõudeid, seisis temal esiplaanil siiski rahvuspoliitika. J.Tõnisson, kasvades patriarhaalses hermhuutlikus miljöös, sai kristlikke väärtusi austavaks ja samal ajal konservatiivsusesse kalduvaks poliitikuneheks.[25].

b) Eesti ühiskondliku liikumise lõhe ning väheste eestlaste-ühiskonnategelaste jagunemine kahte leeri avaldus eriti silmapaistvalt ja kahjustavalt järgnenud venestamise ajal, millal eestlase rahvuslik olemasolu oli taas kaalul.

Sissejuhatuseks Baltimaade venestamisele sai keiser Aleksander III poolt 1882.aastal siia saadetud senaator N.A.Manasseini revisjon. Rahvas võttis revisjoni vastu vaimustusega, lootes esitatud soovidele tõelikku rahuldust saavutada. Kohapeal külvati senaator märgu-, palve- ja kaebekirjadega otse üle. Kohalikud saksa võimud sattusid revisjoni puhul paanikasse, kartes sellest oma eesõiguste kadu. Kuid senaatori revisjoni tagajärjed ei rahuldanud esimeste soove ega kahjustanud eriti teisigi.[26].

1. Vene riigivõimu ja Baltimaade saksa rahvusest valitseva kihi vahel oli alanud võitlus eestlase hinge pärast. Vene slavofiil Jüri Samarin (1819-1876) avaldas 1849.aastal "Kirjad Riiast", kus ta balti-saksa separatismi paljastas ning soovitas venemõbralikke põrisrahvaid toetada, vabastades neid saksa mõju alt, ning tuua ligemale Venemaale. Saksa ringkonnad alustasid ägedat vaidlust Samarini teesidе vastu. Siin esines ägedamalt ja ärmuslikumalt balti ajaloolane ja publitsist C.R.G.Schirren. Viimane väitis, et Baltimaal polevat isegi rahvast, selle sõna tõsises tähenduses, vaid siin olevat igavesest ajast peale elanud vaid võitjad ja võidetud. Sellepärast eestlased ja lätlased, kui nad peaksid jõudma kõrgemale kultuuritasemele, siis nad paratamatult saksastuvad.[27].

Eesti rahvuslik ärkamine tuli baltisaksa ringkonnale ootamatult. Neni oli ikka nii olnud, et paremale haridusjärjele ning varakusele jõudnud eestlased sulasid maa võõrrahvasse. Seda alates juba juba XIII sajandist, millal sõjakeeristes ellu jäänud eesti feodaalide assimileerusid võitjatega. Feodaalsesse sõltuvusse surutud madalam seisus polnud sadlile rahvuslikult häiaohtlik ning selle rahvustamisele ei pööratudki tähele anu. Sellega jätsid vallutajad siin seda tegemata, mida nad kord läänе-slaavi ja balti aladel - Brandenburgis, Meklenburgis ja Preisimaal oma esmajärguliseks ülesandeks pidasid. See hooletus andis ennast nüüd tunda. Tõsi, juba XIX sajandi algul arutati balti-saksa ajakirjanduses põrisrahvaste saksastamise võimalusi ja selle hüvesid. Isegi tuntud publitsist ja ilmukas põrisorjade eestkostja G.H.Merkel (1769-1850) pooldas oma ajakirjas "Provinzialblatt"is lätti rahva

---

25. Eesti Biograafiline Leksikon, lk.537-541; J.Koos, Jaan Tõnissoni vaated kirjandusele Looming, 1938, lk.1094.
26. Kruus, Eesti ajalugu II, Lk.80-82.
27. Jansen, C.R.Jakobsoni "Sakala", lk.34.

saksastamist (1829. ja 1830.a.a.). Siis pole ime, kui feodaalse rassismi kõige ägedama kaitsjana tuntud Tallinna Ülemkooli-õpetaja Ed.Meyer kuulutas kadu eesti rahvale kui ainult etnilisele nähtusele", mida "kultuurirahval" olla täielik õigus hävitada. Eestlased olevat juba kord ainult mongolid ning igasuguse kaastunne nende vastu, nagu see on samuti hülgerasvast lehkavate punamahkade suhtes, olevat ainult rumal sentimentaalsus. ("Inland" 1845)[28]. Omaaegne "õpetatud Eesti Seltsi" esimees ja eestlastesse muidu heatahtlikult suhtuv G.M.Santo (1802-1856) pidas igati loomulikuks ning soovitavaks, et vähegi kõrgemale jõudnud eestlane sulaks sakslaste sekka, sest oleks utoopia, kui keegi komfortne bürger jääks eestlaseks.[29] Samuti vanameeste mõisnike esindaja Luunja parun G.Nolcken (1789-1853) käratab 1842.aastal vaidluses Fr.R.Fählmanniga, et "Ütelge mulle, mida tahab õieti teie Eesti Selts talupoja keele harimisega? Kas ei ole siis see parem, et ta jääks täiesti tähele panemata ja kaoks täiesti maapealt - see oleks kõige müstlikum soov ja heategu rahvale. Parem tehku nad sakslasteks".[30] Seekordset pealetungi eesti rahvusele alustas õieti Liivimaa piiskop F.Walter oma 9.märtsi 1864.aasta maapäeva jutluses. Selles süüdistas ta kõigepealt sakslasi endid selles, et terve Liivimaa pole veel saksa ega lätlasi ja eestlasi germaniseerunud. Ta ütles: "Kui veel võimalik, andku Jumal meile küllalt armastust nende vastu, et seda, mis hooletusse jäänud, eriti kooli kaudu....tagant jõule õiendada". Ühenduses selle deklaratsiooniga alustati saksa keele õpetamisega juba vallakoolist peale ning koolikava võimaldas kihelkonnakoolis õpetada kõiki aineid peale usuõpetuse saksa keeles.[31]. Kuid nüüd oli juba hilja, rahvuslik ärkamine oli alanud. Nüüdsest peale algasid korduvad sõnavõtud balti ajakirjanduses ja kirjanduses, mis püüdsid rahvaste saksastamise tarvilikkust ja paratamatust põhjendada püüdsid.

Ent vaatamata ilusatele sõnadele rahvuslikust ärkamisest kõnelesid selle ärkamise juhtivad tegelased, isegi ärkamise kõrgaegadel, omavahel ning oma perekondades enamasti saksa keeles ning tarvitasid seda keelt ka kirjavahetuses. Eesti keel oli üksnes mingiks paraadkeeleks suguvendade ametlikel koosviibimistel. Tallinna eesti seltsides "Estonia" ja "Loetus" valitses täiesti saksa keel ja kadakasaksa meel, protokollid kirjutati saksa keeles, koosolekutel kõneldi eestimurrakulist saksa keelt. Need laulueltsideks mõeldud organisatsioonid olid muutunud õieti kadakate kaardi- piljardi- ja joogiklubideks.[32]. Samuti valitses saksa keel teiste linnade eesti seltsides. "Peterburi Eesti Meategevas Seltsis" (as.1880.a.) kõneldi esialgu üleksalukalt saksa keelt.

---

28. Kirk, Kreutzwald ja eesti rahvusliku kirjanduse algus, kj.102.
29. Annist,"Kalevipoja" saamislugu, lk.87.
30. Samalsamas, lk.69.
31. J.Tork, Pilk meie kooliraamatute minevikku seoses tema osatähtsusega eestluse arengus, Raamatu osa Eesti arengus, Tartu 1935. lk.209.
32. Körner, Lehed tuulde, lk.82,101.

Kuid eestlaste astumisel Peterburi Ülikooli õppima, hakkasid mõned üliõpilased demonstratiivselt seltsis kasutama eesti keelt. Nende eeskujul mindigi varsti üle emakeelele ning 1893.aastal võis Üks Tartu ajakirjanik avaldada imestust, et Peterburi seltsides kõneldakse rohkem eesti keelt, kui tollal Tartu seltsides.[33] Ühtlasi eesti rahvuse kujunemise kohalt oli saanud lõbinisti kadakasakslik Kuressaare. Alguses kõnelesid seal eesti hiilisemad tegelased ja tuntud isikud, nagu Nikolai Kann, Konstantin Ramul, Johannes Aavik, Villem Grünthal jt. oma koolipõlves ja hiljemgi omavahel saksa keeles.[34] Üldiselt kestis eesti tegelaste saksa keele harrastus kodus, seltskonnas ja kirjavahetuses 1914. aastani, millal Esimese maailmasõja aja mõningased kitsendused seda piiresid. Ülemkirikuõpetaja Traugot Hahn tõendab, et kuni 1914.aastani olla Oleviste kiriku liikmeskond jõudsasti kasvanud eestlaste arvel, kes pärast saksakeelset usuõpetust koolis ja saksakeelset leeri astunud Oleviste kogudusse. Tuli ette, et koos noortega astusid samaaegselt kogudusse ka nende vanemad. Kui viimased juhtusid kuuluma mõnda eesti seltsi, siis niisuguseid kogudusse vastu võetud.[35]

Siit selgub, et vaatamata eestluse üha kasvavale osatähtsusele majandus- ja kultuurilisel alal, ei ähvardunud tõelikult saksastumise hädaoht. Üksnes maailmasõda ja sellele järgnenud ühiskondlike ja poliitiliste olude põhjalik muutumine kõrvaldas selle.

2. 1880.aastatel algas uue hooga eestlaste teadlik venestamine. Venemaa troonile oli 1881.aastal astunud uus tsaar Aleksander III, kes oli tõelikult Sinodi Ülemprokuröri Konstantin Pobedonostsevi, fanaatilisema õigeusu ideoloogi mõju all. Keiser ise oli oma vaadetelt Hiinine slavofiil. Nüüd algas üle riigi teiste usundite survamine ning vähemusrahvuste sihikindel venestamine. Omaaegne lipukiri "ainuvalitsus, õigeusk ja rahvuslus" valitses jõlle sisepoliitikas. Õriti kannatasid nüüd juudid, neile nähtati 3.mai 1882. aastaseadusega piirkonnad, kus nad võivad üksnes elada. Hiljem määrati kindlaks, mitu protsenti juutide lastest tohib astuda õppeasutustesse.[36] Venestamine algas ka Baltimail, selleks tahetti kaotada Balti erikord ning kehtestada sisekubermangude haldamiskord. Saksa keel tuli halduseparaadis ja rahvaharidusest asendada vene keelega. Selleks antud korraldused tekitasid saksa ringkondades suurt meelehärmi ning aadel, kasutades oma sidemeid kõrgemates ametiringkondades, püüdis pidurdada uute korralduste elluviimist, mis ka osalt korda läks. Eestlaste radi-

---

33. R.Põldmäe, A.F.Tombach - Kaljuvald kultuuritegelasena ja kirjamehena. Keel ja Kirjandus, 1972. lk.676.
34. August Palm, Kuressaare nooreestlased ja nende ajakiri, Keel ja Kirjandus, 1972. lk.331-334.
35. Hahn, Erinnerungen aus meinem Leben, lk.328,329.
36. Üldine ajalugu V, lk.361-363.

kmalsem tiib võttis valitsuse korraldusi vastu hõiskega, sest nõgi selles oma poliitiliste igatsuste täitumist, ning ei pannud tähele tasakaalukamate hoiatusi, kes valitsuse otsustes nõgid venestamise ohtu. Kui 1885. aastal määrati Eestimaa kuberneriks slavofiil vürst Sergei Šahovskoi (1852 - 1894), siis algas totaalne venestamine ega tunnustatud enam mingit kompromissi baltlastega. Samal aastal seati ametiasutustes asjaajamise ja kirjavahetuse keeleks vene keel, 1889. aastal laiendati seda nõuet linnavolikogudele. "Eesti Kirjameeste Selts" suleti Šahovskoi ettepanekul 1893.aastal. Rahakogumise "Eesti Aleksandrikooli" heaks lõpetati juba 1894. aastal ning kogutud raha arvel avati 1898. aastal Põltsamaal harilik venekeelne linnakool. Kõvendati tsensuuri; kõikide ajalehtede toimetajatele tehti korraldus avaldada pidevalt materjale valitsuse venestamispoliitika toetamiseks. Teostati politseireform (1888), kohtureform (1889) ning kõigis ametiasutustes võeti tarvitusele vene keel. Ainult valla- ja ülemtalurahvakohtus lubati ajutiselt tarvitada ka kohalikke keeli.[37].

Kõige valusamalt mõjus venestamine haridusalal. Kõik koolid, ka maakoolid, allutati haridusministeeriumile (1885) ning kutsuti ellu rahvakoolide direktorite ja inspektorite amet (1887). Esialgu nõuti kõikides koolides vene keele õpetamist (1885), varsti tehti vene keel aga suunduslikuks õppekeeleks (1887), seda ka külakoolides (vallakoolides). Emakeelt võis tarvitada ainult usuõpetuse ja emakeele tundides (viimast antigi ainult vallakoolides). Vene keelt mitteküllaldaselt oskavad vallakooliõpetajad vallandati. Tartu Ülikool venestati täielikult. 1893.aastal nimetati Tartu linn Jurjeviks. Eesti- ja saksakeelsed kooliõpetajate seminarid Tartus, Kuudas ja Kaarmal suleti. Eestikeelseid õppevahendeid enam ei ilmunud. Vaatamata rahvaarvu üldisele suurenemisele vähenes märgatavalt kooliõpilaste, kooliõpetajate ja koolide arv. Eesti keele tarvitamine omavahel oli kooliõpilastel keelatud.[38].

"Juba väikesest peale tuubiti lastele sisse, et määrast asja, nagu eesti kirjandus ja ajalugu, ülepea ei olevatki, et Venemaa on nendele isamaa. Kõik, mis puutus Vene sisemaasse, mis leidus kuskil Tuulas või Novgorodis, toodi lapsele lähemale, kui see, mis teda ümbritses ja millega ta iga päev kokku puutus".[39].

Koos ametiasutuste ja koolide venestamisega voolas siia suur hulk umbkeelseid vene ametnikke ja kooliõpetajaid, kelle hariduslik ja intellektuaalne tase ei pruukinud eriti kõrge olla. Need tulnukad vastasid suurustavalt alla eestlastele ning käitusid nendega kui mingi madalamasse rassi kuuluvate olevustega. Õilsa eesmärgina soovitati eestlastele kõrgekultuurilisse vene rahvusse sulada ning selleks minna võimalikult kiiresti üle vene keele tarvitamisele.

---

37. Kruus, Eesti ajalugu II, lk.83-85.
38. Põld, Eesti kooli ajalugu, lk.156-158; Kruus, Eesti ajalugu II, Lk.85-88.
39. Sealsamas, lk.158.

Pärast keiser Nikolai II troonile tulekut 1894. aastal jäi valitsema endine venestamise poliitika, kuigi vähe pehmemal ja varjatumal kujul. Uus olukord võimaldas eestluse edasiarenemist eriti tulundusliku alal. Linnades suurenes eestlaste elanike arv. Kirjanduse ja muudel kultuuri-aladel oli märgatav edu.

3. XIX sajandi kaheksakümnendatel aastatel algas eesti talurahva seas uus <u>siirdumine õigeusku</u>, seda nüüd Põhja-Eestis. Liivimaal oligi vahepeal alanud uus usuliikumine, seejärel õigeusust tagasi luteriusku. Et see oli seadusega keelatud, siis paljud, jättes ise õigeusukiriku nimekirja, käisid oma usulisi tarbeid rahuldamas luteriusu kirikuõpetaja juures. Seegi oli seadusega keelatud ning 1871. aastal kavatses valitsus sellepärast vastutusele võtta Liivimaa 105 kirikuõpetajast 93. Valitsuse kavatsus sai ennetatavaks ning selle ärahoidmiseks astusid Venemaa luteri kiriku organid ja ka rahvusvaheline "Evangeelne Alliants" vastavaid samme. Viimase esindajad võitsid Saksamaal keiser Aleksander II poolt vastu ning need suutsid keisrit veenda, mille tõttu 1874.aastal kõik mainitud süüdistusasjad lõpetati.[41] Nagu teada, asutati "Evangeelne Alliants" 1846.aastal Londonis äoti vaimuliku Thomas Chalmersi (1780-1847) poolt evangeelsete usundite kaitseks katolitsismi vastu.[42]

Järjekindlam selgitustöö õigeusku siirdumise kasuks algas 1880. aastate alguses Viljandis, kus selles suunas energiliselt tegutsesid preestrid Teppaks ja Majevski. Esimene neist andis välja mitmeid õigeusku tutvustavaid brošüüre. Usuvahetus puhkes aga 1883. aastal ootamatult Lihulas, kus selle õhutajaks oli keegi rätsep ja endine külakoolmeister Ado Pähbo, kes oli kohaliku kirikuõpetaja Bernhard Spindleriga (õpetaja seal 1852-1890) vastuollu sattunud. Arukas ja teravmeelne A.Pähbo leidis endale varsti mõtteosalisi, kes olid valmis usku vahetama. Selleks peeti mitmeid omavahelisi koosolekuid preestrite osavõtul ning tekkis juba midagi rahvaliikumise taolist. Kohapealsed võimud ja luteri vaimulikud alustasid vastutöötamist, tehti läbiotsimisi ning mitme juurest leiti õigeusu vaimulikku kirjandust, mis ära võeti. Asjast kanti ette kuberner V.Polivanovile, kes juhtnööre siseministeeriumist küsis. Sealt tuli kindel otsus: mitte pidurdada õigeusku astumist. Nüüd asus Riia õigeusu piiskop Donat energiliselt usuvahetust toetama. Tema tegevuse kaudu kõrvaldati kohalike võimumeeste vastupanu ning 15. mail 1883.aastal

---

41. Kruus, Eesti ajalugu II, lk.89
42. Heussi, Kompendium der Kirchengeschichte § 196,h.y.

salviti esimesed 7 inimest. Kahe päeva pärast salviti Lihula vallamajas juba 254 isikut. Oli alanud massiline usuvahetus. Liikumine levis Lihulast mitmes suunas, eriti Läänemaale ja Hiidlasse ning Hiiumaale Emmastesse (1884.a.). Kahe aasta jooksul siirdus õigeusku 3407 inimest.[43].

Eestimaa kuberner Viktor Polivanov oli rahunõudja meel ning ka usuvahetusi ta eriti ei soovitanud, kuid aadelkond polnud temaga siiski rahul ning ta peale esitatud kaebuste põhjal ta tagandati. Uueks kuberneriks saadeti 1885. aastal aadlimeelehärmiks vürst S.Šahovskoi. See asus kohe teostama oma slavofiilseid vaateid ka usualal. Suurelt osalt tema teenel tühistati 1885.aastal keiserlik 1865.a. korraldus, millega lubati segaabielulistel oma lapsi luteri usku ristida. Samal aastal antud eeskirja kohaselt tuli uute luteri kirikute ehitamiseks nõutada luba õigeusu piiskopkonna valitsuselt. 1886. aasta seadus võimaldas õigeusu kirikute, palvelate, koolide, kalmistute jne. jaoks võõrandada eraisikute maid. Samal aastal vabastati õigeusulised talupojad reaalkoormistest (maksudest) luteri kiriku kasuks. Uuesti alustati kohtuprotsessidega luteri vaimuliku vastu, kes õigeusuliste juures olid vaimulikke talitusi toimetanud. 44.

Vürst S.Šahovskoi võtab oma usupoliitika kokku järgmiselt: "Kogu mõndanimetatud balti küsimus laheneb ainuõksi kohaliku elanikkonna õigeusku astumisel. Luteri usk on ainus side sakslaste ja põlisrahva vahel. Nebige see side katki ja kõik see, mis Venemaale võõras ja vaenulik on, ujub pinnale. Ärge unustage, et Venemaa ja õigeusk on üks ja sama... Meie peaülesandeks on, et kohalikud rahvad astuksid Venemaaga ühte usku, ja kui nad on end usus kinnitanud, siis tunneksid, et nende nii materiaalne kui ka hingeline heaolu olulisel määral oleneb tihedikust ühtelüitumisest õigeuskliku Venemaa suure perega".45.

Põhja-Eestisse asutati 1883-1893 aastate jooksul 18 õigeusu kogudust, nendest pooled Läänemaale. Kirikute ehitamiseks muretses vürst suuri rikkilikke toetusi. 1891.aastal võõrandati Iisakus Kuremägi ja asutati sinna Pühtitsa õigeusu naiskogukond, mis 1893.a.naiskloostriks muudeti. Tallinna Aleksander Nevski peakiriku ehitamiseks muretses Šahovskoi kõige esinduslikuma koha Toompeal.[46]

Tollal õigeusustati ka Vormsi. Piiskop Donat/ti pealekäimisel saadeti sinna 1886.aasta juunis kaks preestrit rootslaste pööramiseks. Koos preestritega läksid sinna kuberneriguvalitsuse nõunik ja sandarmivalitsuse ülem korda alal hoidma. 10 - 15. septembril salviti Vormsis üle 500 isiku.[47].
Kuid Šahovskoi teatas juba 1887.aastal piiskopile Riiga, et Vormsis õigeusulised langevad usust ja kahetsevad, et kiirustasid usu vahetamisega ning uskusid preestrite lubadusi.[48].

---

43. Leida Rebane/Loone/, Usuvahetuslik liikumine Läänemaal a.a.1883-1885.Ajaloolise Ajakiri 1933.lk.87-93,(Edaspidi Loone, Usuvahetuslik liikumine Läänemaal).
44. Kruus, Eesti ajalugu II, lk.89-90.
45. Iz arhiiva knjazja S.V.Šahovskogo III, lk.5.
46. Kruus, Eesti ajalugu II, lk.91.
47. Iz arhiiva knjazja S.V.Šahovskogo III lk.16-18,21-22.
48. Samalsamas, lk.39-44.

Mis oli seekord õigeusku siirdumise põhjus? Lähulas algas usuvahetus õieti poliitilistel põhjustel - vastuoludest talupoegade ning vaimuliku ja mõisniku vahel. Kuid edaspidi tulid esikohale majanduslike hüvede lootused. Taheti saada maad ja vabaneda kirikumaksudest, teoorjusest, võõrteenistusest jm. Usuvahetuse põhjusena esines samuti rahulolematus luteri kirikuga ja selle õpetusega. Mõned luteri kiriku vaimulikud aga süüdistasid usuvahetuses otseselt Lõunamaa Erkamisliikumist, mis olla nõrgendanud luteri kiriku ühtsust. Ka olnud siin oma osa ka teiste eeskujude matkimisel, sest osaliselt oli rahvast jõllo haaranud massipsühhoos.

Üheks usuvahetuse raugemise põhjuseks oli piiskop Donati lahkumine 1887. aastal. Uus peapiiskop Arseni (1839-1914) ei seadnud oma esimeseks ülesandeks õigeusuliste arvu suurendamist, vaid ta pidas tähtsamaks eestlaste ja lätlaste sulatamist vene rahvusesse. Arseni tulekuga lõpetati õigeusu koolides emakeelse usuõpetuse õpetamine ning asendati see kirikuslaavikeelsete palvete ning venekeelsete piiblilugude põhetuupimisega. Katkestati eestikeelsete õigeusu vaimulike raamatute trükkimine. Eesti rahvusest preestriteose suhtuti halvakspanevalt, Arseni neid ei edustanud, seevastu asendas neid sobival juhul usbkeelsete venelastega. Siinsetesse vaimulikesse õppeasutustesse toodi õpilasi sisekubermangudest.50.

Vaatamata peapiiskopi ja vürsti ühistele püüdlustele ümberrahvustamine ei teostunud, eestlane jäi ikka eestlaseks. Ka usuvahetuse üritus jäi viljatuks. Usku vahetanud ei saanud mingit mõrgatavat majandusliku kasu ega vabanenud saksaste ikke alt.

4. Venestamisajal, sajandi viimastel aastakümnetel, kestis eestlaste <u>lõhenemine</u> edasi. Kui lõuna orientatsiooniga rahvuslik leer püsis enam-vähem ühtlasena, siis idavaateline jakobsonlik tiib jagunes veel mitmeks vooluks. Ennamik Jakobsoni vaate järglasi jäi küll püsima eestluse alustele, pooldades rahvuslikku kultuuri edasiarendamist. Seevastu osa võistlevate ajalehtede toimetajaid, nagu J.Kõrv, J.Reinvald ja A. Grenzstein, andsid ennast otse venestamise teenistusse. Tsensor J.Truusmann ajas samuti sihilikku venemeelset ja venestavat poliitikat. Küsimuseks jääb, palju see kõik neil sõltus sisemisest veendest. Vahest käsitati oma rahvuse reetmist võitluvahendina omakasupüüdliku eesmärkide saavutamiseks. Mitmed eesti poliitikamehed esitasid vastastikku üksteise peale salakaebusi: A.Grenzstein kirjutas tsensor J.Jõgeveri "Postimehe" ja teiste ajalehtede peale, J.Kõrv kaebas Grenzsteini "Oleviku" peaaeting J.Reinvald saatis denuntsiatsioone "Oleviku", Kõrvi "Valguse" ja teiste ajalehtede kohta. Kõik see üksteise laimamine ja õõrdamine, mis kadedusest ja ühkrast võistlusest tingitud oli, ei andnud võimude ees tulemusi. Liivimaa kuberner oma kirjas Trükiasjade Peavalitsusele teatas 1895.aastal: "Alatasa tuleb mulle peasegu kõigi eesti ajaleh-

---

50. Eesti Biograafilise Leksikoni Täienduskõide, lk.20. (A.L.r./Lasr/)

teda toimetajatelt kaebekirju. Nende saatjad süüdistavad alati teisi ajalehti venevastases orientatsioonis, deklareerides enda truudust Vene riigile. Mii tsensor Jõgeveri kui ka tema eelkäijat Jannseni ma ei usu, nagu ma ei usu ühtegi eestlast."51.

Rahvaterviklusе ajastud on alati olnud kultuurilise tõusu ja uute rahvuslike väärtuste loomise aegadeks. Hans Kohn tõendab, et mitmuguseid ajaloolisi olud poleks ka tinginud rahvuse teket, "kõige põhilisem ja ainus, müüdapäratult vajalik tingimus natsionalismi sünniks ja arenguks on elav ja aktiivne ühine tahe".52. See üksmeel oli valitsenud ka eesti rahvusliku ärkamise ajal kuni ajaloolise lõhenemiseni 1878.aastal. Müüd oli aga üksmeel rikutud, tulnud lõhe, ärkamise tekkimisel puhkenud rahva loov vaimne energia jooksis üksteise vastu võitlemises tühja. Algaski rahvusliku ärkamise allakäik ja kustumine. Kas tõesti on õigus Oskar Looritsal, kes kirjutas, et eestlaste "segaveri ja segavaimsus" olevat põhjuseks, mis tegevat "paratamatuks elutundelised ja taktikalised" vastuolud nende keskel. "Lõhe ja vastuoksus vaimsuses", "kaks eetikat" tulenevat aga sellest, et eestlaste juures esinevat mitmesuguste jõududena "algupärane soome-ugrilise põhi" ja "läänemaise ehk aarialise kultuurisuunalisa" mõjud. Selle tõttu seonduvat siiamaani diferentseerumine kahe-rinde needuseks. "Soome-ugrilise igivana separatismi" tõttu ei mahtuvat eestlased ühe mütsi alla. Sellest lõhestusest tulenevat ka "kaksikkujude" esinemine Eesti ajaloos, teatud "suurkujude dualism", mis algas Lembitu-Kaupo vastuoludega ja lõppes Jakobsoni-Hurda, Tõnissoni-Pätsu ja teiste vastuoludega.53. "Divide et impera" on ka Kurjakohastaja loosung, sellepärast "valvakem ja olgem kained".

Omavahelises õgedas võitluses ja võistluses ning venestamise surve all lõppesid ärkamisaja ühised ettevõtted: "Eesti Aleksandrikool", "Eesti Kirjameeste Selts", kaubalaevaselts "Linda", kohalik seltsielu langes, ajakirjade ja uute ajalehtede väljaandmiseks enam luba ei antud. Vallakooli vene keelele üleminekul vallandati enamik kooliõpetajaid vene keele oskamatuse pärast, millega hõrendati külaharitlaste - rahvusliku ärkamise kandjate ridu. Uued kooliõpetajad, vene seminaride lõpetajad, ei kandnud enam endist vaimu. Maad, eelkõige Lõuna-Eestit, äratusliikumise hällit, tabas tulunduslik kriis: vilja- ja linahinnad langesid, talud läksid oksjoni alla, seniseid peremehed siirdusid linnadesse palgatöölisteks või rändasid Eestist välja. See kõik mõjus rahvusliku ärkamise arengule halvavalt.54

5. Eesti rahva saatusele on alati kahjulikult mõjunud rahva keskel leviv väljaarendamiste tuhin, mingite paremate elutingimuste otsimiseks. Esimesed suuremad talupoegade välja-

---

51. E.Issakov, Tsaarivalitsuse tsensuuripoliitikast eesti ajakirjanduse suhtes 19.sajandi teisel poolel.Läbi kahe sajandi, Tallinn 1971,lk.133-134 (Edaspidi:Issakov,Tsaarivalitsuse tsensuuripoliitika).
52. Jansen, C.R.Jakobsoni "Sakala",lk.82.
53. O.Loorits,Eesti ajaloo põhiprobleemid. Lõidquist.Tierp. 1955.Vt.t.Max Laosson, Põrgupõhja Vanapagana ja Kaval Antsu "lepitamise" katse rahvusterviklusе loosungi all. Looming 1958, lk.601 (Edaspidi Laosson, Põrgupõhja Vanapagana ja Kaval Antsu "lepitamise" katse)
54. Kruus, Eesti ajalugu II, lk.93-96

rändamise katsed olid 1847.aastal Võrumaalt Pihkvamaale. Kohalikud mõisnikud koos politseivõimudega peatasid väljarändamise. Kuid 1849.aastal antud seadus võimaldas ometi väljarändamise ning 1854. aastal rändasid esimestena välja Võrumaa talupojad Samaarasse. Väljarändamise objektiivseks põhjuseks oli raske teoorjus ja maanälg. Sellele lisandus psühholoogilise põhjusena mingi seletamatu tung kaugete paremate eluvõimaluste järele. Uue põhjusena lisandus sajandi teisel poolel hoogne talumaade mõisastamine, mille tõttu suur hulk maarahvast oma maa kaotas. Seoses 1863. aasta passiseadusega, mis talupojal võimaldas liikuda üle riigi, suurenes veelgi väljarändamine. Massiliseks rahvaliikumiseks muutus väljarändamine aga viljaikaldusaastatel 1865-1869.55.

Suureks tõmbejõuks elanike linnadesse siirdumisel oli raudteede ehitamine ning üldine tööstuse areng. Kuid kodumaa linnad ei suutnud sellegi juures kõiki külast lahkujaid vastu võtta, seepärast üle poole neist pidi teenistust otsima väljaspool kodumaad. Ka eelistasid paljudtaluinimesed nüüdki talutööd. Siirduti enamasti Samaarasse, Krimmi, asjandi kaheldavilise maasel aastakümnel Kaukaasiasse ning seejärel Siberisse. Kohkesti asuti ka lähedastesse Peterburi ja Pihkva linnadesse, eriti Peterburi, kus hiljem mitmekümnetuhandeline eesti asundus kujunes. Rännates pikki teid kannatasid väljarändajad raskeid vaevasid nälg, taudid ja viletsad teeolud vähendasid paremat elu otsijate ridu. Ka elu uues kohas ei olnud nii roosiline, nagu kujutati. Raske vaeva, hoole ja püüdlikkusega loodi lõpuks majanduslikult hea järjel seisvad asundused, asutati seltse ja ühistegevusasutusi, jätkati kodumaalt kaasatoodud kultuurilist elu ning niisugustes kompaktsetes asundustes hoiti alal ka oma rahvus. Linnades aga, eelkõige seal, kus eestlaste arv oli väike ning omavahelised suhtlemised harvad, assimileerus teatav osa väljarändajaid venelastega või siis saksalastega.56.

Helsingi eesti kõguduse õpetaja ja asunduste tegelane August Nigol (1877-1918) ütleb, et Esimeseks maailmasõjaks oli eestlasi kogu Venemaal ilma Eestita umbes 250 000. Samal ajal oli eestlasi Peterburi kubermangu 0uduva maakonnas ca 40 000 ehk ligemale 20% maakonna elanikest.57 Aastal 1923 oli eestlasi samas maakonnas vaid 10% elanikest. /1917/1927

Esimese maailmasõja aastatele, millal otsese sõjategevuse tagajärjel langes palju eestlasi, järgnesid revolutsiooni ja kodusõja ajad, kus rohkesti rahvuskaaslasi hukkus või idaalade valgus. Järgnevatel aegadel rändas Eestist rohkesti inimesi lähemapoolsetesse maadesse, peamiselt Ameerika Ühendriikidesse, nii et Karl Kaups pidi selle kohta ajakirjas "Teekäija" sõna võtma ja seda nähtust laitma kui usklikke haaranud haigust.58

---

55. E.Jansen, Väljarändamiselikumisest 1860ndate aastate lõpul ja selle peegeldamine erinevate ideoloogiliste suunade võitluses Eestis, C.R.Jakobson ja tema ajastu, Tallinn 1957 lk.7-14.
56. Kruus, Eesti ajalugu II, lk.24-27
57. A.Moora, Peipsimaa etnilisest ajaloost, Tallinn 1964 lk.103-104 (Edaspidi: Moora, Peipsi aa etnilisest ajaloost).
58. /K.Kaups/ Üks imelik külgehakkav haigus, Vahitorn, "Teekäija" 1924, lk.26

Oleme rääkinud rahvusest ja rahvusluusest, oleme otte toonud need tegurid, mis eesti rahvusliku olemasolu on korduvalt viinud kaalule. Kuid kas on rahvus üldse väärtus, mis väärib alalhoidu? Kas rahvusluse tunne ei sisalda endas mingit egoistlikku, ebahumaanset ja isegi ebakristlikku? Kas ehk tuleks rahvusluse asemel rõhutada rohkem internatsionalismi, mis ENSV järgi on ühtumine kõigisse rahvustesse /etnilistesse üksustesse/ kui võõrastesse väärtustesse, kusjuures rahvaid ühendav moodustab kõrgema astme väärtuse kui neid eraldav"59. Ehk on just siin see tõeline ligimesearmastus? Pealegi oleks vist praktilisem sulada suuremasse etnilisse üksusesse, et rikastuda selle ajaloolis te, kultuuriliste ja olmeliste eelistega?

Klassiteadlikkuse alusel seisvad voolud peavad tähtsamaks internatsionalistlikku ideed ja taunivad rahvuslust kui tagurlikku. A.Herzen kirjutab: "Rahvusluse idee on iseendast konservatiivne - oma rahva õiguste esiletõstmine, oma rahva vastandamine teistele rahvastele. Rahvusluse idee sisaldab nii juudistlikku kujutlust paremast tõust kui ka verepuhtuse ja majoraadikorra aristokraatlikke pretensioone".60

Rahvuslust mõistetakse hukka ka kristlikus leeris. Põide usklik kirikuõpetaja parun Nikolai v.Holken kirjutas omal ajal "Eesti Aleksandrikooli" asutamise vastu öeldes:"Kui hädatsel viisil kõige rahva seas üht asja aetakse, mis nii hädasti ometi veel tarvis ei ole, et see läbi muud ei tõuse, kui see paha rahvastamise tuul, mis meie päevil võõvallaga maailma täidab, ning rahva meelt usust ning Jumalast ära - põõrab, sest need kes rahvastavad, unustavad ära: et suuremat, paremat ja kallimat sugu veel kui Eestlane ehk Lätlane, Sakslane ja Venelane, Inglane ehk Prantslane - see ristitinimene on, kes Kristuses Jeesuses uueks inimeseks sünnib."61. J.Hurdale kui Otepää kirikuõpetajale avaldati kaaspastorite poolt tugevat survet tema rahvusliku tegevuse piirast ning avaldati kahtlust, kas ta sellepärast üldse seisab põhikirja põhjal kiriku ja Kristuse au kaitsel. Avaliku vastuolu tekkimisel C.R.Jakobsoniga saadeti temale emotivendade poolt õnnesoove suure võidu saamise puhul "omaenese liha ja vere üle."62.

Endel Nirk iseloomustab eestlaste "eneseleidmise algust", ta rahvusteadvusele jõudmist järgmiselt: "Kogu rõnk ja vaevaline tulek läbi halli õrgaja aastatuhandete, viikingiliku kangelasaja lühike ncoruse unenägu ja ajaloolise saabumist tähistav verine kaitsesõdade jõrk, hiliseimate sajandite vaevade, piinade ning alanduste okasrada, kõigi nende kümnete põlvkondade töö võitlus ja eluvisadus oli sellega viinud niiuguse künniseni, milleni paljud rahvad ja hõimud kunagi ei jõudnud, enne kustudes ja hääbudes."63.

Ei, see võitlus ja kannatus ei võinud olla asjata. Selles on selgesti näha Ettehooldaja kät t, kes eesti rahvuse geeniust on juhtinud läbi raskete teede tänasesse päeva. Ja

---

59. Eesti Nõukogude Entsüklopeedia V Tallinn 1971, lk.188 (edaspidi:ENE V).
60. Herzen, Minevik ja mõtted I lk.412.
61. Eesti Postimees 1873,r.IX nr.36.Vsit.Rudolf Põldmäe,Varasem kodu-uurimine ja rahvaluule kogumine Saaremaal. Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teid.Uurimisi ja materjale VIII Tartu 1971.lk.159-160 (edaspidi:Põldmäe Varasem kodu-uurimine ja rahvaluule kogumine Saaremaal).
62. Nirk, Kreutzwald ja eesti rahvusliku kirjanduse algus, lk.449
63. Samalaamas,lk.479.

rahvas seisab. On vaid vaja neid, kes suures kurbuses oma vendade eksimuste pärast oleksid valmis ise ärakaotatavaks saama, neid, kelle armastus oma rahva vastu oleks võrdsustatav suurte usuusangarite omaga, kes lõksid ja andsid kõik venna päästmiseks.

c) Lõbenes 1905. aasta revolutsioon. Sajandivahetuseks olid Eestis toimunud uued sügavad muudatused. Areneb jõudsasti tööstus, tekkisid suured tööstusettevõtted, ehitati kitsarööpmeline raudtee. Maatalupoegade kiht läks veel rohkem liikvele, linnaelanike koguarv kasvas paari aastakümnega kuni kahekordseks. Vabrikutööliste keskel areneb klassiteadvus ja klassihuvide taotlemine. Samal ajal toimusid sotsiaalsed nihked ka külas. Suur vahemaa lahutas mõisatöölisi-moonakaid suurtalude pärisperemeestest. Vahepeal asusid veel popsid ja saunikud, sulased ja taluteenijad ning rentnikud ja väike_talunikud. Rahulolematus kehtiva sotsiaalse korraga oli suur nii linnas kui maal.[64].

Lõuna-Eestis oli endiselt juhtival kohal J.Tõnissoni "Postimees", Põhja-Eestis oli mõjukam K.Pätsu "Teataja", mille ümber koondus rida kõrgemeelsemaid isikuid. 1903.aastal hakkas Tartus ilmuma ajaleht "Uudised", mis otseselt propageeris sotsiaalseid ideid. Tallinnas, Tartus, Narvas oli tekkinud illegaalseid sotsiaaldemokraatlikke rühmitusi, mis teed otsisid ja ka leidsid vabarikutööliste juurde.

1904-1905. aastal peeti ebapopulaarne Vene-Jaapani sõda, mis ka Eestis tsaarivalitsuse nõrkusi paljastas.

Vaatamata survele oli eesti rahva kultuuriline areng märgatav. Suurenes ajalehtede ja ajakirjade arv, ilmus rohkem ilukirjanduslikke teoseid, haritlaste arv kasvas, rahva majandusjõrg tõusis, ühistegevuses jõudis Eesti koos Lätiga Venemaa ulatuses esirinda. Asutati seltse, 1905.aastal oli Eestis 84 laulu- ja mänguseltsi, 63 karskusseltsi, 12 koguseltsi ja 2 raamatukoguseltsi.[65]. Edusammud majanduses ja kultuurilisel alal olid suurendanud elu mahtu, mis enam endistesse kitsastesse poliitilistesse oludesse ei sobinud ning nõudis nende avardamist.

Vastukajana Peterburi rahutustele kuulutati 12.jaanuaril 1905. aastal Eestis üldstreik, mis algul kandis tulundusliikku iseloomu, kuid hiljem võttis rohkem poliitilise kallaku. Rahutused algasid ka külas. Oktoobrikuus jõudsid rahutused kõrgpunkti, seda kõigepealt Tallinnas. Siin riisuti kauplustest relvi, lõhuti kroonuviina poode ja nõuti laialdasi poliitilisi õigusi. Kuberneri korraldusel vabastati enamik poliitvange. Ent 16.oktoobril avati sõjavõe poolt Uuelaturule kokkutulnud rahva peale hoiatamatult tuli. Langes umbes 150 inimest haavatutena ja surmatuna. Järgmisel päeval andis keiser

---

64. Kruus, Eesti ajalugu II, lk.127-125.
65. Karin Kask, Teatritegijad, alustajad. Eesti teatrilugu 00 - 1917. Tallinn 1970, lk.121

kuulsa oktoobri manifesti. Antud vabadused süvendasid veelgi revolutsioonilist meeleolu, laienes kihutustöö külas. Rahvahulki haaras eriline nakkuslik joovastus. Vabaneti aastasadu kestnud surutise alt. "Vabadus", see sõna tähendas palju. Usuti, et nüüd on elu otsekui üle öö uueks muutunud. See vabadus ei kestnud eriti kaua, 5.vastu 10.detsembrit kuulutati Tallinnas ja Narjumaal sõjaseadus. Algas revolutsioonega kaasa läinud isikute vangistamine.[66].

Riigivalitsuse rakendas revolutsioonilise liikumise mahasurumiseks Baltimail väga karme abinõusid. Maale saadetud karistussalkade poolt hukati Eestis ilma kohtuotsuseta 328 inimest, peale selle mõisteti sõjakohtute poolt surma ligemale 700 inimest, nendest Eestimaal 168 ja Liivimaal 315, ülejäänud Kuuramaal. Vangi või asumisele mõisteti üle 700 inimese ning Baltimailt saadeti välja 2652 inimest.[67]. Karistatute seas oli rohkesti rahvakooliõpetajaid, kelledest surmati 28, ihunuhtluse said 72, kuid 118 kooliõpetajat põgenesid Eestist.[68].

Lubatud vabadusest ei jäänud midagi järele. Sotsiaalsel, majanduslikul ja poliitilisel alal jäi peaaegu kõik endiseks. Kuid muudatus oli siiski toimunud, seda rahva hinges. Veerandsaja aasta eest oli rahvuslik ärkamine, nüüd oli alanud sotsiaalne ja poliitiline ärkamine, mis jõudis haripunkti Esimese Maailmasõja järgsetel aastatel. Pürgimus reaalsete hüvede järele valdas rahvast nii, et polnud enam ruumi ideelistele väärtustele. Usu eitamine suurenes rahva keskel, usumõte oli enamiku juures oma väärtuse kaotanud, üksnes kusagil rahvaelu äärealil võis usutunne usuelamuseks saada.

d) Kuidas oli mendel murrangusaastail <u>rahva kõlbluse</u>ga? Kas rahvuslikule, sotsiaalsele ja poliitilisele ärkamisele kaasnes ka moraalne ärkamine?

1. Rahvuslik ärkamine oli alanud majanduslikult ja hariduslikult arenenud Mulgimaal. Veel 1880. aastate alguses valdas "Sakala" kirjasaatjate ja tellijate suur arv Viljandi ja Pärnumaa elanike kultuurilist aktiivsust. Ent sellest ajast peale pidi Mulgimaa loovutama oma esikoha teistele maakohtadele. Siinsesse ühiskondlikku ellu tuli teatav tardumus. Talurahva seas arenes jõudsasti <u>egoism</u> ning endine positiivne ennasteandvus muutus kuulsaks mulgi jonniks. Rahvust tabas üsna laialt moraalne langus, mis koos egoistliku mugavuse otsimisega aluse pani tuntud Mulgimaa vanapoisiseisusele.[69]. Samal ajal valitses seal, eriti Karksi kihelkonnas, veel kaua otsene ebajumalateenistus tõnni vakkade ja ahikotuste austamisega.

---

66. Vt. Kruus, Eesti ajalugu II, lk.125-133.
67. Samalsama , lk.133-135.
68. Friedebert Tuglas, Pagulasaastad. Teosed, Kaheksas köide Tallinn 1960, lk.273.
69. Vt. Vana Kannel IV, lk.9 (H.Tampere).

Selgool nägime juba, milliste vahenditega püüdsid uued epigoonlikud suguvendade juhid oma egoistlikke eesmärke saavutada ning rahvajuhi kuulsust omandada. Mainisime eestlaste esimese suuremat tulundusliku ühisettevõtte, kaubalaevaseltsi "Linda" kurba saatust, mille tagasimineku põhjusteks olid "omakasupüüdlikud saamamehed, oskamatu asjaajamine ning kapitalistlik konkurents". "Linda" likvideeriti 1893. aastal üle 100 000 rublase puudujäägiga.[70]

2. Raskest orjapõlvest tulnud rahvas oli tervislikult laostunud. Vürst S.Sahovskoi kirjutab, et haiguse tõttu väljapraagitud liisupoiste arvu poolest on Eestimaa teiste kubermangude seas esikohal. Piigade arvuga ületas kubermang teised aga kahe-kolmekordselt.[71] Erakordselt rohkesti oli Eestis vaimuhaigeid.

3. Rahva kõlbelist madalseisu tõendavad mitmed vaatlejad. Kirikuõpetaja M.Lipp leiab, et tollal valitsenud eestlaste seas kohutavalt palju kolme liiki verega kirjutatud patte: patud abielu pühaduse, ligimese omanduse ja ihu tervise vastu, seda liigjoomise tõttu.[72] Allikad tõendavad veenvalt, et koos majandusliku olukorra paranemisega ja linnakultuuri külasse jõudmisega kasvasid eksimused seksuaalmoraali vastu. Põlised rahvatavad nagu kiigelkäimine, lakakultuur ja ühissaunad, mis olid olnud noorte abiellumisealiste tutvumise viisideks, ning nagu mõned uurijad tõendavad, ei sisaldanud endas äbakõlbelist selle markantsemal kujul, muutusid uue kõlbelise mentaliteedi sissetungil tähelikult moraali laostajateks. Tolleaegsest elust ja endale lubatud vabadustest annavad mõningat pilti rahvamõistuste kirjapanekud.[73]

Joomine ja kuritegevus oli levinud otse epideemiliselt. C.R.Jakobson hurjutab seda "Sakalas" ning küsib: "Kust tuleb, et praegu nii palju varguse pattu meie maal leida on?" Ta kirjeldab korduvalt oma ajalehes varguse ja röövimise juhtumeid ning väidab, et niisugust varguste rohkust nagu nüüd, pole enne kunagi meie maal olnud.[74] Samuti toob "Eesti Postimees" pidevalt andmeid vargustest, eriti hobusevargustest ning röövimistest ja süütamistest. Tallinna vanglast põgenenud tihti vangid, et mis varastada ja röövida Tallinnas ja Ümbruskonnas. Naaberalu maantee äärne mets oli ikka täis röövleid. Samuti olid rände varitsemiskohad Narva maanteel Hundikuristikus ja Pärnu maanteel praeguse Kiiu jaama lähedal Hallikivil. Siia sõgutses ka kuulus varas Jüri Aumm, keda korduvalt kinni võeti, kuid kes ikka põgenes, kuni viimaks Siberisse saadeti. Teda on tänapäeval täitsa teenimatult teh-

---

70. Eesti NSV ajaloo lugemik I[1], lk.102
71. Iz arhiiva knjazja S.V.Sahovskogo III, lk.280.
72. Lipp, Kodumaa kiriku ja hariduse lugu II - lk. 201.
73. Vt.näiteks: Pajatusi Põhjarannikult, lk.140.
74. Vt. Jakobson, Carl Robert, Valitud teosed II, lk.133-138.

tud mingiks rahvuskangelaseks. 1879. aastal saadeti Peterburist Tallinna 35 ratsasandarmit abiks Tallinna Õõvahtidele, kes ise õiste rõõvimiste ja varguste vastu olid jõuetud.[75] J.V.Jannsen kaebab, et eesti rahvas on üsna hukka läinud, hobuse- ja muiduvarastu, liidõrdajate ja huligaanide arv järjest kasvada ning küsib temalt omase huumoriga: "Millal on enne nii palju hobuse raudu ära kadunud, kus hobused küljes olevad, millal on enne nii palju aidaukse iseenesest lahti läinud, mis lukus arvati olevat".[76]

Samaaegselt oli puhkenud mingi pühhoosne süütamistaud, seda XIX sajandi kahekakümnendatel aastatel. Peamiselt põlesid mõisahoonad, heinakuünid ja -kuhjad ning mua mõisavara. Seda kõige rohkem Tartu- ja Võrumaal. Kuid oli süütamisi ka linnades, eriti Tartus. Saadeti rohkesti nimeta kirju süütamisõhvardustega.[77] Sakslased süüdistasid süütamises mitmeid eesti avalikke tegelasi (Dr.H.Wesket Tartus, G.Steini Rakveres jt.), kuna tegelikke süüdlasi politsei ei saanud kindlaks teha, peale kellegi sakslasest stud.med.Schwarzi Tartus, kes osutus vaimuhaigeks. Süütamises süüdistati, kuigi tõestamatult, nihilistlike vaadetega Leonhard von Stryki, kes viimaks ka vaimuhaigeks tunnistati. Kindlasti oli ka süütajate seas ülekohtuseid majaomanikke, kes, hoolimata ürnike kahjust, oma kinnisvarad põlema panid kindlustussummade saamiseks.[78]

4. Rahva kõlbelise tõetunde nõrkemise põhjusi otsitakse mitmelt poolt. Küll peetakse seda puuduliku hariduse (C.R. Jakobson), küll vaesuse tagajärjeks, seda nüüd, kui rahvaharidus ja majanduslik heaolu oli silmanähtavalt tõusnud. Õige võiks olla just vastupidine, et võrreldes hariduse ja jõukuse eduga jõi inimese sisemine vaimne maailm arengus maha, ei suutnud nii kiiresti ümber orienteeruda ja endale uusi ajaktukohaseid kõrgemaid ideaale püstitada. Võimutseseid edasi endised orjasjast päinevad moraalihinnangud, suhtumine mõisavarasse kui temalt kunagi varastatule. Hõivinemud oli külakogukond ning tekkinud külaproletariaat, kes sai sobivaks arengubaasiks mitmesugustele kuritahtlikele tungidele. Sellega polnud kasvava kuritegevuse põhjuseks hariduse puudumine, vaid oli poolik haridus, mis püstitas küll uusi nõudeid olmetingimustele, kuid ei osanud leida õigeid teid nende nõuete rahuldamiseks. Rahvasõnas "koolitatakse hobusevarasteks" on rohkem tõtt, kui see peaaliskaudsel vaatamisel näib olevat. Lahkhelid üksikute isikute ja rühmituste vahel ning vaen, laim ja lahmiv võistlus, mida tolleaegse "intelligentsi" keskel leiame, ei ole tegelikult mua, kui nii omane vana orjaaegne kadedus. Kuritegevuse kasv ja kõlbelise elu langus on iseloomulikud igale murrangulisele, raskele ja kriitilisele ajastule. Ajaloolased leiavad selleks küllalt tõendusi.[79]

Murrenguline aeg kordus Eestis XX sajandi algaastatel. Jälle valitses kõrkimisevaim, mis ei tunnistanud kõlbluse reegleid, ründas kõiki põrmusi, purustas endisi tõekspidamisi kas

---

75. Eesti Postimehe uuemad sõnumid, 1879, lk.41.
76. Eesti Postimees 9.VIII.1878 nr.32.Vt.Jansen,Põldmäe, Carl Robert Jakobson,lk.181
77. Eesti NSV ajalugu II, lk.196.
78. Vt.Venestamise tulekul. Mälestused ja dokumendid, Koostaja A.Kruusberg, Tartu 1922,lk.21-41.(Edasp.Venestamise tulekul).
79. Bart, Filosoofia istorii kak sotsiologia, lk.251.

või lihtsalt "hävitustahtest või paremal vaimse vabanemise nimel", nagu arvab Marta Sillaots (Järlet-Reichenbach). Nendel aegadel olla seos olnud "protestivaimu ja meela elunautimistungi" vahel, millele tundusid ebameeldiva ballastina "käibiva kõlbluse kammitsad".[80]

Ajastu kõlbeelu komponendina, ühtlasi selle eeldusena eksisteeris pidevalt kasvav alkoholism, mis oli sügavale rahva olmesse tunginud. Kõrtside arv suurenes kogu aja. Kui 60-ndate aastate keskel oli Tartus 35 alkoholi müügikohta, siis oli neid 1884.aastal 256 ehk üle 7 korra rohkem, nendest seas oli 117 kõrtsi ja 73 õllepoodi.[81] Tallinnas oli 1880.aastal 59 alkoholi müügikohta.[82] Pole siis ime, et peaaegu pidevalt viinauimas viibiv talupoeg või teise seisuse inimene oli võimetu oma ürgseid tunge pidurdama.

Ühtpoolset mõju kõlbluse langusele andis rahva lugemisvara. Ilmuvatest raamatutest olid 1876.aastal 12,5% rõõvlijutud. Järgnevatel aastatel see protsent küll langes, kuid sajandi lõpuks tõusis jälle. Sellega seostati korrarikkumiste ja kuritegevuse kasvu halva kirjanduse õhutusega. Teati kõnelda külapoiste veristest lõõmingutest, kus kangelased endale olid võtnud rõõvliromaanide tegelaste Morando Morandini või Rinaldo Rinaldini nime.[83]

Rahva kõlbluse madal tase tõendab usuelu madalseisu. Usuelu puudulikkus mõjutab omakorda tagasiside korras kõlbelise elu taset. XIX sajandi keskpaigast peale on Eestis märgata rahvavaimsuse ja -religioossiteedi pidevat langust. Vaimulikku kirjandust ilmub üha vähem. Rahvakooliõpetajad, seninе maa usuline sool, kelle keskelt kord vennaste kogudus värbas oma paremad tegelased, olid muutunud kiriku ja usu vastasteks. C.R.Jakobsoni "Sakala" kooliõpetajatest kaastööliste kirjutistest oli ligemale 10% kiriku ja vaimuliku vastastel seisukohtadel.[84] Rahva üldine suhtumine usulisse tegevusse oli muutunud kord-korralt vaenulikumaks. Tihenesid palvekoosolekute segamised, tarvitati võigivalda lugejate ja sõnakuulutajate vastu ning kunagisest heatahtlikust suhtumisest usuasjadesse polnud enam juttugi. Märgatavalt agressiivseks muutus uskusitev suhtumine XX sajandi algul koos revolutsioonilise meelsuse süvenemisega. Kui veel 1880. aastatel "Sakala" tõõlistest kaastööliste kirjasaadetistes oli vaid 3,3% usuvaenulist tendentsi[85], siis "punastel aastatel" oli usuvastane meelsus vallutanud suure osa vabrikutõõlisi. 1907.aastal korraldatud ankeedi järgi oli Tartu üliõpilaste seas 65% ateiste, nendest vaimuliku seminaride lõpetanuid 54%. Järgmisel aastal oli Tartu üliõpilastest 66% sotsialdemokraate.[86]

---

80. Marta Sillaots, Hugo Raudsepp, Looming, 1936, lk.456.
81. O.Ibus, Tartlase alkoholi vastu, Edasi. 1966. 7.juuli nr. 157
82. Tallinna Sõber, 1879, 14.juuli nr.7.
83. Ingrid Laasme, 1860-1870-dante aastate juturaamat ja selle lugeja. Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed. Uurimisi ja materjale. IV, Tartu 1966, lk.90; Eesti Kirjanduse Ajalugu II, lk.625 (E.Kirk).
84. Jansen,"Sakala"kaastööliste sotsiaalsest ja kutselisest jagunemisest,lk.442 (tabel),lk.458 (tabel).
85. Samalsamas,lk.442.(tabel).
86. A.Looring,A.H.Tammsaare Üliõpilasaastad,Looming,1938,lk.58

4. USULISE ÕLUKORD MAAILMAS

a) Vaat mata rahvaste üldisele eemaldumisele religioonist, nõnda XIX sajandi teisel poolel üle maailma levimas suuri usulisi ärkamisi, milledest iga kord haarati kümneid tuhandeid inimesi. Iseäranis laialdane oli äratustöö Ameerika Ühendriikides, kus suurimaid tagajärgi saavutas evangelist Charles Finney (1792-1875). Ta kuulutas mitmes Ühendriikide linnas, hiljem ka Inglismaal. Võimsamad ärkamised olid sajandi keskel Bostonis, kus pöördunute arv tõusis 50 000-le. Sealt levis ärkamine teistesse osariikidesse ning 1856.aasta talvel arvestati päästetuid miljoni ümber.[87] Edurikkalt evangeliseerisid Ameerikas ja Inglismaal Dwight L.Moody (1837-1899) ja Dr.Reuben A.Torrey (1856--1928). Kui Moody 1873.aastal Inglismaal töötas, siis puhkes seal olematu massiärkamine. Edinburghis olla igas majas olnud vähemalt 1 - 2 usuletulnut. Moody käsutusse oli antud avaraimad ruumid linnas ning need olnud alati rahvast täis. Glasgow's vabaõhukoosolekul kuulanud evangelisti 50 000 inimese ümber. Edu järkus kodus Ühendriikides, sealgi tulid Moody jutluste kaudu päästmisele tuhanded.

Inglismaal oli 1828.aastal tekkinud John Nelson Darby (1800--1882) töö tagajärjel uus usuliikumine, mida tunnese Plymouthi vendade liikumise ehk darbismi nime all. Siit on võrsunud mitmed suurte tagajärgedega tõotanud usulevitajad.[88] Viljakas oli samuti Charles Haddon Spurgeoni (1834-1892) tegevus, keda tollal peeti kõige kuulsamaks jutlustajaks. Ta üle 5000 istekohaga kirik "Tabernakel" oli pühapäeviti ikka täis, kogudus kasvas iga aastaga 200-500 liikme võrra.

Sajandi keskpaiku tekkis Ameerika Ühendriikides uus usuvool n.n."pühade liikumine", kus hakati nõudma sügavamat vaimuelu. See liikumine arenes sajandi lõpuks nelipühiliikumiseks.[90] Ameerika metodisti Robert Pearsall-Smithi ja tema naise Anna Whitalli ettevõtmisel algas pühitsusliikumine, mida tuntakse Oxfordliikumise nime all. See õpetus põhjaneb küll Charles Finney pühitsusõpetusel, kuid R.Smith arendas seda edasi oma 1870.aastal ilmunud raamatus "Pühitsus usu läbi". 1874.aastal peeti mõjukaid koosolekuid Oxfordis nn. "Piibelliku pühitsuse edendamise" konverentsil, kuhu oli kutsutud vaimulikke mitmelt maalt. Paljud tuntud õpetajad ja evangelistid ühinesid liikumisega, teiste seas ka vabakiriku õpetaja Otto Stockmayer (sünd.1838), keda valiti liikumise ringjutlustajaks Šveitsi, Saksamaa ja Prantsusmaa jaoks. Aastal 1876 hakkas usuliikumisse ikka enam sisse tungima

---

87. Võsu, EKB koguduste ajalugu, lk.110.
88. Haussi, Kompendium der Kirchengeschichte § 196 u.
89. Võsu, EKB koguduste ajalugu, lk.95.
90. Moskalenko, Pjatidesjatniki, lk.23,30.

patutaelu õpetuse jooni, mis mitmeid usutegelasi liikumisest eemale viis.[91] Kõik mainitud äratuse- ja usuliikumised avaldasid oma mõju protestantliku maade usuelule, elustasid seda ning tõkestasid paljude langemist materialismi küüdikuisse.

XX sajand algas samuti usuliste ärkamistega. Neist võimsaim oli 1904.aasta veebruaris Inglismaal puhkenud Walesi ärkamine. Siin oli liikumise alustajaks 26-e aastane kaevur Evan Roberts. Ärkamine oli sügav ja põhjalik. See levis peamiselt seaiste kaevanduste piirkonnas. Järgmise aasta märtsiks oli usule tulnud umbes 85 000 inimest[92]. Samal ajal tõötas ka Dr.R.A.Torrey jätkuvate tagajärgedega. Ta evangeliseeris 1902.aastal Austraalias, kus tuli pöördumisele vähemalt kümme tuhat inimest; järgmisel aastal reisis ta Indias ja Inglismaal, kus samuti oli suur edu. Inglismaal käis dr. Torrey veel 1904. aastal ja 1905. aastal, millal seal pöördusid ligemale 50 000 inimest. Järgnevatel aastatel jätkusid õnnistusküllased evangelisatsioonid dr. Torreyl jälle Ameerikas.[93].

b) Äratusliikumine jõudis samal ajal meie naabermaadesse Rootsi ja Soome.

Rootsimaal arenes äratusliikumine peamiselt kolmel liinil: baptismis, Misjoniliidus ja metodismis. Baptism sai alguse Rootsis 1848.aastal, millal viis esimest isikut ristiti. Vaenamised pidurdasid algavat usutõõd ning alles aasta kümne pärast võidi jätkata avalikku tegevust. Sellele vaatamata oli 1861.aastal kogudustes juba ligemale 5 000 liiget. Suurim liikmete juurdekasv oli 1882-1887.aastatel, millal ristiti üle 21 000 inimese.

"Rootsi Misjoniliit" kujunes 1857.aastal Stockholmis asutatud "Evangeelse Alliansi" mõjutusel. "Rootsi Misjoniliidu" eesmärk oli usutõõ edustamine nii kodumaal kui ka paganamaal. Selles olid ühinenud mitmed usuvoolud ja misjoniühingud ning selle tegevuse kaudu tekkisid üle maa suuremad ärkamised. See ärkamiste periood kestis üldse 1855.aastast kuni 1880. aastani ning sellega tuli ette "rohkesti fanatismi, laialivalguvust ning primitiivset tundeelu religioossust", nagu iseloomustab üks Rootsi vaatleja.[95]. Mõne aja pärast ühines tõõ purunes. Luteri-kirikliikud ringkonnad asutasid 1856.aastal iseseisva misjoniühingu, mis 1859. aastal nimetati "Evangeelseks Kodumaa Ühenduseks". (Evangeliska Fosterlandsstiftelse). Kuid varsti tekkisid omakorda lahkhelid "Evangeelse Kodumaa Ühenduse" ja luteri kiriku vahel, peamiselt õhtusõõmaja ning Paul Waldenströmi (surn.1917) poolt edustatud muu lepituse teooria küsimuses. Lõhe süvenes ning Ühenduse separatistlikud liikmed lahkusid ja asutasid 1878.aastal uue usuliise organisatsiooni "Rootsi Misjoniliidu" (Svenska Missionsförbundet), eesotsas kirikuõpetaja E.J.Ekmani ja P.Waldenströmiga. Pärast Ekmani lahkumist 1903. aastal langes Waldenströmile terve tõõ juhtimine. "Misjoniliidu" tegevus arenes tõusvas suu-

---

91. Võsu,EKB koguduste ajalugu,lk.109-110;Joh.Laks Vaimuliikumise ajaloo arengult,1932(käsikiri).(Edaspidi:Laks Vaimuliikumise ajaloo arengult).
92. Võsu, EKB koguduste ajalugu,lk.113-116.
93. Võsu,EKB koguduste ajalugu,lk.113;Laks,Vaimuliikumise ajaloo arengult
94. Võsu,EKB koguduste ajalugu, lk.66-67.
95. Die freikyrkliga Samfunden i Sverige II,Stockholm 1934.lk.12

nas. Ärkamisliikumine laienes üle maa, iseäranis olid ärkamised 1880.aastatel. Edustati ka välismisjoni, juba 1880.aastal alustati misjonitööga Lapimaal ja Aafrika Kongos, 1890.aastal - Hiinas, siis Turkestanis. "Rootsi Misjoniliit" kuulus asutlikult riigikirikusse, nagu teisedki vabakirikud Rootsis. Kuid usuline tegevus toimus oma organisatsiooni raames oma kirikutes. Ühtsuõhtuseks peeti enda koskel ning osavõtt sellest oli võimaldatud kõigile pühakstelamust kogenuile. "Rootsi Misjoniliidul" oli 1932.aastal 1627 kogudust umbes 112 000 liikmega.[96].

Esimene Rootsimaa metodistikogudus rajati 1868. aastal Stokholmis. 1876.aastal oli metodistidel Rootsis 31 kogudust üle 5 000 liikmega. 1890. aastal oli liikmeid 15 482.[97].

Soome on alati olnud religioosne maa, kust on korduvalt üle käinud laialdasi ja tundekülluseid ärkamisi. Silmapaistvalt tihedamini on see esinenud Põhja-Soomes, sõlle lapi ja lapipõrase rahvastikuga aladel. Sealt on alguse saanud mitmedki üle Soome levinud äratuslained. Meenutagem kas või Paavo Ruotsalaise (1777-1852) ja L.L.Laestadiuse (1800-1861) liikumisi. Kõik need usuliikumised olid tihedalt seotud luteri kirikuga, elustasid kõigepealt seda ning juhatasid tõsisele usule kiriku vaimulikke, kes said ühtlasi liikumiste kohalikeks juhtideks. Sõlle tõttu polnud vabakirikutel esialgu kohta Soome usupildis. Vabakirikud alustasid hoogsamat tegevust alles sajandi lõpul ja uue sajandi algul, see juures nende tegevus kuni tänaseni on jäänud võrdlemisi väheviljakaks, kui võrrelda vabakirikute edukat töistes maades.

Omapärasem oli äratusliikumine soolses kõrgemas seltskonnas ja haritlaste seas, mis algas 1879. aastal lord Radstocki kaudu. Viimase isiku ja tegevusega tutvume eelpool. Lord Radstock oli 1878.aastal lähetusõidul Peterburist peatunud Stokholmis, kus tema jutluste kaudu olid paljud inimesed usutee leidnud. Järgmisel aastal evangeliseeris Radstock jälle lähetusõidul Kopenhaagenis, Stokholmis ja Helsingis. Viimases kohas jätkas tema tööd ta sõbrane tõlk seal - Piselius. Samuti kuulutas Helsingis noor pühakstetoadvuse omandanud aadlik Boie. Helsingis puhkes ärkamine, mis levis provintsi. Helsingi usklikud hakkasid 1881. aastal pidama ühisvahel ühtsuõhtuseid. Samal ajal äratustegevus laienes, paljud said sellest haaratud, nende seas aadlisõisuse liikmeid. Alustati usulist kasvatustööd, organiseeriti vanglamisjon. Vangide seas töötajatest oli innukaim parun Henrik Vrede ja ta tütar Mathilde Vrede. Viimane on tuntud "vangide inglina". 1885.a. asutati misjonikomitee "Vabamisjoni" nime all, millest 1918.aastal soome rahvusest liikmed eraldusid moodustades "Soome Vabakiriku"[98].

---

96. Võsu, EKB koguduste ajalugu, lk.99-100; K.L.Harley, Rootsis usu ja armastuse teedel, Evangeeliumi Kristlane 1930. lk.67.(Edaspidi:Harley, Rootsis, usu ja armastuse teedel).
97. Võsu, EKB koguduste ajalugu, lk.100.
98. Sealsamas, lk.101-103.

c) Venemaa XIX sajandi teise poole usulise olukorra juures tuleb meil peatuda pikemalt. Seda tingivad tihedad riiklikud sidemed Venemaaga ning sealt meile valgunud usulised mõjutused.

Venemaa tolleaegne usuline liikumine algas kolmest keskusest - Lõuna-Venemaalt, Taga-Kaukaasiast ja Peterburist, ning levis sealt üle keisririgi. Tekkinud eri kohtades, omandasid usuvoolud erinevaid varjundeid õpetuses ja usupraktikas.

Kehtiva arvamuse kohaselt olla baptism jõudnud Lõuna-Venemaale sealsete saksa kolonistide - mennoniitide kaudu, mis on ka tõepärane. Kuid viimase aja uurimused näitavad, et see polnud ärkamisliikumisele ainus tee. Nagu eelmises peatükis võisime nentida, oli Lõuna-Venemaa olnud mitmete vene rahvuslike ususeltside tegevusala. Võime oletada nende ususeltside teatavat osa hiliseamate usuvoolude türkamises. "Venemaa Piibliseltsi" hiilgeaegadel jõudis selle evangeelne mõju ka Lõuna-Venemaale. Seal käisid nii oma kui võõrmaa piibliseltsi esindajad ning Aleksander I külastama tulnud kvekerid, sinna jõudis piibliseltsi poolt välja antud vaimulik kirjandus ja piiblioosad ning seal tegutses Kotelnikovi ususelts, mis oma vaimuliku mõjustajana nimetas piiblliseltsi. Kõik need mõjud, kaasa arvatud eelmises peatükis mainitud Odessa ärkamine, jätsid kindlasti oma jäljed sealse usuliikumise kujunemisele. Politsei ülekuulamise protokollidest selgub, et talupojad jõudsid usulistele elamustele tihti lihtsalt evangeeliumide lugemise kaudu, ning mõndel polnud sellega võõras töölinn usuelu, mis nii põhjalikult erines õigeusus pakutavast ning mis polnud ka sarnane seniselle ekstaasikülllasele sektantlusele. Pinnas oli valmistatud ning mennoniitlastest usukuulutajate seeme võis langeda hõlale maale ja seal om välja anda.

1. Mennoniitide ususeltsi alustajaks oli endine katoliku preester Hollandis Menno Simons (1496-1561). Tolleaegsed anabaptistide vaenamised ning vaenatute usujulgus ja kartmatus viisid teda piibliuurimisele, sest ta tahtis leida piiblist selle usujulguse alust. Nüüd selgusid temale uskliku ristimise ja õhtusõõmaaja tõed, ta lahkus 1536. aastal preestriametist, lõpetas sidemed rooma-katoliku kirikuga ning ühines selle anabaptistide vooluga, mis õigeks ei tunnistanud võgivalda ja sõjalise vahendite kasutamist võitluses usuvabaduse eest. Menno Simons ühnistati ususeltsi presbüteriks ning 1545. aastal piiskopiks. Tema nime järgi hakati ta järglasi nimetama mennoniitideks. Liikumise algkodus Hollandis on nad seniajani tuntud "usuinstitutena" (Doopsgezinde). Menno Simons alustas juba algusest peale laiadast misjonitegevust. Ta reisis Saksamaal, Prantsusmaal, kuulutas viis aastat Venemaa läänе-aladel ning asutas igal pool kogudusi. Mennoniidid keeldusid teenimast sõjaväes ja riigiametis. Vannet nad ei andnud. Nõnda voolud eitasid eraomandust ja elasid kommuunides. Käsititi tõsiskasvanuid, kuid pealevalamisega.

Jätkuvatest vaenamistest põhjustatuna, oleks asus suur osa mennoniite XVI sajandi keskpaiku Hollandist Põhja-Saksamaale, Preisimaale ja Poola. Seal nad saksastusid ning läksid üle alamsaksa keelemurdele. Kui XVIII sajandi lõpul Preisimaal omakorda alustati mennoniitide vaenamist, rändasid nad sealt ja ka Poolamaalt (Läänest) Lõuna-Venemaale. Seda võimaldas 1762.

ja 1763. aastal Katariina II poolt antud manifest, millega välismaalastel lubati asustada vast Türgi käest vallutatud tühje maa-alasid. Esimesed mennoniidid jõudsid Dnepri-maaladele 1782.aastal. XIX sajandil jõtkus saksa asunike sissevool, mis seekord 1835.aastal lõppes. Hilisemad tulnukad asustati peaasjalikult Tauria kubermangu Berdjanski kreisi Molotšnoe Vodõ asula ümbrusesse, kuhu juba enne vene ususeltsidõ molokaanide ja duhhoboride liikmeid oli saadetud.

Saksa asunike seas oli umbes kaks kolmandikku luterlasi, üks viiendik katoliiklasi ning üle jäänud nimetasid endid mennoniitideks. Viimased ristisid üksnes täiskasvanuid, seda pealevalamisega, kuigi see toiming oli paljude juures väliseks formaalsuseks, sest enamik oli kaotanud oma usuvag duse. Asunike tõõkus, hoolsus ning mõningad kristliku kasimuse jäägid tõstsid nende majapidamise peagi õitsvale järjele.[99].

Ent kõik mennoniidid polnud knotanud oma ususõdet; need eraldusid teistest, kogunesid omavahel palveks ja sõnakuulutamiseks. Neid nimetati "separatistideks". Viimased kutsusid 1845.aastal Saksamaalt enda keskele usutõõle 28-ä aastase tõsiuskliku luteri kiriku õpetaja Eduard Wüsti, kes asus elama Molotšnoe Võõõsse. Wüsti evangelisatsiooni tulemusena tekkis asunike keskel usuline liikumine, paljud jõudsid elavale usule. Usuõratusest sai haaratud eriti rohkesti luterlasi, nende seas kohalikke kirikuõpetajaid, kes päästeelamuse omandasid. Usuletulnud koondusid ringidesse, mida hakati nimetama "Wüsti ringideks". Hiljem nimetati usuliikumisest hõivatuid "vendlus mennoniitideks". Usuliikumine levis kogu asunduste alal Lõuna-Venemaal ning jõudis ka Volgasäärsetesse saksa asundustesse Samara ja Saratovi kubermangus, mis olid asustatud 1859.aastal. Usuliikumisega ühinesid terved luterikogudused. Ed.Wüsti tegevus kestis 14 aastat, s.o. kuni tema surmani 1869.aastal.

Aastal 1855 tuli "vendlus mennoniitide" seekka uus usuvool, mida edustas keegi Kappes. Palvekooseolekud muutusid ekstaasirikasteks, palvetati hoogsalt kohaga kõikudes, hüpati, löödi käsi kokku, suudeldi üksteist, "rõõmutseti Pühas Vaimus" ja tunti endid "jumalikus õndsuses". See liikumine astus otsustavalt välja tuimade kirikliike mennoniitide vastu ning nõudis elavat usuelu. Kappes kogus endale rohkesti pooldajaid ning sai tõsiseks võistlejaks Eduard Wüsti kaimale Bratupvoolule. Kappesi pooldajaid nimetati "hüppajateks". Nüüdsest peale jagunesid mennoniidid kaheks: vanad mennoniidid ja uued mennoniidid; nendest viimased hakkasid hiljem ristima allakastmisega.[100].

Mennoniitide õdaspidisest saatusest mainime, et osa vana- ja uusmennoniite asus 1898 - 1911.aastatel Siberisse ning Kesk-Aasiasse (Kirgiisiasse ja Usbekistani). Sinn siirdus (Siberisse) 1900. aastal Krimmist üks rühm eriõpetusega mennoniite Hermann Petersiga eesotsas ("peterlased"). Nad sõid ainult musta või halli leiba, murdsid seda oma kätega, habet nad ei ajanud ning hoidusid rõivastuses ja olmes kõige uue ja

---

99. V.F.Krestjaninov, Mennoniitõ, Moskva 1967, lk.13-14, 18-21. (Õdaspidi: Krestjaninov, Mennoniitõ); Heussi, Kompendium der Kirchengeschichte § 132 d-g; A.V.Karev, Russkoe Evangelsko-Baptistskoe dõizenie, Bratski vestnik, 1957, nr.3 lk.5-6; (Õdaspidi: Karev "Ruskoe Evangelsko-baptistskoe õvizenie.)

100. Karev, Ruskoe Evangelsko-baptistskoe õvizenie lk.8; Võsu, EKB kogudute ajalugu, lk.132,133; Krestjaninov, Mennoniitõ, lk.27-28.

moodsa eest. 1880. aastatel tekkis Volgamaal uus liikumine Klaas Eppi juhtimisel. Need uskusid Kristuse peatset tulekut ning tuhandeaastase riigi asutamist Turkestanis. Nad siirdusid sinna jala ning jõudsid sinna läbi suurte raskuste ja kannatuste ning rajasid Kirgiisiasse oma asunduse.101. Enamik mennoniite jäi siiski oma endistele kohtadele Lõuna-Venemaal. Nende keskel tõõtas kuni Esimese Maailmasõjani Saksamaalt tulnud usuteadlane W.L.Jack (surn.1939), kes sinna piiblikooli asutas, ja kui see suleti, piiblikursused avas.102.

2. Sakslaste juures alanud usuliikumine levis viimaks venelaste keskele. Ühesgeelt Erkamisliikumisega Molotšnõe Vodõe algas liikumine ka Hersoni kubermangu asundustes luteri koguduse õpetaja Johannes Bohnkemperi kaudu. Viimane oli 1823. aastal saadetud Baseli misjoniseltsi poolt Kaukaasiasse. Kuid et talle seal jutlustamine keelati, nimetati ta luteri kiriku poolt õpetajaks Hersoni kubermangu saksa asunike juurde. Siin algas laialdane Erkamine, mis saksa rahvusest asunike juurest levis venelaste keskele, kes Joh.Bohnkemperi piiblitunde külastasid. Esimesi venelasi st pöördutuid oli Onistšenko ja Mihhail Ratušno, kelledest esimene pöördelamusele tuli 1858.aastal, teine - 1861.aastal. Aastal 1867 tuli Joh.Bohnkemperile abiks ta poeg Karl. Viimane kõneles vabalt vene keelt, sest oli õpetanud gümnaasiumi Odessas. Usuteadust oli ta õppinud Tartus, Ameerika Ühendriikides ja Šveitsis ning asus nüüd Venemaale,et nagu ta ütles: "Kratada Vene õigeusukirik ta tuhandeaastasest unest". Karl Bohnkemperi kuulutuse kaudu levis usutuli jõudsasti vene talupoegade seas. Sõna "stundist", millega tollal tähistama hakati pöördteadvust omandanud inimesi, tuli kõibele tegelikult seoses Karl Bohnkemperi Kratustõõga. ("Stundist" tuleneb saksakeelsest "Stunde" - tund). Karl Bohnkemperi innukamaid abilisi venelasist oli Mihhail Ratušnoi, Ivan Ljassotski, Gerasim Balaban ja vennad Tsibulskid. Igal pool külades tekkisid stundistide ringid. Stundiste vaenati rohkesti riigivõimude ja õigeusu vaimuliku poolt, neid veeti kohtuid mööda ning mõisteti asumisele Taga-Kaukaasiasse ja Siberisse. Ent vaenamised ei suutnud usukuulutajaid vaikima panna, pöördumute arv kasvas ning usuletulnud vene talupoeg sai ise usulevitajaks. Aastal 1878 kaebasid preestrid, et Kiievi kubermangus on külasid, kus enam ühtegi õigeusulist ei leidu, sest kõik on läinud stundistideks.103.

Usuliikumine laienes põhja- ja idapoolsetesse kubermangudesse. Paiguti esines liikumises sotsiaalseid pettekujutusi, loodeti, et õigeusuliste mõisnike maa jaotatakse usklike talu-

---

101. Krestjaninov, Mennoniitõ, lk.34-36.
102. /K.Kaups/, Lahkumuid, Vahitorn, Tõõkõja 1939, lk.93.
103. Karev, Ruskoe Evangelsko-baptistskoe dviženie; Võsu, EKB koguduste ajalugu, lk.133; L.N.Mitrohin, Baptizm, Moskva 1966, lk.56 (Edaspidi:Mitrohin,Baptizm); Maa sool, -Tõõkõja 1928, lk.12 (Edaspidi: Maa sool).

poegade vahel ning kuulutati Kristuse peatset taastulekut. Üldiselt jäi usuliikumine stiihiliseks ja organiseerimatuks, polnud kujunenud kindlat õpetust, pöördunud jäid endiselt õigeusu kiriku liikmeteks, kuid kiriku usulisi talitusi enam ei kasutanud, lapsi ei lasknud ristida, pidasid omavahel õhtusöömaaega, matsid ise oma surnud ning õnnistasid abiellujad. Siiski abielud registreeriside õhtlasi preestrite juures. Pärastpoole, kui oli selgunud usklike ristimise tõde, võeti see kohe ätundistide poolt kiiresti tarvitusele.[104]

Uusmennoniitide juures Molotšnõe Vodõ asunduses töötas suure eduga kooliõpetaja ja jutlustaja Gerhard Wieler. Ta oli 1861.aastal sunnitud sealt lahkuma ning siirdus Hortitsa ringkonda Sinlage asundusse, kus enne teda töötas Abram Unger. Viimane oli 1859.aastal lugenud Hamburgi baptistide ajakirja, millest temale selgus ristimise tõeline mõiste ja viis. Kindlama veendumuse omandamiseks astus ta kirjavahetusse Saksamaa baptistide juhi Johannes Onckeniga, kelle kaudu ta tutvus ka baptistide seisukohtadega koguduse ja õhtusöömaaja küsimustes. Nüüd laskis Abram Unger ennast 4. märtsil 1862. aastal G.Wieleri poolt juba allalaskmisega ristida. Sellest peale võeti allalaskmisega ristimine Lõuna-Venemaa uusmennoniitide ja ka vene ätundistide juures kõikjal tarvitusele.

Sinlage koguduses valitses kappesi ajast pärinev entusiastlik rõõmukõllane jumalateenimisviis, mida edustas koguduse juht Gerhard Wieler, kuid mis kainemeelsele Abram Ungerile vastuvõetav polnud. Kogudus lõks kaheks ning A.Ungern asutas uue koguduse, kuhu paljud astusid, nende seas ka G. Wieleri vend Johannes. G.Wieler vangistati 1865.aastal "vene õigeusuliste õigelt teelt võrgutamise" pärast. Kui ta vangist vabanes, selgus, et terve ta kogudus oli üle läinud Ungeri poole. Nüüdsest peale on viimane Lõuna-Venemaa uusmennoniitide usuline juht. Mitmed Saksamaa baptistid külastasid nüüd Lõuna-Venemaa uusmennomiite, nende seas 1869. aastal ka J Johannes Oncken, ning andsid praktilisi juhiseid koguduse töö korraldamiseks. J.Oncken ordineeris 1869. aastal A.Ungeri koguduse presbüteriks. 1872.aastal toimus esimene "Mennoniidi Vendade Koguduse" (uusmennomiitide) konverents. Konverentsil oli tooniandev esimesel aastal Saksamaa baptistide esindajana mennomiitide juurde asunud Joh.August Lieblich, kelle suunamisel mennoniitide vendlus võttis endale tõielikult baptistliku tõekorralduse ja õpetuse. Järgmise aasta konverentsil võeti vastu ning 1876.aastal anti välja "Usklikult ristitute Lõuna-Venemaa Ühendatud Mennoniidi Vendade Koguduse /Brüdergemeinde/ usutunnistus ja sisekord". See oli tegelikult Saksamaa baptistide usutunnistus, mis 1849.aastal J.Onckeni poolt oli välja antud pealkirja all "Usklikult ristitud kristlaste /gläubig-getaufter Christen/, tavalise nimetusega "baptistide" usutunnistus ja koguduse struktuur." Mennoniitide usutunnistus erines viimasest vaid selles, et sinna oli tõiendavalt võetud sõjavõteenistuse, vandeandmise ning jalgade pesemise kombe eitamine.

Aastal 1869 , kui J.Oncken Lõuna-Venemaal viibis, asutas ta Herson kubermangus Vana-Danzigis ja Uus-Danzigis esimesed siinsed baptistikogudused. Sama aasta 11.juunil oli A.Unger

---

104. Mitrohin, Baptizm, lk.54-56; Klibanov, Istoria religiosnago sektantstva, lk.188-189.

ristinud vene talupoja Efim Tsimbali, hiljem viimane ristis Ivan Rjabošapka. Seejärel Rjabošapka ristis Mihhail Ratušnoi. Need kolm said tõhusateks baptismi levitajateks venelaste seas.

Aastal 1882 peeti Ühine nõupidamine vene baptistide, baptismi astunud saksa baptistide ning Mennoniitide Vendade Koguduse liikmete vahel. Järgnes 1884. aastal nendevaheline konverents, kus asutati "Vene Baptistide Liit". Liidu esimeheks valiti Johann Wieler. Tema lahkumisel Rumeeniasse valiti 1886. aastal esimeheks Dei Ivanovitš Mazaev (surn.1922), kes oli sellel kohal võhaste vaheaegadega kuni 1920.aastani.[105].

3. Taga-Kaukaasias tekkis baptism sealsete molokaanide seas iseseisvalt. Siin oli esimeseks evangeeliseks kuulutajaks šotlane Ivan Melvill, kes seal tõstas kokku 60 usklat. Tema kaudu tulid põhjendusele põhjastised baptismi juhtivad tegelased Nikita Voronin, Vassili Pavlov, Vassili Ivanov jt. Põhjast J.Melville'i evangeliseeris veel Ukrainas ja Siberis ning eriti Kaukaasias, Lõunast tulnud nestoriaanlaste preosbüter Jakob Deljakov (Kaša Jagup), kelle kuulutustõõd kroonis suur edu. Kolmas Kaukaasia usukuulutaja oli leedulane insener Martin Kalveit, kes 1858.aastal kodumaal ristitud sai, baptistikoguduse astus ning 1863.aastal Kaukaasiasse asus. M.Kalveit ristis 20.augustil 1867.aastal Tbilisis Kura jões molokaan Nikita Voronini (1840-1905) ning seejärel ka teisi. N.Voronini ristimise aasta on tunnistatud vene baptismi sünniaastaks. Voroninil tuli ristimise vastuvõtu pärast lahkuda molokaanide seast. Koos temaga lahkusid mitmed ning lasksid ennast ristida ning nendest soodustati esimene venelastest koosnev baptistikogudus Venemaal (Tbilisis). Preosbüteriks sai N.Voronin. Kolme aasta pärast oli koguduses 78 liiget. Teistest kaukaasia baptismi juhtidest on tähtsamad Vassili Ivanov (1848-1919), kelle tõõsis oli Bakuus ja Vassili Pavlov (1854-1924). Viimane sai usuteadusliku hariduse Hamburgi seminaris. Ta tõõtas preosbüterina Tbilisis ja mujal, oli Ühaks juhtivaks isikuks baptisti liidus, andis üksvahe välja ajakirja "Baptist" (koos Timošenkoga) ja oli korduvalt asumisel.[106].

4. Järguises keskuses Peterburis sai alguse Evangeeliumi Kristlaste usuliikumine. Arhamine algas siin lord Radstocki kaudu. Viimane, tõeliku nimega parun Granville Augustus William Waldegrave lord Radstock (1833-1913), kuulus Inglismaa kõrgaadli hulka. Ta isapoolsed sugulased oli olnud kõrgemad mereväelased. Krimmi sõja ajal oli lord Radstock Krimmis Inglise sõjaväes, kus haigestus raskesti. Viibides väihaiglas, kohtas ta seal mitut rõõmsameelset surijat, kes surmahirmu ei tundnud. Usklike surijate surmakartmatus mõjutas teda ning hiljem kodumaal olles ta läbi tõeliku usulise pöördumise. Lord Radstock pühendas nüüd ennast jõgitult evangeeliumi kuulutamisele, peamiselt kõrgema seisuse keskel, kuhu ta oma seltskondliku seisundi tõttu kuulus. Misjoniretkedel käis ta Skandinaaviamaades, Indias ja mujal ning igal pool tulid inimesed usule. Usuvaatelt kuulus lord Radstock Plymouthi vendade ehk darbistide hulka, millist usuliikumist, nagu nägime, alustas John Nelson Darby.[107].

---

105. Karev, Ruskoe Evangelsko-baptistskoe dviženie, lk.12, 14-17. Võsu EKB koguduste ajalugu, lk.133-134; Krestjaninov, Mennonity, lk.28-30.

106. Karev, Ruskoe Evangelsko-baptistskoe dviženie, lk.28, 30, 32. Võsu, EKB koguduste ajalugu, lk.136-139; Jutlustaja V.G. Pauloff, Teateid võõrsilt, Teekäija, 1924, lk.219

Plymouthi vennad ei tunnustanud ühtegi eõemasolevat kirikut ega ususeltsi ning ka endale ei rajanud mingit kogudus-likku organisatsiooni. Kiriklikke sakramente võtsid nad vaimses tähenduses. Kiiki, poliitikasse ja kunstisse suhtu-sid nad eitavalt. Usuvoolu ainsa juhina tunnistati Püha Vaimu. Nende keskel esines prohvetikuulutamine ning Kristuse taastuleku ootamine, millele valmisolekuks taotleti pühitsust. Tugev oli nende keskel osaduslik vaim, kõidi koos Kristuse surma mõlestamas. Evangelisatsioon oli esmatähtsusega, see oli elav ja laialdane. Liikumine levis Briti saartel, Ida-Sveitsis ja Ameerikas. Plymouthi vendade hulka kuulus samuti dr. Baedecker, keda veel vaatleme, ning tuntud Georg Müller Bristolist.

Venemaa haritlaskond oli maailmavaateliselt kistud mitmeks vooluks. Tugevnesid vasakpoolsed poliitilised kallakud, millede vastu asusid võitlusseisundisse konservatiivsemad kihid. Poliitiliste voolude vaheli est võitlusest kõrvalseisjates rühmitustes, seekord peaiinna aristokraatide seas, kerkisid tollal aga usulised huvid. Võib-olla oli siin veel "Venemaa Piibliseltsi" aegsete usuliste mõjutuste jõrellainetust, isegi kas või Tatarinovi ringi usuharrastuste meenutusi, ehk otsiti lihtsalt usulises müstikas rahuldust ja eemaldumise põhjust poliitikast, või, mis kõige õigem, nõud saabus Jumala tund. Kuid igatahes leidis jõrgnev lord Radstocki usuline õratus Venemaa kõrgema seisuse juures hämmastavalt suure vastuvõtu.

Krahvinna Jelisaveta Tšertkoval (sündinud krahvinna Tšerõseva-Kruglikova) oli poeg Mihhail. Sellel oli ueklik kasvatja, kelle kaudu noor poiss jõudis elavale usule. Uskliku poja peagi jõrgnev surm viis ta oma usulistesse otsingutesse. Ei õigeusk ega katoliku usk suutnud nõidata krahvinnale põõstetaset, ta leidis selle Šveitsis lord Radstocki külastades. Siis kutsus ta 1874.aasta varakevadel lord Radstocki Peterburi evangeliseerima. Aadlik evangelist alustas jutlustega Peterburis Inglise-Ameerika kirikus ning piiblitundidega erakorteritee. Ta esimesed tõid kokku palju kõrgema seisuse inimesi, kes imelist usukuulutajat uudishimutsema tulid. Koguses samuti tõsiseid usulisi otsijaid. Elavalt ja sisemise meelevallaga ettekantud jumalasõna võitis nii ühtede kui teiste südamed. Algasid pöördumised. Ühena esimestest tuli põõstetoadvusele erupolkovnik vürst Vassili Peškov, selle jõrel keisrikoja õuemarssal krahv Modest Korff. Need kaks said edaspidise õratusliikumise põhilisteks tugedeks. Tuli pöördumisele ka teedeminister krahv Aleksei Bobrinski, lesk vürstinna M.Lieven, vürstinna V.Gagarina, kõrge ametnik N. v.Krause, põrastine Vene kristlik-üliõpilas-liikumise asutaja parun Paul Nicolay (1858-1919) ja palju teisi kõrgemast ja madalamast seisusest. Koosolekuid külastasid keisri eestlasest ihuarst Dr.Philipp Karell, keisri adjutant parun Mirbach jt. Pärast vürst Peškovi usuletulekut andis ta oma suured saalid majas Viiburi-poolel usukuulutuse teenistusse. Sinna hakati peagi kutsuma lihtrahvast, algul hõrraste kojamehi, teenreid,

---

107. Võsu, EKB koguduste ajalugu, lk.108.
108. Heussi, Kompendium der Kirchengeschichte, § 196 u.

teenistujaid, siis ka teisi alama seisuse inimesi - käsitöölisi, tööliisi, samuti talupoegi. Kord oli vürst Paškovi majas koos kokku 700 inimest, kes väljudes palvekoosolekust tänavale, tähitsid selle ning andsid kõnesainet tervele linnale. Massilised olid pöördumised lihtrahva seas. Teine koosolekute koht oli vürstinna M.Lieveni majas Bolšaja Morskaja tänaval ja kolmas krahvinna J.Tšertkova juures Vassili saarel. Vaimulikke koosolekuid peeti ka mujal. Seekord kuulutas "lordjutlustaja" Peterburis kuus kuud. Ta tuli esmakordselt sinna kahe aasta pärast 1876.aastal ning oli siis seal pooltteist aastat. Arkamised jätkusid. Teiste seas sai päästetud kuulus ooperilauljanna Aleksandra Reiker, kes nüüd oma laulutalendi Jumala riigile pühendas. 109.

Pärast lord Radstocki Peterburist lahkumist jäi töö juhtimine vürst V.Paškovi kätte. Usuliikumisest haaratuid hakati nimetama "paškovitsiteks". Kindlakujulist kogudust ei moodustatud, kuid töö siiski sai mingi organiseeritud vormi. 1876. aastal asutati vürst Paškovi poolt "Vaimulik-Moraalse Lugemise Ärgutamise Selts", mis alustas vaimuliku kirjanduse kirjastamist. Kirjandust levitati maksuta või odava hinna eest - hinnaga poolest kopikast kuni 6 kopikani. Tõlgiti ka Bunyani "Kristlase usurännak ja "Püha Sõda". Seltsi tegevusajal ilmus kokku üle 200 teose keskmise tiraažiga 10 000 eksemplari. 1875.aastal hakkas ilmuma vaimulik ajakiri "Vene tõeline", mis lõpetas ilmumise 1896.aastal. Asutati üliõpilaste ja tööliste jaoks odavahinnalisi sõõklaid ja teostati hoolekannet. Lugemise ergutamise selts suleti 1884. aastal.

Tollal käisid Peterburis evangeliseerimas mitmed välisevangelistid, teiste seas dr.Baedecker, Otto Stockmayer, Georg Müller.110.

Äriti viljakas oli dr.Friedrich Wilhelm Baedeckeri (1823--1906) tegevus. Ta käis Venemaal korduvalt ning see maa kujunes hiljem ta põhilisemaks misjoniväljaks. Dr.Baedecker sündis Saksamaal, kuid pärastpoole asus Inglismaale. Doktorikraadi sai ta filosoofia alal, õppinud oli ta samuti arstiteadust. Usulise pöördumise elas Baedecker üle 1866.aastal lord Radstocki kaudu. Aastal 1874 alustas ta tööd evangelistina, seejuures olid ta templiteks ja palvesaalideks peamiselt kas kõrgaadli salongid või siis jälle sunnitööliste vanglad (viimased Venemaal). Koos lord Radstockiga külastas ta 1874.aastal Berliini. Seejärel evangeliseeris ta mujal Saksamaal, Tšehhimaal, Ungaris, Poolamaal ja jõudis Venemaale.

---

109. Võsu, EKB koguduste ajalugu, lk.140; Krahv M.Korff, Minu Meeletuletused, Tookinija 1923, lk.45-46, 59-60.(Edaspidi: Korff, Minu meeletuletused); Klibanov, Istoria religiosnago sektantstva, lk.200; A.Karev, Prazdnovanie 90-letn. jubileja Ruskavo-Evangel ko-Baptistskago dvizenia, Bratski Vestnik, 1958, lk.28; A.V.Karev, Jubileinõj doklad generalnago sekretarja VSEKB A.V.Kareva v svjazi s 100-letnei godovštšinõj bratstva Evangelsko-Kristian- baptistov v SSR./käsikiri/ (Edaspidi: Karev, Jubileinõj doklad).
110. Võsu, EKB koguduste ajalugu, lk.141; Klibanov, Istoria religiosnago sektantstva, lk.200-201; Mitrohin, Baptizm, lk.61; Korff, Minu meeletuletused, lk.69.

Siin, kõigepealt Jelgavas (Mitavis) Kuramaal pidas ta oma esimese koosoleku, seda kohaliku kuberneri avaras saalis. Riias temale vaimuliku koosoleku pidamiseks luba ei antud, küll aga võis ta pidada loengu "Patust ja päästmisest". Suur saal oli rahvast puupüsti täis, ta enda arvates oli koos kuni 2500 kuulajat. Enamiku kuulajaskonnast moodustasid kohalik kõrgem seltskond ning Ümbruskonnast koos perekondadega kohale sõitnud mõisnikud. Peterburis evangeliseeris dr. Baedecker esmakordselt 1877.aastal. Nüüdsest peale jäid vürstinna K.Lieveni ruumid ta alaliseks peatuskohaks ning kuulutuspaigaks Venemaa pealinnas. Dr.Baedeckeril oli kokkupuuteid Lev Tolstoiga, kellele ta romaanis "Ülestõusmine" sai jutlustaja Kiesewetteri algkujuks, seda muidugi kõverpeeglis. Samuti kirjanikud F.Dostojevski ja N.Leskov kirjutasid oma teostes Peterburi Erkamisest.

Veel laialulatuslikum oli dr Baedeckeri töö Venemaa vangide seas. Ta külastas paljusid vanglaid, jutlustas seal ja jagas piibliosi. Ta reisis kaks korda läbi Siberi Sahhalini saarele, peatudes teel igas vanglas ning paljudes väljasaadetute asundustes. Kümneid tuhandeid Ühiskonnast eemaldatuid kuulis tema kaudu armuvõimalustest. Venemaal viibis dr. Baedecker veel 1903.aastal, olles ise 80-ne aastane.

Dr.Baedecker on peaaegu igal aastal läbisõidul viibinud Eestis. Ent siinsete suurmõisnike saalid jäid temale suletuks ning ta ei saavutanud kohaliku ilmaliku aadliga mingit kontakti. Selle vastu olid talle avatud eesti vendade südamed ning nende kooskäimiskohad. Ka oli ta südamlikus vahekorras siinsete üksikute paremast seisusest usklikkudega. Esimest korda tuli dr.Baedecker koos vürst V.Paškoviga Eestisse 1879.aastal. Hiljem leiame ajalehes "Rev.Beobachter", et 3.märtsil 1882.aastal olla dr.Baedecker ja vürst Paškov Tallinnas kõnelnud. Veel kirjutab "Olevik", et 8.jaanuaril 1887.aastal olla politsei laiali ajanud mitme sajani ulatuva "palvetajate" kogu, kellele dr.phil.Baedecker jutlust pidanud. Kord (1895.aastal pidanud dr.Baedecker Pikal tänaval M.v.Glehni ~~[illegible]~~ Baedeckeri-vms majas koosolekut, mille politsei lõpetas ning M.Glehni ja F.W.Baedeckeri vastutusele võttis. Juba 1880.aastal töi dr.Baedecker Eestisse esimesed "Tallekiituse" laulud, peamised Ira D.Sankey omad. Siis (1880.aastal) pani ta aluse pühapäevakooli tööle Tallinnas, pidades esimesed laste jumalateenistused Sofie Krause poolt juhitud vaeslastekodus Väike Roosikrantsi tänavas. Eestis olid dr.Baedeckeril tihedad sidemed parun W.v.Üxkülliga, M. v.Glehniga, parun N.v.Stackelbergiga ning mitmete prii vendadega, eriti Jüri Kruusenbergiga, kelle kodu Toom-Vaeste-kooli tänavas nr.21 oli harilikult tema peatuskoht Tallinnas, kus tihti viibis koos vürst Paškoviga, enne selle Venemaalt väljasaatmist 1884.aastal.[111]

---

111. Ed.Lepp, Jooni dr. Friedrich Wilhelm Baedeckeri elust ja tööst. Jõulud, Elukevade, 1936, lk.26-32 (Edaspidi: Lepp, Jooni dr.Friedrich Wilhelm Baedeckeri elust); V.Esu, EKB koguduste ajalugu, lk.108- 109; Dr.F.W.Baedecker, Vangide apostel. Elukevade 1925, lk.6-7 (Edaspidi: Dr.F.W. Baedecker); Korff, Minu meeletulatused, lk.69; Eesti Postimees 1882, nr.11 lk.4; Olevik, 1887, 22.jaanuar, nr.26; N.S.Leskov, Velikosvetski raskol. Lord Radstock i ego poslednovateli, SPB, 1877, lk.188, 196, 199-222; Lev Tolstoi, "Ülestõusmine", Kogutud teosed XIII köide, Tallinn 1959, lk.287, 288, 479-482; Hans Grabbi, Erkamise ajalugu (käsikiri) lk.62 (Edaspidi: Grabbi "Erkamise ajalugu).

Venemaal oli kujunenud kaks usulilikumist, Lõuna-Venemaal ja Kaukaasias baptism ning Peterburis ja põhjapoolsemates kubermangudes rahvaliku nimetuse kohaselt Paškovi liikumine („paškovštšina"). Milline oli nende kahe liikumise osialgne erinevus? Lõuna-Venemaa baptistid asutasid 1884. aastal "Vene Baptistide Liidu", millele alus pandi 1882.aastal nõupidamisel. Nemad olid õpetuslikult samased Saksamaal Johannes Onckeni juhatusel oleva tõega. Nendel oli kindel koguduslik kord, iga koguduse eesotsas seisis ordineeritud presbüter. Valitses range koguduslik distsipliin. Kristuse surma mõlestamist peeti üksnes usklikuna ristitutega. Sellega kuulusid nad n.n. partikulaarsete ehk "rangete" baptistide hulka. Peterburist väljunud usulilikumine põhjamõs aga vabal evangelisatsioonil, neil polnud kindlalt kujunenud kogudusi, oli vaid vendluse osadus. Puudusid ordineeritud presbüterid, ristimist ja vaimulikke talitusi võisid toimetada kõik sellaks määratud vennad. Usklike osadusse oli liikmeks astumine lihtsam ning koguduslik distsipliin oli vabam. Kristuse surma mõlestamisest võisid osa võtta kõik usklikud, vaatamata sellele, kas olid usupõlves ristitud või mitte. Sellega kuulus põhjapoolne usuvool nn. üldiste ehk "vabade" baptistide hulka.[112]. On arusaadav, et nende õpetuslike vaadete kujunemisele olid mõjuvad lord Radstocki ja dr. Baedeckeri darbistlikud vaated.

Kogu Venemaa usklike ühendamiseks astuti juba tollal samme. V.Paškovi ja M.Korffi poolt läkitati 1884.aastal üleskutse štundistidele, baptistidele, uusmennonniitidele, duhhoboridele ja Nersoni kubermangu evangeeliumi kristlastele, et nad saadaksid oma esindajad 1.aprillil Peterburis toimuvale usklike konverentsile ühinemise võimaluste leidmiseks. Kokku tuli 400 esindaja ümber, nende seas Tbilisi kogudusest V.Pavlov ja M.Kalveit, Ukrainast M.Ratušnõi ja J.Rjabošapka, veel J. Kargel ja J.Wieler. Konverentsil viibis ka lord Radstock. Esimesel päeval esitati kokkutulnutele kokkuleppe alused,mis olid koostatud viie delegaadi poolt (Plymouthi vend dr. Baedeckar, štundist Jakob Deljakov, baptist J.Kargel ning M. Korff ja V.Paškov). Nende arutamisel tekkis mõtete lahkuminekuid, eriti ristimise küsimuses, mis ettepanekus esitati järgmiselt: "Meie vaatame ristimisele kui Issanda korraldusele,

---

111. Ed.Lepp, Jooni dr.Friedrich Wilhelm Baedeckeri elust ja tõõst. Jõulupõõ, Elukevade, 1936,lk.26-32 (Edaspidi: Lepp, Jooni dr.Friedrich Wilhelm Baedeckeri elust); Võsu, EKB koguduste ajalugu, lk.108-109; Dr. F.W.Baedecker, Vangide apostel. Elukevade 1925,lk.6-7 (Edaspidi:Dr.F.W. Baedecker); Korff, Minu mõõtetuletused, lk.69; Eesti Postimees 1892, nr. 11,lk.4; Olevik, 1887,22.jaanuar, nr.26;
112. Klibanov, Istoria religioznago sektsantstva, lk.233-234; Mitrohin, Baptizm, lk.63-64.

mille täitmises väljendub sõnakuulmine Issanda tahtmisele. Selle korraldamisviis on igaühele vaba, vastavalt ta südametunnistusele ja pühakirja tundmisele. Lahkvaated selles küsimuses ei tohi mingil tingimusel tülide põhjuseks olla." Ristimisküsimuse arutuse ajal siseneb konverentsi ruumi lord Radstock ning, kuulda saades lahkarvamistest, hüüdis: "Vennad, põlvili! Me Ühendus on Kristus. Tema on meie rahu ja elu. Temale tahame kiitust ja austust tuua!" Pärast kõiki hasravat ühispalvet katlesid ristimisküsimuse arutamised ning küsimuse otsustamine jäi järgmisele konverentsipäevale.[113]

Järgmise päeva hommikul ei tulnud konverentsi koosolekule vürstinna Lieveni majasse ühtegi provintsi saadikut, sest nad kõik olid politsei poolt Peterburist oma elukohta välja saadetud. Järgnesid repressioonid kogu usuliikumise vastu. "Vaimulik - Moraalse Lugemise Ergutamise Selts" suleti, koosolekud keelati, vürst V.Paškov ja krahv M.Korff saadeti Venemaalt välja.[114]

5. Usuliikumise vastu suunatud kitsenduste algatajaks sai sinodi Ülemprokurör Konstantin Pobedonostsev (1827-1907) Viimane oli õigeusu kiriku veendunud ideoloog ning panslavismi tolleaegne tugi. Ta oli õigusteaduse professor, 1881. aastal troonile asunud keiser Aleksander III nooruspõlve kasvataja, 1868. aastast senator, 1872.aastast Riiginõukogu liige ning 1880.aastast sinodi Ülemprokurör. Võimul oli ta kuni 1905.aastani ning kogu selle aja oli tal suur mõju valitsuse sisepoliitikale, eriti usu ja hariduse küsimustes.

Enne Pobedonostsevi võimuletulekut oli avaldatud keiser Aleksander II poolt kinnitatud Riiginõukogu otsus27.märtsil 1879.aastast, millega mõningaid tegevusvabadusi baptistidele anti, selle juures oli tegelikult mõeldud üksnes saksa asunikest baptiste, nagu hiljem selgetati. Et seadluses seda viimast otsesõlt ei rõhutatud, leidsid sellest kõik Venemaa baptistid endale seadusliku aluse tõõtamiseks. Ka kohalikud võimud rakendasid algul seadluse sätted kõigi baptistide kohta. Riiginõukogu otsusega oli baptistidel lubatud tunnistada oma usku, toimetada usulisi talitusi neil kehtivate tavade kohaselt ja pidada avalikke jumalateenistusi selleks määratud majades. Usulisi talitusi toimetada ja jutlustada võivad ainult baptistide endi poolt valitud ning kubernemri poolt vastavas kutses kinnitatud vaimulikud (vanemad - presbüterid, õpetajad, jutlustajad). Sellega oli muuseas pandud seaduslik alus Peterburi Saksa Baptisti kogudusele, mis teatavasti 1884. aastal oma tegevust laiendas Eestimaale.

---

113. Korff, Minu meeletuletused, lk.120.
114. Samasama, lk.120,174-175; Võsu, EKB koguduste ajalugu, lk.141-142; I.I.Motorin, Toržestvo edinstva verujuštših, Bratski Vestnik, 1964, lk.21-22.(Ed spid : Motorin, Toržestvo edinstva verujuštših.)

Konstantin Pobedonostsevi tegevusaeg jaguneb kolme ajajärku. Esimene ajajärk kestis ta sinodi Ülemprokuröri kohale asumise aastast 1880-st kuni 1894.aastani. Seda aega loetakse üldiselt "pehmeks ajajärguks". Kuid seda "pehmet" iseloomustab omalt poolt 3.mai 1883.aasta seadlus, millega "kõigi sektide lahkusulistele" anti luba avalikult palvetada, tõita vaimulikke talitusi ning pidada avalikke jumalateenistusi". Ent neid laialdasi õigusi piirati sättega, mille põhjal vaimulikke talitusi tõitvad isikud võetakse vastutusele, kui nad oma ekskõpetust levitavad vene õigeusuliste keskel. Selle seadluse põhjal alg sidki 1884.aastal repressioonid mitte ainult Peterburi äratusliikumise tegelaste vastu, vaid samaegselt üle riigi.

Pobedonostsevi tegevuse teine ajajärk algas 1894.aastal ja kestis kolm aastat. Seda aega võib võrrelda sõngemate aegadega kirstluse ajaloos. Ettevalmistuseks totaalseks rünnakuks sektantlusele kutsuti 1891.aastal Moskvas kokku 41 õigeusu piiskopkonna esindajat nõupidamisele, mida isiklikult juhatas sinodi Ülemprokurör. Seal võeti vastu drakoonilised otsused lahkusuliste vastu, näiteks: alalisest elukohast lahkumise takistamine, märkuste tegemine passi nende usuvaadete kohta, tõlt vallandamine, elutõlalpidamise võimalusge äravõtmine, laste äravõtmine ning paigutamine õigeusu lasteasutustesse õigeusu kasvatamiseks jne. Riigivalitsus ei kinnitanud kõiki neid ettepanekuid, kuid siiski otsustas, et õigeusukirikust lahkumise ning mõne teise usutunnistusega ühinemise eest karistatakse raskemal juhul isiklike õiguste äravõtmise ning Siberisse saatmisega. Teistesse usutunnistustesse meelitamise eesmärgil tehtud usulise propaganda ning usuliste raamatute levitamise eest karistati korduvate eksimuste puhul sunnitõõga, ning valeõpetuste ja lahkusuliste õpetuste levitamise või levitamise le kaasaaitamise eest pagendati Siberisse või riigi teistesse kaugematesse osadesse.

Jõrgnes 4.juuli 1894.aasta ministrite nõukogu määrus, millega kuulutati "stundistide sekt" kirikule ja riigile kahjulikuks. Need seadlused said aluseks jõgnevale vaenamisele, mis eriti sisekübermangudes õigeusklike seas õge oli. Vaenamiste all kannatasid ka Lõõnemeremaade usklikud. Selline vabade usuliikumiste ja koguduste surve kutsus võlismaal esile üldise hukkamõistmise. Osaliselt selle mõjul anti 1897.aastal keisri ukaas, mis eelmiste seadluste karmust pehmendas, seda eeskõtt baptistide suhtes. Seal öeldi: et baptistid ei ole vene õigeusu kiriku suhtes ei ekskõpetus ega lahkusk, vaid seadusega tunnustatud teisiti uskuv usuõpetus. Üleminekut baptismi ei tule võrdsustada üleminekuga ekskõpetusse /näiteks stundismi/ või vanausuliste usulahku, vaid lugeda seda üleminekuks sallitavasse usutunnistusse, nagu seda on rooma-katoliku ja luteri kirikud". Sellega algas Pobedonostsevi tegevuse kolmas ajajärk, mis kestis kuni 1. novembrini 1905.aastal s.o.Pobedonostsevi tõõkohalt lahkumiseni. See oli kõige leebem ajajärk ta tegevuses.

Nüüd anti välja keisri 26.veebruari 1903.aasta manifest, kus lubati "mitteõigeusulistel ja teisiti uskuvatel kodanikel vabalt uskuda ja tunnistada oma usuõpetust ja pidada usulateenistusi oma usukombe kohaselt". Selle jõel nõudis keisri nimeline ukaas 12.detsembrist 1904.aast.valitsevalt senatilt, et kõrvaldataks igasugused seadusega mitte ette nõhtud kitsendused, mis

mitteõigeusuliste usutunnistuste kohta on saksma pandud. Siis tuli 17.aprill 1905.a. keisri manifest, millega lubati lahkuda õigeusukirikust ning astuda ende poolt valitud usundisse. Manifestiga jagati senised "lahkusud" kolme rühma: 1) vanausulised, 2) sektandid ja 3) usumõistetsejate õpetuste pooldajad. Esimesse kah e rühma kuulujatele anti usutegevuse vabadus, kuna kolmanda rühma tegevus tunnistati kriminaalkohtu korras karistatavak . Sama aasta 17.okt obrill anti manifest üldisest kodanikuvabadusest. Seegi usuvabadus ei olnud püsiv. Usu levitamisele, eriti õigeusuliste seas, hakati tegema takistusi. Ilmusid 1910.a., 1912. ja 1913.aasta määrused, millega kitsendati usklikkoguduste tegevust. Maailmasõja ajal jõgnesid uued korraldused, seda juba sõjavõimude poolt, millega veel rohkem piiriti ususeltsido tegevust. Siis suleti piiblikoolo ja palvemaju, 1916.aasta septembris lõpetati Peterburis ja ka Lõõnemeremail kõik vabakirikute vaimulikud koosolekud.[115].

6. Pärast võrst Vassili Paškovi pagendamist sai Peterburi usulilikumise juhtivaks tegelaseks Johan Benjamini Kargel (1849-1937). Viimane oli saanud usklikuks elades Bulgaarias, kuid tõielikule pöördumisele ta tuli 1869.aastal Tbilisis. Nelja aasta pärast hakkas ta kuulutama evangeeliumi. Teoloogilise hariduse omandas ta Hamburgi baptistide seminaris, kus 1874.a. õppis koos A.R.Schiewega. Aastal 1875 tuli Kargel Peterburi, et sealsete sakslaste seas töötada. Siin kohtus ta võrst Paškoviga, kelle koosolekuid ta hakkas külastama ning seal kõnelema. Üksvahe oli Kargel jutlustajaks Soomes, siis Bulgaarias. Johan Kargel võttis osa 1884.aastal Peterburis toimuvast üleomaliidost usklike konverentsist. Võrstinna M.Lieveni ja V.Gagarina ning krahvinna J.Tšertkova kutsel asus J.Kargel 1884.aastal uuesti Peterburisse ning jõkas alles jõõnud usutõõd. Esialgu peeti usklike omavahelisi koosolekuid võrstinna M. Lieveni majas. Peterburis tõõtas Kargel kuni 1917.aastani, kuigi hiliseaatel aegadel mitte enam juhina. Tema suunav mõju pealinna usutõõ arengule oli mõrgatav: tema ettevõttel alustati venmastuseosaduse tõõd ümber korraldama ning see omandas rohkem koguduslíku iseloomu; 1887. aastal valiti juba presbüterid. Viimane samm tekitas kohapeal lahkhelisid, kuna vähemus nõgi selles "õõristuse kui peakarjase kõrvaldamist".[116]

J.Kargel reisis palju, õpetas piiblikursustel; ta kirjutas vaimulikke raamatuid. Eestiski on Kargel korduvalt viibinud, vahest koos A.R.Schiewega. Tema kauõ tuli 1903.aastal pöördumisele Haapsalu supelasutuse omanik Õülle tõtar Hedwig, kes hiljem naisevangelistina tõõtas Armeenias.

J.Kargel suri 1937.aasta novembris Ukrainas.[117].

Peterburi usulilikumise tõeliseks juhiks ja organisaatoriks

115. Karev, Russkoe Evangelsko-baptistskoe dviženie nr.4, lk.5-7. Mitrohin, Baptizm, lk.56; Karev, Jubileinõi doklad; Võsu, EKB koguduste ajalugu, lk.144-145.
116. Karev, Jubileinõi doklad; Klibanov, Istoria religioznago sektantstva, lk.221-222.
117. Karev, Jubleinõi doklad; Jooni J.G.Kargeli elust ja tõõst. TeekNija, 1937, lk.23-25 (Õdasp.: Jooni J. G.Kargeli elust.); Võsu, EKB koguduste ajalugu, lk.143-144; Hedwig Õülli, Eesti lõõnerannikult naisemisjonõrike armeenlastele, Risti Võgi 1932, lk.24-25.

kujunes Ivan Stepani poeg Prohhanov (1869-1935). Ta sündis Ordžonikidzes (end.Vladikavkaz) Tagn-Kaukaasias. Ta isa, kaupmees Stepan Prohhanov, pölvnes molokaanide seast, kuid peagi ühines baptistidega ning kuulus baptisti misjoni komiteesse. Ivan Prohhanov sai usklikuks 1886.aastal ning ristiti järgmisel aastal Tereki jões. Pärast keskkooli lõpetamist astus ta 1888. aastal Peterburi tehnikainstituuti, mille 1893.aastal lõpetas. Peterburis hakkas ta kaasa tõstama usklike illegaalsetel koosviibimistel, mis tollal enamasti krahv Šuvalovi lossis peeti. Koos G.Pasti ja oma venna Aleksandriga hakkasid nad 1890.aastal välja andma hektograafil paljundatud ajakirja "Beseda" (Vestlus). Aastatel 1894-1896 ilmus ajakiri välismaal trükitult. Ajakiri nimetas enmast juba siis "evangeelsete kristlaste" häälekandjaks. Nendime, et ta vend Aleksander Prohhanov oli samuti usuline tegelane, kes pärast Tartu Ülikooli lõpetamist õppis usuteadust Pariisi Ülikooli protestantliku usuteaduse fakultseedis.

Ivan Prohhanov tõstas pärast instituudi lõpetamist tuntud õigeusu tegelase ja reformaatori N.N.Neplujevi suhkruvabrikus Tšernigovi kubermangus direktori abina. Koos teise usklikuga inseneri F.P.Stavtoviga asutasid nad Krimmis usklike kommuuni "Vetrograd"/Tuulelinn/. Et 1895.aastal ta isa usu pärast vangistati ning teda ennast kimbutati, siis sõitis Ivan Prohhanov mõrtsi kuus salaja välismaale. Seal õppis ta mitmes õppeasutuses, nimelt Bristoli baptisti kolledžis, Berliini Ülikoolis protestantliku usuteaduse fakultseedis. Pariisis andis ta ka välja ajakirja "Beseda". Kui Venemaalt välja rännanud duhhoboridest osa haigestus ja Küprose saarele karantiini paigutati, sõitis Ivan Prohhanov sinna neid abistama ja hooldama.

1898.aasta novembris naasis Prohhanov Venemaale. Siin tõstas ta Riias raudteevalitsuses, siis Riia Polütehnilises Instituudis õppejõuna. Sealt vabastati ta 1901.aastal kui "tundlistide juht". Nüüdsest peale oli ta tõõkohaks välismaa kapitalile kuuluv Westinghouse'elektrikompanii vabrik Peterburis. Siin tõõtas ta pidevalt kuni 1921.aastani. Nõukogude Liidust lahkus J.Prohhanov 1928.aastal. Ta suri 1935.aastal Berliinis.

Tema tähtsam elukutse oli siiski tõõ usulisel alal. Ta juhtis evangeeliumi-kristlaste usulilikumist, jutlustas Peterburis ja mujal ning andis välja usulist kirjandust, ajakirju ja vaimulikke laule. 1902.aastal ilmus koguduse lauluraamat. "Gusli" (Kannel), mis 20 000 eksemplaris trükiti. Sellest saadeti kohe terve tiraaž kogudustele, enne kui politsei seda jõudis konfiskeerida. 1904.aastal kirjastas ta luuletuskogu "Strunõ serdza" (Südame keeled). Hiljem ilmusid teised luuletuste- ja laudekogud, mis kokku 1443 laulu sisaldasid,nendest 624 Prohhanovi enda loodud. 1906.aasta algul alustas ta ajakirja "Hristianin" /Kristlane/ väljaandmist ning 1910.aasta jaanuarist hakkas ilmuma usuline nädalaleht "Utrennjaja Zvesda"(Hommikutäht) ja vaimulik kalender "Dobrõj sovetnik" /'hea nõuandja'/. Prohhanov asutas usulise sisuga heliplaatide tõõstuse "Gloria" ja 1908.aastal kirjastuse "Raduga" (Vikerkaar) ning andis välja rohkesti vaimulikke brošüüre ja usulist tarbekirjandust. Veel nõukogude ajal kuni 1928.aastani ilmus J.Prohhanovi väljaandel Nõukogude Liidus vaimulikke raamatuid, ajakiri "Hristianin", lauluraamatuid, noote, kalendreid, piibli konkordans ning isegi 35 tuhat eksemplari piiblit ja 25 tuhat Uut Testamenti. 1912.aastal asutas ta Peterburis jutlustajate seminari, kus teiste seas oli õppejõuks ka eestlane Martin Schmidt. Nasilmasõja ajal oli seminar suletud. Alates 1931.aastast andis Prohhanov New Yorgis välja

venekeelset ajakirja "Evangeskaja Vera" (Evangeelne usk). Hiljem ilmus ajakiri Berliinis.[118]

Ivan Prohhanov juhtis Peterburi senise vaba evangeeliumi usutõõ vabakirikliikle radadele. Seni oli pearõhk pandud kristustõõle, kuna usuline kasvatus jäi enam tagaplaanile. J.Kargel püüdis küll koguduslikku korda sisse seada, kuid palju see tal ei õnnestunud, seda peamiselt valitsusvõimude surve tõttu, kes koguduse rajamist ei võimaldanud. Kui Prohhanov 1911.aastal Peterburi asus, polnud temagi suuteline olukorda leevendama.

Alles 1905.aasta revolutsioon avas usutõõle laiemaid võimalusi. Samal aastal asutas Prohhanov "Kristliku Noortemees Ühingu" ning püüdis kogu usutõõ selle tõõvormi alla koondada. Kuid koguduslik mõte arenes üha edasi. 1907.a. jaanuaris koostati organisatsiooni põhikiri, kus eesmärgiks seati evangeelse sõna kristlikus meeles levitamine ning piibli põhinõuete elluviimine. Asutajate liikmetena kirjutasid põhikirjale alla vangimajade peavalitsuse ülem N.Maksimovski, parun P.Nikolai ja toimetaja J.Prohhanov. Kuigi Püha Sinod vastu oli, kinnitati põhikiri ministri poolt sama aasta 16.mail. Organisatsiooni nimeks võeti "Russkij Evangelskij Sojuz" (Vene Evangeelne Ühendus). Esimene peakoosolek peeti alles 21.jaanuaril 1908.aastal. Siis valiti Ühingu esimeheks vürst A.P.Lieven ja selle abiks parun P.Nikolai.[119]

Kuid see polnud ikkagi kogudus, vaid evangeelse usuvaate levitamise ühing, ning koguduse asutamise küsimus seisis endiselt päevakorras.

1907.aa tal asus Peterburi jutlustama Läti laane Wilhelm Retler, kes nüüd Peterburi asutas vene baptistide koguduse. Vene evangeelsest usulisikumisest ühinesid paljud uue kogudusega ning varsti oli kogudusel linnas 12 evangeli seerimise kohta. Enamik siiski ei ühinenud baptistikogudusega ning neil jätkus vast nüüd tahtmist või võimalust oma koguduse asutamiseks. See asutati 1908. aasta detsembris nime all "Evangeeliumi Kristlaste Ühendus". Järgmisel aastal tuli Peterburis kokku selle vabakiriku Ülemaaline konverents, kus moodustati "Ülemaaline Evangeeliumi Kristlaste Ühendus", mille juhiks valiti J.Prohhanov. Konverentsil otsustati kogudusele valida presbüterid, määrati kindlaks tähtsamad õpetuslikud pubktid ja valiti Ülemaaline nõukogu. 1913.aastal ilmus trükist "Evangeeliumi Kristlaste usuõpetuse lühikene kokkuvõte", mis 1910.aasta konverentsil oli vastu võetud. Kolmas konverents peeti 1911.aastal, kuid pärast seda mõni aeg nende pidamiseks enam luba ei antud. Hilisemad konverentsid olid: IV - 1917.a., V - 1918.a., VI - 1919.a., VII - 1920.a., VIII - 1921.a., IX - 1922.a. ja viimane X - 1926.aastal.

Algul kuulusid "Baptistide Maailmaliitu" Venemaalt Ukseme baptistid. 1911.aasta Philadelphia kongressil võeti liitu vastu ka "Ülevenemaaline Evangeeliumi Kristlaste Ühendus". J.Prohhanov ise kongressil ei viibinud, sellele vaatamata valiti ta tagasiside "Baptistide Maailmaliidu" presidendi abiks.[120]

---

118. I.S.Prohhanov, Evangelskaja vera, 1926, lk.M-22.(Edaspidi: I.S.Prohhanov, Evangelskaja vera); Karev, Jubileinõi doklad; M.Schmidt, Ivan Stepanovitsch Prochanov, Teekäija, 1935, lk.188-190; (Edaspidi: Schmidt, Ivan Stepanovitsch Prochanov); Võsu, EKB koguduste ajalugu, lk.146-147; Klibanov, Istoria religioznavo sektantstva, lk.191, 223.

119. J.L., Vene vennad Ühinevad, Kristlik Perekonnalehk, 1903.lk. 92-93; Mõndasugust, Vahimees, 1901, lk.88; Klibanov, Istoria religioznago sektantstva, lk.236.

120. Karev, Jubileinõj doklad; Võsu, EKB koguduste ajalugu, lk. 147, 148; Klibanov, Istoria religioznago sektantstva, lk.236-238; I.S.Prohhanov, Evangelskaja vera, lk.22.

"Evangeeliumi Kristlaste Ühenduse" töö arenes edu tõhe all. Mitmel pool asutati kogudusi, osakondi ja tööpunkte. Seda ei suutnud tõkestada ei võlised, riigivõimust tingitud kitsendused ega koguduseesisesed lahkhelid. Viimaste seas oli algul kõige olulisem koguduse moodustamise tõsiasi ässeendast, sest paljudele, kes vürst V.Maškovi poolt alustatud vabaevangeelse tööga olid harjunud, oli arusaamata koguduse vajadus üldse. Ivan Prohhanov oma mõjukuse ja sihikindlusega likvideeris selle vastupanu ning tõeliselt eksisteeris evangeeliumi-kristlaste kogudus palju aastaid enne, kui seda ametlikult sanktsioneeriti. Samuti enne muret teinud ristimise küsimus lahendati varakult kaunis üksmeelselt. Suuremaid raskusi valmistas aga vaimuristimiseõpetus. Nelipühilised voolud, mis evangeeliumi-kristlaste keskele olid tunginud, said alguse Soomest, kuhu neid 1906.a. oli toonud metodisti jutlustaja T.Barrat. Juba 1908.aasta algul võttis evangeeliumi-kristlaste ajakiri "Hristianin" nende vaadete vastu selgituseks sõna ning tegi seda edaspidigi. Samal aastal asutati Helsingis Peterburi koguduse osakond, mille juhatajaks J.Prohhanov määras J.S.Ivanovi. Viimane kaldus varsti nelipühilikumise poole ning hakkas seda suunda oma koguduses harrastama. Tekkinud lahkarvamiste tõttu J.S.Ivanov lahkus kogudusest ja asutas 1913.aastal Helsingis "Vabade Evangeeliumi-kristlaste vene koguduse". Seal nõuti Püha Vaimu ristimist tule ja vaimuga. Koosolekutes esinesid prohvetikuulutamised, võrisemised ja võõrkeeled. Aktiivsete tegelastena olid seal lätlane K.J.Vetsgavers ja hiljem Eestis tegutsenud T. Hakkarine. 1914.aastal lahkusid Peterburi ev.-kr.kogudusest osa liikmeid ning alustasid iseseivat nelipühi kallakuga tööd. Sellest tööst siirduski välismaalise päritoluga nelipühiline liikumine Bakuusse, Tbilisi ja muudesse kohtadesse lõuna alal, seda lisaks vene põlisele ekstaasilisele liikumisele.[121].

Evangeeliumi-kristlaste usutöö algas Moskvas 1902.aastal. Siis kutsus usulist ärkamist esmuud J.S.Saveljev (sünd.1863.) Moskvasse Peterburi evangeelse liikumise tegelasi. Puhkenud ärkami ei jõudis päästeteadvusele ka Saveljev ise. Ta ristiti järgmisel aastal ja sai Moskva töö ("Saveljevi ring") juhiks. Juhtivaks tegelaseks Moskvas oli veel 1907.aastal sinna asunud A.L.Andrejev, kellega varsti seltsisid J.J.Zidkov ning teised meie ajal tuntud tegelased. Evangeeliumi-kristlaste-Baptistide vendluses. 1909.aastal legaliseeriti "Moskva Evangeeliumi-Kristlaste Kogudus".[122]

Ametlikel andmeil oli evangeeliumi-kristlasi 1905.aastal 20 804, kuid 1912.aastaks oli nende arv kasvanud 30716, nendest venelasi 29988. Samal aastal oli Peterburis ca 4500 evangeeliumi-kristlast, 931 baptisti ja 145 adventisti. Kuigi Peterburis oli baptiste suhteliselt vähe, oli neid Venemaal kokku üle kolme korra rohkem kui evangeeliumi-kristlasi. Viimaste kogudusi ja rühmitusi leidus 1910 - 1914 aastatel Bakuus, Varssavis, Moskvas, Odessas ja veel paljudes linnades[123], nende seas ka Tallinnas.

---

121. Klibanov, Istoria religioznago sektantstva, lk.248-250.
122. Narev, Russkoe Evang l'sko-baptistskoe dviženie, lk.18
123. Mitrohin, Baptizm, lk.60; Klibanov, Istoria religioznago sektantstva, lk.274-285.

Pärast Ivan Prohhanovi äärdumist välismaale valiti "Evangeeliumi-Kristlaste Ühenduse" esimeheks eestlane Aleksander Sarapik (sünd.1880). Viimane sündis Peterburis, tuli 20-ne aastaselt usulisele pöördumisele. Aastatel 1908-1918 töötas ta Peterburi koguduse töörühmal ning läks 1918.aastal Simbirskisse (Uljanovsk), kus ordineeriti 1926.aastal presbüteriks. Ta lahkus Nõukogude Liidust 1935.aastal ja valiti 1937.aastal "Tallinna Vene Evangeeliumi-Kristlaste vabakoguduse" vanemaks.[124]

Tallinnaga on seotud ka Vassili Pelevin (surn.1958), kes usklikuks sai 1905.aastal Peterburis ning 1913-1914 aastatel töötas Tallinnas, juhatades kohalikku vene evangeeliumi-kristlaste tööd. Pärast Esimest maailmasõda oli Pelevin Ev.Kr.Ühenduse esimehe abi ning pärast Isamaasõda - Kurski oblasti vanempresbüter.[125] Tallinnas töötas ka Mihhail Orlov (1887-1961), olles 1914-1917 aastatel vene ev.-kr.koguduse presbüteri abi. 1938.-1944.aastatel oli Orlov Vene Ev-kr.Üleliidulise Nõukogu esimees.[126]

7) Esimene baptisti töö Venemaa põhjapoolsel alal oli Peterburis. See algas 1875.aasta jaanuaris, kui sinna sakslaste keskele töölo asus J.G.Kargel.[127] Ta töötas vaikselt paar aastat ainult sakslaste seas, kuni Ühel Ülelinnalisel usklike palvekoosolekul kokku puutus vene vendadega. Sellest peale laiendas ta oma tööala ning hakkas jutlustama ka V.Paškovi koosolekutel. Aastal 1880 pani J.Kargel saksa koguduse jutlustaja ameti maha ja lahkus misjonitööle oma sünnimaal Bulgaarias.[128] Kargeli lahkumise põhjus on teadmata, kuid mõned vihjed juhivad lahkhelidele kogudustes.

Nagu eelpool tähele panime, legaliseeriti 1879.aasta 28.märtsi otsusega baptistikoguduste tegevus. Sellega tehti Ühtlasi kodanlikele võimudele kohuseks pidada baptistide laulatuste, sündimiste ja surmiste kohta meetrikaraamatuid.[129] Sellega juba seadusliikult tegutseva "Peterburi Saksa Baptisti Koguduse" peale saadeti 1.septembril 1880.aastal "Ameerika Philadelphia Baptisti Ühenduse" välismisjoni komitee poolt uueks jutlustajaks lahkunud J.Kargeli asemele Adam Reinhold Stählin (1843-1930). Ameerika komitee maksis ka tema palga. Tema Peterburisse asumise ajal oli koguduses 63 liiget, kuid väljarändamiste tõttu langes mõne aja pärast koguduse liikmete arv 35-ni. Koguduse liikmeteks olid peamiselt kohalikud alamast seisusest sakslased, kuid seal oli liikmeteks ka eestlasi ja rootslasi. 1885.aastal astus kogudusest välja Rootsist pärit rootslane Aleksander Neyman, kes Ühes seitsme õega asutas eesti priikoguduse. Saksa

---

124. K.L.Harley, Aleksander Sarapik, Evangeeliumi Kristlane, 1937, lk.74
125. J.I.Zidkov, Pamjati veterana našego bratstva Vassilia Tihonovitša Pelevina, Bratski Vestnik, 1958, lk.64-65 (Edaspidi: Zidkov, Pamjati veterana našego bratstva Vassilia Tihonovitša Pelevina.)
126. A.V.Karev. Pamjati tšlena Mihaila Akimovitša Orlova, Bratski Vestnik, 1961.lk.64-65 (Edaspidi: Karev, Pamjati potšivšego tšlena VSEKHB Mihaila Akimovitša Orlova).
127. Mitrohin, Baptizm, lk.60, märge 2.
128. Joonl J.G.Kargeli elust, lk.24.
129. A.V.Belov, Adventizm, Moskva 1968, lk.58 (Edaspidi: Belov, Adventizm).

baptistikoguduses oli ka eestlane Johannes Schwan, kellega tutvume edaspidi. Et A.R. Schiewe oli 1878. aastal astunud Saksa riigi kodanikuks enmast Vene riigi kodakondsusest maha kustutamata, siis selle ebalikuks tulekul pidi ta 1895.aastal lahkuma Venemaalt ning kogudus jäi ilma oma jutlustajast.[130]

Pärast A.R.Schiewet täitis mõni aeg koguduse jutlustaja ülesandeid koguduse rootsi osakonna juhataja O.E.Signeusel. Selle järel saadeti 1899.aastal koguduse jutlustajaks Friedrich August Arndt (1865-1940), kes töötas kuni 1914.aastani, millal ta sundkorras Uurali ümbruskonnast välja saadeti. F.A.Arndt lahkus 1918. aastal Saksamaale.[131]

Adam Reinhold Schiewe sündis Poolamaal usukogemusi mitte tundvas perekonnas. Pärast pikmaid heitlusi jõudis ta püsivale päästekogemusele 1869.aasta veebruaris. Pärast seda hakkas noormees tunnistama oma päästest. Algusest peale sai ta vaenamiste ja vangistuste osaliseks. Ta ristiti ning ta astus Lodzi baptistikogudusse. Pärast usuteaduslike kursuste lõpetamist töötas ta mitmel pool kutseliste evangelistina. Ta õppis Hamburgi usuteaduslikus seminaris ning töötas siis 1875.aastast alates Venemaal, olles Sarotsini baptistikoguduse jutlustajaks. Sealt saadeti ta võimude poolt 1877.aastal oma sünnimaale Vene Poolamaale politsei valve alla elama. Saabus kutse Saksamaalt ning Schiewe töötas ligemale kolm aastat Dirchau koguduse jutlustajana, kuni 1880.aastal saabus lõkitus Peterburi tööle. Alates 1884.aastast, millal ta alustas baptistlikku tööd Eestis, oli ta kuni 1895.aastani tihedalt seotud Eesti baptismiga. Schiewe asutas nüüd siia mitu kohalikku baptistikogudust ja oli nende ametlikuks presbüteriks - jutlustajaks, teostas siin mitmes paigas evangelisatsiooni ja ristis sadu päästetuid. Tema tegevus Eesti baptismi korraldamisel on hinnatav.[132] Karl Kaups, andes hinnangu A.R.Schiewe tegevusele Eestis ütleb: "Schiewet on mõnel pool peetud Eesti baptismi apostliks ja rajajaks. Seda ta ei olnud, oli vaid kohale kutsutud organiseerija, korraldaja."[133]

Samaaegselt Peterburi Kreatuslikumise levikuga Venemaa lõunaaladele, tungis baptism venelaste keskele riigi põhjaaladel. Nimetagem juba Wilhelm Petlerit, kes 1907.aastal asutas vene baptistikoguduse Peterburis. W.Petler oli lõpetanud Londonis Spurgeoni-nimelise baptisti kolledži. Selle järel töötas ta evangelistina Inglismaal, Indias, Aafrikas ning arvatavasti ka Hiinas ja Jaapanis. Vähe aega töötas ta Riias lõtlaste seas, kui tutvus vürstinna E.Lievenigа, kelle mõis asus Lõtimaal. Vürstinna kutsel läks Petler Peterburi ning alustas kooseolekutega vürstinna majas Morskaja tn.43, Seal toetas tema tööd aineliselt paruniproua N.N.Jamovskaja. W.Petleri töö jeidis juba algusest peale laialdast pooleboidu ning ta asutas töökpunkte üle linna. Kooseolekuid peeti ka lõtlastele ning hiljem eestlastele. Petler

---

130. 50 aastat apostlite radadel, Jooni baptisti koguduste elumrengust Eestis. Toimetanud E.Kaups,Keila, 1934,lk. 112-113 (K.Kaups).(Edaspidi:50 aastat apostlite radadel); Adam Reinhold Schiewe, Teekäija, 1931, lk.23-25. (Edaspidi: Adam Reinhold Schiewe); A.R.Schiewe, Mõlestused minu 50 aastasest ametiajast, Teekäija 1924,lk.277; 1925, lk.82-83, 126 - 127., 151 (Edaspidi: Schiewe, Mõlestused minu 50 aastasest ametiajast).
131. Välismaa teateid, Teekäija 1940. lk.220
132. 50 aastat apostlite radadel, lk.111-114 (K.Kaups); Adam ReinholdSchiewe, lk.23-25.
133. 50 aastat apostlite radadel, lk111-112 (K.Kaups).

asutas pealinnas mitmed piiblivakoolid, 1909.aastal alustas ta ajakirja "Vera" (Usk) väljaandmist. Uue avara evangeelse kiriku ehitamiseks korraldas ta annetuste kogumist üle Venemaa ja mitmes väliskirikis. Maja sai nimeks "Evangeeliumi maja" ning valmis 1911.aastal. Seal oli 2520 istekohta. "Evangeeliumi maja" õnnistamine oli 25.detsembril, kuid avamise tänujumalateenistused kestsid 7 päeva. Pidustustel viibisid mitmed väliskirikute baptistitegelased, oli ka Eesti baptiste. Pidustustel esinesid teiste seas ka Tallinna ja Rakvere baptistikoguduste mängukoorid.[134]

W.Fetleri initsiatiivil asutati esimene baptistikogudus Moskvasse. Ta sõitis 1909.aastal sinna ning seadis sisse koosolekud Pokrovkal majas nr.12. Vastamata õigeusu vaimulike ning Moskva ajalehtede õgedale vastuürnakule, jäid baptistide koosolekud seal püsima, osavõtjate arv pidevalt kasvas ning puhkes ärkamine. Asutati baptistikogudus, mille esimeseks jutlustajaks sai N.J.Jakovlev, siis S.P.Stepanov ja viimaks V.G.Pavlov.[135]

1910.aastal esines W.Fetler üleskutsega asutada baptistikoguduse liikmete seas "apostlite Ühing", mille liikmed loobuksid eraomandist, perekonnast, isiklikest huvidest ning, eladen esimeste kristlaste kõrgete eeskujude kohaselt, taotleksid Püha Vaimu tõiust. Kuigi W.Fetleri üleskutse ei leidnud pooldamist ei J.Prohhanovi ega baptistiliidu juhtide D.Mazaevi ja V. Pavlovi poolt, kõneldi "Baptisti Maailmaliidu" 1911.aasta kongressil W.Fetlerist kui Venemaa tulevasest reformaatorist, kes M.Lutheri või Melanchtoni taoliselt uuendab idakristlust.[136] Fetler oli Peterburi baptistikoguduse vanemaks kuni 1915.aastani, millal ta Venemaalt pagendati.

"Vene Baptistide Liidu" (sojus) kõrval, mis asutati teatavasti 1884.aastal, oli Venemaal veel teine baptisti ühendus, nimelt "Baptisti Koguduste Unioon". Viimane asutati 19.sept. 1887.aastal Neudorfis ning sinna kuulusid saksa, poola, böömi, läti ja eesti kogudused. Asutamise ajal oli unioonis umbes 10 000 liiget 77 jutlustaja ja 67 palvevajaga. "Baptisti Koguduste Unioon" pidas konverentse iga kolme aasta järel, kus valiti uniooni juhtivad organid. 1903.aasta konverentsil valiti uniooni komiteesse (nõukogusse) ka Eesti esindajana parun W. von Üxküll. Hiljem unioon likvideerus.[137]

"Vene Baptistide Liidu" konverentsidest oli ulatuslikum 1905.aasta oma, mis peeti Kiievis juba vabamates oludes. Osavõtjaid oli umbes 100. Seal korraldati usuvaenamiste tõttu segamini paisatud ridu. Järgmine konverents oli 1906.aastal Rostovis Doni ääres. 1909.ja 1910.aasta konverentsidel tõstati väljaVenemaa Baptistide Liidu" põhikiri, mis aga siseministeeriumis kinnitamata jäeti. Suurt tähelepanu äratas 25. sept.

---

134. V.Korjus, Issanda tõsi Peterburis, Teekäija 1909,lk.54-55 (Edaspidi: Korjus, Issanda tõsi Peterburis); Aleks.Roots, Peterburi pidust, Teekäija,1912,lk.43-44,54-55.
135. Karev, Ruskoe Evangelsko-baptistskoe dviženie,lk.18-19.
136. Klibanov, Istorâa religioznavo sektantstva,lk.253.
137. J.Mill, Uniooni konverents,Teekäija,1909,lk.158-159; A.Johannson, Unioni konverentsi protokoll, Teekäija,1910, lk.4.

1911.aastal Moskvas alanud konverents, millest olid arutusel vahekorrad. "Evangeeliumi Kristlaste Ühendusega". Konverents suleti Moskva politseiülema poolt enne tähtaega konverentsil ettetulnud vahejuhtumite pärast. Kimelt olid konverentsile ilmunud mõned õigeusu preestrid ja misjonärid, kes konverentsi kõiku vahelhüüetega segasid ning lõpuks osavõtjate vastu vägivalda tarvitasid. Kurrapida ja priistaviabi oli sunnitud Uhe lärmitseva preestri ning misjonäri politseijaoskonda toimetama. Vaimuliku seisuse solvamise pärast aga määrati priistavisbile seitsmepäevane arest ning konverents suleti. Järgmised konverentsid peeti 1912.aastal Peterburis, 1913 ja 1914.aastal Rostovis Doni ääres ning 1915.aastal Kaukaasias.[138].

Baptism levis eriti jõudsasti pärast 1905.aastat, kui saabusid vabamad ajad. Koguduste ja liikmete täielikku arvu on siiski võimatu tuua, sest enamik vene kogudusi jäid siiski võimude poolt registreerimata. 1910.aastal oli registreeritud vaid 296 kogudust 38061 liikmega, peale nende oeas 147 saksa, läti ja eesti kogudust 26126 liikmega. Baptistide juhtide endi andmeil oli enne Esimest maailmasõda siiski Venemaal umbes 100 000 baptisti.[139].

Venemaa kahe baptistliku liikumise vahel esinesid korduvalt ebasoovitavad vahejuhtumid. Nii õpetuslikke erinevusi liikumiste vahel oli pisut, needki mitteolulised, siis tuleb otsida eri ruda sammumise põhjusi inimlikus võistluses. Ei saa öelda, et poleks tehtud katseid kahe voolu ühendamiseks. Neid tehti 1902., 1903., 1908., 1911., 1912., 1913., 1920. ja 1921.aastatel, kuid tagajärjetult.[140]

Nendest on, et Ivan Prohhanovil oli küll kaugeleulatuvaid, kuid utoopilisi ühinemise plaane. Nii põõrdus ta 1922.aastal õigeusu vaimuliku poole üleskutsega koostöös ning sama aasta 22. novembril esitas Venemaalisele Ev.-Kr.kongressile ettepaneku ühineda organisatsiooniliselt kõikide kristlastega Nõukogude Liidus, ka õigeuskliku ga.[141]. Loomulikult ei ideoloogilistel ega praktiliselt polnud need ühinemised teostatavad.

Eesti vabakirikuil on läbi aegade olnud sidemeid Venemaa baptistliku usulilikumistega; kord olid need sidemed tugevamad, siis jälle lõdvemad. Üldiselt oli Eesti baptism oma algusest peale üks osa Venemaa baptismist, kuuludes koos saksa, läti, bõõmi ja poola kogudustega "Baptisti Koguduste Unioon" ning selle Unioonni kaudu üldisesse "Vene Baptistide Liitu". Kuigi ühinemise Eesti koguduste ja Baptistide Liidu vahel oli minimaalne, oli ühendus Unioonigakaunis tihe. Priivendadel olid A.Reymani koguduse kaudu soojad suhted Peterburi evangeeliumi-kristlastega ning sealsed mõjud on märgatavad Venemaa eesti asunduste kogudustes, kuid ka Lõuna-Eesti usutõus. Pärast V.Petleri tegevuse alustamist Peterburis pandi ühendussillad maha Peterburi ja Eesti baptistikoguduste vahel.

---

138. Karev, Ruskoe Evangelsko-baptistskoe dviženie, lk.16; Evangeeliumi-Kristlaste Baptistide konverents, Teekäija, 1911, lk.329, 376; 1912, lk.8-9; Baptistide kongress Moskvas, Teekäija, 1911, lk.315-316.
139. Klibanov, Istoria religioznavo sektantstva, lk.227-225.
140. Sealsamas, lk.236; Võsu, 45a koguduste ajalugu, lk.149; J.S.Prohhanov, Evangelskaja vera, lk.24.
141. V.F.Martsinkovski, Povets evangelskago dviženia, Evangelskaja vera, 1926, lk.10.

Pärast Esimest maailmasõda katkesid Eesti usklikkonnal igasugused sidemed Venemaa usklikega. Kuid kõ soleva sajandi neljakümnendatel aastatel taastati need uuesti ning veel tihedamalt, kui kunagi varem.

1. LÄÄNEMAA ÄRKAMINE

XIX sajandiv viimasel veerandil Eestis puhkenud ärkamisliikumist nimetatakse õigusega "LÄÄnemaa ärkamiseks," sest ärkamise tekkekohaks oli just see põline Eesti maakond nii seal see põhiliselt leviski.

Juba eelmiste usuliikumiste puhul oli LÄÄnemaa silma paistnud kõrgendatud tundeusu poolest, mis paiguti oli jõudnud ekstaasi. Seegi kord nõnda sama. Selle juures on aga LÄÄnemaa ärkamise usulises ristlainetuses aluse saanud ning püsima jäänud Eesti esimesi vabakirikuid

1. Ärkamiste puhkemine.

Nüüdne ärkamine sai alguse kahest keskusest: Vormsist ja Noarootsist. Oma iseloomult oli Vormsi ärkamine massiline, tervet saart kiiresti vallutav ning entusiastlik. Noarootsi ärkamine algas algul üksikute kooliõpilaste pöördumisega, paigus ärkamiseks, levis kihelkonnas, muutus samuti ekstaasilikuks ning üksikute tulekandjate kaudu laienes kogu mandri-LÄÄnemaale ning naabermaakondadesse.

Mõlemad ärkamiskolded asusid "rannarootslaste"asustuspiirkonnades. Keskajal asustati rootslaste poolt laialdasi Eesti rannikualasid, alates Saare- ja Hiiumaast kuni Viru-Nigula rannaküladeni idas.[143] Rootslaste siiatuleku aja kohta lähevad uurijate seisukohad lahku. Kõige usutavam on siiski vaade, et nad jõudsid Eestisse XIII ja XVI sajandi vahel, suurem osa neist Soome kaudu. Esimesed asukad tulid siia 1279. ja 1294. aastate vahel.[144] Kuid see ei välda võimalust, et rootslasi on siia asunud juba varem, C.Russwurmi arvates XII sajandil, ning neid on kindlasti tulnud ka hiljem, nimelt XVIII sajandi algul. Nõmm (C. Russwurm, P.Johanson, L.Tiik) arvab, et rootslasi asustati Eesti rannikule skandinaavlaste meresõitude kaitseks maa-põrisolandkest mererõövlite eest. Ent põhiosas kujunes nende ülesandeks kaubanduse ja liikluse teeninda-mine, laevade lootsimine ja rannakaitse.[145] E.Blumfeldt sellevastu peab rootslaste siiatuleku põhjuseks siinseid kalarikkusi, et varustada oma kirikute ja kloostrite tarvidusi kalaga, samuti piima ja juustuga.[146] Rannarootsla-

143. Johansen, Nordische Mission, lk.113-126.
144. Paul Ariste, Asjalik uurimus rootsi ja eesti keele kontaktist.Keel ja Kirjandus,1971,lk.560 (Edaspidi: Ariste,Asjalik uurimus rootsi ja eesti keele kontaktist); E.Blumfeldt,Estlandssvenskarnas historia,Stockholm 1961,lk.69.Tsit.4.J.Dahl,Vormsi ajalugu ja selle osa Eesti rootsise asutuse tekkeprobleemides /käsikiri/ (Edaspidi: Dahl,Vormsi ajalugu).
145. Johansen, Nordische Mission,lk.127-128;S.Liiv,Emakeele Seltsi rahvaluule sektsiooni...Keel ja Kirjandus.1971 lk.381.
146. E.Blumfeldt,Estlandssvenskarnas historia,Stockholm 1961,lk.90-93,Tsit.Dahl,Vormsi ajalugu.

sed ei olnud sunnismaised, vaid omasid liikumisvabadust, mis oligi nende peamiseks eesõiguseks võrreldes eestlastega. Kuid juba XVI sajandist peale kaotasid nad selle vabaduse, kui juhtusid asuma väljapoole oma asustuspiirkond . Uues elukohas muutusid nad õiguslikelt võrdseteks sunnismaiste eesti talupoegadega. Nii segunesid aegade jooksul suured hulgad rannarootslasi eestlastega. Eesines samuti mõisnikke, kes kürpisid rootslaste eesõigusi ning viisid neid omavoliliselt ühisele sotsiaalsele tasemele eestlastega. Veel 1761.aastal asustati Katariina II käsul üle 1200 Eesti rootslase Ukrainasse ning nende maad läksid eestlastele.

Eesmese maailmasõja algul elas rootlasi Rootsus 511 inimest, Noarootsis koos Osmussaarega - 3355 inimest, Vormsis 2203 inimest, Pakri saartel koos Vihterpalu ja Kurkse rannikuga 970 inimest, Naissaares 179 inimest, peale selle linnades, peamiselt Tallinnas ja Haapsalus umbes 1000 inimest, sellega kokku umbes 8000 rootslast.[147]

Rootslased, kes jäid elama oma suletud rajoonidesse, eraldusid sellega nii eestlastest kui ka Rootsi rahvuskaaslastest, millega oma kultuurilises arengus tublisti maha jäid nimetatuist. Kui XIX sajandi keskpaiku oli eestlaste seas alanud hoogne kultuurielu tõus, omakeelsete rahvakoolid asutamine ja kirjaoskuse levik, oli "rannarootslaste man sellelaadseid püüdeid alles õpris vähe".[148]

Eelmises peatükis panime tähele sajandi keskpaiku toimunud eestlaste massilist mõirdumist õigeusku ning sellele mõneaja pärast järgnenud "keisriusust" tagasi siirdumist endisesse isade usku. Viimane liikumine oli saavutanud rahvusvahelise kuulsuse ning, nagu nägime, olid sinna sekkunud välismaa riigimehed ning ka "Evangeelne Allianss". Viimane oli 1871.aastal saatnud oma esindajad Peterburi keisrilt tagasisiirdumise luba välja kauplema. Rootsimaalt pärinevate esindajate reisikuludeks korjatud annetustest jäi üle jäänk 4000 Rootsi krooni suuruses, mille kasutamise kohta nõu küsiti Tallinna Nihkli kiriku õpetajalt Lars Erik Rozellilt. Temale tehti samaaegselt ettepanek soovida selle raha eest Eestisse rootsikeelseid Piibleid. Rozell aga vastas: "Piibleid on küllidt, saatke parem õpetajaid, kes õpetaksid rahvast lugema!" 1873. aastal saadetigi "Evangeelse Koduman Ühenduse" poolt Eestisse rannarootslaste jaoks kaks koolieõpetajat Thure Emanuel Thorén ja Lars J.Österblom, kes tõõle asusid, esimene Noarootsis, teine Vormsis.[149]. Järgmisel aastal saadeti sealtsamast Naissaarde koolieõpetajaks Peetrus Bergsten, kes seal tõõtas kuni 1881.aastani. P.Bergsteni

147. Ariste, Asjalik uurimus rootsi ja eesti keele kontaktist.lk.569.
148. Heemo Kuus, Eesti - Skandinaavia kultuurilisest läbenemisest, Looming,1937,lk.784.
149. Tuttar, Dahl, Arkamise aeg, lk.41-43. (H.V.Dahl).

jutluste kaudu algas saarel ärkamine. Osa pöördunuid, arvult üle kümne, hakkas 1881.aastal korraldama Bergsteni osavõtuk omavahelisi leivasurdmisi. Viimane teguviis ning Bergsteni liiga karm käitumine koolilõpilastega said ta ärakutsumise põhjuseks. P. Bergsteni poolt alustatud usuliikumine kestis siiski edasi. "Eesti Postimees" teatab 1882.aastal, et Naissaares olla ekstaasirikas usutegevus, millest paljud olla haaratud.[150]. Hiliseimal ajal tegutses seal Paul Daniel Rosen (1865-1936), kes samuti oli pöördumisele tulnud Naissaare ärkamises. Viimane käis koos omavanuste Gustav H.Natsoni ja Prants Bergiga ka mandril evangeliseerimas.[151]. P.Bergsteni järel tõõtas Naissaares Carl Daniel August Berg, kes samuti oli Rootsist sinna koolilõpetajaks saadetud. Tema töö seal erilisi usulisi tagajärgi ei andnud. Berg oli sunnitud lahkuma 1886.aastal, kui koolide venestamine algas.[152].

Aastal 1877 saadeti Rootsimaalt Pakri saarele koolilõpetajaks Johannes Falk, kelle tegevuse kohta täpsemad andmed puuduvad. Igatahes olla kohalikud elanikud temasse suhtunud ebasoosivalt, nii olla üks Pakri mees teda kellelegi eestlasele vigases eesti keeles siunnud: "Meil holeb hää keel ja vana usk, ei mei laseb lapsed kooli, küll mei saadab tema siit ära; meil holeb vana õigus, ei mei kuuleb."[153].

a) Mainisime, et üks Rootsimaalt saadetud koolilõpetajatest määrati Vormsi saarele, kus tema kaudu algas usuline ärkamine.

Vormsi saart nimetatakse esmakordselt Ürikutes 1294.aastal, siis juba rootslaste asundusena.[154]. Hiljem 1810.aastal oli siin ainult kaks eestlaste peret.[155]. Veel käesoleva sajandi kolmekümnendail aastail leidus saarel vanemaid inimesi, kes üksnes rootsi keelt tundsid. Lars Johan Österbomi asumisel Vormsi mõis sealne elu talle äärmiselt vaesena. See oligi nii: halvad kivised maad, viletsad merepärsed heinamaad, odav tasu põõtud kalade eest ning eriti ekstensiivne majapidamine põllunduses ja kalanduses olid viinud rahva heaolu väga madalale. Rahva viletsust süvendas omalt poolt tollesegune üldine pahe - viinajoomine; saare 2000 elaniku kohta oli seal 13 kõrtsi. Kohkesti levinenud mõõkvargusele lisandus veel vargus üksteiselt, oma naabritelt.[156]. Üldisele vaesusele tuli juurde raske ekspluateerimine kohaliku mõisniku Otto von Stackelbergi poolt, kelle ülekohtuse tegutsemise vastu olid talupojad sunnitud esitama kohtutele rohkesti tsiviilnõudmisi kui ka kriminaalasjade kaebusi.[157].

---

150. Isamaalt, Eesti Postimees, 1882, nr.21, lk.3.
151. /D.H.Nats/on, Paul Daniel Rosen+, Teekäija, 1938, lk.122.
152. Tuttar, Dahl, Ärkamise aeg, lk.110-114 (E.V.Dahl).
153. J.P.Harjumaalt, Eesti Postimees, 1878, nr.15, lk.93.
154. Dahl, Vormsi ajalugu
155. J.Linnus, 1810.aasta ankeetvastused Põhja-Eesti talurahva eluolu kajastajana, Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXII Tallinn, 1967, lk.123.
156. Tuttar, Dahl, Ärkamise aeg, lk.45-47 (E.V.Dahl).
157. Dahl, Vormsi ajalugu.

Lugemisoskus oli Vormsi elanikkonnas igatahes palju väiksem kui mandri-eestlaste seas, vaatamata kohaliku kirikuõpetaja ja köstri püüetele ülevitada konsistooriumi eeskirjade kohaselt lugemisoskust koduõpetuse teel. Vaimulikud õpetasid lugemisoskust veel leeriõpetuse ajal ja kontrollisid selle taset noorpaaride loetamisel.[158] Kuid need abinõud osutusid nähtavasti ebapiisavateks, sest Österblom annab Vormsi rahva lugemisoskusele ja haridustasemele väga madala hinnangu, nagu ta seda annab ka usuelule.[159] Võiksime käesoleva teose VI peatükis mainida XVIII sajandi usulist tegevust Vormsis ning nägime, et saalsete kirikuõpetajate seas esines hernhuutlasi, näiteks Andreas Hollming (õpetaja aeal 1726-1769) ja Johann Mathias Ornung (õpetaja aeal 1769-1805). Esimene neist tõlkis eesti keelest rootsi keelde hernhuutlaste laulu, mis rannarootslaste poolt tarvitusele võeti. Teine organiseeris Vormsi kirikuteenistuse hernhuutliku korra järgi ning võttis kiriku teenistusse hernhuutlasi. Üldiselt oli vennastekoguduse tegevus hoolekandja Jakob Moraschi kratustegevuse kaudu levinud ka rootslaste keskele ning enam-vähem organiseeritud vennastekogudused olid Reigis, Noarootsis ning ka Vormsis.[160] Muidugi see ei tähenda, et eelmise sajandi usuelu oleks ulatunud järgneva sajandi kolmandasse veerandisse, kuid siiski polnud Vormsi usupinnas nii läbikündmata, nagu seda näeb Rootsi võimsast kratusliikumisest tulnud Österblom. Kokkupõrked lastevanematega kooli avamisel Vormsis ning laste suur palg kooli vastu võis eelkõige tingitud olla uue kooliõpetaja riigi-rootsi keelest, mis nii vanematele kui lastele oli arusaamatu. Vormsi mees tunnetas sama mis Pakri mees ki, et temal endal "hää keel ja vana usk" ning ei vaja enam mingit teist keelt ega uut usku.

1. ühel pimedal hilisel õhtutunnil 1873.aasta augustikuu keskpaiku jõudis Lars Johan Österblom (1837-1932) Vormsi randa. Sõit edasi üle kivide ja mätaste vedrudeta maavankri paljastel põhjalaudadel viis uue kooliõpetaja kirikuõpetaja elukohta Hulle külasse; siin seisis temal ees elutöö koolmeistrina ja usuõpetajana.

L.J.Österblom oli sündinud 31.oktoobril 1837.aastal Rootsimaal Karlstadi linna lähedal sealse mägestikurahva keskel vaese kiviraiuja perekonnas. Poiss sai võhese haridusse naaberkihelkonna koolis, sest oma kihelkonnas kool puudus. Varakult pidi ta hakkama ülalpidamist teenima, et perekonda toetada, kus üheksa suud ootasid igapäevast leiba. Viieteistkümneaastaselt astus ta lähemasse linna kingsepa õpipoisiks, seal viibis ta neli aastat. Siis algas sundaja teenimine meremehe-elu ei rahuldanud teda, sest

158. Dahl, Vormsi ajalugu
159. Tüttar, Dahl, Arkansas aeg, lk.47-48 (H.V.Dahl)
160. Võsu, Kalle pietism.

karskest kodust tulnud ning juba mõningaid usulisi huve omandanud noormehel ei olnud mõeltmõõda elu mõõda kõlblusega meremeeste seas. Ta lahkus merevõõst, kuid uut tõõkohta ta nii pea ei leidnud ning pidi siis võitlema suurte ainõliste raskustega. Nendel raskõtel põõvadel hakkas ta otsima lohutust Piiblist. Sealt leidis ta rohkem kui teadis loota - ta leidis igavese tõe. Oma usulisest põõrdumisest rõõkis ta kohe kohalikule luteri kiriku õpetajale, kes soojalt osa võttis noormehe edasisest elukõigust. Österblom hakkas külastama kirikuõpetaja abikaasa poolt peetavat pühapõevakooli, kus nüüd rohkem jumalasõnaga tutvumõs, kui kodus oma iialgi seda temale anda oli suutnud. Nüüd sai Österblom kutse asuda tõielikult jumalariigi tõõle. Kirikuõpetaja soovitusel astus ta 1.septembril 1869.aastal Johannelundi misjoniinstituuti, olles ise juba 22-aastane. Neljaõõstase õpingu jõõrel lõõkitati L.J.Österblom Eestisse.

Põõrast Eestimaalt lahkumist 1887.aasta mõõrtsis tõõtas ta Rootsimaal "Evangeelse Kodumaa Ühenduse" rõõndjutlustajana. Sama aasta detsembris vallandati ta, arvatavasti kõrvalekaldumiste põõrast luterlikust dogmaatikast, sest ta pidas usklikega omavahelisi Kristuse surma mõõlestamisi. Sellest peale tõõtas ta vaba evangelistina. Vaevarikas evangelistiamet kestis kuni 72-se aastani. Seda aega kirjeldab ta hiljem ilmunud teoses "Pisarad ja leib".161. Oma armastatud Vormsi saart külastas ta veel kord 1919.aasta juulis 81-aastasena. L.J.Österblom suri suures vanuses 8.augustil 1932.a.

2. L.J.Österblomi andunud tegevuse kaudu omandas Vormsi rahvas endisest kõrgema olmekultuuri, hariduse ning sügavama usu.

Tallinna kirikuõpetaja L.E.Rozelli teatel vajasid Eestimaa rootslased kõigepealt kooliõpetajaid, kes neile õpetaksid selgeks lugemise. Selleks tulidki Österblom ja Thorén Eestisse ning see sai nende esimeseks ülesandeks. Kerge aga ei olnud see tõõ Österblomile, sest Vormsi lapsed kartsid kooli tulla. Kunagi oli Vormsis juba katsetatud kooliga, kuid koolmeister oli sattunud vale ja halastamatu, kes ainsa kasvatusvahendina oli kasutanud karistust. Nüüd võõrisesid lapsed haavalehtedena, kuuldes jõõle koolist ja õppimisest. Isegi vanemad ei näinud kooliõppimises mingit kasu, vaid pidasid seda üksnes laste aja raiskamiseks ja nende õrakiskumiseks õnam kasulikest kodustest tõõdest ja tegemistest. Österbloomi püsivus, kannatlikkus ja peaasi armastus võitis pikapeale laste südamed ning varsti oli lapsi koos sedavõrd, et Hullos kooliks antud ruumid ei mahutanud korraga kõiki lapsi ning kool pidi tõõtama kahes vahetuses. Hiljem ehitati Rootsimaalt saadud rahaga ning valla toetusega Vormsisse kolm koolimaja. Aastal 1877 ehitati Hullo küla serva koolimaja-misjonikodu "Hiedhem"(Rahukodu), mis oli kooliks, kooliõpetaja elamuks ja palvemajaks. Teised koolimajad ehitati Kõrrslõtti ja Sviby, kuhu koolmeistriteks

---

161. Lars-Johan Österblom+, Teekõija 1932, lk.203-205, 219-220, 231-232; Joh.Gjõrdman, Õrksamine Vormsi saarel, Evangeeliumi Kristlane, 1940, lk.104-105 (õdaspidi:Gjõrdman, Õrksamine Vormsi saarel).

tuli juba Paslepa seminari lõpetajaid.[162]

Kord oli Österblom kokku kutsunud saare naised ning nendele kõnelnud vaimuliku kõne suurest ja võimsast Koljatist. Kõne lõppedes olla ta ütelnud: "Siin Vormsis on ka üks hirmus Koljat ja selle nimi on mustus...Mina leidsin siia tulles, et põrandad ei ole kunagi vett näinud, kartulikoori kistakse näpuga ja visatakse otse põrandale, kus need kinni tallatakse, voodites on põhud segi sõtkutud, leivakünad kasvavad kinni ning pajad ei ole enam õõnsad." Kõne mõjus. Vormsi naised tunnetasid nuttes oma süüd, hooletust ja teadmatust ning algas üritus kodupuhtuse loomiseks. Ees kunagi Vormsi saart kolmekümnendatel aastatel oli külastanud, võis näha selle ürituse tagajärgi ning kinnitada, et Vormsi talutoad-majad ja majade ümbrus oma puhtuse, korralikkuse ja eeskujulikkusega olid otse paljudest taludest mandril.

Kui Österbloni Eestisse tulekul olid suurel osal eestlaste majadel juba korstnad, eriti Lõuna-Eestis, elasid Vormsi inimesed veel suitsutaredes. Tollal esines Vormsis rohkesti silmahaigusi, mis oli tingitud suitsust. Österblom, kellel oli mõningaid teadmisi haiguste ravimisest, püüdis neid ravida. Seda energiliselt alustas ta võitlust silmahaiguste põhjuse - suitsutarede vastu. Siingi oli edu: varsti olid kõik Vormsi majad korstnatega.[163]

L.J.Österblom tuli küll Vormsi koolihõetajaks, ent ta enda kutsumuseks oli olla pinnduses elunevale rahvale armuõpetuse kuulutajaks. Koolis võis ta vabalt kõnelda lastele usuasjust, seda nii usuõpetuse tundides, mis tõitsid suure osa kooli õppeprogrammist, kui ka teistes tundides. Raskem oli seda teha vanematele inimestele. Ta hakkas küll koolimajas korraldama palvekoosolekuid, nagu see eestlaste kombel üldiselt viisiks oli, kuid seal pidi ta vaid ette lugema kiriku poolt kinnitatud jutluseraamatutest ning palvetama lubatud palveraamatute järgi. Need raamatud olid temal aga riigi-rootsi keeles, mis kohalikele elanikele oli raskesti arusaadav, sellega nende sõnad ei lõinud inimeste südamesse. Nüüd hakkas Österblom ta ees lahti olevast jutluseraamatust "lugema" ridade vahelt enda poolt koostatud jutlusi. Esialgu polnud ka nendel jutlustel edu. Ta oli juba kolm aastat nii kuulutanud, kuid pöördumisele ei tulnud keegi. Kahtlus tõitis misjonäri, ehk on ta ise valinud endale selle ülesande, et Jumal pole ta külvi õnnistanud. Ta kavatses juba tagasi kodumaale sõita ning teatas sellest ühel koosolekul. See teade puudutas rahvast ja tegi selle ärevaks ning üks kokkutulnuist elas samas läbi pöördumise. Hiljem järgnesid temale selles mõned teised. Sellest peale suurenes pidevalt palvetundidest osavõtjate arv. Kooliruumid ei suutnud enam mahutada osavõtjaid ning nüüd alustati koosolekutega vabas looduses kiriku lähedal põlliste mändide all.

---

162. Tuttar, Dahl,Ärkamise aeg,lk.48,49 (H.V.Dahl); J.S/puhl/ Rotaalia, Vormsi saarlased ja nende muistsest ajast meie ajani, Eesti Postimehe Ühtuse kõned,1896,lk.77; Kõdala Ärkamise ajalugu,Kodumaa teateid, Teokõija,1928,lk.160.

163. Gjördmann, Ärkamine Vormsi saarel.

Siin puhkes 1876.aastal 24. mail (v.k.j.) neljapühi teisel pühal esimene suurem ärkamine. Pärast Österblomi jutlust Umbritses teda hulk naisi, kes kõik võisid tunnistada oma päästet. Selle järel viibiti palves ja laulides koos kogu järgneva öö, millal mitmed ahastades tunnistasid oma patte. Osa palvetajaist "lamas põlvili, silmmägu vastu põrandat, ning hüüdis vahetpidamatult: "Issand, Jumal, anna mulle oma Püha Vaimu!" Patu andestuse teadvust omandades tegid nad "harilikult rõõmuhüppe õhus, ühtlasi tõstes läbitungivat rõõmukisa:'Ma olen päästetud, ma olen vaba!'" Leidus pilkajaid, kes päästetute elamusi naersid, kuid tihti, veel enne kui vaikis nende naer, hakkasid nad ise võrisema. See värin algas sõrmeotstest, tungis edasi kätesse, käsivartesse ja tervesse kehasse, kuni kogu keha värises nagu külmetõves. Hirm haaras neid. Pilkajad langesid nüüd ise põrandale ja keerlesid hirmsas ahastuses, olles küpsed ärapäästmisele. Nomadki said armu ja pattude andestuse. Nii kirjeldab üldist ärkamiste käiku L.J.Österblom ise.[164]

Ärkamiste järel algasid Vormsis mitmesugused kõrvalnähtused. Tekkis taevaskõijate liikumine, mõned, ka lapsed, nägid nägemustes endid viibivat taevas, kus olla söönud taevamannat ja joonud taevastes allikates voolavat viina, ning neile olla seal teatatud, kes taeva jõuab ja kes põrgusse läheb. Österblom hakkas nende väärnähtuste vastu võitlema. See aga pahandas "nägijaid" ning need pidasid nüüd oma koosolekuid omavahel. Tõusis ka mitmeid prohveteid, kes oma õpetust levitasid.

Teine ärkamine puhkes 1878.aasta sügisel hoolekandjate õnnistamisel. Viimaseid õnnistati kätepealepanemisega, kusjuures õnnistatavaid tõideti samasugselt Püha Vaimu ja rõõmuga. Teised koosolekul viibijad, nähes käte pealepaneku õnnistust, nõudsid käte pealepanemist ka endile, mida ka tehti. Nii sai kogu koosolek erilise elumuutva Püha Vaimu õnnistuse. Järgnes suurem ärkamine patuste seas ning mitmes külas saarel tulid päästmisele hulgad.[165]

Kolmas ärkamine algas 1879.aasta sügisel, seda eelkõige usklike seas, kes nüüd täideti enneolematu rahu ja rõõmuga. "Nuist jumalalapsi lamas kui surnud, teised jõlle avaldasid seda vägeva tänu- ja kiitushüüdega. Keel sai otsekui laenatud Vaimult ja inimesed rääkisid sõnu, mida nad ei võinud harilikkudes oludes. Jumala rahvas hõiskas, maailm möllas vihas ja mina olin väga rahutu", kirjutab Österblom, kes siiski ei julgenud vastu tõstada, kartes, et kustutab Vaimu.[166] Palvekoosolekutel ja kokkutulekutel kõlas võgevalt vai mulik laul, mida lauldi kiires tempos, ise hõljudes, käega takti lüües. Suures vaimustuses plaksutati käsi. Entusiasm oli haaranud kogu päästetud rahva.

Neljandat korda puhkes Vormsis suurem ärkamine 1881.aasta sügisel. See elustas usurahvast ning tõi pöördumisele Jumala vastaseid.

---

164. Tuttar, Dahl, Ärkamise aeg, lk.49-54 (H.V.Dahl).
165. Samalaadas, lk.55-58 (H.V.Dahl).
166. Samalaadas, lk.59 (H.V.Dahl).

3. Vormsi usulisikumisele ei jäänud tulemata vaenamised. Kõigepealt asusid vastu tõõtama kohalikud usuvastased talunikud, kes lärmitsesid koosolekutel ning teinekord tarvitasid isegi võgivalda. Österblomi ja usulõtulnute vastu. Seejärel võttis liikumise vastase hoiaku Vormsi kirikuõpetaja Julius Aleksander Nordgren (õpetaja seal 1870-1902). Juba enne polnud kirikuõpetaja ja Vormsi rahva vahekord kõige parem, sest härralik, kõrk ja rahvaga mitte seltsiv, seaaljuures viina armastav hingekarjane oli kogu aja seisnud eemal rahva muredest. Vastuolud suurenesid veelgi, kui suur osa ta kogudusest oli saanud usklikuks ning kõlbelises elus tõusis kõrgemale oma õpetajast. Nordgren pidas õigusega selle lõhe põhjustajaks Österblomi, kes tema kogudust oli asunud juhtima usualal, kuigi oli kutsutud ainult kooliõpetajaks. Sellele isiklikult momendile lisandus veel tõsiasi, et Österblom oli tõesti kaldunud kõrvale luteri kiriku õpetusest ja kirikukorraldusest. Terve ta usuline tegevus, vabad jutlused ja palved temalt ja ta poolt õratatud usukuulutajatelt ei mahtunud kirikukorralduse raamesse. Sellega kaasnes koguduse liikmete loid osavõtt kiriku jumalateenistustest ning loobumised kiriklikust armulaualt, mida nad enamasti isekeskis toimetasid. Kirikuõpetajal oli samuti vastuvõtmatu usulisikumises esinevad ühiliseid pöördumised ja ennast jumalalapseks tunnistamine ning pealegi liikumisega seltsinud üliröõm ja ekstaasievaldused, mis temale kui luterlikule usuteadlasele oli taunitav. J.Nordgreni seisukohtadega ühines hiljem Nonrootsi praost Wilhelm Georgsohn, kes 1880.aastal pöördus Stockholmi "Evangeelse Kodumaa Ühenduse" poole ettepanekuga kutsuda Österblom Vormsist ära. Ühenduse nõudmisel pi le saatis Österblom Stockholmi seletuskirja, kus käsi süüdistuspunktide kohta oma seletuse andis. Kirjale li as ta juurde ligemale 300 Vormsi elaniku allkirjaga avalduse, milles Österblomi tegevus Vormsi saarel tunnistati kasulikuks ning paluti teda mitte ära kutsuda. Vormsi omanik mõisnik parun Otto von Stackelberg, kes usulisikumise pooldajaks oli võidetud mõisavarguste kahanemise tõttu, saatis Ühendusele omalt poolt kirja, kus Österblomi eest seisab ning konflikti süüdlaseks peab kirikuõpetajat. Asjatuks jäid veel konsistooriumi kordurvad pöördumised kuberner Viktor Polivanovi poole, sest viimane ei leidnud Österblomi tegevuses sisulisélt midagi, mis mingil määral oleks omanud poliitilist iseloomu ning riiklike võimude vahelesegamist nõudnud. Tagajärjeta jäi ka kindralsuperintendent Waldemar Schultzi 1881.aasta kiri "Evangeelsele Kodumaa Ühendusele" ning Vormsi usuõratajad võis rahulikult edasi tõõtada.[167]. Märkimisväärne on "Evangeelse Kodumaa Ühenduse" juhatuse seelekindlus, kes ennast parteimeelest kõigutada ei lasknud. Nagu eelpool nägime oli Ühenduses endas 1878.aastal toimunud lõhenemine, milles eraldusid E.K.Ekmani ja P.Waldenströmiga seotsas ring-

---

167. Tuttar, Dahl, Ärkamise aeg, lk.67-73 (H.V.Dahl); Loone Usuvahetuslik liikumine Läänemaal, lk.36; Gjärdman, Ärkamine Vormsi saarel.

kond, kes oma õpetuse ja tegevuslaadis Österblomi vaadetele lähedal seisis. Samuti "Evangeelse Kodumaa Ühenduse" erisaadikud J.Meander ja Vicander, kes 1884.aastal Eestis viibisid, ei läinud Österblomi juures mingit õpetusevastast tegevust.[168]

Ent algas uus pealetung L.J.Österblomile, mida põhjustas uus usupoliitiline suund Läänemeremail. Seda pealetungi alustas vene õigeusu kirik uue kuberneri vürst Sergei Šahovskoi energilisel toetusel.

Teatavasti algas eestlaste hulgalise õigeusku siirdumine teistkordselt 1883.aasta mais. 1886.aastal tekkis Vormsi rootslaste seas samuti usuvahetuse mõte. Seoses sellega kirjutas õigeusu peapiiskop Donat 1886.aasta augustis vürst Šahovskoile kirja, kus esitas vajaduse saata Vormsisse rootsi keelt valdav preester N.Orlov, et tema kaudu edustada rootslaste keskel õigeusku ülemineku. Oma kirjas kirjeldab peapiiskop usulist olukorda saarel, eriti kretusliikumist, millele tõsiselt mahategeva hinnangu annab. Kuigi vürst oli algul rootslaste õigeusku võtmise vastu, nõustus ta sellega, kui Vormsi parun Stackelbergilt oli isikliku kirja saanud, milles see palus rahva rahunemiseks õigeusku salvimist edasi lükata. Kartes, et rahva rahunemisel langeb õigeusku kippumine soctu ära, saatis vürst kohe 9.septembril Vormsi Haapsalu preestri N.Poletaevi ja N.Orlovi koos kubermangu esinda jaga ja sandarmivalitsuse ülemaga ning nõudi salviti vi ie päe va jooksul umbes 500 Vormsi elanikku keisri usku. Preester N.Orlov jäi Vormsi ja hakkas uut kogudust hoolduma. Kuid tema misjonitegevusel polnud enam edu, isegi paljud usuvahetajad kahetsesid oma sammu. Õigeusu vaimulikud pidasid selle põhjuseks L.J.Österblomi usulist tegevust saarel. Peapiiskop Donat saatis septembris Tartu õpperingkonna ülemale esituse Österblomi kui võõramaalase kõrvaldamiseks õpe tegevusest ning oktoobri algul palus ta kuberneri saata Österblom administratiivkorras Vormsist välja. Pärast mõningaid kirjavahetusi saatis Šahovskoi 7.veebruaril 1887.aastal esituse Politseivalitsuse ülemale ettepanekuga saata L.J.Österblom Venemaalt välja. Vastamata Rootsi saadiku eestkostmisele tehakse siiski Österblomi väljasaatmise otsus ning ta lahkub siit 11.märtsil 1887.aastal[169]. Usutõe Vormsis aga ei kao.

b) Teine Läänemaa Arkamise keskus oli Kaarootsi, kuhu 1873. aastal oli asunud avatava Paslepa kooliõpetajate seminari juhatajana Thure Emanuel Thorén (1843-1930).

1. Thorén sündis 21.oktoobril 1843.aastal Rootsi maal Hjo's prantsuse päritoluga haritud rootsi perekonnas. Perekonna traditsiooni kohaselt oleks Thorén aristokraatliku kasvatumise. Kuni 20.eluaastani oli ta elurõõmus seltskonnaselline noormees. Kord ühelt tantsupeolt koju tulles vallutas teda sügav patutunne. Seal, teeäärsel palgilasul võitles ta palve hommikuvalgeni, kuni päästetadvuse omandas. Sellest

168. Tuttar,Dahl,Arkamise aeg,lk.80-83 (H.V.Dahl).
169. Iz arhiva knjazja C.V.Šahovskago III,lk.7-26;
Tuttar, Dahl, Arkamise aeg,lk.84-94 (H.V.Dahl).

peale hakkas ta oma elumuutusest teistele rääkima. Usutesdust õppis ta misjoni instituudis, kus välismisjonäri kutsele valmistus. Kui 1873.aastal otsiti Eestisse rootsi koolieõpetajaid, siis esitas ta ennast selleks. Noarootsis elas ta algul kirikumõisas, kus enne seminari avamist õpetas kahte rootsi noormeest, valmistades neid kooliõpetaja ametile. Nendest oli üks Paslepa seminr koolmeister Adres Brus. Paslepa kooliõpetajate seminari avamisel asusThorén seda juhatama ning töötas seal kuni 1891.aastani, millal kodumaale sõitis tervist parandama. Sinna ta jäigi. Hiljem külastas ta veel korduvalt oma armsaks saanud tööpõldu.

Kui Österblom oli tulihingeline evangelist, ja energiline usupõllul töötaja, siis oli Thorén selles tagasihoidlikum. Kuid tema sügavusuline natuur, pedagoogiline taliusviis ning vaimulik mõju jätsid niivõrd tugeva mulje oma õpilastele, et paljud neist tulid usule ja said aktiivseteks usukuulutajateks.

Rootsimaal töötas T.E.Thorén meremisjonärina ning suri kõrges vanduses 27. detsembril 1930.aastal.[170].

2) Paslepa kooliõpetajate seminaril oli kaugeleulatuv tähtsus kahes suunas. Kultuurilisest elust kaugel seisnud rannarahvastelastele tuli siit uusi mõjusid, mis tõstsid nende haridustaset ning virgutasid nendes rahvuslikku iseteadvust ja kultuurilisi taotlusi. Rootslasile endile ja ka eestlasile andis aga Paslepa seminar uue usulise tõusu, mille tagajärjed pole veni kadunud.

Läinud sajandi keskel asutati Noarootsi kihelkonnas pühapäevakoole, kus pühapäeva pärastlõunati õpetati lapsi lugemis- ja kirjutamisoskuses ning usuõpetuses.[171]. Hiljem avati Noarootsi kihelkonnas ka koolid, nimelt eestikeelne kool 1862.a. Hiibis ja rootsikeelne 1865.aastal Paslepas. Pärast seda avati veel kool Österby's (1868.aastal).[172].

1856.aasta talurahvaseadusega nõuti, et Eestimaal pidi avatama kaks seminari vallakooliõpetajate ettevalmistamiseks, üks Harju, teine Läänemaale. Viimane oli juba parun F.Stackelbergi poolt 1854.aastal eraseminari Kuuda asutatud. Puudus aga õppeasutus kooliõpetajate ettevalmistamiseks rohkearvulisele rootsi rahvusest elanikkonnale. Seal tuli Rootsimaalt tõhus toetus, millele lisandus rüütelkonna iga-aastane eelarveline summa. Seminar avati 1873.aastal Eestimaa Elemkoolikomisjoni korraldusel.[173]. Seminar algas tegevust 28.oktoobril. Kooli asupaigaks oli Paslepa mõis. Esimesse lendu võeti vastu 12 noormeest, nendega töötati kolm aastat. Õppeperiood kestis aastas 10 kuud. Õpetati usuõpetust, rootsi,

---

170. Thure-Emanuel Thorén, Teekäija, 1931.lk.25-26; Wilhelm Alttoa, Ühest varjujäänud õppeasutusest Paslepa seminar 1873--1887. Eesti Kirjandus, 1936, lk.225-226 (Edaspidi: Alttoa, Ühest varjujäänud õppeasutusest).
171. Dahl, Vormsi ajalugu.
172. Eesti VIII, Läänemaa, lk.231(V.Alttoa); J.S./arov/, Arkamine Läänemaal 1874-1884, Noorte Elu, 1925, lk.61(Edaspidi: Sarov, Ärkamine Läänemaal); Juubeli-konverentsi koosolek Österby koolimaja juures, Teekäija, 1934, lk.139(Edaspidi: Juubeli-konverentsi koosolek Österby koolimaja juures).
173. Põld, Eesti kooli ajalugu, lk.115; Eesti VIII, Läänemaa, lk.226-227(V.Alttoa).

vene ja eesti keelt, arvutamist, üldist ajalugu, maatead-dust, looduseõpetust, ilukirja, orelimängu ja laulmist. Kahe viimase aine, samuti eesti ja vene keele õpetajana tööstas koolis peale Thoreni veel abiõpetajana Nõmmoru köster Anton Westerstein. 1876.aastal tuli tema asemele eestlane Juhan Kuuskmann, keda 1880.aastal asendas seminari lõpetanud Johan Nyman. Viimane jäi pärast Thoreni lahkumist 1881.a. seminari juhatajaks. Rootsi annetuste arvel maksti Thorenile palka 400 rbl aastas, kuid tema korteri- ja kütmekulud 150 rbl. aastas maksis rüütelkond, kes ka abikooliõpetaja palgaks andis 200 rubla aastas. Peale selle andis rüütelkond iga aasta kahele õpilasele stipendiumi, kokku 100 rbl. Esimesest lennust lõpetasid seminari 1876.aastal 8 noormeest ja teisest lennust 1879.aastal 11. Lõpetajate seas olid ka mõned rootsi keelt valdavad eestlased. Nii õpetajate kohad rootsi algkoolidele olid sellega täidetud, siis korraldati seminar ümber kooliõpetajate ettevalmistamiseks eesti koolidele ning õppekeeleks võeti eesti keel. Kolmandasse lendu võeti 9 eesti ja 3 rootsi noormeest, kellest lõpetasid 9. Sellega lõpetasid seminari õppekursuse kokku 28 isikut. Algava venestamise tõttu tekkis seminari tegevuses vaheaeg. Rüütelkond kavatses siiski õppetegevust omal kulul jätkata 1887.a. jaanuarist, ehitas selleks isegi kirikumõisa maale uue koolimaja. Õppetöö lõppes siiski 1887. aasta kevad-talvel, sest vali taus nõudis vene õppekeele maksmapanekut, millega rüütelkond ei nõustunud ning lõpetas toetuse maksmise. Kool suleti siis võimude poolt ning uus maja müüdi palvemajaks.[174].

Paslepa õppeasutusest tulid esimesed ranna-rootsi haritlased ja rahvusliku mõtte virgutajad. T.H.Thoreni kaudu sõlmiti esimesi sidemeid Rootsiga, mis siinse väikese rahvakillu viis välja ta eraldatusest. Rootsist tuli nüüd Nõmmoru-rootsi ning ka Vormsi j.m.ajakirju ja raamatuid, esialgu vaimulikusisuga. Kahekümnenda sajandialgul hakkasid koolitegelased Johan Nyman ja Hans Pöhl andma välja rootsikeelset kalendrit, Nõmmorus asutati karskusselts ja raamatukogu. Nendest Johan Nyman (1859-1935) oevis rannarootslaste kultuurilises elus tähtsat kohta, ta oli kooliõpetajaks mitmes rootsi algkoolis ning hiljem oli Nõmmoru köster. Suured teened on rootslaste kultuurilise elu arengus Hans Pöhlil (1876-1930), kes oli muuseas Tallinna rootsi koguduse köster, meremisjonijaama juhataja ning rootsi rahvusminister.

Paslepa seminar on oma jälje jätnud ka eesti haridusellu. Paljud seminari lõpetajad, nende seas rootslasi, on töötanud edukalt Lõunamaa eesti koolides, levitades haridust kristlikus vaimus. Mitmed on tõlkinud raamatuid rootsi keelest eesti keelde, nii J.Nyman on tõlkinud mitmed vaimulikud raamatud, seminari kasvandik eestlane Jaan Liewoh (1869-1935), omaaegne kooliõpetaja Hiiumaal Reigi kihelkonnas Pandjal, tõlkis rohkesti brošüüre ja raamatuid.

---

174. Eesti VIII. Lõunamaa, lk.230-231(V.Alttoa).
175. Sealsamas, lk.246(V.Alttoa); Alttoa, Ühest varjujõunud õppeasutusest, lk227-229; Eesti Biograafilise Leksikoni Täiendusköide, lk261-262.

3. See kultuuriline hüve, mis Paslepa seminar ja Thure Emanne I Thorén rootsi ja eesti rahvale võisid jätta, on tühine võrreldes sellega, mis nad on andnud usuliselt.

Oma iseloomult oli noor Thorén tagasihoidlik ning palju teistega ei seltsinud. Ta tõmbus oma tuppa kirikumõisas ning laulis vaid "trallivii-ü pühade sõnadega" laule, nagu kirikuõpetaja tüdrukud seda iseloomustasid.

Kirikuõpetaja kutsar pidas pulmi. Pulma oli kutsutud ka kooliõpetaja koos mõne õpilasega. Lõbusal koosviibimisel pakuti viina, millest kooliõpetaja keeldus. Noorus asus tantsima, nende seas samuti seminari õpilased. Õhtnes noor kooliõpetaja-misjonär seisis kurvalt eemal ega võtnud teiste rõõmust osa. See mõjus õpilastele, nad jäsid tantsu ning puhkesid nutma. Küsimusele vastates ütlesid nad: "Misjonär on meile räkkinud, et tantsimine on Jumala ees patt. Meie ei või enam tantsida, ei või Jeesust ega misjonäri kurvastada." See teade levis pulmakojas. Pillid vaikisid, lõppes tants, kurbus asus pulmakotta. See sündmus juhtus 1873.aasta jõulude ajal. Sellest peale algasid lugemistunnid, kus Thorén kõneles kokkutulnud rahvale meeleparandamisest ja ülevalt sündimisest. Nii algas evangeelne kuulutustöö Noarootsis.[176].

Peagi tuli pöördumisele seminari õpilane Johan Hammermann, varsti tema järel Kristjan Õgbusk ning teisi. Kokku said esimesestlennust usklikuks 8 noormeest. Hämmastust tekitav teade nende pöördumisest levis üle maa ning tõstatas küsimusi. Teiste seas pöördus Kullamaa praost Paul Eberhard Noarootsi praosti Wilhelm Girgensohni poole järelepärimisega, et mis tema sellest arvab. Viimane vastanud: "Kooli saadetud noormehi on Jumal oma Vaimu läbi õratanud."[177]. Üldiselt suhtus praost algul Thoreni evangelisatsiooni soosivalt, saavutas konsistooriumist loa, et misjonär võib vabalt piiblit seletada, aga hiljem, kui ärkamine rahva seas levis, võttis kuulutuskoosolekutest koos abikaasaga järjekindlalt osa ning lubas koosolekute pidamist igas kihelkonna külas.[178]. Koosolekuid peeti Paslepa mõisas ja taludes igal neljapäeval, laupäeval ja pühapäeval. Nendes kõnelesid ka usuletulnud seminariõpilased.

Seminariõpilaste pöördumised olid algul ümbruskonna rahvale arusaamatud. See oli inimestele enmekuulmatu, võõras ja täiesti vastuvõtmatu, et inimesed juba siin maapeal peavad päästeteadvuse omandama ja võivad enmast Jumala lapseks tunnistada. "Nad tõusid selle hirmsa uue õpetuse ees lihtsalt ülesse, läksid uksest välja ja ei tulnud enam tagasi."[179].

---

176. H.Busch, Hidala Ärkamise ajalugu, Hidalas,1928,lk.11-13; (Edaspidi:Busch,Hidala Ärkamise ajalugu).

177. Sealsamas,lk.13; K.K./aups/, Vahitorn, Teekäija,1923, lk.213.(Edaspidi:Kaups,Vahitorn,Teekäija 1923).

178. Busch Hidala Ärkamise ajalugu,lk.13-14; A.Kurrikoff, Läänemaa vaimulik liikumine, pruugitud abinõud selle vastu ja selle vili - üks osa kiriku ajaloost Eestimaal, Postimees,1894,nr.100 (Edaspidi: Kurrikoff,Läänemaa vaimulik liikumine); Sarov,Ärkamine Läänemaal,lk.61.

179. Jüri Zeisig,Valguse tulek meie maale /käsikiri/ Edaspidi: Zeisig, Valguse tulek meie maale.

Nii kadusid algul Thoréni koosolekutest osavõtjad ja ta oli kuulajate puudumisel sunnitud üksvahe koosolekud lõpetama. Vähe hiljem sellest nägi ta vana Pendase Andrest kündmas. Thorén asus Andrese kõrvale künnivagudesse käima ning püüdis temale piibli põhjal selgeks teha, et meil tuleb juba siin maapeal teada, kas Jumal meid vastu võtab või mitte. Pendase Andres lõpuks uskus Thoréni seletust, võis hiljem ennast jumalalapseks tunnistada ning hakkas oma majas palvetunde pidama, kus püüdis rahvale tõendada, et Thoréni õpetus on piibellik. Kui Thorén selle järel ka ise uuesti koosolekutega alustas, hakkas rahvas suuremal arvul temagi koosolekutel käima.[180] Varsti algasid ärkamised. Liikumine levis esmalt kiriku ümbruses, siis laienes Sutlepa ning mõni aja järel oli terve kihelkond usulõõmas. Iga järgneva aastaga süvenes usuliikumine. Oli kahesuguseid pöördumisviise. Üks avaldus selles, et "patune nii kaua Jeesust palus, kuni ta rahu leidis ning vaikses rõõmus teda tõnades tema järel käis". Teist aga nimetati rõõmuärkamiseks ning see avaldus selles, et "patune niikaua palus, kuni ta järsku hõiskama ja hüppama hakkas, sellega oli ta ärganud ja Jumala laps". Algul esines Koarootsis usulo tulekul eri mõne moodus, kuid alates 1879.aastast sai teine viis domineerivamaks ning see ei kadunud hiljemgi: ikka esinesid hõiskamised, hüppamised ja käteplaksutamised, kui tõelise pöördumise kindlamaid tunnuseid. Peagi seltsisid nendega mitmesugused vaimuavaldused, nägemused, ilmutused, võõrad keeled ja prohvetikuulutamised.[181]

Usulisele pöördmisele järgnes, nagu ikka, kõlbelise elu paranemine. Koarootsis suleti 7 kõrtsi. Inimesed muutusid meeleks nii sisemise kui välise elu poolest. Päästetud said ise teiste päästjateks ja nii levis jumalariik ahelreaktsioonina. Usklikud tegid kõ itöõd: kudusid sukki ja sukapaelu ning müüsid neid enampakkumisel. Saadud raha annetati jumalariigi töõks või vaestele.[182] Pandi alus põhapõ vakooli töõle. Usuletulnud hakkasid omavahel Kristuse surma mõlestamist pidama, seda juba 1877.aastal Sutlepa. Sellega ei nõustunud küll praost W.Girgensohn, kelle juhtimise alt ühatusliikumine oli juba eemaldunud. Peagi algasid vaenamised, rahatrahvid ja vangimõistmised, kuid need ei jõudnud äratusliikumist enam pidurdada.[183]

Paslepa seminari lõpetajatest said mitmed tunnustatud usulisteks tegelasteks. Nendest nimetame mõnda.

Kristjan Engbusk (1855-1931) sündis Läänemaal talupidaja pojana. Pärast Paslepa seminari lõpetamist töötas ta 1875. aastast kuni 1885.aastani kooliõpetajana Koarootsi kihelkonnas Österbys. Sinna jõudis usuline ärkamine tema kaudu.

---

180. Jüri Zeisig, Valguse tulek meie maale.
181. Sealsamas; Kaups, Vahitorn, Teekäija 1927, lk.212.
182. Tüttar, Dahl, Ärkamise aeg, lk.104, 107 (H.V.Dahl).
183. Eesti Baptisti koguduse ajaloolik album, lk.121-122. (Kristjan Engbuski järgi).

PÜhitsetusdvust omandanuid tÜitis suur rõõm, hüpati ja rõõmustuti ning tunnistati pÜhitset laulu ja sõnaga. PÄrast 1885. a. tõttas Engbusk vaba misjonÄrina rootslaste ja eestlaste seas, saades aimelist toetust Rootsimaalt. Engbusk oli Sutlepa koguduse juhatajaning 1903.aastast, pÄrast iseseisva Sutlepa koguduse asutamist, selle koguduseõpetajaks.[184]

Johan Hammermann (surn.1929) oli kooliõpetajaks Vormsis ning seejärel tähtsamaks usuõpetuse juhiks.[185]

Juhan Klaanmann (1858-1926) on laiemalt tuntud. "Talle kiituse" laulureamatu koostajana. Ta oli rahvuselt rootslane, sündis Noarootsis Sutlepa vallas ja lõpetas Pauluse seminari 1879.aastal. Seminaris tuli ta usulisele pÖördumisele. Aastatel 1880 kuni 1886 tõõtas ta Kõdala kihelkonnas VÕnnus kooliõpetajana ja vallakirjutajana. Seejärel läks ta Rapla kihelkonda JÄrvakandi kooliõpetajaks, kus oli kuni 1888.aastani, millal siirdus Haapsaare kooliõpetajaks ja vallakirjutajaks. Aastal 1910 asus ta Valka Peetri Ev.Lut. koguduse köstriks ja Ühtlasi usuõpetuse tunniandjaks kaubanduskoolis. 1919.aastast peale oli ta pensionÄr.[186]

Nagu teiseõki Pauluse seminaris usule tulnud, oli Klaanmann tulimas pÜhitsetõõnuni kuulutaja ning Ärkamise VÕnnus algas tema läbi. Olles vennastekoguduse liige, tõõtas ta selle koguduse keskel ning viis sinnagi Ärkamist. Tema koos teise VÕnnu kooliõpetaja H.Reinsaiga olid esimesed LÄänemaa Ärkamise tule toojad Tallinnas.[187] Valgus alustas J. Klaanmann kohe kuulutuskoosolekutega leeritoas, Osavõtt nendest oli suur, paljud pÖördusid, nende seas rohkesti noori. Viimastest moodustas Klaanmann laulukoori. Kui kohalik õdirikuõpetaja Richard WÜhner ostis 1913.aastal kirikule endise teatri ja ning selle palvesaaliks korraldas, siis hakkas Klaanmann seal kolm korda nädalas kuulutuskoosolekuid pidama. JÄrgnesid uued pÖördumised.[188]

Oma viimastel eluaastatel viibis ta laste juures Tallinnas ja Haapsalus. Veel siis oli ta hoolas pÜhitsetõõna jagamas vennastekoguduse palvelates ja ka Tallinnas "Sinise Risti" palvesaalis. Nende ridade kirjutaja mõtleb tänutundega Juhan Klaanmannile, kelle sõna 1920.aasta kevadel sai teetÜhiseks ka temale.

J.Klaanmann jäi elu lõpuni luteri kiriku liikmeks. Kuid see ei takistanud teda suutustundega suhtlemast vabakirikute liikmetega; püsiv ja siiras oli ta allianssmeelsus. Aastal 1921 valiti ta "Ühendatud Usklike Alliansskomitee" liikmeks. Klaanmann suhtus mõistvalt entusiasmi avaldustesse Äratuslikumises ja oli kaugel nende hukkamÕistmisest. Nii Ütles ta: Mina läksin Sutlepp ja leidsin maja, kus lugemine oli, tungil rahvast täis. JÄin sellepÄrast ukse juurde

---

184. V.Palback, Kristjan Engbusk+, Teekäija, 1931, lk.158-159; Juubeli-konverentsi koosolek Österby koolimaja juures, lk.139-140.
185. Thure Emanuel Thoren+, Teekäija, 1931, lk.26.
186. Wilhelm Nurkse, JÄreÜhõõd ja kirstuköne lahkunud vend Joh.Klaanmannile, Kristlik Perekonna leht, 1927, lk.62.
187. Busch, Kõdala Ärkamise ajalugu, lk.80
188. Teated Tartust, Vahimees, 1911, lk80; A.Parkja, Vaimuelu Valgas, Kristlik Perekonna leht 1919, lk.91 (Õdaspidi: Parkja: Vaimuelu Valgas).

seisma. Kui lugemine lõpule oli jõudnud, nägin, et keegi halli habemega vanamees lugemise laua ees hüppama hakkas ja Jumalat austas. Ma mõtlesin: Kas see küll ei võiks teisiti olla? Kui ma rahva hulgast läbi ligemale tungisin, tundsin elavalt ja selgesti, et selle vana mehe sees Jumala Vaim tõotas. Üks magus osa tungis ka minu südamesse, nii et pidin au andma Jumala tõele". Kui Klaanmann selle järel oma koolimajas Võnnus kuulutas, tuli sinna sama vaim, mitmed said rõõmsaks, hakkasid kõsi kokku lööma ja hüppama.[189]

Püsiva aarde jättis J.Klaanmann meie vabakirikutele oma laulurraamatu "Tallekitusega".

Paslepa seminari lõpetas ka Hans Dahl (1863-1937), kes oli sündinud Vormsis Söderby külas. Pärast Lars Österblomi poolt asutatud kooli lõpetamist siirdus ta edasi õppima Noarootsi seminari T.Thoréni juurde. Kuid kuuki misjonär ei suutnud teda lõplikult juhatada pöördumiselamuseni, selleni jõudis ta vast palju hiljem läbi mitmete elukeerdkäikude. Seminari lõpetamise järel oli H.Dahl mitmel pool koolieõpetajaks, selle juures pidas ka kellaseepaametit. Hiljem jäigi viimane amet ta peamiseks tööalaks. Asunud elama Peterburi, jõudis ta seal lõpuks usulisele pöördumisele ning astus kogudusse, kus mõni aja pärast käks üle uršanismi. Pärast Esimest maailmasõda tuli H.Dahl Eestisse, kus tegutses rändevangelistina.[190]

Mainime veel mõnda Arkamisaja tegelast, kes küll ei õppinud Paslepa seminaris, kuid tulid pöördumisele T.Thoréni evangelisatsiooni kaudu.

Andres Brus (sünd.1849) oli Paslepa kooliõpetaja ning sai usklikuks Thoréni läbi. Täiendas oma haridust viimase juures enne seminari avamist. Pärast reisis piiblimüüjana ning jutlustas eesti ja rootsi keeles. Ta oli esimene, kes Noarootsi Ärkamise viis eestlaste keskele. Ta suri pea.[191]

Andres Seedman (1847-1917) sündis Noarootsis.Paslepa külas. Ta oli üks esimestest, kes Thoréni kaudu usule tuli. Oli Andres Brusi järel teine, kes Noarootsi kihelkonnas evangeeliumi kuulutama hakkas, mida tegi kuni elu lõpuni. Tema talus peeti vaimulikke koosolekuid kuni 1902.aastani, millal Paslepas uus palvemaja ehitati.[192]

Gustav Umda (1846-1896) oli Sutlepa kooliõpetaja.Kuigi ta juba mõni aeg oli elnudvennastekogduse liige, puudus tal uuesünni elamus, mida nõud omandas. Nõudeost peale tõstas ta suurte tagajärgedega, kuulutades algul Sutlepas, kus algas Ärkamine. Seejärel kuulutas ta 1877.aastast Ridalas

---

189. Busch, Ridala Ärkamise ajalugu, lk.23; Mihkel Vesmes, Ärkamine eesti rahva keskel alates Noarootsi kihelkonnast, lk.6. /käsikiri/(Edaspidi: Vesmes, Ärkamine eesti rahva keskel).
190. /H.J.Dahl/, Heidoldes Jumala riiki (H.V.Dahli elust) /Käsikiri/ (Edaspidi: Dahl, Heidoldes Jumala riiki).
191. Sarov, Ärkamine Läänemaal, lk.61-62.
192. K.Lemberg, Vend Andres Seedman+Kristlik perekonna leht, 1917, lk.115 (Edaspidi: Lemberg, Vend Andres Seedman); Sarov, Ärkamine Läänemaal, lk.61.

ja LÕÕne-Nigulas ning pani aluse sealsele usutõõle.[193]

Johan Vikstein (1860-1940) sündis Koarootsi vallas Kulani külas mõisatõõlise pojana. Ta astus küll Paslepa seminari, kuid mõisaomanik nõudis ta paari päeva pärast tagasi mõisatõõdele. Põõstetud sai ta 1876.aastal, mille järel asutas kohe kodukülasse pühapäevakooli, mis tegutses paarkümmend aastat. Vikstein asutas 1894.aastal Koarootsi esimese laulukoori ("Paslepa Laulusõlts") ning veel 1930-ndatel aastatel juhatas Koarootsi kirikukoori.[194]

A.Gisenmann (1857-1915) sündis Koarootsis Nõmmküla põllupidajate perekonnas. Sai 1876.aastal usklikuks ning asus kohe tunnistama. Hiljem siirdus Tallinna, kus tõõtas kümme aastat tõllassepana. Siis loobus ajalikust tõõst ning pühendas ennast tõielikult evangeliseerimisele. Koosolekutel ta tunnistas sõnaga ning laulis kitarri saatel. Ta andis välja vaimulikke raamatuid, noote, laululehti nigg mõjustas mõngukooride asutamist usklikkonnas. Ta reisis laialt ning tõõtas ühismeeles mitmes usklikringkonnas.[195]

Nimetatud ja veel mitmed usukuulutajad viisid õratustuld oma kihelkonda, sealt LÕÕnemaale ja veel kaugemale. Algul levis usuliikumine rootslaste seas, kuid peagi kandus see üle eestlastele. Koa rootsi kihelkonna põhjaosas asuvas Niguldis sai Koosleppa küla kohaks, kus õratustuli eriti leõmas. Seal oli tähtsamaks kuulutajaks A.Falk.[196]

2. Õrkamine tungib edasi

Kui Vormsi õrkamine levis kõigepealt Hiiumaale ja sealt Saaremaale, siis Koarootsist tulev õrkamisleine paiskus LÕÕnemaale, kõigepealt LÕÕne-Nigulasse ja Ridalasse, sealt edasi Martnasse, Kullamaale, Vihklisse, maakonna idakihelkondadesse. LÕunas suundus õrkamine Pärnumaale, idas aga veeres laine Harjumaale, Järvamaale, Virumaale ja nii edasi . 197.

Ulatuslikum, haaravam ning entusiastlikum õrkamine oli siiski Vormsis, sellepärast käisid teiste paikade pöördunud tihti Vormsis uut õratust, virgutust ja õpetlikku suunamist saamas. Sellega kujunes Vormsi algul õieti terve õratusliikumise keskuseks. Kuid selleks ei jõõnudta kauaks.

a) Vastlõõe õrkamise edaspidist käiku saartel.

1. Suur osa Vormsi saare elanikest oli uusst enam-vähem puudutatud. Nende seas tõielikult pöördunud ei käinud enam kirikus, vaid pidasid neli korda nõdalas kõikides saare külades koosolekuid, mis enamikus kestsid kella 8 õhtul kuni kella 12-ni või isegi kella 2-ni õõsel. Kristuse surma mälestamist pidasid nad omavahel. Joovastuslik usurõõm kestis

---

193. Sarov, Õrkamine LÕÕnemaal,lk.62.78.
194. J.Gjõrdman, Johan Vikkstein+,Evangeeliumi Kristlane, 1940,lk.63 (Edaspidi:Gjõrdman,Johan Vikstein).
195. 50 aastat apostlite raadadel,lk.141,142.
196. Võitluse teedel.Usuühingud õv.Kr.Vabaühingute Liidus, 1940.,Tallinnas,1940,lk.32-33 (Edaspidi:Võitluse teedel).
197. Sarov, Õrkamine LÕÕnemaal,lk.78; Juubeli-konverentsi koosolek Österby koolimaja juures,lk.140; Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album, lk.3.

edasi. Lapsi siiski ristiti endise kombe kohaselt luterlikul viisil.[198]

Pärast L.J-Österblomi väljasaatmist 1887.aastal ei raugenud usutöö. Österblomi poolt asutatud pühapäevakoolid tõstasid edasi. Nende asutamisel ja edaspidisel juhatamisel oli suur osa Johann Hörnströmil (sünd.1863), kes juba 1883.aastast peale korraldas Vormsi pühapäevakoolide õpilastele ühiseid kokkutulekuid. Ta alustas ka Kärrslätis laulukooriga.[199]

Keeldude ja takistuste peale vaatamata ei lõpe Vormsis koosolekute pidamine. Sandarmeeria Ülem teatas 1888.aastal kubernerile, et Vormsis peetakse keelatud koosolekuid vallavanema soosimisel, kes ise on sektant ning pole 10 aasta jooksul kirikus armulaual käinud; koosolekuid peetakse isegi vallakohtuniku majas. Peajutlustaja olla Mats Rönberg, kes koosolekuid pidades liigub üle saare.[200]

Korduvaid suuremaid ülle saare levinud ärkamisi oli edaspidigi, nii 1894.aastal, seekord laste ja noorte seas; 1900. aastal, mille järel ehitati uus palvemaja ja 1914-1915. aastatel, siis organiseeriti noortetöö.[201] Hilisemal ajal oli Vormsis mitu usuvoolu, nimelt: vaba usuliikumine omavaheliste leiv murdmistega, baptistikogudus keskusega Rälbys ja rootsi vabakogudus (priikogudus) keskusega Kärrslätis.[202]

Peale selle oli seal veel Ridala priikoguduse tõpõld.

L.J.Österblomi suurimaks vastaseks oli Vormsi kirikuõpetaja Aleksander Nordgren (õpetaja seal 1870-1902). Teda iseloomustab ajaloouurija A.Looring hiljem järgmiselt: "Pastorina oli teotsenud enne 1905.aastat kaunemat sega Aleksander Nordgren, ekstsentrik, suur joodik, on elanud igal suvel oma aias telgis, ning sageli üksikul saarel."[203] 1905.aastal oli tolleaegne Vormsi kirikuõpetaja Väino Immanuel Melin (õpetaja seal 1902-1917) hakanud omavoliliselt müüma kirikule kuuluvat saare keskosas asuvat põlist palkmetsa. Oli juba maha võtnud umbes 3000 puud, kui valitsusvõimud raiumise seisma panid.[204]

2. Vormsist siirdus Matsulaine Hiiumaale. See saar oli ennegi olnud silmapaistvate usuliikumiste alaks, kuid seda rohkem sai sellelt nüüd.

Hiiumaa olla XIII sajandi algul olnud veel asustamata, kuigi seda teadet ei või absoluutsena võtta. Kui Hiiu saar 1254.a. ordu ja piiskopkonna vahel jaotati, siis öeldi jaotuskirjas, et saar on Saaremaa eestlaste tühi kasutusmaa, kust mõtsa raiuti ning rannikul kala püüti. Ka olla Hiiu saar

---

198. Iz arhiiva knjazja Šahovskogo III li.7-15; Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album, lk.28; Eesti Postimees, 1881, nr.28, lk.109-110.
199. J.G.Gjördman, Johan Hörnström, tuline usumees ja Vormsi rahva usaldusmees, Evangeeliumi Kristlane 1940, lk.122-123.
200. Iz arhiiva knjazja S.V.Šahovskogo III, lk.89-90.
201. Tuttar, Dahl, Ärkamise aeg, lk.100-101 (H.V.Dahl).
202. E.J.Dahli suulised andmed.
203. A.Looring, 1905.a.revolutsioon Läänemaal, Eesti Kirjandus, 1935, lk.465.

olnud saarlaste omaegsete viikingiretkede peatuskohaks, milleks olnud kasutusel sadamana Sõjasadam ning orjakaubanduse keskusena Orjaku (Oryocko) saar. Saare jaotusel sai ordu põhiosa Pühalepa ja Reigi kihelkonnad ning Kärdla, kuna piiskopkonnale anti Käina ja Emmasti ning Kõrgessaare alad. Põhjast seda olla Hiiu saar Saaremaa ja osalt mandri eestlastega asustatud. 1565.aastal oli seal juba 3700 elanikku. Kuid saarele saabus ka rootslasi ja soomlasi. Rootslaste sisserännaku aja suhtes puudub ühine seisukoht, nagu seda nägime ka mandri-rootslaste suhtes. Neid võis siin juba ennegi olla, sest Skandinaavia saagad kõnelevad ojamaalaste asumisest Hiiumaale ("Dagaipi"). Võiks arvata, et varasemad rootsi asukad olid siin omaegsete sõjaretkedega Skandinaaviast toodud orjastatud isikute järglased. XVII sajandi teisel poolel elasid rootslased endisel ordu alal liinist Reigi - Koidma - Kärdla põhja poole ning rannikualal Kärdla ja Heltermaa vahel. Endisel piiskopionnamaal oli rootslaste põhiala Kõrgessaare - Paope- Napi liinist Ülespoole ning veel Putkaste ja Sõru ümbrus ning Orjaku. Varematel aegadel olla rootslasi elanud ka Kalamaa ja enamasti kõikidel laidudel, kuid seal olla nad juba varakult eestistunud.[205] Krahv Karl Magnus Tenbock müüs 1781.aastal Reigis asuvad rootslased kaardimängu võla katteks Grigori Potemkinile, krahvile, Lõuna-Venemaa kindralkubernerile. Keisrinna Katariina II kinnitas müügilepingu ning sama aasta 16. juulil pandi 1207 rootslast Kärdlas laevale ja saadeti Ukraina Dnepri kallasmaale, kuhu nad järgmise aasta aprillis kohale jõudsid. Algav kurn, siis tatarlaste rõövkäigud, ihaldus ja muud õnnetused niitsid ümberasustatuid, nii et mõne aasta pärast oli nendest alles ainult 300 inimest, kes peagi sulasid ümbruskonna rahvasse. Hiiumaale jäänud rootslased eestistusid aegade jooksul.[206]

XVIII sajandil, kui saar kuulus Saaremaal asuva venmastekoguduse hoolekandja Jakob Harraschi tõõpiirkonda, oli usuelu Hiiumaal kõrgel järjel. Ent XIX sajandi venmastekoguduse õrkamine eriilisi tagajärgi Hiiumaal ei andnud. Venmaste palvemaja oli vaid Pühalepas. Palvetunde peeti ka Tubalas ja Ümbruskonna külades, näid pidasid kiriku venmad. 1850. aasta ümber teenis Kärdla vabriku kontoris keegi sakslane Miller, kes olnud hernhuutlane. Ta pidanud vabriku kontoris palvetunde ning kabelis pärast üldist jumalateenistust venmaste koguduse "teist tundi". Milleri poolt oli Kärdlasse asutatud venmastekogudus. Enne Vormsi usukuulutajate

---

204. A.Looring,1905.a.revolutsioon Läänemaal, Eesti Kirjandus,1938,lk.465.

205. Johansen,Nordische Mission,lk.279-287,kaart nr.10; G.Kuldvere, 50 aastat geograafia osakonda,Edasi,1969, 9.12.nr.287,lk.1.

206. J.Jung, Rootslaste väljarändamine Hiiumaalt aastal 1781 ja teiste Eestimaal elavate Rootslaste loust aastast 1345 kuni 1800. Kodumaalt nr.3, Tartu 1875,lk.21-22, 26-37.

Hiiu saarelt sagbumist, kus vennastekogudus koos kiriku kabelis. Koguduse liikmete seas oli ka Kõpu rootslastest põlvenev Paavel Eller. Kõnnast tulnud Peeter Kaupsi naise isa Jüri Mõhle (Tuha Jüri), Peetri isa Hans Kaups ning veel Madis Rätsep ja Siim Viherpuu. 207.

Kuid vennastekoguduses puudus elavam usuelu. Pühalepa usklik kirikuõpetaja A.Sengbusch püüdis omalt poolt küll usuelevust tõsta, nagu eelmises peatükis nägime, kuid temagi tegevus suuremaid tagajärgi ei andnud. Ollex kõrges vanuses, loobus ta 1877.aastal kirikuõpetaja ametist ning sellega ka otsesest tööst. Vormsi ja Noarootsi õrkamiste puhkemisel saatis ta veel sinna kirjad, kus rõõmu avaldas õrkamiste üle ning teatas oma igatsusest ja palvetest usuliste õrkamiste järele Hiiumaal.208.

Hiiumaa apostliks sai Vormsi rootslane Hans Lindkvist, rahvanimega "Kammas Hans". Vormsi usklikud olid palunud Hiiumaal asuvate rahvuskaaslaste päästmise pärast ning eraldasid liisu läbi neli meest, kõik Hansu-nimelised, armuõpetust Hiiumaale viima. 12/24.veebruaril 1881.aastal alustasid vennad jalgsi teekond üle jää Vormsist 45 km kaugusel asuvasse Rootsi külasse Reigi kihelkonnas. Kohale jõudsid mehed järgmise päeva õhtuks väsinutena ja kurnatutena. Seal öömaja neile aga ei tahetud anda, sest Vormsi mehi kahtlustati kurjades kavatsustes. Suure vaevaga leidsid nad lõpuks öömaja ühe leskmaise juures. Järgmisel hommikul algas tagasiminek. Asjata oli olnud vaevarikas teekond. Koosolekuid ei peetud, Jumala sõna kuulutust ei tahtnud keegi kuulda.

Tagasiteel Kärdlas öökorterit otsides kohtasid vennad vennastekoguduse tööteja Paavel Elleriga, kes vähesel määral rootsi keelt oskas. See viis Vormsi vennad oma koju, päris huviga Vormsi õrkamisest ning andis neile ka öömaja. Elleri juurde jõudes langesid mehed kohe põlvili ja tänasid Jumalat suure häälega, et neid siin nii südamlikult vastu võeti. Seda nähes jooksis perenaine naabermajja vennastekoguduse venna Siim Viherpuu juurde hüüdega: "Meie ootame, palume õrkamisi, nüüd on Vormsi mehed siin, tulid meile ja kohe palusid Jumalat. Tule ruttu ja vaata!" Tõtates P. Elleri juurde S.Viherpuu,lõks sinna ka vennastekoguduse kolmas lugija Madis Rätsep. Rootsi vennad pidasid samal reede õhtul perekondliku palvetunni, kordasid seda veel laupäeva ja pühapäeva õhtul P.Elleri, S.Viherpuu ja M.Rätsepa kodudes. Pühapäeval käidi koos vennastekoguduse tunnis, kuid seal Vormsi vennad ei kõnelnud. Esmaspäeval 1/13.märtsil algas jalgsi retk tagasi Vormsi. Sellega oli esimene õratusseene Hiiumaal külvatud. Seda oli siiski pisut. Vormsi vendadest kõneles eesti keelt ükanes Hans Lindkvist, sõdagi vaevaliselt. Kuid nende elav ja südamlik palve, haarav neljahäälne laul ning misjoni kutse: "Tulge palumа, Jumal kutsub kõiki!" "Jumal armastab neid kõiki", oli siiski hiidlaste südamesse tunginud.209.

---

207. Sd.A.Heinla,Ajalooline kokkuvõte Kärdla Baptisti kogudusest (Käsikiri),lk.3-4.(Edaspidi: Heinla,Ajalooline kokkuvõte Kärdla Baptisti kogudusest).

208. Minu elulugu,lk.211-216; Eesti Baptisti koguduste ajalooline album,lk.20; Tuttar, Dahl, Õrkamise aeg,lk.76(H.V. Dahl) O.Allik, Jeesuse Kristuse Evangeeliumi Koguduse tegevus, Teekäija 1930,lk.267 (Edasp.: Allik,Jeesuse Kristuse Evang.Koguduse tegevus.)

209. Heinla,Ajalooline kokkuvõte Kärdla Bapt.koguduse st,lk.5-7.

messe tunginud.[209]

Sama aasta vaiksel nädalal sõitsid kolm Vormsi venda kolmel hobusel uuesti Kärdlasse, et viia Kärdla rahvast Vormsi koosolekutele. Sõitjad Kärdlast olid Siim Viherpuu ja Paavel Miller, mõlemad oma 16-aastaste tütardega, ning Madis Rätsepa naine tütrega. Vormsi usklike ülirõõmsad ja hõiskamisrohked koosolekud olid Hiiumaa vennastekoguduse kaimetele vendadele esialgu arusaamatud ja vastuvõtmatud, kuid noored Liina Viherpuu ja Miina Miller said juba tollal päästetud. Nad olid sellega ärkamisaja esimene vili Hiiumaal. Vormsi usklikud olid eesti keelde tõlkinud neli laulu, mida nüüd koosolekutel eesti keeles korduvalt lauldi, ning mille eestikeelsed sõnad hiidlastele kaasa anti. Need esimesed ärkamisaja laulud hiidlaste suus olid: "Jeesuse juurde rutta, oh hing" (TK I 235), "Pulmad on valmis (TK I 294), "Oh mis rõõmsad võime olla (TK I 661) ja "Püha õnnis ja inglite maa (TK I 663)[210].

Jaanipäeval 1881.aastal sõitis Harilaidu uskliku paagivahi ja esimese kuhu viina lootsi Hari Peetri - Peeter Kimbergi (1835-1919) võrkl evaga suurem hulk hiidlasi - kuni 30 inimest - Vormsi. Vormsi vennad olid siis kutsunud sinna mitmeid vennastekoguduse kuulutajaid vendi nende seas ka Alatu Hansu, see. Hans Kaupsi. Kuid viimane keeldus sõitmast, sest tuli valvata meesilaste pereheitmist. Tema asemel sõitis ta poeg Peeter. See kord keegi külastajatest pöördumisele ei tulnud.

Vahepeal haigestus Hans Lindkvist ning ta toodi 6.jaanuaril 1882.aastal Kärdla arsti juurde. Siin viibis ta kuus nädalat, elades S.Viherpuu juures. Tervemaks saades hakkas ta seal pidama palvekoosolekuid, millest rahvas rohkesti osa võttis. Ühes Vormsi meestega, kes Lindkvisti olid Kärdla toonud, sõitis Peeter Kaups 6.jaanuaril Vormsi, kus viibis kuus päeva. Selle aja jooksul tuli Kaups seal päästmisele. Haastes Hiiumaale alustas ta kohe uues armuõpetuses kuulutamist, seda Viherpuu juures koos seal viibiva Lindkvistiga. Algas ärkamine. Paljud tulid päästeteadvusele, seda eriti vennastekoguduse liikmete seas, kuid rohkesti oli neidki, kes seal seni usutegevusest olid eemal seisnud. Mõnedel andmetel kuulutanud samal aastal Hans Lindkvist koos Vormsi kooliõpetaja Johan Hammermanniga veel Suurevallas, Paladel, Hiiusaare külas jm. Nendel segadel said teiste seas päästetud Peeter Kuusik, Peet ja Juhan Sauer ning Mihkel Tüür. Aastal 1883.jutlustasid Hiiumaal Mihkel Krabi ja August Johannson. Igal pool oli sõnal õnnistus. Saarel puhkes laialdane ärkamine. Sõnakuulutajate arv pidevalt kasvas. Pöördumised olid põhjalikud, patukahetsus enne seda oli sügav ning päästerõõm tõusis kõrgele. Hiljem algas samuti hõiskamine ja hüppamine.[212].

---

209. Heinla, Ajalooline kokkuvõte Kärdla Baptisti kogudusest, lk.5-7.
210. Samasama, lk.8.
211. Armas Luige, Hiiumaa tuletornid ja meremärgid, Eesti Loodus, 1978, lk.729-730
212. Heinla, Ajalooline kokkuvõte Kärdla Baptisti kogudusest, lk.10-13; Tuttar-Dahl, Ärkamise aeg, lk.77(H.V.Dahl); 50 aastat apostlite radadel, lk.30-31; Eesti Baptisti koguduste ajalooline album, lk.21-27; O.Kunstmaa, Vaimulik liikumine LEEnd-Eestis, Tallinn 1970 /käsikiri/ lk.29, 35-36 (Edasp.: Kunstmaa, Vaimulik liikumine LEEnd-Eestis); Veemees, Ärkamine eesti rahva keskel, lk17; Ärkamine Hiiumaal, Armu HEEl,

Kuigi kogu usulii[illegible]umine Hiiumaal kulges algul vennastekoguduse liikmete ja kirikuuskliku keskel, oli see Pühalepa uuele kirikuõpetajale Paul Teodor Normannile (Õpetaja sõal 1880-1897) vastukarva. Algasid vaenamised, milles kirikuõpetajaga ühinesid Suuremõisa krahv, õigeusu preester ning riigivõimu esindajatena urjadnik ja vallatalitajad, pea[illegible] selle usuelule võõras olmenikkond ja ulakad noormehed. Vaatamata vastuseisule laienes liikumine. Paljudel selgus usklike ristimise tarvidus. Baptistikoguduse korra kohaselt ristiti 1884.aastal esimesi hiidlasi ning Hiiumaale tuli Haapsalu Baptistikoguduse (õieti Peterburi Saksa Baptistikoguduse jaoskonna) tõõpunkt ehk jaoskond. Senine ühtne ärkamisliikumine jagunes kaheks: vennaste- ja baptistikoguduste usuliikumisteks.

Nagu Vormsiski, algas ka Hiiumaal pärast usulise ärkamise puhkemist siirdumine õigeusku. Õigeusu liikumine algas 1883. aastal Reigi kihelkonnas Lelo külas, seda vastuolude tõttu kirikuõpetaja Immanuel Rinnega (õpetaja Reigis 1880-1886). Vastuolude käigus põõrdusid talupojad 1884.aastal Haapsalu õigeusu preestri poole usu vahetamiseks. Kuigi kirikuõpetaja Rinne ja mõisamanik parun Stackelberg püüdsid teha kõik,et usuvahetust taotlevate talupoegade Haapsallu minekut takistada, õnnestus 11 mehel siiski pääseda sinna ning preester salvis neid 13.juulil õigeusku. Augusti kuus salvis kihelkonna preester õigeusku ja aasegu terve Lelo küla. Sinna asus samal aastal ametisse ka oma preester. Järgmisel aastal algasid ülemineku keisri usku Reigi kihelkonna teistes külades ja Pühalepa kihelkonnas. Liikumise põhjused olid ainult tulundusli[illegible]ud.[213] Usuvahetus avaldas omajagu mõju ärkamisliikusisele, eriti Reigi kihelkonnas, kus pikemaks ajaks liikumise pidurdas.

b) Läänemaale jõudis usuliikumine peamiselt Noarootsist. 1. Esimene kihelkond, kuhu vaimutuli Noarootsist levis, oli naabruses asuv Lääne-Nigula. J.Tseisig kirjutab oma mälestustes, et ta siin Turvalepas kohe pärast pöördumist (s.o.1879.a.) olla kuulutanud.[214] 1878.aastal tekkis usukolle Kiidjärvi külas. Sinna oli sama aasta aprillis asunud Priidu Spuhl, kes Paslepas oli usklikuks saanud. Ta hakkas oma talus igal laupäeval ja pühapäeval lugemistunde pidama. Peagi algas massiline ärkamine ja ikka suure põlemisega, hulgad tulid patutundmisele, majatäis rahvast langes korraga patuahastuses nõrkenult maha. Ärganute arv kasvas. Päästetud läksid naaberkülade se - valdadesse, - kihelkondadesse ning ärkamisliikumine levis kahe-kolme aasta jooksul üle Läänemaa piiride. Oli paljusid, kes usuliikumisse kahtlevalt suhtusid, isegi mahategevalt, kuid uudishimust asetuna läksid "imet" vaatama, kui külla tulid ärganute "lugejad". Nendes koosolekutes murdusid mitmed kahtlejad, vastupanijad ja mahategijad

---

Kaupsist I, Klukšik ja usutõõ, Teokäija, 1926,lk.173-174 (Edasp.:Kaups, Mälestusi Peeter Kaupsist I).

213. H.Ottenson, Akadeemilise Ajaloo Seltsi tegevus, maist 1925- kuni 1926. Ajalooliha "jakiri 1926,lk.73-74.

214. Jüri Tseisig, Teokäija 1926, lk.164 (ajakirjas aasta "1870" antud ilmselt ekslikult (Edasp. Jüri Tseisig).

ning peagi nõhti neid endid une usu tunnistajate ridades.[215]

2. Usutule Kidala kihelkonda viis kõigepealt Sutlepa koolieõpetaja G.Unda, kes 1877.aastal ühel juunikuu pühapäeval jutlustas Uuemõisa vallas Vedra külas. Et kohaliku koolimaja uksi palvetunniks ei avatud, peeti lugemistund küla karjamaal kadakasel kõrgendikul. Kõne ajal langes korraga maha keegi naine. Ta võrises krampliikult, hingas raskesti ning ümises vähekuuldavalt palvesõnu. Seal langes teine naine. Kõneleja kohkus sellest, lõpetas kõne ja lahkus, kuid rahvas jäi edasi nõrkenute juurde laulma ning asus siis laulu saatel koduteele. Teel tunnistati pisarates üksteisele oma patte, palvetati ühiselt ning anti andeks üksteisele eksimusi.[215a]

Kui Juhan Klaasmann 1879.aastal Võnnu kooliõpetajaks tuli, hakkas ta kohe seal armuõpetust kuulutama. Järgmisel aastal puhkes siin laialdane ärkamine, mis ümbruskonna rahvas haaras. Ärkamiste kõigus tulid uue le mitmed hiljem tuntud usutegelased, nendest Villem Tott (1859-1902), Villem Rõõmus (1849--1923), M.Pett, J.Miin ja M.Reitel.[216]

Juba tollal hakkas ajakirjandus usulisikumist oma kriitika alla võtma ning tegi seda kaunis teravalt. Eriti taunitakse võrisemisi, nõrkemisi, nägemuste nägemisi ning noorte tütarlaste suurt osatähtsust usulisikumise levikus.[217]

Üheks valguskandjaks oli vennastekoguduse liige Kopli Anna, kes Noarootsis Österby koolimaja palvetunnis põhjustevadvusele tuli. Ta tunnistas, et Noarootsi lugejatel olla erilinne võgi, mida ta oma vennastekoguduse juures ei leia, ning veendus sellest, et see tuleb ennekõige sügavamast palvevaimust. Kopli Anna kutsel läks koos temaga Österby palvetundi kohalik kõrtsi-lõõtspillimängija Hans Ransberg, kes seal pöördumisele tuli ning kohe tunnistama hakkas. Endist kõrtsipillimeest kuulama tulnud rahva keskel puhkes ärkamine. See oli 1879. aastal. Hans Ransbergi kutsel tuli tema sõbrameest, samuti kõrtsipillimees Hans Krabi koosolekutesse ning sai 21.oktoobril 1879.aastal põhjustevadvuse. Oma esimese tunnistuskõne pidas ta juba 31.oktoobril. Vähe hiljem tuli ta vend Kihlel samuti usule. Vennakesed alustasid palvetundidega kodukülas. Uudishimulik külarahvas, eriti tütarlapsed, tulid hulgani vaatama, mis oli juhtunud nende endiste lõbusate kaaslastega. Tulid, said haaratud Jumalasõna võest, tunnetasid oma patust olekut, langesid ahastades maha ja said põhjustetud. Nii tuli igas palvekoosolekus pöördumisele kümneid ja kümneid. Kidalas astumid usuteel eelmainitute kõrval veel Tõnis Laas, August Johannson jt. Usutuli levis vennastekoguduse, kus paljud liikmed said uut elustust, omandasid kindla põhjustevad-

---

215. Busch, Kidala ärkamise ajalugu, lk.16-17.
215 a. Sarov, Ärkamine Läänemaal, lk.78.
216. Busch, Kidala ärkamise ajalugu, lk.118; /Ed.Lepp/, kaks Villemit, Teekäija, 1934, lk.166-167.
217. Tallinna Sõber, 1879, 30.XI nr.27 ja 21.XII nr.30.

vuse ja jumalalapse seisuse. Ärkamise kolmel esimesel aastal suurt vahet vennastekoguduse uuendatud liikmete ja uute "Ärganute" vahel ei olnud. Paljud pöösstetud astusid vennastekogudusse, said kohe töötegijateks vendadeks ning töötasid kõik koos. Muuseas võeti liikmeteks Võnnu kooliõpetaja Juhan Klaanmann 21.aastaselt ja Hans Krabi 19-aastaselt.[218]

Mainisime, et usulilkumine oli Vormsis ja Noarootsis omandanud entusastliku värvingu, esines rõõmuhüskamisi, hüppamisi ja võõraid keeli. See nähtus oli tunginud ka rahvuslikele segaaladele ning eestlaste keskele. Samuti Võnnus hüsati ja hüpati. Vormsi, Noarootsi ja Võnnu said väevõtmise kohtadeks paljudele Ärganutele.1881.aasta märtsis läks hulk Rõdala usklikke, eesotsas Hans Krabiga, Österbysse, kus võtsid osa rootslaste palvekoosolekust. H.Krabi kirjeldab seda, et kui pärast kooliõpetaja Kristjan Ingbuski kõnet lauldi: "Oh mis rõõmsad võime olla" (Tallekiitus I nr.661), siis laulu viienda salmi juures hakkas rahvas kui vesi laineteama. Noored tütarlapsed löid käsi kokku ja hüppasid kõigest väest. Koosolekul oli ka Võnnu usklikke, kes nüüd ühes sealsete rootslastega õnnelikud olid. Sama aasta Suurel Needel puhkes kodus Rõdala Kiltsi vallas Mägari külas Hans Krabi jutluse järel sama usuvaimustus. Rahvas hakkas käsi kokku löües jumalat austama ja Issanda ees rõõmuga hüppama. Nii levis entusiastlik usuvaimustus Rõdalas pöördunute keskele ning juurdus seal. Ülirõõm valdas tõe likult nende möttemaailma. "Ajalikkudest asjadest ei tahtnud rohkem räägida kui hädasti vaja, mõeldi ju alati taevaste asjade peale,räägiti nendest ja oodati pöatset Jeesuse tulekut". Palju oli siis Rõdalas võõrkeelte räägijaid, rohkesti ka võõrkeelte seletajaid, "Hüskamine ja rõõmuhul oli alati õigete majades."[219]

Nigula kihelkonna usulilkumine oli rohkem vennastekoguduse juhtida, sellepärast usulimse vaimustus ei tõusnud seal eriti kõrgele. Rõdala Ärganud käisid aga Lääne-Nigula koosolekutel ning viisid vaimustustuld sinnagi. Nigula lägijad käisid omalt poolt aga Võnnus ja Sutlepas ning hoiatasid rahvast ülelilgse elevuse eest. Sellele vaatamata suurenes Rõdala rõõmujoovastus. Vennaste palvemaja rõkkas rõõmukiitusest. 1882.aasta ülestõusmispühadel tõusis Rõdala kirikus rõõmuhüskamine koos käteplaksutamisega nii kõrgele, et pöästetute rõõm summutas usulilkumisele soojalt kaasa tundva kirikuõpetaja L.Hörscholmanni jutluse.[220]

Vennastekoguduse liikmete seas oli palju neid, kes suure rõõmuvaimustusega kaasa ei läinud ning sellesse kriitiliselt suhtusid. Vastuseis ei summutanud noorte Ärganute usupalangut, pealegi et Rõdala vennastekogudus oli ise sellest tulest sõõdatud. Lahkhelide põhjuseks said aga õpetuslikud

---

218. Busch, Rõdala Ärkamise ajalugu, lk.18-22; Vesmes, Ärkamine eesti rahva keskel, lk.5-6,10; Grabbi, Ärkamise ajalugu lk.5-12.

219. Vesmes, Ärkamine eesti rahva keskel, lk.8-10; Busch, Rõdala Ärkamise ajalugu,lk.23-25; Grabbi, Ärkamise ajalugu lk.14-17.

küsimused, Osavaheline Kristuse surma mõlestamine oli Vormsis ja Sutlepas alanud usuletulnute seas juba varakult. Misjonärid L.J.Österblom ja T.E.Thorén püüdsid siin olla erapooletud, sest nende amet luteri kiriku teenijatena ei võimaldanud neil avalikult kirikuõpetuse-vastasele seisukohale asuda. Kuid oma erakõnelustes pöördunutega olid nad otsekohesemad. Thorén oli otse öelnud seminaristidele: "Vaadake ette, kui teie seda vaimu- ja rõõmuelu ja kirikust lahkumist toetate, s siis knotate oma kooliõpetajate kohad. Aga kui teie selle vastu tõõtate, siis karths, et Jumal teie nimed eluraamatust kustutab."[221] Tegelikult ei leinud Thorén ja Österblom midagi usklikevahelise leivamurdmise takistamiseks, korraldasid seda Vormsis kahekesi omavahel ning olid selleg esimesed selle tarvitusele võtjatena seal. Kirikuõpetajad vaatasid asjale teise pilguga. Vormsi rahvas muidugi oma kirikhärra A.Nordgreni seisukohtadega ei arvestanud, kirikus ei käinud ning väitis: "Õpetaja on joodik, tema teava ei saa, mis meie teda siis kuulame." Ka rootsi kirikuõpetaja praost N.Girgensohn suhtus äratusliikumisse pooldavalt, kuid usklike kirikust lahkumist ta muidugi ei soovinud. Kord kutsus ta enda poole Sutlepa kooliõpetaja K.Engbuski aru andma omavahelistest pühaõhtusõõmasegadest. Kõneluses pidi praost tunnistama, et Sutlepa pöördunute teguviis pole lssanda ja apostlite õpetusega vastuolus, vaid et luterikiriku õpetus ja seadus seda ei luba.

Kidalas sai kirikuõpetaja L.Hörschelmann ise tahtmatult selle õpetuse levitajaks. Ta teatas 1882.aasta veebruaris kirikukantslist, et peab minema Vormsisse Orgenute koskel kirikuõpetusest kõrvalekaldumist lahendama, nimelt pidada viimaseid külaperesid mõõda Kristuse surma mõlestamist. Kirikuõpetaja teade pani H.Krabi ja ta kaaslaste ette uue küsimuse, mõtle nad ise vastust ei leidnud. Otsustati sõita Vormsi, et kohapeal asja uurida. Sõit toostus alles 1882.a. septembris. Seal kuulsid nad kooliõpetaja H.Hammermannilt peale leivamurdmise tõe veel usklike ristimise tõde, nimelt et Rootsis, Inglismaal ja Saksamaal olla ususeltse, mis kirikust olla lahutatud ning kus liikmeid uuesti ristitakse. Veel kord tekkisid Kidala meestel uued lahendamatud küsimused. Tagasiteel Vormsist peatuti Kidala kiriku lähedal põõsastikus ning ühispalves jõuti seal ühisele otsusele - hakata omavahel pidama Vormsi usklike eeskujul Kristuse surma mõlestamist. Samal õhtul 25.septembril 1882.aastal (u.k.j.), oli mõõratud tund kuhugi tallu, kus Vormsis käinud vennad tunnistasid. Tunni keskel lahkusid viis meest (Hans Krabi, Hans Ransberg, August Johannson, A.Kriit ja keegi veni selgitamata V.K.) ning väljas looduses suurte sarapuupõõsaste vahel, pidasid oma esimese omavahelise Kristuse surma mõles-

---

220. Vesmes, Arkamine eesti rahva keskel, lk.10; Busch, Kidala Arkamise ajalugu, lk.25-26.
221. Busch, Kidala Arkamise ajalugu, lk.27.

tamise. Leiba murdis H.Hansberg. Sellega oli faktiliselt sündinud luteri kirikust eraldunud vabakirik eestlaste keskel. Sündmus ei jäänud teadmatuks, vaid tekitas nii uskmata kui usklikku rahva keskel palju juttu. Kirikuõpetaja kutsus Hans Krabi kui asja eestvedaja enda juurde.

Kirikuõpetaja Magnus Heinrich Ferdinand Leopold Hörschelmann (õpetaja Kidalas 1868-1888) (Eestimaa kindral-superintendent 1887-1904) oli ennegi Hans Krabi enda juurde kutsunud. Esimest korda oli see, kui 18-aastane Hans alustas noore põrdumud usklikuma oma tunnistust. Siis oli kirikuõpetaja tahtnud vast leerist vabanenud noormehele igasuguse jumalasõna tunnistamise ära keelata. Kuid Hansu osavate põhjenduste peale lubanud ta temal pidada lugemistunde ükskõik oma isatalus. Teine kord kutsuti H.Krabi kirikuõpetaja ette 10 kuu möödumisel, kui noormehe kuulutusretked, vaatamata keelule, olid ületanud kihelkonna piirid. Oodatud noomituse asemel sai Hans õpetajalt ükskõik kiita, sest tema tunnistuse viljana olla inimesed hakanud rohkem kirikus käima. Õpetaja ütlnud: Minu koguduses on üks suur muudatus sündinud ja ma olen aina rõõmus ja nutan isepõnis selle pärast... Kuid ütle mõisa härra andis mulle kaebuse sinu peale, et sina pidid seal ümber kõima lugemas ja rahvas ei tule enam kõrtsi ja kõrtsmik ei saa enam kõrtsi pidada ja renti maksta." Lõpuks andis kirikuõpetaja Hansule kätt ja soovis temale jätkuvat edu ja rõõmu tema kuulutustöös.

See kordne kolmas kõnelus toimus 1.oktoobril 1882.aastal (u.k.j.) ning kestis 6 tundi, mille kestel Hörschelmann küll hoiatas, küll kurjatas meelitas Hans Krabi loobuma oma kirikuõpetusevastasest tegevusest. Hinnates Hansu kõrgeid vaimuandeid, lubas ta hoolitseda tema edasiõppimise eest ning siis teha ta oma abiliseks kogudustöös (arvatavasti köstriks), millega Hans ka sõjaväeteenistuse kohustustest vabaneks. Kokkuleppele siiski ei jõutud ning kirikuõpetaja ja lugija lahkusid üksteisest raske südamega, mõlemad nuttes. Noormees läks lõhestatud hingega võitlema karjakopli kaskede vahele, kus kestvas palves lõpuks selgus, et ta ei saa taganeda võetud otsusest.[222]

Ega kirikuõpetajalgi kerge olnud, arvestades tema üldist suhtumist ümatuslikumisse. Selmisel, s.o.1881.aastal ilmus "Eesti Postimehes" sõnum Lõõnemaalt, kus mõnditi, et Kosarootsi seminari lõpetajatest olla enamik tulnud Kidala kihelkonda, kus puudulikku eesti keelega edustavat rootsi keelt ja meelt. Usualal olla nad "uusmeelsed", oma meelsuse ja uute lauludega, mis olla "nii veidrad ja imelikud rootsi trallid ja tantsutükid Jumala sõna peale seatud". Nad valmistada teed usuuuliste prohvetitele, kelle imelikku tegevust järgnevalt valgustatakse.[223] L.Hörschelmann vastas ühes hilisemas "Eesti Postimehe" numbris, öeldes

---

222. Sealsamas, lk.27-28; Vesmes, Arkamine eesti rahva keskel, lk.10-15; Grabbi, Ärkamise ajalugu, lk.19-25.
223. R., Lõõnemaalt, Rootsistamine, Eesti Postimees, 1881. nr.29, lk.114.

rootsistamise kohta, et Rõuala 11 koolmeistrist on rootslasi ainult neli, kes kõik vabalt eesti keelt kõnelevad, milles nad on õpetust saanud. Pealegi on nende koolmeistrite poolt juhitud koolid parimad kihelkonnas. Mis puutub vaimu liikumisse, siis seda kirikuõpetaja ei tauni, kuna selle läbi on paljude juurde tulnud tõeline elumuudatus. Kuid vastuvõtmatu on hüppamine, mis kui välimine asi teeb selle liikumise edaspidise arengu selgusetuks. Ent rootsi koolmeistrite kaudu see kõrvalliikumine pole kihelkonda tulnud ning nemad ei kihuta rahvast selle välise asja poole.[224] Ka teistel andmetel oli Hörschelmann kui usklik pastor, headtahtlik usuliikumisele, olgugi et hüppamine ja muu entusiastlik tegevus oli temale võõras. Ta loetis jõuda kihelkonnas peremeheks ning juhtida usuliikumist õigetees radadele. Ta tunnistas sinodil, et temal kunagi nii õnnistatud leeri pole olnud, kui nüüd usuliikumises õrganud leerilastega, seda pidades, ning manitses oma ametivendi, et "meie peaksime tõesti enam vaimust rõõkima."[225].

Noor usutunnistaja Hans Krabi jõi oma seisukohale kindlaks. Ka kirikuõpetaja pidi midagi ette võtma. Järgmisel pühapäeval, s.o.2.oktoobril 1882.aastal (ukj.) teatas ta Rõuala kirikus:"Armas kogudus, tahtsin teile teatada, et nüüd on ka meie kogduses see ette tulnud, et üks selts on lahkunud kirikust, kes ei arva enam siin kogduses õndsaks saada." See oli luteri kirikust väljaheitmise otsus. Hans Krabi oma väheste pooldajatega lahkus jumalateenistusest. Kirikus tõusis suur nutukohin. Rasendus haarus eriti usuletulnute ringkonda. Hansu vend Mihkel oli esimene, kes teda mõtlematu sammu pärast noomis. Kiriku väravas astus lahkujatele vastu Villem Tott ja hakkas ahastuse ja nutuga neid manitsema. Lahkujate mõõdudes vennaste palvemajast seisis selle uksel Villem Rõõmus, kes käsi üles tõstes tõotas kirikust mitte välja astuda, vaid kiriku alatari all surra. Sama päeva õhtul Ohinesid uue kogudusega veel kuus liiget. Neid õnnistati kogudusse lagedal taeva all põlluveerel, sest ükski peremees ei julgenud selleks oma tuba anda. Igal järgmisel pühapäeval astus kogudusse uusi liikmeid. Nii tekkis esimene Hans Krabi juhtimisel olev priikogudus Rõõlas.

Sellevastu võeti 11.oktoobril 1882.aastal vennastekogudusse liikmeks V.Rõõmus, M.Pett ja V.Tott, kuhu ennegi oli astunud veel mitmed õrganud vennad. Hans Krabi oli vennastekogudusse liigi juba kaks aastat.[226].

Nendel aegadel tõusis uues koguduses üles ristimisküsimus. Mõnitsime, et J.Harmsmann oli Vormsis sõlest meestele juba rõõkinud. Samuti nende endi arusaamised piiblist ei tõendanud lapseristimise õigsust. Oma vanematelt said vennad teada, et neid lapsena olla ristinud uskumata mõhed joobnud vaderite juuresolekul. Nii selgus pikkamõõda usklike ristimise vajadus. Kuid kes pidi neid ristima ja kuidas, seda valgust neil polnud. August Johannson, kes saksa ja vene keelt oskas, lubas

---

224. Eesti Postimees, 1881.nr.34,lk.134.
225. Kurrikoff, Lõõnemaa vaimulik liikumine, lk.101.
226. Grabbi, Ärkamise ajalugu, lk.24-25; Vesmes, Ärkamine eesti rahva keskel, lk.14-16.

otsida tõde nendekeelsetest raamatutest. Kuid seg ei andnud oodata, sest nende noor juht Hans Krabi oli sõjavõeteenistusse minemas, ning arvati, et ega temata uus kogudus niisugust uuendust vastu ei võta. Liisu läbi saadi ristijaks Hans Ransberg, kes koguduse esimesed liikmed ristis 1882.aasta sügisel Ühe oja ääres luteri kiriku viisi jõrgi piserdamisega. Kui H.Krabi sama aasta 1.detsembril sõjavõeteenistusse läks, oli koguduses 40 liiget.[227].

Oli tulnud lõplik eraldumine luteri kirikust. Samuti püüras vennastekogudus selja uuele kogudusele ning eemaldus ühtlasi usulisi kumise entusiastlikust tiivast. Nimetame, et Võnnu priilased jäid ristimise õpetuses esialgu lapseristimise juurde.

Mõevalda ja Ümberkaudsetesse külladesse tuli Ärkamine 1880.aasta algul Rõdala noorte tunnistajate kaudu. Kirikust lahkumise järel Ühines Mõ valla rahva enamik Võnnu kogudusega. Mõ vallas tulid püüdumisele ning asusid evangeliseerima August Johannson, Jaan Koplik ja J.Kausi.[228].

3. Nannamõisas Martna kihelkonnas algas usutõõ Priidu Spuhli kaudu, kes 1879.aasta sügisel sealses koolimajas tunde pidas. Järgmise aasta vaiksel nõdalal algas Ärkamine. Lugemistunde peeti siis pea igas talus. Usulõtulnute arv suurenes. Hiljem tuli tõõsse küll seisak, kuid Nannamõisa uus kooliõpetaja Johann Mõts kaudu hakkas tõõ uuesti edõnema. Nuide J.Mõts (1853-1913) läks 1896.aastal Võnnu J.Klaasmanni asemele kooliõpetajaks ning 1906.aastal sai ta Rõdala kõstriks.[229].

Lõhtrus algas Ärkamine 1880.aasta sügisel Juhan Otsmanni ja Villem Baumanni kaudu. Esimene koosolek peeti Väike-Lõhtru koolimajas. Juba sellel lugemisel algas patutunnetamine ja mahalangemine. Mõni nõdi hiljem kordus sama Suure-Lõhtru Vanakülas ning varsti oli terve Ümbruskond Ärkamisest haaratud. Kohalikud vennastekoguduse vennad said õratatud ning hakkasid tõõd edustama, nende seas ka vennaste juhtiv vend M.Pool. Martna kirikuõpetaja Oskar Leopold v.Törne (õpetaja siin 1877-1898) oli usulõkumise vastu, nimetas seda mõratsemiseks ning lausunud tigedalt: "See ei ole Ärkamine, see on rootsi tuul. Mõni aasta tagasi ma olin Kusta mere ääres, siis puhus seal ka niisugune tuul. See tuuris aasta ja kadus siis." Aastal 1883 tulid esimesed Rõdala vennad Lõhtrusse ja võtsid tõõ oma hoolda-misele.Võhe aega hiljem Mihkel Krabi ja T.Sauberg ristisid 9 inimest, kes astusid Rõdala kogudusse. Algasid segased ajad, alustas tegevust "isa vaim", millest edaspidi.[230]

Matsalu lahe ääre Kaukasse tuli Ärkamine 1881.aasta algul. Selmise aasta jõulute ajal kuulutas Mihkel Pett Võnnust Martna palvemajas. Teda kutsuti ka Kaukasse tundi pidama, kuhu ta uue aastal läkski. Kolmekuningapõeval puhkes

---

227. Vesmes, Ärkamine eesti rahva keskel, lk.15-17, Busch Rõdala Ärkamise ajalugu, lk.30-31.
228. Busch, Rõdala Ärkamise ajalugu, lk.117
229. Samas, lk.92-95; M.M/ets/, Vend Johann Mets+, Kristlik Perekonna leht, 1913, lk.171-172.
230. Busch, Rõdala Ärkamise ajalugu, lk.104-106.

Erkamine, pÄÄstetud sai ka kooliÕpetaja Johann Mets, kes kohe tunnistama hakkas. Usuliikumine levis jõudsasti, kuid 1883.aastal algas siirdumine õigeusku. Hauka rahvas astus suurel arvul õigeusku, ainult 10 talu elanikud ei lasknud ennast salvida. Õigeusuliste taludes lõpetati palvekoosolekud, kool muudeti õigeusu kooliks ning kooliõpetaja J.Mets vallandati.[231]

Kirbla KeskKülla tuli Erkamine 1880.aastal. Siin omandasid paljud pÄÄste, nende seas ka Tõnise Jakob Liiv, ja Kuke Jakob RauvÄrt. Algasid kuulutustunnid Tõnise talus. Sinna kogunes rahvast hulgaliselt kuni 80 versta kauguselt ning see talu sai sealse Erkamisliikumise keskuseks. KÕiki haaras vaimu mõju, ekstaas tõusis kõrgele. Keegi 17-aastane tÜtarlaps - taevaskÄija - kirjeldas taeva ja põrgu olukorda, kuulutas viimsepÄeva tulekut ning avaldas koosolijatele nende varjatud mõtteid. Jakob RauvÄrti kaudu levis liikumine Varblasse ja PÄrnumaale - Audrusse ja Saugasse. Veel laiemalt tÕÕtas Jakob Liiv. Tema kaudu algas Erkamine 1882. aastal LaikÜlas Martna kihelkonnas.[232]

4. Massus Karuse kihelkonnas oli esimeseks pÄÄstetead-vuse omandajaks kÕrtsi tÜdruk Leenu Liiv, kes 1879.aastal oli Mihkli kihelkonnas usule tulnud. Temast sai Massu esimene usukuulutaja, Varsti seltsisid Leenuga teised noored tÜdrukud, kelle peale esialgu kohalik tÕÕ jÄigi. Aastal 1881 kuulutasid Massus Kidala vennad. Algas Erkamine, põõrdus ka mehi, nii Hadis Koppel ja V.RÄtsep. Eriti viimane oli algul edukas tÕÕtegija, kelle kuulutusel levis usutuli edasi ka Mihkli kihelkonda ja Varblasse. Kuid varsti langes V.RÄtsep segasessе õpetusse. Koos oma pooldajatega ei tarvitanud ta teokÄimistel enam maanteed, sest see olla patuste tee, vaid läks otse läbi metsade ja põldude, kus muud inimesed ei kÄinud. Veel pidas V.RÄtsepa jüngrid ühiselt 7 lambi valgel talleпulmi ning tegid muud sellesarnast. Selle õpetusega ühinesid Massus paljud vennad ja õed, ning osa ei vabanenud enam sellest vaimust ka edaspidi.[233]

5. Haapsallu jõudis Erkamine kahel teel: üle mere Kuressaare kaudu ja Kidalast. Üks esimestest, kes seal kuulutamas kÄis, oli Jüri Taeisig (1850-1926). Ta sai usklikuks 1879. aastal, tuli Haapsallu ning asus elama vennastekoguduse liikme majasse, kus peeti lugemistunde. Taeisig tunnistas seal ning mõned tulid usule. Suurem vabadus oli tunnistada Paralepa metsa all kellegi Kangru Gustavi juures ning ka metsas lageda taeva all. Sinna kogunes rohkesti rahvast ning 1880. aastal tuli väikene usuliikumine. Samal ajal asus Haapsalu linna elama Kidala koguduse õdesid, keda vennad vaatamas kÄisid, ning võimalÕste puhul nende kodudes palvetunde pidasid. Sealgi esinesid usuletulekud.

H.Krabi meenutab üht, arvatavasti Lellest pärit noort õnb-

---

231. Busch, Kidala Erkamise ajalugu, lk.110-111.
232. Sealsamas, lk.99; Sarov, Erkamine LÄÄnemaal, lk.78.
233. Busch, Kidala Erkamise ajalugu, lk.121-122.

leejat, kes Sutlepa ja Österby koolimajades pühapäästest olid osa saanud ning kuda linna elanikud sellelpärast pilkasid ja naersid. See neiu elas Hans Hõõvli majas. Seal hakkas Hans Krabi 1880.aastal palvekooselekuid pidama, saades selleks kirikuõpetajalt loa, kui vennastekoguduse liige. Maja perenaes Hans Hõõvel kogu perega said usklikuks ning Hõõvli majas algasid nüüd jõrjekindlad kooselekud. Peale H.Krabi käisid seal kuulutamas Juhan Klaasmann, Villem Baumann ja Priidu Spuhl.

Alavnes ühtlasi vennastekoguduse töö, sest sealgi said paljud endised liikmed uue kodu. Pärast Kidala palvekoguduse asutamist 1882.aastal jagunesid Haapsalu usklikud kaheks teineteisesse külmalt suhtuvasse leeri - vennastekoguduseks ja priilasteks. Esimeste seas sai tähtsamaks tegijaks Jaan Koplik (1856-1925), kes 1880.aastal pühapäevakuse sai ning kohe laialt tunnistama asus. Ta tuli 1882.aastal Haapsallu elama ning oli koguduses tõotajaks vennaks, koguduse vanemaks vennaks oli Hans Adler (1834-1913), kes pühapäevakuse sai Moarootsi õpetajana. Haapsalu priivendade tähtsamaid tegelasi olid J.Teesig, Mihkel Krabi ja pärast linna asumist August Johannson.[234].

Juba varakult algas linnas politsei valvsa silma all usuliste vaenamine. Seda said eriti tunda priilased. Nende koosolekuid lõpetas tihti politsei ning karistas kuulutajat ja majaomanikku. Oma usulise tegevuse legaliseerimiseks andsid 1883.aastal Mihkel Krabi, August Johannson ja Tõnis Laas kubernerile palve, et neile lubataks Haapsalus üüritud majas palvekooselekuid pidada. Seda neile muidugi ei lubatud. Ajaleht "Valgus" lisab omalt poolt juurde, et "väga oleks soovida, et seesugustele imeusu kuulutajatele ülemalt poolt kõik õiget antakse, mis neid õra keelaks."[235].

6. Mihkli kihelkonnas algas usuline ärkamine Kidalast tulnud tunnistajate kaudu. Üks ärkamisest osasaanu meenutab, et 1880.aastal enne mihklipäeva läinud ta kiriku lähedal asuvasse Pikara vennaste palvemajasse, kus kaks vana meest lugenud jutlusteraamatust ilma igasuguse mõjuta. Sealt siirdunud ta ühte talumajasse, kus rohkete osavõtjate ees tunnistanud 13-14-aastane poisike oma päästmisest, mis toimunud paari nädala eest Kirbilas. Tunnistusel olnud suur mõju, rahvas oli olnud silmili ja kummuli maas ning kisendanud Jumala poole oma patuhädas. Samuti kirjutab "Sakala" 1880.aasta ärkamisest Mihklis ning nimetab seda hullumajaks. Ta lisab, et Koonga valla kolmest koolimõpetajast on kaks selle kilde langenud. Mihkli kihelkonnast levis ärkamine lõunasse Pärnumaale.[236].

---

234. Samasamas, lk.115-116; Jüri Teesig+, lk.163-165: Jaan Koplik, Jaan Kopli+,Teekäija 1925,lk.75-78 (Edasp.: Koplik, Jaan Koplik); Miina ja Hans Adler+, Kristlik Perekonna leht 1913,lk.145-146 (Edaspidi:Miina ja Hans Adler); Grabbi, Ärkamise ajalugu, lk.27-28, 18-19,68-69; Herrnhuti Ev.Vennaste kogudus, lk.32,37.

235. Aruanne Eestimaa kubernerivalitsusele 1893.a.; Lõhnemaakonnast, Valgus, 1893, 2.XI nr. 82.

236. J.Tõnisson, Ärkamine Jakobi kihelkonnas, Sale, Vaimu tuul, 1905,lk.14 (Edaspidi: Tõnisson, Ärkamine Jakobi kihelkonnas); Kuhu hädasti abi tarvis läheb.Sakala 1880. nr.47.

7. 1879.aastal jõudis Arkamislaine Kullamaa kihelkonda, seda kõigepealt Piirsalu vennastekoguduse tõõpiirkonda. Siinses põlises vennaste palvemajas ning talutubades peeti rahvarikkaid koosolekuid. Usuline vaimustus tõusis kõrgele, paljud jõudsid lõbi patuahastuse põõsteröõmule. Valdav osa äratusest olenes prifvendade P.Õpuhli ja J.Vessarti kuulutusest. Arkamisele tuli ka köster-kooliõpetaja Johan Sillart (1842-1921). Prifkoguduse moodustamisel suleti palvemaja kantsel prifvendadele. J. Sillart kõrvaldati vennaste tegevusest.[237].

Äratus tuli Kullamaa kihelkonda mitmest suunast, nii Piirsalust, Rõdalast kui ka Martnast. Õkstaasirikas oli liikumine Koloveres.

8. Vigala Arkamine algas 1881.aasta nõõriõhtul, kui peeti tundi Põõrdu Marekel Madis Pikase (1855-1938) pool. Pikas oli põõrdumisele tulnud 1880.aastal Kirblas. Ta ellu tuli nüüd põhjalik muutus, nii et ta kohta võidi öelda: "põha inimene, nagu Kaltsõ Madis". Hiljem oli ta Viljandis ~~venn~~ vennastekoguduse vanemaks vennaks. Pikase edurikast tööd jõthasid Õõrjamaa vennad, kes tihti Vigalat külastasid. Arkamine muutus siin entusiastlikuks, nii et kohalik kirikuõpetaja Christoph Friedrich v.Hickwitz (õpetaja 1879-1898) usulii:umisse väga vaenulikult suhtus. Kuigi Vigala tõõ jõi vennastekoguduse raamidesse, kindlalt kiriku alluvusse ning prifvendi siia ei lastud, ei lubanud kirikuõpetaja algul ehitada palvemaja. Kohaliku mõisaomaniku vastutulekul ja õihkli kiriku õpetaja Wilhelm Robert Schmiti)(õpetaja õõõõ aeal 1851-1887) eestkostmisel ehitati siiski palvemaja. See valmis 1884.aastal kiriku palvemajana.[238].

9. Õõrjamaa kihelkonda jõudis usulilkumine 1880.aasta 1881.aastatel peamiselt Lõõne-Nigulast. Arkamine uuendas kõigepealt vennastekoguduse liikmeid ja peni neid hoolsamini hingepõõstetõõle. Õõrjamaal oli tollal vanemaks vennaks Madis Preumund (nn. "Linnamõtsa issa") (1816-1895), kes oles mõni aeg juba vennastekoguduse liige, tuli põõstetoadvusele hiljem hoolekandja Johann Kerstoni kaudu, sellega enne 1868.aastat, enne Kerstoni õestist lahkumist. M.Preumund tõõtas põõsto- ja hooldamistõõs suure andumusega, millele tõttu Õõrjamaa vennaste usuelu oli rahuldav. Et Õõrjamaa palvemaja kuulus kiriku alla, siis arenes Arkamisaegne usutegevus talutundi õõs, kõigõ rohkem vanema venna onn talus Linnamõtsal. Seal esines ka hoolekandja Th.Knothe, kellel palvemajas ei lubatud kõnelda.[239]. Mõdala vendadel Õõrjamaal eriti avarat tegevust ei olnud, sellega Ärataslikumine jõi siin kaimõmatesse radadesse. Kuid see ei välistanud elavamatel koosolekutel nõrkemiä ja rõõmu. Õõrjamaa kuulutustundides lubati kõnõõ vahepeal ja üldlaulu saateks esinõda viiulipalaõega, millime mõnguriist oli prifkogudu-

---

237. 50 aastat apostlite radadel, lk.61,122.
238. Vaimu tõõ, lk.71-75; M.R., Vend Madis Pikase+, Kristlik perekonna leht, 1938, lk.215-216.
239. Venna Madis Preumundi elukõik, lk.27,61.

ses teatavasti tsunitav. Mõrjamaa hilisem vanem vend Hans Poom (1841-1936), kes tuli põõstmisele Erkamiste ajal, mängis oma noorusaes koosolekutel viiulit.[240].

Risti kihelkonda jõudis Erkamine otse Moorootist.

c) Varsti pärast Eratuse puhkemist hakkasid Lõõnemaa vennad Tallinnas käima. Need peatusid oma asjakäimiste käigus linnas tuttavate juures, tunnistasid neile muudatustest oma elus ning pidasid kitsamas ringis palvekoosolekuid. Jüri Tseisig räägib oma mälestustes, et tegi 1879.aastal kuulutusreisi Tallinna.[241]. Umbes samal ajal käisid Tallinnas Võnnu kooliõpetajad J.Klaanmann ja H.Reinans ning, kui Kidala vennastekoguduse liikmed, tunnistasid vennastekoguduse palvemajas.[242].

Tallinna Erkamise alustajad olid aga kaks Lõõne-Kigula noort venda Juhan Otsmann ja Villem Baumann. Põõstmisele nad tulid - esimene 1877. aastal Paslepa kooliõpetaja Andres Brusi läbi ning V.Baumann - Sutlepa kooliõpetaja Gustav Unda kaudu (1877). Kaks Tallinna vennastekoguduse liiget Wilhelm Wieckmann ja Johannes Dunkel sõitsid 1878.aastal (teistel andmetel 1879.aastal) Lõõne-Kigulasse, et tutvuda Eratuslikumisega, mille kohta linnas väga erinevalt kõneldi. Mõlemaid haaras sealsete kõnelejate usutuli ning kõnede siirus ning W.Wieckmann kutsus V.Baumanni Tallinna kuulutama. Kutsutu tuli 1879.aasta märtsis koos Juhan Otsmanniga. Tuldi jala. Teepeal peatuti taludes ning korraldati palvekoosolekuid. Kus uksed olid suletud, seal tunnistati rahvale lagedal taeva all. Nii kulges palvete ja tunnistamiste teekond Lõõne-Kigulast Tallinna, võõrasse linna, kus nad vaid kord enne olid käinud. Peatuti W.Wieckmanni juures. Algasid tunnistuskoosolekud viimase majas Suure Pärnu maanteel. Vennaste palvemajasse neid, kui segasest vaimulikumisest tulnuid, ei lastud. Peeti koosolekuid ka teistes paikades, elukorteritas. Osavõtjate arv pidevalt kasvas, kõik ruumid jäid kitsaks. Siis alustati koosolekutega lagedal taeva all, kuulutati Tartu maanteel Martin Lutheri nimelise vaestekooli hoovi pal, Lasnamäel Pindingi aias ning siis mindi Wieckmanni heinamaale (praeguse Luha ja Oja tänava kohal), kuhu jäägi . Tunnistajad esinesid võgevasti sadadele ja sadadele. Kuulutasid enamasti Otsmann ja Baumann. Kui nemad käisid vahepeal kodus Lõõnemaal, siis kõnelesid teised, vahest esinesid seal ka võõrad kõnelejad, nagu dr.Baedeker. Siiski läbilõõdavamad olid J. Otsmanni kõned. Hulgad tunnetasid sügavat patupiina, nutsid ja ahastasid sellepärast ning langesid maha patuvalus. Kuid valupisaraid asendasid rõõmupisarad, mida valati suures päästerõõmus, kui rahu ja rõõm olid asunud südamesse. Tuli usule elumeel eksinud inimesi. Kuid rõõmujoovastus ei tõusnud Tallinnas Lõõnemaa entusiasmi tasemele, hüppamist ja käteplaksutamist neil koos lekutel ei esinenud. See ön-

---

240. J.Frosmann,Hans Poom+,Risti Võgi,1937,lk.10; Meie endise armsa hoolekandja venna Th.Knothe kirjadest, Kristlik Perekonna leht,1912,lk.186-187 (Edasp.:Meie endise armsa hoolekandja venna Th.Knothe kirjadest).
241. Jüri Tseisig, lk.164.
242. Busch, Kidala Erkamise ajalugu, lk.80.

nistusterikas Ärkamisteaeg kestis kaks suve ja ühe talve, s.o. kuni 1880.aasta sügiseni. Suvel oli kuulutusekohaks hiljem ikka Wieckmanni heinamaa ja talvel enamasti tema suvemaja.[243]

Äratajad läksid tagasi LõÕnemaale ning suuremad Ärkamisajad lõppesid. Usuliikumine oli muutunud vastumeelseks Tallinna vaimulikkonnale. Juhtiv osa kohaliKus vennastekoguduses oli Äratusliikumise vastu, sidudes seda LõÕnemaa entusiastliku usuliikumisega, mille võsu see tegelikult oligi. Vennastekoguduse hoolikahja Th.Knothe suhtus usuliikumisse siiski sooJalt, ehkki taunis "kukkumisi ja hüppamisi", kuid, nagu ta 1882.aastal kirjutas: "Kahjuks on mõned meie vanemad vennad Tallinna palvemajas selle liikumise vastu astunud ja nad ei takista selle läbi mitte vähe", siis tomagi ei saavat avada palvemaja uksi nende Ärgamute kuulutajatele.[244] Usuletulnuid polnud sellega kohta, kus oleksid saanud juhtnõõre usus edasi kasvamiseks ning kus tunnistada oma elamustest. LoomuliKult olid nende kuulutuspaikadeks talutarad maal ja elukorterid Tallinna agulites. Kuid legaalset kogumiskohta neil ei olnud. Selleks ehitas W.Wieckmann Evangeeliumi Seltsi krundile uue palvemaja n.n."Evangeeliumi maja", mis avati 21.detsembril 1881.aastal. Seal leidsid kodu Tallinna 1879.-1880.aastatel Ärkamistes usule tulnud ning see paik sai vabameelsemate usklike koduks.[245] Vennastekoguduse palvemaja, n.n. "Vanapalvemaja" jäi endiselt usuliselt alalhoidlikumate ja kirikumeelsemate, kuid ka usuliselt tõsimeelsete kätte. Kuid ega Vanapalvemajagi Ärkamise viljast ilma jäänud, sinnagi võeti liikmeiks palju pöõratuid, kes hiljem moodustasid uue tegelaste põlvkonna.

Osa pöõrdunuid, kellel oli tung viia pöõstesõnumit langenutele, hakkasid tunnistama nende seas. Selleks külastati kõrtse, õllepoode ja avalikke maju, kus naeru ja pilgete saatel kuulutati ümmetutele pöõstevõimalustest.[246] Sellest tõõst arenes hiljem PöÕsteseltsi "Saalem" tegevus.

Mõned 1879-1880.aastatel usule tulnuist astusid edaspidi Tallinna Prii- ja baptisti kogudustesse.[247]

Tallinna evangelist Juhan Otsmann (1857-1932) tuli pöõrdumise ajal 20-aastase noormehena ja hakkas kohe tulidusega kuulutama. Tal oli raskusi lugemisega, mida tegi vaevaliselt; teinekord pani lihtsalt piibli kinni ning luges pikad kirjakohad peast. Kõneand oli tal erakordne. Ta võis ilma igasuguse ettevalmistuseta kõnelda väga haaravalt. Th.Knothe ütles kunagi ühe niisuguse ettevalmistamata kõne kohta: "Seesugust kõnevõõge, vaimu ja tarkust panin ma väärisedes imeks."

---

243. Sarov, Ärkamine LõÕnemaal, lk.78-95-96; Vaimu tuul ehk Ärkamine LõÕnemaal, 1878.aasta, mis pärast üle Eesti sai ennast väljalaotas, Vahimees, 1911, lk.101, 136 (Edaspidi: Vaimutuul ehk Ärkamine LõÕnemaal 1878); Vaimu tuul ehk Ärkamine 1877.aastal LõÕnemaal, mis pärast üle Eesti sai laiali lagunes, Kristlik Perekonna leht, 1930.lk.159-160 (Edaspidi Vaimutuul ehk Ärkamine 1877.aastal LõÕnemaal); J.Dunkel, Vend Johan Otsmanni elulugu; Kristlik Perekonna leht, 1932, lk.161-162 (Edaspidi: Dunkel, Vend Johan Otsmanni elulugu); Grabbi, Ärkamise ajalugu, lk.27-28.

244. Meie endise armsa hoolekandja venna Th.Knothe kirjadest, lk.116

245. Sarov, Ärkamine LõÕnemaal, lk.96

246. Samalaadas, lk.96.

Keegi teine väidab, et Otsmanni "kõne oli nii võgev, et see kõigist kuulajatest läbi tungis ja neid väisema pani. Mitmed, kes teda kuulnud olid, tunnistasid, et sõnad ta suust värinat sünnitanud, mis jalgadest hakates pealael lõppes. Üks värin lõppenud, teine alanud."

J.Otsmann oli hiljem vaba evangelist, siis tõõtas piibli levitajana. Hiljem asus ta Läänе-Nigulasse Paliveresse elama, kus enam tunnistajana ei esinenud.[248]

Peale Otsmanni ja Baumanni kutsus Wieckmann Tallinna veel teisi Läänemaa vendi. 1881.aasta novembris tulid Tallinna H.Krabi ja V.Rõõmus, kes mõlemad tollal vennastekogu duses olid. Wieckmanni soovitusel kõnelesid vennad kesknädala õhtul Vanapalvemajas ning neljapäeva õhtul "Evangeeliumina ja" väikeses saalis, mis siis juba valmis oli. Pärast Vanapalvemaja tundi kutsus Th.Knothe neid enda juurde ning päris seletust Läänemaal levinenud rõõmu üle. Kõnelus lõppes üksmeelselt ning hoolekandja pigistanud tugevasti H. Krabi kätt sõnadega: "Nüüd ma olen kuulnud ja usun, et see õige on. Jumala laps peab rõõmus olema, kes ei tunne rõõmu Jumalas, see ei ole Jumala laps". Järgmisel, s.o.1882.aasta suvel külastas W.Wieckmann veel kord Läänemaad, oli Kidalas, Vormsis ja Haapsalus, tutvunes kohapeal usulisikumisega ja rõõmuvaldustega ning, nagu H.Krabi väidab, olla ka ise rõõmus olnud. Ta kutsunud sealseid vendi Tallinna, et läbikõimine usklike vahel edeneks. Tollal laulda "Evangeeliumi majas" rõõmsaviisilisi "Tallekituse"laule. Kuid südmused Kidalas muutsid vahekorrad. Omavaheliste leivamurdmiste sisseseadmine ja lahkumine kirikust lõpetas läänemaalaste head suhted "Evangeeliumi majaga". Teel sõjaväeteenistusse astus H.Krabi 6.detsembril 1882.aastal veel Wieckmanni juurde sisse, kuid nüüd ta osaks said ettekeited ja pahandamised . "Evangeeliumi maja" uksed suleti privendadele.Isegi "Tallekituse" laulud keelati seal.[249]

Tallinna Ühatustegevuses oli osa ka dr.Baedekeril, kes siin esimest korda 1879.aastal koos võõrast V.Paškoviga viibis ja evangeliseeris. Tema pidas koosolekuid erakorteritos, aedades ja ka Wieckmanni heinamaal. Ta käis pea igal aastal Eestis, tihti koos võõrast Paškoviga, kõneles ning levitas Testamente ja Piibleid. Kohkesti kõneles ta priikogudus venna Jüri Krusenbergi korteris Toomvesteskooli tänavas.[250]

---

247. 50 aastat apostliste radadel, lk.28,117-118;H.V.Dahl, Tallinna I Baptisti kogudus 18884-1934, Tee&Elu, 1934, lk.86 (edaspi.: Dahl,Tallinna I Baptisti kogudus).
248. Dunkel, Vend Johan Otsmanni elulugu, lk.161-162; Vaimu tuul ehk Ärkamine 1877.aastal Läänemaal,lk.108-109.
249. Veesmeo, Ärkamine eesti rahva keskel,lk.22-24; Busch Kidala Ärkamise ajalugu,lk.80-81.
250. Maria Korjus, Jüri Krusenbergi elulugu /Käsikiri/ (edaspi.: Korjus, Jüri Krusenbergi elulugu).

d) Vaatleme Ärkamisliikumise levikut teistes maakondades.

1. LÄänemaalt levis Eratus varakult Harjumaale. Kõigepealt leiame usutegevust Nissi kihelkonnas. Alguses oli see Oleti kohapealse põritoluga, millele oli alguse pannud kohalik vend Mart Meinvaldt (1840-1907). Ta koges 1873.aastal sügavama usulise põrdumise ning nüüdsest peale asus tulisemalt usutegevusele. Meinvaldt valiti 1877.aastal Nissi vennastekoguduse vanemaks vennaks. Tollal oli seal kirikuõpetajaks usutegevust toetav Emil Bruhns (õpetaja seal 1871-1916). Viimase juhatusel tegi Meinvaldt koos teiste vendadega,eriti põrdunud endise Nissi kõrtsmiku Johan Dunkeliga,rohkesti usuÄratavat tööd koguduses. Nad korraldasid külades ja peredes lugemistunde, juhatasid inimesi põrdumisele ning koguesid neid kirikuõpetaja ümber osaduses. Õpetaja nimetas vendi oma abilisteks ning kasutas neid evangeelses ja hingehooldetöös. Tollal tulid paljud põrdumisele ning ühinesid vennastekogudusega. Selletõttu valitses Nissi vendade seas elavam usuelu, kui mitmes teises kihelkonnas. See oli kõik enne LÄänemaa Ärkamise sinna jõudmist.[251]

Kui Nissi jõudis teade, Ärkamistest Kozrocotsis ja LÄänemõigulas, siis Riisipere parun Stackelberg saatis Mart Meinvaldi sinna asja vaatama. Võõgev Eratus, hoogne laul, haaravad kombed ning mõhtav vaimutegevus mõjusid vapustavalt vennastekoguduse vanemale vennale. Ta sai sellest nii haaratud, et nuttis terve öö ja nuttis teel tagasi kodukohta. Järgmisel pühapäeval kõneles ta vennastekoguduse palvemajas oma elamustest. Algasid uued Ärkamised.[252] LÄänemaalt kutsuti noori vendi Nissi. Tulid mitmed, nende seas ka Villem Baumann ja Juhan Otsmann. Viimaste kaudu levis Ärkamine kogu kihelkonnas. Patuteadvus oli sügav ja pisaraterohke. Tunnistati avalikult patte ja lepiti üksteisega. Patutunnistamised ja leppimised koosolekutes muutusid massilisteks. Esines nõrkemisi ja rõõmujoovastust. Algul oli kirikuõpetaja usuliikumisega kõigest maasas ning koos vennastekoguduse vanemate töötegijatega püüdis seda juhtida kainetel roobastel. Ekstaasi elvenedes ja mitmesuguste vaimuavalduste avalikuks tulekul jahenes ta liikumise suhtes, eriti siis kui kihelkonda hakkasid külastama priivennad, kelle kaudu Nissi jõudis hüppamine, omavaheline Kristuse surma mõõtmine ja ristimine. Ka siin lagunes usuliikumine kaheks: kirikuõpetusel põhinev vennastekogudus ja priikogudusi ik vool. Viimane pidas oma koosolekuid taludes ning seal avaldus takistamata rõõmuvaimustus, hüppamine ja kätteplaksutamine. Mõlemad voolud töötasid paralleelselt ning suure energiaga. Usuliikumine levis noorte tunnistajate kaudu Hageriisse, Raplasse, Juuru, Keilasse ja mujale.[253]

Hageri kihelkonnas sõõttis usutuli 1878.aastal. See algas Keila kihelkonnas Sakus, kuid levis kohe Kohila valda. Samal ajal algas Ärkamine ka Kuilas, mis elavnes eriti 1880.aastal,

---

251. Vaimu tuul ehk Ärkamine 1877.aastal LÄänemaal,lk.210; Joh.Laks, Uustoa Mart,lk.4-6./käsikiri/ (Edasp.:Laks Uustoa Mart).
252. Kikerpuu, Ärkamisi ja tagakiusamisi,lk1-2,(käsikiri) (Edasp.: Kikerpuu, Ärkamisi ja tagakiusamisi).
253. Vaimu tuul ehk Ärkamine 1877.aastal LÄänemaal, lk. 210-211.

kui Keila vend Juhan Kuuskmann alustas palvetundidega Ruila Vanatoas Otto Abirami juures. Hageri kiriku lähedal asuvasse Sutlema kooli tuli 1878.aastal koolmeistriks Paul Reinhold Freudenstein (1856-1932), kes usuliste huvidega inimene oli. Ta alustas palvetundidega igal laupäeval koolimajas. Rahvast tuli rohkesti kokku ning paljud said haaratud usutumedst. See kestis paar aastat. Juhtus, et Sutlema mõisa viinaarmastaja metsavaht alustas Tallinnas koduteed mööda Suurt Pärnu maanteed. Ta oli linnas realiseerinud oma järjekordse koguse mõisametsast varastatud puitu. Seal nägi ta mõõdasõidul Wieckmanni hoi naasal suurt rahvahulka kuulamas noore venna vaimulikku kõnet. Metsavaht peatas hobuse, ronis vankrilt ning astus lähemale. Noore tunnistaja sõnad lõikasid ta südamesse raske haava ning nuttes sõitis ülekohtuse mees kodu poole. Järgmisel päeval ruttas ta kohe mõisa, et oma süüd ülles tunnistada ja andeks paluda. Teel sinna läks ta veel kooliõpetaja Freudensteini poole, et raskeks teekonnaks ühispalves jõudu võtta. Õrganud kooliõpetajale mõjusid mehe sõnad põrutavalt. Tõsalgi puudus päästeteadvus, kuigi oli teistele juhatanud eluteed. Nüüd kooliõpetaja ja ta abikaasa omandasid põõrdumad metsavahi tunnistuse kaudu päästekindluse. Metsavahi tunnistusest said mõisa parungi haaratud ning ta andestas mehele tema süü. Järgmisel pühapäeval sõitis metsavaht taas Wieckmanni heinamaale, nüüd kui päästetud inimene. Siis algasid kuulutustunnid ta väikeses majas. Rohke osavõtu tõttu viidi koosolekud kahe nädala pärast lähedasse karjamõisa. Kuid sealgi peeti neid algul vaid kaks pühapäeva, sest kolmandal pühapäeval oli rahvas uuesti metsavahi väikeses majas ta kirstu ääres. Siit peale algas Hageris suurem ärkamine. Inimesed tulid põõrdumis ele Hageri vennaste palvemajas, Sutlema ja teistes koolimajades ning talukoosolekutes. Tunnistasid omad vennad, eelkõige üue usuelamuse omandanud Freudenstein, kuid ka vennad mujalt. Nendel ärkamistel tulid usule ka tuntud vennastekoguduse tegelased Juhan Israel (1857-1930) ja Kaarel Schvalbe (surn.1924).[254]

Naplasse, Juuru ja Keilasse jõudis ärkamine samuti aastatel 1880-1881. Kuid nende ärkamiste kõrgaeg jääb hilisematesse aegadesse ning meie vaatleme seda edaspidi.

Harju-Jaani kihelkonnas algas usulisikumine 1883.aastal. Kihelkonnas tõstas vaimset ajast peale vennastekogudus, kuid viimasel ajal oli elu seal kiratsemas ning koguduse liikmed tuimaks jäänud[255]. Rohkes peeti 1883.aastal koosolekuid Kihlel Sachfeldi majas, kus oli väheldane usulisikumine.[256] Suurem usuelevus algas Harju-Jaani kihelkonnas siiski pärastpoole.

---

254. A.F.Paul Reinhold Freudenstein+, Kristlik Perekonna leht,1932,lk.108-109 (Edasp : Paul ReinholdFreudenstein); J.Reismann, Ärkamine Hageris läinud sajandil, Risti Valgi, 1936,lk.53-54 (Edasp.: Reismann, Ärkamine Hageris); G.R.Juhan Israel+,Kristlik Perekonna leht 1931, lk.163-165. (Edasp.:Juhan Israel).J.Veiderpass,Vend Kaarel Schwalbe+,Kristlik Perekonna leht, 1925, lk.53-54, (Edasp.: Vedərpass, Vend Kaarel Schwalbe).
255. Vaimu tuul ehk Ärkamine 1877.aastal Läänemaal,lk.235.
256. Eesti Baptisti koguduste ajalooline album.lk.111-112;

Samal ajal jõudis Ärkamine ka Harju-Madise vennastekogudusse ning haaras siin hulki. Kohalikku laulukoltsi, mis seni oli eksisteerinud ilmalikul alusel, hakati 1880.aastal allutama palvemajale ning laulu- ja pasunakoor esines nüüd vaimulikel kooselukutel.[257]

2. Pärnumaale jõudis usuliikumine kõigepealt Mihkli kaudu Pärnu-Jaagupi ja Audru kihelkonda. See oli 1879.aastal, kui Pärnu-Jaagupis Sõõriku külas Ühes taluperes hakati korraldama palvetunde ning kus algas väheldane Ärkamine. Vee vallas algas see järgmise aasta novembris, kui sinna neili Mihkli kihelkonnast noort venda tulid, kes esimese kooseluku pidasid Uue talus. Puhkes kohe Ärkamine. Päästetisele tuli mehi, naisi, noorukeid. Kuni jõuluni peeti koosolekuid mitmes talus ja paigus ning liikumine levis pea üle kihelkonna. Siis algas tagakiusu: palvemaja suleti Ärganutele, talukoosolekud keelati, mitmeid trahviti ja pandi vangi.[258]

Sama 1880.aasta detsembris jõudis Ärkamine ära mõisa Maatse külasse, kust Ümbruskonda edasi levis.[259] Uuesti puhkes Vee vallas Ärkamine 1881.aasta kevadel, ning levis siis eriti laialdaselt. Nüüd saavutas usupalang kõrgpunkti: esines nõrkemisi, rõõmuhõiskeid, kõneplaksutamist ja hüppamist. Vee valla Ärkamises said päästetud ka Karl Remmel (sünd. 1864), kes kohe noorusse tuliduses kumulutama hakkas. Tema õdedest elanud üks Sindi vabriku juures, kuhu Remmel kohe t tunnistama läinud. Seal ülestõusmispühade ajal peetud koosolekus kohenud ta samas päästetsedvuse omandanud Jüri Milli. Viimasel olnud tung tunnistada koosolekus oma päästest, kuid pole julgenud. Remmel ja Mill põlvitanud siis lumehanges ning ühispalves jõudu saanud, läinud Jüri Mill ja ütelnud oma esimese tunnistussõna.[260]

Laialdane Ärkamine oli tollal ka Audrus.[261]

Teri kihelkonnas algas Ärkamine Tammiste vallas Suigu külas. Lähem palvemaja asus Pikavere Mihkli kihelkonnas, kuhu Tammistest oli üle 20 km. Sinna oli läänemaa Ärkamine juba jõudnud. Ka Pärnu Jaagupis - Paramaal oli usuline liikumine alanud. Sealt tulid hoinalised oma Suigus asuvatele heinamaadele ning rõõkisid Suigu rahvale uuest uust. Esimene lugemistund peeti kohapeal 1880.aastal Tammiste

---

256. Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album, lk.111-112; Veesmes, Ärkamine eesti rahva keskel, lk.36.
257. Rudolf Põldmäe, Varasemast kultuurilugust, Harju rajoonis, Tallinnas, 1974, lk.218.
258. Joh.Laks, Andres Tomson (käsikiri) lk.1-2; (edasp.:Laks Andres Tomsoni); Tõnisson, Ärkamine Jakobi kihelkonnas, lk.14-15.
259. Üks vanemaid tõõlisi - Andres Ojaberg, Teekäija, 1935, lk.45 (edasp.:Üks vanemaid tõõlisi-Andres Ojaberg).
260. M.T./Õnisson/, Ühe mehe elutee, Teekäija 1939, lk.107-108; (edasp.: Tõnisson, Ühe mehe elutee); A.T., Karl Remmel, Teekäija, 1934, lk.173, (edasp.:T. Karl Remmel).
261. Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album, lk.43 (J.Mill).

Sillaotsa talus. Koosolekul tunnistas 12-aastane Põravere Jaan koos oma emaga. Noore tunnistaja sõnadel oli suur mõju ning rahvas ärkas. Siis sai esimest kratust ka Suigu Rukemaa talu sulane Andres Tetermann. Nüüd algasid seal järjekindlad koosolekud, mida pidasid Pikavere ja Audru vennad. Kui 1881.aasta suvel kõneles Tominga talus Rammi Jaan Audrust, olid tagajärjed suured. Esimesely koosolekul tulid teiste seas tõelikule põõrdumisele Suigu Rukemaa Andres Tilk, Kooli Hendrik Pavelson ja Andres Tetermann; teisel koosolekul pöördus Jaan Bachmann. Kõik need hakkasid suure innuga tunnistama. Kaks viimast, Tetermann ja Bachmann, kui vabad inimesed, kes polnud talukohtadega seotud, võisid kergemalt ringi liikuda. Nüüdsest peale jäi kuulutamine enamasti kohalike vendade peale. Koosolekuid peeti Suigus, kuid ka eemal Sindi vabriku lähedal Mutil, Metsaküla ja mujal. Igal pool olid tunnid rahvarikkad ning usuletulnute arv suur. Liikumine haaras pool kihelkonda. Sama aasta jõulupühade ajal sai põõstateadvuse kahe noore tunnistaja Andres Tetermanni ja Kuusiku Jaan Bachmanni kaudu Jüri Mitt. Tori kiriku õpetaja Karl Raedlein (õpetaja seal 1877-1895) oli usuliikumisele sõbralik, mõõras taludesse kohad, kus tunde pidada, ning toetas eriti kohalike vendade tegevust. Samal ajal püüdis ta usuliikumist hoida kirikuõpetuse raames, selleks kutsus ta tegevamaid kuulutajaid enda juurde ning, kui need olid mõnes asjas kõrvale kaldunud, manitses ja noomis neid. Kirikuõpetaja suutis küll usuliikumisest eemale hoida ülemõõrast rõõmujoovastust, kuid õpetuskõsimustes jäid ta püüdlused asjatuks. Usklike ristimise küsimus tõusis siingi päev korda ning 6.augustil 1884.aastal (ukj.) ristiti Riias Baptisti kirikus kaks sinna ristimiskõsimust selgitama saadetud saadikut Jüri Mill ja Johann Mill.[262].

Pärnu linna jõudis usuliikumine kaht teed mööda. Keegi noor Jumalat otsiv naine, kelle mehel oli väike maja Rõõmal, kuulis õrkamistest Kasaris ning sõitis sinna, et sealt kutsuda kuulutajat venda Pärnu. Õhtuks jõudis naine Mihkli kihelkonda Koonga, kus noor kuulutaja Lepik Jaan oli nõus Pärnu tulema. Esimene tund peeti Sauga Lemmetsa Rutakul, pärast seda peeti neli päeva koosolekuid linnas. Rahva osavõtt oli kogu aja suur, maja ümber oli pool tõnavat inimesi täis. Peale Lepiku Jaani kõneles veel 12-aastane vast usule tulnud Rutaku Mihkel. Algas õrkamine Pärnus. Tulid põõrdumisele tuntud tegelane venmastekgoduses tisler Jüri Treulop, kalamees Treiber, tisler Siimann ja teisi. See liikumine arenes kirikuõpetaja valve all ning jäi kiriku raamidesse.[263].

Teine usuline mõjutus Pärnule tuli Torist, eriti Sindist. Sealt käisid Jüri Mill ja teised noored kuulutajad linnas koosolekuid pidamas.[264].

---

262. J.Tilk, Suigu koguduse ajalugu /käsikiri/(edaspi.:Tilk, Suigu koguduse ajalugu); J.Tilk, Usuelu tekkimine Suigus ja Andres Tetermann, Evangeeliumi Kristlane 1938, lk. 78-79 (edasp.: Tilk, Usuelu tekkimine Suigus); Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album, lk.43-44, 49-50 (J.Mill), lk.59 (A.Tetermann); R.Kaups/ Jüri Mitt - 70-ne aastane, Teekäija, 1931,lk.44 (edasp.: Kaups, Jüri Mitt 70-ne aastane).

263. V.H.Vaimu tõõst Pärnus, Kristlik Perekonna leht 1939, lk.110-112 (edasp.:Vaimu tõõst Pärnus).

lk. 110-112 (Edaspidi: R. Vaimu tööst Pärnus).

Hõõdemeeste kihelkonda jõudis usulisikumine üle mere Tõstamaalt, Pootsist ja Audrust.

Hõõdemeeste usutegevusega ühendatakse tahkuranna Võiste Metsatalu pärenaise kõrgumise lugu, mis toimus 1881.a. 5.mai hommikul. Selle sidumine usulise ärkamisliikumisega on siiski põhjendamatu. Tegelikult olid selle traagilise sündmuse kaasosalised mees ja naine, vagad jumalakartlikud kirikumeelsed inimesed, kes valmistusid ühel pühapäeval äiua. kirikusse minekuks. Tava kohaselt nad enne seda ei söönud, kuid seekord võtnud naine enne teelesumist paar suutükit leiba ja tükk keedetud lambaliha. Kirikus muutunud see tava vastu eksimine naisele korraga suureks patuks. Oma hingahastuses tunnetanud ta, et on Issanda Vaimu vastu eksinud ning temal pole enam lootust pattu andeks saada. Koduteel, südametunnistuse piinas, jõudnud ta otsusele teha Jeesuse sõnade kohaselt ning pattu teinud käed maha raiuda. Naise suure nutu ja palumise peale läigi ta mees kodus uksepaku pealt naise mõlemad käed otsast. Mees ise hiljem tunnistanud: "Ma olin ehmatanud ja otsekui joobnud. Ma ei mõistnud, mis see kõik oli." See sündmus levis ajakirjanduse kaudu üle maa, pandi ärkamisliikumise arvele, tunnistati usuuärateemiseks ning see kahjustas rohkesti üldist usutegevust.[265]

3. Virumaal levis Lõõnemaa ärkamine nimetamisväärsemalt ühenes Simuna kihelkonnas, kus usulisikumist edustas kohalik köster Villem Hermann (1812-1906). Siingi tekkis liikumine Juhan Otsmanni ja Villem Saumanni kaudu. W.Wieckmann oli neid saatnud 1880.aasta suvel H.Hermanni juurde, et viimane annaks neile lühikese ülevaate piiblitõlgetusest, mis tõstatas nende poolt peetavate kõnede piibellikkuse ta et. Muidugi tuli neile tutvustada ka luterliku dogmaatika seisukohti. Kirikuõpetaja Eduard Peter Heinrich Pauker (õpetaja sel 1872-1919) loal pidasid nad lugemistunde kiriku palvemajas ja mõnes koolimajas. Otsmanni ja Saumanni kuulutuse kaudu tekkis kohapeal ärkamine. Rahvas kogunes hulgaliselt 20-30 kilomeetri tagant palvelasse, nii et ruumikas palvemaja ei mahutanud kokkutulnuid. Vaatamata elavale ärkamisele puuduvad andmed erilisest usupalangust ja ülirõõmust, milles on märgata kaine kiriklase H.Hermanni suunamist. Pärast noortepeyangelistide lahkumist jätkas köster nende tööd ja tegi seda suure eduga.[266]

Mujalt Virumaalt on teateid "Erganud vendade" tegevusest Kadrina ja Väike-Maarja kihelkonnas. Kuid laiemat usulist tegevust nendes kihelkondades siiski ei olnud.[267] Narvast on teada, et kohalik köster Laan püüdis jõudumööda teha usutööd ning kutsus Lõõnemaalt usukuulutajaid abiks.[268]

---

264. Minu elulugu, lk.122
265. Sealsamas, lk.122, 142-143; Eesti Postimees, 1881, nr.20 lk.78; Eesti IV, Pärnumaa, lk.336.
266. Jaan Vaalberg, Mälestused /käsikiri/ (Edasp.: Vaalberg, Mälestused); Sakala, 1880, 14.juuni nr.24; Tallinna Sõber, 1880, 25.juuni nr.30.
267. Olevik, 1891, nr.4, lk.81.
268. Minu elulugu, lk.22.

2. Usuliikumise vastaseid oli mitmesuguseid. Seal oli uskmata rahvas, kelle südametunnistus oli saanud puudutatud, kuid kes ei tahtnud või ei suutnud elu muuta. Sinna kuulusid küla uflakad, kes, vahest pommis olekus, vahest nooruse uljuses, tungisid palvekooselekule, tekitasid seal segadust ning teinekord laskusid võgivalda. Siiski juhtus, et küla võgilased, tulles koosolekule rõuskama, langesid seal maha patuvalus, tunnistasid oma kurje kavatsusi ning lahkusid pöörderõõmus. Oli mõistlikke vagu mehi, kuid kes usuliste murrangu tähtsust inimeses ei hinnanud. Needki mõistsid hukka usuliikumist ning otsustasid pöördumute kohta: "Nüüd on ta hulluks läinud, tema rumal inimene peab palvetundi."[271]. Viimaste poolt saadeti ajalehtedele sõnumeid, kus "teotasid ja tõe- ja valevaimu tõe vahel vahet tegemata jõttes, Jumala püha Vaimu tõe kohta häbemata teotust ayaldasid", nagu kirjutab vennastekogudusse kuuluv vastleja.[272].

Tollesegune ajakirjandus seisis LEEnemaa usuliikumise suhtes jõgitult eitaval seisukohal. Siin eelkõige C.R.Jakobsoni "Sakala" avaldas 1880.1881.aastatel rohkesti teravaid kirjutisi "üsumõratsemise" aadressil, milledele toimetaja omalt poolt lisas rohkesti kibedat pipart. Ajalehesõnumites nimetati usukuulutajaid osavateks nõitlejateks ja omakasupüüdvateks juhustootsijateks, kirjeldatakse karikatuurselt palvekoosolekuid ning otsitakse usuliikumisele seksuaalseid motiive. "Sakala" toimetaja väidab otseselt, et "uususulised" on "haiseva vaimu lapsed",[273]. Erineval seisukohal pole teisedki ajalehed, nagu "Eesti Postimees", "Tartu Eesti Sõitung", "Virulane ja saksakeelsed ajalehed.[274]. Venekeelne ajaleht "Novoje Vremja" (1881.a.juuli k.8.nr.1924) nõob Eestimaa usuliikumises aga sõulist protesti valitsevate sotsiaalsete tingimuste vastu.[275].

Ajakirjandus võis nende kirjutistega küll meeleolu luua ja rahvast usuliikumise vastu ärritada. Usuliikumist pidurdada või õkonee kirikute vaimulikkond, seda koos politseivõimu ja kohaliku mõisnikega. Vanamõisa parun O.Budberg, ehkki üldiselt tuntud vabameelse mõisnikuna, laskis 1880.aastal vertsoks peksta Kirbla Võhma Vanamõisa Tõnise talu Jakob Liivi, et see oma talus alustas palvekoosolekutega. Peale tema said ihunuhtlust ka teised perekonnaliikmed, nende seas 15-aastane tütar. Sellest sündmusest kirjutas pihemalt "Sakala" venekeelse ajalehe "Golos" jõrgi. Kui Jakobson mujal suhtus mahatagevalt õratusliikumisse ning palvekoosolekutesse, siis kirjutab nüüd mõisniku sõõ rõhutamiseks: "Sealpool tõusis mõne aja eest tagasi ususelts elusse, kellel nimelt põhjuseks on tehtud viinajoomist kaotada ja pühapäeviti koos käia, kus evangeeliumi õra seletati ja vaimulikke laule lauldi". 276. (Nendime omalt poolt, et ajalehe "Golos" kirjasaatjaks Eestis oli C.R.Jakobson). O.Budberg sai ise hiljem kurva lõpu: 1907.aastal surmati ta rõõvli poolt.

---

271. Jüri Taeisig, lk.163-164.
272. Vaimu tuul ehk Õrksamine 1877.aastal LEEnemaal, lk.211.
273. Jansen, C.R.Jakobsoni "Sakala", lk.171-172.
274. E.Jansen, Eesti valgustajad-demokraadid võitluses kiriku ja religioosse obskurantismi vastu, Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis, Tallinn, 1956, lk.160-162 (Edasp.:Jansen, Eesti valgustajad-demokraadid võitluses kiriku ja religioosse obskurantismi vastu).
275. Jansen, C.R.Jakobsoni "Sakala", lk.253.
276. Sarov, Õrksamine LEEnemaal, lk.162, Võeretu teod, Sakala, 1880, 20.sept.nr.38.

Usulisikumisse algul heatahtlikult suhtuvate kirikuõpetajate kõrval oli siiski enamik, kes sellesse eitavalt suhtusid. Osa neist, ratsionalistlikust maailmavaatest tingituna, vaatas juba algusest peale kahtlustava pilguga liikumisele. Kuid kõik ei olnud ratsionalistid. Eestimaa kindralsuperintendent Dr.Ernst Wilhelm Woldemar Schultz (ametis 1863-1887), kui pietist polnud algul liikumise vastane, kuigi toonitas usulisikumise puudusi, kuid töi ette ka selle kasulikkust.[277] Arkamisliikumise iseloomu selgumisel asus aga peaaegu terve vaimulikkond selle vastasrinda. Kõigepealt on enamikule õpetuslikult vastuvõtmatu tormiline patukibetsus ning sellele järgnev murrangulise uuesünniteadvuse omandamine (nende terminoloogia järgi "metodistlik põrdumine") ja loomulikult joovastuslik ülirõõm kõigi oma avaldustega. Ärgamute kindlus oma päästmises, nende tulised kutsesõnad meeleparandusele, olid samaaegselt valuseks ettepeiteks põrdumata hingekarjastele. Kui rahvas hakkas jälgima usukuulutajate innukaid kutseid ning hulgaliselt täitis kuulutuskohti, tõusis mõnelgi õpetatud mehel täiesti mõistetav inimlik kadedustunne. Kõik eeltoodu oli loonud kirikuõpetajatel hingelise tõkke usuliikumise, liikumise kõrvalekalduvine kiriku õpetusest andis aga intellektuaalse põhjuse usuliikumise kui sektantluse vastu võitlemiseks.

Võitlust alustasid vaimulikud väga erinevalt. Mõned püüdsid seletuste ja manitsustega juhutada uute usukuulutajate indu, või siis juhatada neid kirikuõpetuse radadele. Need harilikult astusid koskutellu põrdunutega või esinesid sõnaseletustega nende palvetundidel, kuid mõnikord laskusid ka dispuuti. Kuid enamikus viimastel juhtudel kaotasid just õpetatud vaimulikud, kes oma kirjaseletamise oskusega ei suutnud seista vastu disputendi enesekindlusele, veendumusele ja vaimule. Vahest võeti abiks ka meelitusi ning püüti andekamaid ärgatusliikumise tegelasi siduda kirikuteenistusega, mis neil osaliselt ka korda on läinud. Osa vaimulikke asus aga ärgatusliikumise avalikule mahategemisele, tarvitades selleks kirikukantslit, kust igal pühapäeval paljastati põrdunute eksiõpetusi, usulisi mõratsemisi ja rõvedaid tegusid. Viimaste hingekarjaste seast nimetame Pühalepa P. Normanni, kes 1884.aasta Eestimaa kirikuõpetajate sinodil nimetas oma kihelkonna usuliikumist usumõratsemiseks, mis ropuks lihatseenistuseks olla üle läinud.[278]

Kõige praktilisem ja viljakam võitlusviis seisnes siiski politseivõimu kasutamises. Õrjadnikud, valla- ja haagikohtunikud olid kindlaimad abilised luteri vaimulikele "usumõratsejate" taltsutamisel. Seadusmehed talitasid sel in kirikuseaduse § 17 põhjal, mis erapalvetundidel keelas vabade kõnede ja palvete pidamise.

---

277. Sarov, Arkamine Läänemaal, lk.148.
278. Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album, lk.26 (A. Johannson) Tallinnas, Eestimaa kirikuõpetajate sinod, Eesti Postimees, 1884, nr.26.

ükshõikselt, isegi ehk vastumeelselt oma usuvaenamise kohuseid tõitvate või umeeste kõrval oli kahjuks neidki, kes tõie innuga usku kaitsvat võitlust pidasid, nagu T. Laasi kõnest ühest sarnasest kuuleme: "Kui urjadnik Traat neid Leppikul /priikoguduse palvemaja/ habemeidpidi vedas, mõõgaga pekstes ja vangi võttis, siis küsida ta neid kirikusse minna keldes: "Siin olete ausad inimesed, minul on kiriku poolt käsk, et teie kirikusse peate minema, kui ristiinimesed tahate olla". 279.

Pärast 1883.aastat, kui Eestis uuesti puhkes massiline siirdumine õigeusku, eriti 1885.aastast peale, kui siin venestamist asus teostama uus Eestimaa kuberner vürst S. Sahovskoi, sai Eratuslikumise ning vabakirikluse võimsamaks vastaseks riigivõim ja õigeusu kirik.

S. Märkimisväärne on Tennastekoguduse suhtumine Lõunaosa Erkamisse. Tolleaegne vennastekogudus oli oma usulise taseme poolest väga erilaadiline. Seal istusid palvemajades töötegijate pingis mehed, kelle elust polnud leida vähematki vaimulikkust, sest olid lugijate kilde sattunud kirikuõpetajate määramisel või oma ühiskondliku autoriteedi tõttu. Oli palvemaju, mille vendadetuba oli enne lugemistundi paksult piibusuitsu täis. Sellevastu leidus vendade seas tõetunnistajaid, kes sellel languse ajastul kandsid ikka tuld südames ning püüdsid seda anda teistelegi. Rohkesti oli kustunud südameid, kes nüüd Erkamise tules lõid hegitsema. Suuremvuline oli nimekristlaste hulk, kes nüüd Erkamise kõigus jõudsid tõelikult põrdumisele.

Oli neidki, ja mitte vähe, kes oma seniste vagade viisidega rahul olid, midagi paremat ei igatsenud ning iga uue ja võõra vastu kahtlust tundsid. Need jõid usulikumisest puudutamata, need paadusid oma südames ja said Eratuse vastastele.

Eestimaa vennastekoguduse tolleaegne hõolehandja Theodor Knothe pooldas Erkamisliikumist ning koos Haapsalu hooleandja L.R.Vouillaire'ga oli kaasategevad Erkamise levitamisel. 280. Baptisti jutlustaja August Johannson tõendab, et "vennaste kogudus pakkus küll sellel ajal oma avitavat kätt, kes liikumist oma kasuks tahtis teha, paljud laksidki endid vennaste koguduse vastu võtta."281.

Nagu nägime levis Erkaming Lõunaosal peaigasse kihelkonda, leidis vennaste heatahtlikku suhtumist ning sai vennastekoguduse tõsiseks Eratajaks. Th.Knothe kirjutas 1880.a., et talle olla suureks rõõmuks Lõunaosal alanud Erkaming ja et ta olla Märjamaal liikumisega tutvunud ning lisas: "Peaasi kõige nende Erkamiste juures on see, et elavalt oma süüd ja Erarikutud olekut tuntakse, mis tõit patutunnistust nõuab. Harilikult jõuab selle patutundmise ja meeleparandamise peale niisama elav ja kindel armutundmine ja tõelik elu uuendatus. Hiilgavail silmil ja selle kindla teadmisega, mida ainult Jumala Vaim oma tunnistuse läbi annab, jutustavad

279. M.Busch, Enne ja nüüd, Teekäija,1924,lk.47(Edasp.:Busch, Enne ja nüüd).
280. Herrnhuti Ev.Vennaste kogudus,1882.
281. Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album,lk.4 (A.Johannson).

Head inimesed mulle sellest õnnistusest, mis nemadki kui armusaanud patused maitsevad". Kõrkemisi palvetundides ta küll taunib, kuigi midagi võõrastavat, kuid püüab ka seda nähtust vabandada, väites, et kui Jumal võimsat äratustööd terve rahva vabastamiseks teeb, siis peab see nähtavate inimeste ja mõrkide läbi sündima, sest Jumal peab hingesid otsekui tulest välja kiskuma. Samuti hoiatab ta mõnda oma koguduse vendu usulõtulnute ülirõõmu hukka mõistmast, et need sellega ärakadunud poja vanema venna seisukohale ei satuks.[282].

Paari aasta pärast (1882) kirjutab Knothe äratusliikumisest endiselt pooldavalt ning ütleb: "Sellepärast ei soovi ma midagi tungivamalt, kui seda, et see jõgi ikka siin vooluks ja edasi meie kolme luteriusulisse kubermangu". Hüppamist peab ta küll liialduseks, kuid vabandab seda apostliku juhtide puudumisega ning väidab, et "kui apostlid esimeses ristikoguduse seostes ei oleks seisnud, siis oleks ka see mõratsema hakanud."[283]. Veel hiljemalgi ajal pole Knothe oma seisukohta palju muutnud, kui 1885.aastal kirjutab kahetsusega, et ärkamiste levik on seisma jäänud Juuru palvemaja juurde ega ole enam palvemajast palvemajasse edasi läinud. Selle põhjuseks peab ta ühelt poolt usulist joovastust, millesse mõned "sündsa ümberkäimise ja hoolekandmise puudumisel sattunud ning teisalt nende tõde, kes selle pärast tervet liikumist tahavad mustata. Viimaste kohta ütleb ta: "Siseinise inimese silmad ei ole küllalt rehuldavat valgust saanud, vaid on üleõpea endiste ja vanainimestest saadud vaadete ja eelarvamiste külge kinni jäänud..." "Sellel poole südamega leigel ristiusul ei ole silmi ega kõrvasid" Jumala teedest aru saama.[284].

Aastal 1880 Saaremaale asunud Herrnhuti hoolekandja Friedrich Ziegel suhtus äratusliikumisse samuti pooldavalt ning, kuuldes ärkamisest rootslaste seas, ütles: "Annaks Jumal meile Eestimaale ärkamist! Parem on segane ärkamine, kui rahus patuunes magamine".[285].

Tallinna vennastekoguduse juhtivad vennad olid Lõunemaal leviva ärkamise vastased, selle ekstaatilise iseloomu pärast. Ka hoolekandja Knothe ei suuda nende seisukohta muuta ning kirjutab, "et nende vastupanemise tõttu pole saanud ta Vanapalvemaja uksi ärganud hingede kogunemiseks avada. Sellepärast käivad viimased koos W.Wieckmanni poolt ehitatud "Evangeeliumi majas"[286].

4. Põõstetute hulkades ilmnesid mõne aja pärast enda organiseerimise tungid.

Äratusliikumine oli jõudnud teelahkmele. Luteri kirikust oli liikumine eemaldunud juhtimise ning vaimse ja õpetuslikku erinevuse tõttu. Vennastekoguduse ringkondadega ei lepitud kokku samuti vaimse hingelaadi, pühitsuselu nõuete ja õpetuse küsimustes. Algas oma organiseerimisvormi otsimine. Loomulikum,isegi oma hingeseisundile omasem oleks olnud jääda väikeste vabade osaduslike rühmitustena, nagu

---

282. Meie endise armsa hoolekandja vanem Th.Knothe kirjadest, lk.186-187,
283. Sealsamas,lk.208.
284. Sealsamas,lk.233.
285. Herrnhuti Ev.Vennaste kog uduse,lk.48.

286. Meie endise armsa hoolekandja venna Th.Knothe kirjadest, lk 209.

seni. Kuid seda seisundit takistas kirikuseadus, mis nõudis kogu usulise tegevuse allutamist kirikule. Üha tihenesid usuvaenamise juhtumid, iseäranis 1883.aastal, usklike ristimise levikul. Haapsalus ja Ridalas anti siis vallatalitajatele käsk jälgida ranesti ristitute tegevust, et neil isegi kahe-kolmekesi ei oleks võimalust palvetamiseks kokku tulla. Seda tabati, viidi haagikohtunike juurde, kus tihti mitmed päevad pidid isegi eeluurimiseks kinni istuma, nii A.Johannson kord 9 päeva, Mihkel Krabi juba 17 päeva.

1883.aasta suveks tulid Peterburist järjekordsed suvitajad Haapsallu. Ühel suvitajate perekonnal oli kaasas usklik teenija, kes ristitute vaenamisi tähele pannes teatas neile, et Vene riigis on usklike ristimine lubatud ning et Peterburis on ristitute kogudus. Seda kuuldes otsustati saata esindajad Peterburi asjaga tutvunema. Saadikuteks valiti Mihkel Krabi, August Johannson ja Carl Hõvel (Hövel), kes enne sellelt teenijalt Peterburi kogduse juhtlustaja A.R.Schiewe aadressi võtsid. Peterburis käisid eesti vennad Saksa baptisti koguduses ja kõnelesid A.R. Schiewega. Kuid et Eestimaa usklikud olid ristitud piserdamisega, siis kogudusega ühinemisest ei saanud seekord asja. Saadikud pöördusid selle järel Ühe Peterburi eesti soost advokaadi poole, kes algul soovitas siiski taotleda ühendust Peterburi Saksa Baptistikogudusega. Aga et Schiewe vahepeal olipikemalt ajaks ära sõitnud, jäi ühendus saavutamata. Advokaat koostas nüüd palvekirja Eestimaa kuberneri nimele, milles osutas valitsuse määrusele, mis baptistikogudustele kindlustas tegevusvabaduse. Sellest palvekirjast oli kasu. Kubermanguvalitsuse korraldusel lõpetati luteri kirikusse mitte kuuluvate ristitute usklike vaenamised. A.R.Schiewe soletuse tagajärjel alustas M.Krabi kodumaale tagasitulekul ristimist allakastmisega, kuid jälgi ekslikult, ristitava kummuli vette vajutamisega.[287]

f. Kratusliikumist nimetati Läänemaa Erkamiseks, mis on ka õige, sest kuni 1884.aastani oli Erkamine levinud peaaegu ainult Läänemaal ja selle naaberaladel. Erkamine oli vallutanud Vormsi saare, sealt levinud Hiiumaale Kärdla Ümbrusesse. Mandril oli kõige valdavam Kratusliikumine Ridala kihelkonna, kust see levis näaberkihelkondadesse ja Pärnumaale. Noarootsist levis Erkamisliikumine rannikurootslaste keskele, Haapsalu, kuid kõige rohkem Ridala ja Läänemõigula kihelkondadesse. Harjumaal oli võimas usulisikumine Tallinnas ja siis läänepoolsetes kihelkondades - Nissis ja Hageris. Pärnumaal oli Kratusliikumisel seedsam pinnas Pärnu-Jaagupi ja Tori kihelkondades ning Pärnu linnas. Virumaal sai Erkamisest puudutatud üksnes Simuna kihelkond.

Läänemaa Erkamise algusajaks võib täpsemalt pidada 1876.aastat, millal Vormsis puhkes esimene Erkamine. Samasse aega langeb ka Noarootsi Erkamise ulatusliikum levik.

---

287. Eesti Baptisti kogudusto ajaloolik album, lk.6-8 (A.Johannson); Vaenes, Erkamine eesti rahva keskel, lk. 18-19; Heinla, Ajalooline kokkuvõte Kärdla Baptisti kogudusest, lk.18.

LõõnemaaErkamise lõppajaks on kõikolevas teoses võetud 1884.aasta, millal Eestis esimene baptistikogudus asutati. Nüüdsest peale, tegelikult küll juba 1883.aastal, jagunes seni ühtne LõõnemaaErkamine eri usuvooludeks. Hilisemaid Erkamisi vaadeldakse juba eri voolude piires toimuvate Erkamistena, s.o. kui priikoguduse, vennastekoguduse ja baptistikoguduse Erkamine.

T.Laas jagab Kidala Erkamise seitsmeks ajajärguks, nimelt:

1.aeg, kui Erkamine jõudis kohapeale. Siis tundsid inimesed suurt valu patu pärast. Koosolekutesse tulid noored inimesed pilkamiseks ja koosolekute segamiseks, kuid sõna mõjul langesid silmaveega põrandale. Tihti olid poolsõ koosolijatest silmili maas nuttes ja karjudes patukahetsuses. Harilikult kestati koosolekul teadvus ning nõrkeli. See aeg kestis üle aasta.

2.aeg oli rõõmutsemise aeg. Rõõmus vaim oli asunud inimestesse, kurvad said rõõmustatud ning patukahetsejad hakkasid kiitma ja tänama sõllepõhst, et nende patud on andestatud.

3.aeg oli piiblišõpetuse edasikasvamise aeg. Luteri kirik oli ähotanud oma autoriteedi põõrdumata silmis. Vähesed hulgad tulid kokku omavaheliseks õhtusõõmaja pühitsemiseks.

4.aeg oli segaduste ja võõrõpetuste aeg, kus algasid tegevust mitmed vaimud. See aeg lõõstas põhjalikult usklikke, paljud langesid mitmesugustesse segadustesse, õpetustesse ja ebakõlblusse.

5.aeg oli päästetute uuesti koondamise aeg, kus usus kindlaks jäänud ühinesid ning uuesti alustasid juba kainemat tõõd, millele järgnesid uued Erkamised ja õndistused.

6.aeg oli vaenamiste aeg kirikuõpetajate, politseivõimude ja maailma inimeste poolt.

7.aeg oli Kidala priikogudusele ühinemine baptismiga, millega liikumine sai stabiilsuse ning suurema vabaduse tegutsemiseks.[288].

Üldjoontes esinesid need ajad sama te nähtustega kogu LõõnemaaErkamises, kusjuures esimesed neli aega iseloomustavad ühtse LõõnemaaErkamise ajajärku.

3. Erkamisliikumise iseloomustusi

XIX sajandi usuline Erkamine Lõõnemaalõliliikumineningsellisena evis nendele liikumistele omaseid tunnuseid. LõõnemaaErkamise tunnused avaldusid kõige selgemalt 1876. kuni 1883.aasta vahel. Kuid järgnevalt vaatleme ka neid Erkamise tunnuseid, mis esinesid Eratusliikumise hilisematesetappides, s.o.vabakirikliku aja Erkamistes, kui nende juured asusid Erkamise algaegades.

LõõnemaaErkamist karakteriseeris kõigepealt Erkamise kõigus rahvast haaranud sügav patutunne. Ennõolematu oli

---

288. T.Laas, Kidala Baptisti kogudusе ajalugu /käsikiri/ (Edaasp.:Laas, Kidala Baptisti koguduse ajalugu).

patutundmle jõrgnev joovastuslik põõsterõõm, mis tihti ekstaasi jõudis. Niisuguset ülirõõmu ei kohta me eelmistes eesti rahvast haaranud massiärkamistes. Patuvalus teadvuse kaotamine - "nõrkemine" - ja ekstaatiline rõõmupalang, hõiskamine, kõteplaksutamine ja hüppamine said tihti tõelise uussõnni tunnusteks. Suurt rõõmu põhjendati Piibliga ning leiti, et jumalariik on peale õiguse ja rahu veel "rõõm Pühas Vaimus" (Rooma r.14,17). Seda rõõmu taotleti ning võeti seda Püha Vaimu tegevuse avaldusena.

Ärkamine oli massiline ning oma levikualadel hõivas suuri rahvahulki. Kuid eeljuures esines ärkamise ajal rohkesti uust leiegaks jõõmist, langemisi, patuellu tagasi vajumisi, seda isegi mitme omaaegse tulihingelise usukuulutaja juures.

a) Peatume õpetuslike erivaadete juures.

1. Varsti pärast Vormsi ärkamiste puhkemist algasid põõrdunute seas seal omavahelised Kristuse surma mõõtmised. Selleks oli öieti kaks põhjust: 1) Vormsi kiriku õpetaja Nordgren oma ebakristliku eluga ja usuliikumise vastu võitlemisega oli kutsunud enda vastu usklike meelepaha, kes sellepärast kõlduseid nõõd tema teenindamisest. 2) Siin leiame Österblomi mõjutust, kes õigeks tunnistas omavahel Kristuse surma leivamurdmisega mõõtmada, ning ise seda ka praktiseeris.[289] Noarootsis algasid omavahelised leivamurdmised kaunis varakult - 1877.aastal. Eestlaste seas võtsid selle tarvitusele Kidala vennad 1882.aastal.

Omavaheliste Kristuse surma mõõtmiste sissejuhatust võime pidada vabakirikliku liikumise alguseks, sest sellele järgnes harilikult põõstetute luteri kirikust välja heitmine. Kuid seda ei järgnenud sel puhul alati, vahest usklike kokkutulekud osasaamiseks jõid kirikuõpetajatele teadmatuks, vahest viimased kõik ei püüdnudki sellesse saladusse tungida, et väljaheitmisega mitte kaotada seda kogudusest.

2. Teise õpetuspunktina asi põõrdunutele selgeks usklike ristimine. See õpetus ei saanud enam alguse J.L.Österblomi ega Th.E.Thorèni kaudu, vaid põhjanes põõstetute isiklikul piibliuurimisel, kusjuures tõõtsimist suunasid kuulduseid usklike ristimistest muudes maades. Esimene usklike ristimine toimus nõõd 1882.a. sügisel Kidalas, seda piserdamisega. Hiljem esines ka ristimisi allakastmisega, kusjuures ristitav kummuli vette vajutati. Alles A.Schiewe ja J.Hermanni kaudu jõudis 1884.aastal Eestisse ristimine seljali mahamatmisega.

Vahest esines ristimise juures kõrvalekaldumisi, otsiti ristimise kaudu pühitsuse tegelikku teostamist, surnuselu saavutamist, lasti ennast korduvalt ristida. Keegi naine olla ennast laskmud 5 korda ristida, kuid pole siiski oodatud rahu leidnud.[290]

3. Seni olid kõik usulised liikumised, peale siirdumise õigeusku, kulgenud luteri kiriku raames. Isegi usupalangu elavamatel aegadel, kui ekstaasinõhtused olid igapäevased

289. Minu elulugu, lk.99.
290. Spuhl, Haapsalu Baptisti Koguduse vanem, lk.59-60; /A.Tetermann/ Teokõija sündimine ja siht, Teokõija, 1906, lk.2 (Edaspr.: Tetermann, Teokõija sündimine).

ning isegi siis, kui valitsesid raskemad usuvaenamisajad, oli kiriku autoriteet kõikumatu. Ent nüüd olid asunud usklikkonda tsentrifugaalsed tungid, mis päästetute hulki kiriku mõju alt eemaldasid. See oli uus nähtus eesti usuelus, mis aegade jooksul kahe üksteisele vastandliku leeri moodustamisele viis, kus vastamisi seisid kirik ja kogudus.

Ärkamiste käigus ning isegi pärast seda, sajandi lõpukümnetel, esines mõnel pool kaunis laialdaselt veel mitmeid eriõpetusi, nagu abielu eitamist, patuta oleku õpetust, vaimukandjate poolt Piibli ülearuseks pidamist jm. Need õpetused jäid siiski liikumise ääremail asuvaiks ning üldist äratusliikumist ei iseloomusta.[291].

b) Oleme jõudnud usuliikumise praktilise usutegevuse vaatlemisele.

1. Siin on tähtsaimaks usuliste kogemuste tunnistamine. Tunnistajad olid õieti kahte liiki: 1) need, keda võiksime kõnelejateks nimetada, peamiselt pöördumisele tulnud koolimeis trid. 2) Vast-pöördumiskogemust omandanud isikud. Viimased astusid üles esmakordselt (harvem samal palvetunnil, peamiselt ühes järgmises) ning alustasid oma tunnistust umbes sarnaselt: "Teie teate, missugune ma enne olin, kuidas ma sügavates pattudes elasin ja kuradit orjasin (Järgneb oma pattude avalik ja hõbenemata tunnistamine.) Kuid nüüd olen ma pattudest vabastatud, Jumal on mulle armu andnud." Järgnes kutse kuulajatele, kes samades pattudes elasid. "Nende kõned ei olnud meelitavad ega pehmed, vaid õieti valjud, meelevaldsed noomitused...ja sagedasti ka ähvardamisteks muutuvad, kusjuures nad oma patte tunnistades, iseennast ka karistamata ei jätnud."[292]. Kõnedes lokkas elav fantaasia, kirjeldati elavalt, piltlikult ja konkreetselt, nagu nägeksid nad oma silmadega otse pühakirja sündmusi, Kolgata kannatusi, põrgu-piina ja taevarõõmu.

Nendel tunnistustel oli suur mõju. Keegi kirjeldab järgmiselt lugemistundi Kirblas, kus pärast kohaliku kirikuõpetaja B.Spindleri kõnet tõusis Jakob Liiv Kasarist lugema: "Siis tuli rahvale kohe teine elu sisse, tukkuja vaimkadus, elu ja tuli lehvis rahva südametes, keegi ei saanud oma patukahetsuse nuttu tagasi hoida, silmad olid igal ühel veeallikad, palved, palumised ja õhkamised tõusid suitsu pilvedena taeva poole. Mitmed tunnistasid rahva ees avalikult oma patte ja palusid üksteise käest andeks. Ka õpetaja silmad ei jäänud kuivaks." [293].

Kidala venna Villem Rõõmuse kohta kirjutatakse, et tal kord, "ära lugenud kirjakoha, tõitunud süda erilise väega. Rõõmusel ei ole sõnu. Ta hüüab valju häälega: "Oo!" - ja

---

291. Tetermann, Teekäija sündimine, lk.2; A.Johannson, Helipühi liikumine Tallinnas, Teekäija, 1914, lk.104-105. (Edasp.: Johannson, Helipühi liikumine Tallinnas).
292. Vaimu tuul ehk Ärkamine Läänemaal 1878. lk.138.
293. M.T[õ]nisson/, Kaks sündinud lugu, Kristlik Perekonna leht, 1910, lk.92-93 (Edasp.:Tõnisson, Kaks sündinud lugu)

kogu ruumitäis rahvast langeb põrandale, kes Jumalat tänades, kes pattude pärast ahastades ja abi paludes. Nüüd pääseb ka Rõõmuse kõne valla... Kõne lõppedes olid paljud leidnud pattude andestuse."[294].

Vahest tunnistasid põrdumisele tulnud noorukid, teinekord 12-13-aastased. Just nende laste sõnad mõjusid eriti ärratavalt. Mõnel pool tõusid üles ka naised, kuid nemad laiemat poolehoidu ei leidnud. Hans Krabi kirjutab, et "Lihulas ja Ümbruses hakkasid tüdrukud enamasti lugema ja seepärast kadusidki sealt ärkamise jäljed soetumaks ära." [295].

Päästetuid tähitis sügav "hingede kahju" oma pääs tuata omaste pärast, mis neid tunnistama pani, kuid ka neid rändama viis ühest külast ja kihelkonnast teise, ning neile jõudu andis vaenamiste all sõnatunnistajateks jääda.

Lugemistunde peeti peamiselt pühapäeval, kolmapäeval, neljapäeval ja laupäeval, kuid mõnel pool kõikidel nädalapäevadel terve nädal läbi. Neid peeti kord ühes talus, teinekord teises. Et osavõtt oli harilikult suur, siis peeti tunnid peamiselt rehe all või lageda taeva all väljas. Koosolekud kestsid harilikult keskööni, vahest kella 2-ni, või erakordselt hommikuni välja. Loomulikult oli siis mitmeid tunnistajaid, rohkesti laulu ja palvet.

Tollal oli vennastekoguduses viisiks saanud, et palvetati püsti ning tunnistati istudes (tegelikult loeti reamatust). Luges enamasti üks. Arganute juures aga palvetati põlvili ning tunnistati püsti. Oli rahvast koosolekul palju, seisid tunnistamisjärjekorras olevad vennad laua ääres püsti. [296].

2. Palvekoosolekutel oli suur tähtsus Ühislaulul. Lauldi. mitte ainult palvetundidel, vaid rõõmulaul kõlas päästetute huultel alati, nende kodus, heinamaal ja põllutöö1. Koosolekutel tarvitati algul kiriku lauluraamatut, sellest lauldi ka hilisemal ajal. Ent peagi ilmusid usklikrahva leskele ning nende koosolekutesse rootsi keelest tõlgitud rõõmsavisilised laulud, mis haarasid ja vaimustasid rahvast rohkem kui ühetoonilised koraalid. Lauldi rohkesti, seda kiires tempos. Koosoleku algust oodates alustas keegi vend lauluga, millega ühinesid teised. Ühe laulu lõppedes,võeti teine. Tunnistuste vahel lauldi samuti mitmed laulud. Pärast koosoleku lõppu kõlas veel kaua jumalarahva ühislaul. Pääb öelda, et vennastekoguduses oli miski võhem laulu.

Paiguti lauldi püsti seistes, ükskõik kõrgel kinnd hoides („Ühendati laevaotsad") Laul muutus üha hoogsamaks ning lauluvaimustuses hakati kõikuma. Ülirõõm haarab palvelisi ning peagi muutub kogu koosolek lainetavaks hulgaks. Nii hõljutakse, lüüakse käega takti, hakkavad kaasa tegutsema jalad

---

294. Lepp, Kaks Villemit, lk.167.
295. Grabbi, Ärkamise ajalugu, lk.2.
296. Meie endise hoolekandja venna Th.Knothe kirjadest Kristlik Perekonna leht, 1914, lk.14-15 (Edasp.:Meie endise hoolekandja venna Th.Knothe kirjadest).

ning korraga muutub lauluvaimustus rõõmuhüppamiseks.[297]

Ärkamise algaegadel ei pooldatud laulu- ega mängukoore. Selles avaldus reaktsioon ilmalikele üldlaulupidudele järgnenud üldisele laulutuhinale. Samuti usuletulnud noormehed, Ärkamise edasiviijad, olid ise enne olnud kuulsad kõrtsi- ja pulmamängumehed või siis vahvad tantsijad ja lauljad küla kiikede juures ja simmanitel. Nüüd, pärdunud patuelust, loobuti ka patulustist ning kandled, viiulid ja lõõtspillid heideti ära.

Ühesgeelt oli vennastekoguduses tekkinud meel, mis ei pooldanud mingit koorilaulu, ka vaimulikku, nõnda selles üksmeel lõbu nautimist. Th.Knothe kirjutas siin resoluutselt: "Muusika on kompvek, vaimulikud sõnad ainult lõikiv paber, mis nagu tuttav, ära visatakse". Ta ei pooldanud laulukoore, selle asemel soovitab tõsta koguduse üldlaulu vaimulikku taset, et see oleks palves seismine Jumala ees ning lisab: "Sõieti peaks /laulu juures/ kummardades põlvili langema. Kuidas see kõlbaks, kui õpetaja kirikupalvet kõtega vehkides ette tahaks kanda". [298]

3. Ärkamiste ajal oli palve aukohal. Palve oli, mis murdis hulki. Palvetati põlvili ja kummuli. Patukahetsuse palvet saatis ohkamine ja õgamine. Sellevastu põõstetute palvetes kõlasid rõõmuvalduses ja hõisked, vahel ka leelod. Palvetesse tuli nüüd õhkamisi ja teiste palvetega kuuldavat kaasapalumist.[299]. Palvetamine kestis õhtejõrge vahest mitu tundi. Paluti kõikjal. Kui talvel lumi paar päeva vaikselt maas seisis, võis leida teede ääres paljude põlvede asemeid, kus usklikud hulgaviisi olid palunud. Paluti päevas vahest korda paarkümmend, nii et ajalik töö jäi kõrvale.[300].

Palvete kaudu sündis imelisi asju. Leidus väikseid lapsi, kes õõsel magades palvesõnu ütlesid. Räägitakse kahe ja poole-aastasest lapsukesest, kes oma süles palvetama hakkas ning palus kui vanainimene mõistlikkude ja kohaste sõnadega. See palve mõjus kumlajatele vapustavalt.[301].

Kuid oli ka neid, kes arvasid, et nad on juba ühispalve ja sõnakuulmise alt välja kasvanud. Karuse kihelkonnas Kiideva külas kogunesid inimesed laupäeva õhtul kokku, istusid koos paar tundi, sellel ajal üksteisega vaikselt kõneldes ja omaette vaikselt paludes, ning siis lahkusid koosviibimisest. Vennad põhjendasid seda: "Meie lugemist enam ei pea, meie oleme kõik vennad ja õed. Meie oleme igaüks Jumalast ise juba õpetatud. Meie ei palu enam ka hõõlega, nagu enne tegime, seda ei ole tarvis. See segab teiste palvet, kui üks teiste eest hõõlega palub; meie palume nüüd igaüks enda eest."[302].

---

297. Jaan Koplik, Jutustus /käsikiri/.(Edaspidi :Koplik,Jutustus); Vaimu tuul ehk Ärkamine 1877.aastal Lõõnemaal,lk.130.
298. Meie endise armsa hoolekandja venna Th.Knothe kirjadest, lk.208-209.
299. Peeter Sealsamas, lk.14.
300. Koplik, Jutustus.
301. Vaimu tuul ehk Ärkamine Lõõnemaal 1872.a.lk.139-140.
302. Minu elulugu, lk.33.

c) LõõnemaaÄrkamine oli põhisuunalt ekstaasirikas. Siin, nagu ikka suurte Ärkamiste juures, kaasnesid väga värisemised, teadvuse kaotamised, visioonid, taevaskõnised jm.

1. Värisemised koosolekutel algasid juba 1876.aastal Vormsi esimese Ärkamise ajal. Neid esines Noarootsis rootslaste keskel ning need levisid eestlaste keskele. Keegi pealtvaataja meenutab: "Lugemise tundides tulid imelikud nähtused avalikuks, nagu kramplikud värisemised ja minestamised, mis rahvast ehmatusega täitis ja südametes tee patutundmisele lahti tegi. Kelle peal sõnerdused võimad olid, need lugesid ümisedes palveid, mis sagedasti kaks, kolm tundi kestsid."303.

Värisemised olid koos patuteadvuse tekkimisega, kui inimene ahastuslikult tunnetas oma hukatuslikku seisundit. Kuid väriseti ka suurest põõsteröõmust ning vaimuga täitmise tulekul.304.

2. Mahakukkumistest ja teadvuse kaotamisest massiÄrkamiste ajal on teateid Eestis juba XVIII sajandist. LõõnemaaÄrkamiste ajal sai aga mahakukkumine ehk "nõrkemine", nagu seda nähtust rahvas kutsus, Ärkamiste alaliseks kaasnähtuseks. Hans Krabi meenutab, et lõuna pool Kõdala kirikut, s.o.Kirblas, Lihulas, Karusel, Hartnas ja Pärnumaal nõrkemisi ja värisemisi ei esinenud.305. Selle väite tõelikkust kõigutab aga "Sakala" kirjasaatja teade 1880.aasta sügisel, et Audrus esineda lugemistundidel mahakukkumisi.306.

Idapoolsel LõõnemaaljaHarjumaal, kus Ärratuslikumine vennastekoguduse keskel kainemat iseloomu omas, oli nõrkemine peamiseks põõrdumise tunnuseks. Tsitseerime jälle eelmainitud pealtnägija kirjeldust: "Inimene kukkus korraga hingetult maha ja oli kui surnu, mõni oli kaks, kolm tundi surnult maas ja mõni veel kauem, vahest ka terve päeva ja mõni veel kauem... Kes minestuse ja võõna teel lõpuni võõti, oli korraga uueks inimeseks saanud südame ja meele poolest. Värin ja minestus sai ka sagedasti neile osaks, kes teisi naerma ja pilkama tulid."307.

Mahakukkumised algasid Vormsis vähemalt kolmanda Ärkamise ajal 1879.aasta sügisel. L.J.Österblom kirjutab: "Tihti langesid maha ja olid kui surnud. Aga et nad ei olnud surnud, oli näha sellest, et nad raskesti hingasid ja rind liikus. Nad lamasid teatud aeg ning siis nagu Ärkasid teadvusetult".308. Nõrkemine esines Uhtlasi Noarootsis, kuid seal polnud nõrkemine üldine nähtus, sest paljud olla jõudnud põõsteteadvuseni ilma selleta. Nõrkesid eelkõige tüdarlapsed, vähem mehed ja noored naised.309 Ärkamise algaastatel tuli nõrkemisi ette sagedamini, hiljem jäi see nähtus harvemaks ning siis nõrkesid ükspõõnis mõned tüdarlapsed ja naised.310.

---

303. Tuttar,Dahl,Ärkamise aeg,lk.53-54(H.V.Dahl); Vaimu tuul ehk Ärkamine LõõnemaalaI 1873,lk.139.
304. Grabbi, Ärkamise ajalugu,lk.13-14.
305. Sealsamas,lk.11-12.
306. Jansen, C.R.Jakobsoni "Sakala",lk.172.
307. Vaimu tuul ehk Ärkamine LõõnemaalaI 1873,lk.139.
308. L.J.Österblom,Tårar och frålsning,Stockholm,1894,lk.180. (Edasp.:Österblom,Tårar och Frålsning);Tuttar,Dahl, Ärkamise aeg,lk.59 (H.V.Dahl).
309. Tallinna Sõber, 1879,21.dets.nr.30.
310. Grabbi, Ärkamise ajalugu, lk.2-3.

Mahakukkumisi ja teadvuse kaotamisi ei saa seletada palavate õhuvaeste ruumidega ega pikkade koosolekutega, sest seda elamust tuli ette ka kogunes olukorras, omaette palvetamisel ning enese-läbikatsumiste aegadel, kui välised olukorrad mõjutamas polnud.[311].

3. Nägemusi ja ilmutusi esines samuti Vormsi esimese ärkamise järel. Neid tuli ette Noarootsis ja eestlaste seas. Kriti sagenesid need 1883.aasta ja 1884.aastatel kui usuliikumise tungisid liialduslikud nähtused. Nüüdki olid lapsed, tütarlapsed ja poisikesed peamiselt need, kellele mitmesuguseid nägemusi ilmutati.[312].

4. Paljud nägemused oli ühenduses taevaskäimisega, mis küll seesuguse järjekindluse ja nakatavusega ei esinenud, kui sajandi esimesel poolel. Taevaskäimisi, ühenduses nõrkemise ja teadvuse kaotamisega leiame juba pärast 1879.aasta ärkamist Vormsis, millal teadvuse kaotanud teadvusele tulles ilmutas varjatud asju.[313]. Kuid enamik taevaskäijaid ilmutas saladusi siiski ilma teadvust kaotamata, vaid mingis prohvetlikus poolteadvusetus olekus.

Keegi taevaskäija meenutab, et ühel pühapäeva hommikul, kui ta kodus viibis, "langes isemoodi võõras väsimus mu peale", millest ta ei teadnud, "kas see ilmsi või poolunes vaimu nägemine või ilmutus oli". Oma nägemuses viibis ta surnute riigis, kust edasi minnes jõudis põrgu, mille olukorda ta põhjalikult ja realistlikult kirjeldab. Põrgust viidi teda taeva, kuid taevast jäävad ta meenutused ja elamused tuhmimaks.[314]. Nii ka Dante kirjeldus põrgust on konkreetsem ja realistlikum ning ühtlasi haaravam kui kirjeldus taevast. Nähtavasti inimlik kujutelm ei suuda ette arvata taevalikku rõõmu selle täiuses.

Läänemaa ärkamiste ajal saavutas usuvaimustusel põhjanev fantaasia vahest seesuguse taseme, et nägijad kindlasti uskusid oma visioonide tõelikkusse ja olid suutelised seda uskuma panema ka kuulajaid. Ühel õhtul olnud kolm tütarlast olukorras, kus "nende palged kattusid imelema taevaliku valgusega ja siis hakkasid nad pühadest ja aulistest taevalikkudest asjadest kõnelema. Seal tuli äkitselt muutus. Taevalik valgus kadus palgedelt ja ahastatud sõnust võis tunda, et nad põrguga ühenduses olid."[315].

Taevaskäijad kuulutasid ühtlasi ka prohvetlikult. Nad ilmutasid inimestele nende tulevast saatust, kas nad saavad kord taeva või peavad põrgus olema ning kui kaugel nad juba sinna on, millest reega nad kord taevas säävad ja muud sellesarnast. Need nähtused jõudsid kõrgpunkti 1883.aasta sügisel kui Vormsi, Noarootsi, Hiiumaa, Kullamaa jm.prohvetite kuulsus oli laialt levinud.[316].

---

311. Meie endise armsa hoolekandja venna Th.Knothe kirjadest, lk.186-187.
312. Tuttar,Dahl,Ärkamise aeg,lk.55 (H.V.Dahl); M.T/Önisson/, Kaks sündinud lugu, Kristlik Perekonna Leht, 1910,lk.93.
313. Österblom, Tårar och frälsning,lk.120.
314. Vaimu tuul ehk Ärkamine 1877.aastal,1951.a.lk.30-61, 81-84,108-110,
315. Sarov, Ärkamine Läänemaal, lk.116
316. Vaimu tuul ehk Ärkamine Läänemaal 1878.lk.156;Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album,lk.6 (A.Johannson); Tuttar,Dahl,Ärkamise aeg,lk.55 (H.V.Dahl).

5. Kuigi Arkamine ei kandnud otseselt eshataloogilist iseloomu, esines selles siiski Issanda taastuleku ootust, ja ennustusi sellest. Siis "oli Jeesuse tulemine nii elav, et seda igal silmapilgul oodati", seda juba Arkamiste algaegadel. Kui Arkamine 1877.aasta juulis Sutlepa koolipetaja G.Unda kaudu jõudis Lääne-Nigulasse, siis tunnistasid Vodra küla pöördunud noormehed ja tüdrukud ükskteisele oma oksimusi, et Issanda taastulekuks valmistatud olla. "Kordo suus oli kuulda sõnu: 'Viimne päev on ligi!'" Kuid ka hiljem leidus päästetute seas Issanda peatse tuleku ootajaid. A. Johannson kirjeldab juhtumit, kus usurahvast oli tõitnud usk päästetute äravõtmisest saabuval jõululaupäeval. Nad jõtsid sellel päeval viimast korda jumalaga oma perekonnaliikmetega, kes olid leiged ja ei uskunud vendade kuulutust. Ootajad kogunesid hulgana ühte tallu, kus pöleva jõulukuuse all lauldi, palvetati, hõisati ja kõneldi võõrkeeles, kõik suures ootusärevuse joovastuses. Umbes kella kümne paiku tõusis prohvetlik vend üles ja ütles, et nüüd lähme. Laul muutus valjemaks, see kõlas kui vetekohin. Nüüs nagu kerkiks päästetute hulk juba taeva poole. "Kuid äkitselt kukuvad kõik maha hirmsa meeleheitliku kisendamise ja nutuga."

1883.aasta sügisel algas samasugune ootamine Haapsalus, kus kaks nädalat Jeesuse tulekut oodati. Tööd enam ei tehtud, varandus pillutati laialt ning ootajad kogunesid vend Moora majasse Haapsalus Paralepa mõtsa lähedal, kus viibisid palves ja asjatus ootuses. Teinekord satuti suures ootuses meeleterguduse ning hakati tegema rumalusi. Nii keegi, toetudes Jeesuse sõnale "Kes on katusel, ärgu tulgu maha!" ronis katusele ja asus seal ootama äravõtmist.

Hans Krabi toob otse kõdagi Kadaka Hindrekut, kelle ettevõtmisel puhkenud 1884.aasta märtsis suurem hullustusse kalduv viimsepäeva ootamine. Hindrek hakanud kuulutama, et kolme päeva pärast võetakse Vormsi saarel Talle pruut üles ning kõik, kes on valmis, kogunegu sinna. Hulk Kidala kihelkonna Äiltsi ja Ungru naisi uskunud sõnumisse ning Hindreku ja Jaani Juhanigа eeskotsas kogunenud mereranda, et jalgsi Vormsi minna. Teel randa visanud Hindrek oma raha ja rõivad mõtsa ning kõskinud teistel oma rõivastega samuti teha. Usujoovastuses naised täitnud käsku, kuid vastupuikleval Jaani Juhanil lõiganud prohvet ise rõivad seljas puruks. Nüüd jooksnud kõik täiesti paljalt märtsikuu lumme mere poole usus, et vesi neid kannab ja nad õigeks ajaks Vormsi jõuavad. Kuid vesi ei kandnud neid. Vormsist lahutas taastuleku ootajaid külm vesi ja mere sügavused ning pettunud hulk pöördus tagasi, otsides mõtsast äravisatud rõivaid.[317]

---

317. Koplik, Jutustus; Vaimut uul ehk Arkamine Läänemaal 1878, lk.101; Johannson, Helipühi liikumine Tallinnas, lk. 105-106; Minu elulugu, 1934, lk.81; Spuhl, Haapsalu Baptisti koguduse vanem, lk.61; Sarov, Arkamine Läänemaal, lk.146-147; Crabbi, Arkamise ajalugu, lk.30-31.

6. LõÕnemaa Ärkamise omapärasemaks tunnuseks oli, et põõstetuid vallutas aeg-ajalt erakordne üleloomulik rõõm. Sarnast rõõmuvaimustust ei leia me eelnistel Ärkamisaegadel Eestis. Seesuguse rõõm algas juba Vormsi esimese Ärkamise ajal 1876. aastal, millal põõstetoadvust omandanu harilikult hõiskas rõõmus "Ma olen põõstetud, ma olen põõstetud, ma olen vaba!" ning millega enamasti kaasnes rõõmuhüpe õhus.[318]. Samuti olid rõõmukõllased põõ teelamused Noarootsis ning ka eestlaste seas. On aga märgata, et alates 1879.aasta Ärkamisest Vormsis omandas usurõõm uue kõrgema taseme, mis jäi ka edaspidi. Ikka valitses osa usklike keskel mingi eriline seletamatu ülirõõm,mis puhkes uuesti igal elavamal koosolekul. See nähtus levis Noarootsist Hiidala kihelkonda ning seal algasid kõteplaksutamised, hõiskamised, hüppamised ja keelel. H.Krabi kirjutab, et rõõmustamise aeg algas "pea ühel ajal Vormsi saarel ja Noarootsis, suures Ara külas".[319]. Seevastu keegi teine väidab, et see /rõõmu/ vaim olla juba üle poole aasta seal /Vormsis/ tõõtanud", kuid Noarootsis veel puudus".[320] Kui J.Klaasmann 1879.aasta sügisel Võnnu koolimõõtjaks tuli, siis oli Noarootsis ülirõõm tundmata, hiljem aga, arvatavasti järgmisel aastal, valitses see rõõmuvaim juba Noarootsi Sutlepa koolimaja koosolekul ning kandus seelt J.Klaasmanni kaudu Võnnu. H.Krabi tutvunes 1881.a. märtsis rõõmuvaimuga Österby koolimajas ning viis selle suurel Rohel Hiidala Kiltsi valda Mõgguri külasse.[321].

Vaatleme neid rõõmuvaldusi lähemalt. Ülirõõmu kõige kõrgem aste oli LõÕnemaal hüppamine. See võis tegelikult puhkeda kahel eeldusel. Hoogne, tõõs veimu kõne võis tõsta kuulajate hingeseisundi kõrgele, vallandada nende sisemised peidetud tungid ning avalduda mõhtavalt ülevoolavas rõõmus, mis väljendumist otsis tahtmatutes kehaliigutustes. Tooma pildi ühest koosolekust Vormsis: "Varsti hakkas ühe mõesterahvas minu silmade ees kõnetooli ligidal isõõralikult oma keha ühtepressimisto tungi nõitama, mis tema keha tuksuma ja liikuma pani. Ta hoidis ennast küll tagasi, pani käe oma suu otte, aga ta ei jõudnud. Selgesti sain aru, et seal ühe vägi on tõõtamas. Ta hakkas valjusti hüüdma: "Oh sa suur ja vägev Jumal! Au Sinule!" Ja väärsti kargas istmelt püsti ja hüppas nii kõrgesti nagu tuli. See vägi jooksis ka minu südamesse".[322]. Ühele rõõmutsejale järgnes teine, sai haaratud kolmas ning nii hüppas varsti enamik koosolijaist. Seesuguset rõõmuhüppamise arengut nägi ka Jüri Taeisig Kõdani küla koosolekul, kus "rahvas tõus seisis ringi, kuna ringi sees need rõõmustajad olid. Vaatan, tõiskasvanud mehed hüppavad, naistest rõõkimata" .Rõõmutsejate hulk pidevalt kasvas, sest üha uued pealtvaatajad ühinesid hüppajatega ning viimaks

---

318. Tuttar,Dahl,Ärkamise aeg,lk.53 (H.V.Dahl).
319. Grabbi Ärkamise ajalugu, lk.13-14.
320. Minu elulugu, lk.185.
321. Grabbi, Ärkamise ajalugu, lk.13-15.
322. Minu elulugu, lk.185.

hüppas peaaegu terve tosthis rahvast.[323]

Teine tee rõõmuvaimustusele kulges laulu kaudu. Nagu eelpool mainisime, lauldi õrkamise ajal koosolekutes rohkesti, üks laul järgnes ilma vahedeta teisele. Lauldi, kiires tempos, püsti seistes. Käed võtsid ükskteise käealt kinni. Ka vennad tegid omavahel samuti. Vennad juhtisid laulu. Laul muutub üha kiiremaks, lauljad käiguvad laulu taktis. Juba esimeste laulude ajal hakkab mõni õde hõiskama, käsi plaksutama, hüppama. Varsti muutub rõõmujoovastus üldiseks. Ükskteise järel ühinevad hüppamiseks naised, mehed ning peagi terve koosolek tõuseb ja vajub kui merelaine. Hüpatakse korraga kahe jala peal, teinekord kaunis kõrgele - laua kõrguseni. Samal lüüakse üleval pea kohal käed kokku ning hõisatakse. Laskumine toimub kergelt, vaikselt ilma suurema mütsuta. Vahest hüpati põlvili olles. Pärast kestvat hüppamist langeti mõnikord maha ja kaotati teadvus. Kõneleja harilikult ise ei hüpanud, kuid oma kõnega, hõisetega, lauluga tõstis vaid üldist vaimustust. Kui mõni kõneleja hakkas ka ise hüppama, siis mõnelpool seda ei pooldatud ja öeldi: "Jagab ja söõb ise ära."

Nagu nõrkemine, nii ka hüppamine oli omal ajal tõelise põrdumise tunnuseks. Esimene esines enamasti vennaste ringkonnas, teine aga priilaste keskel.[324]

Käteplaksutamine tuli otte enamasti koos hüppamisega, kuid võis esineda ka ilma selleta.[325]

Kõikjdes laulmine ei olnud ükskes õrkamisaegsete rõõmukõllaste koosolekute nähtus, vaid seda näeme mitmel pool ilmalike pulmalaulude esitamises. Andmed sellest on Kihnust, Muhust, Saaremaalt ja mujalt lõõne-Eestist, kus "lauljad seisid kõrvuti, hoidsid ükskteisest kinni, õõtsusid nagu merelained" või "kõige kohaga teise, korra teise jala peale vajuvad ehk vaeruvad, kui oleks neil üks ise või seeo olnud."[326]

Hüppamisesse eitavalt suhtujate poolt on esitatud arvamust, nagu oleks rõõmukõllastel koosolekutel praktiseeritud paarikaupa tantsimist, kusjuures "kaks- kuni kolmkümmend paari olid korraga põrandal keerutamas".[327] Sellel väitel puudub igasugune alus ega mingeid andmeid selle kinnituseks pole. Usulukumiste uurija professor K.Grass samuti kinnitab, et paaris tantsimist Lõõnemaa õrkamise ajal ei esinenud.[328]

Vaatamata sõnedele vastuvõidetele leiame siiski hüppamise esinemist Vormsis. H.Krabi oma mõlestustes viitab sellele.[329] Jüri Tseisig meenutab oma eluloos üht Vormsi koosolekut ja ütleb: "Mägin ka rõõmu, mis inimesed hüppama paneb."[330]

---

323. Zeisig, Valguse tulek meie maale.
324. Andmed, millele toetub kirjeldus, on autori valduses.
325. Tuttar, Dahl, Õrkamise aeg, lk.74.
326. O.Kõiva, Kihnu regivõrsilise rahvalaulu funktsioonid ja esitamisviisi küsimustest.Paar sammukest eesti kirjanduse ja rahvaluule uurimise teed II,Tartu,1961,lk.286.
327. Vaimutuul ehk Õrkamine 1877,aastal Lõõnemaal,lk.130.
328.Grass, Die russischen Sekten,I,lk.522.
329. Krabbi, Õrkamise ajalugu, lk.13-14.
330. Jüri Tseisig, lk.188.

Th.Knothe kirjutab, et hüppamine oli enne Vormsis ja Noarootsis, kui see Kidalasse tuli.[331] Ajaleht "Eesti Postimees" toob 1891.aastal Noarootsist sõnumi, kus kirjeldatakse usulist liikumist Vormsi saarel ning öeldakse: "Pärast palvet ehk ka keset palve ajal hakatakse kangesti hüppama."[332] Peapiiskop Donat oma 13.augustil 1886.aasta kirjas kuberneerile kirjeldab usulisi voole Vormsis ning muuseas mainib "hüppajaid", kelle "elavad tõmblevad liigutused koosolekutel peetakse nendes asuva Jumala Vaimu tegevuseks."[333] Tõsi, A.J. Österblom ise oma 1894.aastal ilmunud elulugu ei kõnele hüppamisest Vormsis. Kuid tollal Rootsis vabaevangelistima mitmeid usuringkondi teenindaval Österblomil võis olla taktilisi põhjusi, miks ta Vormsi rõõmutsemisi teatava ettevaatuse ja omapoolsete vabandustega kirjeldas. Isegi keeltega kõnelemist, mida ta kui usuteadlane pidi hästi tundma, tutvustab ta kuidagi ebamäraselt: "Kesl sai otsekui laenatud Vaimult ja inimesed rääkisid sõnu, mida nad ei võinud harilikkudes oludes."[334]

7. Peatume hüppamise olemusel ja vaatleme, kuidas asjaomalised ise seda võtsid. Väga lähedane oli rõõmutsejate seas veendumus, et rõõmuküllane jumalateenistus hõisklemistele ja hüppamistega on otsene Jumala Vaimu tegevuse nähtav tagajärg, (neid "täideti Püha Vaimu ja rõõmuga"). Hüppamist nimetati "Püha Vaimu rõõmustamiseks". Et liikumisest osavõtjad seda Püha Vaimu tegevuseks pidasid, seda tõendab piiskop Donat. Ärkamisaja tegelane, kes ise Vormsi saarel selle rõõmutsemise osaline oli, kirjutab: "Mina olin Jumala vastu tänulik, et ta mulle selgeks tegi, et siin ei olnud võõrast vaimu. Need olid Püha Vaimu avaldused."[335] Vana priivend Johannes Süllusto ütles veel mõni aeg tagasi, et rõõmutsemine oli Püha Vaimu töö; hüpata ja hõisata võis ainult see, kelle süda puhas oli. Hüpati kõrgelo, vabalt, ka põlvili, sest hüppamine toimus imeliselt Püha Vaimu väes.

Samaaegselt tunnistati hüppamine inimese tervet olemust täitva päästerõõmu avalduseks. "Suur rõõm, mis südant täitis, sundis liikmeid uuestema: nad hakkasid käsi plaksutama, hõiskama ja ülespoole hüppama".[336] Th.Knothe toob ühes oma 1880. aasta kirjas kellegi pöördumisele tulnud mehe elamusi järgmiselt: "Seda rõõmu, mis sel tunnil tema südamest läbi käinud, ei suutvat ta kirjeldada. Ta tundnud kanget tahet naerma hakata, on aga hambaid kokku surudes võõgisi tõsidusele sundinud, et teistele mitte pahanduseks olla. Ja kui ta palvelt tõusnud, ei olevat ta rahul võinud seista, tahtmata olla ta varvastele peale tõusnud, ja kui ta ennast mitte võõgise poleks sundinud, siis oleks rõõmu pärast tantsima hakanud."[337]

---

331. Meie endise armsa hoolekandja Th.Knothe kirjadest, lk.115-116.
332. Eesti Postimees, 1891, nr.28, lk.109-110.
333. Iz arhiiva knjazja S.V.Šahovskogo III, lk.7-15.
334. Tuttar, Dahl, Ärkamise aeg, lk.59.
335. Iz arhiiva knjazja S.V.Šahovskogo III, lk.7-15; Minu elulugu, lk.135.
336. Sarov, Ärkamine Lõunamaal, lk.97.
337. Meie endise armsa hoolekandja venna Th.Knothe kirjadest, lk.93-94.

Hiliseimal ajal, kui vaimu sund oli nõrgenenud, jäi hüppamise ainsaks innustajaks ülevoolav päästerõõm, nii et mitmed pärastised priivenmad näevad ainult sellles hüppamise põhjust.

Kahjuks esineb mõnikord usuelu avaldusis tahtlikku matkimist, nii oli seda ka hüppamiste juures. Kord keegi vanamees olla palvekoosolekul hüpanud ja laskunud seejuures maha suure mütsuga. Siis tulnud Mihkel Krabi ta juurde, pannud käe mehe õlale ja öelnud: "Jäta oma tegemine, Püha Vaimu tööd ei saa jõrele teha". Kuid eks hüpatud rohkesti ka üldisest vaimustusest kaasa haaratuna.

Kui "Püha Vaimu rõõmutsemist" tunnistati Jumala Vaimu tegevuseks, siis oli seda tarvis piibellikult põhjendada. Siin toetuti järgmistele piiblikohtadele: Rooma 14,17 ("Jumala riik... õigus ja rahu ja rõõm Pühas Vaimus"), Sefanja 3,14 (Vana tõlge: "Hõiska Iisraeli! Ole rõõmus ja hüppa rõõmu pärast kõigest südamest"), Habakuk 3,18 (vana tõlge: "Ometi tahan mina rõõmu pärast hüpata Jehoovas"). Õp.Sõnad 28,12 (Vana tõlge: "Kui õiged rõõmu pärast hüppavad, see on väga ilus"), Laul 68,4-5 (vana tõlge: "Aga õiged rõõmustavad ja hüppavad rõõmu pärast... hüpake rõõmu pärast tema ees"), Laul 149,5 (Vana tõlge: "Vagad peavad rõõmu pärast hüppama") Laul 5,12 (vana tõlge: "Rõõmuga hüpaku sinu eest need, kes su nime armastavad"). Luuka 6,23 ("Rõõmustage sel päeval ja hüpake"). 1.Tess.5,16 ("Olge ikka rõõmsad"), Filipi 4,4 ("Olge ikka rõõmsad Issandas") ja 1 Kor.2,5 ("Et teie usk ei oleks inimeste tarkuses, vaid Jumala väes").[338].

8. Kõrkemiste ja hüppmiste kõrval oli Lõõnemaa Erkamises levinud veel keeltega kõnelemine. Kuigi viimane polnud nii üldine kui kaks eelmist, siiski oli tema levik laialdasem eelmiste Erkamiste ajal olnuist. Keeltega kõnelejatena esinesid enamasti naised, kuigi mehi nende keskel ei puudunud. Oli ka neid, kes võõrkeelt selgetasid.[339]. Keeltega kõnelemine algas 1879.aasta Erkamise ajal Vormsis,[340]. seda leiame Noarootsis,[341]. see levis jõudsasti Kidalas, kus keegi naine enam emakeelt kõnelda ei saanud, vaid mõni aeg isegi olme olukorras ja tõsi ainult võõrkeelt kõnelnud.[342]. Võõrkeele kõnelemist oli mujalgi, näiteks Kullamaa kihelkonnas.[343].

d) Nagu ekstaasi küllaste või mulilikumiste juures tihti, leidus ka Lõõnemaa Erkamises mitmesuguseid seaseid, isegi vaimuhaigusega selgetatavaid nähtusi. Paiguti näis, nagu oleksid tagasi tulnud XVIII sajandi näiapõletamise ajad, millal kõikjal nähti kurjade vaimude mõju ja valitsust. Priiskogudase ajalookirjutaja lausub nõrdimusega: "Hirmsa põrgu sügavusest saatis kurat võõvad vaimud välja, kes kinni püüdsid vaeseid inimese lapsi ja neid raskesse vaimu hullustusse juhtisid".[344].

---

338. Grabbi, Erkamise ajalugu, lk.13-15.
339. Graas, Die russischen Sekten I, lk.522; Vaimutuul ehk Erkamine 1877.aastal, lk.107
340. Tuttar, Dahl, Erkamise aeg, lk.59 (H.V.Dahl).
341. Seda ja teist, Kristlik Perekonna leht, 1924, lk.60 (J. Klaasmann).
342. Busch Kidala Erkamise ajalugu, lk.25.
343. Lõõnemaalt, Virulane, 1885, nr.38.
344. Vesmes, Erkamine eesti rahva keskel, lk.17-18.

Oli juhtumeid, kus tõiesti pöördunud ja usuliselt edasipüüdvad inimesed korraga tunnistasid endid kurjade vaimude mõju all olevateks, keda kurat hirmsa võlga käib vaevamas. Nad ei saavat enam süüa, juua ega magada hirmsa vaeva all. Kui neid keelitati Jumala poole palves pöörduma ning öeldi neile palvesõnad ette, siis Jumala nime asemel laususid nad kuradi nime. Vahest tunnetasid nad oma ihul kuradi kompamist ning nägid avasilmi kuradit. Kord tulnud põrguvürst Tahkurannas koerana tarre ja tahtnud magavat last kätkist ära viia. Isal õnnestunud siiski last "Meie Isa palve" lugemise ja piibliraamatu lõikidega päästa. Kurjade vaimude väljajamine tuli jällegi praktikasse. Seda tehti küll palvetega, küll väliste võtetega (pigistamisega, peksmisega jne), nende juures, kellel roojast vaimu arvati olevat.[345].

Mitmel pool tunnistasid inimesed endid "isa vaimu" kandjateks, kes suunavat neid tegema mitmesuguseid sundtoiminguid ning nõudvat nende kaudu seda ka teistelt: "Isa vaimu" käsul pidid inimesed maha heitma ja põrandal rullima, looma kombel ammuma, kuke viisil kirema, voodi alla ronima jm. Keegi Lõõnemaa mees tappis selle vaimu sunnil oma ema, sest ema nimi oli Eva. Eva oli aga süüdlane pattulangemises ning teda tuli ohvriks tuua.[346].

"Isa vaimu" tegevusalaks kujunesid eriti Kullamaa ja Martna kihelkonnad. Kullamaal Koluveres oli "Isa hõõgleks" Palu Ann (alias Agema Ann), kellega koos tegutsenud "taeva taadi pasunaks" nimetatud Vilu Rein. Palu Anne juurde asunud Hiiumaalt tulnud 21-aastane Mihkel Panmal. Viimane kuulutanud kohe vürst Nikoeliks ning temm kätte läinud kogu sealse ärganud rahva juhtimine.[347]. M.Panmal osutus hiljem vaimuhaigeks.

Martna kihelkonnas oli "isa vaimu" kandjaks keegi vana emake Anivere Ann, kellel oli suur mõju sealsete ärganute juures. Nende seas olid abielusuhted keelatud. Oli rango koguduse kari, vaimu mõjutusel pani Ann oma eksimud pooldajaid vangi külma künni või lauta. See kogudus lagunes 1889.aastal Anne surmaga.[348].

Need näited tõendavad, et ärganud rahva keskel liikus rohkesti ebanormaalse hingeeluga isikuid, kuid alati leidus küllalt inimesi, kes nendesse uskusid ja nende poolehoidjateks said.

Liikusid mitmesugused "vaimuinimesed", kes halastamatult hukka mõistsid teisiti mõtlejaid, tunnistades neid "valevaimu lasteks". Kui need tulid "vaimuinimeste" koosolekule või seltskonda, siis hüüti neile valju häälega " "patuste hais" ning mõned läinud eemale ja hakanud oksendama, sest nende süda läinud pahaks patuvingust, mis patusest välja tuleb.[349].

---

345. Vaimu tuul ehk ärkamine 1877.a.lk.107-108,122,131; Sarov, Ärkamine Lõõnemaal lk.98,132,133,148; Busch, Rõala ärkamise ajalugu,lk.40-41.
346. Mõned valevaimude tegevused,lk.236-237.
347. Grabbi, Ärkamise ajalugu,lk.32-34; Lõõnemaalt,Valgus 1884, 17.jaan.nr.1; Lõõnemaalt, Usuhullustus,Virulane,1884,nr.5.
348. Grabbi, Ärkamise ajalugu,lk.33-34; Busch,Rõala ärkamise ajalugu,lk.106.
349. Vaimutuul ehk ärkamine 1877.aastal,lk.131; Johanson,Helipühi liikumine Tallinnas,lk.103-106.

e) Usklikke ükskteisega siduv osadustunne, jumalasõnas esiletoodud vastastikune vennasarnastus ja jumalalastevaheline ükskteisesse kiindumine on juba algkristluse aegadest peale toonud usuinimeste vastu süüdistusi keelatud seksuaalvahekordades. Usuelamustest kaugel seisvatel süüdistajatel on olnud arusaamatu pühitsetute vahel valitseva ja neid siduva tunde tõeline iseloom. Iseõlvatus mõttemaailmas ja lodevates eluviisides viibides on nad seda oletanud ka usklikel. Lõunamaa Erkamise ajal esitati samad süüdistused usklikele, kõigepealt nende entusiastlikule tiivale.

Muidu kaunis erapooletult Eesti usuliikumisi kirjeldav Martin Lipp sattus Lõunamaa Erkamisel tekkinud kirikuvastaste usuliikumiste käsitlemisel raevu ning teeb nende kohta kõige ebaõigemad otsused. Tema ütleb, ilma vähema kahtlemiseta oma "Koduma kiriku ja hariduse loos": "Peale selle olasid priimsulised kui vaimulikud vennad ja õed - kõige lähemas lihalikus ühenduses".[350] Sama süüdistus tuuakse veel 1893.a.priikoguduse liikmete kohta Eestimaa kubermanguvalitsuse ametlikus väljaandes.[351] Õigeusu piiskop Donat oma 21. jaanuari 1897.a. vahekirjas Eestimaa kubernerile süüdistab Vormsis usuletulnuid kõige mustemas ebakõlbluses ning lisab, et see vastata tõelikult L.J-Österblomi õpetusele, kes väitta, et "Hoorus ja abielurikkumine ei ole patt, vaid selle vastu, kui see tehakse armastuses, asub selles eriline Jumala õnnistus, mis teeb inimest Jumala lapseks ning eraldab teda teistest inimlastest." [352].

Tõime ainult autoriteetsete isikute seisukohti selles küsimuses, puudutamata muude usuvastaste lihtinimeste arvamusi, milledes samad süüdistused korduvad.

Milline oli siis tegelik olukord? Vastuvaidlemattult on selge, et see üldistav seisukoht on kaugel tõest ning oma olemuselt on kas sihilik ja teadlik laim või siis tõelik teadmatus. Seejuures ei saa me eitada üksikuid kõlbluseõpetuste vastu eksimise juhtumeid, kuigi kindlaid andmeid nende esinemisest on väga piisut, ühegi usuliikumise tuntuma tegelase kohta neid ei esitata. Viimased kõik on rasketel vaenamise aegadel oma usukuulutustööd teinud tõelikus südamepuhtuses.

Kõige rohkem esineb ebakõlblust Martna ja Kullamaa prohvetite ja 'isa vaimu"kandjate seas. Vast siiski on ehk liiga üldistavad ja tõestamatud August Johannsoni sõnad, kui ta ütleb, nende kohta, et "need langesid kõik hirmsa porduelu sisse".[353] Samad süüdistused toodi "isa vaimu" kandjate vastu ka ajakirjanduses.[354] Nelmainitud Mihkel Pandla teod ei olnud samuti kõlbluseõpetele vastavad, mis on selgelt

350. Lipp, Koduma kiriku ja hariduse lugu II 3.lk.187.
351. K.S.S-j, Sekta prikokudov v volosti Anija Revelskago ujezda.Vremennik Estljandskoi gubernii I kn.1898. Revel 1894,lk.262. (Edasp S-j,Sekta prikokudov).
352. Iz arhiiva knjazja S.V.Sahovskogo III,lk.162.
353. Johannson, Helipühi liikumine Tallinnas,lk.103-106.
354. "i",Lõunamaakonnast, Usu määratsemine,Eesti Postimees, 1894,nr.6.

ta terviklikku olukorraga.[355] Martna ja Kullamaa segaste õpetuste seas leviseid ühtlasi tõsiliku askeesi nõudeid, mida leidus ka mujal[356], ning mis eriti tugevad olid Anivere Anne kogudustes.[357] Range askeesiga koos esineb kahjuks tihti ka askeesi nõuete tõsiliku ignoreerimine. Mõnel pool tungisid sisse patuta oleku õpetused, mille õigustamisel eneselõõndagi lubati.[358] Paralepa vii sepõva ootajate retke Vormsi ne juba nimetasime.[359] Kuid kas kõigil neil õpetustel ja segastel vooludel on mingit ühendust Lõõnemaa ärkamisega? Sellepärast puudub põhjus mende pärast üldisele äratusliikumisele ettepaneitoid teha ning seda vastutavaks teha mitmesuguste pühhopaatide tegevuse eest. Ärkamisaja tegelased ning samuti hiliisemate vabakirikliike voolude juhid o on alati ja järjekindlalt võidelnud igasuguste kõlblusnormide rikkumiste vastu ning neil on korda lõinud hoida eesti vabakirikiik liikumine puhas.

f) Kõik meie suuremad äratusliikumised on olnud rikkad ekstaasinähtustest. Seda nõeme ka Lõõnemaa ärkamise juures. Siin esineb peaiegi uue nähtusena hüppamine. Mis võiks olla selle põhjuseks?

1. Äratusliikumise ajastul oli taunitavate usunähtuste kriitikeerijatel kindel otsus: teisiti mõtlejais või tegutsejais asub vale vaim. Tollal nähti kõikjal mitmesuguste vaimude mõju, kord tegutses vale vaim, siis kuri vaim, vahel rõve vaim. Neid negatiivseid vaime otsiti igaühe juures, kelle seisukohtadega õpetuses või usupraktikas ei ühinetud. Õtleja ise aga tunnetas enamast, vahest ainsana õige Jumala Vaimu meelevallas olevana. Nii tunnistati ärkamiste ajal entusiastliku usuvoolu pooldajaid vale vaimu all olevateks. Samaaegselt hoitaid esimesed entusiasmi vastastele ette aga õige vaimu puudumist. Ning igas segases õpetuses ja võõrvaates nähti vale vaimu tegutsemist.

2. Mitmesuguste usuliste liialduste ja võõrseisukohtade puhul on siiski õigem pidada selle põhjuseks piibli õpetuse mitte mõistmist. Ärkamine levis rahvahulkades kaunis isetekkivalt. Tõnasod patukahetsuses vaevlejad olid homme juba evangelistid ning ülehomme rahva usulised juhid ja karjased. Piibli õpetuslikud seisukohad olid neile aga tundmad ning tihti jäidki seesugusteks. Olles tollal veel väga noored mehed, puudus neil ka eluaastatega omandatav elutarkus. Isegi liikumisega kaasa lõinud koolmeistrid olid suhteliselt võhe-

---

355. Grabbi, Ärkamise ajalugu, lk.32-33.
356. Johannson, Kelipühi liikumine Tallinnas, lk.103, 106.
357. Grabbi, Ärkamise ajalugu, lk.33-34.
358. Vaimu tuul ehk Ärkamine 1877.aastal, lk.151.
359. Grabbi, Ärkamise ajalugu, lk.30-31.

se haridusega ning mitteküllaldase piiblitundmisega, eriti kristluse sõnime arong ning seda segade jooksul varitsenud hädaohud olid neil teadmata. Sellega ka enamik mõndest polnud suutelised rahvast tarvilikul määral juhtima. Usuteadusliku haridusega Rootsimaalt tulnud õpetajad - misjonärid ei suutnud oma ligema tegevusala kuulajaskondagi küllaldaselt suunata, rääkimata veel kaugemal seisvat ja võõrkeelset rahvamassi, kellega neid peaaegu otsene kontakt puudus.

Võime sellega väita, et Läänemaa ärkamisaegsete mitmelaadiliste segaste voolude, samuti tundeusu liigse rõhutamise peamiseks põhjuseks oli sobivate juhtide puudumine. Samal seisukohal asus juba siis Th.Knothe ja hiljem on seda mõtet avaldanud Joh.Klanmann.[360].

Mitmete kodumaast ülle käinud usuliste ärkamiste seas on Läänemaa ärkamine viljakaim. Oli ärkamisi, mis suuremaid maa-alasid hõivasid ning rohkem südameid vallutasid, kuid nende ärkamiste viljad aastakümnete pärast kadusid. Läänemaa ärkamise tagajärjed on olnud kestvamad, need on jõudnud meie päevadeni, aastani millal selle ärkamise 100.juubelipäeva pühitsetakse.

Läänemaa ärkamise ajal saavutas Jumala austamine uue kvaliteedi. Pääsuteerõõm ja Jumala kiitus oli jõudnud kõrgeimale tasemele, oli muutunud vaimust kantud ülirõõmuks. Sellega seltsisid küll nähtused, mida meie ei oska seletada, millesse võime inimlikult kriitikaga suhtuda, kuid Jumal kasutas neid patuste päästmiseks, nende edasiviimiseks usuteel ja enda austamiseks.

Läänemaa ärkamine pani kõikumatu aluse jumalariigi töö meie kodumaal. Vaibuv vennastekogudus sai uut elu ning Jumal usaldas temale mitmeks aastakümneks uusi töövälju. Ärkamisaegsetes vennastelutedes karastusid priivennad ja said innukamatkis jumalariigi levitajateks. Nende kunagi külvatud seeme kannab tänapäevalgi vilja. Ärkamise ajal pandi alus esimesele legaalsele vabakirikule Eestis - baptistikogudusele, mis selle saja aasta jooksul on arenenud tõgevaks mitmeid usuvoole ühendavaks vabakirikuks meil. Ent kõige teistegi kodumaa hiliseamate vabakirkute ja usuvoolude liitted asuvad Läänemaa ärkamises. Sealt voolanud elujõud kosutavad jõtkuvalt rahva usuelu.

---

360. Meie endise armsa hoolekandja venna Th.Knothe kirjadest, lk.115-116; Seda ja teist, Kristlik Perekonna leht, 1924,lk.60-61.

2. PRIIKOGUDUSLIKU USULIIKUMISE ALGUS JA ARENG

Priikoguduse usuliikumine oli esimene uus usuliikumine, mis vennastekoguduse kõrvale LõõneMaa Ärkamise tagajärjel tekkis.

1. Priikogudusliku usuliikumise algus.

a) Esimene priikogudus Eestis asutati 2.oktoobril 1882. aastal (ukj.), kui Rõdala kiriku õpetaja heitis luteri kirikust välja 5 venda, kes omavahel olid pidanud Kristuse surma mälestamist. Need väljaheidetud olid Hans Krabi, Hans Hansberg, August Johannson, A.Kriit ja keegi V.K., kes selleega olid esimesed priikoguduse vennad. Sama 2.oktoobri õhtul ühinesid uue loodud kogudusega veel kuus õde.[375]

Uuele kogudusele selgus peagi usklike ristimise tähtsus. Nagu eelpool nägime, said 1882.aasta septembris Vormsis viibinud Rõdala vennad kooliõpetaja J.Hammermanni käest teada, et väliSmaal olla usklikke, kes endid olla usupõlves ristida laskmud.[376] See teade tegi Rõdala vendadele ristimise küsimuse tähtsaks. Nagu Hans Krabi meenutab, olla ta esmakordselt kuulnud usklike ristimisest siiski juba 1881.aastal, kui levinud kuuldus, et vennastekoguduse vend W.Wieckmann olla Tallinnas piiblitunnis rääkinud, et baptistide usutunnistus seista rohkem Jumala Sõna põhjal kui luterlastel, sest nemad ristivad inimesi vast siis, kui nad on usklikuks saanud. Seda kuuldes olla Hans Krabi koos Villem Rõõmusega kinnitanud, et nad on luterlased ja jäävad luterlasteks kuni surmani, ega taha sugugi "niisuguse hullu vaate usklikud olla".[377] Veel tulid teated uurahvale, et LõTimaal, eriti Muramaal, olla baptistimeelseid usklikke, kes üksnes täiskasvanuid ristida põrast nende pöördumist.[378] Kuid otsem tee ristimise piibellikku tõe juurde viis sügavama isikliku piibliuurimise kaudu, milles Ärkamisaja usklik ka hoolas oli. Algul ristisid priivennad piserdamisega, siiski mõned korrad kummuli alla vajutamisega ning siis viimaks nõudekohaselt seljali alla vajutamisega.

b) Mitmel pool on seletatud koguduse nime ("priikogudus") tekkimist sellega, et priivennad olla keeldunud kogudust riiklikult registreerimast, et olla riigist iseseisvad ja priid, sest registreerimise tunnistuse vastu võtmisega saavad "metsalise märgi". See seisukoht aga ei ole esialgne. Nimi "priikogudus" on lihtsalt tõlge Rootsimaal 1878.aastal P.Waldenströmi poolt asutatud vabakirikliku liikumise rahvapärasest nimetusest - frikyrkan. Sealgi oli usuliikumise tähtsamaks tunnuseks

---

375. Grabbi, Ärkamise ajalugu, lk.19-20, 23-25.
376. Sealsamas, lk.19-20.
377. Sealsamas, lk.28-30.
378. Minu elulugu, lk.33.

uskliku omavaheline Kristuse suure mõlestamine. Ristimise küsimuse lahendamine oli vaba, enamik oli lasteristimise pooldajad, kuid võeti enda keskele ka usklikuna ristituid. Kui 1884.aasta algul Haapsalus baptistlikule tõõle alus pandi, olid Vormsi usutegelased selle vastu ning soovitasid baptismi mitte astuda, vaid moodustada Rootsimaa vabakiriku (tollasegse sõnapruugi järgi "priikiriku") eeskujul kogudus, mille liikmed, kes lasteristimisega pole rahul, võivad lasta ennast südametunnistuse rahustamiseks ristida.[379]. Vormsi rootslased tunnistasid endid juba varsti pärast Eratussega va vabakoguduslasteks (=priikoguduslasteks). Nii olla Hiiumaale tulnud esimene usukuulutaja Hans Lindkvist ennast juba siis nimetanud priiusuliseks.[380]. Alles hilisemal ajal, kui baptistikogudus oli saanud riigilt suurema tegevusvabaduse, hakkasid mitmel põhjusel baptistidega mitte ühinenud priilased oma seisukoha kaitseks rõhutama oma priiust riigi seadusest vabaolekuga. Pole esialgne samuti hiljem mõnel pool avaldatud nimeseletus, et "olla priikoguduslane tähendab olla patust prii."

c) Nagu nägime oli Peterburi Saksa Baptistikoguduse juhtuste A.R.Schiewega sidemete otsimise algseks põhjuseks soov ühineda seaduse poolt tunnustatud usuühinguga ning selle tõttu pääseda vaenamistest ja saada vaba võimaluse evangeeliumi kuulutamiseks. Selle eesmärgiga saadetigi Peterburisse suhteid looma priivendade saatkond, millesse kuulus priikoguduse aktiivsemaid tegelasi Mihkel Krabi ja August Johanneson. Hiljem sai Eesti Peterburi Saksa Baptistikoguduse tõõpõlluks, kuid valdav enamus usklikke, nende seas ka õige saadikuid, Mihkel Krabi, baptisti koguduse ei astunud. Mis oli selle põhjus? Kas tahtmine iseseisvaks - priiks - jääda ning ennast riiklikult mitte registreerida? Aga selleks ju saatkond Peterburi saadeti.

Baptistikoguduse hilisem tegelik asutamine ning sellega kaasnev usklikkonna lahknemine omas eripõhjust. Siin põrkasid kokku kaks erinevat usuvaadet: emotsionaalset vaimutegevust taotlev entusiastlik usuvool ning kainevaateline õpetuslikke külge rõhutav usuvool. Viimase ellukutsujad Eestis olid tundeäärmustesse kaldunud usuavaldustes pettunud, otsisid elulähedasemat ja kainemat usukäsitust ning selle juures eemaldasid enda keskelt palju tundevoolu esindajaid, isegi neid, kes äärmustega kaasa ei läinud. Nagu eelpool vaatlesime, oli 1887.aastal tõusnud mitmesuguseid prohveteid, eri vaimude avastajaid ning liialdustele taastuleku ootajaid, kes endale rohkesti pooldajaid leidsid, just vaimutegevust taotlevate usklike seas. Nende liialdusse kaldunute taunimine laienes sellepärast ebaõigelt tervele tundeelamusi otsivale usklikkonnale ning kutsus välja nendest eemaldumise.

d) Vaatleme lähemalt prii- ja baptistliku võõlu lähenemist.

Läänemaa Ärkamise kõrgpunkt oli saavutatud 1882.aastal. Sellest peale algas tagasilöök. Kriti otsustav oli siin järgmine 1883.aasta, millal luteri vaimulikud olid üldiselt jõudnud veenduda, et Eratuslikumatest kiriku tõõle toetust ooda-

379. Grabbi, Ärkamise ajalugu, lk.28-30.
380. O.Allik, Mõned andmed Sv.Priiusukogudusest /käsikiri/ (Edaspr.: Allik, Mõned andmed Sv.Priiusukogudusest).

ta ei ole. Algas organiseeritud surve Erkamiste lõpetamiseks ning nende tagajärgede likvideerimiseks. Toetudes 1832.aasta kirikuseadusele saavutas kiriku juhtkond endale abiks politsei ja kohtuvõimu. Samal ajal oli usulilikumise käremeeles levinud juba mainitud "prohvetite" tegevus. Vägivahtuste vastu võitlesid mitmed kainevaatelised usklikud, eelkõige August Johannson, kes enda ümber teisigi koondas. Nende nimel saatis ta 1884.aasta algul kutse A.R.Schiewele tulla abiks korra loomisel. Korduvate kutsete peale tuligi viimane ning 23.veebruaril (ukj.) pidas oma esimese jutluse Eestis Haapsalus Hans Hõõveli majas.[381]

Rahvast oli kogunenud rohkesti mitmekümnete verstade tagant. Sriti rohkesti oli usklikke Ridalast, kuid ka mujalt. Koosolek algas oma tavalisel viisil elava laulu, hõiskava palve ja juubeldava rõõmuga. See oli kõik võõras ja hämmastav Peterburist tulnud teiste viisidega harjunud jutlustajale. Kui ta oli veel teada saanud muudest usklikrahva koosolekul esinevatest tundeavaldustest, siis tema hämmastus oli suur. Ta kirjutas pangi ühes saksakeelses vaimulikus ajakirjas: "Kui ma sügavasti seda kõike olin tähele pannud, ajas see mulle tema hirmu ja kartuse peale, ja ma oleksin parem jällegi tagasi pöördunud, sest siin leidsin ma tõesti raskeli segaduse ees, et ei teadnud, mis peale hakata. Usumõratsemisi on siin õige omal kohal, ja näitab tõesti otsegu oleks kurat ennast ümber pöördnud, et siin usklikkudele võiks õpetaja olla."[382]. Pole siis midagi imestada, et üllatunud ja solvunud Peterburi jutlustaja nõudis vaimulikul koosolekul rahu ning soovitas kõigil hõiskajatel minna selleks kõrtsi.

Me oleme siin kaugel, et ainagi hinnangut A.R.Schiewe õtlusele anda, püüame ükskõs näidata tema olukorda. Näidata on aga andestada. Igatahes leiab Karl Kaups, et sakslane Schiewe ei tundnud rahva keelt ja meelt ega osanud vast tabada igakord õiget joont".[383].

Praktiline tagajärg Schiewe ülesastumisest oli siiski see, et järgmisel päeval sai riatitud ainult väike osa kokkutulnud rahvast, kuna enamus, nii Ridalast tulnud hulgad, samuti mitmed Haapsalus elunevad, ei astunud seekord uude moodustatavasse kogudusse. Oli tekkinud lõhe usklikkonnas, hakkasid tegutsema teine teise kõrval kaks usklike riatimise alusel seisvat usklikkogudust.[384].

2. Üksikute Priikoguduste vaatlemine

Siin vaatleme üksikute priikoguduste asutamist ning nende arengut kuni 1914.aastani, sõ.o. Esimese maailmasõjani.

a)Priikoguduste hälliks oli loomulikult Läänemaa. Tähtsaim ja suurim kogudus oli Ridala, kust liikumine maakonna teistesse kihelkondadesse levis. Siinne kogudus oli priikoguduse liikumise suunaja vaid lühemat aega, kuni koguduse ühinemiseni baptismiga 1898.aastal.

---

381. Spuhl, Haapsalu Baptisti koguduse vanem,lk.61; Eesti Baptisti koguduse ajalooline album,lk.8-9.
382. Petermann, Teekäija sündimine,lk.1.
383. K.Kaups, Ajalooline elamus Ridalas,Teekäija 1937,lk.57 (Edasp.: Kaups, Ajalooline elamus Ridalas).
384. Veeres, Arkamine eesti rahva keskel, lk.19-20.

Ridala kogudus, nagu eelpool nägime, asutati 2.oktoobril 1882.aastal (ukj.). Rasked ajad olid kogudusel pärast Haapsalu baptistikogaduse asutamist, millest peale Juuala Jõna kuulutamine oli vaba ükskõs baptistidele ja muidugi ka läriku juhtimisel oleval vennastekogudusel. Privendade kogduse koosolekud toimusid salaja, alalises politsei vahelõsegamiste ja karistuste kartuses. Endiselt lõhkusid usklike ükskõsalt ja tekitasid lahkhelisid "prohvetid", kes esitasid oma ilmutusi ja unenägusid ning andsid omapäraseid "isakäskusid", mis piibli õpetusest kõrgemal seisid. Niisuguseid raskeid ajad kestsid usuliikumises kuni 1885.aastani. Selleks ajaks oli paljudes paikades vaibinud elav tunnistusõna.

Väike tuli siiski põles. Noor 21-aastane pärastetud noormees Tõnis Laas pidas 1883.aastal koosolekudd 6 versta Haapsalust eemal Mägari külas Kopli saunas, kus osavõtt oli algul inimest 6-7. Esimese aasta lõpul, enne Hans Krabi sõjaväkke minekut, oli Vormsi koolõpetaja J.Hammermann läpiku koosolekul soovitanud jätta lahkuva Hans Krabi asemel usklikele jutlustajaks ja juhiks Tõnis Laasi. Viimane võttis seda südamesse ning püüdis teha, mis suutis, alleslünud karja hoidamiseks. Töö kandis vilja. Väiksed sauna ruumid ei mahutanud varsti enam koosolijaid ning nüüd asuti Lõbe-Kopli tallu Hendrik Noormanni juurde. Puhkes ärkamine. Jälle ühinesid mitmed kogudusega ning kui Hans Krabi 13.septembril 1887.aastal naasis sõjaväeteenistusest, oli kogduses juba 140 liiget. L.J.Österbloni soovitusel olla loobutud usklike ristimise nõudest ning kogduses oli ka esmalt lapseristimisega ristituid.[385].

Kui Hans Krabi jõudis kodumaale tagasi, võeti teda kui kogduse asutajat suure rõõmu ja lootusega vastu. Kuid puudusid paljud H.Krabi ärkamisaegsed kaaslased. Mõnegi oli meelitanud maailm endiselle teele, mitmed olid sattnud mitmesuguste valeõpetuste ja õpetuste rägastikku ning osa oli lahkunud privendadest ning ühinenud Haapsalu baptistikogadusega. Kuid kõige suuremat meelehärmi valmistas noorele kogudusvanemale tõsiasi, et kogudus oli lahkunud piibellikult ristimise aluselt (koguduse 140 liikmest oli ainult 40 ristitud allakastmisega). Oma esmatähtsaks ülesandeks pidas H.Krabi nüüd äratustöö kõrval koguduse tagasi juhtimist õige ristimisõpetuse juurde. Pärast mõningaid läbirääkimisi 1888.aasta palmipuudepühal otsustasid koguduse vanemad lahtestada kogudusés ühine allakastmisega usklike ristimine. Järgnes esimene 35 koguduseliikme ristimine Kiltsi Lamme järves. Ristis Hans Krabi. Kuid et tema oli enne sõjaväeteenistusse minekut ristitud piserdamisega, ristis teda nüüd enne teisi Hallenni allakastmisega. Varsti pärast seda ristiti ka Võnnu koguduse liikmed, kus seni oli valitsenud lapseristimise õpetus. Võnnu liikmed ühinesid Ridala kogadusega ning siis oli juba 1889.aasta sügisel Ridalas kokku 303 liiget. Selmisel, s.o.1888.aastal oli valmis saanud Ridala koguduse palvemaja läpikul.[386].

---

385. Seelemas,lk.19-20; Busch,Ridala ärkamise ajalugu,lk. 36,41; T.Laas, 50.aasta juubelipüevad Ridalas /käsikiri/.
386. Veemes, Ärkamine eesti rahva keskel,lk.20-23.

1889.aastal varitses kogudust uus sisemine hädaoht. Koguduse õdede seas oli levinud õpetus, mis nõudis lahtiste juuste kandmist. Mõned juhtivad vennad toetasid õdede seisukohta ning kogudust ähvardas uus lõhenemine. Kuid noor H.Krabi suutis nädata selle õpetuse ebapiibellikkust.[387]

Ministrite Nõukogu määrusega 4.juulist 1894.aastast tugevdati politsei järelevalvet vaimulikkude koosolekute üle. Koosolekud, mida ei korraldanud riigivalitsuse poolt lubatud või luteri kiriku eestkostmise all olevad usuorganisatsioonid (baptisti ja vennaste kogudused, ehkki nendegi tegevust kitsendati tublisti), tunnistati keelatuks samal alusel nagu ilma loata peetavad ilmalikud koosolekud ning nende karistusmäärad võrdlustati. Nii võis nüüd karistada loata vaimuliku koosoleku pidamise eest majaperemeest ja koosolejat kuni 30 päevase vangistusega ehk kuni 100 rublase rahatrahviga. Sellest peale tuli könelejatel vendadel ja koosolekuruume andjatel olla vangis pikemad ajad, sest rahatrahvi tasumiseks puudusid vaestel inimestel võimalused. Kõige rohkem esines karistusi Pärnus, Kehras ja Hiiumaal, vähem oli neid Lõuna-Eestis.[388] Sagedaste vangistuste eest oli H.Krabi 1895.aastal Tallinna asumud, et Tallinna väikses koguduses tagasitõsbunumalt ja vähem silmapaistvalt tõõtada.

Palju südasevalu valmistas priilaste abiellumise küsimus. Nad olid lahkunud luteri kirikust, sellepärast kiriku vaimulikud neid ei laulatanud, omal aga tunnistatud koguduse puudus. Riiklikku abieluregistreerimist Venemaal veel ei olnud, nii et priilaste abielud olid seaduse ees õiguses vabad kooselamised, mis mingit juriidilist õigust ei andnud. Nendest abieludest sündinud lapsed pandi vallavalitsustes kirja vallaliste lastena ema nime järgi ning nendel puudus pärimise õigus isa varale. Baptistidel seda ohtu ei olnud, sest nende abielud registreeriti vallavalitsuses (politseis) seaduslikena.

Pärast Haapsalu baptistikoguduse asutamist olla 1884.aasta 15.maiks esitanud üle 20 priikoguduse venna, kes baptistikoguduse liikmed polnud, kubermanguvalitsusele avalduse, et neid kinnitataks baptisti jutlustajateks, sest neid on baptistide viisi kohaselt ristitud. Kubermanguvalitsuse järelpärimisele vastates protesteeris A.R.Schiewe nende kinnitamise vastu ning neid ka ti jutlustajateks kinnitamata.[389] Nüüd rangemate tagakiusamiste ajal tõusis teravamalt päevakorda kahe usuvoolu ühinemise mõte. Juba 1887.aastal tehti esimene ühinemise üritus. See luhtus, sest baptistide poolt püsis endine eitav seisukoht rõõmuhõiskamisrikaste koosolekute suhtes. Samuti tegid priivennad ettepaneku baptistikoguduse mõningate liikmete elukohtade kohta. 1888.aastal tehti

---

387. Grabbi, Ärkamise ajalugu, lk.36-38.
388. Sealsamas, lk.65-66.
389. A.R.Schiewe, Teine misjonireis Eestimaale /käsikiri/.

uus Ühinemiskatse, kuid see põrkas õpetuslike erinevuste vastu. Priivennad kalduvad tõsieliku pühitsuse õpetuse poole, väites, et uuestisündinu südda saab Püha Vaimu templiks ning on vaba kõigest patust. Sellega ei saanud Ühinenda baptistivennad. Samuti oli ülirõõmu küsimus endiselt takistuseks. 1890.aastal toimunud läbirääkimistel seisis tõkkena ees ikka hüppamine, millest mõned baptistivennad nõgid takistust Ühinemiseks, kuid siin A.Johannson oli leebemaks muutunud. Veel arutas Haapsalu kogudus 18.oktoobril 1892.aastal priilaste Ühinemise soovi, kuid otsus jäi tegemata. Vahepeal oli Mihkel Krabi olnud pikemat aega Haapsalu vanglas, kus teda oli õrkamisaegade vana kaaslane August Johannson vaatama tulnud. Vangikoja müüride vahel toimus kahe usuvoolu juhtiva tegelase vahel läpitus, tõrkas endine vennasmestus ning valmis Ühinemisplaan. Vangist vabanenud, hakkas M. Krabi Ühinemismõtet Ridala vendade seas tutuvustama ning priilaste ja baptistide Ühinemine kerkis uuesti reaalselt päevakorda, sest raske olukord sundis priivendi tõsisemalt Ühinemist taotlema ja, kui tarvis, selleks ka ohvrit tooma. Teinegi pool oli muutunud järeleandlikumaks. Baptisti konverentsil 6-7.juunil 1897.aastal Pärnus võeti Ühinemise küsimus tõsiselt arutusele ning peeti Ühinemist väga soovitatavaks. Ka priivennad jaanipäeva konverentsil pooldasid enamikus seda, sest 50 vennast olid üksnes 4 vastu. Ühinemise konverents kahe usuvoolu vendade vahel peeti 2.augustil 1897.aastal Haapsalus. Baptistivendadest olid teiste seas kohal J.Hill Pärnust, A.Tetermann Tallinnast, P.Kaups Kärdlast ja A.Johannson Haapsalust. Priivendadest oli peale Ridala vendade konverentsile tulnud Hans Krabi Tallinnast ja Jaan Brandmann Harvast. Läbirääkimisel juhtasid Vällem Tott ja August Johannson. Lõplik Ühinemise otsus tehti siiski alles 1.detsembril 1897.aastal ühisnõupidamisel Haapsalus. Pikkade arutuste järel kirjutati viimaks ühinemisprotokoll August Johannsoni ja Jüri Zeisigi ning Jaan Pootsi ja Mihkel Krabi poolt alla. Asutatud Ridala baptistikogudus jäi esialgu Haapsalu koguduse alla. Koos Ridala vennaga toimetas Haapsalu jutlustaja A.Johannson kõik Ridala koguduse usutoimingud. Haapsalus elumsvatel priikoguduse liikmetel tuli astuda Haapsalu baptistikogudusse või jääda Ridala baptistikogudusse, sest Haapsalus <u>teist baptistikogudust asutada ei lubatud. Tallinnas lubati siiski asutada</u> priilastest oma baptisti kogudus. Ridala vendade ettepanek, et baptistikogudusse mitte astunud priikoguduse liikmetel lubataks mõni aeg osa võtta uutes asutatavates kogudustes Kristuse surma mälestamistest, lükati tagasi pärast neli tundi kestnud mõttevahetust. Võnnu ja Saunja priivennad M.Pett, M. Reitel ja J.Niin nõupidamisel ühinemise otsusega ei nõustunud ning jäid eemale. Ridala kogudusest astusid uude Ridala Baptisti kogudusse 168.liiget, kuna peaaegu samapalju jäid endiselt priilasteks.[390]. Ridala koguduse edaspidine areng tuleb vaatluse alla baptistikogudusi käsitlevas osas.

---

390. Protokoll- Buch der evang lischen Gemeinde gläubiggetaufter Christen zu Haapsal, Protokolli d Nr.74,18.aug. 1892.a.Nr.110,15.juun.1897.a.Nr.111,28.juuni 1897.a.nr. 113 2.aug.1897.a. ja 117, 1.jaan.1898.(Edasp.: Haapsalu Baptisti koguduse protokolliraamat); Busch, Ridala ärkamise ajalugu,lk.46-49;Vesmes,Ärkamine eesti rahva keskel,lk.28-31;Kaldaäpp,Ärkam.ajalugu,lk.85-88;50 aastat [illegible] rahvas,lk.48.

keskel, lk 28-31; Grabbi, Ärkamise ajalugu, lk 65-68; 50 aastat apostlite radadel, lk. 48.

Haapsalu prii[illegible]kogudus asutati kaks aastat p[illegible]rast sealset baptistikogudust, sellega 1886.aastal. Koguduses oli liikmeks V[illegible]nnu vallataliitaja Mart Reitel, kes suure õnnistusega t[illegible]tas Jumala riigis. 1895.aastal oli koguduse jutlustajaks Ans Leppiko.[391]

V[illegible]nnus (hiljem ka Saunja ja Vedra kogudusteks nimetatu) algas usut[illegible]s mitme usukuulutaja kaudu, nii 1877.aastal Vedras Sutlepa koolio[illegible]petaja G.Umda l[illegible]bi, 1878.aastal Kiidriku k[illegible]las Priidu Spuhli l[illegible]i. 1879.aastal asus V[illegible]nnu koolio[illegible]petajaks Paslepa seminari lõpuvandik Juhan Klanmann, kes sai s[illegible]al juhtivaks isikuks usuõpetuses. Suurem ärkamine oli 1880. aastal. Omaette leivamurdmisega koguduslik osadus asutati koos Ridala kogudusega. Kui Ridalas 1882.aastal selgus usklike ristimine, siis jäi V[illegible]nnu kogudus lapseristimise aluselle Ridalast iseseisvaks, seda vist koolio[illegible]petajate J.Klanmanni ja J.Reinansi m[illegible]jul. T[illegible]htsamaid t[illegible][illegible]tegijaid oli Mihkel Pett, Villem Tott, Villem R[illegible][illegible]mus, hiljem Jaan ja Juhan Niin. Kolm esimest koos koolio[illegible]petajatega olid m[illegible]ni aeg vennastekoguduse liikmed. V[illegible]nnu iseseisvaks saamisel ühinesid nendega Koarootsi usklikud, nende seas ka rootslasi Kristjan Nymaniga eesotsas. Vaimulikke koosolekuid peeti Triigil, Saunjas, Taeblas, V[illegible]nnus, Suures N[illegible]mmk[illegible]las, Vedras jm.1883.aastal selgus V[illegible]nnu liikmetel Ridala vendade selgitusel usklike ristimine ning V[illegible]nnu kogudus liitus Ridala kogudusega. Kui 1897.aastal Ridala kogudus otsustas ühineda baptistidega, siis ei l[illegible]inud sellega kaasa osa V[illegible]nnu usklikke ning jäi iseseisvaks prii-koguduseks J.Kiine, M.Petti ja M.Reiteliga eesotsas.[392]

Viljakamaid t[illegible][illegible]tegijaid V[illegible]nnus ja hiljem Ridalas olid kaks Villemit - Tott ja R[illegible][illegible]mus.

Villem Tott (1859-1902), p[illegible]rit V[illegible]nnu vallast, oli ametilt r[illegible]tsep. Usklikuks sai 1878.aastal. Ühines 1888.aastal koos teiste v[illegible]nnulastega Ridala kogudusega. Ta oli koguduse v[illegible]imekaim tegelane, oli erakordne k[illegible]neleja, organisaator ja koguduslik kasvataja. Ta organiseeris koguduses vennastekoguduse eeskujul erikoosolekud peremeestele, peremeestele, noortele meestele ja t[illegible]tarlastele.

Villem R[illegible][illegible]mus (1849-1923) sündis Sinalepa vallas talupere[illegible]mehe Ükaiku pojana. Usklikus sai ta 1880.aastal ning liitus V[illegible]nnu usklikega. Hiljem tegutses teenagi Ridala koguduses. Tal oli eriline kingitus anda ning tema k[illegible]neldes tulid hulgad patutseadvusele. V.R[illegible][illegible]musa misjonireisid viisid teda koduma k[illegible]ikidesse nurkadesse, isegi v[illegible]ljapoole kodumaad.[393]

Koguduse Metskülla jaoskonna t[illegible][illegible]d juhatas 1890.aastal Andres Viiand.[394]

Kaunis sarnane k[illegible]ekäik V[illegible]nnu kogudusega oli ka Märjavalla kogudusel. Esimene ärkamine seal oli 1880.aastal. Päljud tulid p[illegible]rdumisele ja hakkasid ise evangeliseerima. Nende seas oli ka Parila koolio[illegible]petaja v[illegible]õraspoeg August Johanneson.

---

391. 50aastat apostlite radadel,lk.144; Haapsalu Baptistikoguduse protokolliraamat.Protokoll nr.98,8.juuli 1895.a.
392. Busch,Ridala ärkamise ajalugu,lk.113; A.Seppur,Jees.Krist. Evg.Priikoguduse tekkimine ja levimine Läänemaa ärkamises. Toronto 1970,lk.51.(Edaspidi:Seppur,Jees.Krist.Evg.Priikoguduse tekkimine)
393. Lepp, Kaks Villemit, Teekäija,1934,lk.166-167.
394. Ajaloolisi andmeid Nõva kohta /käsikiri/.

Kirikust lahkumise järel 1882. aastal ühines enamik uuelikke Võnnu kogudusega ja alustas omavahelisi leivamurdmisi. Koos Võnnu liikmetega ühinesid nad pärast ristimist 1888. aastal Rõdala kogudusega. Kui Rõdala kogudus ühines 1897. aastal baptistidega, jäi umbes 30 isikut edasi priilasteks ning nad tõõtasid edaspidi iseseisvalt. Kui Hans Krabi astus 1905. aastal Tallinnast Mõevalda, ning siin baptistliku tõõ korraldas, vaibus priikoguduse tegevus. Kuid hiljem algas seal uuesti priikoguduse tõõ, kui kogudusevanemaks oli August Krabi.[394a]

Nassu kogudus võrsus Rõdala vendade tõõpõlluna. Kohapealseteks tõõtegijateks kujunesid H.Koppel ja M.Rõtsep, eriti teine oli vaimukõllamo kõneleja. Tõõd kahjustasid aga hiljem mitmed vaimulikumised, mille küüsi langes ka M.Rõtsep. Kuid kogudusliikmete enamik jäi püsima kainetele radadele ning elas edaspidi läbi mitmeid õnnistusi. Nassu priikogudus peab oma asutamisajaks 1887. aastat.[395]

Noarootsi kihelkonda Sutlepsa jõudis õrkumine kohe pärast Noarootsi õrkumise puhkemist. 1877. aastal peeti siin juba omavahelisi leivamurdmisi. Hiljem tekkis sinna baptistikogudus, mida juhatas K.Ängbusk, kuid sinna jäid tegutsema veel priivennad.[396]

Noarootsis Rõguldis algas usutõõ L.J.Österblomi ja T.E.Thoreni tegevuse mõjutusel. A.Falki kaudu 1877. aastal alustati omavahelisi Kristuse surma mõõlestamisi ning moodustati kohalik rootsi priikoguduslik osadus. Seda aastat pidas hiljem kahekümnendatel aastatel ametlikult asutatud "Rõguldi Kristlaste Vabakogudus" oma tegelikuks alustamise aastaks.[397]

Nagu eelpool tõhele panime, algas Vormsi saarel vaba leivamurdmine juba varsti pärast õrkumise puhkemist, seda arvatavasti "Rootsi Misjoniliidu" eeskujul, kus seda praktiseeriti. Teated sellest jõudsid Vormsi muidugi L.J.Österblomi kaudu. Need väikesed leivamurdmise osaduslikud rakud panid aluse hilisemale rohkem organiseeritud priikoguduselo, mille kooskõimise kohad olid peamegu igas Vormsi külas. Kõidi koos talumajades ning palvemajas Rõlby külas. See palvemaja oli ehitatud juba Österblomi ajal, s.o. enne 1887. aastat, Ühis elt kogu küla poolt ning seal peeti koosolekuid ühiselt kõigi usuvooludega. Vormsis olid tollal kohalik priikogudus, peale selle Rõdala priikoguduse ja Haapsalu baptistikoguduse liikmeid. Vormsis käisid koosolekuid pidamas Tõnis Lass ning Hans ja Mihkel Krabi, kes kõnelesid eesti keeles ilma tõlgita. Kohaliku priikoguduse liikmeid ristiti ning murti neile leiba vahel Vormsis, vahel Rõdalas. Priikoguduse kohapealseid tähtsamaid tegelasi oli Paslepa seminari kavendik koolmeister Johann Hammermann ning Johan Hörnström. Viimane alustas laulukoori tõõd Kõrrelõtis, see küla saigi priikoguduse keskuseks Vormsis. Pühapõevakool oli asutatud Österblomi ajal Johan Hõrdströmi poolt. Priikogudus kannatas siingi rõnki vaenamisi, kuna võimude poolt lubatud baptistikogudus võis vabalt tegutseda. 1891. aastal keelati lõpuks koosolekud taludes ja priilastel ka palvemajas. Leetes baptistide kaitse

---

394a Busch, Rõdala õrkmise ajalugu, lk.117-119.
395. Sealsamas, lk.121-123.
396. 50 aastat apostlite radadel, lk.34-35.
397. Võitluse teedel, lk.32-33.

all vabamat elu kingiti 1902. aastal Rälby palvemaja baptistikogudusele. Peale selle, et kohalik apostliku õigeusu kirik takistas palvemaja endale ülle võtta. Kuid sellest polnud vähematki kasu, sest politsei keelas peale baptistide muudel seal tegutsemise.[398]

Kuijõe priikogudus Kullamaa kihelkonnas Piirsalus võrsus vennastekoguduse tõttu. Vennastekoguduse palvemajas hakkasid kuulutama kõige Kidala vennad Mihkel Krabi ja Tõnis Laas. Nad viisid vennastekoguduse liikmete koosolekule mitte ainult päästesõnumi, vaid ka usuinimese rõõmu, kirikust võõrdumise ning usklike ristimise. Esimesed ristimised olid 1884. a. Mihkel Pannali poolt, kuid kummuli vee alla vajutamisega. Peagi tungisid Piirsalu rahva koosolekule segased asjad, tuli Kullamaa kihelkonna Laukna külla Algema Ann oma poddajate vendadega ning tegi siin palju pahandust oma prohvetikuulutamistega. Ka Mihkel Pannal langes uutust, nimetas ennast võrst Mihaeliks, kuid elas kõlvatut elu. Kidala vendadel kulus palju vaeva selle segase vaimu tõttu likvideerimiseks, kuid uputõõ kannatas selle all siiski rohkesti, seda veel edaspidigi.[399] Priikoguduse alustamise aastaks peetakse 1884. aastat. Kogudusvanemaks sai 1888. aastal vennastekoguduse vanema venna poeg Johan Sillart (1842-1921), kes oli kõster-koolipõetaja. Nüüd pidi ta loomulikult sellest ametist lahkuma. Valitsusvõimude väline surve ning koguduse sisemised raskused, mida vaimujuhtimise teotlejad jätkuvalt tekitasid, sundis kogudust legaliseerimisele ning see ühines 1903. aastal baptistidega.[400]

b) Suuremaks priikoguduse tõõpõlluks kujunes siiski Hiiumaa.

Nagu eelpool tähele panime, algas äratuslikumine Hiiumaal 1882. aastal, nimelt vennastekoguduse liikmete seas. Kolme vennastekoguduse liikme S.Viherpuu, P.Ellori ja M.Rätsepa kodud said paikadeks, kust Kammas Hansu kuulutussõna alustas võidukäiku Hiiu saarel. Vennaste tõõtegija Hans Kaupsi poeg Peeter oli esimeste päästetute seas, kes tunnistama hakkas. Evangeelne sõna oli haaranud ka isikuid väljaspool vennaste ringi, nagu Peet ja Juhan Sauerit, Mihkel Tüüri ja teisi ning nende perekondi. Äratusliikumine ei jäänud lauaks kirikliikmete rasmidesse. Juba sama, s.o. 1882. aasta suvel peeti Suuremõisa vallas Palu külas Halli pere uskliku vaheline leivamurdmine. Vähe hiljem ka Tubala külas Simuna talus Peet Saueri juures. Leiba murdis Peet Sauer. Usklike omavahelistest leivamurdmistest ei võtnud algul paljud osa, ka Peeter Kaups suhtus tollal sellesse eitavalt.

Samal ajal muutus usklike seas elavaks ristimise küsimus. Kui aga 1883. aastal käisid Hiiumaal Mihkel Krabi ja August Johannson ning samuti Tõnis Laas ja Jüri Teeisig, siis tõusis nende kaudu ristimine päevakorda. Mihkel Krabi, kes vast oli Vormsis ristimas käinud, ristis 1883. aasta septembris Suuremõisa vallas Kroosa heinamaal suures veeaugus esimesed hiidlased Juhan Saueri, Madli Laudi ja Liisa Hiiuse. Vähe hiljem, kuu lõpul, ristis M.Krabi sealsamas veel Jüri Huuki, Mari Holli, Liisa Keskküla ja Ann Pilbaki. Erinevalt hiilisematest ristimistest ristiti siis veel kummuli vee alla vajutamisega.

Usklike omavaheline õhtusõõmaja pidamine ning veel ristimine oli kirikuseaduse jõme rikkumine ning 1883. aasta sügisajal hoiatis Pühalepa kiriku õpetaja Paul Theodor Hermann 30 liikme ümber

---

398. Gjördman, Johan Hörnström, tuline usumees, lk.122-123; Iz arhiva knjazja S.V.Šahovskoga III, lk.7-15; Eesti Baptisti koguduste ajalooline album, lk.124; H.V.Dahl, Ajaloolisi andmeid Vormsi baptistikogudusest (käsikiri) (Edaspidi: Dahl, Ajaloolised andmed Vormsi baptistikogudusest)

399. Grabbi, Ärkamise ajalugu, lk.63; Julius Tuulberg, Kuijõe koguduse ajalooline ülevaade /käsikiri/ (Edaspidi: Tuulberg, Kuijõe koguduse ajalooline ülevaade).

400. 50 aastat apostlite radadel, lk.61-62, 122-123.

luteri kirikust välja. Hiiu saarele oli tekkinud priikogudus.[401] Seda kogudust tunneme hiljem Palade priikoguduse nime all. Koguduse juhtivaks vennaks jäi Peet Sauer. Samal ajal silvenesid seal, nagu mujalgi, usklikrahva vaenamised. Kooskäimised olid keelatud, kokkutulnuid kimbutati, kuulutajad ja majaperemehed, kellede juures palvetunde peeti, langesid karistuse alla. Ainus pääsetee survest vabanemiseks jäi ühinemine seadusega lubatud ususeltsiga. Pealegi selgus veel paljudele, et kummuli ristimist mujal päästetud rahva seas ei esine ning see pole piibellik.

Kuuldused Haapsalu priilaste ristimisest 1884. aasta veebruaris A.R.Schiewe poolt jõudsid Hiiumaale. Valmis otsus sõita Haapsallu, kui Schiewe jälle seal on, ning lasta ennast ristida. Peeter Kuusik ja Johan Jõema käisid juba aprillis Haapsalus ristimise võimalusi järele kuulamas.[402] Tagajärg oli, et Hiiumaa usklikud astusid Haapsalu Baptistikogudusse jaoskonnana ning nad ristiti osaliselt Haapsalus, osaliselt Hiiumaal. Lähemalt vaatleme neid ristimisi Kärdla Baptistikoguduse käsitlemisel.

Hentisima mandri usutõe lähemasest Haapsalus 1884. aasta veebruaris. Sama toimus ka Hiiumaal. Teades Haapsalu kogemustest Peterburi jutlustaja ebasoosivast suhtumisest rõõmukõllastesse palvetesse ning muudesse tundemusu avaldustesse koosolekuil, hoiatasid vennad rahvast, et nad A.R.Schiewe kohal viibides vaikselt käituksid ega hakkaks rõõmutsema. Seda tehtigi ning Schiewe Hiiumaal olles olid koosolekud vaiksed ja rahulikud. Tema lahkudes kõlasid jälle talutubades hõiskamine ja rõõmulaulu hüüded ning miski ei takistanud päästetute ülevoolavat rõõmu. Kuid see kahepalne olek ei olnud ennatkulu südame järgi ning juba 1885.aastal tekkis usklike vahel selles lahkarvamus. Kevadel 1886. aastal tulid vennad kokku ja otsustasid tulevikus mitte enam varjata oma loomulikku olekut, millest neid Jumala Püha Vaimu läbi on kutsutud. Nad ütlesid, et kõigi kui neid selle pärast baptistikogudusest peaks välja heidetama, tahavad nad sellega rahule jääda ja olla vabad, nagu Kõdala kogudus on. A.R.Schiewe tuli taas Hiiumaale. Temaga olid kaasas Johan Kargel Peterburist ning A.Johannson, K.Engbusk, A.Petermann ja J.Hansmann. Koguduse koosolek peeti 18.(5.) juunil 1886. aastal Kukka külas. Schiewe oli siiski teada saanud entusiasmi avaldustest Hiiumaal. Ta oli juba enne kui duvalt Haapsalu koguduse keskel viibides küsinud nende nähtuste esinemisest Hiiumaal, kuid siis olid Haapsalu vennad (J.Teesiig jt.) teda selles rahustanud. Nüüd oli siiski Schiewe selles veendunud, pidas selle vaimu õhutajateks Peet Sauerit, Juhan Sauerit ja Andres Korsenit ning pani ette need kolm vende kogudusest välja heita. Et tema ettepanek pooldamist ei leidnud, otsustas Schiewe terve olemasolev Hiiumaa tõe lõpetada ning uus tõe organiseerida, kuhu liikmed jälle üksikult ja valides vastu võtta. Nii tehtigi. Uude kogudusse jäeti vastu võtmata viis endist liiget. Peagi ühines nende viiega veel teisi, nii et uuest Kärdla kogudusest jäi välja 31 isikut. Uude kogudusse astus aga 87 liiget. Nende 31 liikmega alustas priikogudus 1886. aasta heinamaarjapäeval, s.o. 2. juulil Paladel Hiiukülas oma tegevust. Tõe juhtivateks vendadeks said Peet ja Juhan Sauer, Mihkel Tüür ja M. Tikka.[403]

---

401. Heinla, Ajalooline kokkuvõte Kärdla Baptisti kogudusest, lk.17-19.
402. Samasama, lk. 20
403. Kunstmaa, Vaimulik liikumine Läänе-Eestis, lk.36-40; Heinla, Ajalooline kokkuvõte Kärdla Baptisti kogudusest, lk. 25-26; S(ornhard) Saue, Peet Saueri elulooolisi andmeid /käsikiri/ Seppur, Jees.Krist.Avg.Priikoguduse tekkimine, lk.33-35; /J.Kaupa/, Baptisti ja priilaste algvahekord /käsikiri/(Ädaspidi: Kaupa,J.Baptisti ja priilaste algvahekord); Arkamine Hiiumaal,nr.11,lk.13-14.

Ühise Hiiumaa usklikkoguduse asemel oli tulnud kaks teineteisesse kibestunult suhtuvat Jumala rahva Ühendust. Samaaegselt tugevnes võimude surve priivendadele, omal ajal ilusalt alanud töö ning mitmes külas puhkenud ärkamine tõkestati. Lugematud korrad käisid Hiiu saare kuulutajad venead kohtuid mööda, määrati vangistusi ja trahviti. 1883. aastal ristitud Jüri Huuki sõnade järgi olla mõned heatahtlikud kohtunikud soovitanud priivendadel veel nüüdki registreeruda mõne Venemaal lubatud ususeltsi nime all, et saada tegutsemise vabadus. Kuid nüüd oli tekkinud mingi tõrge registreerimisele, keelduti kategooriliselt sellest, leiti selles "metsalise märgi" vastuvõtmist ning küsimus ele kohtus usutunnistuse kohta vastati vaid: "Oleme Jeesuse Kristuse usku". Kuid sellist usunime Vene riigis ei olnud. [404]

Hiiumaa priilased olid pärast lahknemist ja sellele järgnenud politseilise usuvõnamise tõusu algul lõdud. Olid lõppenud suuremad rahvakoosolekud, käidi koos vaid vähemal arvul peresid mööda või metsa all. Viibiti rohkem väljaspool Hiiumaad, külastati Vormsi tunderikkaid koosolekuid, 1887. aasta oktoobris sõideti hulgaliselt Kidalasse, kus priikogudus vabamalt tegutses. Hiidlased aga Kidala kogudusega ei ühinenud, sest Kidalas leidus tollal veel lapsoristimise pooldajaid. Kui Hans Krabi 1887. aasta septembris sõjavõeteenistusest naasis ning Kidalas usklike ristimise läbi viis, siis tulid H. Krabi ja V. Tott järgmise aasta kolmekuningapäeval Hiiumaale ning sealsed usklikud - priilased ühinesid Kidala kogudusega. Nüüd hakkasid lähemas vennad tihedamini Hiiumaad külastama, usutõde tuli uus ind ning ärkamine levis külades. [405] Vaheldurva eduga tõstati ka järgnevatel aastatel. Soojad ärkamisajad vaheldusid aastatega, millal tugevnes taas vaenasine. Eriti rasked ajad saabusid 1894. aasta järel.

Uus vabadus saabus 1905. aasta 17. oktoobri manifestiga, millega lubati ka usuvabadust. Kuigi antud vabadused sama aasta detsembris tegelikult tagasi võeti, sõlmis siiski kergendus vaimulike koosolekute pidamises. Nüüs, nagu tahaks riigivõim usulises tegevuses leida vastumõju levivale revolutsioonilisele meelsusele. Priikoguduse juhi Peet Saueri palve peale lubas siseminister 1906. aastal priikogudust kõikjal avalikult tegutseda, kui see oma koosolekud registreerib, kuigi kogudus juriidilise isiku õigust ei saanud. Järgnesid edu ja õnnistuse, kuid ka sisemise võitluse ja raskuste ajad. [406] Uued kitsendused algasid igal pool jällo maailmasõja aegadel.

Paladelt siirdus usulilikumine Nõina kihelkonda Jausasse. Esimene usukuulutaja oli siin Madis Sergo. Ta oli usule tulnud Palade vendade kaudu Suurevalla Hiiekülas. Klas nüüd Haapsalus, kuid 1880. (M. Vesmese andmeil 1889.) aastal oma sünnikodu ja sugulasi külastades, pidas siin mõned vaimulikud koosolekud. Tema lahkumiskoosolekul 6. jaanuaril 1891. aastal tuli meeleparanduselo esimene Jausa kohalik inimene - tütarlaps Mare Jaakson. Sellest kuulda saanud hakkasid Suurevalla vennad Mihkel Tikka, Mihkel Tüür jt. Jausas palvekoosolekuid pidama. Mitmed tulid usulisele pöördumisele, neid ristiti ning 1892. aastal kujunes Jausal

404. Minu elulugu, lk. 66.
405. Vesmes, Ärkamine eesti rahva keskel, lk. 31-32; Grabbi, Ärkamise ajalugu, lk. 38-39.
406. Ärkamine Hiiumaal, nr. 11, lk. 14; Seppur, Jees. Kristl. Evg. Priikoguduse tekkimine, lk. 69.

Suurevalla Palade kindel tõõpunkt. Järgmisest aastast alates peeti koosolekuid järjekindlalt kaks korda kuus. Algul toimusid vaimulikud talitused Jausa usklikele veel Suurevallas, kuid 1894. aastast toimetas neid peet Sauer juba Jausas.Selleks ajaks oli kohapeal usule tulnud mitmeid mehi, kes kujunesid tõsedateks tõõtajateks (Juhan Teller, Juhan Sergo, hiljem Juhan Miido, Siim Teekel jt.).[407]

Nagu kõikjal, kannatasid ka siin sõnatunnistajad ja koosolekuteks ruumide andjad vaenamiste all. Kui Suurevallas peet Sauer 1906. aastal registreeris koosolekud ning kogudus võis vabamalt tegutseda, siis registreerisid Jausa vennad ka oma koosolekud.[408]

Jausa ärkamiste ja õndistuste ajad olid tegelikult üheksakümnendate aastate eest. Aastad 1901 - 1909 olid kogudusel põuaajad, kogudusse ei astunud nendel aastatel ühtegi inimest. Järgneval kahel aastal oli märgata tõõpõlgudel vähest liikumist, kuid seda perifeerias - Jausas endas astusid kogudusse ainult kaks isikut. 409. Sellele vaatamata ei raugenud tõõtind, vaimulikke koosolekuid peeti kordamõõda järjekindlalt 9 talus. [410]

Üheks Jausa privõndade tõõpunktiks kujunes Luguse. 1889.aastal oli usuliikumine jõudnud Kõima. Luguse rahvas külastas neid koosolekuid ning õratust saanud algatasid 1895. aastal kuulutuskoosolekute pidamist Lugusel Simmuna talus, mida Jausa privõnnad ülal pidasid. Rahvas tuli hulgani kokku, mitmed said põõstetud. Hiljem oli kuulutustõõs knastegev Rebasselja usklik kooliõpetaja Oldemann. Nõõdusid aastad. Priikogudus sinna hiljem alalist-tõõpunkti ei korraldanud ning usutõõ tollal pikkamõõda vaibus.[411]

Evangeeliumi sõnum levis Jausast ka Ligemale. Seal oli alguses Jausa osakond, hiljem aga iseseisev priikogudus. Usutegevus jõudis sinna kanti suhteliselt hilja, kõõsoleva sajandi algul. Esimene teadaolev vaimulik koosolek peeti 1903. aastal Muda külas Andres Silla ja Joh. Nõgu pool. Koosolekul viibis teiste seas Ligema küla taluperemehe Marie Lige, kes sai usuliselt mõjustatud. Nõõdala põrast tuli Marie Lige samas külas A.Silla ja Jausa vendade poolt peetud koosolekul põõstetoadvusele.PA abikaasa Aado Lige ja Peter Lige said põõstetud järgmisel aastal. Sellest peale hakkas Peeter Lige korraldama koosolekuid lähedal asuvas Kuriste külas, kus kõõnelesid Jausa ja Külamaa vennad ning kohalikest Aado Lige. Usuletulijate arv kasvas, tõõl oli teatav edu. Asunud 1904.aastal Ligema külasse elama, alustas Peeter Lige evangelisatsioonigа selles külas ningesellest peale sai Ligema seelse usutõõ keskuseks. Hiljem (1918. aastal) ehitati sinna külasse P.Lige talu otsa suurem koosolekute ruum.

Ligemas oli kogu aja Jausa kogudusе osakond. Iseseisvaks sai see alles kolmekümnendatel aastatel. Aastal 1906 liitvus aga ühendus Jausaga.Üldiselt lõppesid tollal ärkamised ümbruskonnas.Mõne aasta põrast tuli siiski põõrdumisele ükskuid, nii ristiti 1909-1910 ümbruskõnnas 6-7 inimest. Maailmasõja ajal suhted Jausa ja Ligema vahel uuesti tihenesid.[412]

---

407. Ärkamine Hiiumaal, nr. 12,lk.13; Vesmes, Ärkamine eesti rahva keskel, lk.48-49.
408. P.Tatteri andmeil.
409. Ärkamine Hiiumaal, nr.12,lk.13-14.
410. Samasama, nr.12,lk.14; Kunstmaa, Vaimulik liikumine Lõuna-Eestis, lk.58; P. Tatteri andmed.
411. A.Suuster, Luguse Baptisti Usuühing /käsikiri/ (Edaspidi: Suuster,Luguse Baptisti usuühing).
412. Ärkamine Hiiumaal,1935,lk.14.

Usutuli jõudis peagi Kiiumaa lõunaossa Emmaste kihelkonda, kuhu hiljem asutati Külama priikogudus. Aastal 1892 olid saare põhja- ja idaosas ärkamisajad. Emmaste Vanamõisa külast pärit tüdarlaps Miina Vesing oli saanud usulisi mõjutusi Jaussa ning koju tulnult oli soovitanud kutsuda kuulutajaid omagi külasse. Kutse peale tulid Juhan Teller ja Peet Sauer. Viimane viibis parajasti Jaussa kuulutamas. Ühel laupäeva õhtul 1892. aasta septembris astusid kaks tunnistajat Vanamõisa küla Tamme tallu. Ruum oli uudishimulikku rahvast täis, kes tahtis näha imelikke uue usu prohvetaid. Nähed istusid oodates pinkidel, mütsid peas, piibud suus, ruum täis paksu suitsu. Algas evangeeliumi kuulutamine. Mütsid võeti peast ja piibud suust, kuid südamed jäid kõvaks. Läks aasta, rohkemgi. Vanamõisa küla oli võetud Suurevalla ja Jaussa vendade misjonipunktiks ning siin peeti järjekindlalt koosolekuid. Kuid vilja polnud näha. Ent ühel laasi talu koosolekul tuli korraga murrang. Hitmed tulid põõrdumisele. Esimene ristimine toimus 1893. aastal Külamaal. Kriiti levis ärkamine Vanamõisas ning naaberkülades 1894.-1895. aastatel. Siia tulid põõrdumisele Kahud, Koblid, Põitelid, Leisid, Leisbergid, Kistatrad, Nemmelgad, Vesmesed jt. Jaussa ja Suurevalla vendade poolt kohapeal peetavad koosolekud ei rahuldanud enam Emmaste usuinimesi. Igal laupäevaõhtul alustasid hulgad teekonda Suurevalda, et pühapäeval varakult kohal olla vaimutoidu saamiseks. Käidi ka Jaussal. Oma vendadest olid agaramad kuulutajad Juhan Kahu, Juhan Põitel ja Johannes Kobli.

Aasta 1895 teisel poolel algas uskliku raske vaenamine. Emmaste vallakirjutaja oli selles isekäemis hoolas. Koosoleku korraldajad ja kõnelejad saadeti Älgul karistamiseks Haapsalu rahukohtusse. Kuid rahukohtunik oli kohaliku võimumeeste arvates karistuste määramisel liiga leebe ning edaspidi tehtikohtuotsused oma vallakohtus, kus määrati rangemad karistused. Kui mehel polnud vara, määrati vangistus; kui ta oli aga jõukam, määrati nii kõrge rahatrahv, et paratamatult tuli oksjon. Kuid tihti ei tulnud oksjoni päeval ükski ümberkaudsetest inimestest, ka mitteuskliksest ostma ega pakkuma, ning oksjonid jäid pidamata. Siis käsutati välja piirivalve sõdurid, kes edaspidi vendade vara omandasid. Viimaks taipasid nemadki, et see asimine pole aus ega viisipärane ning keeldusid oksjonile tulemast. Siis mõeldi välja uusi karistusviise. Karistuseks määrati kuulajatele kogukonna töid, käsutati neid ehituse- ja metsatöödele. Siin aga abistasid karistusaluseid tehed usklikud. Kord määrati kolmele vennale karistuseks 15 süla küttepuude valmistamine. Määratud päeval koguneb metsa suur hulk inimesi, usklikke ja mitteusklikke, kes vähese ajaga valmistasid nõutava koguse küttepuid. Karistusalused vennad saadeti samaks ajaks kuhugi kaugemasse külasse palvekoosolekut pidama. Nüüd võeti uus vaenamise moodus: ühutati küla vägimehi koosolekuid segama ning usuinimesi taga kiusama. Lõõdi sisse koosolekuruumide aknaid, süüdati heinakuhne, tulistati õõsel palvekoosolekutest tulijaid ning rebiti katki nende rõivad, seda kõik karistamatult ning kohaliku võimuesindajate vaikival nõusolekul.

Vastamata tagakiusule ärkamine üha levis. Päästetute usuind, evangeliseerimise südidus ja kindlus vaenamistes töi neile uskmata rahva poolehoiu. Viimased hakkasid ikka sagedamini külastama usklike kokkutulekuid ning leidsid seal päästeteadvuse. Vanamõisa ja Külama küladest olid tulnud hulgad usule, Leisu ja Küla külades olid põõrdunud olid xxxxxxxxxxx terved pereliikmed.

Kõige raskem tagakiusamiste aeg oli 1895. aasta lõpp ja 1896. ja 1897. aastad. Pärast seda läks olukord kergemaks. Laialdasi hulki hakanud Arkamised kestsid 1895. aastast kuni 1900. aastani. Pärast seda olid mõned vaiksed aastad, millal kogudus vaid üksikute liikmete võrra kasvas. Suurem äratustöö oli seikus. Aastal 1906 registreerisid Kuressaare privilegeeritud oma koosolekud ning said sellega vabamad tegevusvõimalused. 1907. aasta teisel poolel algas uus ja suurem Arkamine, mis kestis vaheaegadega peaaegu 1908. aasta lõpuni. 1908. aasta kevadel ristiti Küla rannas korraga 23 inimest. Arkamislaine oli jõudnud Tõlga ja Türkmaa aladele. Koguduliikmete arv tõusis üle 100. Koosolekud eelnahtunud enam talumajadesse, neid hakati pidama Külamaa külas Kardi talu ruumilises rehealuses, mis selleks eraldi korda seati. 1912. aastal soovitas Hiiumaa politseiülem ehitada kogudusele palvemaja. Kuigi vennad oelistasid meelsamini talutubades koosolekuid pidada, siis kohalik urjadnik vastas läbi kõik talumajad, kus sob iks koosolekuid pidada ja andis vastava loa. Kuid 1913. aasta varakevadel võttis kogukus siiski politseilt loa ja asus palvemaja ehitama. Sama aasta jaanipäeval oli uues, priikogudusele seadusliikult lubatud palvemajas esimene koosolek, kus tõnusõnad ja rõõmuhüüded ülesse tõusid. Neid koosolekuid peeti uues palvekojas ainult kolm, siis sulgesid võimud palvemaja. Usulii kumise vastaste, nende seas apostliku õigeusu kohaliku preestri võim oli olnud suurem. Lubati siiski pidada vaimulikke koosolekuid eramajades ning usutöö ei lõppenud. Siis algas maailmasõda. See algas usuärkamisega kogudustes. Ent peagi tulid takistused tõsks, keelati koosolekute pidamine ning algas taas surveaeg.[413]

Tolle aja tähtsaim priikoguduse tegelane mitte ainult Hiiumaal, vaid ka üle kogu Eesti, kelle töö ja mõju ulatus ja egi kahekümnendatesse aastatesse, oli Peet Sauer. Ta sündis 28. novembril 1857. aastal Pühalepa kihelkonnas Hiiessaare külas talutõlise-meremehe pojana. Väikese popsikoht ja üldine vaesus jätsid oma mõju noormehe kasvatusele. Kooliharidust ta mingisugust ei omandanud, mis teadis, seda oli õppinud omal käel. Varakult hakkas noormees tegema tööd ning käis puutöödel väljaspool kodusaart, ka Tallinnas. Noorukses oli olnud hoolas kõrtsikülastaja ning vaimulike koosolekute vastane, kuid esimesel koosolekul, mida 1882. aasta ülestõusmise 3. pühal külastas ning kus Vormsi mehed kõnelesid, murdus Peet Sauer ja põõrdus elavale usule. Ta hakkas kohe oma põõrdumisest kuulutama. Ristiti 1894. aasta juunis Haapsalus koos 8 esimese hiidlasega piibli nõude kohaselt. Kui usutöö tema kodukoha ümbruses algas, oli Peet Sauer siin tulisaim kuulutaja ja juhtivaim vend, temale oli usaldatud leiva ja viina jagamine Kristuse surma mälestamises. Pärast Jumala rahva lähenemist kehtis sai temast Palade priikoguduse vanem, Hiiumaa priilaste autoriteetseim vend ning selle järel priikoguduste ülemaaline juhataja. Ta reisis kodumaal ja korraldas koguduste siseasju, ta esindas kogudusi riigivõimude ees ning esialgu toimetas Hiiumaal isiklikult kõiki vaimulikke toiminguid. Ta kannatas rohkesti usuvaenamisi, istus korduvalt vangis, oma elujal kokku 3,5 aastat, ning maksis korduvalt rahatrahve.

Peet Sauer suri 22. septembril 1924. aastal, olles kuni surmani priikoguduste eesotsas.[414]

413. Arkamine Kuressaares, Armu Kg 81, 1936, lk. 3-7. 1-12 (Edaspidi: Arkamine Kuressaares); Vesmes, Arkamine eesti rahva keskel, lk. 50-51.
414. Saue, Peet Saueri eluloolisi andmeid.

Mihkel Vesmes oli tuntud tegelane priilaste keskel ja Emmaste priikoguduse, hiljem Priikoguduste Liidu ("Jeesuse Kristuse Evangeeliumi Koguduse") kirjatdimetaja. Ta sündis 21. juulil 1881. (1883.) aastal Emmastes Külamaa külas, sai ärratatud noorukina, kui esimest korda elus oli lõinud palvetundi, kus Suurevalla ja Jausa vennad kõnelesid. Ta lõpetas 1902. a. merekooli ning töötas meremehena, kaupmehena ning viimastel aastatel Haapsalu-Heltermaa laevaliinil kaptenina. Ta suri 23. novembril 1924.aastal.

M.Vesmes polnud koosolekutel kõneleja, vaid töö organiseerija. Oma koguduses töötas ta pühapäevakoolis. Andis välja laulurasmatu "Helimad viimastel aegadel" I ja II. Kuid erilist tähtsust omib tema koostatud teos "Ärkamine eesti rahva keskel", milles kirjeldab LEÜnemaa ärkamist ja priikoguduse tegevust.[415]

e) Varakult algas priikoguduslikku suunaga töö Tallinnas. Aastal 1881 või 1882 olid Hiidlast asunud Tallinna neli päästmist leidnud õde. Need hakkasid palvekoosolekuid pidama samuti Hiidlast pärineva õe Marie Lembergi majas Suure-Ameerika (nüüd Komsomoli) tänaval. Selles majas elas ka LEÜnemaalt tulnud õmbleja Maria Sündeva (hiljem abielus Aguraiuja), kes päästmise ole oli tulnud venna stekoguduse venna Bart Meinvaldi läbi. Peterburi vennas Meymani selgitusel oli M.Sündeval selgunud uskliku ristimine. Sündeva kujunes selles majas elavate õdede seas juhtivaks ning tema korteris just peeti palvekoosolekuid, millest osa võttis 1879-1880.aastatel Tallinna Ärkamise kaudu usule tulnud inimesi. Palvekoosolekul tunnistasid enamasti LEÜnemaalt linna kõima tulnud vennad. Kui LEÜnemaa priivendade esindajad 1883.a. sügisel Peterburi läksid suhteid looma sealsete baptistidega, siis sinna sõidul ja ka tagasi tulles peatusid nad M.Sündeva korteris ning pidasid seal palvetunde. Teisele nendest koosolekutest tuli Tallinna Jaani kriku õpetaja Aleksander Assmuth, lõpetas politsei luasabil palvekoosoleku ning keelas edaspidise kokkutuleku. Kirikuõpetaja survel oli M.Sündeva sunnitud lahkuma Lembergi majast ning ta leidis peavarju uskliku pagari Vahteri majas Kaarli kiriku lähistel.[416]

Kui 25.aprillil 1884.aastal Tallinnas asutati baptistikogudus, siis oli esimese kolme ristitu seas ka Maria Sündeva, kes sellega uude kogudusse astus. Baptistikoguduse esimeseks jutlustajaks sai Hadis Pinsler. Tema aga ei jõõnud ükuaks koguduse ettootsa, tekkisid mitmesugused vastuolud, ning H.Pinsler lahkus 1885.aasta algupoolel kogudusest ja olla asutanud Tallinnas priikoguduse. Kujal muid andmeid sellest kogudusest aga ei ole ning Hadis Pinsleri nimi ei tule edaspidi otse priikoguduse tegelaste seas, sellega see koguduse asutamine tundub kahtlasena.

Mõningate isiklike arusaamatuste tõttu Peterburi Saksa Baptistikoguduse vanema A.H.Schiewega, kuhu kogudusse Tallinna Baptisti Kogudus jaoskonnana kuulus, astus Maria Sündeva 1885.-1887.aastate vahel baptistikogudusest välja.[417] Temaga lahkusid sealt mõned õed, kellega M.Sündeva hakkas jälle palvekoosolekuid pidama tema poolt üüritud suuremas korteris Väike Liiva tänaval. Sinna kutsuti Haapsalust vendi, nende seas kõisid ka Ä.Talbäkk ja H.Sergo, kes olid baptistide juurest lahkunud. Ä.Talbak, keda tunneme omapärase vaimulii-

415. /K.Kaups/ Kapten Vesmes, Vahitorn, Teekäija, 1925 lk.209-210; 50 aastat apostlite radadel, lk.143-144 (K.Kaups); Tekst pildi alla, Teekäija, 1925, lk.28.

416. M.Uusmann, Baptistide tulek Tallinna/käsikiri/(Edasp.: Uusmann, Baptistide tulek Tallinna); 50 aastat apostl. radadel, lk.49; Grabbi, Ärkamise ajalugu, lk.30-40.

kumise edustajana ning tõeliku pühitsuse õpetuse levitajana, seadis V.Liiva tänava tundides sisse jalgade pesemise. 1887. aasta detsembris tulid Ridala priivennad Hans Krabi, Mihkel Krabi ja Villem Rõõmus Maria Sündeva korterisse, pidasid siin koosoleku ning kutsusid õdesid Ridala usklikrahvast külastama. Järgmise aasta s.o. 1888.alguses sõitiski M.Sündeva Ridalasse ning ühines siis Ridala priikogudusega. Suvel viibis ta veel pikemat aega seal ning naasnud augustis Tallinna, saatis õdede nimel kirja Ridalasse, kus palus V.Liiva tänava usutõde võtta Ridala vendade hooldamise alla. Septembris tulidki Tõnis Laas, Hindrek Koormann ja Villem Rõõmus Tallinna ning jäid siia mõneks ajaks tõõtama. Alaliselt tõõtavaks venneks saadeti aga Tallinna noor Gustav Mettik (MEtik). Viimane on sündinud Haapsalust 6 km.Ridala poole ranna lähedal. Usklikuks sai Mettik 12-aastaselt. Ametilt oli sepp. Tallinnas hakkas ta kohe suure hoolega Jumala Sõna kuulutama ning tema tõõl oli edu.Väikselt alanud liikumine hakkas jõudsasti arenema, mitmed tulid pöördumisele. 1889. aasta jõulupühade ajal olid Tallinnas Hans Krabi ja Villem Tott. Esimene ristimine toimus 1889.aasta jaanipäeval, millal viis inimest ristiti. Need koos enne ristitutega ning ühes M.Sündevaga baptistikogudusest välja astumatega olid nüüd kokku 16 inimest, nimelt 14 üksikut õde ja abielupaar Lindabergid. Need 16 moodustasid siis Ridala priikogudusse kohaliku osakonna.

Vahepeal oli M.Sündeva korter Väike Liiva tänaval koosolekuteks väikseks jõõnud ning 1889.aasta sügisel võeti suurem ruum Toom-Vaestekooli tänavale. Kuid peagi keelas politsei seal koosolekute pidamise. Siis andis Jüri Krusenberg koosolekuteks oma suure saali Toom-Vaestekooli tänavas nr.21. Kuid õdedel oli see rikka mehe ruum väastuvõtmatu ning nad hakkasid isekeskis koos käima Herne tänaval ühes väikeses põõningukorteris. Kui kogudusse astus M.Kühlmann, siis andis tema samal 1890.aastal koosolekuteks oma korteri Suure Juhkendali tänaval Potleema majas. Seal puhkes suurem ärkamine. Paljud ühinesid kogudusega. Kogudusse on siis mitmed hiljem tuntud vennad, nagu Samuel Ambrosen, Jüri Krusenberg, M.Kühlmann, Laupa, Brandmann. Ärkamine tungis maale, muusse ka Kehra. 1891.aasta novembris viidi koosolekud Suure Juhkendali tänavale Paulovi majja. Seal koolas politsei need 1894.aasta detsembris. Vahepeal, vist 1893.aastal võeti G.Mettik sõjaväeteenistusse ning kogudus jäi edaspidi tegutsema T.Laasi juhatusel, kes selleks Tallinna elama asus. Mõni aeg polnud koosolekutel kindlat asukohta ning seda tuli tihti vahetada; peeti koosolekuid Lutheri Vaestekooli tänavas Sillami majas, Aafrika tänaval Roosi majas, siis jõlle Toom Vaestekooli tänaval J.Krusenbergi juures, vahest Nürnbergi tänaval ja mujal. Igal pool, kui politsei koosolekud avastas, järgnesid majaperemeestel rahatrahvid või kinniistumised. Kui politsei surve oli eriti suur, siis tuli koosolekuid pidada Lasnamäe päe-

---

417. Uusmann, Baptistide tulek Tallinna.

murrus või Ülemiste järve liivamägedes. Kui Hans Krabi 15. märtsil 1895.aastal Tallinna elama asus ning kuduse oma hoole alla võttis, olid pühapäevahommikused koosolekud Püsirohu (Aafrika) tänaval Roosi majas, aga laupäeva ja kolmapäev õhtul käidi koos Maakri tänaval Adamsoni sauna (nn. "Hansu sauna") pool.[418].

Priikoguduse töö Tallinnas kahjustas ka edaspidi juba mainitud A.Talbaki õpetus, kes ennast oli tunnistanud erilise vaimu tõõriistaks ning harrastas teistest, eriti Kidala vendade laimamist. Tema tegevus sünnitas pahandusi priikoguduse peale Tallinna veel Peterburis, Kassikul ja isegi Kanis Kehras. T.Laas ja H.Krabi ühisel ettevõttel läks kord Tallinna, Kehra ja Kassiku vendade ühisel nõupidamisel segadused mõneks ajaks likvideerida.[419].

Hans Krabil oli pidevate arreteerimiste tõttu usutõõ Kidalas osutunud võimatuks ning ta tuli Tallinna, lootes siin politseile vähem silmapaistev olla ning oma igapäevase teenistuse - puutöö, kõrval leida võimalusi Jumala riigi tööks. Et Tallinna töö vajas võimekamat vendа, võeti Hans Krabi siin üldise rõõmuga vastu. Kuidoli ka vastaseid, keda energilise venna tulek ei rõõmustanud, sest nad nägid temas meeste omavolitsemiste piiramist. Neile võitis H.Krabi kohe, et priilaste kokkutuleku kohad on Maakri ja Püsirohu tänaval, "kes rahulapsed, tulgu sinna tundi, kuna riidlejad otsigu endale isekoht!"[420]. Nüüdsest peale algas Tallinna koguduse õitseaeg. Kogudusse tõõtasid ükskõiksed vennad, põõsterõõm puhkes pea igas koosolekus ning kogudus kasvas jõudsasti. Tallinna asumid, ostis H.Krabi Nardi tänavas nr.15 krundi koos väikese majaga. Sinna ehitas tasuurema maja, milles peeti koosolekuid. Osas tubades elasid koguduse vaesed. Maja ehitati koguduse liikmete rahaga.[421].

Rahulik elu Tallinna priikoguduses ei kestnud aga kaua. Kui H.Krabi tuli 2.augustil 1897.aastal nõupidamiselt Haapsalust, kus Kidala kogudus baptistidega otsustas ühineda, oli H.Krabi seal Tallinna, kui Kidala koguduse osakonna nimel omagi allkirja ühinemise otsusele andnud. Nüüd algas Tallinna koguduses sõõlumisaeg. Juba Hans Krabi Haapsalu sõidu eel olid mõned koguduseliikmed temale sinna mineku ära keelnud ning tunnistanud ühinemise ettevaatamatuks sammuks. Nüüd aga suutis H.Krabi ühinemise kasulikkuses veenda enamikku liikmeid ning 66 koguduseliiget nõustusid ühinemisega. Hiljem tekitas küll raskusi nõue, et iga priikoguduse liige, kes baptistidega ühinеda tahab, peab uuesti üksikult baptistikogudusse vastu võetama. Kuid sellest saadi üle ning Tallinna priikogudus oli ühinemisega muutunud Tallinna II Baptistikoguduseks. Selle juures jäi uus kogudus esialgu Tallinna I koguduse jõõlevalve alla, kui selle jaoskond. Viimane asjaolu sai omakorda uute lahkhelide ja raskuste põhjuseks. Koguduse vanemaks jäi endiselt Hans Krabi.[422].

---

418. Grabbi, Ärkamise ajalugu, lk.40-41; Vesmes, Ärkamine eesti rahva keskel, lk.25; 50 aastat apostlite radadel, lk.49; G.Proose, Tallinna II Baptisti kogudus /käsikiri/ (käsp.: Proose, Tallinna I Baptisti kogudus.)
419. Grabbi Ärkamise ajalugu, lk.42-43; Busch, Kidala Ärkamise ajalugu, lk.80.
420. Grabbi, Ärkamise ajalugu, lk.65-66.
421. Maria Korjus, Pastor Nicolaus parun von Stackelbergist /käsikiri/ (käsp: Korjus, Pastor Nicolaus parun v. Stackelbergist)
422. Grabbi, Ärkamise ajalugu lk.67-68; Vesmes, Ärkamine eesti rahva keskel lk. 34-35

Kõik Tallinna priilased aga ei astunud Tallinna II Baptistikogudusse, osa neist jäi iseseisvalt töötama. Need pidasid oma koosolekuid jällegi Püssirohu tänaval Koosi majas, pärastpoole Landebergi majas. Seda väikest prii kogudust juhtis algul M.Kühlmann. Kogudus elas tollal läbi väningaid sisemisi raskusi ning Kühlmann lahkus mõne aja pärast kogudusest. Siis töötas pikemat aega kogudusvanemana Mihkel Tüür. Kuid ka tema ajal ei olnud tõhedu, nii oli 1907.aastal koguduses vaid 18 liiget. Kui maailmasõja-aegsed vintsutused töö lõpetasid, lahkus M.Tüür 1915.aastal Hiiumaale. 1916.a. asus August Krabi kogudusse ettetöötsa ja töötas kuni 1918.aastani, millal tema asendas G.Allik.[423]

Esimese maailmasõja ajal, kui kõik koosolekuruumid olid suletud, käisid priilased, kuid ka baptistid, koosolekuid pidamas Punasel tänaval majas nr.4 seoses Mirnovi majas. Priilased käisid laupäeval ja baptistid pühapäeval. Majaomaniku venepärane nimi käitses kokkutulnuid politsei eest. Käid koos veel Lilleküla.[424]

Varasemate aegade tähtsaim tegelane priikogudustlikus liikumises oli vastuvaidlematult Hans Krabi (1861-1931) (Ükskõvahe kirjutas ta oma perekonnanime "Grabbi"). Hans Krabi sündis 2.septembril 1861.aastal Kõdala kihelkonnas Kolila külas Lepiku talus mõisa renditalu perepojana. Rõõmsameelelise kõrtsi lõõtspilli mängija ja tütarlaste lemmik hakkas oma usklikuks saanud sõbra Hans Hansbergi kutsel vaimulikel kuulutustel käima, sai ümber ja ristatud ning 21.oktoobril 1879.aastal oma kõdus põlvedel omandas päästetõdevuse. Juba 31.oktoobril andis ta oma esimese tunnistuse koosolekul Kiltsi vallas Otsa Talus. Paari päeva pärast 2.novembril korraldas ta koosoleku samas ja kõnelõs üksi. Tuntud noorsõbe kõnet oli tulnud kuulama hulk rahvast; ka rohkesti uudishimulikke poisse ja tüdrukuid oli tulnud vaatama, kuidas kõrtsi pillimees lugamist peab. Meeleolu 18-aastase evangelisti sõnadel oli vapustav mõju. Koosoleku lõppedes kummardub nurgas rühm nutvaid tütarlapsi, endine kõrtsi- ja laulukaaslane istub ukse kõrval ja nutab kui väike laps.[425] Nüüd algasid noorel kuulutajal pingelised tööajad, ta reisis pidevalt külast külla ja tunnistas. Paljud tulid põõrdumisele. Läksid aastad. Tõsist kujunes Kõdala usklike autoriteetsem juht. Õieti oma ettevõttel algas Kõdalas vaba leivasurdmine, millest tingituna kirikuõpetaja nõudis. septembril (vkj.) 1882.aastal luteri kirikust välja heitis. Samal päeval moodustati esimene priikogudus Eestis noore tollal vast 21-aastasena saanu Hans Krabi juhtimisel. Varsti

423. Vesmes, Arhamine eesti rahva keskel, lk.34-35.
Allik, Mõned andmed Sv.Priikogudusest.
424. Villem Varula meenutusi 6.juunil 1974.a.
425. Grabbi, Ärkamise ajalugu, lk.9-10.

selgus uude tulnuil usklike ristimise tähtsus ja nad lasksid ennast ristida. Sama aasta detsembris lahkus Hans Krabi sõjavõeteenistusse. Kui pärast viieaastast teenistusaega Hans Krabi veltveebli aukraadis tagasi tuli, olid mitmed tuuled üle koguduse käinud. Rasked usulised vaenamised olid puistanud noort kogudust. Usulilikumine oli küll jõudsasti levinud, kuid samaaegselt purunenud kahte leeri. Energiliselt alustas H.Krabi tööd uuesti korraldama. Viis sõjavõeteenistuse aastat olid noormehele soodsalt mõjunud, ta mitte ainult ei säilitanud oma usu, vaid see oli veel tugevnenud ning piiblitundmine oli kasvanud. Krabi oli rohkesti vaimselt arenenud ning laiema silmaringi ja kindlama enesekindluse omandanud. Impulsiivsest noormehest oli saanud kalkuleeriv organisaator.

Tema ettevõttel saavutas üldise poolehoiu usklike ristimine allakastmisega ning see teostati aasta jooksul ka nende priikoguduse liikmete juures, kes seni olid lapseristimise poolehoidjad olnud. Korrastanud enam-vähem oma koguduse, alustas H.Krabi misjonireisidega, mis teda viisid mitte ainult kodumaa linnadesse ja küladesse, vaid ka Peterburi ja eesti asunike keskele kuni Simbirskisse välja. Igal pool jõrgnes H.Krabi kuulutustele ärkamine ning priikoguduste võrku lisandusid üha uued tööpunktid. Ta siirdus 1895.aastal Tallinna ehitustööliseks ning võttis sealse priikoguduse oma hoole alla. Selle koguduse suutis ta vähese ajaga viia õitsvale järjele.

Ei vaibu aga vaenamised. See viib sidemete otsimisele baptistidega. Sellele järgneval ühinemisel oli otsustav sõna öelda H.Krabil. Kuigi siin temaga terve priikogudus kaasa ei tulnud, oli koguduse legaliseerimise ja suurematest vaenamistest vabanemisega saadud võimalus ulatuslikumaks ja edukamaks usutööks. H.Krabi endagi kogudus kasvas jõudsasti ning 1907.aastal oli siin ligemale 400 liiget.

Sirgjooneline, ehk liigagi otsekohene H.Krabi ei suutnud Tallinna usklikkonna lahkvaadetes siiski õieti orienteeruda ja ettenägelikult käituda. Kestavad edasi arusaamatused teise Tallinnas asuva baptistikogudusega, algsaid lahkhelid oma koguduse keskel ning 1904.aastal lahkus H.Krabi oma kogudusega baptisti vendlusest. Koguduse 45 liiget jäid töötama eraldi baptistikogudusena. H.Krabi kogudus jäi aga aastaks kõmnoks iseseisvaks, sellejuures baptistlikuks koguduseks.

Eestimaa kuberner tagandas H.Krabi 19.detsembril 1914.a. kogudusevanema kohalt. Krabi püüdis veel hiljem omastte tööta ning pidas koosolekuid Pelgulinnas Olga tänaval. Siin puudus aga endine edu ning ta siirdus 10.mail 1920.aastal usklike kutsel Brasiilisse. Seal tegeles ta põllundusega, kuid samaaegselt töötas vaimulikul alal seaseste eestlaste keskel. Veel 1931.aastal tahtis ta tagasi tulla Eestisse, kuid enne viis teda Ära surm (19.dets.1931.aastal).

Hans Krabi baptisti vendlusega tekkinud vastuolude ning samuti oma koguduse sisemiste lahkhelide tõelised põhjused jäävad siiski meile teadmatuks. Võimatu on nüüd kindlaks teha, kui palju oli neis süüd üldisel olukorral, H.Krabil endal või siis teistel isikutel, kuid need vastuolud kahjustasid märgatavalt Jumala riigi edu. D.H.Watson ütleb Hans Krabi kohta: "Ei saa salata,et tal olid oma nõtrused, aga teised ei olnud ka inglid ja ei käinud temaga ümber, kuidas tarvis oleks olnud ümber käia ühe vanema tööotegijaga. Mõne aja eest, kui H.Krabi veel elas, ütles keegi vend, kes sei-

sis omal ajal Krabile õige ligidal, et 'need ja need (vennad sõid teda lihtsalt välja'"426.

Hans Krabi oskas omal ajal inimesi hõita. Väliselt küll lühikest kasvu, kuid tüse kuju, suured elavad, otse põlevad silmad, lai süsimust rinnuni ulatuv habe, selge, kõlav ja vaimustushoos lõbilõikav hääl haaras tervet koosolekut, kui H.Krabi kõnetoolil seisis. Ta kõne oli piiblile põhjanev, ta võis pikad kirjakohad peast taiteerida, kuid samal ajal oli kõne emotsionaalne, mis rohkem süüdat puudutas, kui mõistust valgustas. Kõnel oli sisemine lõikav võgi, mis inimesi murdis, haaras kaasa ja viis patutunnetamiseleo. Hans Krabi oli erakordne kõnetaja.

Hans Krabi oli laulumees. Ta laulis mahedalt, kuid võimsalt, kiirelt, taktis ning ta laul sütitas. Terve koosolek sai sellest kinni võetud ning laulis vaimustatult kaasa. Vahest haaras rahvast usuvaimustus, algasid tõnuhüüded, rõõmuhõisked, teinekord kõneplaksutamine, hüppamine. Patused langesid murtuna pisarates maha, algas palvevõitlus hingede pärastelks. Mõnikord, koosoleku lõppedes astus H.Krabi lahkujatele samm-sammult jälele, ise maheda häälega laulides. Ta armastas laulda ja ainult ta laul tõi mitmeid Jumala riiki.

Ei või öelda, et oilles Kratusmees oleks kasvatustöö ta kogudusee unarusse jäänud. Siin oli ta pühitsuse nõudja, vaimutõõ rõhutaja ning Jumala lapsele kuuluva rõõmumeele ja usulise optimismi taotleja.

Ent see andekas ning väimujõuga autodidakt usuelal ei täitnud oma eluplaani maksimaalselt. Olukorrad, teiste isekus ja ta enda iseloomu puudused viisid teda liiga varakult oomale loovast tegevusest.[427].

Prii oguduse niinekamaks liikmeks Tallinnas oli omal ajal Jüri Krusenberg. Ta oli sündinud24.sept.(7.okt.)1833.aastal Haplas talupidaja pojana. Krusenberg tuli Tallinna, asutas leivatöötuse, omandas maja ning sai kaunis jõukaks mehoks. Usule tuli ta 17-aastaselt Haplas ning astus vennastekogudusse. Pärast Tallinna ärkamist ehitas ta 1882.aastal oma maja juurde Toom-Vaestekooli tänavas nr.21 palvemaja, mis oli avatud kuulutamiseks kõikidele usklikkudele. Seal kõnelesid korduvalt ka dr.Baedeker ning vürst V.Paškov, kes ühtlasi õõbiseid tema korteris. Kernhuuti hoolekandja Th.Knothe kuulutas mitmel korral selles palvemajas ning tuntud Katarina Pildaitis pidas siin oma reedesi "Kristuse surma tundisid". Paariaastase tegevuse järel suleti palvemaja politsei poolt ning anti korraldus maja maha kiskuda. Samuti on J.Krusenberg 1881.aasta detsembris valminud "Evangeeliumi maja" ehitamisel nõuga ja varaga kaasa aidanud.

---

426. D.M.Matson, Veel mõnda H.Krabist,Teekäija,1932,lk.134 (Edasp.: Matson,Veel mõnda H.Krabist).

427. 50 aastat apostlite radadel,lk.49-50,133-134 (K.Kaups); Hans Krabi,Vahitorn,Teekäija 1932,lk.89;A.K.Hans Krabi elust, Teekäija,1932,64;Gustav Allik, Hans Krabi elust, Teekäija,1932,lk.64-65;Matson,Veel mõnda H.Krabist,lk.134; P.Passelmann,Vend Hans Krabi,Teekäija,1934,lk.32-33(P. Passelmanni töös on kõik daatumid kahtlased),E.Kilimit, 40 aastat Suure Meistri jälgedes 1898-1938.Jooni Tallinna II Baptisti Koguduse elust ja tööst tema 40.a.tegevuse tähistamiseks.Tallinn 1938,lk.6-8 (Edasp.:Kilimit, 40 aastat Suure Meistri jälgedes).

J.Krusenberg laskis ennast 1883.aastal ristida ning ühines mõne aja pärast priikogudusega. Sellest peale reisis ta rohkesti nii kodu- kui Venemaal ja kuulutas evangeeliumi. Samuti toetas ta aineliselt Jumala riigi tööd ning andis oma majas võimalust priikoguduse koosolekuteks. Usu pärast on J.Krusenberg palju kannatanud ja korduvalt vangis istunud. 1903.aastal astus ta Allika Baptistikogudusse. J.Krusenberg suri 1906.aastal.[428]

Tallinna vene kogudus oli üksvahe tihedas ühenduses Tallinna priilastega. Mogilevi kubermangus 1868.aastal sündinud Nikita Pavlovitš Maŝerenok sai usklikuks Tallinna priikoguduses ning ristiti 1894. aastal M.Kühlmanni poolt. Ta alustas kohe usutööd venelaste seas. Mitmed tulid pöördumisele. Töö kuulusalgul Tallinna priikogudusse. 1905.aastal asutati iseseisev kogudus Evangeeliumi-Kristlaste koguduse nime all, mis jäi seaduslikult registreerimata, kuid tollaaegsete olude tõttu võis töötada. Kogudusvanemaks õnnistas M.Kühlmann Nikita Maŝerenok. Aastatel 1905-1908 käidi koos Allika palvemajas, hiljem Hacke korteris, siis tema palvemajas. Liikmeid oli siis 20 ümber, Aastal 1913 oli liikmete arv langenud 12-ni, mille tõttu kubermer tahtnud kogudust sulgeda, pealegi kui ametlikult registreerimatut. Siis astunud kogudusse mitmed väljastpoolt (Reeta Koring, abielupaarid Sirotkinid ja Mõrtsid jt.), millega koguduse liikmete arv tõusis 25-ni. Samal ajal astus kogudus seadusega lubatud Peterburi Evangeeliumi-Kristlaste kogudusega ühendusse ning jäi tegutsema selle osakonnana. Koos käidi Maakri tänaval nr.21 Jaani kiriku lasteaia ruumide peal.[429]

Tollal ja hiljem, masinaasõja ajal, tuli Tallinna rohkesti venelasi, nende seas ka usklikke, kes astusid Evangeeliumi-Kristlaste koguduse liikmeks. Koguduse liikmete arv kasvas jõudsasti. Siin töötasid Jumala riigi tööpõlvedel mitmed Venemaa hilisemad usutegelased, nii 1913. ja 1914.aastal Vassili Pelevin (surn.1958), kes edaspidi oli Evangeeliumi Kristlaste Ühenduse esimehe abi ning siis Kurski oblasti vanempresbüter. Samuti pärastine Evangeeliumi-Kristlaste-Baptistide Üleliidulise Nõukogu esimehe abi ning Leningradi, Pihkva ja Kalinini oblasti vanempresbüter Mihhail Orlov oli 1914-1917 aastatel Tallinna koguduse vanema abi.[430]

d) Harjumaa priikogudustest oli vanem Maissaare kogudus, mis tekkis otseselt esimeste ärkamiste ajal. Nagu mainisime, saadeti 1874.aastal Rootsimaa "Evangeelse Kodumaa Ühenduse" poolt Maissaarele kooliõpetaja - misjonär Peetrus Bergsten, kes seal töötas kuni ärakutsumiseni 1881.aastal. Tema töö tulemusel algas saarel 1876.aastal ärkamine, mille tagajärjena siis ja järgnevatel aastatel tulid paljudeleparandamisele.

---

428. Korjus, Jüri Krusenbergi elulugu.
429. Võitluse teedel,lk.50-51; T.Sinakov, Dvoinoj jubilej, Bratski Vestnik, 1949,lk.75; Mõrtsmanni andmeil. (H.Treumann)
430. Zidkov, Pamjati veterana maŝevo bratstva Vasilia Tihonova Pelevina,lk.54-55; Karev, Pamjati pastõrja Petšerskovo tšlena VSKHB Mihaila Akimovitša Orlova,lk.64-65.

Üks neist oli Gustav Hinrik Matson, kes 1881.aastal pühitsetud sai. Matson (1855-1930) astus 1882.aastal P.Bergsteni poolt asutatud rootsi priikogudusse ("frikyrkan") kus korraldati omavahelisi Kristuse surma mälestamisi.G.H.Matson hakkas Naissaarel kohe pidama eestikeelseid vaimulikke koose lekuid, et Jumala Sõna viia eestlastelegi.

Tollal koosnes saare ca 300 liikmeline elanikkond suures osas rootslastest, kes kõik eesti keelt oskasid, ning vähemas osas eestlastest, kellest umbes 30 inimest rootsi keelt ei osanud. Saarel oli 1553.aastal ehitatud kabel, kus Tallinna Mihkli ja Jaani kirikute õpetajad vaimulikke talitusi käisid korraldamas. Teistel pühapäevadel lugesi rahvale eestikeelsest jutlusteraamatust keegi Elias Rosen. G.H.Matsoni tegevusega levis nüüd eestlaste keskel elav usutõde, mis oma iseloomult oli priikoguduslik.

Teine Naissaarest võrsunud tuntud evangelist oli Samuel Ambrosen (sünd.1857), kes 1877.aastal misjonär Bergsteini läbi usule tuli. Ta sai algul konsistooriumilt tunnistuse, et võib piibleid müüa ja jutlustada, ning Ambrosen reisis evangeliseerides laialt. Mõne aja pärast (aastatel 1883-1884),saab ta Tõnis Lassi poolt ristitud ja algab usutõde priikoguduse liinis ning on Tallinna priikoguduse liige. Ta saab usu pärast palju kannatada, kuid samuti jõlgivad teda õnnistused.

Ka Gustav Hinrek Matson ei rahuldunud misjonitegevusega oma koduasarel, vaid rändas evangeliseerides mandril, külastas mitmete usuvoolude koosolekuid, eriti soojad sidemed olid tema1 Kidala kogudusega. Oma misjonireisidel tutvus ta usklike ristimisega, samuti baptistide õpetusega ning laskis ennast 1899.aastal ristida A.Petermanni poolt.

1900.aastal siirdus osa saare elanikest Tallinna II Baptistikogudusse ning siia asutati Naissaarel selle koguduse osakond.1906.aastal moodustati siia iseseisev baptistikogudus.[431]

Paldiski priikogudus asutati 1885.aastal. Selmise aasta maikuus olid baptisti vennad A.Johannson ja M.Sergo pidanud sõa seal mõned koosolekud, kus pühitsetud said üksikud inimesed, nende seas ka sadamavaht Gutman. Kui 1885.aastal prii vennad Paldiskit külastasid, ühines Gutmann ja mõned teised nendega. Gutman ristiti Tallinnas ning ta alustas tõõd kodulinnas, kuhu asutati Tallinna priikoguduse osakond. Kogudus Paldiskis oli väike, liikmete arv kõikus ikka kümne ümber. Kui 1905.aastal sinna asus baptistikoguduse liige Karl Sillart, kes usutõõd seal alustas A.Podini juhtimisel, siis tõõtati üheskoos priilastega, kuni 1907.aastal asutati iseseisev baptistikogudus.[432] Sellega sai priilaste edaspidine tegevus tõõstatud.

---

431. Konrad Daniel Matson, Naissaare Baptistikoguduse ajalugu /käsikiri/; S.Ambrosen Autobiograafia /käsikiri/; 50 aastat apostlite radadel,lk.92-93,131#132;H.V.Dahl,Gustav Hendrik Matson+,Teekäija,1931,lk.27 (edasp.: Dahl, Gustav Hendrik Matson); Busch, Kidala Ärkamise ajalugu, lk.89-91.

432. 50 aastat apostlite radadel,lk.68; Vesmes, Ärkamine eesti rahva keskel,lk.47; Grabbi,Ärkamise ajalugu,lk62-63.

Kehra priikogudus asutati 1889. aastal Raasikul. Kratuskoosolekuid hakati seal kandis pidama juba 1883. aastal, seda Kehras Mihkel Sachfeldti juures, kus vennastekoguduse vennad Tallinnast kõisid kuulutamas. Sama aasta aprillis kõneles Kehras Paunu saunas Madis Pinsler, hiljem Tallinna baptistikoguduse esimene jutlustaja, siis veel vennastekoguduse vend. Tema kaudu tuli Arkamisele ka Jüri Malm, kes kohaliku vennastekoguduseega ühines.Suurem ärkamine algas 1888. aastal, seekord juba Raasikul. Esimesi tulevisionajaid olid siin Tallinna priivennad M.Kühlmann ja J.Krusenberg, samuti Abram Ernesaks Rummust ja A.Gienemann. Kohe puhkes ärkamine, mida toetama tulid Kidala vennad T.Laas, Hans ja Mihkel Krabi, V.Tott ning Hiiumaalt M.Tüür ja A.Korsen. Ärkamine oli põhjalik, haarav ja massiline. Pöästmisele tulid mitmed hilisemad tõõkandjad, nende seas Jaan ja Jüri Peipmann ning Abram Krüüksin. Ärkamisega seltsis vaenamine. Vennastekogudus sulges oma palvemaja ukseid usukuulutajatele, kiriku kantslist alustati vastutõõtamist, sekoa lõid ilmalikud võimud.

Raasiku usklike esimene ristimine toimus 1889. aasta jaanuaris, millal ristiti 4 inimest Hans Krabi poolt meres. Sama aasta 8. oktoobril ristis T.Laas Raasikul Palgi jões 8 inimest ning asutas Raasikul Trossi talus 12-liikmelise priikoguduse. Koguduse juhatajaks sai Mart Roop.

Varsti siirdus Raasiku tõõ tuumik Kehra, kus 1883. aastal ja 1885. aasta ärkamistest oli jõõnud elav vennastekogudus. Juba 1889. aastal ühines sealne kuulutaja vend Jüri Malm priikogudusega ning sai järgmisel aastal G.Mettiku poolt ristitud. Järgnevatel aastatel tulid pöästmisele ning astusid üksteise järel priikogudusse vennad Tõnu Toming ja Gottlieb Sillam, Jaan Schmeid, Anton Lepp jt. Nende taludes alustati evangeeliumi kuulutustega. Ärkamine levis pidevalt. Selles oli oma osa Tallinna vendadel G.Mettikul ja M.Kühlmannil.[433]

Suuremad ristimised olid 1890. aasta ülestõusmispühade ajal, kui G.Mettik ristis Haljavas 12 inimest.See lisas uut tuld vaenamise tele. Algasid vangistamised ning raudus tapikorras mõõda vallamajasid saatmised. Esimestena olid 1890. aastal Kehras kohtu all J.Malm ja M.Roop kuulutajatena ja Jüri Toming majapidamehena, kelle juures koosolekuid peeti. Kuid see ei pidurdanud usulist kummet. Pöördunute arv kasvas pidevalt. Vaatamata vaenamistele jätkus koosolekute pidamine, abiks tuli kuulutajaid Lõunamaalt,Hiiumaalt ja Tallinnast. Nüüd juba Kehra koguduse nime all tuntud priikogudus laiendas oma tõõd, tõõpunkte tekkis mitte ainult Harju-Jaani, vaid ka Jõelähtme ja Kose kihelkonda, põhjapoole isegi Järvamaale.[434] Märkimisväärsed ärkamised olid 1892.,1893. ja 1894. aastal. Kehra priikoguduse liikmete arv oli jõudnud ligemale 200-ni. Peale selle need pöördunud, kes polnud veel kirikust lahkunud.[435]

Ka Kehra koguduses esinesid segadused. Kelpool mainitud noarootslase A.Talbaki õpetus leidis siingi mead ning mitmed uskusid koos temaga, et neil pole enam tarvis usus võidelda, sest nad olevat juba täiesti pühad. Levis ühtlasi nn. "Kaanani õpetus,mis samuti rõhutas oma pooldajate pühadust ningpatuta olekut ja levitas vaenu ja viha nende vastu, kes sellle õpetusega kaasa ei läinud.

---

433. Joh.Lepp,Kokkuvõtlik ülevaade Kehra baptistikoguduse ajaloost /käsikiri/ (Edaspidi: Lepp, Kokkuvõtlik Ülevaade Kehra Baptistikoguduse ajaloost); Jüri Malm, Autobiograafia /käsikiri/ (Edaspidi: Malm, Autobiograafia); Vesmes, Ärkamine eesti rahva keskel,lk.36-37, 24-25; Orabbi, Ärkamise ajalugu,lk.39-42; Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album,lk.111-113;50 aastat apostlite radadel,lk.63;Vaimu tuul ehk Ärkamine 1877.aastal, lk.235, 254-255.

434. E.Bapt.kog.ajaloolik album,lk.113-114;Malm,Autobiograafia

435. AA, "Priiusulised" ja baptistid. Postimees,1894.nr.42

Need võõrvaated leidsid Kehras poolehoidu isegi kuulutajate seas. Kidala vendade sõjatused suutsid küll vaimulikumist summutada, kuid mitmed liikmed ei saanud sellest vaimust täielikult vabaks.[436]

Kehras, üldiselt Harju-Jaanis, oli tollal laialdane usutegevus, mis jagunes mitmeks usuvooluks. Põhiliselt oli kaks kogudust: priikogudus Kehras ja baptistikogudus Rummus. Peale selle oli kihelkonnas tugev vennastekoguduse liikumine ning tõõtasid võõimatult irvingla sed.[437] Priikoguduslikus liikumises endas oli samuti kaks voolu. Esimene, kainem, oli organiseeritud priikogudus. Siin tuli rõõmutsemist ja hüppamist harvem ette, võimude poolt 1893. aastal üle kuulatud Tõnu Tominga sõnade järgi hüpamad järjekindlamalt vaid kaks naist. Teises, entusiastlikumas voolus, mille pooldajate arv kõikunud 30-40 inimese vahel ja mis korraldanud oma koosolekuid juhuslikes taludes, esinenud hõiskamist ja hüppamist rohkem.[438]

Nii tõõtati 10 aastat suurte õnnistustega, ent samuti raskete vaenamiste all. Kiriku ja riigivõimu survele lisandusid ümbruskonna rahva tagakiusamised, sest rahvas ei võinud kannatada "põharahva" pealekasvavat elu. Talumajades, kus peeti koosolekuid, löõdi sisse aknad, purustati hoonaid ning peksti õõpimeduses koosolekuist lahkujaid. Samal ajal naabruses asuvas Rummu koguduses, mis oli ametlikult registreeritud baptistikoguduseena, oli palju vabam. Kuigi võimude vaenamine polnud siingi lõppenud, oli olemas oma palvemaja ja põlitseivõimude mõningane kaitse ulakliku tegude eest. Pealegi baptistide abielud kuulusid registreerimisele ning nende lapsed polnud õigusteta vallalapsed. See kõik juhtis Kehra priikogudust ühinemisele baptistidega. Aastal 1900 astus kogudus Baptisti Ühendusse. Uude koguduse astus 111 liiget. Koguduse juhtlustajaks valiti Gottlieb Sillam (1854--1911), kes 1899. aastast oli olnud priikoguduse vanem.[439]

Kõik aga ei ühinenud baptistidega, vaid 25-30 inimest jõid endiselt tõõtama priikoguduseena ning pidasid omaette koosolekuid taludes. Nende tõõl ei olnud edu ja mõne aja pärast see vaibus. Selleks aitas kaasa ka endise priikoguduse juhataja Mart Koobi, omaaegse elava usukuulutaja ning õratusannetega varustatud jutlustaja oomaldumine usust. Selle tagajärjel lõppes priikoguduse tõõ Maasikul.[440]

Kehra koguduse silmapaistvamaks tegelaseks oli tuline õõatusmees Jüri Malm. Ta sündis 26. septembril 1861. aastal Harju-Jaani kihelkonnas Kehra külas Andrekse talus. Usklikuks ta sai, nagu nägime, 1883. aastal. Kuid tõõliku Jumala lapse kindluse sai ta alles 1889. aasta novembris M.Kühlmanni ja T.Tominga jutluste kaudu. Järgmise aasta ülestõusmispühadel ristiti ta G.Mettiku poolt. Pärast Kehra koguduse siirdumist Baptisti Ühendusse valiti J.Malm 1901. aastal Pärnu jaoskonna juhatajaks. Esimese maailmasõja ajal oli ta Tallinnas Pedeeta koguduse abijutlustajaks, siis jutlustajaks Tapal, hiljem vaba evangelist. J.Malm suri 1939. aastal. Ta oli elav sõnakuulutaja ning alati valmis armuõpetuse kuulutamiseks. Suure vaimustusega ülistas ta lunastusvere võõ, vanul põevil oli aga ta tunnistuste peamiseks aineks Põha Vaimu töö ja pühitsus. Koolis oli ta samuti hingehoolet õõs.[441]

436. Lepp, Kokkuvõtlik ülevaade Kehra Bapt.kog.ajaloost; Busch, Kidala õrk.ajalugu, lk.79-80; Vesmes, õrk.eesti rahva koolel, lk.36-37
437. Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album, lk.38.
438. K.S.S.-j., Sekta prikokudov, lk. 260-262.
439. Eesti baptisti koguduste ajaloolik album, lk.114-115; J.L., 50.a. juubel Kehra baptisti koguduses, Teekäi ja, 1940, lk.133; 50 aastat apostlite radadel, lk.119 (K.Kaups).
440. Lepp, Kokkuvõtlik ülevaade Kehra Baptisti koguduse ajaloost.
441. Malm, Autobiograafia; K.Kaups, Issa Malm 70-aastane, Vahitorn Teekäija 1932 lk 11; K. Kaups, Jüri Malm, Teekäigu 1939 lhn 116; Eesti Baptistide

Vahitorn, Teekäija, 1932.lk.11 /K.Kaups/, Jüri Malm, Teekäija, 1939, lk.116; Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album, lk.111-113.

Jõgimõe prii:kogudus asutati 1893. aastal. Selle asutaja Jõgimõe mõisa omanik Manfred von Glehn (1867-1924) sai õratust Katarina Pildaitise kaudu, kes tuli mõisa sidamesest külastama ning loe sai mõisas vaimulikku koosolekut pidada. Püüdeteadvusele tuli Glehn 21.septembril 1890. aastal parun M.v. Üxküll kaudu. Usklike ristimise tarvilikkus sai talle selgeks aasta kolme põrast, kui Jõgimõel hakkasid koosolekuid pidama kahe prii:koguduse vennad, Voldemar Korjus ja J.Koppel. M.Glehn ristiti 7.oktoobril 1893. aastal parun M.v.Üxküll poolt. Järgmisel päeval ristiti veel mõned usule tulnud ja koos nende ning mõisas töötavate endiste priilastega moodustati Jõgimõe kogudus, mis jäi Ühendusse Tallinna prii:kogudusega. Koguduse vanemaks sai M.v.Glehn. Mõisa viljasait muudeti palvemajaks, peeti koosolekuid ka mõisa saalis.[442] Koguduses valitses rahulik ja kaine vaim, puudusid igasugused segadused ja kõrvalekaldumised. Aastal 1896 peeti Jõgimõe mõisas M.v.Glehni juures Ülevenemaaline prii:vendade konverents. Jõgimõe mõisa külastasid tihti välismaa külalised, nende seas korduvalt dr. Baedecker.[443]

Manfred v. Glehn oli väga laialdase tegevusega. Oma mitmete ettevõtete seas asutas ta 1900. aastal Tartusse seal:se neliptihiliku alliansslii:kumise pinnal Jõgimõe prii:koguduse osakonna, kus ise oli juhatajaks. Sellest tõõst võrsus hiljem Tartu III Baptisti:kogudus.[444]

M.v.Glehni ei keitanud ta aadliseisus usuliste vaenamiste eest ja ta kandis korduvalt karistusi koosolekute pidamise põrast. See viis teda sidemete otsimisele baptistidega ning Jõgimõe kogudus astus 1901. aastal baptisti:koguduste hulka.[445]

Nimetame siin veel Kohila baptisti:kogudust. Kuigi see kogudus ei kuulunud kunagi prii:koguduste Ühendusse, omas see siiski prii:koguduslikku vaimulaadi. Seal esines rõõmukõllane usuvaimustus, hõiskamine ja hüppamine.

Usutõõ algas Kohilas 1906. aastal Hans Krabi, Johannes Neufeldi ja Otto Kasemetsa kaudu. Siis tulid seal põõstmisele ka esimesed inimesed ning nendest moodustati Tallinna Hans Krabi juhtimisel oleva koguduse osakond. Teatavasti oli see kogudus siis Eesti Baptisti Koguduste Ühendusest väljas. Iseseisvaks koguduseks registreeriti Kohila kogudus 1909. aastal, kusjuures ta jäi välja EBK Ühendusest kuni 1918. aastani.[446]

e) Tugev prii:koguduslik tõõ kujunes Saaremaal.
Vaatleme kõigepealt Kuressaare prii:kogudust.
Hiiumaal olid usklikkogudused tõõtanud oma kakstoist aastat. Naabersaar Saaremaa sai Lõõnemaa Õrkamõest aga väga vähe puudutatud. Usulii:kumine oli kevinenud Õkanõs kiriku ringkonnas ja vennastekoguduse ridadõs. Üks usuõõme Kuressaarde toojatest oli Lõõne-Nigula Kirimõe kooliõpetaja M.Trey, kes seal oli põõrdumi:selamuse omandanud ning sellest 1895. aastal oma kodusaarel tunnistas.[447]

---

442. Philipp Villmann, Nõmme Baptisti koguduse ajalugu /kõsikiri/ (Edaspidi: Villmann, Nõmme Baptisti:koguduse ajalugu); Eesti Baptisti:koguduse ajaloolik album, lk.126-127; 50 aastat apostlite radadel, lk.54-55, 124-125; Vesmes, Õrkamine eesti rahva keskel, lk.40
443. Liisa Nymann, Ajaloolisi andmeid Jõgimõe Baptisti:kogudusest /kõsikiri/ (Edaspidi: Nymann, Ajaloolisi andmeid Jõgimõe Baptisti:kogudusest); Vesmes, Õrkamine eesti rahva keskel, lk.47.
444. 50 aastat apostlite radadel, lk.56.
445. Vesmes, Õrkamine eesti rahva keskel, lk.47.
446. 50 aastat apostlite radadel, lk.71.
447. M.Trei, Teated baptismuse üle Kuressaares /kõsikiri/ (Edaspidi: Trey, Teated baptismuse üle Kuressaares).

pidi: Frey, Teated baptismuse üle Kuressaares).

Kord ühel 1896. aasta sõl nõgi Hiiu saare vend Peet Sauer umas, et Saaremaa kohal sõras omapärane ebamaine hele valgus. Sellest nägemusest tunnetas Sauer Jumala kutset endale, et temal tulen minna usuvalgust Saaremaale viima. Samal aastal tuli keegi usklik naine Anna Wühler Peterburist Hiiumaale, et siin silmkootud esemeid müüa. Hiiumaalt läks ta edasi Saaremaale. P.Sauer palus teda Saaremaal jõrele kuulata, kas poleks seal kedagi usklikku, kes oma koja vendadele kuulutamiseks avaks. Peterburgi tagasi jõudnud, kirjutas A.Wühler Sauerile ning andis teada kahe Kuressaare elaniku Priido Allika ja Anna Jürgensi aadressid.

1897. aasta märtsis, vaikse nädala laupõeval sõitsid Hiiumaalt kolm usukuulutajat üle väina Saaremaale. Need olid Peet Sauer, J. Remmelgas ja Taavet Nõvast. Asuti teele palves; enne jõele laskumist oldi Türkmaa külas Antsu talus ühises palves pererahvaga, et leida Jumala juhtimist.Kuressaare tornide paistes peatuti Upa küla karjamaal ning taas pölvitati ühe suure kivi õues. See kivi oli XVIII sajandi alguse vennastekoguduse õrkamisest tuntud Upa kivi. Kuressaares leiti peavarju Anna Jürgensi juures, külastati koos kirikut, kus kuulati kirikuõpetaja ülestõusmispühа jutlust. Pärast seda otsisid Hiiumaa vennad kontakti vennastekoguduse õrganud liikmetega nind viibisid nendega koos palves. Avalikke koosolekuid seekord Kuressaares ei peetud. Järgmist teekonda Saaremaale alustas Peet Sauer sama aasta neljapühi laupõeval, seekord koos Juhan Põitliga. Nüüd sõideti laevaga läbi Haapsalu Roomassaare sadamasse ning astuti sealt jalgsi Kuressaarde. Seal peeti kolm vaimulikku koosolekut: Anna Jürgensi korteris Põllu alevis, teisel pühal kellegi Janovi majas Kohtu tänaval ning kolmandal pühal lähedal asuvas Kasva külas Anna Jürgensi venna Nikolai Villemsoni juures. Nendel koosolekutel tulid päästeteadvusele enne juba usuliselt õratatud ja vennastekoguduses liikunud Priido Allik koos abikaasaga, Anna Jürgens, Tiina Tamm ja Viia Nõgi. Kolmandat korda asuti Saaremaa teele sama aasta sügisel. Seekord oli Peet Saueriga ja Juhan Põitliga kaasas veel teisi kuulutajaid (J.Leisberg, J.Aistrat jt.). Seekord peatuti Kuressaares paar nädalat, pidades iga õhtu koosolekuid Janovi majas. Puhkes õrkamine. Mitmed leidsid rahu ja hakkasid päästjat suure hõiskamisega kiitma. Kuressaarde tekkis väike päästetute rühm. Päästetud vennad hakkasid ise tunnistama. Peamiseks kõnelejaks ning juhtivmaks vennaks kujunes endine vennastekoguduse liige Priido Allik. Varsti pärast seda ristiti Hiiumaal Anna Jürgens ja Tiina Tamm.Järgmisel, s.o. 1898.a1 neljapühil sõitis Kuressaare usurahvas suurema hulgana Hiiumaale,Jausa, kus oli koguduseõhtu. Seal ristiti mitmed Kuressaare inimesed (Priido Allik, Viio Nõgi jt.) ning võeti kogudusse. Sellega oli Kuressaare priikoguduselе pandud alus. Kogudus kasvas pidevalt. Koguduse astus 1902. aastal Hiiumaalt pärit olev Johannes Kahu, kes oli hea ja ladusa kõneannigа ning omas tugevat õratavat mõju. Temast kujunes Priido Alliku abi.[448]

Rõõmukõlalised koosolekud linnas ei jõnud tähelepanematuks linnaelanikele, vaimulikele ja ilmalikele võimudele. Ajalehtedes ilmuvaid sõnumid usklike ekstaasirikastest koosolekutest, ristimistest ja "valitsuse vastasest" tegevusest. Politseivõimud

448. August Sirkel, Esimesest õrkamisajast Saaremaal, Arnu Nõõl, 1935, nr. 2, lk. 27-28, nr.3, lk.13-14 (Edaspidi: Sirkel, Esimesest õrkamisajast Saaremaal); Kunstmaa, Vaimulik liikumine läänе-Eestis, lk.69-74.

sulgesid koosolekud. Vangistamised ja kinniistumised olid alalised nähtused. Ülakad noormehed sekkusid omalt poolt tegakiusajate ridadesse ning sünnitasid palju kurja. Rahva poolt saadeti mitme allkirjaga kaebus Riia prokurörile, et Saaremaal olevat tekkinud uus usk, mille liikmed enam tööd ei tee, piiblivastast õpetust levitavad, koosolekutel kõlvatusi teevad ning ähmestes rahu rikuvad. Kaebuse peale sõitis prokurör koos konsistooriumi assessoriga kohale ja veendus, et kaebus on kuritahtlik. Hiljem tuli Riiast korraldus, mis lubas usklikel koosolekuid pidada ja kohustas politseivõime kaitsma koosolekuid segajate eest. Nüüd algas vabam tegevusaeg.[449]

See-eest algasid aga sisemised vintsutused. Kogudusse tungis lahkmeel. Esines usust äralangemisi. Sellele teole sattus ka koguduse parim tööteglja Johannes Kahu. Teda aidus ta varandus. Ta oli äritsedes saanud rikkaks mehoks: tal oli saeveski, villatööstused ja aktsiad, merel laevad ja mitmed majad Kuressaares. Tal oli palju, kuid kaotas Jumala.[450]

Kui 1906. aastal hakati Hiiumaal priikoguduste vaimulikke koosolekuid registreerima ning Kuressaare koguduse vanem Friido Allik tahtis sama teha, siis mõned Saaremaa vennad, eesotsas Jüri Heindorfiga, hakkasid koosolekute registreerimise vastu võitlema. Kui suurem osa kogudusest Friido Allikuga eesotsas registreeris koosolekud ja sai lahedama tegevusvabaduse, siis osa keeldus sellest ja lahkus kogudusest. Viimased jäid salaja edasi tegutsema, kuid nende tegevus jäi kiratsema ning neil puudus juurdekasv.[451]

Kuressaare priikogudusse tungimud lahkmeelte tõttu põhjasid mõned priikogudusele selja ning astusid Kärdla baptistikogudusse, mille tähtpunkt asutati Kuressaarde.[452] Tõsjuhiks jäi siin Mihkel Troy. Sellega oli nüüd usutõe vähikoes linnas jagunenud kolmeks. Elujõulisemaks neist jäi siiski priikogudus, mille eesotsas seisis P. Allik. Ta ehitas 1908. aastal oma hoovimaja ülemise korruse ümber ruumikaks palvesaaliks, kus kogudus koos käis ja vaimulikke koosolekuid pidas. Usutegevus kulges seal sirgjooneliselt ning levis mitmele poole üle Saaremaa.

Kuressaare priikoguduse vanemaks oli aastakümneid Friido (alias Friido) Allik. Ta sündis 1871. aastal Saaremaal Kärla vallas Käesla külas talupidaja pojana. Töötas Kuressaares suurkaupmehe Grubneri äris, 1894. aastal ta abiellus ja asutas pagariäri. Ta suri 1933. aastal.

P. Allik sai usulise äratuse oma sugulase uskliku kooliõpetaja Mihkel Troy kaudu. Pärast seda astus Allik Kuressaare vennastekogudusse, kust peale põhjatõdavuse omandamist läks priikogudusse. Nüüd jäi ta Kuressaare priikoguduse juhiks kuni surmani. Tema tööpõld oli aga terve Saaremaa ning tema usuliat autoriteeti arvestasid kõik. P.Alliku kaudu on usule juhatatud paljud Saaremaal ning tema selge, vai ujuline ja ühitussuuline kõne on rohkesti andnud usklike kasvatamiseks.[453]

---

449. Vesmes, Ärkamine eesti rahva keskel, lk.51-53; Kunstmaa, Vaimulik liikumine LEEne-Eestis,lk.74; Allik, Jeesuse Kristuse Evangeeliumi koguduse tegevusest, lk.267-268; Gusta Allik, Friido Allik +, TeekÄija, 1933, lk. 81-82 (Edaspidi: Allik, Friido Allik); Sirkel, Esimesest ärkamisajast Saaremaal, nr.4, lk.14-15.

450. Vesmes, Ärkamine eesti rahva keskel, lk.52-54; Oskar Kunstmaa, Esimene usuline Ärkamine Saaremaal, Minu mõtestuste kogumik I /käsikiri/,lk.17-18 (Edaspidi: Kunstmaa,Esimene usuline Ärkamine Saaremaal I).

451. Vesmes, Ärkamine eesti rahva keskel, lk.53-54.Kunstmaa,Vaimulik liikumine LEEne-Eestis,lk.74-75

452. O.Kunstmaa, Mõttekilde vaimulikust liikumisest Saaremaal/käsikiri/(Edaspidi:Kunstmaa,Mõttekilde vaimul.liikumisest Saaremaal)

Vanamõisa priikogudus asus Saaremaa lõunaosanikul põhja kihelkonnas. Seal algas usuline tegevus mõni aeg pärast Kuressaare Erkamist. Nord kui peet Sauer ja Juhan Põitel jõlle Kuressaart külastasid, kutsus neid oma tallu koosolekut pidama keegi lesk taluperenaine, kes Kuressaare koosolekutepidaw/ külastaja oli. Tema elukoht asus kilomeetrit S linnast Pihtla vallas Vatsküläs Marise talus. Talu asus teest eemal suures metsas. Hiiumaa vennad tulidki ning juba siis (arvatavasti 1898.aastal) said mitmed põõtoteadvuse. Seejärel võttis Priido Allik selle kandi oma misjonialaks. Erkamine laienes Kailuka, Vanamõisa, Suure ja Väikse Rootsi külasse. Usulo tulnud laeksid enmast ristida ja ühinesid priikogudusega. Kohalik tõõ kaldus nüüd rohkem Kailuka külasse, kus suurem arv kogudusellisi oli. Koosolekuid peeti algul Haudsepa talus. Kui tuli pöördumisele Vanamõisa küla Roose talu peremees Peeter Leppik, siis ehitas ta oma tallu suurema ruumi, mis rahvale palvemajaks kujuneq. Usulo tulnuõe arv kasvas nimetatud jõukates rannaküladee.Tõõ keskus oli siirdunud Vanamõisa. Algul oli tõõ Kuressaare osakonnaks, hiljem sai Vanamõisa kogudus iseseisvaks.

Marise talu Pihtla Vatsküläs, kus esimene Erkamine algas, ei kaotanud siiski oma tähtsust. Metsa seas asuv talu sai usklikele pelgupaigaks ning salajaste kokkutulekute kohaks. Kui Kuressaares vaenamine jõlle tugevnes ning politseivõimud koosolekuid laiali saatsid ja osavõtjaid karistustega vintsutasid, siis kogunes usklik rahvas kokku Marisele. Siin peeti Kristuse surma m lestamisi, korraldati palvetunde ning rõõmutseti oma põõste üle. Metsateele oli seadetud valvurid, kes koosolijatele varitsejate tulekust teatasid. Siis kustutati talus tuled ning koosolnud vennad ja õed pudenesid metsa alla. Eõgitakse kellestki heatahtlikust politseinikust Jõest, kes hiljem ise ka olla usule tulnud, et kui politseiülem teda jõlle saatnud Marisele usklikke kimbutama, pannud ta hobustele kuljused peale ja sõitnud nii, et mets kaugelt kajanud politsei tulekust.[454].

Loona priikogudus asus Kuressaarest kilomeetrit 15 põhja poo1. Seal algas evangeelne tõõ 1900.aastal (teistel andmetel 1899.aastal). Esimeseks kohaks, kus hakati külvama sõnaseemet, oli suur ja rikas Kalmu talu Aula külas Loona vallas Kaarma kihelkonnas. Vana peremehe Priidu Aaki ajal, kes siis oli juba surnud, oli talumajas kauplus, kus müüdi ka viina. Lese Miina Aaki õde Ingel Kärm oli usklik. Selle ettepanekul hakkasid Kuressaare priilased külastama Kalmu talu ning sama aasta 17.detsembril peeti Kalmu talus endise kaupluse ruumides vaimulik koosolek, kus kõneleeid Prii-

---

453. Allik, Priido Allik+,lk.81-82; Sirkel, Esimesest Erkamisajast Saaremaal, nr.51 lk.11;

454. Sirkel, Esimesest Erkamisest Saaremaal, nr.4,lk.14; Kunstmaa, Vaimulik liikumine Lõõne-Eestis,lk.82-83; Kunstmaa, Oskar, Esimene usuline Erkamine Saaremaal. Minu mõõlestuste kogumik IV /käsikiri/,lk.38-40; (Edasp.: Kunstmaa,Esimene usuline Erkamine Saaremaal IV)

de Allik, Mihkel Kropp, Nikolai Villemson ja teised Kuressaare priivennad. Rahvast oli rohkesti, sõnal oli mõju. Järgmise aasta kolmekuningal algas suurem usulеtulek, pöörstetud said ka Kalmu rahvas. Viimane oli Ümbruskonna rahvale hämmastama panev sündmus: Kalmu jõukas rahvas kõik uude usku läinud. 1902.aastal ristis Peet Sauer Kalmu talu juures asuvas veekogus kolm venda ja kuus õde. Priikogudusele oli seal pandud alus. Algasid aga ikka vaenamised koos trahvide ja vangistustega. Vaenamismeelsed koos tehtud rahvas suurest teest kõrval asuvasse Kaarma valla Sõpa küla Kuigu tallu, kuhu jälgijad ei teadnud tulla.[455] Kui ajad lahkemaks läksid, algasid koosolekud mitmes paigas ning usutuli levis Ümbruskonnas. Algul oli töö Kuressaare priikoguduse osakonnakk, hiljem,sai iseseisvaks ning siis oli kogudusvanemaks Eduard Aak.

Loona kogudusest vähe põhja poole asus Sikla priikogudus. Seal tuli 1898.aastal pöördumisele jumalakartlik Okki kooliõpetaja Mihkel Keltmann. Usutöö leidis ta iseseisvalt piiblit lugedes. Teade sellest levis rahva keskel, kes teda pidas nüüd mõistuse kaotanuks. Kuuldes ulatus ka Sikla mõisniku von Ekesparre kõrvu, kes kohe koolimajja teadet kontrollima läks. Ta leidis, et kooliõpetaja pole küll mõistust kaotanud, vaid "usulisest fanatismist" haaratud. Ekesparre kõnelus sellest Kaarma kiriku õpetajale Friedrich Wilhelm Ederbergile (1859-1939). Õpetajaks Kaarmal 1885-1902),kes suures hirmus hoiatas kantslist kirikulisi: "Hoidke end võõrausuliste, usuhullutajate eest, kes paraku on meie maale tulnud ja on Kuressaares oma tööga alustanud hellegi Jürgensi juures!" Seda teadet kuulis kirikus ka Mihkel Keltmann, kes nüüd leidis, et ta pole ainus usuteel käija saarel. Ta läks järgmisel pühapäeval Kuressaare, otsis Anna Jürgensi üles ning astus ühendusse usurahvaga.[456]

Esimene vaimulik koosolek peeti seal 1900.aasta veebruaris, seda Peet Saueri ja Pistenbergi poolt. Koosolek peeti Mihkel Keltmanni sõbra Kaubi küla Kõri talu rentniku Jüri Nõu talus. Juba esimesel koosolekul said mõned ümbatatud. Mõisaomaniku Ekesparre ja kirikuõpetaja ühisel tegevusel lõpetati alanud koosolekud Kõril, mida nüüd pidas Mihkel Keltmann. Jüri Nõule öeldi rendikoht üles ning Keltmann vabastati kooliõpetaja ametist ja ta oli sunnitud sealt lahkuma. Sellest peale algasid koosolekud naabruses olevas Põrdi talus, kus neid peeti kuni palvemaja ehitamiseni. Usutegevus levis varsti naaberküladesse ning kuulus Kuressaare alla osakonnana. Hiljem moodustati Siklas iseseisev kogudus.[457]

---

455. Sirkel, Esimesest Erkamisest Saaremaal,nr.4.lk.14; Kunstmaa, Vaimulik liikumine LEne-Eestis,lk.78-82; Kunstmaa, Esimene usuline liikumine Saaremaal IV,lk.32-37.
456. Kunstmaa, Vaimulik Erkamine LEne-Eestis,lk.76-77.
457. Seppur, Jees.Krist.Evg.Priikoguduse tekkimine,lk.155-157; Kunstmaa, Mõttekilde vaimulikust liikumisest Saaremaal.

f) Pritivendade usukuulutus Virumaal palju ei haaranud. Ainult Narvas asutati püsivam prii kogudus.

Rakveres oli XIX sajandil olnud jõuline vennastekoguduse tõde kuulsas Lepna palvemajas. Nüüd oli kohalik vennastekogu dus kiriku valitsuse all ning usuelu oli seal alla langenud. Ka Lõunamaa ärkamislaine polnud linnani jõudnud. Aastal 1889 tulid läbi sõidul Rakverre Tõnis Laas ja Aleksander Neyman. T.Laasi mälestuste järgi kirjutab sealsest olukorrast H.Busch: "Sealt tulid ka Rakveresse. Selle linna väravad oli pimeduse võrest, kes sel ajal selle linna peremees oli, tõeliselt lukku pannud. Vennad palusid vaimulikke ja ka ilmalikke inimesi, et lubaksid kuskil Kristust kuulutada, aga kuskil luba ei antud, keegi neid oma juurde võtta ei usaldanud ja nii pidad nad kurva südamega sealt lahkuma".458. Hiljem aga, kui linnas juba baptistikogudus tegutses, asus siia mõneks ajaks väikene prii kogudus. Algas see 1897.aastal, kui baptistikoguduse liikme Marie Lepiku juures tulid esile võõrad keeled ja prohveti kuulutamise and. Tema koos oma poolda jatega lahkus baptistikogudusest ning moodustas prii koguduse. Viimast kõisid hooldamas ja seal kõnelemas J.Malm ja J.Krusenberg. Veel 1904.aasta veebruaris lahkusid Rakvere baptistikogudusest koln õde ja ühinesid selle kogudusega. Siis olla koguduat Rakvere Baptisti kogduse protokolli andmeil juhendanud A.Gienemann ja J.Tomm. Kuna kuski nimetatutest tollal priikoguduse liige ei olnud, siis jääb Rakvere koguduse tollasegne tõeline olemus selgusetuks. Hiljem koguduse sisemiste segaduste ning mõne liikme usust eemaldumise tõttu selle koguduse tegevus Rakveres vaibus.459.

Narva priikogudus asutati 1892.aastal, kuid usuline tegevus algas seal juba paar aastat varem. Esimesed tollasegsed Jumala Sõna kuulutajad Narvas olid vennastekoguduse liikmed, nende seas A.Gienemann. Priilastest olid vist esimestena Narvas Venemaa vennad K.Treimann ja Jaan Tomm. Esimene usklike ristimisega ristitu on siin arvatavasti Louise Roos, keda Hans Krabi olla 1890.aastal mõõdasõidul ristinud.

Koegi Konstantin Saks oli 1889.aastal saanud Peterburis Hans Krabi kaudu päästetud. 1890.aastal ristis teda H.Krabi seal. 1891.aasta suvel kuulutasid A.Neymann ja K.Saks Narvas Ivangorodi poolel Pihkva tänaval Tangi majas. Pärast K. Saksi äraõitu sügisel Peterburi, jäi ta abikaasa Rosalie ajutiselt oma ema juurde Narva. Ta kutsus kuulutajaid Narva ning A.Neymani ettepanekul sõitsid 1891.aasta novembris H. Krabi ja T.Laas sinna ning võtsid Tallinnast enesega kaasa Jaan Brandmanni. Viimane, ametilt metallitööline, jäigi Narva, võttis siin ajaliku töö ning hakkas kohapeal Jumala riigi tööd tegema. Teda käisid abistamas H.Krabi, A.Neyman ja tei-

458. Busch, Rõdala ärkamise ajalugu,lk.78-79.
459. Eesti Baptistikoguduste ajaloolik album,lk.103-104 (T.Saarmann); Rakvere Baptisti Koguduse protokolliraamat, Protokoll nr.9 29.2.1904,§tk.2.

sed prii̇vennad, seal olid 1892.aastal W.Õxkull ja V.Korjus. Tõõl oli algusest peale suur edu. Inimesed tulid põõrdumisele, eriti 1892. ja 1893.a. Liikumine algas Jaan Brandmanni väikeses põõningukambris.Siiersi tõnaval, kus koosolekuid peeti. Politseiji ajas rahva seal laialt ning nüüd koguneti kuhu iganes sai, vahest Paemurru mõtsa või majadesse linnast väljas. Priikogudus asutati 1892.aastal veebruarikuus, põrast seda kui M.Koop oli 24.veebruaril ristinud Pauline Koskülа ja M.Kühlmann samal kuul Anna Paluvere. (Teistel andmetel olla need isikud ristitud 29.veebruaril 1891.aastal H.Krabi poolt). 1892.aasta jaanuaris sai usklikuks ka August Kuusik ning ta ristiti sama aasta augustis. Koosolekuid peeti siis Kuusiku majas Peetri tõnaval, enne oli neid peetud Tangi majas Pihkva tõnaval. Kui 1893. aasta mõrtsis H.KrabiNarva pikemaks ajaks tõõle asus, oli kogudusse 12 liiget. H.Krabi lahkumisel augustis oli seal 33 liiget. Aga 1896.aastal kuulus kogudusse üle 200 liikme.

Õnnistusrikas tegevus ei kestnud kaua. Nüüd kogu aja puudus küll väline võimude poolt tekitatud surve, sest kohalik politseiülem suhtus usklike tegevusse mõnel määral heatahtlikult. Selle vastu laastas kogudust sisemine taud, kogudusse oli tunginud nn. "Talle pruudi" liikumine ("Kaanani vaim"). See haaras palju koguduse liikmeid, eesotsas noore tulihingelise kuulutaja Eduard Paluverega. Kogudusevanem J.Brandmann oli oma järjekordsel misjonireisil Venemaal, kui see liikumine puhkes. Kohale tuli Hans Krabi ning püüdis seda vaimu vaigistada, mis tal suuri vaevu korda läks. Kui J.Brandmann Venemaalt naasis, siis pikapeale vaibusid segadused ning elu koguduses põõrdus normaalsetele radadele. Kuid koguduse tõõ oli siiski rõgavalt häiritud ning rahva silmis mustatud. 460.

"Kaanani vaimu" segaduste tõttu hakkasid kohalikud võimumehed eitavalt suhtuma priikoguduse usutegevusesse. Algasid mitmesugused kitsendused ja kooskõlastele keelud. Raskuses vaatasid Narva priivennad abi otsides baptisti vendadele ning otsisid nende nimes endale kaitset. Esimese nõupidamine Ühinemise asjus, mis J.Brandmanni ja baptistide juhtiva venna Jüri Pendi vahel toimus, peeti 1897.aastal, kuid see tulemusi ei andnud. Hans Krabi ettevõttel, kes oma kogudusega oli baptistidega ühinenud, alustasid prii- ja baptistikoguduste liikmed 1898.aastal ühiste vaimulike koosolekute pidamist, kuigi ametlikku ühinemise otsust veel ei olnud, sest see tehti alles 13.veebruaril 1899.aastal A. Petermanni ja T.Saarmanni juhatusel peetud ühinemiskoosolekul. See järel esitati kubermerile palve, et ühendatud koguduse koosolekuid lubataks pidada Juhkentalis Lõõne tõnaval Jüri Välja majas,

---

460. Vesmes, Arkamine eesti rahva keskel,lk.39-41,43-44; Busch,Kidala ärkamise ajalugu,lk.69-70; Grabbi, Ärkamise ajalugu,lk.54-55; Karl Mõrtmann, Ärkamine Narvas /käsikiri/ (Edasp.: Mõrtmann, Ärkamine Narvas); A.Reinvart, II Baptisti koguduse tekkimine Narvas /käsikiri/ (Edasp.: Reinvart,II Baptisti koguduse tekkimine Narvas); P.Paenurm, Narva "Siioni" Baptisti koguduse ajalooline kirjeldus (käsikiri) (Edasp.:Paenurm,Narva "Siioni" Baptisti koguduse ajalooline kirjeldus); August Kuusik, Ärratust66 Luuga- Pihkva maal /käsikiri/ (Edasp.: Kuusik, Ärratust66 Luuga-Pihkva maal).

kus seni oli peetud priikoguduse koosolekuid. Vahepeal aga toimus vahejuhtum: koguduste ühisele avalikult koosolekule olid tulnud J.Halm ja V.Rõõmus külakosti tooma. Seal unustas V.Rõõmus enmast, ei arvestanud, kus ta viibib, ning hakkas suures põhisterõõmus hõiskama. Osa koosolijaist läks vaimustuses tema taga kaasa. Sellest informeeriti kohe A.Petermanni ja T. Saarmanni ning viimane teatas kohe kubermangu valitsusele, et J.Välja maja palvelised ei ole baptistid ning peatas koosolekute loa väljaandmist. Alles A.Johannsoni ja P.Kaupsi sõitmise kohapeal Narvas viis kahe koguduse ühinemisele ning siis tuli ka koosolekute luba. Uus ühinenud kogudus jäi vast asutatud Kakvere baptistikoguduse jaoskonnaks. Juhtivateks diakoniteks valiti Jaan Brandmann ja Jüri Pent. Liikmeid oli Narva koguduses siis 43.[461]

g) Varakult algas eesti priikoguduslik töö Venemaa eestlaste keskel.

Kõigepealt alustati evangelisatsiooniga Peterburis. Nagu eelpool mainitsime, algas Peterburis lord Radstocki kaudu laialdane ärkamine. Nagu andmed lubavad oletada, oli põhjatute seas ka eestlasi. Kui 1884.aastal valitsusevõimud püüdsid seda usutõõd lõpetada, ei läinud see neil korda ning usutuli immitses edasi. Peterburis teenis tollal Briti ja Välismaa Piibliseltsi teenistuses Moarootsist pärit olev Aleksander Meyman, kes oli saksa baptistikoguduse liige ning A.R.Schiewe poolt ristitud. Mõningate lahkhelide tõttu Schiewega lahkus ta kogudusest ning alustas iseseisvat usutööd. 1.mail 1885. aastal said tema poolt ristitud seitse õde ning need moodustasid nüüd nn. "Meymanni koguduse". Uus väike kogudus alustas tööd eestlaste keskel, sest neid elas Peterburis ja ümbruses rohkesti ning need vajasid elustavat sõna. Kui Meyman 1888.aasta suvel Moarootsis omakseid külastas, siis kohtas ta Haapsalus ja Rõdalas usklikrahvast, sõlmis nendega sidemeid ning kutsus Rõdala vendi pealinna kuulutama. Järgmise 1889.aasta algul sõitis H.Krabi selleks Peterburi. Mai kuus oli ta jällo seal ning ristis usule tulnuid. Samal aastal viibis seal T.Laas, järgmisel aastal tuli H.Krabi, siis veel V.Rõõmus, J.Krusenberg jt. Sellel, s.o.1890.aasta suvel kuulutas seal H.Krabi tervelt viis nädalat ning ikka tuli inimesi põõrdumisele. Usklikuks saanuid ristiti, nii ristis H. Krabi 1890.aastal ise 19 inimest. A.Meymanni kogudus oli jõudnud Ühenduse koosseisu priikogudusega. Erandina viimasest puudus Peterburi priikoguduses, samuti selle põrastistel tõõpõldudel, rõõmukülaline hõiskamine ja hüppamine.

Koguduse liikmete arv oli kasvanud üle 100. Et priikogudus oli valitsuse poolt tunnustamata, mis tegevust takistas, siis astus Peterburi eesti priikogudus Peterburi Evangeeliumi-Kristlaste kogudusse, jäädes selle osakonnaks. Kuigi seaduslikk usulisi toiminguid toimetas nüüd Evangeeliumi Kristlaste koguduse vanem, jäi kohapealne vaimulik juhtimine

---

461. Vesmes, Ärkamine eesti rahva keskel, lk.43; Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album, lk.118-119; T.Saarmann, Lisandusi Narva koguduse ajaloole /käsikiri/ (Edasp.: Saarmann, Lisandusi Narva koguduse ajaloole); E.B. Ühenduse koguduste aruanded.

endiselt A.Neymani kõtte, tõsis hoidus alal endine priikoguslik neelsus ning ei katkenud sidemed koduma priivendadega.

Koosolekuid peeti mitmel pool, kõll Moikal, Ahmanni majas, vürstinna Lieveni saalis, eesti koolis Moskva väravate taga, piiblidepoo juures Jekaterina prospektil, kuid pikemat aega Voznessenski prospektil majas nr.27.[462]

Kord tulnud Moskva väravate taguse eesti kooli õpetaja Rosenberg piiblilattu A.Neymani poole ning tahtnud osta suuremal hulgal Uut Testamenti, sest Peterburi Jaani koguduse õpetaja Jakob Hurt olla nõudnud, et usuõpetuse tunnis oleks igal vanema klassi õpilasel oma Uus Testament kaasas. Kooliõpetaja lisas: "Mina ise ei usu ja rahvas ka ei usu Jumalat, kuid tõidan õpetaja Hurda kõsku." Neyman haaras avameelsest õtlusest ning tunnistas kooliõpetajale Jumalast. Kõneluse tagajõrjel lepiti kokku, et paari nõdala põrast tuleb Neyman kooli ning seletab ka noortele Jumala olemasolust. Koos Peterburi tulnud Voldemar Korjusega lõkski Neyman kooli ning seal kuulanud õpilased ja seks kokku kutsutud nende vanemad tõhelepanelikult vendade seletust. Neid koosolekuid peetud seal talve lõpi, mitmed saanud põõstetud, nende seas ka Rosenberg ise.[463]

A.Neyman reisis rohkesti. Ta misjonitegevus haaras mitte ainult Peterburit ja selle lõhemat ümbrust, vaid tema tõõpõlluks kujunes terve Peterburi ja osaliselt Pihkva kubermang. Jõrjekindlaid koosolekuid eesti asunikele peeti Volosovos, Plõssas, Selenskis, Strugi-Selões jne. Teda saatsid misjonikõikudel mitmed koduma ja Peterburi vennad. Pea igal pool tulid inimesed põõstmisele, neid ristiti ning nad astusid Peterburi eesti kogudusse. Mõnel pool Peterburi tõõpunktides tekkisid iseseisvad kogudused.

Eestimaa vendade kõrval, kes pidevalt kõisid Peterburis abistamas, võrsus siin Neymani abilistena terve hulk võimekaid vendi. Üks neist oli Mihkel Soo, ke- oli sündinud 1844. aastal Emmastes ning tõõtas Peterburis kullassepana. Ta tuli põõsteteadvusele 1891.aastal dr. Baedekeri kaudu. M.Soo suri 1909.aastal.[464]

Seal oli Jaan Tomm(†1931), Nõdalast põritolev ning seal usule tulnud rõtsep. Temagi misjonipõld eesti asundustes oli laialdane, ta tõõtas peale Peterburi veel Plõssas, Selenskis, oli Tartu Üks esimesi õratajaid ning sealse priikoguduse asutajaid. 1901.aastal astus ta baptistikogudusse, tõõtas Tartus ja hiljem Viljandis baptistikoguduse jutlustajana. Oma elupõevad lõpetas Tomm Ameerikas neliapõhilasena.[465]

---

462. K.K./aups/,Jooni Aleksander Neymani elust, Teekõija,1931. lk.163 (õdasp.:Kaups,Jooni Aleksander Neymani elust); Vesmes, Arkamine eesti rahva keskel,lk.37-39; Busch, Nõdala õrkamise ajalugu,lk.67-68.78-79,85-86.
463. Seppur, Jees.Kr.Evg.Priikoguduse tekkimine,lk.120-121.
464. J.H.,Peterburist, Kristlik Perekonna leht,1910,lk.59-61.
465. 50 aastat apostlite radadel,lk.37 (K.Kaups); /K.Kaups/, Pilke põllutõõliste ridadesse,Vahitorn,Teekõija,1931.lk. 206-207 (õdasp.:Kaups,Pilke põllutõõliste ridadesse).

Peterburi eesti kogudusse tuli pÄÄstetoadvusele Peet Peterson (1856/1842/-1920). Ta astus kogudusse liikmeks ja tÖÖtas kaasa kuulutustÖÖs. Ta tuli 1909.aastal Eestisse, asutas Viljandi baptistikogguduse ning teenis kogudust kuni surmani. 466.

Ega Peterburi kogudusegi polnud vÕõrad mitmesugused raskused, kÜll vÄlised, kÜll sisemised. VÄlised vaenamised algasid kohe kogudusse asutamise aegadest peale. Eestimaa vendade kuulutusega kaasnesid pÖrdumised ning ristimised. Ristijatele langesid kogu esialgne vaenamiste raskus. Ristimisi Neyman hiljem ise enam ei toimetanud, vaid jÄttis selle sissesÖitnud vendade hooleks, mis teda kÜll vaenamistest ei pÄÄstnud. Ristimist vastu vÕtnud naiste mehed ja tÜtarlaste isad olid Ärmiselt vihased ristijate peale, tarvitasid korduvalt viimaste vastu vÄgivalda ning oli juhtumeid, kus ristijad hÄdavaevu oma elu pÄÄsta said. Ülesärritatud mehed ja isad kaebasid vÄljast tulnud usukuulutajate peale politseile ning politseivÕimud tegid omakorda kÕiksugu takistusi ning arreteerisid kuulutajaid. Õigeusu preestrid ja luteriusu vaimulikud suunasid samal ajal vÕitlust uskliku ja mujalt tulnud "eksiÖpetajate" vastu. PÄrast 1905.aastat olukord mÕneks ajaks siiski paranes, kuid tÄit kuulutamisvabadust Eestimaa sellel siiski ei saanud.467.

Sajandi vahetusel Soomest sisse tulnud "Kaanani Vaim", mis Narva priikogudust oli kahjustanud, tegi oma laastavat tÖÖd Peterburiski. Siin olid sÄlle liikumise tagajÄrjed veel suuremad, sest sellest Öpetusest laskis enmast kaasa viia ka N.Neyman ise ning koos temaga kogduse enamik. Seda Öpetust mitte pooldavad liikmed lahkusid kogudusest ning osa viimastest koondus Mihkel Soo Ümber, kes esines uue voolu Ägedama vastasena. Eraldunud kÄisid iseseisvalt koos, vastamata raskustele ja vaenamistele. Miljem Ühinesid nendega suurem osa endisi "kaananiusu" pooldajaid, kes nÜÜd sellest pettunud olid.468. Osa Neymani kogudusest "kaanani vaimu" pÄrast lahkunud liikmeid pani aga aluse 1902. aastal asutatud Peterburi Eesti Baptistikogudusele, mille juhtusta jaks sai kogduse liige August Kuusik. Kui hiljem Üldiselt veenduti "kaanani vaimu" ebapiibellikkuses ja kahetseti, siis tulid paljud mujale lahkunud priilased tagasi oma endisesse kogudusse ning jÄtkasid tÖÖd Neymani juhtimisel, kuid mitte enam kord olnud edukusega.469.

Aleksander Neyman sÜndis 15.veebruaril 1853.aastal (teistel andmetel 1852.aastal) Koarootsis Enby kÜlas rootsi rahvusest perekonnas. Varakult jÄi noor poiss orvuks. Kuigi ta polnud pÄevagi koolis kÄinud, tÖendas ta enmast iseÖppimisega ning hiljem valdas mitmeid keeli (peale rootsi ja eesti keele veel saksa, vene ning vist ka inglise keelt). Ta tÖ-

---

466. 50 aastat apostlite radadel, lk.120-121 (K.Kaups.)
467. Vesmes, Ärkamine eesti rahva keskel, lk.37-40.
468. J.H.,Peterburist, Kristlik Perekonna leht, 1910, lk.60-61.
469. 50 aastat apostlite radadel, lk.96 (Ed.Lepp).

tas noorukses mitmel pool, teenis sõjavões sundsõga ning lõpuks astus 1880.aastal Briti ja Välismaa Piibliseltsi Peterburi piiblidepoo teenistusse, kuhu ji tõõtama üle 40 aasta.

Juba noorest põlvest usklikkusele kalduv A.Neyman tuli pühistoeadvusele Peterburis vürst V.Paškovi usulisikumises. Siin teiste hulgas tegutsenud rootsi evangelistide mõjul jõudis usklike ristimise tunnustamisele, laskis ennast R. A.Schiewe poolt ristida ning astus Peterburi Saksa Baptistikogudusse. Varsti asutas Neyman oma koguduse ja hakkas eestlaste keskel tõõtama. Koguduses esines ta tõelise "koguduse isana", oli hoolas evangeeliumi kuulutaja, väsimatu misjonär eestlaste asustusaladel, isalik kasvataja oma koguduses ning kõikide usklike siiras ja omakasupüüdmatu abistaja, kes iialgi temaga kokku puutusid, Tema liig usalduslik ja vastutulelik suhtumine igasõsse tõi tema juurde mitmesuguste vaadetega ja õpetustega usukuulutajaid, keda ta kõiki oma kantslis esinedä laskis. Ta uskus ise ka iga vaimu ning laskis igast õpetuetuulest ennast kaasa viia. Nii sattus ta kord "kaamani vaimu" meelevalda ning läks kaasa selle seisukohtadega aabesi, tõelise pühitsuse ja patumõjust vabanemise küsimustes. Hiljem, 1916.aastal loovutas ta koguduse kõnetooli Andrei Urehamile, kes suure eduga levitas koguduslikmete seas ümberristimist Jeesuse nimesse ning muid oma õpetusi.

Pärast maailmasõda uue sotsiaalse ühiskonna kehtestamisel jäi A.Neyman ustavaks oma ülesannetesse kuulutamistöös. Vanaduse tõttu olla ta koguduvanemana ameti küll maha pannud, kuid kuulutas eestlaste seas edasi linnas ja ümbruskonnas. Ta suri 15.augustil 1931.aastal. Tema matus kujunes suureõndmuseks. Kokku oli tulnud suur hulk tema sõpru ja usukaaslasi paikadest, kus ta omal ajal Jumala Sõna oli kuulutanud - eestlasi, soomlasi, venelasi. Matuserongkäigus liikus rahvahulk läbi terve Leningradi Vana Smolenski kalmistule. Teel peatumid matuserongi läbilaskmiseks trammid ja autod. Kilis mälestus temast elas veel mõni aeg ta viimastes vanadussest nõrkades usukaaslastes.[470]

Volosovo prii kogudus Peterburi kubermangus sai alguse A. Neymani kaudu. Viimane sõitis sinna 1891.a. (või 1892) ning kõnelõs läbedal Soome küles asuvas Kubanitsa luteriusu kirikus. Kiriku abiõpetaja oli usklik mees ning võimaldas temale seda. Hiljem kõnelõs Neyman selles kirikus veel mõned korrad. Algas väike ärkamine, ka leerilaste seas. Selle tagajärjel vallandati abiõpetaja ning kiriku kantsel suleti "võõrõpetusele". Kuid nüüd hakati kuulutustunde korraldama eestlaste juures naaberkülades, kuhu tuli koos Neymaniga teisigi priivendi, teiste seas ka T.Laas. Ärkamine levis Moloskovitsas, Tsirkovitsas, Vrudas. Usule tulnuid ristiti ning nad moodustasid Volosovo koguduse, mis jäi tõõtama Peterburi

---

470. Kaups, Jooni Aleksander Neymani elust, lk.142-144, 163-165, 183.185; Maria Kataja, Blagoslovennoe vospominanie prevednika /käsikiri/.

eesti priikoguduse osakonnana. Kohapeal juhtis tööd Jaan Ausendorf. Viimase ettevõttel alustati 1899.aastal Volosovas baptisti tööd, mis jäi tegutsema Rakvere Baptistikoguduse jaoskonnana. Osa priilasi astus sinna liikmeks, kuid teine osa jäi endiselt Peterburi kogguduse juurde. Nendega ühinesid 1908.aastal mõned enne baptismi astunud inimesed.[471]

Peterburi koguduse tööpõlluna tekkis ka Selenski priikogudus Luuga maakonnas praeguses Pihkva oblastis (Plüssa jaamast 30 versta, Narvast üle 100 versta). Usutuli algas seal Peterburi priikoguduse liikme Karl Saarnitsi kaudu, kes sinna tuli 1894. (teistel andmetel 1892.) aastal oma õde külastama, kes Selenski eesti asunduse köster-koolieõpetajal Jaan Paidrasonil mehel oli. Oma õemehe loal kõneles Karl Saarnits siis koolimajas ning teatas Peterburis töövõimalustest Selenskis. A.Neyman saatis 1894.aasta jõululaupäevaks sinna Peterburist Karl Treimanni ja Jaan Tommi ning Narvast Jaan Brandmanni. Oli leerilaste õnnistamine, need kuulasid evangeelset sõna ning nende seas tuli ärkamine. Sellest sai kuulda Oudova luterikiriku õpetaja Aubald ning nõudis politsei kaudu Brandmanni ja Treimanni enda juurde 130 versta kaugusele. Kuid õpetaja juurest vabanesid kuulutajad kergesti. Pärast seda tunnistasid Tomm ja Treimann Selenskis veel 6 nädalat. Siis ristiti seal esimesed kolm õde, nelipäeval ristiti Peterburis veel üks õde ja vend August Raudsepp. Sellega oli Selenskis asutatud 5-liikmeline kogudus, mida hooldama asus sinna elama tulnud sepp August Kuusik. Tööd käisid abistamas Peterburi ja Narva priikoguduse vennad. Selenski kogudus kuulus Peterburi koguduse alla. Palvemajaks oli eraldi maja 5 versta Selenskist. Töö pidevalt laienes, liikmete arv tõusis üle 100. Kogudusel oli tööpunkte Luuga, Oudova ja Pihkva kreisides, kuni 60 versta kaugusel Selenskist. Isegi 70 versta kaugusest Pihkvast käidi Selenski koosolekutel.

Küll algas omakorda Selenskis usklike halastamatu vaenamine, mis eriti oli suunatud sissesõitnud usutunnistajate vastu, nii et keegi Peterburist ega Narvast ei julgenud enam sinna sõita. A.Kuusik ei pidanud vaenamistele vastu ning läks Peterburi tagasi. Seejärel oli pikemat aega Selenski koguduse juhiks noor August Raudsepp. Teda asendas 1901. aastal Jaan Paidrason. Viimane oli viis aastat kestnud usuliste heitluste järel alles 1900.aastal täielikule päästeteadmusele jõudnud. Ta oli juba 1896.aastal vallandatud usklikke soosiva hoiaku pärast köster-koolieõpetaja ametist ning teenis ülalpidamist rõtsepana. Paidrasoni ajal kasvas kogudus arvuliselt ning usuliselt. J.Paidrason käis ka Eestis laialt kuulutamas. 1905.aasta mõrtsis tuli ta lõplikult Eestisse ning asus pr.von Breschе kutsel Jumala riigi tööle Tartus. Selenski kogudust hakkas juhtima Karl Maasing, keda abistasid Jaan Vahtra, Villemson, Vassili Visnapuu jt.[472]

---

471. Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album, lk.132-133; Seppur, Jees.Krist.Evg.Priikoguduse tekkimine, lk.117-118; Grabbi, Ärkamise ajalugu, lk.41; Busch, Kidala ärkamise ajalugu, lk.78.

472. Grabbi, Ärkamise ajalugu, lk.60-65; P.Võsu, Mälestusmälestused, Elulõvade, 1939, lk.57-58 (Edasp.: Võsu, Mälestused); Kuusik, Ärataust Luuga-Pihkva maal; August Kuusik, Elust ja tööst /käsikiri/(Edasp.: Kuusik, Elust ja tööst.)

Plüssa priikogudus sai alguse Selenski Erkamiste mõjul. Seal kuulutasid aastuti väljast sissesõitnud tunnistajad, nagu A.Koskõla, V.Korjus jt.Koosolekuid segati pidevalt uskmatu rahva poolt, vastamata sellele kõik tõõ edasi ning inimesed tulid pöördumisele. Nad astusid kogudusse, mis tihedas ühenduses tõõtas Peterburi kogudusega. Liikmeid oli 1901.aastal umbes 40, vendi peaaegu võrdselt õdedega. A.Reyman oli Plüssa priikoguduse autoriteetne juht. Kui ta kogudust külastas, oli kõik tegevus tema käes ning sinult tema kõneles. Kohapealne juht oli sajandivalgaastatel Jaan Vahtra. Tema kõrval tõõtas tähtsama kõnelejana Peeter Pihu. Kuulutajate seas olid Johan Pai, Gustav Rõmmel, Gustav Krigul. P.Pihu ja G.Krigul asusid 1903.aastal Otepääle, kus alustasid Jumala riigi tõõd. Jaan Vahtra jõi endiselt Plüssa koguduse ettevõtsa. Ta oli algul kingsepp, pärastpoole asus ta talu pidama ning sai ajajooksul rikkaks mehe ks. Ühenduses rikkusega kadus tema vaimulikkus, ta muutus suureliseks, ta õpetus läks segaseks, nii et maailmasõja päevil hulk kogudusliikmeid temast lahkus ning eraldi hakkas koos käima.[473].

b) Lõuna Eesti priikogudustele pandi alus Venemaalt tulnud vendade poolt.

Tartu priikoguduslik liikumine algus 1895.aastal. Selle aasta jaanuaris pöördusid paar Tartust pärit teenijatüdrukut Hans Krabi poole sooviga, et see peaks mõned koosolekud nende omaste juures Tartus. Kuna H.Krabil oli tollal passiga sekeldusi, siis ta ei julgenud ise sõita, vaid saatis Jaan Tomni Peterburist. Viimane pidas Tartus kolm koosolekut, leidis seal sõbrad usutõõs seoses olevat ning otsustas Peterburist Tartu kolida. Koosolekuid peeti nüüd mitmel pool erakorteritres. Rahvas kogunes koosolekutesse hulgaliselt, algasid pöördumised. Politsei sai jälile ning J.Tomm mõisteti kaheks nädalaks kinni. Tomm alustas vabanedes uuesti kuulutamistega ning tuli uus otsus: kaheks nädalaks kinni. Neid kahenädalalisi vangistamisi järgnes nii rohkesti üksteisele, et kohalik ajaleht kirjutanud, et olla üks noor ilus rõõsõp, tõõd ei tee, kuulutamise eest raha ei võta, on üks aruasaamatu mees. Temal käisid abiks tunnistamas Peterburi priivennad Karl Treimann, Karl Saarnits jt. Treimann ja Saarnits jäidki Tartu elama ning usupõllul tõõtama. Usule tulnutest laskeid mitmed endid ristida 1896.aasta suvel ning nendest moodustati Tartu priikogudus. Vaenamised ei lõppenud ikkagi. Siis astus vahele usklik kindral Tiesenhausen. Tema võttis palvetunnid oma kaitse alla ja kutsus 1897.aastal Baptistide Ühenduse konverentsi soovitusel Tartusse Mihkel Oidermanni Jumala riigi tõõle. Algul tõõtas viimane priikoguduses koos J.Tomni ja teiste privendadega. Siingi algasid lahkuminekud vaadetes ja koguduse korra küsimustes, kuigi Tartu priilastel olid koosolekud kained.

---

473. Peeter Võsu, Eluloolised andmed v.Gustav Kriguli kohta /käsikiri/ (Edasp.: Võsu, Eluloolised andmed v. Gustav Kriguli kohta); Seppur, Jees.Krist.Evg.Priikoguduse tekkimine, lk.118-119.

M.Oidermann eraldus ning rajas 1901.aasta suvel iseseisva baptistliku töö, mis töötama jäi Pärnu Baptisti Koguduse jaoskonnana. Sinna astus samal aastal liikmeks ka Jaan Tomm, sest ta tahtis abielluda ja seda seaduslikult, mis oli võimalik ristitud usklikule Ukases baptistikoguduses.

Priikogudus kõis endiselt illegaalselt koos linnas elukorteritee või linnaäärsetes kõlades. Kui 1903.aastal lahkus Karl Saarnits Venemaale ning Karl Treimann läks suveks eemale töölo, siis jäi priikogudus mõneks ajaks ilma töötegijata. Tööle tõi põrdo Jaan Paidrasoni Tartusse asumine 1905.aasta märtsis. Ta alustas koosolekutega pr. von Brasche kutsel viimase majas Aleksandri tänaval nr. 22.Sinna siirdusid kõik Tartu priilased ning Paidrason sai/mende juhiks.

Pr.von Brasche laskis ehitada suure palvemaja, mis valmis 1906.aastal ning mahutas kuni 2000 kuulajat. Samal aastal asutati ka laulukoor. Selle juhiks hakkas Tartu I baptisti Koguduse liige Rauch, kes osutus andekaks muusikatundjaks. Oma koguduses ei leidnud koorilaul pooldamist, sellepärast kasutati teda pr.v.Brasche juures. Kui paari aasta pärast Rauch oli sunnitud Tartust ära sõitma, olid koorilaulu asemel koosolekutel soololaulud. Tihti esines lauluga ka A. Gienemann kitarri saatel. Kord kuulis seda kitarrimängu Tartu politseipriistav ja keelas ära, sest see olla lubatud Ukases tsirkuses ja kõrtsis. 1908.aastal asutati palvemajasse pühapäevakool, kus lasto arv peagi tõusis üle saja.

Ühistöö pr. von Brasche neliapühaseelsetega kestis priilastel viis aastat, siis lahkus Paidrason 1910.aastal oma pooleholdjatega ning jätkas iseseisvat tööd priikoguduse vaimus. Ta pidas koosolekuid algul Lootuse tänaval nr. 8, siis 1911.aastast alates Kesk tänaval nr.1. Paidrasonil õnnestus koosolekuid politseis registreerida ning võis sellepärast neid takistamatult pidada.

Tartu priikogudus kannatas samuti mitme eksiõpetuse ja erivoolu heerises, mis eriti Otepää kandis pesitses, kuid ka Tartu kogudust haaras.

Maailmasõja oludes 1916.aastal oli Paidrason siiski sunnitud ühinema seaduslikult tunnustatud koguduseega - baptistikoguduseega ning ta jätkas nüüd tööd Tallinna Viladelvia Baptisti Koguduse jaoskonnana. Hiljem (1918) võttis koguduselo nimeks Tartu II Baptisti kogudus. 1931.a.sai koguduse nimeks "Kolgata. Paidrasoniga ei läinud siiski kõik kaasa, vaid mõned jäid endiselt edasi töötama priilastena. Kuid tööl ei olnud suuremat edu ja see vaibus.[474].

Tartus töötas mõni aeg veel teine priikoguduslik suunaga kogudus, millele hiljem võrsus Tartu Peetoli Baptisti Kogudus. Sajandi algaastatel tuli Hans Krabi Tartusse ja pidas Tartu I Baptisti koguduses koosolekut. Seal töötas M.Oidermann. Algas rõõmulikumine, mis priikoguduselo põhjaeestis omane. Pärast lahkusid liikumise pooldajad koguduseest

---

474. Grabbi, Erkamise ajalugu,lk.62-63; Vesmes,Erkamine eesti rahva keskel,lk.47-48; 50 aastat apostlite radadel, lk.86,75-76; Vold.Nigul,Jaan Paidrason+,Teekäija,1936, lk.133-134 (Edasp.: Nigul,Jaan Paidrason+); Jooni Immaanueli Baptisti koguduse laulukoori ajaloost /käsikiri/ (Edasp.: Jooni Immaanueli Baptisti koguduse ajaloost); Tartu pühapäevakool, Teekäija,1908,lk.177.

ning moodustasid iseseisva tõõ Tallinna II Baptisti Koguduse (H.Krabi koguduse) jaoskonnana. Aastal 1906 sai sellest baptistikogudus.[475]

Võrumaal asuv Moisekatsi (hiljem Moostе) Baptisti Kogudus algas samuti prii kogudusliku tõõna. 1901.aasta veebruaris tuli sinna J.Paidrason omakseid külastama ning pidas seal kandis kaks koosolekut. Sama aasta ülestõusmispühade paiku oli ta koos pasri Venemaa vennagaveel seal ning pidas koosolekuid Võrus ja Sõkna külas Moostes. Viimasesse oli tulnud kohalik vallavanem Daniel Vardja, kaasas hobusеohjad, et kõnelejaid kinni siduda ja pokri viia. Koosoleku lõppedes lahkus vallavanem tõõduna, jättes ohjad kapi taha peitu. Hiljem käis Moostes veel J.Paidrason, õrriti alates 1905.aastast, kui ta Tartusse asus, ning teisedki prii koguduse vennad, ka Gustav Krigul Otepää-lt. Ärkamised jätkusid. Esimene ristimine toimus siin 1907.aastal ning ristitud ühinesid J. Paidrasoni poolt juhitud pr.von Bresche majas tegutseva prii kogudusega.[476]

Võru linnas kuulutas, nagu nägime, esmakordselt 1901.a. vaiksel nädalal J.Paidrason koos Aleksander Konsa ja Peeter Nikupensikaga, kes kõik Venemaalt olid tulnud. Pärast seda oli Võru linnale pikem vahеaeg armusõnumi kuulutamises ning polnud siin teada ühtki püüstetut. Vast alles 1910.aasta septembris tuli Võrru Karl Treimann ja sai evangeliseerimiseks Bosseihoidki saali. Ta kuulutas ühe nädala, võitis rahva poolehoiu, kuid vai uliku vastutegevuse tõttu pidi tõõ seisma jätma ja lahkuma. Võru luteri kiriku õpetaja Jüri Martenson (õpetajaks seal 1909-1920) kinnitas kirikukantslist: "Niikaua, kui mina siin olen, ei pea sektid ehk hundid, kes talle riidеs kõivad, siia sisse pääsema!" Ta saavutas seda, kuid mitte kauaks. 1911.aasta kevadel asus Karl Mühlberg koos perekonnaga Võrru elama ning tema koos usulo. tulnud J.Krooniga alustasid järjekindlalt koosolekutega, algul salaja ühes, siis teises kohas. Peagi sai Mühlberg loa kreisiülemalt koosolekute pidamiseks. Esimene ristimine oli 22.juulil 1911.aastal, millal kolm õde ja J.Kroon ristiti. Järgnesid uued viljad. Nii tõõtas K.Mühlberg 1,5 aastat, kui tuli uus kreisiülem, kes õigeusu preestri ettepanekul koosolekud lõpetas. Algas tasa vargsi usukumulutamine korteritеs, metsas, lahtlatеs, mõnel versta 20-30 linnast. Käisid abimehed Otepäält, Venemaalt, Tartust, Tallinnast. Tõõ oli ühenduses teiste prii kogudustega. K. Mühlberg lahkus Võrust 1912.aastal ning J.Kroon mobiliseeriti sõtta 1914.aastal. Liikmeid oli kogudusеs siis 15, neid jäid esialgu ilma karjaseta.[477]

Otepää prii kogudus algas Venemaalt tulnud vendade tegevusel. Esimesed kõnnumurdjad olid Jaan Tomm ja Karl Saarnits, kes 1899.aastast alates siin külakoosolekuid pidamas

---

475. 50 aastat apostlite radadel, lk.66.
476. Sealsamas, lk.81; J.Paidrason, Andmeid Võrumaa tõõst /käsikiri/; P.Millius, Andmeid Moisekatsi kogudusest /käsikiri/ (Edasp.: Millius, Andmeid Moisekatsi kogudusest).
477. J.Paidrason, Andmeid Võrumaa tõõst; J.Kroon, Võru Baptisti koguduse ajaloost /käsikiri/; J.Kroon, Võru Baptisti Usuühingu ajaloost /käsikiri/, (Edasp.: Kroon, Võru Baptisti Usuühingu ajaloost).

kõisid. 1903.aasta mõrtsis asus Otepääle elama paar aastat Plõssas olnud ja seal usklikuks saanud Gustav Krigul. Ta avas Otepääl tisleritöökoja ning alustas usutegevust. Et ta aga veel noor usklik oli, siis olid Plõssa priivennad temaga saatnud kaasa Otepääle Peeter Pihu. Koosolekud peeti pühapäeviti enamasti maal, nädala sees ja pühapäeva varahommikutel Otepääl. Algusest peale tulid juba sekeldused politseiga. Ühenduses Vene-Jaapani sõjaga mobiliseeriti 1904. a. suvel Krigul ja Pihu ning saadeti väe teenistusse. Krigul vabastati sealt poole aasta pärast ning ta alustas uuesti usutegevust Otepääl. Pihu enam Otepääle ei tulnud ning Kriguli lähemateks kaastöölisteks said Jaan Pehk ja Jaan Oja. Mõlemad olid enne olnud eripalgelise usumehe Juhan Maanuse pooldajad, kuid lahkusid hiljem tema juurest.

Kui 1905.aasta manifesti põhjal lõks usutegevus vabamaks, registreeris G.Krigul oma kogudusliku koondise Peterburi eesti pziilaste eeskujul Evangeeliumi-Kristlaste kogudukseks. Liikmeid oli siis20 ümber. Hiljem ostis ta maja, mille hoovis elava kaubasida ehitas ümber palvemajaks. Usutöö kulges nüüd rahulikumalt ja sihikindlamalt Ühenduses Põhja Eesti priikogudustega. Suuri ärkamisi ei olnud,kuid uusi liikmeid astus kogudusse pidevalt.

Otepää kogudus, kui Venemaa priilaste poolt asutatud, kandis Põhja-Eesti priikogudustest erinevat vaimulaadi: siin puudus koosolekutel hõigav rõõmutsemine ning ei tulnud ette hüppamist, oli lubatud koorilaul ja keelpillimäng. Kuid Gustav Krigul oli ise ekstaatiline natuur, ta kõneles kaunis tihti võõrkeeles, seda ise ümber pannes. Nende võõrkeelsete ilmutuste sisu oli manitsev, tihti ka prohvetlik. Krigul astus korduvalt üles prohvetina, kasutades seejuures Vanaseaduse prohvetitele analoogiliselt sümboolseid toiminguid ja mitmesuguseid tähenduslikke esemeid.

Otepää usurahva keskel avis erilise autoriteedi Venemaal elav Vassili Visnapuu, kes tihti Otepääd külastas ning 1917-1918.aastatel pidevalt siin elas. Temalgi oli keelterääkimise and. Visnapuu tõi teinekord Otepääle kaasa omapäraseid õpetusi, milles G.Kriguliga vastamisi lõks, kus juures mõlemad vahest vaidlustesse ja teineteise mahategemisesse laskusid, mida avalikult koosolekul võõrkeeltega rääkides tegid, ise muidugi oma võõrkeeli selgetades.

Suuri raskusi tegi kogudusele Maanus-Joonase koguduse eriskummaline õpetus ja tegevus. See kogudus asus mitte kaugel Otepäält Rõngus ning jättis oma mõju Otepää koguduse liikmetele, eeskätt naistele, kes Rõngus elasid.

Enamik Rõngu liikmeid astus 1912.aastal Otepää priikogudusest välja ning moodustas kohapeal Tallinna Saksa Baptisti (hiljem Viladelvia) koguduse jaoskonna. Selleks mõjus kaasa asjaolu, et vahetu ükskord saada oma tõele seaduslikku alust ning ühineda riigivõimude poolt tunnustatud kogudusega. Nüüd hakati Rõngus koosolekuid pidama Lauri-Jaani ja Vaska taludes. Sellest tõusetarenes seal välja Rõngu (Palupera) Baptisti Kogudus.[478]

---

478. Võsu, Kirjalised andmed v.Gustav Kriguli kohta; Võitlusteedel,lk.30-31; 50 aastat apostlite radadel lk. 78.

Omapärase lähenõlje Lõuna-Eesti priikoguduse ajaloosse kirjutas Maanus-Joonase usulisi kumine, mis tingib selle ligema vaatluse. Ühelt poolt tõusis selles usulisikumises esiplaanile Hermusliku askeetilise elutaseme nõudmine, mida me mujal Eestis ei tunne. Teiselt poolt püüti siin teostada kristliku ühiselu ideaali, ning peab ütlema, et Rõngu usuline kommuun püsis siiski mõni aeg elujõulisema.

Liikumise alustajaks sai Juhan Maanus, kes oli umbes 40-aastane, kui ta oma tegevust Rõngus alustas. Ta oli ristitud Kodala priivenna M.Reitseli poolt. Ta tahtis elada puhta ja kõrget usuelu, kuid olles juba iseloomult askeetliku kalduvustega, leidis pühitsuseluks ainsa teena lihasuretamise. Ta omandas võrdlemisi suure talu, kuis oli 70 vakamaad (ca 25 tiinu) põldu ja peeti 20 lüpsilehma. Sinna asustas ta elama oma mõtteosalised. Kommuunis ("Kloostris" nagu öeldi nende poolt) oli kindel päevakord ja õpetus, mida kõigil tuli täita. Abielulised suhted olid tõielikult keelatud. Et mitte kratada liigsõõmisega seksuaaltundeid, tuli toitudega piirata. Sealiha sõõmine oli taunitud, kuid igaüks võis siin talitada oma südametunnistuse järgi. Maanusel oli oma poolehajate seas suur autoriteet ning tema sõna maksis palju, ka toitude valikul. Kis tema ebasobivaks tunnistas, see oli keelatud. Näib, et ta püüdis kommuunis kõlbelist elu kõrgel hoida ning et see tema elusajal ka korda läks, kuigi on vastupidiseid väiteid, ent mis siiski usaldust ei väärri.[479]

J.Maanuse abilisena oli noor mees Johannes Joonas, keda seal nimetati jutlustajaks. Viimase abiks oli Hiiumaalt ning majanduslike asjade korraldajaks oli Andres Leesik. Kui Maanus 2.detsembril 1907.aastal suri, siis tema töö edasiviijaks sai Johannes Joonas. Tema ajal kogudus kasvas jõudsasti, liikmete arv tõusis 70-ni, elati kahes kohas Pekul (Väikesel Järvel) ja Järval, Andres Leesiku ja Järva Andrese- elukohal. Tõlgendus ning arendus ka õpetus ning muutus karmimaks. Joonas õpetas: "Teie liha hirmutab sellepärast, et sõõte liha ja joote piima. Sealihas on kiimaluse vaim ja samuti piimas." Algas näljutamine, mindi üle vee ja leiva peale. "Ed, kes tundsid endas mingit pattu, pidid seda ülles tunnistama ja laskma ennast vitstega pekstа, külmas vees istuma, soolaveega koha hõõruma jne. Peale juhtivate vendade ei tohtinud keegi kuulutada, sest kõik teised olid lapsed, kes oma madalust pidid tunnetama. Kõikidelt nõuti alandust ja sõnakuulmist. Koguduse astuda soovijad pidid kaua ootama ning rahule jõõma, kui neid ikka vastu ei võetud. Igatsejatele ei antud suud, vaid kogudusse vastu võtmisel said nad esmakordselt Õhnasuudluse osalisteks. Teisiti mõtlejatesse "väljaseljatesse" suhtuti kui "mustadesse lammastesse", kellele ei tahetud isegi kätt anda. Ilmalikke inimesi peljati, nende eest põgeneti, teel kohtumisel kaoti kohe nätsa.

Ühtsõõmaseg oli sügav ja vaga, palju pidi enne seda paastuma ja ennast puhastama. Kõik paha, mis ükskõise vastu tunti, tuli enne andeks paluda, siis võis alles lasanda lauale lähenеda.

---

479. R.Võsu suulisi andmeid 2.mail 1973.a.; H.Tuttar, Tartumaa sõkt /käsikiri/ (Edaspr.: Tuttar, Tartumaa sõkt).

Vilets toit ning tihedad paastumisajad kurnasid inimesi. Mitmed haigestusid, peamiselt tuberkuloosi, enamus noori, ning surid. Koguduses oli suremine suur, eeskätt 1906.aastal, millal suri 6 koguduseliiget.

Surid inimesed, kuid liha ei surnud. Vaatamata lihasuretamisele see elas ja andis ennast tunda. Tuli V.Visnapuu ja õpetas, et tuleb ristida kaks korda: esimene ristimine on usu peale ristimine ja teine ristimine on patuvõimust vabaks saamiseks, patu maha matmiseks. Laskeid ennast teistkordselt ristida J.Joonas ja O.Leesik ning paar õde. Kuid V. Visnapuu ristimissõnad: "Mina ristin sind Isa, poja ja Püha Vaimu nimel Jeesuse Kristuse Surma sisse" ei suutnud avitada patuhimus põlevaid inimesi.

Kommuuni sisseseadmine oli ümbruskonna rahvale uudis, mis hämmis. Oletati selles ühiselamises kõlbluselu reeglite rikkumisi ja rõvedusi. Kommuunis elasid teiste seas oma abikaasadest askeesi nõude täitmiseks lahku läinud abielunaised, mis rahva seas tekitas mitte ainult laimu, vaid ka mahajäetud meeste seas arusaadamatust, viha ja kättemaksu tahet kommuunis asuvate meeste-vendade vastu. Vaimuliku ajakirja "Vahimees" toimetaja J.Aunverdt näeb omalt poolt Rõngu usklike ühiselus viimse aja märke.[480].

Rõnki fakte ebakõlbelise elu kohta kommuunis toob H. Tuttar oma käsikirjalises uurimuses, seda sealt enne lahkunute sõnade põhjal. Kuid need süüdistatavad väited on enamuses uskumatud ja võimatud. Patte kõlbelise elu alal tuli seal siiski ette, seda tõendab ühe juhtiva venna langemine. Kuid et vend pidi avalikult kogudusse ees oma süüd tunnistama ja kahetsema, näitab seda, et need langemised polnud siiski igapäevased nähtused, ning et koguduses polnud veel kadunud moraalne südametunnistus.

Kui V.Visnapuu 1917-1918.aastal Otepääl oli, siis osalt tema juhtimisel, kuid peamiselt A.Kriguli ja Peeter Võru ettevõttel alustati Joonase "kloostri elu" sõelumist. Asja arutamisel tulid ilmsiks mõnedki varjatud asjad ning kommuun lagunes. J.Joonas müüs talu ära, asus koos oma talu õdedega Tartusse, ostis sinna maja ning asutas 1919.aastal nn. "Joonase kogudus". Andres Leesik jäi veel mõneks ajaks oma kommuuni edasi, siis lahkus ka tema ja abiellus ühe õega. Nii lagunes see tublisti üle kümne aasta kestnud usuline ühiselu. Kathes paljudel ka usuelu.[481].

1) Priikoguduse <u>areng ja leviku ulatus</u> aastatel 1882 kuni 1914 oli kaunis hüppeline. Oli aegu, kus liikmete arv kiiresti kasvas ja tõusis sadadesse, asutati uusi kogudusi. Siis järgnesid ajad, millal arkamised peaaegu kadusid, kogudused ei kasvanud enam ning suureliikmelised kogudused lahkusid privendade Ühendusest.

---

481. Võsu, Elulooliseid andmeid v.Gustav Kriguli kohta; Tuttar, Tartumaa sekt.

1. Priikoguduste arengu aega võime jaotada neljaks ajajärguks.

1) Aastad kuni 1887-ni, millal põhiosa baptistikoguduste asutamist ning usuliikumise lühenemist valdas priilasi resignatsioon.

2) Aastad 1887-ca 1900, mida võime nimetada Hans Krabi aegseks tõusuajastuks.

3) Aastad 1900-1906 on jälle tagasikiskumise ajad, millal kogudustõõ edu vaibus.

4) Aastatel 1906-1914, mõningate usuvabaduste saabumisel, algasid ärkamised ja koguduste märgatav kasvamine.

Esimese ajajärgu algul alanud vaba usuliikumine kahjustati juba varasti mitmesuguste prohvetite ja vaimukandjate poolt, kelle tegevus jõudis kõrgpunkti 1833.aastal. Järgnes baptistikoguduste asutamine ning priikoguduste areng saab pidurdatud. Teine ajajärk algas 1887.aastal Hans Krabi sõjaväeteenistusest naasmisega. Lühikese ajaga vaimustati taas hulki usutõõka ja optimismiga. Kergo vaevaga õnnestus H.Krabil juhtida priikoguduslasi piibelliku usklikeristimise radadele, millega kindlustati priikogudus õpetuslikult baptismi mõjude vastu ning viimastel polnud enam võimalust sellese küsimusse neile ettekäiteid teha. Samal ajal kerkis kogudustes esiplaanile eesti priilaste kõige iseloomustavam tunnus - usuline õlerõõmu rõhutamine ning selle entusiastlik väljaelamine oma jumalateenistustes. Sellele järgnes selle usukultusliku toimingu piibliga põhjendamine, mis andis seni spontaanselt toimuvale nähtusele õpetusliku aluse. Ühe kasvavale usuliselle survele eesti vastu mõõtri idaosal. Korduvalt luhtunud legaliseerimise kat etest arenes välja tõekspidamine, et seaduslik koguduste registreerimine ongi tegelikult "metsaliisamõrgi" vastuvõtmine. Mitmekordselt hoogustus ja laienes misjonitöö. Asutati uusi kogudusi Hiiumaal, Saaremaal, Kehras, Narvas, Venemaal, Tartus. Samn ajastu lõppes aga kata troofiga. Suuremad kogudused astusid vendlusest välja ja ühinesid baptistidega. Lahkus sinna ka Hans Krabi.

Kolmas ajajärk algas sajandi algul pidurdatud usutegevusega. Usuvaenamine kestis priilaste suhtes edasi. Puudus energiline juht ja igale poole jõudev Hans Krabi, kes olla "lahinguväljalt põgenenud". 482. Eratustõõ koguõõdustes vaibus. Laustati paiguti uusi töid ja loodi uus kogudusi, kuid see üldist pilti ei muuda.

Neljas ajajärk algas pärast 1905.aasta usuvabaduse kehtestamist. Nüüd registreeriti priilaste koosolekud. Algas hoogsam usutegevus. Puhkesid ärkamised. Ent Esimese maailmasõja aegne sõjaseadus pani oma veto ka vaimuliikele koosolekutele.

2. Priikoguduse levikut vaatlemine näitab, et see kogudus on suuremalt osalt levinud Eesti lõunapoolsetel aladel. Tekkinud Lõunamaal, levis sealt saartele, Tallinna, Harjumaale, üksvahe Venemaale ning sealt üksikutesse paikadesse Lõuna-Eestis. Priivendade tõõpunkte leidus veel mujalgi.

Lõunamaal (koos Hiiumaaga) on olnud enam-vähem organiseeritud koguduslikke koondisi kokku 12, neidest kaks (Kidala ja Kuijõe ühinesid omal ajal baptistidega, üks (Rigulda) lõks Evangeeliumi-Kristlaste Liitu. Saaremaa neli kogudust jäid siiski kõik tõõ lõpuni priikogudustena püsima.

---

482. Vesmes, Ärkamine eesti rahva keskel, lk.36.

Tallinnas ja Harjumaal olnud 6-st kogudusest jõudis Esimesse maailmasõja aegadesse ainult üks - Tallinna priikogudus. Vene kogudus kaotas oma sidemed priilastega ning muutus tõelikult Vene Evangeeliumi-Kristlaste tõuks. Üle jäänud ühinesid baptistidega.

Harva ja lühiajaline Rakvere kogudus arenesid samuti baptistide tõuks. Lõuna-Eesti neljast kogudusest panid kolm aluse baptistikogudustele, kuna üks - Otepää - esmaldus samuti mõlvendade ühendusest. Ka Venemaa kogudused likvideerusid. Sellega kunagi asutatud 32 priilaste kogudusliikust koondisest jäid Esimese maailmasõja aegadel priikoguduste ühendusse 14, mendest Lõunamaal 9, Saaremaal 4 ja Tallinnas 1.

3. Priikoguduse liikmete arvu kohta on meil andmed väga napid. See on tingitud sellest, et priikogudustes liikmete nimekirju ei peetud, protokolle ei kirjutatud ega aruandeid ei esitatud. Üksikute tegelaste mõlestuste põhjal, kus mõningad arvud esinevad, püüame teha umbkaudse kokkuvõte priikoguduse liikmete arvust.

Eestimaa ku ermangu valitsuse aruandes antakse 1893. aastaks priilasi (hüppajaid") Eestimaal kokku 840, mendest 533 naist ja 307 meest, sellest arvust Lõunamaal 20%. Antud arv on igatahes ebaõige, sest priilasi veel nii palju ei olnud ning Lõunamaal oli naist enamus, mitte üksnes 20%. Arvatavasti loeti priilasteks kõik usutundes elavamad usklikud. Sajandi vahetuseks, pärast suuremate koguduste baptismi siirdumist jäi kodumaa priikogudustesse umbes 400 - 500 liiget, mis koos Peterburi ja eesti asunduste kogudustega tõusis ehk 600 - 650 liikmeni. Järgneval, kolmandal ajajärgul priilaste üldarv igatahes langes. Hilisem Tallinna priikoguduse vanem Gustav Allik annab 1907.aastaks priilaste kogumarvuks kodumaal 300, mis võiks ehk siiski vähendatud olla. Ent Tallinna priikoguduses oli sellel aastal ainult 18 liiget.[483].

Pärast 1906.ja järgnevate aastate soodsamate tõtingimuste juures liikmete arv tõusis ning võis Esimese maailmasõja puhkemiseks jõuda 600 - 700-ni. Nendime, et pärast kahekümnendate aastate hoogsat tegevust ja korduvaid ärkamisi oli liikmeid 1930.aastal umbes 1500.

3. Priikoguduse õpetuste ja usukommete omapära

a) Eesti priikogudus jäi oma peamistes õpetustes untsündi tunnistavate usukondade seisukohtadele. Karl Kaups ütles 1930.aastal, et baptistid ja priilased "on tõisõed tõiesti ühesuguste usuliste tunnete ja õpetuslise alusega".[484]. Kuid oma õpetuslste vaadete poolest olid nad peaaegu samased juba sajandi algaastatel.

Tähtsam erinevus baptistidest oli,et priilastel puudus kindlas ning rohkem korraldatud kuduslik organisatsioon.

---

483. G.Allik, Ilu Jumal elab Israeli kiituse lauludes, Armu HäälI, 1938,lk.4-6 (edasp.:Allik, Ilu Jumal elab Israeli kiituse lauludes).
484. Kaups,"Teekäija" vendade ühenduse lipu all,lk.218.

Seda mitte ainult selles mõttes, et nad ei olnud ametlikult registreeritud, vaid prii kogudustes ei tuntud igasugust kantseleilikku asjaajamist. Mõnel pool ei olnud isegi kindlat valitud koguduse karjast - kogudusevanemat, rõõkimata põhikirjast ja kodukorrast. Kogudusliik tõi koondus paiguti vaid teatavate paikade ümber, kusjuures teinekord puudusid püsivad kuulutuskohad, et võimudele mitte reeta oma koosk hkimise kohti. See juures oli loomulikult võimatu nõuda prii kogudustes tõsiselt ühesugust arusaamist õpetuslikes küsimustes, millest olid tingitud liikmete seas levinud erivaated näiteks pühitsuse küsimuses, sest ikka leidus rohkesti neid, kes tõeliku pühitsuse võimalust pooldasid. Mõnevõrra levis vaade, et koguduse seaduslik registreerimine on "metsaliste märgi" vastuvõtmine, kuigi see seisukoht ei olnud kaugeltki ühine. Siiski oli neid, kes kooselukute alaliste sulgemiste, jätkuvate vaenamiste ja kinnistumiste tagajärjel pigem loobusid kooselukute pidamisest ja avaliku usutõõ jätkamisest, kui et neile ametlikku luba võtta. Registreerimisest hoidumine sai koguduse edaspidisele arengule saatuslikuks.[435]

Priikogudus oli tugeva vaimutegevusliku kallakuga, kuulati hoolega Vaimu häält ning püüti seda oma tegevuse aluseks panna. See juures polnud välja kujunenud erilist õpetust Pühast Vaimust ja selle andidest, nagu seda neliipühilaste juures näeme.

Kõike ilmalikku püüti vältida. Koguduseliikmete seas polnud eriti hinnatud ilmalik haridus, piiblit ei tohtinud seletada inimliku mõistuse, vaid vaimutarkuse kaudu. Loomulikult taunit ilmalikke lõbusid.

Lõõnemaa priikogudusliku liikumise kõrvalharudes leiame üksikjuhtudel abielukeeldu, paastumist ning muid askeesi nõudeid. Priikogudus ise oma üldsuses oli sõndsest äärmustest vaba. Teine olukord oli aga Lõuna-Eestis, kuhu usutõõ jõudis Venemaalt. Peterburi koguduse vanem A.Reyman seisis ise oma vaadetes ja elus askeesi nõustele väga ligidal ning tema mõju ulatus ka eesti asunike kogudustele. Siin võime oletada vene vanade usulisikumiste teatavat mõju, kus ikka ja jälle avalduvaid tugevad asketlikud kalduvused. Ühtlasi leidus eelmisel sajandil Peterburis ja Ümbruskonnas usuvoole, mis nõudsid äärmist lihasuretamist ja abielulistest suhetest keeldumist.[436]

b) Meie priilaste juures oli <u>usukommetest</u> kõige iseloomulikum ja omapärasem kooselukutel tihti valitsenud jumeldav ülirõõm. Kui hilisema aja hernhuutluses avaldus endasse tõmbunud nukrameelsus, väljapaistev pietistlik alandlikkus ning patutundvuse alaline rõhutamine, siis valitses priilaste koosviibimistel teise äärmusena elav, piiritu rõõmus meeleolu ning kõigile nähtav rõõmutsemine hõiskamise, käteplaksutamise ja hüppamisega.

Seesugust rõõmsameelelist Jumala austamist leiame mitmete rahvaste juures ning seda on tihti ette tulnud võõrmaste usuliste õrkamiste aegadel. Lõõnemaa õrkamisest peale esines seda nõõd Eestis. Nagu juba mainisime, puudusid ülirõõmu nähtused Peterburis ja Lõuna-Eesti priikogudustes.[437]

435. Seppur.Jees.Krist.Evg.Priikoguduse tekki ine,lk.132-133.
436. Võõu, Elulooliõed andmed v.Gustav Kriguli kohta.
437. Võõu, Mälestusi lk.58-59.

Mundest vaimutegevuse avaldusist kohtame paiguti võõrkeelte kõnelemist.[488]. See oli siiski rohkem levinud mõnede Venemaalt Eestisse tulnud usukuulutajate juures.[489].

Et prii koguduse aluste panijate seas oli kuulsaid kõrtsi pillimehi, siis said uues elus neile igasugused pillid vastikuks. Koosolekutel ei tarvitatud laulu saatèks keelpille ega muid muusikariistu.[490]. Ka koorilaul, kui uskmata rahva harrastus, ei leidnud pooldamist. Kuid seda mitte kõikjal. Isegi Kidala koguduses lauldi juba 1886.aastal nelja häälega koorilaule ning Kidala vendi saatis mõnde lähematel misjonireisidel laulukoor.[491]. Koguduse laul kõlas aga igal koosolekul. Priiusurahvas oli üldse suur laulurahvas. Kui üks laul lõppes, võeti jälle uus ning mõnel koosolekul lauldi kuni 30 üldlaulu. Lauldi J.Klanmanni "Talle kituse" laulikust, mis 1884.aastal annete viisi hakkas ilmuma. Olid tarvitusel veel A.Oienomanni "Rahu pasun" ja luteri kiriku laulureamat. Lauldi suure vaimustusega, iseg kõva elaadas, kohaga taktis hõljudes. Üldlaul viis teinekord koosoleku üldisele usuvaimustusele.[492].

Koosolekuid pidasid priikoguduslased enamasti talumajades. Selleks ehitatud palvemaju oli üksikuid. Rõngematel vaenamisaegadel peeti koosolekuid ka metsas, eemal inimeste eluasemeist, kuhu võimude esindajad ei teadnud varitsema tulla. Reeglikohaselt peeti vaimulikke koosolekuid pühapäevadel, kuid vahest, eriti talvel, kõidi koos palveks ja ühislauluks samuti nädala seas, sellest tihti laupäevõhtutel. Koosolekute kestvus polnud kindlaks määratud, kui usulise vaimustus kokkutulnuid haaras, ei tahtnud keegi lahkuda ning hoogsad palved, rõõmulaulud ja hüiskamised kestsid valgeni.

Vaimulikud talitused toimusid koguduse seas. Ristiti allakastmisega lahtistes veekogudes - jões, järvedes, meres. Lapsi õnnistati kätepealepanemisega. Vanemad teatasid lapse sünnist vallavalitsusse, kus laps vallaslaste nimestikku kanti. Abielud õnnistati kogudusvanema või tema asendaja poolt. Ka abiellumistest teatati vallavalitsusse, kuid seal abiellumisi ei registreeritud ning abiellu astunud jäid seaduse ees endiselt vallalisteks. Matmised ja Kristuse surma mälestamised toimusid vabakirikutes tarvitusel oleva üldise korra järgi. Surmajuhtumeid registreeriti vallavalitsuses.[493].

Priikogudus pole kunagi Eesti vabakirikute seas oma liikmete arvu ega tõõhaardega esirinnas seisnud. Ta pole kunagi hiilanud uute tõõviisidega ega silma paistnud eeskujuliku organisatsiooniga. Priikogudus jäi kuni kahekümnendate

---

488. Vaimu tuul ehk Erkamine 1877.a.lk.107.
489. Võsu, Eluloolised andmed v.Gustav Kriguli kohta.
490. Seppur, Jões, Krist.Evg.Priikoguduse tekkimine, lk.67.
491. Busch, Kidala Erkamise ajalugu, lk.61-62.
492. Seppur, Jões.Krist.Evg.Priikoguduse tekkimine, lk.9,20; Ş-j., Sekta prikokudov, lk.261.
493. S-j,, Sekta prikokudov, lk.261-262.

aastate alguseni tagasihoidlikuks rahvalikuks usulisikumiseks, mis suutis kaasa tõmmata ja vaimustada rahvahulki. Kõikide teiste hilisemate usuliste koondiste tekkimisel on suur osatähtsus olnud eeskujulikul organiseerimisel või neil koondistel on olnud vaid lokaalne tähtsus. Isegi vennastekogudus, mis üle sajandi oli olnud eesti rahvusliikuks usundiks, sai lõunamaa ärkamise tulest süüdatud vaid osaliselt ning endist tähtsust ta ei saavutanud enam kunagi. Rahva hingest välja kasvanud usundiks oli XIX sajandi kahel viimasel aastakümnel just priikoguduslik usuliikumine.

Priikoguduse veel suuremat edu pidurdas entusiastlik rõõmukuulutus, mis tollasegse eesti rahva arenguastmele oli juba võõrkehaks. Ehkki see usuline ülirõõm oli rahvuslik, rahva usulõtte sügavustest väljapuhkev, oli midagi ürgrahvalikku, rootsi ja eesti rahva ühistest hingevaradest tulenev, kuid rahva enamik oli juba kaotanud sideme oma ürgse hingeseisundiga, oli muutunud materialistlikuks ning igasuguse entusiastlik oli saanud temale arusaamatuks.

Tollasegse usupõssimisest vajunud hernhuutluse kõrval sõras aga priiusu inimeste optimistlik usurõõm siiski kaasakiskuvana, vaimustavana. Priirahva teene seisab selles, et ta viis usupraktikasse uuesti suuremas põhjasõõmu ja hõisheva Jumala austamise. See lapselik, ürgne, naiivne usurõõm valduseviis oli siiras, hinge sisemusest välja voolav; olles vaimulik, oli see võõrtuslik.

Tuleb veel kord rõhutada priivendade seas valitsenud innukat misjonisoolt, mis neid viis külast külla, maakonnast maakonda, väljapoole kodumaad, et kartmatult kuulutada päästvat sõna. See oli ilus aeg, mida kroonisid kannatused, rõõmud ja võidud.

3. VENNASTEKOGUDUS UUEL PÕHJADEL

LEEnemaa Erkamine puudutas mõnel määral põlist eesti vennastekogudust, ulatuslikumalt tegi ta seda Põhja-Eestis, eriti selle lEEneosas.

Nagu eelmises peatükis võisime tähele panna, oli Lõuna-Eestis vennastekogudus peaaegu lõppenud. Kus seda veel hingitses, toimus see luteri kiriku range reziimi all ning vana südamega meeste juhtimisel. Põhja-Eestis oli olukord mõndapidi parem. Kuigi kirik valitses neid kindlakEEliselt, säilitus kohapealne vennaste tegevus siiski suurel määral oma kihelkonna vaimulikust. Viimaste seas leidus sügavamate usuliste elamustega karjaseid, kes"vähikliku usutõe"hüvesid nägid ning seda kihelkonna rahvavagaduse tõstmiseks kasutasid. Kui kohaliku vennastekoguduse otsesed olid sattunud tõsiselt põõrdunud ja teotahteline vanemvend, siis võeti selles koguduses uuesti tarvitusele koguduslik distsipliin, koguduseliikmete elu parandes ning nende keskele asus Eratuslik ühkkond. Niisuguseid kogudusi leidus LEEneja Harjumaal. Tõsiasjaks jEEb aga, et isegi need paremad vennastetõõ koldeõ vajasid uut ergutamist ja sügavamat Eratamist.

LEEnemaa Erkamise puhkemisel elustus see paljusid vennastekoguduse liikmeid. Samal ajal hakkas maailmaelust Erkamises põõrdunud mehi, oma põõstoõlamusest tunnistama vennastekoguduse tõõväljadel ning neid võeti kogudusse liikmeiks. Nende tunnistamisõõ kaudu vallutas kuulajaskonna usuõlevus, Eratussõna haaras nii avalikkepatusõid kui ka paadunud südamõga vanu usklikke. Eratuskoosolekud muutusid Jumala Ülistuse koosolekuteks ning mõnõski vanas põlises hernhuutlikus palvemajas kõlas põõsterõõm. Siiski vaadati enamasti seesugusele tundekõllasele usuvaimustusele kui kahtlasele asjale ning summutati sEEraseid vaimuvaldusi juba algusest peale. Ent nendessegi kainõtesse palvemajadesse tungis koos Eratusega uus õlu ja uus vaim.

1. Vennastekogudus põrast Erkamisaegu

a) Vennastekoguduse tõõ arengu põrast LEEnemaa Erkamist kuni Esimese maailmasõjani võib jagada kolme ajajErku: 1) Usu-Eratusliku tegevuse arenemine hernhuutliku õpetuse vaimus. See oli hoolekandja K.Th.Knothe ajastu ning kestis jErgneva sajandi algaastateni, millal K.Th.Knothe lahkus. 2) Vennastekogudused luthri kiriku otsesel juhtimisel. 3) Hoolekandja P.Bucki aeg Eesti vennastekogudustes. See aeg kestis 1909.aastast kuni 1914. aastani.

1. Eesti Vennastekogudus vajas usulist uuendamist. Selles olid kindlad Saksamaalt siia saadetud hoolekandjad. Ajal, kui Saaremaale tulid teated LEEnemaal puhkenud Erkamisest, kuid juba ka Erkamistega kaasnevast entusiasmist, Otles sealne hoolekandja Friedrich Ziegel: "Annaks Jumal meile Eestimaal Erkamist! Parem segane Erkamine, kui rahus patuunes magamine."494.

Selpool nägime K.Th.Knothe sooja suhtumist Erkamisse ning leidsime tema juures isegi püüdu vabandada Erkamistega kaasnõ-

---

494. Herrnhuti Ev.Vennaste kogudus , lk.48.

nud liialdusi. Hiljem on aga mõrgata vennastekogudust juhtivate isikute juures jahenemist ärkamisse, nimelt sellesse ärkamisse, mida prii vennad ja hiljem baptistid kandsid. Põhjuseks jahenemisele ja ettevaatlikumale suhtumisele polnud mitte niivõrd ärkamiste juures esinenud entusiastlikud nähtused, kuigi neid selles oli oma osa, vaid lahkuminekud õpetuslikes küsimustes, Omavahelise Kristuse surma mõlestamise, mis põhjustas esimeste "lahkusuliste" luteri kirikust välja heitmise, sai komistuskiviks ka vennaste juhtivatele tegelastele. Teine, veel valusam, nüüd juba Herrnhuti vanu õpetusi riivav piste oli usklike ristimise küsimus.

Ent usuärkamine oli õnnistusttoov. Seda oli oodatud, selle tuleku pärast palutud, selle viljast ei tohtinud ilma jääda, selle pärast püüdis vennastekogudus jõtkata, evangelisatsiooni, seda rangelt oma jõududega ja oma konfessiooni piires teha. Tõsi oli edu, mitmes kihelkonnas puhkesid võhemad või suuremad ärkamised. Koguduslilikmete arv kasvas, eriti Harjumaal ja Virumaal. Kuid peagi rauges usujõud. Usulotulekud vähenesid. Mitmed kogudused aga, eriti Lõuna-Eestis, jäid värskendavast eluvõst täiesti puudutamata. Põhjusi selleks oli mitmeid. Kui kogudusse astus päästetud inimesi ning osa endiste koguduslilikmete juures toimus elu-uuendus, jäi paljude endiste liikmete, nende seas tõõtegijate ja juhtide süda ja elu endiseks. Vastuolu pöördunud ja pöördumata, puhta elu taotlejate ning piibusuitsetajate ja viinavõtjate vahel surmas õratusvaimu. Peaaegu igas koguduses oli tekkinud kaks leeri ning küsimus seisnes selles, kumb leer võidab. Paljudes kogudustes võitis endine vaim ning uued usklikud "rootsi tuule" kandjad, olid nurka surutud. Nende usuind halvati või nad astusid välja, asudes palvelaste või baptistide ridadesse, kus leidsid, nagu ütlesid, rohkem sooja ja vaimu ning tegevust.

Eesti usuline liikumine oli jõudnud uude ajastusse. Seni oli rahva usulistes hagrastustes valitsenud luterliku õpetuse mõjuvõim. Lõõnemas ärkamisaegadel päästeteadvusele jõudnu oli aga uuema ajastu inimene, kes iseseisvalt piibli õpetusradadel kõndida tahtis ning ise piibli saladustesse tungis. Ta ei vajanud kiriku autoriteeti, sest temale olid jõudnud teated vabadest ususeltsidest väljamaal, millede õpetused luteri kiriku õpetusest erinevad on, on piibellikumad, on vabamad ja temale vastuvõetavamad. Eestisse oli tungimas vabakiriklik ideoloogia, millele eestlast muuseas veetles võimalus usuliseks isetegevuseks. Seda isetegevust praktiseeris ta kõigepealt omavahelistes Kristuse surma mõlestamise toimingutes. Herrnhuutlus oli saksamaal iseseisev vabakirik. Eestis aga tõõtas see diaspoora korras luteri kiriku sees. See kahepalgsus halvas vennastekogudusse tõõd Eestis, ei andnud sellele küllalt nõtkust ja vabadust, viis vastuoludesse ning lõpetas viljakalt alanud õratustegevuse.

Väga valusasti puudutas vennastekogudust võimude tootusel alanud apostliku õigeusu levitamine, mida eespool vastlesime. Eestimaa kuberneri vürst Sergei Sahovskoi isikkliku hoole all ehitati Kuremäe õigeusu naiskloester ning alustati sealsete luteriusulliste vadjavene segarahva jõreltulijate seas kuulutama õigeusku. Loodetud edu ei jõrgnenud. Segarahva õigeusust langenud jõrglased ei astunud tagasi oma esiisade kunagisse usku.

Seevastu armastasid nad viibida vennastekoguduse palvemajades Iisakus ja Tudulinnas. Sõõdlane usuvahetamise luhtumises oligi leitud: kohalik vennastekogudus ja selle juhid. Sõõdistuste raske koorem langes Iisaku palvemaja venna, kiriku võõrmõndri G.Vesterti peale, keda sõõdistati vastutõõtamises õigeusu levitamisele.[495] Nõed sõõdistused kandusid nõõd üle tervele vennastekogudusele Eestis. Siin kannatas kõige rohkem ülemhoolekandja K.Th.Knothe, keda korduvalt kuberneri juurde kutsuti koguduse tegevusest aru andma. Kuna Knothe vene keelt ei osanud, ning pidi kõneluses kuberneriga kasutama tõlki, siis tõi see uusi raskusi ja arusaamatusi vennastekoguduse sõõtegude arutamisel.[496]

Kuberner Sahovskoi ei nõõm uusi hoolekandjaid lahkunute asemele ei kinnitanud. Surnud või haiguse tõttu Saksamaale siirdunud hoolekandjate kohad jõid tõitmata. Viimased tollaegsed Eestimaa hoolekandjad lahkusid: Fr.Ziegel - 1901.aastal ja K.Th.Knothe - 1903.aastal.

2. K.Th.Knothe õõrmekuga algas uus ajajõrk Eestimaa vennastekogudustel. Knothe tervis oli lõpmatutes heitlustes riigi- ja kirikuvõimudega lõhnud halvaks, ta kavatses korduvalt loobuda üle 40 aasta kestnud ametist ning tõmbuda vanadusphkusele. Kuid ta oli Eestimaa kubermangus ainukene hoolekandja ning tema lahkumisel oleks terve vennastekoguduse tõõ jõõnud ilma juhita. Viimaks oli ta siiski sunnitud tervise põrast lahkuma, et jõrgmisel aastal surra.

Enne oma lahkumist pidas Knothe lõbirõõkidusi Eestimaa Ev. Luteriusu Konsistooriumiga kogu vennastekoguduse tõõ kõigi palvemajadega luteri kirikule andmiseks. Siis vennastekogudus oleks jõõnud üheks kiriku tõõorganiks, millel enam mingit ühendust Herrnhutiga poleks olnud. Kuid konsistooriumi keeldus millegipõrast tollal vennastekogudust endale emeelikuks tõõorganiks võtmast. Konsistooriumi eesotsas seisis siis kindralsuperintendendina endine Mõdala kiriku õpetaja Leopold Hõrschelmann, kelle soosivat poolehoidu õrkumistesse eelpool nentisime. Konsistooriumi keeldumisel kinnitas K.Th.Knothe veel mõned palvemajad Herrnhuti nimele, mis seni olid ilma seaduseliku perenehete. Nagu teada, põrast 1832.aasta kirikuseaduse kehtima algamist ehitatud palvemajad ning osa varasemaid, mille kinkedokumendid polnud korras, kuulusid kirikule. Enne 1832.aastat ehitatud palvemajad, kuulusid Herrnhutile ning seal oli hoolekandjatel vaba tegutsemise võimalus. K.Th.Knothe lahkumise jõrel jõi kehtima senine varanduste valdamise kord. Ka siinse vennastekoguduse üldine juhtimine kuulus endiselt Herrnhuti Vennaste Unioonile, kuid uuendusena lõks palvemaja tõõ otsene hooldamine kohalikule kirikuõpetajale. Üle-eestimaalise tõõkorraldamise võttis L.Hõrschelmann isiklikult endale. Ta saatis kirikuõpetajatele trõditud instruktsiooni, kus kirjeldas vennastekoguduse sisemist korda ning soovitas seda jõlgida koguduse hooldamisel. Sellest kõigest paistab välja kindralsuperintendendi heatahtlik suhtumine vendade tõõsse. Nõudeost peale oli kirikuõpetaja kihelkonna vennaste palvemaja vaimulik, kelle korraldusi hoolekandjad enam se-

---

495. G.Martin, Mispõrast saadeti Herrnhuti Vanemate poolt v. Buck meile hoolejaks Eestisse? Kristlik Perekonna leht, 1927, lk.130 (õdasp.: Martin, Mispõrast saadeti Herrnhuti vanemate poolt v.Buck.)
496. Sealsamas, lk.130-131.

gadas ei käinud, sest neid polnudki. Kirikuõpetajad juhtisid usutõed oma usuliste ja kõlbeliste veenete kohaselt, soosisid tõõtegijaid vendi, kes neile meeldisid, ning eemaldasid kuulutamisametist ja palvemaja juhtimisest vendi, kelle usulised vaated ei ühtinud kirikuõpetaja seisukohtadega või kelle tunnistamisse̊nad puudutasid teravalt hingekarjase enda elu. Palvemaja koguduste sinodeid hakati pidama kiriku praostkondade viisi ja sageli praostide juhtimisel. Tallinnas tõitis unto liikmete vastuvõtmisel hoolekandja aset ning juhendas vennastekogudust Jaani kiriku õpetaja Aleksander Assmuth.[497].

Vennastekoguduse tõõ hakkas pärast K.Th.Knothe Eraõitu allamäge minema. Paljud kirikuõpetajad olid vendade tõõle võõrad, sest "vennad ep ole neist sündinud".[498]. Nii kestis vennaste tõõ kuni 1905.aasta oktoobri manifestini.

Pärast vabaduse tulekut seisis Eestimaa vennastekogudusel ees kolm teed: 1) kas jätkata 1903.aastal kehtestatud olukorda kirikuõpetajate hooldamise all, 2) kas taastada lõõnud aegade korraldus oma Herrnhutist tulnud hoolekandjatega, või 3) kas tõõrida iseseisva luteri kirikust sõltumatu vabakirku moodustamisele. Viimast moodust oli enne lahkumist soovitanud ka Knothe, öeldes, et "Kui kord Eestimaale vabadus tuleb, siis katsuge endale vennastekirikut saada".[499]. Iseseisvuse mõte liikus küll vendade seas, kuid seda pooldasid siiski vähesed. Pealegi avaldas luteri kirik vastupidist mõju ning tema seisukoht oli paljudele autoriteetne. L.Hörschelmanni asemel 1904. aastal asunud uus kindralsuperintendent Daniel Bernhard von Lenz tahtis vennastekogudust tõõsti kiriku alla võtta, see on seda teha, mis 1903.aastal konsistooriumile vastuvõtmatu oli olnud. Ka mõjukas Õpeviste õõemõpetaja Eliesser Traugott Hahn asus seisukohal, et vennastekogudus jõõgu endiselt luteri kirikusse. Tallinn vennastekoguduse vanemvend Jakob Hikmann väitis: "Meil on kiriku seas küll hea olla, sest Jaani kiriku õpetaja Assmuth on meie hoolekandja."[500].

D.E.v.Lenz kutsus Tallinna kokku vennaste palvemaja juhtivaid vendi ja mitmeid kirikuõpetajaid ning püüdis selgeks teha kirikuga ühendusse jõõmise kasulikkust vennaste usulükumisele. Nõupidamisel siiski ühisele otsusele ei jõutud.[501]. Hilisemal nõupidamisel, mida nüüd juba Tallinna vanemvend J. Hikmann kokku kutsus, otsustati paluda hoolekandjaks K.Th. Knothe poega, kes eesti keelt oskas ja oli tollal Hiiumaa's kooliõpetajaks. Kirikuõpetajad soovitasid aga kutsuda hoolekandjaks kedagi kohapealset usuteadlast. Vendadel oli vahepeal tekkinud tõsine kahtlus siinsete vaimulike heatahtlikkuses ning väideti: "Ilma Saksamaa hoolekandja vennata on meie palvemajad mõne aasta pärast valla vaestemajad ehk maha jõetud varemete hunnikud." Kui vennad lubasid põõrduda otse sinoodinis-

---

497. Herrnhuti Ev.Vennaste koguduse, lk.41,48-49; Põld, Kiriku ja vennastekoguduse vahekorrast.
498. Vana venna elulugu Kristlik Perekonna leht, 1907, nr.10 (Õõesp.: Vana venna elulugu).
499. Vaated tulevikku, Kristlik Perekonna leht, 1927, lk.51 (Õõaspidi: Vaated tulevikku).
500. Martin, Mispärast saadeti Herrnhuti vanemate poolt v.Buck, lk.130; Vennaste koguduse ajalugu, 1935, lk.33.

501. Vennaste koguduse ajalugu, 1935, lk.33.

teoriumi poole Saksamaalt hoolekandja või siis isegi iseseisva kiriku saamiseks, siis konsistoorium andis jõrele ja lubas Saksamaalt hoolekandja kutsuda. Pealegi olid vennad usklik kindral Friedrich Wilhelm von Reymarni kaudu teed tasandanud siseministri juures oma soovi teostamiseks. St K.Th.Knothe poeg keeldus Eestisse tulemast, olles heidutatud oma isa kannatustest, siin, saatis Herrnhut Eestimaale hoolekandjaks Peeter Bucki, kes oli Venemaalt pärit ja oskas vene keelt.[502].

3) Uue hoolekandja kutsumise asjakäik oli venimud pikaks, nii et P.Buck jõudis Tallinna alles 1909.aastal. Tema hooldamise alla jäid Eestimaa palvemajad. Enne seda oli Võrumaa endine hoolekandja August Veber asunud Tartu Lõuna-Eesti koguduste hoolekandjaks. Nii oli Eestis seniste 7 hoolekandja asemel kaks, kelle peal lasus kõigi koguduste juhtimine. Ega usutõsks olukord kõige parem olnudki. Antud usuvabadused olid vähehaaval tühistatud, kuigi tõsvõimalused olid võrdlemutult paremad enne 1905.aasta revolutsiooni olnuist.

Preost H.Põld väidab, et Peeter Buck uut elu vennastekogudusse ei toonud ning tema tulekule ei jõgnenud juurdekasvu koguduse ridadesse.[503]. See on õigus, kuid selle ebaedu põhjused olid omakorda tingitud kiriku talitusviisist. Konsistoorium, andes loa kutsuda hoolekandja, seadis tingimuseks, et uus hoolekandja peab otseselt konsistooriumile alluma, aruandeid vennastekoguduse töö kohta konsistooriumile järjekindlalt esitama ning selle suunavaid juhatusi täitma. See kitsendas tublisti vennastekoguduse tööd. Palvemajades võisid kõnelda üksnes need, kellele konsistooriumi poolt kõnelemisluba oli välja antud. Luba anti omakorda kohaliku kirikuõpetaja soovitusel ning see sõltus täiesti temast, mitte hoolekandjast. "Kui keegi vend julges õpetajale tõtt öelda, see luba ei saanud. "Ambla palvemaja vanemvend Kaarel Schwalbe olla ühel koosolekul kõnelnud omavahelisest Kristuse surma mõlestamisest ning soovitanud seda tarvitusele võtta. Sellest piisas. Kohaliku kirikuõpetaja ettekande peale nõudis konsistoorium K.Schwalbe vennastekogudusest välja heitmist. Lõpuks lepiti sellega, et ta seekord ainult kõrvaldati vanemvenna kohalt, seda tõnu sellele, et sõlemad hoolekandjad, Buck ja Veber, ning rohkesti koguduste juhtivaid vendi "eksinud" vennale andestust palusid. Nii tõstas ka sellel ajajärgul vennastekogudus tõielikus sõltuvusse kirikust.[504]. Äratustõõle see kasuks ei olnud. Kus oli kogudusse tulnud uuendatud südamega inimesi, seal läks töö väikselt edasi. Mõnelpool oli suuremaki elevust ja liikumist. Palju aitas kaasa usutule hoidmiseks talukoosolekute pidamine. Talukoosolekuid korraldati õieti omavahelisselt, vastamata tugevale survele. Siiski vennastekoguduse vendade talukoosolekuid ei jälgitud

---

502. Vana venna elulugu, lk.273-276; Martin, Kispärast saadeti Herrnhuti vanemate poolt v.Buck, lk.130-131.
503. Põld, Kiriku ja vennastekoguduse vahekorrast.
504. Vennaste koguduse ajalugu, 1935, lk.32; Martin, Kispärast saadeti Herrnhuti vanemate poolt v.Buck, lk.131.

igal pool nii rangelt nagu priilaste omi, sest neid võeti pooleldi kui kiriku omi, või siis, seda hoat.htliku vaimuliku puhul, peeti neid tema vaikival nõusolekul. Kui sajandi vahetusel ja enne seda olid poliitseivõimud väga agarad loata vaimulikke koosolekuid jälgima, siis käesoleva sajandi esimese aastakümne lõpul ja teise algusel politsei vennastekoguduse talukoosolekutega eriti ei tegelnud ning pigistas silm "palvevendade" tegevusele silma kinni. Võibolla oli siin ka riiklikke kaalutlusi. Jääb tõsiasjaks, et ilma nende talukoosolekuteta oleks meie rahvalik usupilt kahvatum ja päästetute arv väiksem olnud.

Hoolekandja Peeter Buck oli lõpetanud usuteaduslikku seminari ning teda peeti sügavaks põhakirja seletajaks. Kuid tema töö eesti rahva keskel ei olnud viljakas. Tekkisid mitmed arusaamatused ja väärriti mõistmised, tema kohta ilmusid vaimulikes ajakirjades süüdistavad artiklid, heideti otse tema hõrrasmeheliikkust jne. Vahekordi käis 1912.aastal Eesti selgitamas Vennaste Unioni direktor L.Bourquin, kuid olukorrad ei paranenud. Kogudustöö arenguks ja õrkamisteks polnud need segadused soodsad.

1914.aastal algas Esimene maailmasõda. Sõja puhkedes olid hoolekandjad A.Veber ja P.Buck Saksamaal puhkusel. Baltimaade Ülemhoolekandja(prosbüter) Paul Schippang saadeti Liivimaa kuberneri poolt kui välismaalane tagasi Saksamaale. Schippang andis Herrnhuti hoolekandja õigused Eestimaa kohta Johannes Dunkelile ning Liivimaa koguduste kohta Tartu linnamisjonär Mart Kõrdile(sünd.1846. Tartu misjonär 1902.aastast). Eesti vennastekogudus jäi ilma Saksamaa hoolekandjateta. Veel samal aastal enne seda oli uuesti tõusnud mõte iseseisva vennaste kiriku asutamisest, et luteri kiriku valitsuse alt pääseda. Kuid sõda algas enne mõtte teostamist. Järgmisel (1915) aastal esitati Johannes Dunkelile süüdistus vaenulikul Saksamaal asuva Herrnhutiga kirjavahetuse pidamises, samaaegselt kuulutati Peeter Buck Saksamaa salakuulajaks. 1916.aastal saadeti Joh.Dunkel Siberisse asumisele ning paljudele vennaste pälvemajadele pandi sekvester. Nii lõppes kolmas ajajärk tollaaegsele vennastekogudusele Eestis.[305].

b) Oleme korduvalt nimetanud mitmeid Saksamaalt Eestisse määratud hoolekandjaid, kelledel suur osa oli vennastekoguduse töö edustamisel siin. Toome nende kohta mõningaid elulooliisi andmeid.

Läänemaa õrkamise ajal, nimelt 1881.aastal, oli Eestis seitse hoolekandjat, nendest K.Th.Knothele allusid teised kuus hoolekandjat, Selpool mõgime, et Eestimaa kuberner võõrst S. Sahovskoi reast välja langenud hoolekandjate asemele uusi enam ei kinnitanud. Knothe saavutas siiski, et kaks Eestima hoolekandjat (F.Ziegel ja C.Wurr) võisid ajutiselt ilma kinnitamata töölo hakata.

Peaaegu kõigil tollaaeg.etel hoolekandjatel on oma osa õratuslikumise levitamises vennaste töölõikudel, ühel rohkem, teisel vähem, vastavalt hoolekandja vanusele, töövõimele ja ususeisundile. Kõige soojema südamega läks õrkamistega kaasa küll K.Th.Knothe ise. Teine asi on muidugi, kuivõrd Läänemaa õrkamise edasikandjad, tulevased prii- ja baptistivennad, ise hindasid vennaste hoolekandjate kaastegevust. K.Th.Knothe kaebab kibedusega, et need suhtusid kahtlustega hoolekandjate usuellu ja nende püüete siirusesse ning sellega halvasid õrkamise

levikut.[506]

Silmapaistvam tegelane tollasegase Eesti herrnhuutluses oli tõsine usumees Ülemhoolekandja Karl Theodor Knothe (1831-1904). Ta sündis Saaremaal Jõõri palvemajas, kus tema isa Karl Tobias Knothe oli aastatel 1822-1861 Saaremaa hoolekandjaks, ühtlasi teenides endale elulõpuni raamatute kõitmisega. Noor 9-aastane Karl Theodor saadeti Saksamaale hernhuutlikku Niesky kooli, kus ta õppis 1840.kuni 1844.aastani. Seal andis ta kümneaastase poisikesena oma elu Päästjale ning omandas pühasteteadvuse. Pärast Niesky kooli lõpetamist õppis ta kaks aastat Schlesias Gnadenfeldi usuteaduslikus seminaris, töötas siis koolilõpetajana hernhuutlikes õppeasutustes Taanimaal, Saksamaal Reini ääres ja Thüringenis ning 1859.aastal asus Hollandisse vennastekoguduse diakoniks. Aastal 1861, kui suri ta isa, tuli K.Th.Knothe Eestimaale Lieberthi-, Kose kihelkonda, hoolekandja J.Kerstenі asemele, kes järgmisel aastal lahkus. Siin töötas Knothe üle 41 aasta. Algul kuulusid tema hooldamise alla Eestimaa 21 palvemajakogudust, kuid 1864. aastal allutati temale terve Läänemaa vennaste töö ning ta pidi juhendama 12 hoolekandja tegevust. Hiljem oli ta üksnes Eesti ala Ülemhoolekandja. K.Th.Knothe lahkus vanaduse ja haiguse tõttu 12.juulil 1903.aastal Saksamaale, kus ta järgmise aasta 22.juunil suri. Ta maeti Niesky kalmistule.[507]

Selle andunud südamega usumehe pikast töörõivast jäid Eesti usunurmedele sügavad jäljed. Ta tegevus ei olnud kerge. Aastal 1862.aastal tõlgendamata pidi ta kohe luteri kiriku korralduse kehtima Era vennaste teise, s.o. kinnise tunni. See keeld pandi koguduste poolt uue hoolekandja arvele, ning tekitas algusest peale ta vastu umbusku ja vastumeelsust. Suure armastuse ja tähtsusega suutis K.Th.Knothe siiski võita vendade usalduse ning aegade jooksul sai ta kõikide poolt armastatud suure autoriteediga juhiks. Pole tema süü, et vennaste kogudus pidi väljastpoolt tulevate hoopide all kiratsema, sest ilma tema turbeta oleks olukord igatahes halvem olnud.

K.Th.Knothe püüdis igatviisi koguduste siseelu tõsta. Ta kirjavahetustest on näha, millise hoolega ta jälgis Läänemaa ärkamise levikut ning ta soovis ja palus sellele edu. Ta kurvastas, kui ärratustõõ ei laienenud soovitava kiirusega, põõrdumata kirikuõpetajate vastutõõtamise, vana südamega vendade kalkuse ning ärratusõõnumi kandjate endi omameelе ja auotsimise tagajärjel. Ta igatses vennaste surnud koguduselе nelipühi vaimu ega pidanud õige koguduseliikme eeskujuks mingit ikkapatust vagatsejat. Kui 1881.aastal Hans Krabi ja Villem Rõõmus

---

505. Vennaste koguduse ajalugu,1935; Herrnhuti Ev.Vennaste koguduse,lk.51-63.
506. Meie endine hoolekandja venna Th.Knothe kirjadest,lk.14-15.
507. Karl Theodor Knothe, Kristlik Perekonna leht,1912,lk.36 (Edasp.: Karl Theodor Knothe); Venna Knothe elukäik, Kristlik Perekonna leht 1913,lk.9-11,37-39,84 (Edasp.: Venna Knothe elukäik); Hoolekandja venna Carl Theodor Knothe elulugu, Salem, Vaimu tuul 1905,lk.6 jj.

Tallinnas K.Th.Knothele olid püüdnud tõestada päästetu rõõmu piibellikkust, võttis ta vendade käed pihku, pigistas tugevasti ja ütles: "Nüüd ma olen kuulnud ja usun, et see on õige. Jumala laps peab rõõmus olema, kes ei tunne rõõmu Jumalas, ei ole Tema laps."[508].

Selle juures jäi K.Th Knothe kindlasti hernhuutliku õpetuse alusele. Nagu teada, asub vennastekogudus lapseristimise õpetusel. Kui prantsuse Ükküll ennast 1891.aastal ristida laskis ja privendadega kaasa läks, siis avaldas Knothe Ükküll sammu kohta nördimust ja leidis, et see on "heale Õrkamise asjale" kahju teinud. Lõpuks kirjutab K.Th.Knothe: "Ma olen oma vendi pidanud paluma läbi kõhimise Ükkülliga jätma".[509]

Ent see ei tähenda, et K.Th.Knothe oleks kõiges kaasa läinud luteri kiriku dogmaatikaga. Ta teatas 1898.aastal Eestimaa kubermanguvalitsusele erinevustest Herrnhuti Vendade koguduse ja Ev.Luteri kiriku õpetuse vahel, nimelt: et Vendade kogudusel pole Augsburgi usutunnistus usu aluseks, sest selle usutunnistuse lauseid võib erinevalt tõlgendada, ning et Vendade koguduses kehtivad omad erikorraldused ja sellel on oma piiskopid, presbüterid ja diakonid.[510]. Loomulikult väljendusid siin Saksamaa hernhuutlaste ja K.Th.Knothe enda õpetuslikud vaated, sest Eestimaa vennastekogudustes oli tollal tähtsal määral maksvusel luterlik dogmaatika.

K.Th.Knothe pani suurt rõhku hingehoolele. Pärast vaimulikku koosolekut kogus ta veel vennad kokku ja esitas neile otseseid küsimusi nende ususeisukoha ja - elu kohta. Oma reisidel õõbis ta mitte kirikumõisates, kuigi tal oli häid sidemeid paljude kirikuõpetajatega, vaid võimalikult ikka taludes vendade juures, et nendega jutelda pikad õhtud nende südameküsimuste üle. Samuti soovitas ta vendadel üksteisele tihti tunnistada oma usulisi raskusi, võitlusi ja eksimusi.[511].

Reisis ta tihti ning ta retked olid pikad ja kauakestvad, seda hobustega viletsatel maanteedel. Temal olid iga-aastased läänemeremaade hoolekandjate konverentsid kusagil Lõtimaal. Hiljem, kui raudteeühendus Tartuga loodi, hakati neid koosk6imisi korraldama Tartus. Pärast teiste hoolekandjate lahkumist, tuli temal ka viimaste ülesandeid täita, maakondlikke vennaste sinodeid juhatada ning mitmesuguseid küsimusi lahendada, mis vendadel oli riigivõimuga, kirikuga või iseeneskis tekkinud.

K.Th.Knothe elukoht asus Harjumaal Kose kihelkonnas Paunküla mõisa käest renditud maa-alale juba hoolekandja Friedrich Gange poolt 1807.aastal ehitatud hoones "Liebwerth'is". Seal toimusid kaks korda aastas, sügisel septembris algul ja veebruarikuus, ülemaalised vendade konverentsid. Sinna saabus hobustega vendi ja õdesid Eesti-ja Liivimaalt, isegi eesti asundustest Peterburi kubermangus. Siin istus "mõni päris mõisnik" ja mõisa rentnik talupoja kõrval, mõni linna bürjer lihttalumehe kõrval, mõni härra oma sulase kõrval". Kuid kogu kõhelus toimus

---

508. Busch, Kidala Õrkamise ajalugu,lk.81.
509. Meie endise armsa hoolekandja venna Th.Knothe kirjadest, 1912 lk.208,209,1913,lk.160-161;
510. Aruanne kubermanggu valitsusele,1893.a.
511. Venna Knothe elukäik,lk.57,111.

eesti keeles. Konverentsi päevadel olid vaimulikud koosolekud Liebwerthi palvemajas, peeti lõirõõkimisi töö üle, võeti uusi liikmeid vastu ja mõlestati surma läbi lahkunuid. Südamlikud ja unustamatud olla olnud omavahelised osaduse tunnid, mis vahelduvate sõnavõttudega, oma usuelamuste kirjeldamistega, laulude ga ja palvetega ei tahtnud lõppeda enne hommiku saabumist. Need iga-aastased kokkutulekud evisid hindamatut tähtsust usutule hoidmiseks vendade koguduses ning nende konverentside vaimuliku tasapinna eest püüdis K.Th.Knothe igati hoolitseda. Tema korraldas ise siin kõik ja oli samuti peamine kõneleja. Ta kõned olid tuumakad, piibellikud, õpetlikud ja südamlikud, nagu öeldi "just kui salvitud".512.

K.Th.Knothe pidas ulatuslikku kirjavahetust, kus mitmes usuküsimuses on avaldanud oma seisukohti. Nendes kirjades püüab ta kirjasaajaid usuliselt mõjustada ning neid juhtida sügavamale usuellu.

Põõstmise seltsi "Saalemi" asutamise mõtte ülesvõtja, seltsi tegelik asutaja ja esimene esimees oli samuti Karl Theodor Knothe.513.

Tšehhi kult pöördunud usumees oli ka hoolekandja Friedrich Ziegel. Ta tuli Saaremaale 1880.aastal põrast endise hoolekandja Steinmanni lahkumist. Seal töötas ta kümme aastat ning asus 1890.aastal Virumaale Tudulinna surma läbi lahkunud Nikolai Adolph Assmusseni (1819-1885) asemele. Viimane oli Tudulinnas hoolekandjaks olnud alates 1852.aastast. Nagu nägime, ei kinnitatud Fr.Ziegelit Tudulinna ametisse ja ta pidi oma tööd tegema ilma seaduslike õigusteta. Hiljem sunniti teda ikkagi lahkuma ja ta sõitis 25.detsembril 1901.aastal Eestist.

Fr.Ziegel oli südamega töö juures, tema kaudu tulid mitmed isikud pöördumisele. Oma usuvaadetes oli Fr.Ziegel printsipiaalne. Ta olla 26.mail 1894.aastal Rakvere palvemajas öelnud: "Kes üht mängi hõõlt oma kõrvaga kuuleb, läheb põrgu. Ja kes tantsusaali või tantsijaid oma silmaga vaatab, see läheb armuta põrgu".514. Eestimaalt lahkudes ütles ta vendadele, võttes kokku oma missioneri tagajõrjed "Ma olen palju palavates palvetes vendade eest võidelnud, et Jumal ise nende silmad lahti põõstaks ja nende tuima ja surnud südame lugu selgeks teeks... Mina ei ole seda õnne küll ise oma silmaga näha saanud, sest saatan ei salli elu ega valgust.. Aga teie, vennad, kes maha jõõte, õrge kartke saatana hirmutusi, vaid kuulutage julgesti, aga ka elavalt rahvale, ja mitte muud kui Kristust".515.

---

512. /Johanson/ Theodor Knothe kui vaimulik isa. Kristlik Perekonnaleht, 1911, lk.262-263.
513. A.H/orn/, Põõstmise seltsi "Saalem" uue koja õnnistamine. Kristlik Perekonna leht 1930.lk.38 (Ädasp.:Horn, Põõstmise seltsi "Saalemi" uue koja õnnistamine)
514. Bergmann, Evangeeliumi Lutteruse kiriku kogudus, lk.83.
515. Martin. Virumaa vennastekoguduse kroonika.

Haapsalus oli hoolekandjaks Louis Richard Voullaire (1822--1897), kes oli seal 1861.aastani 1885.aastani. Tema kaastöid Lõõnemaa Erkamises juba nimetasime. Kui ta vanaduse ja haiguse tõttu oli Herrnhuti läinud, saadeti 1885.aastal ta asemele Gustav Wilhelm Wurr (1848-1915), kes oli 1867.aastal lõpetanud Gnadenfeldi usuteaduse seminari.(1867.aastal.) Temagi jäi kuberneri poolt ametisse kinnitamata ning ei suutnud siin nüüd suurt midagi korda saata. Ta lahkus 1902.aastal Saksamaale.[516].

Eduard Heinrich Aleksander Kremsey (1821-1902) oli Viljandis hoolekandjaks 1858.a.kuni 1899.aastani. Liivimaal oli veel hoolekandjaks Karl Friedrich Enkelmann (1823-1900). Ta oli siin 1864.a.kuni 1888.aastani. Mõlemad lahkunud tõõtegija asemele siia uut ei saadetud, sest kindlasti poleks neid ametisse kinnitatud.[517].

Tartu hoolekandja Wiegering lahkus Eestist 1903.aastal. Tema asemele tuli endine Võrumaa hoolekandja August Veber., kes seni oli elanud Urvaste kihelkonnas Kärgula mõisas Grünaus. Veber oli 1882.aastal lõpetanud Niesky koolilõpetajate seminari. Ta lahkus Saksamaale 1914.aastal.[518].

Viimane Herrnhuti hoolekandja Põhja-Eestis oli Peeter Buck. Ta isa oli Venemaal Volga lähistel asuva Sarepta vennastekoguduse kaubamaja juhataja. Peeter Buck oli kasvanud Peterburis ja lõpetanud sealse gümnaasiumi. Sellega oskas ta vene keelt hästi. 1894.aastal andis ta Gnadenfeldi vennastekoguduse usuteaduse seminaris lõpueksamid. Eestisse, nagu nägime, saadeti ta 1909.aastal. Eesti keelt õppis ta Vigala kirikuõpetaja Maximilian von Buschi juures. Ametisseseadmise pidulik jumalateenistus peeti 30.märtsil, s.o. II Ülestõusmispühal Tallinna vennastekoguduse palvemajas. Osavõtjate seas olid ka kindralsuperintendent D.von Lehm, Vigala kirikuõpetaja M.von Busch ja kindral Fr.Wilhelm von Heymarn. Teatavasti oli viimase teene, et Eesti vennad lõpuks endale hoolekandja said.P.Bucki tegevusaeg Eestis oli lühike ja seegi kulus mitmesuguste vastuolude ja arusaamatuste lahendamisele. Teistest olukordadest tulnud hoolekandja ei mõistnud siinse vendade ja kiriku vahelises võitluses alati õiget joont tabada. Esimese maailmasõja puhkemisel 1914.aastal jäi P.Buck Saksamaale.[519].

c) Lutherikiriku ja vennastekoguduse suhted

nõutusid käsitletava aja jooksul korduvalt. Kui enne Lõõnemaa Erkamist, asjandi kolmandal veerandil, vennastekogudus Liivimaa vaimulikele enam mingit küsimust ei tekitanud ning

---

516. Herrnhuti Ev.Vennaste koguduse lk.32.37, Brüder-Kalender, Niesky 1908,lk.100-103 (edaspr.: Brüder-Kalender 1908).
517. Herrnhuti Ev.Vennaste koguduse,lk.30,36.
518. Sealsamas,lk.51-52; Brüder-Kalender 1908.
519. Herrnhuti Ev.Vennaste kogudus,lk.50-51. Martin, Mispärast saadeti Herrnhuti vanemate poolt v.Buck, lk.131; Brüder-Kalender 1908,lk. 100-103; Tallinnas, Kristlik Perekonnaleht,1909,lk.124.

hernhuutlus oli seal tunnistatud peaaegu vaid mineviku institutsiooniks, oli vennastekogudus Eestimaa kirikule siiski veel probleemiks, mille lahendust otsiti. Kohapealsete vendade tegevus sõltus siis eeskätt hingekarjase isiklikust hoiakust. Misugune oli olukord enne ärkamisaegu. Kuid ärkamiste puhkedes t tõusis vennaste probleem uuesti tõsiselt päevakorda. Pietistlikult meelestatud kirikuõpetajad LõNnemaal ja LõNne-Harjus, kes ärkamisest tingitud elumuutusi rahva keskel oma silmadega nägid, said usuliikumise pooldajateks. Eestimaa teiste maakondade ning Liivimaa vähesed vaimulikud ühinesid oma vaadetes nendega, seda küll, kuulduste põhjal, mis neideni jõudnud olid. Üldiselt oli Eesti vaimulikkond alguses heatahtlik LõNnemaa ärkamise suhtes, või oli siis vähemalt ootusolukorras. Kuid seda mitte kaua. Nõnda aasta jooksul muutus pilt, kui vabakiriklikud vaated olid jõudnud levida nii uuspõrdunute seas, samuti vennastekoguduses. Sellest peale hakkas vaimulikkond oma enamuses eitavalt uudsele usuelevusele suhtuma ning püüdis tõkestada liikumise sissetungi kihelkondadesse, millised sellest veel puutumata olid. Keelati võõraste usukuulutajate tulek kihelkonda, hakati kasutama politsei abi kirikuseaduse nõuete täitmise järelevalveks, keelati ametlikult talukooselekute pidamine ning tõhustati palvemajades taotlust vabade jutlustajate ja palvete vältimiseks. Samaaegselt organiseeriti kirikumeelsete ilmikjutlustajate kaader, kes varustati konsistooriumi poolt kõnelemislubadega ning saadeti maale võitluskõnede pidamiseks vabakiriklikkuse, ülemõrase usuelevuse ning kiriku dogmast erinevate õpetuste vastu. Neid loasaajaid oli 1891.aastal Eestimaal 106, nendest Harjumaal 77, LõNnemaal 14, Järvamaal 14 ja Virumaal 1 isik. Konsistoorium teatas sellest kubermerile ja lisas, et need isikud on lõkitatud võitlemiseks sektantide vastu. Ühtlasi hakkasid kirikuõpetajad kantslitõs pidama ärkamise vastaseid kõnesid, püüdes näidata "uue usu kahjulikkust isede usule ja inimese õndsusele.[520].

Oli siiski kirikuõpetajaid, kes nägid kiriku usuelule suurt kahju vennastekoguduse tõõ lõpetamisest. Üks neist oli Helme kiriku õpetaja Ernst Bohse (õpetaja seal 1857-1897), kes 1885. aastal Liivimaa kiriku sinodil ütles karme sõnu kiriku juhtide ja hernhuutluse vastu võidelnud vaimuliku kohta. Ta väitis, et mis vanemate kirikuliikmete seas usuliskirikliku teadlikkust veel leida, on Herrnhuti vagadusest pärit. Ta tegi ettepaneku asutada kirikus võõrmõndrite ameti alusel võhikutest koosnev diakonaat ehk hoolekandjate amet. Liivimaa kirik seda ettepanekut ei toetanud, vaid jõtkas oma enamikus võitlust vennastekoguduse vastu.[521].

Kõlpool nentimise, et pärast Th.Knothe lahkumist 1903.a. suhtus tolleaegne Eestimaa kindralsuperintendent L.Hörschelmann vennastekogudusse vastutuõlikult. Kui järgmisel aastal teda asendas D.v.Lenm, siis selle positsioon vennastekoguduse suhtes oli järsult eitav. Muuseas kõrvaldati just tema poolt Ambla va-

---

520. Iz arhiva knjazja S.V.Šahovskogo III lk.187-188.
521. Herrnhuti Ev. Vennaste koguduse,lk.34; Sild, Kodumaa kiriku suhted vennaste kogudusega,lk.91.

nemvend K.Schwalbe. [522]. Ambla Schwalbe tüli kestis veel 1912. aastal. Siis olla Ambla vennaste palvemaja üheksa v.nda saatnud Ühiskaebuse konsistooriumile kohaliku kirikuõpetaja Johannes Theodor Villbergi (kirikuõpetaja oeal 1891-1934) peale,et nimetatu "teod ei ole õiged, laimab kiriku ja palvemaja vendi, laimab vanemvenda Schwalbet, mitmele lausl pole viina andnud, leerilapsele lõõnud vastu nägu" jne. Kaebusele vastates leidis konsistoorium rahutuste põhjuseks olevat Schwalbe ja vabandas kirikuõpetaja välja.[523].

"Kristlik Perekonna leht" väljaandja Gustav Allo oma ajakirjas sekkus kiriku ja vennastekoguduse vahelisse võitlusesse. Eriti kõõbedad kirikuõpetajate vastased kirjutised ilmusid 1908--1910.aastatel, need ennamasti G.Allo enda allkirjaga. Neis juhiti tähelepanu vaimulike ebakristlikule elule ja natsionalistlikele vaadetele. D.V.Lõõm esitas G.Allo pealekaebuse Eestimaa kubernerile, kuid viimane ei näinud kirjutistes midagi seadusevastast ning jättis Allo vastutusele võtmata. Tollal peeti vennastekoguduse palvemajas järjekindlaid vaimulikke konverentse, kust kirikuõpetajad ikka osa võtsid. Üks niisuguse konverents peeti 8.septembril 1908.aastal Kuõlamaal üle 200 osavõtjaga, nende seas oli viis kirikuõpetajat. Lõbirääkimistunnis süüdistati kirikuõpetajate poolt G.Allot kiriku vaimulike laimamises ning küsiti selles vendade seisukohta. Kuigi leidus vendade seas kirikuõpetajate kaitsjaid, oli enamik vendi G.Allo poolt ning need esitasid veel uusi süüdistusi hingekarjaste kohta.[524]. Küllap siit G.Allo ergutust saigi pealetungi alustamiseks oma ajakirjas.

Selle vastastikkuse materdamise tõttu jõuti niikaugele, et kirikuõpetajate seast vennastekogudusele ühtegi kaitsjat enam ei leidunud. Erinevad olid vaid vaimulikel sõnad, millega vennaste vastu võideldi ning need vahendid, millega nende vastu astuti. Sõnal pool tarvitati politsei abi, teisal Jumala sõna mõõka. Lõinud sajandi esimesel poolel, kõige õgedamal kiriku ja herrnhuutluse vahelise võitluse ajal, kirjutas keegi Liivimaa koguduse õpetaja: "Vennaste kogudus Liivimaal on suremisel. Surijat ei pea aga surmas segama. Tema sureb Jumala Sõnas ja sellepärast ei pea inimese kibi ega tarkus teda uuesti püüdma kinnitada. Kus Jumala sõna selgesti ja võõga kuulutatakse, seal saab Vennastekogudus jõustuks ja langeb kokku. Vennastekogudus Liivimaal sureb ja ta peab suremа."[525]

Kui mõelda lutheri kiriku vastutõõtamise algpõhjusele, siis ehk annavad siin õige vastuse 1891.aastal kirjutatud Th.Knothe read: "See on paha, kui üks kirik vaimuliku elu oma monopoliks teeb, ta seab ennast sellega Õnnistegija asemele...Kahjuks elab püüdmine, vaimulikku elu oma monopoliks teha, igas nihtavas kirikus. Teguviis, mis sellele jõõnab, on loomulikult tagakiusamine".[526].

522.Vennaste koguduse ajalugu,lk.33;Martin,Hispärast saadeti Herrnhuti vanemat poolt,lk.131.

523. ~~Vennaste-koguduse-ajalugu~~,Õeruvistest vennaste-koguduse liikmete ja kirikuesitajate vahel. Tallinn Teataja,1913,lk.160

524.Üks osavõtja,Pisut Kullamaa konverentsist.Kristlik Perekonnaleht,1908,lk.262-264 (Edasp.: Üks osavõtja,Pisut Kullamaa konverentsist).

525.Th.Tallmeistri mõtted vennaste koguduse üle, Vahimees,1917. lk.123 (Edasp:Th.Tallmeistri mõtted vennaste koguduse üle.)

526.Meie endise armsa hoolekandja vennа Th.Knothe kirjadest, lk.208.

d) Luteri kiriku kõrval võitles Eestimaal vennastekoguduse vastu riigivõim. Ühelt poolt toimus see kiriku enda ettepanekul, kes temale allutatud vennastekogudust muidu korrale ei suutnud kutsuda. Kirikuõpetajate suunamisel käisid siis urjadnikud ja vallavanemad külakoosolekuid laiali ajamas ning taluperemehi ja kuulutajaid vendi karistamisele esitamas. Politsei oli kohustatud ka valvama, et 1832.aasta kirikuseaduse nõudeid ei rikutaks ega keegi oma sõnadega palvemajades ei jutlustaks ega palvetaks. Siin esines riigivõim luteri kiriku kaitsjana. Ent aegadel pärast 1905.aasta oktoobri manifesti ei olnud politsei enam sellel määral kirikuõpetajate käsutuses. Ühtlasi jäi väiksemaks politsei osa talukoosolekute tõhustamises.

Alates 1885.aastast kui taas algas Eestimaal plaanikindel venestamine ja koos sellega vene-õigeusu meelevaldne levitamine, pöördus riigivõimu vaenamise teravik vennastekoguduse kui, nende arvates, õigeusku siirdumise suurima vaenlase vastu. Nüüd korraga leiti, et vennastekogudus ongi see luteri kiriku õige vaimulik sool, kui see võidetakse, siis variseb ka luteri kirik ja annab maad õigeusule. Tõsi küll, Vormsis ja teistes äktiivse usulise ärkamise piirkondades oli usulise ärkamise õigeusu suurim vastane. Sellepärast saavutas võrst Sahovskoi ärkamiste peasüüdlase L.Oesterbloni Venemaalt välja saatmise. Ärkamiskoldest eemal asuvates paikades tunnistati aga õigeusu leviku tõkestajateks kõik evangeelse sõna kuulutajad, sellega ka terve vennastekogudus. Võrst Sahovskoi nägi, et Liivimaal, kus vennastekoguduses vaid arvetuid riismeid oli, võrsus palju õitsvaid vene-õigeusu koguduni, kuna Eestimaal, kus vennastekogudus hoogsamat jõgevust avaldas, leidus pisut õigeusku siirdujaid.[527] Isegi need 106 konsistooriumi tunnistusega varustatud ilmikjutlustajat, keda kirik lahkusu leviku vastu võitlemiseks oli välja saatnud, tunnistas võrst õigeusu vastase eriorganisatsiooni agentideks.[528] Virumaa vennastekoguduse ajaloolise ülevaate autor G.Martin paneb õigeusu vaimuliku Karp Tiisiku suhu sõnad: "Mi kaua ei saa meie Eestis kõik rahvast Vene usku ega ka Luteri kirikust jagu, kui Vennaste kogudusel Herrnhutist hoolekandjad siin on, kes vendi juhivad. Vennad on nagu müür õpetaja ümber ja elava vaimuga. Kui hoolekandjad kord kõrvaldatud on, siis venestame kõik, õpiti usu ja pärast rahvuse poolest."[529] Meie ei tea selle teitaadi täpsust, kuid üldjoontes valgustab see õieti vene-õigeusu vaimulikkonna suhtumist vennastekoguduseese. Mis aga puutub tollasegasse Tallinna õigeusu peakiriku preester Karp Tiisikusse (1843-1922), siis oli viimane üldiselt tuntud venestamisaja tegelane,[530] kuid ta võttis ka elavalt osa eesti k kultuurilisest elust'esimõdse kõikjal eestlasena. Augustis 1913.aastal pidas ta Tallinna "Estonia" teatrimaja avamisel kuberner J.V.Korostovetsi juuresolekul eestikeelse jumalateenistuse ja kõneles tekstil: "Nüüd lasõd sa oma sulase rahus Nra minna, sest mu silmad on minu rahva õnnistust näinud" (Luuka ev.2.ptk.29-30 sõlm). Järgnes I.V.Korostovetsi kaebus K.Tiisiku peale ning ettepanek sellele lahkuda Eestimaa õigeusu teenistusest.[531] Seltoodu põhjal on võimatu oeldada, et K.Tiisik oleks soovinud eestlaste rahvuslikku venestamist.

---

527. Herrnhuti Ev.Vennaste kogudus, lk.41.
528. Iz arhiva knjazja S.V.Sahovskogo III, lk.188.
529. Martin, Virumaa vennastekoguduse kroonika.
530. Liiv, Vene asutusest Alutagusel, lk.94.
531. Eesti Biograafiline Leksikon, lk.519 (K.Ramul).

e) Vennastekogudus oli samuti sattnud vastuollu Ühbritseva Ühiskonnaga. Oli Üha laienemad kuristik tõsisemate usutactluste ja üldiste rahvusideaalide vahel. Omal ajal oli vennastekogudus kandnud endas rahvuskultuurilisi sugemeid, oli pannud aluse kirjandusele, laulule ja muusikale ning aidanud kasvatada rahvuslikku iseteadvust. Kuid juba XIX sajandi esimesel poolel oli tekkinud ületamatu lõhe vennastekoguduse usuliste eesmärkide ja rahva laialdaste püüdluste vahel. Rahvast suunavad isikud olid seadnud üles uued tähised ning rahvale paisanud hüüdsõnad, mille järgi hulgad oma ridu koondama hakkasid. Majanduslik hüve ja aineline omakasu said ideaalideks, mille poole kõik püüsid.

Ärmuslikult avaldus usuväärtusi otsiv suund revolutsioonilisselt meeleolunud proletaarses kihis, mida 1905.aasta ülestõusu-aegne mentaliteet selgesti näitab, kui enamiku ajakirjanduse veergudel ning laialdastes rahvahulkades oli puhkenud mingi vaistlik vastikus kristluse vastu. Sellele järgnes kogu religioossuse naeruvääristamine, "palvevendade" laimamine ning kirikuõpetajate kottidajamine. Ateistlik vaade oli levinud lihtrahva seas, ent ka haritud edumeelne eestlane ei tegelnud enam usuga. Üsuolevuslikud nähtused võeti usumõratsemisena ning, kõesolevas seoses, tunnistati vennastekoguduse tegevus kahetsemisväärseks rumaluseavalduseks.

Vennastekoguduse tegelastest sai kõige rohkem ajakirjanduses sarjata Th.Knothe kui vennastekoguduse juht. Teda kahtlustati ajalehtedes kui riiklikult kahtlast isikut, tema vastu püüti rahvast vihale ärritada.[532]. Pärast tema lahkumist ilmus 1903.aastal ajakirja "Rahva Lõõrileht" numbris Hans Hõldermanni (1876-1914) karikatuur, kus Th.Knothet kujutati kaherattakarikul, seljas rahakott, karikul sinka, võipütte ja muud rahvalt kogutud vara. Tekstis oli lugeda "Harju valla jesuiit viiakse ilmaliku kaduva varandusega rohkesti õnnistatult ilusale Saksamaale, kõrge tõõvaeva järel armsaid lõpupõevi maitsma".[533].

Ei või salata, et vennastekoguduse enda sisemine olukord andis mõningaid põhjusi tema vastu laimu tõstmiseks. Mitte ainult, et seal valitsesid vastuolud ja põrked vanade ja noorte vendade vahel, liigpatuste ja liig-pühade vahel, vaid elu koguduses ei olnud enam nõukaval kõrgusel. Seejuures toodi vennastekoguduse liikme iga eksimus ja libisemine päevavalgele suure kahjurõõmuga ning ikka liialdatuna ja karikeeritunna. See kõik pidurdas vennastekoguduse misjoni.

f) XX sajandi teise aastakümne alguses tuli veel uus raskus Eesti vennastekoguduselo, mis oli tekkinud vastuolust Herrnhutiga. Kui Eestis olid seesugused hoolekandjad nagu Th. Knothe, Fr.Ziegel ja nende sarnased, siis vahekorrad vendade ja hoolekandjate vahel ei jõtnud midagi soovida. Hoolekandjad seisid oma vaimuliku autoriteediga niivõrd kõrgel, et ei andnud lahkvaadetele ja teistmoodi arvamistele mand. Hiljemal ajal, kui Peeter Buck Eestimaal hoolekandjaks olik polnud temal seda autoriteeti ning siis tõusis ta vastu mitmeid süüdistusi.

---

532. Meie endise armsa hoolekandja venna Th.Knothe kirjadest, lk.261.

533. J.Solomõkova, Reaktsioonilise vaimulikkonna kriitika Eesti demokraatlikus graafikas aastail 1905-1907, Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis, Tallinn,1956 lk.197-198.

Need vastuolud kandusid Herrnhuti ning juurutasid seal kahtlustava seisukohavõtu Eesti vendade suhtes.

Lahkhelid algasid kõigepealt vennastekoguduse kinnisvaradest. Nagu oleme maininud, ehitati vennaste palvemajad, samuti hoolekandjate elumajad, kohaliku vennastekoguduse liikmete ühistöönä, vahest mõisaomaniku poolt antud maatükkidele ja nende poolt kingitud ehitusmaterjalist. Kui kingid vormistati kinkelepingutega, siis kinnistasid hoolekandjad kinnisvarad Herrnhuti Vendade Ühiooni nimele, kelle seaduslikke esindajatena nad siin olid. Aegade jooksul oli korda läinud kinnistada ka osa palvemaju, millele kohta vormikohased kinkelepingud puudusid, seda suuliste tunnistuste ja muude dokumentide põhjal. Osa palvemaju, eriti pärast 1832.aasta kirikuseaduse väljaandmist ehitatuid kuulus Ev. Luteri kirikule ja oli selle nimele kinnistatud. Viimaseid nimetati "kiriku palvemajadeks" ning kirikuõpetajatel oli nende üle vastuvaidlematu juriidiline ning halduslik õigus. Ent Eesti vennastekoguduse ("vennaste") kinnistatud palvemajad olid juriidiliselt Saksamaal asuva Herrnhuti Vennaste Ühiooni omandus. Ainult Tallinna ja Tartu palvemajad olid nende ehitamise ajal kinnistatud kohaliku vennastekoguduste nimele ning sellega ei kuulunud Ühiooni le. Aastal 1893.andis Siseministeerium Herrnhuti hoolekandjale tema palve peale loa, et "Ev.Vennaste kogudus Balti kubermangudes" võib oma kinnisvarasid, mis Eesti- ja Liivimaa kubermangudes asuvad, ära müüa.[534] Selle õiguse põhjal müüs P.Buck Herrnhuti Vennaste Ühiooni kasuks Haapsalus asuva kinnisvara, seda kõrvalisele isikule. Müüdi palvemaja krundil asuv hoolekandja G.W.Gurri ärasõidul mitte enam tarvilik elumaja koos aiaga. Kohaliku vennastekoguduse juhtivad liikmed olla palunud viivitada müügiga, et võiksid ise tarvilikku summa koguda ning maja koguduse tõeks osta, või siis vähemalt jätta osa aiast palvemaja juurde edaspidiseks juurdeehitusteks. Hoolekandja siiski ei rahuldanud nende palvet. Igatahes oli hoolekandjal müügiks juriidiline õigus, kuid kas temal selleks ka moraalne õigus oli, jääb küsitavaks. Sellest sündmusest tuleneud meelepaha jõudis Herrnhuti, kust saadeti Eestisse Ühiooni direktor Leonhard Bourquin asja selgitama. Ta valis siin selleks vastava komisjoni, kuid sellegi koosseis oli vist ühekülgne, sest osa vendi seda komisjoni ei tunnistanud.[535]

Saksamaa olmekultuuri tase oli võrreldes Eestiga tublisti kõrgem ning Herrnhutist tulnud hoolekandjad olid siinsete vendade kõrval ikka saksad. Iga vähem saks polnud ka Sarepta kaubamaja juhataja poeg P.Buck. Sellega vahemaa hoolekandja, koguduse diakoni ja lihtvenna vahel oli kasvanud suureks. Kõik olenes nüüd hoolekandjast, kas ta suudab alla astuda ja saada võrdseks vennaks vendade seas. Kellel see korda ei läinud, või kes seda isegi ei püüdnud ning tahtlikult eraldus lihtrahvast, sellega algasid pahandused. Ilmnes isegi arusaamatusi rahvuslikul pinnal. Eestlaste keskel, ka vennastekoguduses, oli tõus-

---

534. Selgitus Ev.Vennaste koguduselt Praost H.Põllu artikli kohta.Kristlik Perekonna leht,1925,lk.117 (Edasp.: Selgitus Ev.Vennaste kogudusel t).
535. Vastuskiri. Kristlik Perekonna leht,1913,lk.143; Sõnadus, Kristlik Perekonna Leht,1913,lk15.
536. Harald Padel, Reisimuljed Eestimaalt,Kristlik Perekonna leht,1927,lk.93 (Edasp.:Padel, Reisimuljed Eestimaalt).

nud rahvuslik iseteadvus. Samaaegselt oli Esimese maailmasõja eelsetel aastatel sakslaste rahvuslik tunne paisunud ning Eestis eeskoe nende poolt kohaliku rahva alahindamist. Teinekord leiame neid sugemeid ka hoolekandjate juures: eesti keelt peeti mongoli keelega sugulases olevaks keeleks,[536] eestlasi ei saadetud Herrnhuti õppeasutustesse hoolekandjaks ettevalmistuma, kuigi oli neid, kes sinna soovisid õppima minna,[537] ning kõrgeim koht, mida kohalik vend võis saada, oli palvemaja vanema venna amet. Seni olid hoolekandjad tõõd juhtinud autokraatses korras. Kui nad lahkusid, asusid kirikuõpetajad vennastekogudusi haldama. Kuid vennaste võimekamad vennad taht-sid ka ise oma tööd juhtida. See oli üheks lahkarvamiste põhjuseks Herrnhutiga. Sellest tingituna muutus teravaks hoolekandja palga küsimus; korraga osutus kogudustel raskeks tasuda kahe hoolekandja palk, kui enne tasuti seda seitsmele. Kuid eks olnud nüüd ka hoolekandjate nõudmised ajaga kasvanud.

Vennastekogudusse nimekamad vennad olid ise jõgunenud leeridesse. Ühel pool seisis Johannes Dunkel oma ajakirjaga "Petania". Ta toetas tõielikult hoolekandjat F.Suckd ning pidas tarviliseks tihedat koostööd luteri kirikuga. Vastasrinnas seisis Gustav Allo oma hõõlekandjaga "Kristlik Perekonna leht", kus esimesid arvustavad vihjed hoolekandja kohta ning teravad torked kirikuõpetajatele. Jüri Aunverti "Vahimees" seisis kahe leeri vahel. Asudes kindlal usulisel põhjal, hoidus ajakiri teravustest ning pooldas kohtivat koostööd kirikuga, kuid nägi vennastekoguduses isoseisvat usulist organisatsiooni, mille eesmeeks ülesandeks on arendada evangelisatsiooni ning tõsta oma liikmete pühitsuselu taset.

Kõik need arusaamatused, lahkhelid Herrnhutiga ja iseseisvs rikkusid sõdant ja halvasid vennastekoguduse usutöõd. Sellisest mindi vastu Esimesele maailmasõjale. Siin tabas Eesti vennastekogudust uus hoop: ta tunnistati sõjavõimude poolt Herrnhuti Vennaste unioni "osakonnaks, kes oma venna-hoolekandja ja oma hõõlekandja /"Petania"/ kaudu eestlastest elanikkude saksastamise eesmärgi heaks kaasa tõõtab". Vennastekoguduse tõõ lõpetati kindluse piirkonnas sõjaseisukorra ajaks.[538]

2. Usutöö ühsikutes kogudustes.

a) Lõõnemaa ärkamise puhkedes sai sellest kõigepealt osa Lõõnemaa vennastekogudus. Mitmed noored põõrdunud mehed, nagu Hans Krabi, Villem Rõõmus, Villem Tott, Mihkel Pett, Jaan Koplik, Hans Adler, Hiiumaal Peeter Kaups ja teised, olid astunud vennastekogudusse, et selle piires vabamaid tunnistuvõimalusi leida. Paljud endised vennaste liikmed tulid tõsisele põõrdumisele ning kogudustes valitses elav ärkamise vaim. Paiguti esines vennastekoguduses ka joovastuslikku ülirõõmu. Kuid põhrast omakohast saatuslikku 1882.aasta oktoobrit, kui sihtkindel vabakiriklik tegevus Eestis algas, tuli kainenemine.

---

536. Meie endise armsa hoolekandja venna Th.Knothe kirjadest, lk.187.
537. Selgitus Sv.Vennaste koguduselt, lk.119.

Hakati teadlikult võtma üleliigset usuvaimustust. Võõrõpetustest hoidumiseks jälgiti rangelt usulevitajate kuulutusi ning suleti paljudele palvemaja kantsel. Neil aastatel kaotas Lõõnemaa vennastekogudus rohkesti oma aktiivsemaid liikmeid, kes läksid vabakirikutesse siirdusid.

Nagu teada, oli vennastekoguduses mitmesuguseid liikmeid: seal oli ootajaid, keda veel liikmeks ei olnud vastu võetud, olid vastuvõtud lihtliikmed - need kõik olid hoolealused. Teise osa liikmetest moodustasid hooldajad, kes jagunesid kahte rühma: 1) lugejad ehk tõõtegijad, kelle kões oli palvemaja tegevuse juhtimine ja kõnelemine ning 2) abilised vennad ja õed, kes abistasid tõõtegijaid ning teostasid hingehoidu ning valvamist liikmete üle.[539]

Meil puuduvad andmed vennastekoguduse liikmete üldise arvu kohta Eestis, samuti seda palvemajade viisi, kuid teame hooldajate, s.o. tõõtegijate ja abiliste koguarvu 1914.aasta alguseks igas Eestimaa palvemajas. Need andmed annavad ettekujutuse vastava kogudise suurusest ja tegevuse aktiivsusest.

Haapsalu koguduse liikmete arv kasvas Erkmaisnegadel tublisti. Sinna astusid mitmed võimekad mehed nagu ehitusmeister Jaan Koplik, tisler Hans Adler ja teised. 1885.aastal tuli Haapsalusse hooldajaks 37-aastane tõis tegevusindu Gustav Wilhelm Wurr (1844-1915). Samal aastal iseloomustas Th.Knothe Haapsalu tõõd: "Seal on veel ikka elu ja osasaamise igatsust. Ka Haapsalu linnas võib midagi ära teha".[540] Th.Knothe optimism oli põhjendatud. Vaatamata sellele, et vennastekogudusest astusid baptistikogudusse mitmed, nende seas 1890.aastal ka Jaan Koplik[541], ning et G.W.Wurr ei kinnitatud hooldajaks, oli Haapsalu vennastekogudus üks jõulisemaid Lõõnemaal ning jõudis sellisena Eestisse maailmasõja aegadesse. Hooldaja Wurri lahkumisel 1902.aastal asus kohapealset tõõd venama vennama juhtima Hans Adler (1834-1913), kes tõõd suutis hästi üleval hoida. Tema ettevõttel algasid 1905.aasta sügisel nelja kihelkonna (Haapsalu, Risti, Martna ja Lõõne-Nigula) vahelised konverentsid, mis korda mõõda igas nimetatud kihelkonnas peeti. Peale vimuliku kõnede olid nendes "konverentsides" ka vendadevahelised piibli tunnid.[542] Aastate möödudes laienesid need ühised kokkutulekud, muutusid rahvarikkamateks ning üle lõõnemaalisteks, kust kõnelejatena on osa võtnud silmapaistvamaid vennaste tegelasi.

Eesti vennastekogudused olid hiliseimal ajal kuulsad oma suurte armastussõõmasegadega, milledest saja inimesed osa võtsid. Esimesi taolisi armastussõõmasegu peeti 1907.aastal Haapsalus sealse koguduse venna Karl Johanseni (1832-1923) kulul.[543]

1914.aasta algul oli Haapsalus 85 tõõtegijat ja abilist, nendest 23 venda ja 62 õde.[544]

Kullamaa vennastekoguduse tegevusele mõjusid takistavalt mitmesugused kihelkonnas levinud "isavaimud" ja segased voolud, mille vastu tuli vennastekogudusel tihti võidelda.

---

539. Herrnhuti Ev.Vennaste kogudus, lk.49.
540. Meie endise armsa hooldkandja venna Th.Knothe kirjadest, lk.135.
541. 50 aastat apostlite radadel, lk.125-126.
542. Miina ja Hans Adler, lk.145-146.
543. Vend Karl Johanseni elulugu, Kristlik Perekonna leht, 1932, lk.36-39 (Edasp.: Vend Karl Johanseni elulugu).
544. Eestimaa palvemajad ja Vennaste seltsid, Vahimees 1914, [illegible] ja Vennaste seltsid).

Käesoleva sajandi algul oli Kullamaa palvemaja vanemaks vennaks V.Kaarmann. Sellel ajal peeti seal suuri vaimulikke koosolekuid, kuhu osavõtjaid tuli teistest Läänemaa kihelkondadest ja mujaltki. Ikka võttis nendest koosolekutest osa kirikuõpetajaid, vahest hulganisti, nii oli neid 1908.aastal viis.[545]

Nimekam vennaste tegelane oli kohapeal J.Paulus. Tema alustas 1907.aastal iga-aastaste tänu- ja palvekoosolekutega heinamaarjapäeval 2.juulil oma elukohas Naidla külas Vantee talus, mis järjekindlalt korraldati üle 20 aasta. Need koosolekud kujunesid väga rahvarohketeks, kuhu osa võtma sõideti laialt, nii 1913.aastal 11 kihelkonnast ja 3 linnast.[546].

Tööstegijaid ja abilisi oli 1914.aasta algul Kullamaa palvemaja juures 64.[547].

Piirsalu palvemaja oli vana, ehitatud XVIII sajandi algul, ning kuni selle ajani polnud seal usutuli kustunud. 1880.aastal puhkes seal taas ärkamine ja kogu tegevus sai uut elu ja jõudu. Peeti palvetunde mitmes talus ja vennaste palvemajas. Rahva rohkuse tõttu peeti vahest talvel külmal ajal koosolekuid isegi talu õuel. Piirsalu vennastekogudus kogus samuti meelehärma, kui päris võimsat ärkamist tema tööstegijad hakkasid mujale siirduma, nende seas ka ärkamiste kaudu usule tulnud köster-kooliõpetaja Johan Sillart (1842-1921). Viimane oli viljakalt kuulutanud koguduses ning kujunenud üheks tunnustatumaks tööstegijaks seal. Aastal 1884. ühines J.Sillart priikogudusega.[548]. Need lahkumised ei takistanud siiski kohaliku koguduse usutööd ning Piirsalu palvemaja oli kuulus oma tegevuse poolest. Vahem ärkusena mainime, et just Piirsalu ainetel kirjutas A.H.Tammsaare oma jutustuse "Rahaauk", milles annab väga mahutegeva ärvustuse usulisikumisele. Kirjanik viibis seal 1902. ja 1903.aasta suvel.[549].

1906.aastal asus tuntud ärkamistegelane J.Leidtorff Piirsalu abikiriku köstriks ning tema energilisel tegutsemisel arenes usutöö veelgi jõudsamini. Algas uue suure palvemaja ehitamine, mis 1911.aasta septembris valmis. Tollal oli palvemaja vanemaks vennaks Neemann.[550].

Piirsalus oli 1914.aasta algul 16 tööstegijat ning abilist.[551].

Kidala vennastekogudus oli Läänemaa ärkamiste tulipunktiks ning sealt läksid laialt usukuulutajad mitmesse maailmakaardo. Ent ta kaotas palju oma liikmeid ja koos sellega elujõu. 1914. aasta algul oli seal siiski 16 tööstegijat ja abilist.[552].

Kärjamaa vennastekogudus oli üks neist kogudustest, kus elav usutegevus arenes juba enne läänemaa ärkamise tulekut. Siin oli vanemaks vennaks Madis Freumund ("Linnametsa isa"). Läänemaa ärkamise ajal oli kiriku valitsemise alla kuuluv vennaste palvemaja äratuslevitajatele suletud ning seal ei võinud

---

545. Üks osavõtja. Pidut Kullamaa konverentsist,lk.262-264.
546. Koosolek Kullamaal.Kristlik Perekonna leht,1913.lk.238-239; Koosolek Kullamaal, Kristlik Perekonna leht,1930,lk.80.
547. Eestimaa palvemajad ja Vennaste seltsid,lk.99.
548. Julius Tuulberg, Kuijõe koguduse ajalooline ülevaade /käsikiri/; 50 aastat apostlite radadel,lk.61,128.
549. K.Ligna, Kärjamaa ja Kullamaa, Tallinn, 1973,lk.53.
550. K...r ja G.K.,Piirsalust. Vennaste koguduse uue palvemaja pühitsemise päev ehk üle 200 aastane püha 29.sept. 1911,Kristlik Perekonna leht,1911,lk.282-287.
551. Eestimaa palvemajad ja Vennaste seltsid,lk.99.
552. Samasamas, lk.99.

isegi hoolekandja Th.Knoths jutlustada ja palvekoosolekuid peeti talutubades. Talukoosolekutel valitses kaine vaim ning see oli Mõrjamaa vendadele iseloomulik ka hiljem. Edaspidi peeti palvemajas suuri koosolekuid, kus autoriteediks olid kokkutulnud kirikuõpetajad. Neid oli 1912.aastal koos viis, eesotsas praostiga.[553] Kiriklikule joonele vaatamata arenes töö Mõrjamaal edukalt. Töötegijaid ja abilisi oli 1914.aasta algul seal 86.[554]

Martna kihelkonnl sai ärkamisaegadel laialdaselt haaratud. Ka kohalik vennastekogudus võttis tuld eesotsas oma juhtiva venna M.Polliga. Kuid põhjapoole vaibus usuline tegevus mõnevõrra. Omajagu mõjusid siin kmasa Martna aladel tegutsenud vaimulikumised. Ent kogudus on hiljem kogenud mõnda elavamat ajastut. Nii puhkes 1913.aastal nelipühi kolmandal pühal kohalik ärkamine.[555]

Töötegijaid ja abilisi oli 1914.aasta algul Martnas 6.[556]

Vigala vennastekogudus oli tugevamate seas Läänemaal, kes palju tööd tegi ja vendi välja saatis mujale misjonitööle. Vigalast on pärit tuntud Hadis Pikas, hilisem V.Ljandi vanemvend, kes laialt evangeliseeris ning ka Venemaa asundustes sõna kuulutas.[557] Samuti on siin usule tulnud eesti asunikke misjonärid Tõnis Vaarpuu ja Mihkel Gildemann (Volosovo kõster).[558] Kuid juba 1907.aastal peab T.Vaarpuu Eestimaal rännates ja oma kodukohta külastades tunnistama:"Vigalas tehakse palju tööd õpetaja ja vendade poolt, kuid ärkamist ei ole."[559] Vigala vanemaks vennaks oli Hadis Laasi ning tema abiliseks hiljem ise vanemvend Hans Kärner. Viimane on kirjutanud mõned vaimulikud teosed ning luuletanud laule.[560]

Vigala vennastekogudusesse oli 1914.aasta algul 47 töötegijat ning abilist vende ja õde.[561]

Kokku oli Läänemaal enne Esimest Maailmasõda 7 vennastekogudust 320 töötegija ja abilisega. Need kogudused kuulusid kõik hoolekandja Peeter Buchi halduse alla.

Peale selle oli Läänemaal veel vennaste töөpõlde, mille palvemajad kuulusid tollal kirikule, kuid kus olid vennastekogudused (Pühalepa,Varbla,Hihlik), või siis jäid need töөpõllud ka edaspidi kiriku töөks (Noarootsi, Läänе-Nigula). Vaatleme lühidalt ka neid.

Pühalepas Hiiumaal oli põlime vennastekogudus, kust aegade jooksul olid üle käinud mitmed õnnistused. Kui 1882.aastal ärkamine jõudis Hiiumaale, siis said Pühalepa vennad uut elu, paljud koguduse liikmed tulid tõsisele pöördumisele ning mõnda kaudu levis äratus edasi. Kriiti hoogsalt ja tagajärjekalt töөtas vennastekoguduses Peeter Kaups. Kirikuõpetaja Paul Theodor

---

553. H.K.,Rasukesed vennaste koguduse konferentsilt Mõrjamaa palvemajas 29.mail 1912. Vabimees,1912,lk.118-121,136-139
554. Eestimaa palvemajad ja Vennaste seltsid,lk.99.
555. Vendade koosolek Martnas, Kristlik Perekonna leht,1913,lk. lk.162-165.
556. Eestimaa palvemajad ja Vennaste seltsid,lk.99.
557. H.K.,Vend Hadis Pikas+, Kristlik Perekonna leht,1938,lk. 215-216.
558. H.K., Vigala koguduse palvemaja 25-aastane juubeli püha. Kristlik Perekonna leht,1909,lk.284-286.
559. T.V./aarpuu/. Meisi kirjeldus,Kristlik Perekonna leht 1907, lk.100-103 (Edasp.:Vaarpuu,Meisi kirjeldus).

Normann oli äratusliikumise vastane ning püüdis seda summutada, kuid vaatamata sellele ei lõppenud pöördumised. Jõrgnes ristimisõpetuse sissetung vendade ridadesse, osa pühendatud vust omandanuid laskis ennast ristida ning vennastekogudus kaotas oma parimaid töötegijaid. Kirikuõpetaja P.Th.Normannil lõks korda kõrdla kabel vennastekoguduse le sulgeda, Pühalepa palvemaja võeti ära ning viimaks lõpetati vennastekoguduse tegevus. Viimased lugejad olid Kasevälja Peeter ja Hallikivi Peeter. Vast käesoleva sajandi kahekümnendate aastate algul asutati Pühalepas uuesti vennastekoguduse t88.[562].

Varbla sai omal ajal puudutatud Lõõnemaa ärkamisest. Koosolekuid peeti talumajades. Vähe oli neid, kes jõid Jumala Sõnast puudutamata. Rohkesti oli aga usust äralangemisi, eksitusi, segaseid asju ja vaidlemisi usuasjade pärast. Ärkamine oli jõlle 1913.aasta mõrtsis, siis peeti koosolekuid iga päev ning terved perekonnad tulid pühendusele. Hiljem asutati Varblas vennastekogudus.[563].

Mihkli kihelkonnas Pikaras oli vana XVIII sajandil ehitatud palvemaja. Ikka ja jõlle on käinud üle kihelkonna ärkamised, seda ka Lõõnemaa ärkamise ajal. Pikara palvemajast v õljuski ärkamine Pärnu linnale ja maakonnale. Kuid Mihkli kihelkonna Pikara palvemaja meie ei leia boolekandja P.Buckile alluvate palvemajade nimestikus. Arvatavasti oli palvemaja lõinud kiriku valdusesse. Seda näib tõendavat asjaolu, et 1910.aastal Pikara palvemajas peetud konverentsil oli juhtimine Mihkli kirikuõpetaja kões ning konverentsil esinesid kokku viis kirikuõpetajat ning Pärnu linnamisjonär K.Mõõsmaa. Hiljem oli Mihklis jõlle vennastekogudus koskusega Pikaras.[564].

Koarootsis oli Lõõnemaa ärkamine kulgenud kiriku raames kirikuõpetaja Wilhelm Gõrgensohni soosimisel. Algul peeti palvekoosolekuid Paslepa mõisas ja küla taludes, mõnde seas ka A.Seetmanni talus, kuhu koosolekud 25 aastaks jõidki. Pöörnute arvu suurenemisega jõid taluruumid kitsaks ning 1902.aastal ehitati kiriku palvemaja Paslepa[565]. . Suurem ärkamine puhkes Koarootsis 1912.aastal, seda rootslaste ja eestlaste seas. Koarootsis oli siis laulukoor, ent osa noori lauljaid

560. Vigala palvemaja vanem vend Hans Kõrner 80-ne aastane Kristlik Perekonna leht 1938 lk.167-168.
561. Eestimaa palvemajad ja Vennaste seltsid,lk.99.
562. Ev.Vennaste koguduse elust-olust Pühalepas,lk.84-85; Minu elulugu,lk.86; 50 aastat apostlite radadel,lk.127.
563. H.Habicht, Vend Hendrik Habicht abikaasaga+, Kristlik Perekonna leht,1929,lk.112-115; Varblast, Kristlik Perekonna leht,1913,lk.108.
564. H.K., Vendade konverents Mihklis, Kristlik Perekonna leht, 1910,lk.182-183.
565. K.V./Elja/, Koarootsist, Kristlik Perekonna leht, 1912,lk.239- 240.

oli päästmata. Otsustati, et sinult uuestisündinud lauljad võivad kaasa laulda. See otsus mõjutas noori, nad hakkasid nõudma päästeteadvust ning omandasidki selle. Ärkamine levis nende seast teistele noortele kihelkonnas ning rohkesti noori tuli usule. Peeti jällegi külades koosolekuid. Usutuli läks sealt Lõõne-Nigulasse ja mujale.[566].

Väga jõuline usutõõ oli Ärkamiste aegadel ka Lõõne-Nigulas. Kuid selle viljad läksid enamasti priikogudusele ja baptistidele. Uus vennastelaadilise tõõ algas Lõõne-Nigulas siis, kui sealne Taebla kooliõpetaja Johannes Mõdasson tuli 1889.aastal põõrdumise ele ning eriti siis veel, kui ta 1902.aastal asus Lõõne-Nigula köstri kohale. Kihelkonnas algas uuesti usuline elevus. Suuremad Ärkamised olid 1912. ja 1913. aastatel. Ärkamiste keskuseks kujunes Turvalepa palvemaja. Sinna kogunes teatud pühadel ja aegadel koosviibimiseks usklikke Juurust, Raplast, Nissist, Koarootsist, Tallinnast ja mujalt. Turvalepa palvemaja kuulus kiriku alla.[567].

Lõõne-Nigula köster Johannes Mõdasson oli laialt tuntud usumees ja evang eliumi kuulutaja. Ta sündis 9.novembril 1863. aastal Viljandimaal Tarvastu vallas talusulase perekonnas. Tarvastu kihelkonnakooli lõpetamise järel andis Mõdasson eksami kooliõpetaja kutsele ning sai oma esimese koha Heimtali vallakoolis. Aastal 1884 tuli ta Lõõnemaale Taebla kooliõpetajaks. 1902.aastast kuni 1922.aastani oli Joh.Mõdasson Lõõne-Nigula köstriks. Viimased elunaastad elas ta Tallinnas, sellest kuni 1929.aastani Jeesuse Jüngrite koguduse teenistuses. Miljem algasid Joh.Mõdassonil jällegi vaesusajad, mis lapsepõlve aastaid meelde tuletasid. Ta suri 25.mail 1944 . aastal.

Ärratuse sai Joh.Mõdasson 1889.aastal Joh.Rubanovitschi läbi. Algasid rasked sisemised heitlused päästeteadvuse saavutamiseks, mis terve aasta kestsid. Päästeteadvuse omandas ta suure võitluse järel ühel reedesel palvetunnil Sillarti pärterikoosolekul Kalaturu lähedal. Nüüd alustas Mõdasson Taeblas evangelisatsiooni, kus kõigepealt Ärkamine algas kooliõpilaste seas. Hilisem usuline tegevus Tallinnasei olnud enam nii õnnistusrohke.[568].

Oma kõnelaadilt oli Joh.Mõdasson kiriklik, õpetuslik ja sõnarohke.[569].

b. Harjumaa vennastekoguduse jõudis Äratuslaine entusiastlikust elemendist juba enam-vähem puhastatult. Usulise Ärkamise põhitunnuseks oli massiline päästeteadvusele jõudmine; patuvalu ja päästerõõm avaldusid teinekord veel emotsionaalselt ning esinesid nõrkemised, kuid rõõmuhõiskeid ja hüppamisi Harjumaa vennastekoguduse palvemajades ette ei tulnud. Lõõnemaa Ärkamise otsesed mõjud jõudsid ükanes lõõnepoolsematesse kihelkondadesse, nii Nissi, Keila, Hageriste, Raplasse,

---

566. M.,Püha Vaimu tõõ Koarootsis, Kristlik Perekonna leht, 1912,lk.102-103.
567. Joh.Laks, Evangeeliumi Kristlaste Vabakoguduse ajalooline ülevaade 1905-1930,Tallinn 1930,lk.124 (Edasp.:Laks,Evangeeliumi Kristlaste Vabakoguduse ajalooline ülevaade).
568. Joh.Laks, Johannes Mõdasson /käsikiri/,lk.1-31. (Edasp.: Laks, Johannes Mõdasson).
569. Karl Kõsta, Vennad, /käsikiri/ Edasp.: Kõsta, Vennad).

Harju-Jaani ja muidugi Tallinna linna. Kuudesse kihelkondadesse jõudis usuelevus ning algasid ärkamised hiljem, seda teiste edaspidiste usukuulutajate kaudu, ning siis just jõudis ärkamistejõrgne vennaste usuliikumine kõige suuremale õitsengule Harjumaal.

Hoogne vennaste töö oli Tallinnas. Nagu eelpool märkisime, algas see siin 1879-1880.aastate ärkamistega. Tallinna vennaste palvemaja("vana palvemaja") juhtkond oli meelestatud LÕõnemaalt tuleva usulise ärkamise vastu vaenulikult. Viist oli teda heidutanud ärkamisega kaasnenud tundekõrgendused või siis pÕõstoteadvuse omandamise doktriin ise, mis kiriku lehtiva õpetusega oli vastuolus. Igatahes oli Tallinna palvemaja kantsel suletud usuärkamise kuulutusele. Isegi hoolekandja Th. Knothe polnud suutelise palvemaja juhtide vastupanu murdma või ei pidanud ta taktilistel põhjustel soovitavaks oma tÕõit autoriteeti sellele maksma panna. Äärest korras laskis W.Meieckmann ehitada uue palvemaja ("Evangeeliumi maja"), mis 21.detsembril 1881.aastal avati.[570] See palvemaja sai nüüd usuärkamisest mõjustatute ja pÕõstoteadvust omandanute kooskÕõimise kohaks. Samuti Tallinna leivatÕõstur Jüri Krusenberg ehitas pÕõrast usuärkamise Tallinna jõudmist oma krundile Toomvaeste-kooli uulitsale nr.21 palvemaja. Kuid paari aasta pÕõrast olla politsei keelanud seal kuulutamise ja lasknud palvemaja maha kiskuda. Palvemaja ehitamise ajaks antakse 1882.aasta.[571]

Iga ärkamise mõjust jÕõnud puudutamata vana palvemajagi. Sinnagi imbus evangeelset vaimu, nooremadvennad said sellest nakatatud ning vastuvõetavate liikmete seas oli ikka teatud hulk uue südamega inimesi.

Väliselt kulges vennaste palvemajas töö endiselt. Pühapäeval enne lõunat võtsid kõik vennastekoguduse liikmed reeglikohaselt osa luteri kiriku jumalateenistusest, olgu see siis mõnes eesti või saksa koguduse kirikus, sest ka viimastes käis vennaste eestlasist liikmeid rohkesti, eriti Oleviste usklikku pastorit Tr.Hahni kuulamas. Varahommikune ja hiliseem koosolek oli siis palvemajas. Erakordse sündmusena alustati 1910.aastal osamakordselt vana-aasta hilisõhtuse koosolekuga.[572] Tihti peeti pühade ajal ülemaalisi usklike koosolekuid, kus kuulutuste kõrval ka vendadevahelisi läbirÕõkimisi korraldati. LÕõbirÕõkimistes seisis mitu aastat valuna punktina pühitsuse küsimus: ühed pidasid endid alalisteks pühasteks, kuna teised jÕõlle arvasid endid pühitsusteel liiga kaugele jõudnud olevat.[573]

Suurem ja juba teistelegi usuringkondadele mõõratud"Vaba usklikkude koosolek" peeti 3. ja 4.augustil 1917.aastal. "Vahimees" nimetab seda juba "alliansmõõtteliseks usklikkude koosolekuks" ning lisab juurde: "Püüti väga seda sõna mõõtes pidada:"Et mõ-

570. Meie endise aruse hoolekandja vanna Th.Knothe kirjadest, lk.115-116.
571. Korjus, Jüri Krusenbergi elulugu.
572. Kuidas rahvas Tallinnas uut aastat vastu võttis? Kristlik Perekonna leht, 1911,lk.53.
573. Vendade konverents Tallinnas, Kristlik Perekonna leht, 1908,lk.131-133.

mad kõik üks oleksid". Selle järgi on mõista, et Tallinna vennad endisest parteiseelest on välja põõsemud ja tunnevad, et Jeesusel on vendi ka väljaspool nende ringkonda".[574]. Sellest kokkutulekust olnud osavõtt erakordselt suur, küündis kuni 3000-ni. Sissesõitnuid oli üle maa. Vennaste, kiriku ja "Sinise Risti" ringkondadest võtsid kahel päeval osa kokku umbes 4000 isikut. Koosolekuid juhatasid hoolekandja P.Buck ja Püha Vaimu kiriku õpetaja Fr.Wieckmann. Koosolekutel esines Tallinna "Sinise Risti" laulukoor. Koosolekute kavas olid kõned ja läbirääkimised. Eriti tähtsad olid viimased, sest need puudutasid mõnda valusat küsimust, nagu käitumist Issanud inimestega ning nende kasutamise võimalused jumalariigi töös. Läbirääkimiste algul teatas kohe juhataja kirikuõpetaja F.Wieckmann, et vaidlustest hoidmiseks võivad teiste ususeltside liikmed üksnes poolt kuulata, mitte läbirääkimisteks õõna saada. Läbirääkimisi kokku võttes arvas juhataja, et Issanud inimesed võivad kõia sinult haigeid küllastamas või ka tunnistamas, kuid neid ei või lubada jutlusi pidama ega avalikult palvetama. See kokkutulek jäi ainukordseks katseks, mis üksikute vendade ettevõttel korraldati, kuid mis ei suutnud ühismõtet vennastekoguduses viljakaks teha. Juhid, peamiselt Tallinna Vennaste koguduse autoriteetne Püha Vaimu õpetaja Fr.Wieckmann, kasutasid kokkutulekut kirikliku suuna kinnistamiseks.[575].

Armastusõhtusöögu oli Tallinna vennaste palvemajas ennegi olnud. Nii korraldas selle 1908.aastal Karl Johanson.[576]. Ka piiblitunde oli juba mõni aeg peetud; noorte piiblitunde pidas eraldi veel Joh.Dunkel.[577].

Vennastekoguduse palvemaja oli ehitatud 1823.aastal ning aegade jooksul oli korduvalt remonditud. Üks põhjalikum parandus teostati 1899.aastal vanemvenna Jakob Rikmanni ja Ado Ventseri juhtimisel.[578]. Palvemaja asus endises Kaupmehe (nüüd K. Põõgelmanni) tänavas nr.18. See tänav nimetati üksvahe palvemaja järgi "Bethausstrasse" (1873.aastal) ja eesti keeles "Lugemise uulits"(1883.a.).[579].

Vennastekoguduse liikmete poolt korraldati järjekindlaid koosolekuid erakorteritesse üle linna. Paljud nende koosolekute asukohad on jäänud teadmatuks, kuid mõnda võime siiski nimetada. Nii peeti 1906.aastal palvekoosolekuid Kalaremmas "vana koju läinud Sillardi palvemajas". Majaperemeheks olnud seal õde Smirnova. Nagu eelpool nägime, sai 1890.aastal samas pääsetoteadvuse Joh.Hõdasson. Vist kõstsid koosolekud kõige selle aja seal. Samal 1906.aastal oli ühel novembrikuu laupäeva õhtul lugemistund turu teemajas.[580]. Teine laialt tuntud koosolemise koht oli Gottlieb Siimanni (1842-1913) ja ta abikaasa kodu Luise tänavas nr.18, kus igal kolmapäeval ja pühapäeval koos käidi. Siimannide juures peeti kuulutuskoosolekuid, seal tunnistati

---

574. Alliants mõtteline usklikkude koosolek Tallinnas, Vahimees, 1913,lk.163 (Edasp.: Alliants mõtteline usklikkude koosolek).
575. Sealsamas,lk.163-165; Vaba usklikkute koosolek Tallinnas, 3.-4.augustil 1913.a.Kristlik Perekonna leht 1913,lk. 230-232; Teekäija,1913,nr.16.
576. Vend Karl Johanssoni elulugu.
577. Jakob Hiiemets,Mõtteid ja mõtted vennaste palvemajadest "Kristlik Perekonna leht,1933,lk.203 (Edasp.:Hiiemets, Mõtteid ja mõtted vennaste palvemajadest).
578. Laulud Ev.Vennaste Koguduse Vanas Palvemajas viimasel Jumalateenistusel 13.mail 1934. Tallinn.
579. Aleksander Kivi, Tallinna tänavad. Tallinn 1972,lk.101. (Edasp.:Kivi, Tallinna tänavad).

ning lauldi, vahest keelpillide saatel. Siimanni kogusid enda juurde ka noori usuletulnuid ning juhatasid neid usuteel. Need koosolekud algasid juba Tallinna ärkamise aegadel aastatel 1879-80 ning kestsid kuni Gottlieb Siimanni surmani 1912.aastal.[581].

Alalisi palvekoosolekuid peeti pikemat aega veel Jaan ja Mari Tõnni juures Misjonkampfi (nüüdne J.Tombi) tänavas Misjonkampfi majas.[582]. Oma korteris pidas avalikke palvetunde ka tuntud rändevangelist A.Gienemann. Et tema kõrvalmajas elas politseipriistav, kes temast lugu pidas, siis võis Gienemann, tänu sellele, oma koosolekuid alati takistamata pidada. Üksikud kristid ühtlasi koos endise "Habema kõrtsi" ruumides Liivalaia (V.Kingissepa) ja Tatari tänava nurgal Karl Treumanni juures, samas Liivalaia tänavas Puura majas J.Tiismanni korteris ja veel mitmel pool üle linna. Korterikoosolekute pidamine oli tingitud sellest, et mõlemas Tallinna Vennaste palvemajas oli tegevus XX sajandi esimesel aastakümnel muutunud liiga traditsioonilisekс ja ametlikuks, mis usklikele ligemat suhtlemist ja vajalikku osadust ei võimaldanud. Mitmes korterikoosolekus alustati ühtlasi usklike omavaheliste Issanda surma mälestamistega.

Usklikrahva kooskäimise kohaks oli ka Pääsküla palvemaja, mis oli ehitatud 1868.aastal.[583].

Mainime, et kirikuõpetaja Parun Nicolaus von Stackelberg pidas üksvahe salasaeelseid erakoosolekuid oma korteris nn. Tollimajas Raarli kiriku vastas Toompuiesteel (nüüd Gagarini) majas nr.3. Seal kõneles palju välisjutlustajaid ning Eestimaa asdlikke (Dr.Baedecker, ja run W.v.Üxküll, M.v.Glehn jt.). Ve Veel peeti salasaeelseid usklike koosolekuid paruniproua Natalie v. Üxkülli majas Toompeal Kiriku platsil (nüüd Raamtukoguplats).[584].

Tallinna vennastekoguduse vanemateks vendadeks olid tollal 1856-1896 aastatel Mikk Lindvest, 1896-1913 aastatel Jakob Rikmann (1843-1913) ja 1913-1918.aastatel Tõnis Vannjur.[585]. Varasemal ajal oli kohaliku vennastekoguduse üheks autoriteetsemaks töötegijaks nn. Kentmanni kooli juhataja Wilhelm Kentmann (1805-1884). Kentmanni kool asus praeguse Sakala ja Jaan Kreuzi tänava nurgal ning oli asutatud 1820.aastal ametliku nimega:"Pastor Lutheri Pooglaste Vaestekool".[586]. Nimekamatest koguduse töötegijatest mainisime Jaan Kessartit

---

580.H.K./Ärner/ Vigalast/ Meisikirjeldus I.Kristlik Perekonna leht 1907,lk.52-54.

581. Vend Gottlieb Siimann+ Kristlik Perekonna leht 1912, lk.60; (J./aarpuu/,Jah, mina tulen nobedasti,Kristlik Perekonna leht,1910,lk.70-71.

582. Joh.M./Hdasson/,Mari Tõnn+, Kristlik Perekonna leht 1927, lk.26-29.

583. Pääsküla palvemaja 60 aastane juubel, Risti Võgi 1928, lk.63-64.

584. Korjus, Pastor Nicolaus parun von Stackelberg; H.Treumanni teade.

585. Dunkel, Tallinna Ev.Vennaste koguduse palvemaja,lk.35-40.

586. Villem Alttoa, Eduard Vilde koolis.Kool ja Kirjandus, 1964,lk.665.

(1855-1931), kes oli 1885-1888.aastatel Tallinna Linnamisjonär ning 1889-1922.aastatel Koila lähistel Tuulas koolipõetaja.[587]. Jaan Veskimanni (1849-1912), kes oli tuntud kui hea kõneanniga kuulutaja[588]. ja Toomas Friedemanni (1835-1912) - kauaaegset Tallinna linnamisjonäri. Koguduse tegelaste ja kuulutajate seas oli samuti Mart Lilienthal (1841-1922), Lasnamäe kivimurru, pagaritöösetuse ja maja omanik.[590].

Nimetamisväärne on Gustav Allo (1853-1943), kelle poolt välja antud ajakiri "Kristlik Perekonna leht" juba 1906.aastast peale järjekindlalt teenindas vennaste rahvast. Enne ajakirjale ametliku väljaandmise luba saamist ilmusid ajakirja asemel 1902.aastast alates lendlehe-taolised mitmesuguste nimedega väljaanded. G.Allo oli tuntud ka kui hoogne ja pildirikas kõneleja.[591].

Toome viimasena Tõnis Loigu (1870-1922) kui teiselaadilise isikuse, kes varakult oli saamas üheks esimeseks allianssmeelseks usklikkonna tegelaseks. Ta oli pärit Pilistvere kihelkonnast, ametilt Lutheri vabriku meister, pöösteteadvusele jõudis ta 21-aastaselt (1891.a.) vennaste palvemajas. T.Loik oli üheaegselt mitme kristliku organisatsiooni nõukogu liige või aktiivne tegelane (Vennastekoguduses, "Saalemi seltsis, Tallinna "Sinise Ristis", Ev.Lutheri Jaani koguduse pihtkonna nõukogus, Ev.Lutheri kriku "Misjoni Seltsi Tallinna osakonna aktsiamees jne.) Ta korraldas koos abikaasaga oma korteris noorte usklike kokkutuulkuid, piibli- ja palvetunde ning otsis noortele sobivaid ülesandeid usutöös.[592].

Kokku oli Tallinna vennastekoguduses 311 tõõtegijat ja abilist.[593].

Harjumaa maakihelkondades jõudis ärkamiste elustav mõju kõigepealt Nissi. Tollal oli seal vanemaks vennaks Mart Meinvald, kes kratusliikumisega kaasa läks. Teine kratuslaine käis üle Nissi kihelkonna 1888-1889.aastatel. Nendel aegadel leidsid pöösteteadvuse teiste seas ka parun E.v.Üxküll, J. Piskar, H.Rosmann, seda suurel määral H.Meinvaldi suunamisel. On iseloomulik, et 1887.aastal tellis E.v.Üxküll kogu valla jaoks 40 eks. "Ristirahva Pühapäevalehte".

Nissi vennaste misjoniväljad olid laialdased, seal oli rohkesti tunnistajaid ja kuulutajaid. 1914.aasta algusel oli seal 136 tõõtegijat ja abilist.[594]. Kuid kõige viljakama misjonärina tõõtas siiski vanemvend H.Meinvald ise.

Mart Meinvald (Uustoa Mart) sündis 1840.aastal. Usuliselt ärkas ta noormehena ning kui 1863.aastal sai Nurme Uustoa talu pidajaks, hakkas seal kohe palvetunde pidama. Tema kuulutuse kaudu tekkis Ambrumkonna rahva seas väike usuline liikumine, mitmed ärkasid. Aastal 1876 määrati ta juba kiriku võõr-

---

587. Ed.H./ora/,Venna J.Vessarti elulugu (1855-1931),Kristlik Perekonna leht,1932,lk.132-134.
588. Vend Jaan Veskimann+,Kristlik Perekonna leht,1912, lk.169-170 (edasp.: Vend Jaan Veskimann).
589. Herrnhuti Ev.Vennaste koguduse,lk.38; Vend Toomas Friedemann lk.39.
590. A.Vain,Peterseonide suguvõsa uurimus /käsikiri/,lk.40-41.
591. J.Laks,Gustav Allo /käsikiri/,lk.1-34 (edasp.:Laks,Gustav Allo).
592. T.Saar, Vend Tõnis Loik'i elulugu,Kristlik Perekonna leht, 1923,lk.65-66,87-88 (edasp.:Saar,Vend Tõnis Loik'i elulugu)
593. Eestimaa palvemajad ja vennaste seltsid,lk.99.
594. Rudolf Põldmäe.Varasemast kultuuriloost.Harju rajoonis, Tallinn 1974. lk. 319; Eestimaa palvemajad ja vennaste seltsid lk. 99.

mõndriks ning siis tuli temal teiste usuelu üle hoolt kanda. Järgmisel aastal (1877.a.) sai ta koguduse vanemaks vennaks ning oli sellel kohal kuni oma surmani. LEEnemaa ärkamise ajal süttis Meinvaldis uus usuind ning ta hakkas veel suuremas tulidusega kuulutama, seda laialt üle maa. Üldse olla ta 40 kihelkonnas ja 60 linnas päästjat tunnistamud. Meinvald oli hea kõneleja, ta kõned olid soojad ja äratavad. Tema kaudu algas äratust65 naaberkihelkondades ning tema kaudu on usule tulnud paljud. Laialt tutvustasid M.Meinvaldi ta lauludekogud mis omal ajal vennastekoguduse ringides kiriku laulurasamatu kõrval tarvitusel olid. Nendest oli tähtsam "Kistirahva äratamise pasun", mis 1890.aastal ilmus ning sisaldas 238 tema poolt l-oodud laulu. Teine lauludekogu "Kistirahva laulukannel" ilmus 1906.aastal, kuid see enam eeldist levikut ei saavutanud.
Mart Meinvald suri 1907.aastal.[595].

Rapla kihelkonda jõudis ärkamine Nissist. Juba LEEnemaa ärkamise algajal 1880-1881.aastatel sai Rapla oma äratuskulest, nii kirjutas Th.Knothe 1882.aastal, et "Raplas on ärkamine täielik",[596]. Kuid see polnud veel kuulus "Rapla ärkamine", mis algas 1887.aastal ja kestis paar aastat. Viimane algas nii: Noor 20-e aastane vennastekoguduse vend Pärdi Jüri Villart läks Nissi palvemajasse sealset usuelu vaatama. Kuid tagasi tuli ta sealt kodukohta Rapla alamulla külla suure ahastuse ja nutuga, seda oma ja teiste pattude pärast. Saades pärast mõningat rahutuste aega uue südame, hakkas ta oma päästest tunnistama. Paljud võtsid sõna vastu, teiste seas sai päästetud ka 19-aastane vallatu noormees Viiliku Jüri Leidtorff, kes asus kohe tunnistama ning tegi seda nii suure väega, et puhkes ärkamine. Ärkamisega kaasnesid nõrkemised, vahest massiliselt. Usuliikumine levis kogu kihelkonnale, kerkis üles mitmeid võimsaid tunnistajaid. Usutuld viidi ka naaberkihelkondadesse - Juuru ja Hageri said sellest seekord puudutatud. Rapla evangelistidest olid siiski kõige tuntumad ja edukamad nn. "Kolm Rapla Jüri". Need olid Jüri Suurtalu ning eelnimetatud Jüri Leidtorff ja Jüri Villard. Nad käisid misjonireisidel ikka kolmekesi ning kõnelesid kindlas järjekorras. Seimoena kuulutas Jüri Suurtalu kui teovalmistaja. Siis tõusnud üles Jüri Leidtorff, kelle kõne olnud nagu purustav pikne, nii et rahvas jäänud loogu maha. Viimasena kõnelnud Jüri Villard, suure armastuse meel, kes õli valanud haavadesse, parandanud vead ning tõstnud üles langenud rahva. Nii olla olnud Rapla ärkamiste aegadel. Aasta 4-5 pärast (1891-1892) olla ärkamisaeg juba möödunud. Kolm Rapla Jüri käisid aga ikka väeimatult kuulutamas, patule anti endiselt tublisti pihta, kuid hulgalisi pöördumisi enam ei esinenud, rahvas ka enam ei nõrkenud.[597].

---

595. Mart Meinvaldt+,Kristlik Perekonna leht 1907,lk.266-268 (Edasp.:Mart Meinvaldt); Lillemets,Vennastekoguduse liikumine,lk.139-140.
596. Meie endise armsa hoolekandja venna Th.Knothe kirjadest, lk.115-116.
597. Lillemets, Vennastekoguduse liikumine.lk.116-121.

Liiksid ajad. T.Vaarpuu, külastades 1907.aastal Raplat, peab tunnistama: "Raplas on omal ajal suured ärkamised olnud, kuid nüüd on kõik seikus".[598] Rapla palvemaja 100 aasta pidustusel 1910.aastal kurdavad kõnelejatest Paul Freudenstein ja Hageri praost K.A.Thomson, et palvemajas käijate arv olla vähenenud.[599] Ent enne Esimest maailmasõda algasid Raplas jälle usuliselt soojemad ajad.

Rapla palvemaja vanemaks vennaks oli kuni 1897.aastani Ohakatku koolipõetaja Mats Ohs. Pärast sai vanemaks vennaks Otto Valdes (1848-1908)[600].

Nagu mainisime, oli üks tähtsamaid Rapla vendi Jüri Villard (1866-1897). Ärkamist sai ta juba noorukina, ka kuulutama hakkas ta varakult, kohe pärast leeriskäimist. Sügavama usulise põõrdumise omandas ta alles, nagu nägime, 1887.aastal. Nüüdsest peale saavutasid ta kõned uue iõvuse ning igal pool, kus ta tunnistamas käis, järgnesid usuletulekud. Reisis ta laialt. Tihti viibis ta Tallinnas H.Hieckmanni juures, kus puutus kokku välismaa evangelistidega, kelledel suur mõju oli Villardi usuliste vaadete kujunemisele.[601].

Jüri Leidtorff (1868-) sai pärast päästetõsdvuse omandamist 1887.aastal vennastekoguduse viljakamaks kõnelejaks. Aegade jooksul kujunes temast vennaste autoriteetne juht. Aastatel 1900 kuni 1908 oli ta Pärnus linnamisjonäriks, seejärel 1908. kuni 1924.aastani Piirsalu luteri koguduse köstriks. Kui 1920.aastal Eesti Vennastekogudus ennast ümber korraldas, siis valiti Leidtorff koguduse peavanemaks.[602].

Kolmas "Rapla Jüri" - Jüri Suurtalu (1860-1939) tuli päästmisele samuti 1887.aastal ning alustas kohe tunnistamist. Teda tuntakse kui kindla ja selge vaatega meest: ta oli kaks aega Rapla vallavanemaks ning kuni surmani Rapla luteri kiriku nõukogu esimees.[603].

Rapla vennastekoguduses oli 1914.aasta alguseL 106 tõõtegijat ja abilist.[604].

Juuru kihelkonda jõudis ärkamisliikumine Raplast. Vanas Juuru palvemajas oli usuelu vaibunud. Oli vaid üksikuid mehi ja naisi, kes püüdsid jumalakartlikult elada. Kusagil külas elas palvemaja vend, kes kaks korda kuus pidas oma pool lugemisi, lugedes otte jutlusteraamatust või pala "Taeva mannast". Oli vist 1880.aasta, kui sama vend kutsus oma poolo paar noort Rapla venda, nendest üks Hans Pihu. Samad noored vennad tulid jõulupühade ajal uuesti ning sellest peale algasid järjekindlamad kuulutusetunnid selles talus. Jõgisel kevadel puhkeõ seal ärkamine. Mõned naised ning 5-6 noormeest, nende seas ka Kustas Kikerpuu, said päästetud. Kuid liikumine vaibus peagi ning usuletulnud olid ise ka väga tagasihoidlikud tunnistamises.Uus

---

598. Vaarpuu, Reisi kirjeldus,lk.100-103.
599. Rapla palvemaja 100-aastase kestvuse mälestuse ja tänujuubeli päev 8.juunil 1910. Vahimees,1910,lk.119.
600. Rapla koguduse palvemaja vana venna Otto Valdese elulugu, Kristlik Perekonna leht, 1908,lk.86-88.
601. Jüri Villard, Eesti usuelu ärkamise ja tegelasi, Risti Võgi, 1935,lk.56-57, 74,93, 107,125-126.
602. Jüri Leidtorff 70-aastane, Risti Võgi, 1939,lk.29.
603. T.V.,Jüri Suurtalu + , Risti Võgi, 1939,lk.143.
604. Kikerpuu, Ärkamisi ja tagasihoidmisi.

604. Eestimaa palvemajad ja vennaste seltsid,lk.89.

Erkamine algas 1888.aastal peamiselt Jüri Leidtorffi, Mart Meinvaldi ja ka teiste kaudu. Nüüd oli sõnal suur võgi, hulgad said haaratud, paljud langesid suure kisendamisega maha ja lamasid kui surnud. Ahastus tõitis patuseid, kuid rõõm valla lutas põõstetuid. Nagu ikka, algasid Juuruski usu pärast vaenamised, mitmed tunnistajad said karistatud ning istusid kinni. Eht nüüd olid Juuru vennad iise tulised, ei olnud vaenamistes test heidutatud ning tunnistasid kartmatult, seda ka naaberkihelkondades (Kose1, Järvamaal, Suure-Jaanis). Tunnistajate seas olid innukuses silmapaistvamad Kaarel Aaron ja Kustas Kikerpuu.605.

Uus Erkamislaine käis üle Juuru kihelkonna 1912.aastal. Kretus haaras siis eriti noori mehi ja naisi. Koosolekuid peeti üle kihelkonna paljudes kõladee ning igal pool oli usuletulek hulgaline.606.

1914.aasta algul oli Juuru vennastekoguduses 64 tõõtegijat ja abilist.607.

Hageri kihelkonda jõudis usuline Erkamine 1881.aastal. Kriti 1887.aasta oli võimsaks usuliikumise ajaks. Siis algas Erkamine juba jaanuari kuus Juhan Kuusmanni (Keilast) ja Juhan Israeli (Kuilast) läbi. Järgnevatel kuudel levis Erkamine edasi. Koosolekuid peeti kohalikus palvemajas, Sutlema koolimajas ja talupoegades. Peamised usutegelased olid eelnimetatud ja Sutlema kooliõpetaja Paul Freudenstein. Erkamine algas Uhtlasi koolimajas õpilaste seas ning levis laste kaudu vanematele. Usuliikumine valgus laiali, üle kihelkonna, jõudis Aepla kihelkonda Hagudi valda ning tõi igale poole elumuutusi.608.

Hageri vennastekoguduse vanemaks vennaks oli kuni 1890.aastani A.Freudenstein, pärast seda Paul Freudenstein (1856-1932). Viimane oli alates 1878. aastast kooliõpetajaks Sutlema-Lõnanda vallakoolis ning 1894.aastast alates Mõõkülа kooliõpetaja. Põõsteteadvusele tuli ta Tallinna Erkamiste segadel, nagu juba eelpool tähele panime. Aastal 1920.sai Paul Freudenstein vennastekoguduse Harjumaa hoolekandjaks.609.

Teine tunnustatud tõõtegija Hageris oli Juhan Israel (1857-1930), kes põõstetud sai 1882.aasta Erkamiste ajal ning oli hiljem üks viljakamaid tunnistajaid, kelle kaudu paljud usutee leidsid.610.

Nimekas Jumalariigi tõõline oli samuti Kaarel Schwalbe (surn.1924), kes usule tuli Hageri esimeste Erkamiste ajal. Ta oli 1891.aastast alates Hageris tõõtegijaks vennaks ning 1904.aastast peale Ambla vennastekoguduse vanemaks vennaks. Eelpool mainisime K.Schwalbe vahejuhtumit konsistooriumiga 1909.aastal, kes nõudis tema kõrvaldamist vanema venna kohalt. Hiljem lahkus Schwalbe siiski Amblast, seda tervislikel põhjustel, ning asus elama Tapale.611.

Hageris oli enne Esimese maailmasõja puhkemist 130 tõõtegijat venda ja abilist.612.

Keila kihelkonnas oli kaks vennaste palvemaja: Keilas ja Saku. Keila vennastekoguduses oli usuelu kogu aja elav olnud. Nõlemas kihelkonna palvemajas oli enne 1888.aastat Erkamist tõõtanud juhtiva vennana Hans Eltermann ("Rehemetsa Iss") Tema vagast

---

605.Kikerpuu, Erkamisi ja tagakiusamisi.
606.M.T., Meiekirjeldus, Kristlik Perekonna leht, 1913, lk.20-21
607. Eestimaa palvemajad ja Vennaste seltsid, lk.99
608.Meismann, Erkamisest Hageris, lk.54-55.
609.Paul Meinhold Freudenstein, lk.108-110.
610. Juhan Israell l.162-165
611. Veiderpass, Vend Kaarel Schwalbe, lk.53-54.

elust ja kristlikust mõjust kõnelda legendaarseid lugusid, kuidas ta oma suusse, õigluse ja jumalakartusega olla suutnud kurjade mõisahärrade südamed pehmeks teha ja neid heatahtlikult oma talupoegadesse suhtuma panna. H.Eltermann oli algul rohepapp, siis kihelkonnakohtu kaasistuja ja laste loetaja, hiljem oli ta maakonnakohtu kaasistuja. Ta suri enne 1882. aastat.[613].

Lõõnemaa Erkamine jõudis Keila kihelkonda 1882.aastal.[614]. Pärast seda 1884.aastal ehitati Keila uus suur palvemaja, mis on tõnaseni säilinud kauplusruumina.[615]. Ulatuslikumalt levis Erkamine Keila kihelkonnas siiski kahekakümnendate aastate lõpus, seda Nissi venna Mart Reinvaldi ja "kolme Rapla Jüri" kumulutuse kaudu. Siis tuli põõsteteadvusele ka Laitse mõisa omanik parun Woldemar v.Üxküll (1890.aasta jaanuaris), kes oma esimesel usuaastal tõõtas koos vennastekoguduse vendadega, nende seas ka hoolekandja th.Knothega. Pärast Üxkülli ristimist 1891.aastal tuli nende vahele ületamata lõhe, sest Üxküll astus nüüd ühendusse usklikult ristitud vendadega.[616].

Keila palvemajas oli usutõõ väga laialdane, avar palvemaja võimaldas pidada suuri koosolekuid rohkete osavõtjatega. Nii olla 1913.aasta novembris koos olnud üle tuhande inimese.[617].

Üle40 aasta oli Keila vanemaks vennaks Juhan Tiism (1847--1922). Ta algas oma ajalikku tegevust Võõna mõisa kokana, oli Keila kirikumõisa aidamees ja siis, alates 1894.aastast, kirikumõisa maade rentnik. Usulise Äratuse sai ta 1870.aastal ning 1892.aastast kuni surmani oli Keila palvemaja vanemvend.[618].

Teine Keila vennastekoguduse tähtsam tõõtegija oli Madis Padrik (1866-1939). Põõrdumisele tuli ta 1887.aastal, kui Erkamistuli Keilas eriti leegitses. Hiljem kujunes M.Padrikust hoogne Jumala riigi tõõline, kes Põhja-Eestis laialt reisis ning kelle Äratuskõnede kaudu paljud usule tulid. Võrratu oli samuti ta lauluand, millega inimesi usule Äratas.[619].

Keila palvemaja juures oli 1914.aasta alguseks 132 tõõtegijat venda ja abilist, Saku palvemaja juures aga 21 tõõtegijat ja abilist.[620].

Harju-Madise kihelkond sai Erkamisest haaratud ühesegselt Keilaga. Seal, nagu nägime, oli tõõdamaks tõõtegijaks Tooma Friedemann (1835-1912), omaaegne Vasalemma ja siis Padise koolipõõetaja (kuni 1892.aastani, hiljem Tallinna linnamisjonär).[621]. Th.Knothe kaebab 1894.aastal, et usuelu on Madise kihelkonnas kurb lugu.[622].

Harju-Madises oli 1914.aasta alguseks 55 tõõtegijat ja abilist.[623].

Jüri kihelkonda jõudis Erkamine 1892.aastal, nagu Th.Knothe seda oma kirjavahetuses mainis.[624]. Siis oli palvemaja vanemaks vennaks Preitong. Järgmiseks vanemaks vennaks oli 1896.a.kuni 1906.aastani Jüri Roosberg. Selle järel valiti sellele kohale Taavet Landt. Jüri palvemaja asus Tallinna lõhedal nii sai Tallinna vendade poolt tihti külastatud.[625].

---

612. Eestimaa palvemajad ja vennaste seltsid,lk.99.
613.J.S.,Sõna võgi,See on sündinud K.Kihelkonnas,Kristlik Perekonna leht,1913,lk.121-124.
614.Meie endise armsa hoolekandja venna Th.Knothe kirjadest,lk. 115-116.
615.H.K., Pühapõeval 2.septi...Risti Võgi, 1934,lk.111-112.
616.Parun Woldemar Üxküll:Jumala imesid,Tallinn 1937,lk.3 (Edasp.:Üxküll,Jumala imesid); Meie endise armsa hoolekandja venna Th.Knothe kirjadest.lk.208.209. 1913.a.lk.160,161.

Esimese maailmasõja alguseks oli siin 99 tõõtegijat ja abilist.[626]

Kose palvemaja tardunud usuelu sai uut värskust, kui kahekümnendate aastate lõpus Juuru noored õrganud vennad hakkasid Kosel käima ning Kose inimesed tulid omakorda Juuru ja said seal põõstetud. Algul kutsus Kose kiriku õpetaja Christfried Hürschelmann (õpetaja seal 1887-1905) ise Juuru vendi Kosele. Ent hiljem, kui õrkamine valla põõses, muutus ta usulisikumise vastu külmemaks, sest isiklikult ei suutnud uue elu nõuetega kaasa minna.[627]

Hiljemgi oli Kosel suuremaid usulise elevuse aegu, nii 1895. aasta paiku on Pikva kandis õrkamine.[628]

Kosel oli 1914.aastaks 86 tõõtegijat ja abilist. Teises Kose kihelkonna palvemajas Tuhalas oli aga 5 tõõtegijat ja abilist.[629]

Kuusalu kihelkonda jõudis õrkamine kahel teel. Varasem õrkamine algas Rummu vallas. Seal hakkasid 1885.aastal käima Tallinna vennastekoguduse vennad, nende seas esimesena piiblikolportöör Hans Suurallikas, kes pidas sama aasta novembris esimese koosoleku Saunja külas. Varsti alustas Abram Õrnesaks koosolekutega ka oma talus. Jõrgmise aasta jaanipäeval puhkes seal A.Gienemanni kuulutuse kaudu õrkamine, millest mitmed tulid põõstmisele, nende seas ka taluperemees A.Õrnesaks ise. Nõni aeg oli Rummu vennastekoguduse tõõpõlluks, siis hakkasid seal käima baptistivennad, 1887.aasta augustis toimus esimene ristimine ning vennastekogudus kaotas oma misjonivälja.[630]

Ühesaegselt Rummu õrkamisega algas 1885.aastal õrkamine ka Valkla külas. Siin algasid jõrjekindlad koosolekud Abram Õrnesaksa ettevõttel Mart Otti talus. Hiljem tuli sinna kuulutajaid mitmelt poolt, kuid rohkem siiski vennastekogudusest. Tihti käis siis A.Gienemann. Kuna Rummu tõõ oli juba siirdunud baptismi, siis sealsetel mõjudel selgus usklikeristimine ka Valklas. 1892.aasta juulis ristiti Mart Otti tütar, temale jõrgnesid teised ning kohapealne tõõ muutus Rummu tõõpõlluks.[631]

---

617. Vendade koosolek Keila palvemajas 10.ja 11.novembril 1913. Kristlik Perekonna leht 1914,lk.15-17.
618. Silling Juhyan Timmi elulugu, Kristl.Perekonna leht,1923.lk. 97-98.
619. H.Hanson. Venna H.Padriku mõõtestuseks, Kristlik Perekonna leht,1939,lk.189-191.
620. Eestimaa palvemajad ja vennaste seltsid,lk.99.
621. Vend Toomas Friedemann,lk.89; Herrnhuti Ev.Vennaste koguduse,lk.38.
622. Keie endise hoolekandja venna Th.Knothe kirjadest,lk.14-15.
623. Eestimaa palvemajad ja vennaste seltsid,lk.99.
624. Keie endise armsa hoolekandja venna Th.Knothe kirjadest, 1913,lk.160-161.
625. Jüri Ev.Vennaste koguduse palvemaja,lk.59-62.
626. Eestimaa palvemajad ja vennaste seltsid,lk.99.
627. Kiskerpuu, õrkamisi ja tagakiusamisi.
628. Pisut Kose poolt, Salem, Vaimu tuul 1905,lk.14.
629. Eestimaa palvemajad ja vennaste seltsid,lk.99.
630. 50 aastat apostlite radadel,lk36; P.Vilberg, Usuline areng Rummu Valklas ja koguduses, Teekäija,1934,lk.207.
631. 50 aastat apostlite radadel,lk.37; Eesti Baptisti koguduse ajaloolik album, lk.106-109.

Teine, hilisem tee õrkamisele kulges vennastekoguduse palvemaja kaudu. Kui Kuusallu tuli kirikuõpetajaks Voldemar Friedrich Rentmann (õpetaja seal 1863-1899), siis uus hingekarjane püüdis juba algusest peale edumeelsena esineda: ta asutas kiriklasse raamatukogu, kust pärast pühapäevast jumalateenistust raamatuid laenutas; ta soovitas rahval pärast jumalateenistust külastada kalmistut, et seal omaste haudadel mõtiskleda ja palvetada, ning ta korraldas pühapäevaõhtused lugemised koolimajades, kus kooliõpetajad rahvale jutlusteraamatust ette lugesid. Kuid kõik need head ettevõtmised said kahjulikuks vennastekoguduse usutõsle. Inimesed, kes kirikuõpetaja juurde raamatuid laenama või kalmistule mõtisklema läksid, ei saanud minna palvemajasse, sest koosolek algas seal kohe pärast kiriku jumalateenistuse lõppu. Ning uskmatute kooliõpetajate jutluselugemised naljatuste ja piibusuitsuga enne ja pärast lugemistundi olid rahvale enam usuelust võõrutamiseks kui sellesse kinnitamiseks. Ikka vähemaks jäi palvemaja koosolekutest osavõtjate arv, õrkamised kadusid, vanad usuinimesed läksid ükshaaval järel igavikku ning vaid üksikud isakesed ja emakesed astusid pühapäeviti palvemaja uksest sisse. Seal algas lõõnemaa õrkamine. Teated ja kuuldused sellest jõudsid peagi Kuusalu külladesse, kuid alles 1890.aasta paiku jõudsid selle mõjud nendesse. Mitmed noored mehed ja naised said päästeteadvuse ning Kuusalu vanasse palvemajasse tuli uus elu. Veel suurem ja laialdasem õrkamine algas kahe-kolme aasta pärast. See haaras enamiku kihelkonnast, ka seni usulisikumisest eemal seisnud rannakülasid. Peeti koosolekuid kümnetes ja kümnetes taludes üle kihelkonna. Kahvast käis hulgani koos, vanu ja noori, "...ei olnud und ega väsimust, ei puudunud aeg ega olnud tee pikk, ei takistanud vihm ega lumetuisk, ei vihmast perised teed ega sõgavad lumehanged", nagu kirjutab kroonika kirjutaja.[632].

Viljakamaid Kuusalu vennastekoguduse tõõtajaid oli Jaan Lipstok (1867-1936), kes päästeteadvusele tuli 1893.aasta aprillis. Enne aja pärast alustas ta koosolekute pidamisega oma majas ning hiljem mitmes paigas üle kihelkonna, ta enda sõnade järgi, 82 kohas. Ta oli vanema venna abi, siis kirjatoimetaja, noorte juht ning laulu- ja mängukoori juhatuja.[633].

Kuusalu vennaste sõnakuulutajatest oli nimekam Jaan Leemann (1864-1927), kes kihelkonnas suure õnnistusega tõõtas. Ta tuli usule samhti 1893.aastal.[634].

Kuusalus oli enne maailmasõda 49 tõõtegijat ja abilist.[635].

Harju-Jaani vennaste palvemaja kogudus elas välises vaguduses ja kombluses, nagu paljud vennastekogudused kodumaal. Palvemajas lugesid pöördunuta mehed jutluseraamatust ning rahvas käis koos enam tavapärast, kui tõsisel hingeõudel. Aastal 1895 algas siingi tõsisem usutegevus. Sõna kuulutaja ja evangeelne laulik A.Gienemann võttis oma tõõpõlluks ka selle kihel-

---

632. Lipstok, Kuusalu esimene õrkamine.
633. V.Heinsoo, Jaan Lipstok+, Kristi Vägi 1936,lk.132-133.
634. J.Lipstok, Vend Jaan Leemann, Kristlik Perekonna leht, 1927,lk.165-166.
635. Eesti-maa palvemajad ja vennasteseltsid,lk.99.

konna. Tema sõna ja laulu läbi tulid mitmed pöötetsadvusele, nende seas oli ka palvemaja tõõtegija vend Jaan Peipmann, kes kohe suure tulidusega oma elumuutusest tunnistama hakkas. Selle järel kõrvaldas kirikuõpetaja ta kohe tõõtegija kohalt.[636]

Kuid ärkamine levis. Selles aitasid kaasa mitmed vennastekoguduse liikmed - kuulutajad, Tallinnast, Hiiest ja mujalt. Edaspidi käisid Harju-Jaanis samuti priivennad. Palju mehi ja naisi, vana ja noori tuli põõstmisele. Usuliikumine muutus tundekülluseks. Kuulutustunde peeti taludes üle kihelkonna ning ka vana palvemaja sai usuelevusest haaratud.[637] Aastatel 1888-1889 hakkasid siin hoogsamalt tõõtama priilased, mille tulemusena asutati priikogudus. Vennastekoguduse tõõ jäi edaspidi rohkem kirikuõpetaja vaimse mõju alla.

1914.aasta alguses oli Harju-Jaani vennastekoguduses 55 tõõtegijat ja abilist.[638]

Enne Esimest maailmasõda oli Harjumaa vennaste tõõ kõige tugevam Eestis, seda liikmete arvult kui ka tegevuse intensiivsuse poolest. Samuti seisis usuelu kogudustes nõutaval tasemel. Kokku oli Harjumaal 13 hoolekandjale alluvat vennaste palvemaja kogudust 1248 tõõtegija venna ja abilisega.

Vennastekoguduse palvemajad olid veel Tõdvas (Keila kihelkonnas), Vaidas (Jüri kihelkonnas) ja Pahklas (Hageri kihelkonnas). Need paigad olid tollal vennaste tõõpõldudeks. Vaidas ehitati uus palvemaja 1899.aastal[639], ning Pahklas avati vana 1817.aastal ehitatud palvemaja asemele 1885.aastal uus.[640]

Vennastekoguduse vennad tõõtasid veel Harju-Arukülas, Maardus ja Viimsis, kuid nendes kohtades püsivalt organiseeritud vennaste koguduse tõõd ei olnud.

Harju-Arukülas peeti sajandi algul vaimulikke koosolekuid Miku talus Julius Liivaku juures. Käisid kuulutamas Tallinna vennastekoguduse vennad, eriti noorem põlvkond, kellel oli sügavamaid usulisi elamusi. Samuti külastasid Miku koosolekuid, mis peeti iga kahe nädala tahta, ka Kuusalu vennad J. Lipstok, J.Leemann jt. Kui 1903.aastal algas Peningul Kalevi külas priivendade kaudu entusiasmirikkam ärkamine, siis läks - dis see liikumine ka Arukülasse ning koos sellega rõõmuviisilised "Talle kiitus" ja A.Gienemanni "Rahu pasuna" laulud. Miljem Arukülla tõõ ühines evangeeliumi kristlaste kogudusega.[641]

Maardus algas usuliikumine vennastekoguduse liikmete kaudu esimese sajandi ühekaksakümnendatel aastatel. Tollal sai põõstetud Mart Prommik, kes sellest peale alustas järjekindlate koosolekutega taludes. Aastal 1907 algas seal märgatavam usuline elevus, mis 1909.aastal kujunes suuremaks ärkamiseks. Kaastegevad ärkamise puhkemisel olid mitmed vennastekoguduse vennad, kuid eriline osa siingi oli A.Gienemanni kuulutustel.

3

---

636. Jaan Peipmann, Mälestuste redadelt, Evangeeliumi Kristlane, 1933, lk.157-168 (Edasp.:Peipmann, Mälestuste redadelt).
637. Vaimu tuul ehk Ärkamine 1877.aastal Lõunemaal, lk.235-236. 254-255.
638. Eestimaa palvemajad ja Vennaste seltsid, lk.99.
639. Soomere, Tähtis päev Vaida külas, lk.117-118.
640. Soomere, Jumala tõõ Pahklas, lk.34.
641. Jüri Kannut, Mälestusi /käsikiri/ (Edasp.Kannut, Mälestusi).

järgmisel aastal sõlgus paljudel usklike ristimine ning Maardu usutõe lähe üle Tallinna II Baptisti kogudusele.[642]

Kui Viimsi poolsaarel Lepneeme külas oli Hans Krabi (Tallinna II Baptisti koguduse) tõepõld, siis Viimsi Tammneeme külas algas 1908.aastal hoogsam usutegevus lesestunud Elvine Männi ("Lutika Elli") talukooselekute kaudu. Enne seda oli seal kandis juba suure õnnistusega tõstanud A.Gienemann, kes nüüdki Viimsi talude külastamist jätkas. Seal käisid Ühtlasi kuulutamas vennastekoguduse vennad, nende seas ka Harju-Aru-küla usklikud.[643]

c) Virumaale jõudis Lõunamaa ärkamise mõjutus veel hiljem kui Harjumaale ning siia saabudes oli see endisest jõust palju kaotanud. Ärkamise levikut pidurdas ühtlasi asjaolu, et Virumaa lõunapoolsete rahvarikkamate kihelkondade palvemajad olid enamuses kiriku halduses ning sinna lõunapoolseid vendi kuulutama ei lastud. Üldiselt oli rahva keskel usuline huvi vähenenud, või siis muutunud kiriklikumaks, nii et ka talutarad olid uue usu kuulutajaile suletud. Olemasolevad palvemaja kogudused olid väikesed ning vähe oli neis agaramaid tõetegijaid, sellepärast oli kohapealne tõu samuti piiratud ja fõheviljakas.

Isegi Rakvere vennastekogudus ei avaldanud erilist tõukindu, sest selle energia kulus enamikus siseheitlustele. Sellega omal ajal laialt tuntud lõpna palvemaja kuulsus oli minetatud.

Rakvere palvemaja, mis oli ehitatud 1810.aastal, põles 1884.aasta mais täielikult maha. Rahva jutu järgi olla maja süüdanud keegi kogudusest eemaldatud liige. Uus palvemaja valmis samal aastal ning avati 14.novembril. Palvemaja taastamiseks olid abi andnud kohalikud mõisaomanikud, seda raha ja ehitusmaterjali näol.[644]

Rakvere palvemaja kuulus vennastekogudusele ning allus Tudulinna (Virumaa) hoolekandjale Friedrich Ziegelile. Kuid Rakvere kiriku õpetaja Wilhelm Leonhard Pallon (1859-1923) (õpetaja Rakveres 1891-1923) püüdis ülemjuhatust palvemajas enda kätte võtta ning nõudis täpset aruannet kõnelejate kohta, kes palvemajas esinesid. Pärast Fr.Ziegeli lahkumist Eestist 1901.aastal määras kirikuõpetaja oma kõstri Eduard Johann Saukase (1855-1908)(köster Rakveres 1882-1908) palvemaja vanemaks vennaks ning nimetas omalt poolt hulga nõhi palvemaja lugejateks. Kuid Th.Knothe ja Tallinna vendade kassabil ei teostunud W.L.Palloni kavatsus.[645] Pärast Th.Knothe lahkumist saavutas kirikuõpetaja siiski mõjuvõimu palvemajale. Ta oli ise vennastekoguduse liige ning esines kõikjal usulise kirikuõpetajana.

642. Kilimit, 40 aastat Suure Meistri jälgedes,lk.29-30.
643. Joh.Laks, Märkmeid äratuslikumisest Viimsi poolsaarel /käsikiri/ (Edasp.:Laks,Märkmeid äratuslikumisest Viimsi poolsaarel); Rannut, Mälestusi.
644. J.Th/omey/,Juubeli päev Rakveres, Vahimees,1910,lk.7-8; Rakverest, Virulane,1884 nr.89; Eestimaalt, Virulane, 1884, nr.22.
645. Martin, Virumaa vennaste koguduse krooniks.

Teine raskus tekkis palvemaja juhtkonnal Paul Bergmanniga (sünd ca 1836), kes ühtlasi oli Rakvere palvemajas organistiks.Omalajal oli ta koolmeistriks õksi kihelkonnas ning asutas 1867.aastal tuntud Kõrkna pasunakoori, mis kontserte andis Rakveres, Tallinnas, Jõhvis, Narvas, Peterburis, Soomes ja mujal. Vastuolude tõttu õksi kiriku õpetaja A.E. Wegneriga lahkus Bergmann sealt ning asus 1880.aastal Rakverre vallakirjutajaks ja laulu-muusika õpetajaks. Ta enda tõenduse järgi olla ta Tartumaal hoolekandja Büttneri poolt vennastekoguduse töötegijaks vastu võetud ning tahtis 1892.aastal, kui oli Rakvere vennastekogudust juba kaks aastat organistinna teeninud, ka Rakvere palvemajas kõnelejana esineda. Seda temalt aga ei lubatud. Bergmanni enda väite kohaselt olla selle põhjuseks otte toodud: 1) ta pole enam jäsenlaps, vaid ilma laps, 2) ta tegevat koguduses segadust, nimelt protesteerida vaimulike raamatute müügi vastu palvemajas, nimetades seda salajaseks leelatud raamatukaubanduseks ning 3 ? soovitanud "et igaühte võõrast ja tundmata ümberhulkujat ei tohiks lasta Rakvere palvemajas kõlbmata usumõtsejate ettelugemisi pidada". Hoolekandja Fr.Ziegel kutsus asja lahendamiseks kokku Virumaa vennastekoguduste viis juhtivat venda, kelle otsusel kõrvaldas 1894.aastal Paul Bergmanni vennaste koguduses. Vahepeal oli P.Bergmann saanud kirikuõpetaja Pallomilt küll järgmise tehstiga tunnistuse: "Lõbirõõkimise ja oma tahtmise järel olen mina kinnitanud endist koolmeistrit Paul Bergmanni Rakvere palvemajas palvetundisi pidama".646. See 9.augustil 1893.aastal välja antud tunnistus iseloomustab küll vennastekoguduse ja kirikuõpetaja vahekorda, kuid ei võimaldanud Bergmannile siiski koguduse jäämist. Põhendasime sellele kõrvalisele sündmusele siiski niipalju ruumi, et näidata, millistes raskustega pidi vennastekogudus võitlema. Peaaegu seesama Paul Bergmann, kes igal teel püüdis tungida Rakvere vennastekoguduse palvemaja kõnetooli, andis 1897.aastal välja raamatu[647], milles esitab niisuguseid laimaväid ja jämedaid süüdistusi vennastekoguduse ja selle juhtide vastu, mida mujal pole leidnud.

Rakvere vennastekoguduse vanemaks vennaks oli alates 1882. aastast Jakob Koort (1825-1908), endine Kaarli valla koolmeister ja talunik. Tema järel sai vanemaks vennaks Jaan Steinberg, keda sellel kohal ka 1910.aastal leiame. Aastast 1913. on Rakvere vanemaks vennaks Gustav Murakas.648.

---

646. Põldmäe, G.R.Jakobson ja Kõrkna mõngukoor, lk.74-102; R.Põldmäe, Lehekülgi eesti muusikaajaloost "Sirp ja Vasar", 1956, 12.oktoober; P.Bergmann Vennaste koguduse asjus, Eesti Postimees, Missionileht, 1897 nr.12 ja 13.

647. "Evangeeliumi Lutteruse Kiriku kogudus ja Vennaste palvemaja selts ehk Vennaste seltsi iseõralik olu, nende õpetus, püüdmine ja teod Lutteruse koguduses Eesti rahva seas. Rakvere 1897."

648. J.Thomey, Rakvere vanem vend Jakob Koort +, Kristlik Perekonna leht 1908, lk.88-89; J.(h./omey/, 25aasta juubeli päev Rakveres, Kristlik Perekonna leht, 1910, lk.80. L.T., Rõõmuga ... Kristlik Perekonna leht, 1913, lk.285. (Edasp.: T.L.Rõõmuga).

Rakvere koguduse teistest tööjõgijatest mainime kõigepealt rauditee veskrit Friedrich Leppa (1854-1936). Alates 1884.aastast oli ta veskrikas Kiltsis, siis 17 aastat Tapal ja viimati Rakveres. Temal oli laialdane kuulsus kui osaval arstijal ning tema ukse taga ootas ikka abivajajaid. Ta töötas tihe südamega kaasa Rakvere palvemajas. Hilisematel aastatel oli temal Rakveres oma väike palvemaja.[649].

Andunud töötegija oli ka J.Thomey. Ta kuulutas palvemajas ning töötas 1909.aastal pühapäevakooli õpetajana väikelaste hoiukooli (lastеaia) juurde asutatud pühapäevakoolis, kus 1910. aastal oli ligi 200 last.[650]. Nimetatud pühapäevakool töötas veel 1913.aastal, millal kooli külastasid vennad mujalt, nii J.Laar Tallinnast, seda suvel iga kümne päeva tagant, J.Mägasson Lõõne-Nigulast ja Altock Haapsalust. Samal ajal xxxxxxxxxxxx töötas pühapäevakool linna lähedal asuvas Arkna mõisas mõisavalitseja Ernst Kivi juhatusel.[651].

Vaimulikke koosolekuid peeti ka J.Thomey korteris.[652].

Vennastekoguduse töötegijaks oli samuti Juhan Rakles, kes tuli Rakverесse Rapla kihelkonnast, kus päästeelamuse omandas 1896.aastal. Pärastpooli oli ta kuni 1939.aastani palvemaja vanemaks vennaks.

Rakvere palvemaja juures oli 1914.aasta alguseл 26 töötegijat ja abilist.[653].

Koila palvemaja Simuna kihelkonnas oli vana ja kuulus vennastekoguduse palvepaik, mida külastati laialt, ka Tartumaalt. Palvemaja kuulus hoolekandja alla. Kuid usuelu oli seal alla langenud ning on teadmata töötegijate ja abiliste arv. Vennad olla kartnud hoolekandja ülalpidamise kulusid ning püüdnud sellepärast palvemaja kirikule üle anda.[654]. Hiljem oligi Koila kiriklik palvemaja ja seal lugesid kiriku poolt määratud lugejad.

Joala palvemaja Väike-Maarja kihelkonnas oli ehitatud vist ühesaegselt Koila palvemajaga, olles varasemaid Virumaal. Palvemaja oli omal ajal laialt tuntud. Ka kahekümnendatel aastatel oli seal väike usutõde. Ent hoogsamat äratusliikumist pole Väike-Maarja kihelkonnas kunagi esinenud. Aastal 1884. tulid Lõõnemaa usukuulutajad ka siia kihelkonda, kuid märgatavaid tagajärgi nad siin ei saavutanud. Rahva usunõlg oli kuhjaga rahuldatud pühapäevaste kirikujutluste ja koolmeistrite laupäevaõhtuste ettelugemistega ning vähestest koosolekutest palvemajas.[655]. Enne Esimest maailmasõda oli Joalas 32 töötegijat ja abilist vendа.[656].

---

649. V.S./aksen/,Friedrich Lepp, Kristlik Perekonna leht,1934, lk.203; V.S./aksen/, Vend Friedrich Lepp +,Kristlik Perekonna leht,1937,lk.216.
650. J.Thomey, Rakvere pühapäevakool, Kristlik Perekonna leht, 1910,lk.229-230.
651. J.Thomey, Rakverest, Kristlik Perekonna leht,1914,lk.19.
652. Vaarpuu, Reisi kirjeldus,lk.100-101.
653. Eestimaa palvemajad ja Vennaste seltsid,lk.99.
654. Samasama,lk.99.
655. Kirjad Väike-Maarjast, Olevik,1891,lk.81.
656. Eestimaa palvemajad ja vennaste seltsid,lk.99.

Viru-Nigula vennaste palvemaja oli saanud tugevaks vanamõttelis-te vendade kantsiks ning sealt hoiti rangelt eemale kõik lähnepoolsed elavamad usutuuled. Kuid usuliikumine jõudis sinnagi kihelkonda, seda omapäraselviisil. Kalvi mõisapreili von Baranoff oli kellegi usukuulutaja kaudu saanud usklikuks ning tema kutsel hakkas see usukuulutaja mõisas vaimulikke koosolekuid mõisarahvale pidama. Usklikuks sai ka Kongu mõisaproua ning selleski mõisas algasid kuulutustunnid. See kõik oli vastukaaluks Viru-Nigula praostile Frommhold Hermann Hunniusele (õpetaja aeal 1864-1903), kes konsistooriumi nimel vaimulikud koosolekud mõlemas mõisas lõpetas. Kongu mõisaproua tõenduse järgi olla ta nimetanud seal toimtud usutööd "musta vaimu tööks".

Teine ärakamiskolle tekkis Kunda mõisa aladel, kus mõned Tallinna vennad kuulutamas käisid ning kus inimesi usule tuli. Sealse usutöö vastu hakkasid võitlema ning seda maha tegema vennaste palvemaja juhtivad vennad, kes erksama usulevuse vastased olid. Uuendava usu kuulutajaile ja pühasteelamust omandanud vendadele suleti palvemaja kõnetool. Viimased hakkasid nüüd tunnistama oma pühitsust talumajades. Seal olid nad aga alati politsei kimbatuse osalised. Viiraks läks hoolekandjal Fr.Ziegelil korda võtta noori ärganud vendi palvemaja abilisteks ning siis isegi töötegijateks. Kuid siiski puudus neil palvemajas ka edaspidi tegutsemisvabadus, seat vanameelsete vendade taga seisis kogu aja praost Hunnius, kes viimaseid äsitas ärganud vendade vastu.

Kui hoolekandja Fr.Ziegel 1901.aastal lahkus, olla praost Hunnius suures meelerõõmus palvemaja vanavendadele öelnudi "Lähneman ja Harjumaa õpetajad olid rumalad ja lasksid ärkamisi oma kihelkondadesse, aga meie oleme valvel ja tarvitame kõik abinõud selleks, et ärkamine Virumaale ei pääseks. Kui midagi seesugust näeme, siis esimene hoop, mida anname, peab talle surma toema". Kui 1903.aastal Th.Knothe ära sõitis, olla praost Hunnius teatanud, et nüüd järgmisel Eestimaa sinodil tohakse lõpuotsus ka Virumaa palvemajadele. Algaski Tallinnas kirikuõpetajate sinod. Tulemata jäi sinna aga Narva-Alutaguse praost F.H.Hunnius. Selle asemel tuli telegramm, mis teatas, et praost Hunnius oma käte veresoonad läbi lõiganud ja siis ennast ahju konksu külge üles poonud. Käesoleva kirjutaja väitel, kuidas teda väikest poissi oli kohutanud teade - "õpetaja on ennast üles poonud". Paari aasta pärast lauldi ülestõusu tuhinas teiste revolutsioonilaste laulude seas ka laulu kirikuõpetajast, kes "pani paela kaela". Eestimaa sinod ei võtnud seekord, vist vapustava elamuse tõttu, mingit kategoorilist otsust Virumaa ega teiste Eestimaa palvemajade kohta.

Kui järgmine Viru-Nigula kiriku õpetaja Max Krause (õpetaja aeal 1903-1919) ametisse asus, tahtis ta kohe igasse külasse palvetunnid sisse seada ning vennad panna tunde pidama, kuid uus praost Lüganuse kiriku õpetaja Carl Ferdinand Siegmund Walter (õpetaja aeal 1882-1919) keelas selle ära. Nii takistati usutööd kihelkonnas.[657]

---

657. Martin, Virumaa vennastekoguduse kroonika.

Kuid usutuli ei kustunud siiski. Ikka leidus ärksamatel usklikel võimalusi kokkutulekuks; ikka peeti, vaatamata keelule, palvetunde kord ühes, kord teises talus; ikka leidus neid, kes püüdsid omandada. Suurem tegevusvabadus saabus 1905.aastal. See vabam olukord kestis ka järgnevatel aastatel. Teame, et 1909.aasta küünlapäeval (2.veebruaril) peeti Kunda lähedal J.Hageri talus suurem koosolek, millest võtsid osa viiest kihelkonnast 40 venda ning armastusõhtusöömaja laud oli kaetud 160 inimesele.[658] Palvemajagi oli oma kõnetooli avanud ärkamismeelsetele kuulutajatele, seda nimelt 24. ja 25.augusti 1913.aasta koosolekust, kus koos kirikuõpetaja M.Krausega kõneles ka ärganud vendi mitmest kihelkonnast.[659] Sama oli 23. ja 24.augustil 1914.aastal, kus palvemajas osines vendi 8 kihelkonnast, teiste seas rohkesti Lõunemaalt.[660] Viru-Nigula palvemajas oli 1914.aasta algul 50 tõõtegijat venda ja abilist.[661]

Jõhvi vennaskogudus oli, analoogiliselt Viru-Nigulaga, langenud võlispidisesse kombeusundisse. 1887.aastal asus Jõhvi koolmeistriks G.Martin ning mõne aja möödudes omandas ta püüdeolemuse, seda hoolekandja Fr.Ziegeli kaudu, ja hakkas palvemajas oma püüdest tunnistama. Palvemaja juhtivad vennad ei lasknud teda enam kuulutama ning esitasid tema peale hoolekandjale kaebuse vale õpetuse levitamises. Fr.Ziegel tegi aga siin omapärase otsuse, kõrvaldas palvemaja endised juhid ning pani G.Martini palvemaja vanemaks vennaks.

Nüüd olid Martinil vabad käed. Ta kutsus Tallinnast vendi kuulutama, tihti käis Jõhvi palvemajas Hissi vend M.Meinvald. Alustati palvetundidega talupoegades. Algas väike liikumine, mitmed said äratatud. Seda aga taunis kirikuõpetaja Heinrich Theodor Woldemar Christoph (õpetaja Jõhvis 1871-1907). See lõpetas politsei kaasabil kõik talukoosolekud ning hakkas järjekindlalt võitlema ka palvemaja tegevuse vastu. Need kooliõpetajad ja võõrmõndrid, kes olid alalised palvemaja külastajad, kutsuti pärast kirikuteenistust, kui palvemajas koosolek algas, kirikumõisa. Seal arutas kirikuõpetaja nendega mitmesuguseid kihelkonna elustiku küsimusi ja viitis nende aega, et nad enam palvemajasse ei jõuaks. Leeriajal ei lubanud kirikuõpetaja ühelgi leerilapsel palvemajasse minna. Keelust ülesastujaid karistati valjusti. Christoph teatas kirikukantslist, et igal esmaspäeval võivad ärganud tema jutule tulla, et temale oma südameasju rääkida ja koos palvetada. Kui nüüd ärganud kirikumõisa õpetaja jutule läksid, said nad seal noomida ning neile kinnitati: "Ärge minge palvemajasse, ärge minge külatundidesse, sest see õpetus, mida Martin teile annab, on kuradist!"

---

658. J.Th/omey/ Vendade koosolek 2.veebruaril 1909 Kundas. Vahimees, 1909, lk.22-23.
659. J.Th./omey/, Viru-Nigula vendade koosolek, Kristlik Perekonna leht, 1913, lk.260-261.
660. T.Remmet, Vendade koosolek Viru-Nigulas, Kristlik Perekonna leht, 1914, lk.247-248.
661. Eestimaa palvemajad ja vennaste seltsid, lk.99.

Talumaal asuvates külades olid palvetunnid politsei poolt keelatud, ent mõisa maadel puudus politseil selleks võim, kuna need maad allusid otse mõisapolitseile (s.o.mõisavalitsejale). Nüüd, sajandi algul, alustati palvetundidega mõisahoonetes. Samaegselt seati palvemajas sisse ärganute pühitsustunnid, kus usule tulnud võisid kõnelda oma usulistest elamustest. Kuid ka kirikuõpetaja hakkas samal ajal järjekindlalt pidama vendade ja ärganute vastaseid kõnesid, kus ütles: "Teie mehed, kelle naised palvemajas ja palvetundides käivad, hoidke nad kodus! Ärge laske neid käia ega ümber joosta! Nad jätavad tööd tegemata ja lapsed kodus söömata!"

Seegi kirikuõpetaja sai oma karistuse. Kui pärast 1905. aasta ülestõusu mahasurumist algasid karistused, siis sõgas hingekarjane ennast selle käiku ning informeeris karistussalku ülestõusust osavõtjaist. Asi kujunes avalikuks skandaaliks ning konsistoorium pidi Christophi vaimuliku ametist kõrvaldama. Kuid ka vendade töö kannatas, ärkamisaeg kadusid, usumajad muutusid rahvale võõraks ning palvemaja jäi tühjaks.[662]

Enne Esimest maailmasõda oli Jõhvi palvemajas siiski 44 töötegijat venda ja abilist.[663]

Tudulinna palvemaja juures elasid Ida-Virumaa hoolekandjad ning palvemaja oli nende otseseks töökohaks. Alatanud hoolekandja N.A.Asmussen suri 1885.aastal ning tema viimastel aastatel polnud kohapealne töö küll hiilgeval järjel. Kui mõne aja möödudes, 1890.aastal tuli sinna elama energiline Fr.Ziegel, siis Tudulinna vennaste töö vähe elavnes. Kuid Ziegeli lahkumisel 1901.aastal soikus tegevus jälle. 1914.aasta alguseks oli väikeses mõtsade keskel asuvas koguduses vaid 8 töötegijat venda ja abilist.[664]

Iisaku palvemaja raskusist venestamise ja õigeusu pealetungi surve all vastasime eespool. Kõik need raskused mõjutasid siinse vennastekoguduse tegevust ning seal oli Esimese maailmasõja eel vaid 7 töötegijat venda ja abilist.[665]

Vaivara vennaste palvemaja asus enne 5 versta kirikust eemal Perjatse külas. Miljon ehitati palvemaja kiriku lähedale. Tollal oli Vaivaras kaunis elav usuline tegevus. Siis kuulusid Peeterristi ja Narva Jõesuu vennad kõik Vaivara palvemaja alla. 1905.aasta paiku oli seal vanemaks vennaks Tasm, kes oli põhjateadvusega usklik. Sõja ajal lõpetati koguduse töö ja palvemaja muudeti Austria sõjavangide kirikuks. Miljon oli palvemaja kinoks ja sõdurite kasarmuks, kuna lõpuks hävis.[666]

Enne sõda oli Vaivara vennastekoguduses 22 töötegijat venda ja abilist.[667]

---

662. Martin, Virumaa vennastekoguduse kroonika.
663. Eestimaa palvemajad ja vennaste seltsid, lk.99
664. Samalaadas, lk.99.
665. Samalaadas, lk.99.
666. Martin, Virumaa vennastekoguduse kroonika.
667. Eestimaa palvemajad ja vennaste seltsid, lk.99.

Narva palvemaja oli ehitatud enne 1873.aastat, s.o.enne Narva Eesti Ev.Luteri Aleksandri kiriku ehitamist, kellegi tisler Villemsoni poolt tema krundile. Palvemaja kuulus tollal Peterburi konsistooriumi alla, sellepärast ei seisnud ta nii suure surve all, kui Eestimaa palvemajad.[668] Palvemaja kogudust hooldas siiski Eestimaa hoolekandja ning seal oli 48 tõõtegijat venda ja abilist.[669]

Narvas peeti veel vaimulikke koosolekuid veduri juht Andres Penna majas, Vestervalli tänaval, samuti Aleksandri koguduse leeritoas.[670]

Sellega oli Virumaal kokku 9 vennaste palvemaja 237 tõõtegija venna ja abilisega.

Nägime, et rahvarohkel Virumaal oli vennastekoguduse tõõ suhteliselt nõrk, LHõnemaa õrkamine polnud hulki eriti haaranud. Selle põhjuseks peame arvama Virumaa vaimulikkonna plaanikindlat vastutõõtamist. Siin aitab rohkesti kaasa ka vendade endi tardumud olek ja uuendamata süda, mille tõttu juba algusest peale õratuslikumismeelsete usutoojate tõõ vennaste palvemajades oli tõkestatud.

Kadrina kihelkonnas oli küll tollal vennaste kogudus, kuid kohalik palvemaja kuulus otseselt luteri kirikule. Sellest tingituna polnud teistel võimalust palvemajas lugeda, kui ainult neil, keda kirikuõpetaja selleks lubas. Leebemalt suhtus vendade tegevusse kirikuõpetaja Johannes Heinrich Luther (õpetaja seal 1886 - 1913), kes asutas vendadele piiblitunnid, lubas pidada talukoosolekuid ning suurendas palvemajas esinejate arvu. Kadrinas, kui vanas õrkamiste koldes, tuli segadel juhtudel pidevalt ette üksikuid õrkamisi, tõõtegijate vendade arv oli suur ning viimased kasutasid kirikuõpetaja poolt antud tunnistamise võimalusi talukoosolekutel.[671]

Kadrina vanemaks vennaks 1888.aastast kuni 1919.aastani oli Pärtel Raud.[672]

Kadrina kihelkonnas peeti vaimulikke koosolekuid Kaarel Adamsoni juures, algul Vohnja vallas Muuksi karjamõisas ja siis Vanamõisa külas. Kaarel Adamson (1862-1939) sündis Harjumaal Kolga küla kõrtsmiku pojana. Ta ostis hiljem Muuksi karjamõisa ning pärast selle müümist Vanamõisa külla Sepatoa talu ja Aaviku karjamõisa. Usulisele põõrdumisele tuli Adamson umbes 1902.aastal, seda Pala külas Karl Kuuma talupalvetunnis. Sellest peale algasid koosolekud Muuksil. Sealt võtsid osa laialdased hulgad mitmest kihelkonnast, esinõsid kõnedega A.Gienemann, K.Kuum ja paljud teised tuntud kuulutajad. Kahekümnendatel aastatel sai K.Adamson Kadrina vennastekoguduse vanemaks vennaks.[673]

---

668 Martin, Virumaa vennastekoguduse kroonika.
669. Eestimaa palvemajad ja vennaste seltsid, lk.99.
670. Hannut. Mõõlestusi; Aleksander Sildos, Mõõlulugu, Koostanud Joh.Laks /käsikiri/, lk22(edasp.Sildos -Laks, Mõõlulugu).
671. Martin, Virumaa vennastekoguduse kroonika.
672. Haruldane võõras, Kristlik Perekonna leht 1924, lk.145. (Edasp.: Haruldane võõras)
673. A[illegible]-der Kastemõe, Kaarel Adamson+, Risti Võõgi, 1939, lk. 125-127 (Edasp.: Kastemõe, Kaarel Adamson); Hannut, Mõõlestusi.

Haljala palvemaja müüdi kirikuõpetaja Constantin Leodimir Willingeni (õpetaja ssal 1880-1914) ajal ära. Vennastekogudust kihelkonnas polnud ning algul ei suutnud üksikud olemasolevad vennad ise talutubades koosolekuid korraldada.[674] 1905.aasta vabamates oludes algas usutegevus külades, seda väljast tulnud vendade kaudu. Nüüd puhkes laialdasem ärkamine mitmes külas.

Ainsana Virumaa kihelkondadest sai Simuna osa Läänemaa ärkamise otsestest mõjudest ning sinna tekkis nimetamisväärne usulilkumine, seda kiriku palvemaja juures. Selleks aitas kaasa köster Villem Normanni kaasatõstamine, kes ise oli pühateolamusega inimene.

Teistkordselt algas suurem ärkamine 1890.aasta paiku. Seegi levis peamiselt kiriku lähistel. Paljud tulid päästmisele ja hakkasid tulidusega kuulutama. Teiste seas sai päästetud Jaan Vaalberg, kes koosolekutega alustas Hirla külas Ülesoo talus. Peagi algasid vaenamised. Koosolekutele tulid võimuesindajad, vangistasid kõnelejad ja talu omanikud ning viisid nad Väike-Maarja määrikulo kreisipolitsei vanglasse. Kui Villem Normann Tallinnas sellest kuulis, katkestas ta oma vanaduspuhkuse ssal ning tuli Simunasse. Tema eestkostmisel loobus nüüd usklikele vaenulik vallatalitaja tagakiusamistest ning usklikud võisid mõni aeg vabalt koos käia. Kui Villem Normanni asemele tuli uueks köstriks Ernst Peterson (1865-1940), kes vennastekoguduse venna poeg oli, hakkas ta kohe algusos suure tulidusega palvemajas jutlustama ning kogu oma jõuga usutõõd edustama, kuid tema ajal usutõõ enam ei edenenud ning ärkamine vaibus.

Uus ärkamisseg algas 1903.aastal. Peegi kuulutaja hakkas mõdda külasid käima ja prohvetlikult ennustama Jumala kohtu päatset saabumist. Rahvas sai sellest hasaratud, paljud parandasid meelt ning pöördusid. Osule tulnute seas algasid prohvetikuulutused ja võõrkeelte rääkimine. Viimaste nähtuste vastuvõitlus nii kirik kui ka kohalikud vennad, ning need kadusid pea.[675]

Lõganuse kihelkonnas algasid ärkamised 1890.aastal. Esimeste päästetute seas olid vennakssd Helnikud ning Tarkmaad, kes kohe kiriku palvemajas elavalt tunnistama hakkasid. Kirikuõpetaja C.F.Walther (õpetaja ssal 1882-1919), kes oli ärkamisliikumise veendumud vastama, ei lasknud neid enam kõnetooli. Üks pöördunuist kooliõpetaja Helnik, pidas oma koolimajas palvetunde ning kutsus teisi pöördunud vendi sinna tunnistama. Hoolekandja Fr.Ziegel esines ise ka Lõganusel koolimajas, mitte kirikule kuuluvas palvemajas. Usuletulekud jätkusid hiljemgi. Teiste seas said päästetud paar noort kooliõpetajat ja üks mõisaproua. Viimased pandi kirikuõpetaja ja konsistooriumi ühisel jõul vaikima. Üks pöördunud kooliõpetajaist - August Sero - läks välismaale sisemisjonikooli ning ärkamine Lõganusel soikus.[676]

674. Martin, Virumaa vennaste koguduse kroonika.
675. Vaalberg, Mälestused; Jaan Vaalberg, Usutelu O.Olviku poolt /käsikiri/ (Eldasp.: Vaalberg, Usutelu).
676. Martin, Virumaa vennaste koguduse kroonika.

Palvemaja oli veel Pühajõel Jõhvi kihelkonnas. Kui seal veel palvemaja ei olnud, peeti palvetunde kabelis. Pärast ehitasid vennad palvemaja, kuid usuelu kadumisel jäi maja tühjaks. Vanad vennad surid ning uusi juurde ei tulnud.[677].

Vaivara kihelkonna Peeterristi vennad käisid enne Vaivara vennastekoguduse palvemajas. Kui aga keegi mõisaproua oma mehe mälestuseks Peeterristile uue abikiriku ehitas, siis anti vana väike kabel vendadele, kes sellle ära pasendasid ja seal palvetunde pidama hakkasid. Suuremat usulist elevust Peeterristile siiski ei tulnud ning vennaste töö piirkamõõda kadus.[678].

Narva-Jõesuus oli omal ajal ilus palvemaja. Kuid selle iga ei olnud pikk: hädusseltsi koolimaja ehitamisele asudes leiti, et palvemaja aluse plats on kõige sobivam koolile. Palvemaja kisti maha Narva-Jõesuu kiriku õpetaja Jakob Jalajase (õpetaja seal 1903-1910) vastutusekul ja ehitati sinna koolimaja.[679].

d) Järvamaale levis Läänemaa Örkamine Harjumaa vendade kaudu. Eriti olid siin agarad Juuru vennad, samuti Nissi vend M.Meinvalt, kelle misjonireisid jõudsid ka Järvamaale. Juuru noored vennad külastasid tihti Paide, Ambla, Peetri, Anna ja Koeru palvemaju.[680].

Paides algas usuelevus üheksakümnenda aasta paiku. Palvemaja kuulus vennastekoguduselle, kuid hoolekandja P.Bucki ajal oli kirikuõpetajal siingi suur sõnaõigus. Kui veel 1911. aastal Paide piiblikursuse juhtivad tegelased ja esinejad olid kõik vennastekoguduse omad vennad üle maa kokku 12 kihelkonnast,[681]. siis 1912.aastal oli kursuse korraldaja P. Buck, kuid kohal oli ka kolm kirikuõpetajat, kes tähtsid kursuse kava teemakõnedega. "Meie isa palvest" Kursuse lõpul esitati vendade poolt küsimus: "Mispärast ei olnud see õige piiblikursus, vaid selle asemel õpetaja jutluse tunni?"[682]. Tollal oli Paide vanemaks vennaks J.Jankovitsch. Tõõtegijaid vendi ja abilisi oli kokku 51.[683].

Ambla vennaste palvemaja juures oli 43 tõõtegijat ja abilist[684]. Samaegselt oli Ambla kihelkonnas Tapal kiriku palvemaja, kus kirikuõpetaja käis piiblitunde pidamas.[685].

Peetri vennaste kogudus oli läinud sajandi esimesel poolel väga aktiivse usulises töös, kuid sealgi töö soikus ning osavõtjate arv vähenes. 1879.aastal ehitati uus palvemaja kõidavamasse kohta ning õnnistati Th.Knothe poolt[686]. Palvemaja juures oli enne esimest maailmasõda 63 tõõtegijat ja abilist.[687].

---

677. Martin, Virumaa vennaste koguduse kroonika.
678. Sealsamas.
679. Sealsamas.
680. Kikerpuu, Ärkamisi ja tagakiusamisi.
681. J.Pl, Piibli kursus Paides 3.-5.märtsil 1911.aastal. Kristlik Perekonna leht,1911,lk.98-99,114-116.
682. J.P.Paide II piiblikursus, Kristlik Perekonna leht, lk.113-115 (Edasp.:P.Paide III piiblikursus).
683. Eestimaa palvemajad ja vennaste seltsid,lk.99.
684. Sealsamas,lk.99.
685. Vaarpuu, Reisi kirjeldus,lk.100-102.
686. Meie armsa endise hoolekandja venna Th.Knothe kirjadest, lk.93-94.
687. Eestimaa palvemajad ja vennaste seltsid,lk.99.

Anna vennastekogudus oli vähemate seas Järvamaal. Seal oli tollal 31 tõõtegijat venda ja abilist.[688].

Türi vennaste palvemaja juures oli 30 tõõtegijat venda ja abilist.[689].

Kokku oli Järvamaal hoolekandja P.Bucki hooldamisel viis palvemaja 223 tõõtegija venna ja abilisega.

Peale selle oli vennastekoguduse tõõ veel Järva-Madise kihelkonnas, kuigi sealne palvemaja kuulus kirikule. Aastaks 1892 oli ärkamisliikumine vennastekoguduse tööpõlduel seisma jäänud, vaid Järva-Madisel oli märgata vähest usulist elu.[690]. Pärastpoole oli sealgi tõõind raugenud ning koosolekutest osavõtjate arv vähenenud, nagu 1907.aasta kohta mainib T.Vaarpuu.[691]. Kiriku palvemaju oli mujalgi, nii Koerus, mida ärkamiste aegadel külastasid ka Juuru vennad.[692]. Miljemgi oli seal märgata mõningat elu, kuid sealgi kadus see.

Sellega oli Eestimaa osas P.Bucki valitsemise all 34 vennastekoguduse palvemaja kokku 2028 tõõtegija venna ning abilise venna ja õega. Peale nende kuulusid vennastekoguduse liikmeteks veel hoolealused lihtliikmed, kelle arvu meie kahjuks ei tea. Liivimaa eesti osa vennastekoguduse kohta puuduvad meil needki andmed. Teadmata on, mitu palvemaja allus Lõuna-Eesti hoolekandjale August Veberile ja kui palju oli seal tõõtegijaid ja abilisi. Kindel on, et neid oli seal palju vähem kui Põhja-Eestis. Lõuna-Eesti olemasolevad kogudused olid veel suuremas sõltuvuses kirikuõpetajatest, kellel oli alati palvemajade tegevuse kohta juhtiv sõna öelda. Märkisime, et Läänemaa ärkamise elustav vaim puudutas Eestimaa idapoolseid v vennastekogudusi vaid riivamisi. Lõuna-Eesti kogudused said aga veel vähem sellest osa.

e) Saaremaa oli kogu XVIII sajandi olnud vennaste võimsamaid kantse. Veel XIX sajandi kolmekümnendatel aastatel oli Saaremaa oma 23 palvemaja ja 4585 koguduseliikmega teistest maakondadest esikohal.[693]. Siis algas allakäik. Luteri kiriku surve kahjustas samuti Saaremaa vennaste tõõd.

Usutegevus rauges, liikmete arv vähenes, sool läks tuimaks ning vennaste liikumine kaotas talurahva keskel oma endise tunnustuse. Kuid vennastekogudus Saaremaal siiski täielikult ei kadunud. Omaaegne Valjala, siis Tallinna Oleviste kiriku õpetaja Traugott Hahn kirjutab, et terve Saaremaa aadel olnud hernhuuti pooldaja ja kui ta (T.Hahn) 1874.aastal Saaremaalt lahkunud, tahtis rüütelkond ta asemele endise Eestimaa hoolekandja Johann Heinrich Christoph Kerstoni poega Johannest. Viimane oli usuteadust õppinud Herrnhutis ning kandidaadieksami andnud Peterburis. Nagu T.Hahn väidab, olla temal suuri vaevu läinud korda Peterburi kindralsuperintendendi

---

688. Eestimaa palvemajad ja vennaste seltsid, lk.99.
689. Sealsamas, lk.99.
690. Meie endise armsa hoolekandja venna Th.Knothe kirjadest, 1913, lk.161.
692. Kikerpuu, Ärkamisi ja tagakiusamisi.
691. Vaarpuu, Reisi kirjeldused, lk.102.
693. Krumm, Talurahva küsimine Lõuna-Eestis, lk.351-353.

J.P.C.Lalandi juures läbi viia, et ei saadetaks kirikuõpetajaks Saaremaale hernhuutlast.[694]

Väheviljaka hoolekandja Steinmanni asemele tuli 1880.aastal Saaremaale hoolekandjaks noor elavausuline Friedrich Ziegel. Ta nägi kohapeal vähemõõmustavat pilti. Üksiku kogudusliikmete seas ei olnud nõutaval kõrgusel, õrkamised puudusid ning usuline loidus oli võtnud maad.[695] Kui F.Ziegel kümne aasta pärast Saaremaalt lahkus, ei olnud olukord paranenud, vaid isegi halvenenud, nii et mõnel pool võidi mõninga õigusega väita, et tollal Saaremaal vennastekogudust ei olnud, mõnes paigas elanud vaid mõni üksik vennastekoguduse vend või õde.[696]

Ent siiski oli Saaremaal vennastekogudus, loomulikult nagu mujalgi Läänemeremaadel, luteri kiriku tõhoiuliku valitsuse all. Kui Priidu Allik 1893.aastal koges usulise äratuse, siis astus ta Kuressaare vennastekogudusse, kus vanemaks vennaks oli Timas, ning oli sellega kogudusega kolm aastat kuni siirdumiseni priikogudusse.[697] Samuti, kui omaaegne Ridala kooliõpetaja Mihkel Trei 1890.aastal oli saanud usklikuks, astus ta Kuressaare vennastekogudusse ning oli seal 16 aastat, kuni laskis enamast ristida.[698]

Järgnevatel aegadel väheneb vennastekoguduse osatähtsus Saaremaa usuelus veelgi. Suure hoolega töötas priikogudus ning samuti alustasid baptistid 1910.aastal siin oma tööd. Pöördumiselamust omandanud inimesed astusid kohe uutesse vabakirikutesse. Vennastekoguduses ondas lonkas usuelu, ilmalik meel tungis kogudusliikmete sekka ning kange koduõlu tehtis joovastada nii koosoleku kuulajaskonna kui ka kuulutajaid. Vaimulikke koosolekuid siiski peeti. Kuressaares olid need 1910.aastal Vildenbergi majas. Ka Vaivere palvemaja vanemvend Koppel töötas tollal pöördunud usklikuna Umbruskonna rahva päästeks. Jüri palvemajas Valjala kihelkonnas käis ikka rahvast rohkesti ning seal oli märgata elu. Kurvem lugu oli Püha kihelkonnas Kõnnaste palvemajas, kus siis puudusid vennad, nii et koguneSid vaid õed üksi.[699]

f) Tartumaa paljudest asjandi esimese poole vennastekogudustest on avaldanud elavamat tegevust vahet ehk üksnes Tartu kogudus. Siin on sellel suur osa hoolekandjal A.Veberil, kes elas Tartus. Kuid temagi ei jõudnud algul midagi korda saata. Alles 1911.aastal võis ta kutsuda Tallinnamaa õrganud vendi ning alustada nende abil Tartu palvemaja laiemat evangelisatsiooni, et tuli lõõks ka siin põlema, nagu Tallinnamaal.[700]

---

694. Hahn, Erinnerungen aus meinem Leben, lk.105-106.
695. Herrnhuti Ev.Vennastekoguduse, lk.48.
696. Sirkel, Esimesest õrkamisajast Saaremaal, lk.27.
697. Allik, Priidu Allik+.
698. W.Kaups, Kõrdlast Kuressaare ja tagasi, Teekäija, 1913. lk.370-371.(Edaspi:Kaups, Kõrdlast Kuressaare).
699. J.Aunverdt, Väljasandja päevaraamatust, Vahimees, 1910, lk.122-123 (Edaspi: Aunverdt, Väljasandja päevaraamatust).
700. Teated Tartust, Vahimees, 1911, lk.80.

Üldiselt oli kohalik vennastekogudus tihedalt kirikuõpetajatest sõltuv, nii sajandi algul kui ka mujal aega edaspidi. 1911.aastal kavatsetava piiblikursuse kavas esinesid peale hoolekandja tervelt kümme kirikuõpetajat ning nimeliselt nimetamata "vennad".[701]

Tartu koguduse vanemaks vennaks oli ligemale 20 aastat kuni oma surmani Jaan Aller (1832-1916).[702] Enne teda oli sellel kohal Tartus Jakob Peterson (1835-1913).[703]

Teistest Tartu vennaste tegelastest nimetame Jüri Aunverti (1859-1927), kauaaegset "Briti ja Välismaa Piibliseltsi" Tartu laojuhatajat ning ajakirja "Vahimees" väljaandjat.[704]

Tartu vennastekoguduse palvemaja 100.aasta juubelipühaval 15.septembril 1909.aastal tegi hoolekandja Veber ettepaneku asutada juubeli tähistamiseks Tartusse vennastekoguduse kool. Koolimaja ehitamisfondi tehti kurjandus.[705] Kuid loa mittesaamisel jäi kool avamata.

Torma vennastekoguduses peeti veel 1912.aastal omaaegseid kuulsaid kooripühi. Tähtsaim neist oli sügisene "abielurahva kooripüha", kuhu ka naaberkihelkondadest kogunesti. Siis algasid koosolekud laupäevaõhtutel kell 7. Esimene koosolek lõppes kell 11 õhtul. Väike vaheaja järel algas teine koosolek, mis kestis läbi öö. Pühapäevahommikune varajane tund algas juba kell 6 hommikul. Sellele järgnes teine - "vana koorilaasta" "kooritund". Vahepeal viibiti veel kiriku jumalateenistusel.[706] Kuid see suur Jumala palumine ei mõjutanud liikmete eluviisi. Aja, kui lugemissaalis tundi peeti, oli vendade kamber täis suitsetavaid abilisi ning vahepeal oli kõrval asuv elutuba, kuhu vennad kogunesid, täis kibedat tubaka suitsu. "Torma vennad on tublid piibu orjad", kirjutab vaatleja.[707] Tallinnamaa vendi, kui õrkamise pooldajaid, palvemajas kõnelda ei lastud.

Elavam usutegevus oli siiski Rustvee palvemajas. Omal ajal oli siin rohkesti vennastekoguduse liikmeid, kes Torma kirikus ja palvemajas käisid. Kui 1880.aastal Rustveesse õpikirik ehitati, hakkas rahvas kohalikus palvemajas käima ning nii katkes side ka Torma vendadega. Pärast Lõõnemaa õrkamist sai usule äratatud Johan Anton, kes Rustveesse asus ja oma majas tundidega alustas. Ta kutsus sinna kõnelema Kadrina ning Rakvere vendi, Mart Meinvaldi jt. Algas väike usuline tegevus. Rakvere rüütlip Gustav Murakas asus 1906.aastal Rustveesse ning alustas omakorda kuulutustundidega. Järgmisel aastal tuli Narvast sinna kaupmees Jakob Miiemets ning algas pühapäevakooliga. Siingi algasid vaenamised, kuulutustunnid lõpetati.

---

701. Piiblikursus Tartus 1911.aastal, Vahimees, 1911, lk.91-12.
702. J.A./unverdt/, Jaan Aller+, Vahimees, 1917, lk.26-27.
703. Vend Jakob Peterson +, Vahimees, 1913, lk.179-180. (Edasp.: Vend Jakob Peterson).
704. Kuulutus, Kristlik Perekonna leht, 1927, lk.120.
705. Haruldane juubeli püha Tartus, Vahimees, 1909, lk.94.
706. Tormast...Kristlik Perekonna leht, 1912, lk.262-264.
707. Samas, lk.264; T.L., Rõõmuga, lk.285-286.

Kohaliku kirikuõpetaja eestkostmisel lubas konsistoorium kiriku järelevalvel pidada siiski koosolekuid edasi, kuid kõnelemisluba oli ainult J.Hiiemetsal. Tallinnamaa vendi enam kõnelema ei lastud.[708] Hiljem ehitasid Mustvee vennad endale palvemaja ning pikapeale läks tegevus ka vabamaks. Aastatel 1913,1914 nägemo kõnelejate ridades juba Kratusemehi Kestimaalt (J.Paulus Kullamaalt, M.Meinvald Kissist j.t.)[709].

G.Murakas lahkus Mustveest 1913.aasta jaanuaris ning läks elama Rakvere palvemaja juurde. Edaspidi reisis ta laialt ning pidas mitmel pool võimalikke koosolekuid. Algul esines ta Kratuskõnelejana ning Kratuslikumise pooldajana, nii et teda võeti "lahkusulisena ja mõratsejana". Kuid peagi veendusid inimesed, et ta on "trum Ev.Luteri koguduse liige ja mõõtu pidav lugeja".[710] Temal oli konsistooriumi poolt välja antud lugemisluba.[710] Kui kusagil algas Kratustegevus ning oli karta usulisikumise kaldumist "lahkusulisto" poole, saadeti Murakas platsi kirikuusu kai taoks.

Otepää kihelkonna kolmest palvemajas Nõplis, Pühajõrvel ja Pangodis kestsid palvetunnid edasi. Nõpli palvemaja vanemaks vennaks oli pärastpoole endine Pajusi kooliõpetaja, siis Peterburi linnamisjonär Krivaler.

Tartumaal oli tollal rohkesti XIX sajandi esimesest poolest pärinevaid vennaste palvemaju. Pärast esimest maailmasõda peeti enamuses neist endiselt palvetunde, kuid enam-vähem organiseeritud vennastekoguduse tõõst kõsitletaval ajastul puuduvad meil andmed. Arvatavasti need, tegelikult küll vennaste palvemajad, kuulusid tõielikult kiriku valitsemise alla ning neis peeti teatavatel päevadel vaid ettelugemisi. Ühk paar korda aastas, suuremate pühade, aastapäeva või kooripüha puhul külastas palvemaja ka hoolekandja A.Veber ning siis oli koosolekust suurem osavõtt. Nimetame niisuguseid palvemaju: Nõo kihelkonna Kolga ja Navi, Kodavere Lümati, Kambja, Maarja-Magdaleenas Kõrendu, Lohusuu, Palamuses Nava Rõngus Raigaste, Võnnus Vaalu ja Avinurmes Laekannu. Kursi palvemaja omaaegne hoogne tõõ oli järjetult kadunud ning XIX sajandi teisel poolel kihelkonnas vennaste palvemaja ei olnud.[711] Kunagi oli Laiusel kuulus Kõola palvemaja, kuid pärast 1878.aastat oli seal vennaste tõõ lõppenud, mõni aeg peeti palvemajas vahest lugemistunde, kuid needki pikapeale kadusid.[712].

Edukas evangelist oli August Viigipuu (1887-1915), kes oli Jõgevalt pärit. Ta tõõtas mitmel pool: võõrsiltõõstusega Tapal ja Tartus, raudteel Jõgeval ning Chr.Botermanni juures Tallinnas. A.Viigipuu langes Esimeses maailmasõjas. Pääsetoadvuse omandas ta 1908.aastal Tapal Karl Kuuma palvetundides. Selle järel pääle hakkas tatunnistama, ühtlasi lauldes koosolekutel kitarri saatel. Oma elava tunnistussõnaga ja hingestatud lauluga külastas ta paljudes kihelkondades vennaste ja kirikuseklike koosolekuid ning võitis rohkesti südameid. Ta oli üks armastatumaid kuulutajaid, kes paljusid juhtis päästeelamusele.[713].

---

708. J.H./Hiiemets/,Mustveest,Kristlik Perekonna leht,1909,lk97-99.
709. J.Hiiemets, Mustvee vendade koosolek,Kristlik Perekonna leht,1913,lk.167.
710. J.Hiiemets,Mustveest,Kristlik Perekonna leht,1913,lk.68.
711. Evangeeliumi Vennaste kogudus Eesti Vabariigis, end.Evangeeliumi Vennaste kogudus Baltimaade kubermangudes.Põhikiri. Keila 1929,§ 50 (Edasp.:Evangeeliumi Vennaste kogudus Eesti Vabariigis); Hahn,Erinnerungen aus meinem Leben.lk.128.
712. Kõpp, Laiuse kihelkonna ajalugu,lk.477-478.

g) Võrumaa vennastekoguduse töösd oli tabanud sama saatus, mis teisigi kuulsaid hernhuutlikke eelmiste aegade Kristustöö keskusi Eestis. Vähest tegevust avaldas ehk Vastseliina "Raadi" palvemajakogudus. Muidugi siin, nagu tervel Võrumaalgi, oli tundmata Lõunemaa Erkamise mõju. Raadi peeti vana kombe kohaselt ettelugemisi luteri kiriku jutlusraamatutest. Liikmete juurdetulek oli peaaegu lõppenud, vanemad vennad ja lugijad kadusid üksteise järel surma läbi. Koolekandja A.Veber mäletas 1912.aastal "lugijaks vennaks" kohaliku rätsepa Jaan Sandra (1862-1925), kelle ususeisust teated puuduvad, on ainult öelda, et tema vanemad olid vennastekoguduse liikmed. J.Sandra sai 1919.aastal, kui palvemajade töösd püüti uuesti tõhustada, Raadi palvemaja vanemaks vennaks. Ta enda väitel olid "palvemaja osalised" siis tuimad, külmad ja surnud ning temagi polnud võimeline neid elustama.[714]. Jaan Sandra (Sander) on tuntud kui Jakob Hurda kõige viljakam vanavarakoguja aastatel 1894-1906. Tema saadetud rahvaluule materjal 8700 lehekülje1 sisaldab kokku 8406 punkti. Ta oli "Kristlik Perekonna leht", "Vahimees", "Misjonileht", "Ristirahva Pühapäeva leht", "Meie Kiriku" ja ka "Eesti Postimees" kirjasaatja.[715].

Võrumaal oli veel järgnisi vennaste palvemaju, milledes vähest lugemistunde peeti, ning mis veel kahekümnendatel aastatel vennastekoguduselle kuulusid: Rõuge kihelkonnas Jaanimõe, Põlvas Peri vallas ja Kauksi Koosto vallas, Oravas Marga, Räpinas, Võru kihelkonnas Sommerpalu vallas, Tootsi, Urvastes Tue-Antsla vallas ja Vana-Antsla vallas Lüüsi ning Kanepis Jaakna palvemaja.[716].

h) Viljandimaa vennastekogudustest said mõned osa Põhja-Eestist tulnud usulistest mõjudest. Kõige rohkem oli neist ehutatud küll Viljandi vennastekogudus. Sajandi teisel poolel oli Viljandi linnas endine usutöö lõppenud. Umbes 1898.aastal tulid Pärnumaalt Kristatud usukuulutajad Andres Thomson ja Hadis Pikkas Viljandisse ja hakkasid koosolekuid pidama Kantrimaal Soosaare korteris. Samal ajal tuli Tallinnast Viljandisse endine diakonissi õde Emilie Kalmann väikelaste koolitõpetajaks, kes samuti asus usutööd tegema, seda naiste seas. E.Kalmanni töösl oli edu, mitmed hiljem vennastekoguduses tegevad õed tulid siis päästekogemusele. Kuigi Viljandi maakoguduse õpetaja August Jakob Western-Doll (õpetaja Pauluse kirikus 1875-1909) oli äge Kristuse liikumise ning üldiselt ka hernhuutluse vastane, hakkas Viljandi Jaani (saksa) kiriku õpetaja Ernst Johannes Mickwitz (õpetaja seal 1893-1919), kes oli usuliselt Kristatud, vennaste usutöösd Viljandis toetama.

---

713. M.J.T.,Vend August Viigipuu+ Kristlik Perekonna leht, 1915,lk.193-195.
714. Jaan Sandra+, Meie kirik, 1925,lk.370-371.
715. Sealsamas,lk.370-371; R.Viidebaum, Jakob Hurda käsitöölistest. Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat IX-X 1934, lk.249-250.
716. Evangeeliumi Vennaste kogudus Eesti Vabariigis, § 50.

Tollal käidi koos palvetundides Mal Rosenbergi, Juhan Leigi ja Kantriasal Paulovitschi korterites, Ukevahe von Helmerseni majas, siis Minna Thomsoni korteris. Osavõtva rahva hulk üha kasvas ning kõik need kooskäimise paigad jäid kokkutulekutele kitsaks. Tekkis mõte ehitada Viljandisse suurem palvemaja. Algas raha kogumine ehitusfondi. Mitte ainult kohalikud vennad ja õed, vaid ka mitmed mõisnikud andsid palvemaja ehitamiseks suuremaid summasid ja ehitusmaterjali. Endine metsavaht ja aednik Hans Kurrik, kes usklikuks oli saanud, pärandas kogu oma varanduse, 1400 kuldrubla, sellleks.[717]
Et vennastekoguduse uue palvemaja ehitamiseks luba ei antud, siis toodi põlinе Peedi palvemaja oma õigustes maalt linna ning ehitati ümber. Palvemaja avati 30.septembril 1907.aastal. Hiljem ehitati palvemajale veel torn, koor ja orel. Tollal oli vanemaks vennaks Juhan Leik. Palvemaja avas oma uksed kuulutamiseks mitmetele vennastekoguduse tuntud vendadele (Madis Pikkas, Mart Tönisson, Jüri Leidtorff, Karl Kuum jt.), kes seal korduvalt kaasa tõttamas käisid. 1908.aastal asus vanema venna kohale H.Ruus.[718] Tema energilisel ettevõtmisel muutus siis Viljandi palvemaja kogudus üheks tõukmaks vennastekoguduseks Eestis. Tööd toetas endiselt kirikuõpetaja E.J.Mickwitz. Seevastu eesti koguduse õpetaja A.Oestern-Doll püüdis vennaste tegevust igaviisi takistada. Palvemaja sissepõnnistamisele, vaatamata kutsele, ta ei tulnud ega teatanud sellest oma kirikus. Sama päeva lauarahvale öeldud kõnesse poetas ta aga paljuütleva lause: "Kuhu Issand kiriku teeb, sinna teeb saatan saunad kõrvale." [719]

Viljandi vendade omalaadseks tegevuseks kujunes suurte piiblikursuste korraldamine 1910-1914.aastatel, mis peeti aastavahetuse ümber. Kursused olid mitmepäevased, keskmiselt vahest 7-10 päeva, ning osavõtt nendest oli laialdane, vahest ülemaaline. Kõnelejad olid mitmelt poolt kokku sõitnud vennastekoguduse vennad, peasegu alati ka kirikuõpetaja E.J.Mickwitz ja hoolekandja A.Veber, kord ka P.Buck. Kui mujal vennastekoguduse kursustel näeme teinekord ligemale kümmet kirikuõpetajat vendadele juhatusi andmas ning juhtimine oli ikka kohaliku kirikuõpetaja käes, siis Viljandis oli vastupidi. Siin esines Mickwitzi kõrval vahest üks, kord kaks mujalt tulnud kirikuõpetajat ning kursust juhatas kas hoolekandja või vanem vend H.Ruus. Viljandi kursustel olid mitme küsimuse üle arutusel ka vanade ja noorte vendade vahekorrad.[720]

Üks Viljandi vennastekoguduse tegevamaid liikmeid oli Juhan Leik (1853-1932). Ta oli õnnena rõõtelmõisa omanik ning toetas koguduse tööd mitte ainult tunnistussõnaga, vaid ka aineliselt. J.Leik oli vanemaks vennaks kuni 1908.aastani.[721]

Viljandi kihelkonna Kõrenõmme palvemaja oli kord olnud laialt tuntud Jumala austamise koht. Kuid sealgi lõppesõlu ja rahvas loobus palvemaja külastamisest. Kui kirikuõpetaja Oestern-Doll palvemaja kirikule üle võttis, siis keelas ta võõrastel mõnikõrd vendadel lugemise. Palvemajal endal enam vendi polnud, kes usutõõks oleks võimelised olnud, peale Tõnis Sitta (1833-1913).

---

717. Johannes Semper, Mäk minevikku I, Tallinn, 1969, lk.103-105.
718. Vaimu töös, lk.97-101.
719. Seda ja teist Viljandist. Kristlik Perekonna leht, 1907, lk.299-300.

Viimane elas palvemaja juures ja täitis vanema venna kohuseid. Vaatamata kirikuõpetaja keelule, laskis ta palvemajja astunud võõraid kuulutajaid tunnistama. Nende üksikute kuulutuste kaudu leidis mõnigi pöördetee. Kuid kindlamat tõekorraldust Märska palvemaja juures enam ei olnud.[722].

Viljandi kihelkonnas asusid veel Leiaru, Lahuri ja Nurmissaare palvemajad, mis veel XX sajandi kahekümnendatel aastatel alles olid.[723]. Kuid nende palvemajade koguduste tegevusest käsitletaval ajal puuduvad meil andmed. Vist oli nendegi tegevus vaibuhud, nagu paljudel teistel Lõuna-Eestis.

Suure-Jaani kihelkonnas oli kolm palvemaja. Üks oli kirikule kuuluvas majas, kus endine Parasmaa kooliõpetaja Joosep Mõnnik eelkooliealisi lapsi õpetas ning ka palvetunde pidas. Teised kaks palvemaja olid vennastekoguduse omad. Suurem ja vanem neist oli Tõllevere palvemaja, mis Sürgavere vallas asus. Läinud sajandi esimesel poolel oli Tõllevere hoone usutõe, kuid juba sajandi kuuekümnendatel aastatel olla vaimulik elu kängu jäänud, usuletulek seisma jäänud ning palvetundidest osavõtjate arv vähenenud. Hilisemad vennastekoguduse vennad leiavad selle põhjuseks olevat ühelt poolt kirikuõpetaja Western-Dolli vennastekoguduse vastase hoiaku, teiselt poolt tolleaegse Viljandimaa hoolekandja Eduard Heinrich Aleksander Kremseri (1821--1902) enda usuelu puudulikkuse. Viimane oli Viljandimaa hoolekandjaks 1858-1899.aastatel ning teda süüdistati halvas läbikäimises oma perega ja et ta olnud suur õllejoodik, mis isegi palvetunni vaheajal käinud kõrvalruumis palvemajasse kaasavõetud õllepudeleid tühjendamas. Tema ebavõrikas elu olla just teinud kirikuõpetaja Vestern-Dolli herhnuutluse vastaseks.Kuid sellevastu võime Tõllevere allakäimise põhjust otsida palvemaja enda maakima vendadest juurest. Teame, et mitmed tõetegijad vennad hakkasid maailma armastama, mõned sattusid üksteisega leppimatusse vihavaenu, väljast tulnud külalisvendadele kuulutamiseks võimalusi ei antud jne. Tagajärg oli, et XX sajandi algkümnetel aastatel oli maja rahvast tühi, usutõe viletsaks jäänud ning ümbruskonna rahva põlgus usurahva vastu kasvanud.[724]. Tõllevere palvemaja vanemaks vennaks oli tookord Jaan Peet.[725].

Kase palvemaja asus Suure-Jaani alevis. Seegi palvemaja seisis sajandi kahekümnenda aasta algul tühi.[726].

Suure-Jaani kihelkonda jõudsid ka Läänemaa ärkamise mõjud, seda Järvamaa ja Hageri vendade kaudu. Et aga nendele venda-

---

720.Kursuste kirjeldustest:H.,Katukese Viljandi piiblikursuse üle,Kristl.Perek.leht,1910,lk.63-65; M.T./Önisson/ ja J.A. /unverdt/,Piibli kursus Viljandis,Vahimees,1911,lk.39-42, 69-71,85; M.T./Önisson/,Viljandi palvemaja vendade kolmas piiblikursus,Kristl.Perek.leht.1912,lk.63-65,90-91,111-112; J.A/unverdt/,IV piiblikursus Viljandi vendade palvemajas, Vahimees,1913,lk.26-27;Viljandi ja Peetri piiblikursuse päevad,Vahimees,1914,lk.57-58;Jumala sõna kuulutajate vendade kursus Viljandis,Vahimees,1914,lk.75-76.

721. J.Leppik, Vend Juhan Leik+,Kristlik Perekonna leht,1939, lk.213-214.

722. Vaimu töö,lk.51;M.T./Önisson/,Märksa vana Tõnis Otta elukäik,Kristlik Perekonna leht,1913,lk.157-158.

723. Evangeeliumi Vennaste kogudus Eesti Vabariigis § 50.

724. Tõnisson, Sõnumid Suurest Jaanist,lk.215-216,241-243.

725. M.Tõnisson,Tõllevere palvemaja,Sõnumitooja,1920,nr.4.

726. Kase palvemaja, Sõnumitooja, 1920, nr.4.

dele olid palvemajade kantslid sulgetud, siis peeti koosolekuid talumajades. Vaatamata valla ja politseivõimude takistusele korraldati neid koosolekuid siiski aitmeal pool ning kuulutatud sõna leidis vastuvõtmist.[727].

Tarvastu kihelkonnas peeti traditsioonikohaselt veel läinud sajandi kahekaksakümnendate aastate alguses iga neljapäeva õhtul palvemajades ja mõnes taluski palvetunde. Kuid aegade jooksul seegi komme kadus, uut usulist elavust ei tulnud, vanad palvelised kadusid ning palvemajad jäid tühjaks. Neid oli kihelkonnas kaks, kiriku juures Mustla alevis ja Uue-Suislepa vallas Kitsi palvemaja.[728].

Põltsamaa kihelkonnas elas kunagi oma vanu päevi Hava Hindrek. Siis oli seal olnud hoogne ärkamine, vennastekoguduse liikmete arv olla tõusnud tuhandeni ning kihelkonnas olnud vennastel kolm palvemaja. XIX sajandi teisel poolel seal oman vennaste palvemaju polnud ning vennastekoguduse töö oli kihelkonnast kadunud.[729]. Ei olnud seda ka järgmise sajandi algkümnetel.

i) Nagu eelpool nägime, jõudsid Läänemaa ärkamise mõjud Pärnumaale kaunis varakult ning saavutasid siinsilmapaistvaid tagajärgi. Vähe hiljem, nimelt 1890.aastal tegutsesid Põhja-Pärnumaal, samuti Audru kihelkonnas Läänemaa vennastekoguduse vennad Mart Meinvald, Hindrek Tamberg ja Jüri Uritam, kellel olid Läänemaa kirikuõpetajate poolt antud soovituskirjad. Pärnumaa luteriusu vaimulikele. Nimetatud kuulutajate kaudu olla seal tekkinud entusiastlik mahalangemistega usuliikumine, nagu kaebas Eestimaa kuberner vürst Šahovskoi.[730].

Pärnu linna palvemaja ehitati 1899.aastal Ülejõele, seda Pärnu Elisabeti kiriku õpetaja Ferdinand Alexander Johannes Hasselblatti (õpetaja seal 1890-1934) ettevõttel. Kirik jäigi palvemaja peremeheks ning seal palvemajas juhtisid vaimulikku tegevust ning kõnelesid linnamisjonärid. Esimesteks Pärnu linnamisjonärideks olid Gustav Allo ja Jüri Leidtorff. Mõne aja pärast lahkus G.Allo ning J.Leidtorff jäi üksi töötama. Viimase töösl oli suur edu, paljud tulid usule ning ko-

---

727. Kikerpuu, Arkamisi ja tagakiusamisi.
728. K.Lõõs, Mõnda Tarvastu 100-aastasest palvemajast, Kristlik Perekonna leht, 1928, lk.158-158, Evangeeliumi Vennaste kogudus Eesti Vabariigis, § 50.
729. Hahn, Erinnerungen aus meinem Leben, lk.10.
730. Iz arhiva knjazja S.V.Šahovskogo, III, lk.181-188.

gunesid kiriku palvemaja juurde. Kui J.Leidtorff 1906.aastal läks Piirsalusse köstriks, tuli uueks linnamisjonäriks M.Neresmaa[731]. Palvemajas esines peale linnamisjonäri veel kirikumeelseid vendi. Peeti ka piiblikursusi, neid juhatas ikka kirikuõpetaja Hasselblatt ise ning esinejatest oli enamik kirikuõpetajaid.[732].

Varsti tekkis kiriku palvemaja kõrvale erapalvemaja, nn. Rohe palvemaja. Viimane asus Karja tänaval nr.55. Selle asutas 1902.aastal Juhan Rohe (1863-1931). Ta tuli 1893.aastal Pärnu saunapidajaks. Päästeelamuse omandas ta 1896.aastal ning 1898.aastal alustas ta sauna ruumides vaimulikkude koosolekutega. Laupäeval peeti sauna ning jagati saunalistele vaimulikke ajakirju ja traktaate ning räägiti Jeesusest. Pühapäeval aga peeti samades ruumides palvetundi. Linnarahvas ütles: "Laupäeval haritakse Rohe saunas ihu, pühapäeval aga hinge." Palvetunnid saunas leelati siiski valitsuse poolt hüüd ehitas J. Rohe palvemaja, mida kirikuõpetaja J.Hasselblatt õnnistas ning kus kiriku haldamisel kuulutuskoosolekuid korraldati.[733].

Rohe palvemaja oli koosolekute ajal alati rahvast täis. Kõnelesid vennastekoguduse õrkamismeelsed vennad. Suuremateks koosolekuteks ja tähtpäevadeks kogunes palvemajasse osavõtjaid mitmest kihelkonnast. Mi 1912.aasta oktoobris oli tulnud väljastpoolt 58 venda ja 62 õde.[734].

Vanu vennastekoguduse palvemaju oli veel Hallistes kihelkonnas Vana Kariste (Sõnni palvemaja) ja Uue Kariste. Viimase palvemaja 86.aastapäev peeti 1906.aastal. Rahvas tuli palvemajasse üksnes suurtel pühadel või kui külalisköneleja oli esinemas. Muul ajal oli palvemaja tühi. Vanem vend Ilus oli 1906.aastal 84-aastane.[735].

Saarde kihelkonna Kilingi Leevalehu palvemaja seisis samuti tühi. Kogudus lõpetas oma tegevuse 1895.aastal.[736].

Pärnu-Jaagupi kihelkonda jõudnud õrkamist, nagu eelpool nägime, püüdsid võimud summutada. Ka kohalik kirikuõpetaja Emil Moritz Metler (õpetaja seal 1858-1895) ei pooldanud usuliikumist. Uus õpetaja Otto Woldemar Ludwig Schultz (õpetaja seal 1895-1929) oli vennastesõbralikum, ta muretses vendadele köneleminelood ning soodustas palvemaja ehitamist, mis 1899. aastal valmis kiriku palvemajana. Kihelkonna vennaste töö allus siingi täielikult kirikule.[737]. Palvemajas peetavatest suurematest koosolekutest ja piiblikursustest võttis osa ikka suuremal arvul kirikuõpetajaid, mis neile koosolekutele kirikliku joone andis.[738].

---

731. Vaimu töös, lk.91; R., Vaimu tööst Pärnus, lk.112.
732. J.M., Piibli kursus Pärnus 7.-9.6.1911, Kristlik Perekonna leht, 1911, lk.189-192.
733. Lahkunud vend Juhan Rohe elust. Kristlik Perekonna leht, 1932, lk.61-62; V.R., Elu Jeesusega, Pärnu õe Mari Rohe mälestuseks. Kristlik Perekonna leht, 1940, lk.138-140.
734. Vaarpuu, Reisi kirjeldus, lk.100-102; M.T/õnisson/, Usklikkude koosolek Pärnus, Kristlik Perekonna leht 1910, lk. 272-273; Usklikkude koosolek 27-mal oktoobril 1912.a. Pärnus, Kristlik Perekonna leht, 1913, lk.21-23.
735. R., Reisikirjeldus II, Kristlik Perekonna leht, 1907, lk.54-55.
736. Eesti IV, Pärnumaa, lk.594.
737. Tõnisson, Arkamine Jakobi kihelkonnas, lk.16.
738. Piiblikursus Jakobi koguduse palvemajas, Kristlik Perekonna leht, 1913, lk.195-198.

Selle kõrval peeti palvetunde ka talumajades, mõi õrkamiste algkohas Sõõriku külas, kui ka mujal õrkamisest haaratud vendade taludes. Seal kuulutasid lihtsad vennad.[739]

Üks tuntumaid Pärnu-Jaagupi usukuulutajaid oli Andreas Tomson (1863-1935). Põõrdumise elas ta läbi Sõõriku külas, kuhu ta isa hiljem elama asus, töötades vokimeistrina ja tislerina. Olles õigeusklik, läks ta kohe pärast oma pöördumist preestrile selgust teatama, kuid saatus nõud preestri vihavaenu ja tagakiusamise alla. Koor usulutulnu otsustas õiguse otsimiseks minna tuntud usumehe Kroonlinna preestri Joani juurde. Läkski jala Peterburi, sealt sõitis Kroonlinna ning sai tõsiuskliku preestri juturle. Käigul oli oma tagajärg, Oduvere preester jättis vaenamise. A.Tomson alustas usulist tegevust Sõõrikul. Sinna ehitas ta hiljem elumaja, kus pidevalt palvekoosolekuid korraldas. Selle kõrval, enamasti suvekuudel, rändas ta evangeliseerides ringi. Ta misjonireisid ulatusid paljudesse kodumaa kihelkondadesse, samuti Peterburi ja Pihkva kubermangude eesti asunike juurde. Vahest reisis ta koos teiste tuntud vendadega. A.Tomson on veel loonud viise vaimulaulele. Need ilmusid Tuula kooliõpetaja J.Vessarti poolt kohendatuna, nimetuse all: "Sioni laulu kannel" Tallinn, 1932.[740]

Tori kihelkonna varasemat õrkamist vaatlesime juba ja nägime, et see jagunes kaheks: õrksam osa vendi laskis ennast ristida ning pani aluse Pärnu Baptisti kogudusele; kiriku külge jõõnud usklikud kaotasid sellega oma paremad kaasvõitlejad. Usuliselt meelestatud kirikuõpetaja Karl Hoedlin, kes oli kujunenud kirikumeelsete vendade juhiks, polnud siiski päästeelamust isiklikult kogenud ning ei võinud õrkamist edasi kanda. Nelja-viie aasta pärast õrkamine vaibus. Ühistel pingutustel ning Taali mõisaomaniku toetusel ehitati 1897.aastal Suiku palvemaja. Asja peamised ettevõtjad ja läbiviijad olid Kuksema Andreas Tilk, Kooli Hendrik Pavelson ja Kingu Jüri Tilk. Maja ehitati Kingu talu maale. Pärast maja valmimist anti palvemaja kirikule. Kirikuõpetaja määras kaks esimest nimetatuist ettelugejateks, kes palvemajas jutluseraamatust ette lugesid. Hiljem andis kirikuõpetaja mõnele kindlale kirikupooldajale, kellede seas oli ka mitteusklikke, õiguse vabalt kõnelda. Väärikamat elusõna töid Suigu palvemajasse üksnes mõned kaugemal asuvad külalisvennad, nende seas Viigala vend Hadis Kaltor ja Pärnu-Jaagupi Andreas Tomson. Omad vennad olid muutunud tuimadeks, mõni pendest langes isegi tagasi ning pikkamõõda kustus Suigus usuelu.[741]

j) Valgamaa vennastekoguduslik liikumine oli väikseim kodumaal.

Valga linna tuli õrkamisliikumine õieti J.Klanmanni kaudu, kes sinna 1910.aastal uskliku kirikuõpetaja Richard Wühneri (õpetaja seal 1898-1919) poolt köstrika kutsuti. Klanmann seadis koha palvetunnid käima, algasid õrkamised, päästeelamuse

739. Vaarpuu, Meisi kirjeldus, lk.102-103.
740. Laks, Andreas Tomson, lk.1-10.
741. Tilk, Suigu koguduse ajalugu; Tilk, Usuelu tekkimine Suigus lk.78-79.

omandasid mitmed noormehed. Aastal 1913 osteti kohalik teema- ja kirikule ning avati seal palvesaal, kus oli ruumi umbes 500 inimesele. Palvetunde peeti seal J.Klanmanni juhatusel kolm korda nädalas. Põõsteelamusi omandanud noored vennad alustasid ise 1911.aastal usutõõga ning tunnistasid mitmel pool väljaspool linna. Valgas aga moodustati nende töö tagajärjel vennastekogudus, mis siiski suurt elujõudu ei avaldanud.[742].

Palju elujõulisem kui Valgas oli vennastekoguduse töö Helme vanas palvemajas. Siin oli vanemaks vennaks M.Sepp. Rahva osavõtt palvetundidest oli elav. Palvemajas peeti piiblikursusi, kus kõnelejatena esinesid hoolekandja A.Neber, J.Aunverdt, H.Ruus, kirikuõpetaja R.Wühner jt.[743].

Hargla kihelkonnas oli vennaste palvemaja, alates 1873.aastast Mõnistes Saru vallas (Tamme palvemaja). Seal peeti koosolekuid ka hilisematel aegadel.[744].

Riias peeti eestikeelseid koosolekuid 1912.aastal Läti/

---

k) Eesti vennaste töid esimes samuti väljaspool Eestit/vennastekoguduse palvemajas Suure Sepa tänavas nr.8. Ruumid olid üüritud Martin Krügeri poolt, kes ka koosolekuid juhatas. Raasa töötasid noored vennad August Kuslapuu ja Oskar Põld. Koosolekuid peeti kaks korda nädalas: neljapäeval ja pühapäeval. Rahva osavõtt oli 1912.aastal väike olnud.[745].

Laialdane vaimulik tegevus toimus Venemaa eesti asundustes. Selle misjoni väsimatuks eestvedajaks oli Pärnu-Jaagupi vend Andres Tomson, kes olla käinud 35-es asunduses, külas ja mõisas eestlastele evangeeliumi kuulutamas. Temaga käisid kaasas mitmed teised vennad, eriti rohkesti Joh.Mõdasson.[746] Püsivamad töölõllud kujunesid vennastekoguduse siiski Peterburi kubermangus, iseäranis pärast seda, kui sinna 1903.aastal asus Tõnis Vaarpuu (1871-1921). Ta elas Jamburgi kreisis Opoljes, Sapolje külas, kuid reisis laialt, seda mitte ainult Peterburi kubermangus, vaid ka kodumaal. Püsivamat töö tehti alates 1907.aastast Jamburgis (Kingissepas), Sapoljes, Kerstovo mõisas, Meisarnis, Torma külas, Teskovos, Torosovos, Volosovos, Gubanitsas jm. T.Vaarpuu abilised olid siin vennad Koigas, Thaal, Krohv, Kiviberg ning mitmed koduma kuulutajad, eriti Narva vennad. Mitmel pool tulid paljud usule, Esimese maailmasõja ajal lõks usutegevus ja usuelu igal pool tagasi.[747].

Tõnis Vaarpuu jõi pärast revolutsiooni usteavalt oma kohale ning 1920.aasta juuliks oli ta valitud viie Ev.Luteri kiriku vaimulikuks, peale Palsa ja Walcki, olid kõik kirikuõpetajad ära läinud. Vaarpuu suri ise 50-aastaselt 1921.aasta veebruaris, olles tollal seitsme kiriku vaimulikuks, sellega tõitis kõigi sealsete luteri kirikute õpetajate kohustusi. Need kirikud olid enamuses sooma kirikud.[748].

---

742. Parkja, Vaimuelu Valgas, lk.91.
743. Vaimu töö, lk.64-65; J.A/unverdt/, Piiblikursus Helme vennaste palvemajas, Vahimees, 1913, lk.56-57.
744. Eesti V, Valgamaa, lk.243; Evangeeliumi Vennaste Kogudus Eesti Vabariigis, § 50.
745. T., Reisikirjeldus, Kristlik Perekonna leht, 1912.lk.282-283. (Edasp.:T., Reisikirjeldus); /G.Allo/, Reisikirjeldus Tallinnast Riiga ja Aurumaare, Kristlik Perekonna leht, 1913, lk. /361-364.
746. Laks, Andres Tomson.
747. Vendade koosolek Jamburis, Kristlik Perekonna leht, 1917, lk.151-153.
748. T.Vaarpuu, Teated Venemaalt, Kristlik Perekonna leht, 1921, lk.3 K.Pärn.vend Tõnis Vaarpuu+, Kristlik Perekonna leht, 1921,

lk. 72-74.

1) Vennastekoguduse leviku kohta on meil parem ülevaade Eestimaa osas, kuna andmed Lõuna-Eesti kohta on napimad, mis igatahes tõendab Liivimaa vendade väiksemat aktiivsust.

Th.Knothe 1893.aasta aruande kohaselt võtnud siis Eestimaal vennastekoguduse tundidest osa umbes 13000// inimest, nendest enamik Virumaal.[749]. Palju nendest vennastekoguduse liikmed olid, on teadmata. 1914.aastaks võis osavõtjate arv peaaegu samaseks jääda. Kõige enam külastati palvemaju nüüd siiski Harjumaal, vähem Järvamaal ja alles siis Virumaal. Lõuna-Eesti palvemajade külastamise kohta meil otseseid andmeid ei ole, kuid kõik andmed näitavad vähe elavamat osavõttu vennaste koosolekutest üksnes Tartus ja Viljandis.[750].

Aastal 1900 oli Eestimaal palvemajades 518 tõõtegijat vendа, nendest 46 omasid konsistooriumi tunnistust kuulutamiseks väljaspool oma kihelkonda.[751]. 1914.aasta alguseks oli Eestimaal tõõtegijaid vendi ning abilistest vendi ja õdesid kokku 2028. Palju nendest tõõtegijaid vendi oli, on teadmata. Näib siiski, et tõõtegijate arv oli 1914.aastaks vähenenud, sest kui võtta tõõtegijaid 1900.aasta kohaselt umbes 500, siis ühe tõõtegija - kuulutaja kohta tuleks ainult kolm abilist - hooldajat venda ja õde, mis näib vähe olevat. See tõendab usutegevuse langust 1910 ja 1914.aastate vahel ka Eestimaa vennastekoguduses. Kas aga kogu vendadest kantud usutegevus nendel aastatel vähenes, on küsitav, sest talukoosolekutel kuulutamas käis rohkesti nn. "vabavendi" ja "kiriku vendi", kes vennastekogudusse ei kuulunud.

Vennaste palvemaju oli 1893.aastal Eestimaa 36 kihelkonnas 47 ning Liivimaa 57 eesti kihelkonnas 157, millega kokku 204 kihelkonnas 93 vennastekoguduse palvemaja.[752] 1914.aasta andmetel oli Eestimaa 30 kihelkonnas vaid 34 vennaste palvemaja, mis Eestimaa hoolekandjale allusid.[753]. Sellega oli 13 palvemaja läinud ka üle luteri kirikule, või siis lõpetanud oma tegevuse. Liivimaa Eesti osas võisime nimelisel loendusel ette tuua 1893.aasta 157 palvemaja asemel 1920.aasta alguseks samuti 34 palvemaja. Peaaegu oli viimaste seas palvemaju, kus väga harva vähestele osavõtjatele palvetunde peeti. See näitab vennastekoguduse tõõ suurt vähenemist Liivimaal.

Eestimaal oli kõige hoogsam tegevus käsitletaval ajal (aastatel 1880-1914) Harjumaal, sest selle maakonna vennastekogudus oli kõige rohkem saanud puudutatud Läänemaa ärkamisest. Ka Järvamaal oli XX sajandil kuni Aasiasse maailmasõjani märgata elavamat usutegevust ning suuremat osavõttu palvetundidest.[754]. Virumaa kohta võisime seda nentida üksnes mõne kihelkonna osas, kusjuures nägime, kuidas needki usulolded luteri kiriku survamisel kustusid. Arkamiste otsese tegevuse piirkonda sattus kohe Läänemaa vennastekogudus ning natukese aja jooksul süttisid

---

749. Aruanne Eestimaa kubermangu valitsusele 1893.a.
750. V.Reiman, 1915.aasta kirjanduse ülevaated, Usuline kirjandus, Eesti Kirjandusseltsi Aastaraamat VIII, Tartu, 1916, lk. 82 (Edaspr.: Reiman, 1915.aasta kirjanduse-ülevaated).
751. Seal samas, lk.82.
752. Aruanne Eestimaa kubermangu valitsusele 1893.a.
753. Eestimaa palvemajad ja Vennaste seltsid, lk.99.
754. Reiman, 1915.aasta kirjanduse-ülevaated lk.82.

usutules sealsed vennaste tõõpaigad. Kuid enamik sellest viljast, mida ärkamine andis, läigati uute vabakirikute poolt. Läänemaa vennastekogudused olid siiski rohkesti omandanud ärkamisliikumise vaimust ning olid muutunud usuliselt elavamaks.

Liivimaal on märgata Läänemaa ärkamise mõningaid elustavaid mõjusid, nagu nägime, vaid üksikutes vennaste tõõpaikades (Tartus, Viljandis, Pärnumaal). Sellevastu vähenes käsitletava aja vältel Lõuna-Eesti paljudes palvemajades usuline tegevus ning palvemaja kogudused surid. Lõuna-Eestis pärastpoole puhkevad ärkamised panid aga aluse uutele vabakirikutele ning mendest ei tulnud peaaegu midagi vennastekogudusele.

3. Uusi tõõkorraldusi Tallinnas

a) Ärkamisjärgsetel aegadel asutati Tallinna "Evangeeliumi maja". Selpool panime tähele Tallinna pagari Wilhelm Karl Wieckmanni pooldavat suhtumist ärkamistesse. Ta kutsus Läänemaalt usutules põlevaid kuulutajaid Tallinna evangeliseerima. Kuid Tallinna vennastekoguduse juhtivad vennad ei avanud palvemaja usukuulutajatele ning hiljem "ärganud hingede kogumiseks".[755]. Sellepärast olid Tallinna kutsutud Läänemaa vennad Villem Baumann ja Juhan Otsmann sunnitud pidama koosolekuid peamiselt W.Wieckmanni heinamaal ja talvel toas suvemajas. Koosolekuid peeti veel mujalgi. Et ärkamise kaudu päästeteadvusele tulnutel oleks kohta kogunemiseks, alustas Wieckmann 1881.aastal uue palvemaja ehitamist, seda suuremalt osalt oma kulul, kuid Jüri Krusenbergi ja teiste ainelisel toetusel. Palvemaja valmis veel samal aastal ning õnnistati 21.detsembril.[756]. Palvemaja ehitati Evangeeliumi Seltsi krundile Liivalaia (Kingissepa) tänaval nr.4 "Tallinna Evangeeliumi Selts" (Der Evangelische Verein) oli asutatud 1876.aastal kindralsuperintendent W.Schultzi poolt "usulis-kõlbelise elu hoidmiseks ja edendamiseks Ev.Lutheri kiriku liikmete seas".[757].

Nüüd oli nii Tallinna ärganud vendadel kui ka maalt tulnutel koht, kus nad võisid oma päästest tunnistada ning kutsuda teisi päästele. Nendel aegadel kõlasid Evangeeliumi majas "Talle Kiituse" rõõmsaviisilised laulud ning hulgad tulid päästeelamusele. Kuid peagi suleti uue palvemaja uksed nendele vendadele, kes olid kirikust lahkunud, ning jäid avatuks ainult

---

755. Meie endise armsa hoolekandja venna Th.Knothe kirjadest, lk.115-116.
756. G.S., Mälestuse päev, Kristlik Perekonna leht,1907,lk. 51-52; Korjus, Jüri Krusenbergi elu.
757. Wilhelm Kentmann, Piibel, kirik ja misjonitöö minevikus ja nüüd, Tallinn 1921,lk.44-45 (Edasp.: Kentmann, Piibel, kirik ja misjonitöö), Spravotšnaja kniga Estljandskoi gubernii, Revel, 1890,lk.91 (Edasp.: Spravotšnaja kniga Estljandskoi gubernii 1890).

kindlameelsetele hernhuuti vendadele. Siis lõppesid ka "Talle Riituse" laulud Evangeeliumi majas, kuid ei lõppenud ärkamised, need kestsid veel mõned ajad. Evangeeliumi maja sai siiski Lõuna-Eesti ärkamise edasikandjaks Tallinna rahvale. Siin kujunes oma vendlus, keda nimetati "noorteks vendadeks", kes sellel palvemajas tõõtasid ning oma misjonireetki tegid siit väljudes. Tollal oli kuulutuse laadis ja kõnede sisus erinevusi kahe vennaste palvemaja tõõs. Vanas palvemajas toonitati harilikult oma nõrkust ja abitust usuelus ning jõeti oma päästevõimalus Jumala otsustada igavikus. Kõnedes oldi seal kiriklikud, kained ja monotoonsed. Evangeeliumi majas kuulutasid noored tunnistajad aga elavalt, vaimustavalt ja kutsuvalt ning oldi veendunud oma päästetõielikkuses. Oleviste ülemõpetaja T.Hahn, iseloomustades erinevusi kahes Tallinna vennaste palvemajas, ütleb, et ühes peeti kõnesid hernhuuti viisi järel, teises aga metodisti võrvinguga.[758]. Muidugi see erinevus paistis silma Evangeeliumi maja algaegadel. Aegade jooksul need erinevused kadusid. Vanasse palvemajasse astus ühe rohkem päästeteadvuse omandanud inimesi ning vana palvemaja tõõ muutus rohkem evangeelsemaks. Samaegselt kadus Evangeeliumi majast esialgne elav õratusliikumisaegne vaim ning tõõ muutus seal kiriklikumaks, kainemaks ja uute usuvaadete suhtes ettevaatlikumaks. Eks "noored vennad" saanud ise ka "vanadeks vendadeks" uue tõusva vendluse ees.

Evangeeliumi majas algas 1895.aastal taas võimas ärkamine, seda juudisoost evangelisti Johannes Rubanovitsi läbi. Koosolekuid peeti siis kahe aasta jooksul oma 2-3 koosolekut päevas. Päästekogemuse omandasid nendel aegadel suured hulgad. Kui aga J.Rubanovitsi 10 aasta pärast uuesti Eestisse tuli, ei võimaldatud temal enam Evangeeliumi majas esineda, sest nüüd nähti temas liiga metodistliku õratusviisi edustajat.[759]. Tegelikult oli Evangeeliumi maja ringkond asunud kaitseseisukohta agressiivse vabakirikluse üha laieneva tegevuse tõttu.

Nagu nägime, oli Evangeeliumi maja asutaja Wilhelm Karl Wieckmann (1838-1912). Ta sündis Raplas mõõdri pojana ning õppis Tallinnas ja Peterburis pagariametit. Niguliste kiriku õpetaja Justus Nikolaus Nipke (õpetaja seal 1854-1885) laenas Wieckmannile 50 rubla, millega see alustas Tallinnas pagariõri. Lühikese ajaga jõudis õri õitsele ning Wieckman sai rikkaks mehoks. Tal oli maja ja pagaritõõstus Kullassepa tänaval, suvemaja ja laialdane maa-ala Pärnu maanteel ning 1891.aasta andmeil maja Vanal turul. Ta valiti korduvalt Tallinna linnavolikogu liikmeks. Kogudusliikult kuulus Wieckmann Niguliste kirikusse ning sai maetud Kopli kalmistule. Ta poeg Friedrich Fromhold Wieckmann oli 1897-1919.aastatel Tallinna Püha Vaimu kiriku õpetaja ning pärast isa surma juhtis tegelikult Evangeeliumi maja. Kuid juba enne seda oli ta Evangeeliumi maja hoolekandja õpetaja.

W. Wieckmann sai usklikuks Tallinna Oleviste kiriku õpetaja August Ferdinand Ruhni jutluste kaudu ning oli edaspidi

---

758. Hahn, Erinnerungen aus meinem Leben, lk.304.
759. Laks, Evangeeliumi Kristlaste Vaba Koguduse ajalooline ülevaade, lk.9-11.

Huhni piiblitundide alaline külastaja. Mõni aeg hiljem algas Wieckmann ise piiblitundidega noortele meestele. Pühapäeva õhtutel kogunesti tema juurde palveks, pühakirja seletamiseks ning laulmiseks. Mõndest kooskäimistest arenes viimaks välja "Tallinna Saksa Evangeelse Noortemeeste selts" (Jünglingsverein), mis asutati 1876.aastal "Tallinna Evangeeliumi Seltsi" tõsiharuna. Noortemeeste maja ehitas ta omal kulul ning see asus Falgi teel (Mõukogude tänav) Pika Hermanni torni all. Selle seltsi esimeheks ja hiljem auliikmeks jäi Wieckmann kuni surmani. Hiljem astus Wieckmann vennaste kogudusse. Läänemaa ärkamise puhkemisel aitas ta, nagu nägime, selle levitamist Tallinnas.[760].

W.Wieckmanni kodu sai sissesõitnud kuulutajate vendade peatuskohaks. Ta juures leidsid sooja vastuvõtu nii kodumaa õrganud vennad kui ka väliemaalt tulnud evangelistid. Wieckmann tõlkis Evangeeliumi maja viimaste kõned ja palved eesti keelde. Ta käis võimaluste piires ise ühes vendadega maal evangeliseerimas.[761].

Teistest seaisetest tegelastest nimetame Jaan Kütti (1869--1940), kes sai usklikuks 1885.aastal. Ta oli pärast Wieckmanni Evangeeliumi maja vanemaks. Hiliseimal ajal oli tegev Eesti Päästearmees ja siis oli Saku vennastekoguduse vanem vend.[762].

Energiline usukuulutaja, hea kõneleja ning andekas organiseerija oli Jaan Wõõlmann (1849-1912), kes viimasel ajal enne surma oli Evangeeliumi maja "lugejate seadja ja korraldaja".[763]. Aleksander Moorberg (Moorpere) (sünd.1880.a.), hiljema aja tuntud vennastekoguduse tegelane, pandi varsti pärast päästeelamuse omandamist 1903.aastal W.Wieckmanni poolt Evangeeliumi majas sõnaga teenima ning saatetaga kujunes tunnustatud kõnelejaks.[764].

Tuntud naisevangelist Kati Pildaitis, kelle elulugu vaatleme järgmises osas, pidas üksvahe igal reedel koosolekuid samuti Evangeeliumi majas. Tema töö kaudu said siin paljud päästetud.[765].

b) Mõni aeg pärast ärkamise puhkemist Tallinnas asutati siin "Eestimaa joome ja auta elusse langenud inimeste päästmise selts". (Nimetatud venekeelses põhikirjas: "Estljandskoe obstšestvo popetšenia o litsah predajuštšihsja pjanstvu i prostitutsii").

Tallinna ärkamine oli alanud 1879.a. ja 1880.aastatel. Selle ajal alustasid mitmed ärkamise kaudu päästetud vennad hoolekandetööd joodikute ja langenud naiste seas. Astuti joo-

---

760. Vend Wilhelm Wieckmann+, Kristlik Perekonna leht,1912, lk.62-63; Virulane, 1884 nr.6; Virulane,1885,nr.50; Tallinna Sõber, 1888 nr.20; Joh.Dunkel, Tallinna elanikkudele,Olevik, 1891,lk.933 (Edasp.:Dunkel,Tallinna elanikudele).
761. Jüri Villard, Minu elulugu,lk.122.
762. A.Horn, Vend Jaan Kütt +, Kristlik Perekonna leht, 1940, lk.173-174.
763. Vend Jaan Wõõlmann, lk.170.
764. Isiklik usutelu 23.juunil 1961.a.
765. /Ed.Lilienthal/, Vend Lilienthali mälestused /käsikiri/ (Edaspidi: Vend Lilienthali mälestused).

joogikohtadesse ning kuulutati joogilaudade ääres konutajatele päästevõimalustest. Mindi vahest lõbumajadesse, kus õnnetutele tütarlastele rõõgiti Jeesuse armastusest. Tihti visati julgeid vendi seal perenaise ja tüdrukute karja poolt tõugates ja hoope jagades välja. Kuid mõnigi kord tõid usukuulutaja sõnad tütarlaste silmadesse pisaraid ning õnnetud ahastasid läbi nutu: "Oh Jumal! Jumal! Mis inimene mina olen! Ma olen vaene petetud loom.. " Või: "Kes päästab mind sellest hukatusest?" Kohutasjaid juhatati vaimulikele koosolekuile ning püüti neile leida tööd majateenijatena. Kui mõni aasta oli niiviisi langenute seas töötatud, hakkasid võimud seda tööd koolama. Vendade poole esitati ka kaebusi joomakohtade ja avalike majade pidajate poolt. Tuli leida tegevuse le seaduslik alus ning 1886.aastal tulid umbes 30 vennastekoguduse liiget kokku, koostasid päästeseltsi põhikirja ning esitasid selle kinnitamiseks. Põhikiri kinnitati viimaks Siseministeeriumis 7.jaanuaril 1899.aastal. Seltsi sissekõnnistamine toimus 15. märtsil samal aastal Vennaste palvemajas Th.Knothe poolt. Sellega oli loodud omapärane organisatsioon, mida mujal Vene riigis veel polnud olemas.

Seltsi asutamise mõtte ülestõstjaks oli olnud hoolekandja Th.Knothe, kes ka seltsi esimeheks valiti. Tema abiks sai Johannes Dunkel, kes oli olnud esimesi töötegijaid langenute seas. Nüüd oli seltsi tegevusele antud seaduslik alus ning politsei toetas õnnetute tütarlaste väljatoomist avalikest majadest.[766]

Selts asutati vennastekoguduse liikmete poolt usuliste sihiga, kuid ainelise toetuse mõttes võeti liikmeteks-heategijateks igaühte, kes kaasa tundis seltsi eesmärkidega ning seda toetada soovis. Asutamise ajal oli seltsil 180 liiget, need olid peaaegu kõik vennastekoguduse liikmed. Hiljem liikmete arv suurenes peaasjalikult liikmete-heategijate arvel.[767] Nii oli 1903.aastal seltsil 728 liiget ja heategijat, neist Eestimaal 414 ja Peterburis 314. Eestimaal oli nende seas rohkesti tuntud vennastekoguduse tegelasi, kirikuõpetajaid oli 58, aadlikke liikmeid - 92, ning õrimehi ja õriettevõtteid - 40. Peterburi toetava liikmeskonna oli organiseerinud seltsi auliige riigisekretär Karl von Grot. Peterburi liikmed olid enamikus õriettevõtted ja saksa rahvusest isikud. Peale kindlate toetajate annetasid seltsile veel mitmed isikud, nende seas ka anonüümsed, suuremaid rahasummasid.[768]

Selts rentis linnalt ülemiste mõel Punase majaka lähedal tüki maad, kus seltsi hoolealused mehed, joomatõvest vabanedes tahtjad, võisid põllutööd teha. Maatüki juurde osteti maja varjupaigaks. Langenud naiste varjupaigaks andis kirikuõpetaja

---

766. Horn, Päästmise seltsi "Saalem" uue maja õnnistamine, lk.38-39; /G.Allo/,Tähtis päev, Kristlik Perekonna leht, 1939,lk.216-218 (Edaspidi:Allo,Tähtis päev); J.K.,"Saalem" Perekonna leht 1913,lk.130-131 (Edaspidi: K.,"Saalem")
767. K.,"Saalem ,lk.131.
768. Vaimu tuul, 1904,nr.7, 8; Eestimaa jooma- ja auta-elust päästmise seltsi kuueteistkümne tegevuse aasta Saalem, 1905,nr.7 (Edaspidi: Eestimaa jooma- ja auta-elust päästmise seltsi kuueteistkümnes tegevuse aasta).

parun von Stackelberg algusse oma maja Pärnu maanteel. Samal ajal püüti hoolealuseid naisi paigutada uskliku perekondadesse majateenijatena ning osa neist anti üle kiriku "Magdaleeniumile". Esimesel s.o.1889.aastal võeti seltsi hoole alla 38 naist. Nendest võideti ausale elule 7, "Magdaleeniumi" saadeti 10 ning üle jäänud langesid endisesse ellu.[769]. Hilisemal ajal selts enam naiste varjupaika ei pidanud ning juhatas naisi kas "Magdaleeniumi" või perekondadesse.

Pärastpoole pööras selts rohkem tähelepanu joodikute päästmisele. 1901.aastal valmis linnavalitsuse poolt kingitud maatükil Tartu maanteel nr.39 teine varjupaik ("Saalem"), mis oli mõeldud haridust saanud hoolealustele. Siin tegid hoolealused käsitöid, samuti aitasid koostada seltsi kirjastusel ilmuvaid väljaandeid: "Vaimu tuul", "Päevanija", "Kendleht Salem", ning teisi tegevusi, mille sissetulek läks hoolealuste ülalpidamiseks.[770].

Kokku oli 1913.aastaks päästeseltsi varjupaikadest läbi käinud umbes 470 joomahädast, nende seas üks polkovnik, juriste, kirjanikke ja käsitöölisi, kuid enamik siiski sadamatöölisi. Päästmisele või korralikule tööle oli neist jõudnud vähesed. 1904.aasta aruande järgi oli seni 148 hoolealusest vaid 44 korralikule elule tagasi võidetud, 39 oli joomisesse tagasi langenud, 41 kohta puudusid teated ning osa oli surnud. Hoolealuste seast olid mõned tulnud päästetöödvusele.[771].

Hoolealuste kasvatamisvahendiks oli evangeelse sõna kuulutamine, tõeliku karskuse nõudmine ja töölepanek.[772]. Vaimulikke koosolekuid peeti neile pühapäeviti kella 1-3-ni ja kord nädala seas. Hoolealuste kasutada oli raamatukogu vaimulike raamatute ja ajakirjadega ning mõne poliitilise ajalehega.[773].

Juba alates 1895.aastast sattus päästeseltsi vahetevahel ainelistesse raskustesse, eriti rasked oli 1897.-1901.aastad. Toetajate arv vähenes, esines vastutöötamisi, 1903.aastal keeldus karskuskuratoorium oma iga-aastasest 500-rublalisest toetusest.[774].

Seltsi esimehek oli algul Th.Knothe, ja tema lahkumisel, õpetaja Ülemõpetaja Tr.Hahn. Majaisaks Ülemiste mõis oli algusest peale H.Suurhallik. Teisi majaisasid nimetame K.O.Ojasoni, J.Raupi ja A.Moorbergi.[775].

Päästeseltsi hingeks oli kogu aeg Johannes Dunkel (1845-1935) Ta sündis Koila kihelkonnas kaupmehe ja kõrtsmiku pojana. Oli ise kaupmees ja kõrtsipidaja Nissis. Tal oli ompkrane anne või oskus olla väga rahvalik ning rahvale meelepärane. Selle oskusega meelitas ta paljusid Ümbruskonna ausaid inimesi kõrtsi alalisteks külastajateks. Viimaste seas oli mõnigi leigeks jäänud palvemaja inimene. Kuid juhtus õnnetus, 1873.aastal

---

769. K.,"Salem", lk.131-132.
770. Horn,Päästmise seltsi "Saalemi" uue maja õnnistamine,lk.39.
771. K.,"Salem",lk.132; Allo, Tähtis päev,lk.219.
772. Simon, Karskuseliikumise ajalugu,lk.112-113.
773. Sõnumid Tallinnast, Postimees, 1901,nr.284.
774. "Vaimu tuul", 1904,nr.5,6,7.
775. K, "Salem",lk.133; Horn, Päästmise seltsi "Saalemi" uue maja õnnistamine,lk.40.

kukkus ühe ehituse juures palk J.Dunkelile, löi löhki ta pealuu ning J.Dunkel kaotas teadvuse. Enne teadvuse kaotust olnud ta viimaseks mõtteks: "Nüüd viib kurat sind põrgu." Kui ta uuesti teadvusele jõudis, pöördus ta kahetsedes Jumala poole, tunnetas armu ning koges päästeelamuse. Samal aastal astus ta vennastekogudusse. Kõrtsmiku pöördumine ise elustas paljusid leigeid usklikke ning tõi mitmeid usule. Hiljem oli Dunkel talupidaja, piiblimüüja, laevaomanik, veel hiljem Tallinnas majaomanik. Hoolekandja P.Bucki lahkumisel 1914.aastal, sai ta Herrnhuuti volinikuks ja hoolekandjaks Eesimaal, millist ametit tähtis kuni 1916.aastani, millal Tallinna kindluse komendandi poolt Siberisse asumisele saadeti.[776] J.Dunkel on agaralt tegutsenud kirjanduspõllul, välja andnud mitu vaimulikku raamatut ning vaimuliku ajakirja "Petania" 15 aastakäiku. Ajakiri lõpetas ilmumise 1915.aasta lõpus.[777]

Teistest päästeseltsi tegelastest mainime Kaarel Ojassoni (1843-1912). Ta oli omal ajal Vaimõisas koolihõpetajaks, selle järel talupidaja Saku vallas ja Ellamaal ning lõpuks Tallinnas majaomanik. Erkamise leidis ta piiblit lugedes ning astus enne 1876.aastat vennastekogudusse. Viis aastat oli Ojasson päästeseltsi varjupaiga majaisaks.[778]

4. Tollaegse vennastekogudus omapära ja missioon.

a) Käsitletava ajastu vennastekogudus vaimulaadis oli alal hoidunud osaliselt endisaegseid jooni, kuigi tugevamad olid siin uue ajastu mitmesuguused mõjud. Läinud hõitlusaastad olid jälgi jätnud vendade õpetusse, eluvaatesse ja kommetesse.

1. Õpetuses oli vennastekogudus pidevalt lähenenud luteri kiriku õpetusele. Lasteristimine oli üldiselt tunnustatud. Kus kiriku mõju oli tugevam, seal nähti lapseristimises ka uussündi. Usuletulekut võeti vaid erkamisena, päevavalguses jõudmisena, sest inimene ei või kunagi siin maapeal teada, et ta oleks päästetud. Sellest järgnes ainult armu peale lootmine, mida antakse päästema alles õigeaegses ajas.

Kuid see õpetus ei olnud kõikide seisukoht. Teame hoolekandjaid, kes pidevalt rõhutasid isiklike päästekogemuste tarvilikkust. Th.Knothe teatas 21.jaanuaril 1888.aastal Eestimaa kubermanguvalitsusele, et hernhuutlaste õpetuse kohaselt on "tarvis isiklikku ühendusse astuda Jeesuse Kristusega ja siseniselt ära tunda oma päästmist".[779] Vanad hernhuutlikud jutlusteraamatud, mida loeti vennaste palvemajades kokkutulnud rahvale, näiteks "Südame teidus", "Usu teidus", "Taeva manna", "Leivapalukesed" jt., sisaldasid seisukohti,

---

776. Herrnhuti Ev.Vennaste koguduse,lk.32-33; Vend J.Dunkel + Risti Vägi, 1935,lk.39.
777. Hermann, Eesti Kirjanduse ajalugu,lk.507; Petania,1901; Reimann, 1915.aasta kirjanduse ülevaade,lk.54-55.
778. Venna Kaarel Ojassoni elukäik +, Kristlik Perekonna leht,1912,lk.241-243.
779. Arumaa Eestimaa kubermanguvalitsusele 1893.

et inimene peab usu kaudu uuesti sündima ja oma elus uueks saama.[780]. Kuid see endiste vendade õpetus ei jõudnud igal pool rahva teadvusse ja ellu. Oli siiski rohkesti neid, kes selle õigeks tunnistasid, päästeteadvust taotlesid ning seda ka leidsid. Seda eriti nooremate seas ning Põhja-Eesti kogudustes.

Läänemaa ärkamine tõi endistesse vaadetesse pöörde. Kuhu see ärkamine või selle jäärelmõjud jõudsid, seal algasid ärkamised, sündisid uued jumalalapsed ning päästekindluse omandanud inimeste arv kasvas. Kuid kaugeltki kõik vennaste liikmed ei saanud äratustest haaratud ning uuesti sünnitatud. Päästeelamust mitte omandanud asusid kaitsema oma kindlakskujunenud vaateid ja eluviise. See võitlus kahe voolu vahel oligi teguriks, mis pidurdas ärkamise levikut nii maa-alaliselt kui ka sügavuti. Kirik toetas omalt poolt kirikumeelseid vendi, õhutas neid võitlema kiriku puhta õpetuse nimel igasuguse "u "uue usu" ja "rootsi tuule" ning lahkusu vale õpetuse vastu. Näib, et kiriku osa äratusliikumise pidurdamises koguduse keskel oli siiski sootu väiksem, kui seda oli koguduse "vanade vendade" enda osa.

Ärkamistest haaratud kogudustes oli usuletuleku tagajärg kahesugune. Osa ärganuid, jäädes osaliselt endiste vaadete mõju alla, jäi ka päärast usuelamust kurva rõhutud meeleolu alla, armastasid põlvitada murtud südamega risti all ning pidada pidevalt pilk oma pattudel. Teised valguse le tulnud ei jäänud peatuma esimeste sammude juures, vaid jõudsid kindlale veendele oma päästest. Vende juures avaldus päästerõõm nähtavalt, teinekord isegi koos ülirõõmuga.[781]. Nii võime tolleaegses vennastekoguduses leida kolmesuguseid liikmeid: äratamata "vanu vendi" ja õdesid, 2) ärkamisele tulnud, kuid mitte läbi tunginud liikmeid ja 3) täie päästeteadvuse omandanuid. Vennastekoguduse arvustajad, nii paremalt kui vasakult, on teinud vea, laiendades liikmete ühe rühma puudused kogu vennastekogudusele.

Kuigi osa vennaste liikmeid ei suutnud uskuda oma täielikku päästet, ning jäid endiselt vaesteks patusteks, esitati kiriku poolt vennastekoguduse liikmetele süüdistus, et nad pidavat endid "umala ainu-äravalitud lasteks ning oma kogudust puhtaks veeta ja kortsuta koguduseks.[782]. Siingi on tehtud vige, kandes XVIII sajandi alghernhuutluses osaliselt kehtivad vaated XIX sajandi lõppu. Tänapäeva pilguga vaadates näeme, et tolleaegne vennastekogudus oli just kaldunud teise äärmusse ning vähe austas Jumalat tema Poja päästetegevuse eest.

Mõnda nimetatud "vahepealsetes asjades" ei olnud kõigil vennastekoguduse liikmetel ühesugust arvamist. Nagu teada, valitses vennastekoguduse hiilgeaegadel XVIII sajandil ja

---

780. Martin, Virumaa vennastekoguduse kroonika.
781. Sarov, Ärkamine Läänemaal, lk.124.
782. Villem Normann, Krahv Zinzendorf ja tema vennaste kogudus "Eesti Postimees," Misjoni-Leht, 1897, nr.9 ja 10.

XIX sajandi esimesel poolel meie maal koguduseliikmete seas lihtne rõivastus. Siis kanti tumedavärvilisi rõivaid ilma ilustusteta, naistel palmitsemata juukseid, meestel juuksed poolpikad, õlgadeni. Pärast Läänemaa ärkamisaegu tõusid üles kõnelejad, kes seda juba kaduvat kommet uuesti elustada taht-sid ja püha elu nimel nõudsid. Oli rohkesti õrganuid, kes oma rõivastuses lihtsust taotlesid. Mõnelpool põlati abielu ning noored vennad ja õed otsustasid jääda vallalisteks. Kuid seda tõotust siiski ei suudetud pidada ning paljud tõo-tuse andjad hiljem abiellusid.[783]. Seisukohavõtmiseks mõne "vahepealse asja" kohta olid olulised hoolekandjate vaated, mis olid muutlikud nii ajas kui isikute juures. Nii võttis Th.Knothe 1892.aastal eitava seisaku kirikukontsertide suh-tes, öeldes: "Nad ei kõlba kirikusse, kiriklikust nimest hoolimata. Nemad ei ole usu ülendamiseks, vaid ainult muu-sikaliseks tõbuks, mis muusikasaali kohased on. Muusika on kompvek, vaimulikud sõnad ainult lõikiv paber, mis nagu teada, ära visatakse".[784]. Printsipaalset seisukohta avaldas samuti 1894.aastal Fr.Ziegel, kes Paul Bergmanni Rakvere palve-majast kõrvaldamise ühseks põhjuseks andis, et Bergmann olla olnud ilmaliku seltsi president, ilmalik koolmeister ning ilmaliku muusika ja laulu juhataja.[785]. Vastupidist seisu-kohta nõme aga 1912.aastal, millal hoolekandja A.Veber Paide piiblikursusel väidab, et teatri esimehe jutlust võib rahvas vastu võtta, sest "kes ei ole meie vastu, see on meie poolt".[786].

Kõige valusamaks paheks, mis Eesti vendlusesse oli tunginud, oli piibu suitsetamine ja õlle joomine. Kuid neid kombeid kaitsesid hoolekandjad, vähemalt oma eeskujuga. Riias elav ülemhoolekandja Paul Schöppang (+1916) olla olnud kirglik suitsetaja, kelle "tuba oli paksu piibusuitsu täis"[787]. Eelpool kuulsime Viljandimaa hoolekandjast A.H.A. Kremse-rist kui õllejoojast. Siis pole ime, et lihtvennad jälgisid juhtide eeskuju.

a. Õpetus mõjutas usuelu. Usueluga ei olnud aga kiita. Th.Knothe väitis 1894.aastal Liivimaa Eesti osa koguduste vaimuliku elu kohta, et see on õige kurb.[788]. Aga see Põhja-Eesti mõnes koguduseski parem olnud. Ilmalikud kombed tungi-sid vägisi sisse, kogudusliikmete kodudes peeti pulmapidusid viina ja tantsuga.[789]. Ajalehed leiavad põhjust vennaste-koguduse tõstegijatele otse heita vastastikust meelt ja kadedust.[790]. Eks siingi ole põhjuseks usuelu taseme üldine langemine hernhuutluses. Th.Knothe kirjutab kurbusega Herrn-huti vaimulikust olukorrast ja ütleb: "Vennaste kogudusel on ilus ajalugu. Temal on piibli- ja südamevärviline õpetusviis. Temal on sõna ristist kõikumata õpetuse põhi täis taevalikku

---

783. Sarov, Ärkamine Saaremaal, lk.123-124.
784. Meie endise armsa hoolekandja venna Th.Knothe kirjadest, lk.208-209.
785. Bergmann, Vennaste koguduse asjus, nr.12.
786. P., Paide II piiblikursus, lk.113-115.
787. T., Reisikirjeldus, lk.282.
788. Meie endise hoolekandja venna Th.Knothe kirjadest, lk.14.
789. Ilmalikud pulmapillid, Teekäija, 1906, lk.5.
790. Viljandi maakonnast, Sõkala, 1878, nr.16.

jõudu. Temal on ilusad vaimulikud raamatud. Temal on kena põhiseadus ja tublid kirikliku korraldused. Aga vaimuliku elu vool on temas praegu vaevaline nõnda, et tal raskeks läheb ilmalikkudele vaadetele ja eluvormidele vastu panna."[791]

8. Koguduse korras oli tollasegses vennastekoguduses toimunud mitmed muudatused ning tarvituselt kõrvaldatud rohkesti enne ehuist.

Nagu teame, oli endistel aegadel vennastekoguduses nelja liiki liikmeid: töötegijad, abilised, koguduse liikmed ja ootajad. Käesoleval ajandil enam ootajate liiki ei olnud. Töötegijaid (lugijaid) kinnitas ametisse hoolekandja. Viimane määras kohale palvemaja vanema venna, kelle ülesandeks oli palvemaja tegevuse juhtimine. Töötegijate ja abiliste vastuvõtmine toimus piduliku õnnistamise ja vennaliku sunandmisega (vennad suudlesid vendi ja õed õdesid). Üldiselt oli vennastekoguduses levinud laialt vennaduudluse komme.

Koguduliikmete ekseimiste puhul oli ette nähtud kari: 1. manitsemine nelja silma all, 2. manitsemine tunnistajate ees, 3. manitsemine terve koguduse ees ja 4.väljaheitmine. Töötegijatel ja abilistel oli veel karistusena töölt kõrvaldamine.

Nimetatud koguduse juhtimise kord kehtis põhja-Eestis veel käesoleva sajandi algaastatel. Lõuna-Eestis oli aga palvemaja töö juhtimine kirikuõpetajate käes, kellel oli teatuv õigus lugijate ja vanemate vendade valikul. Ühtlasi kuus Lõuna-Eesti palvemajades puudusid peale lugijate kõik teised liikmete liigid.

Vennastekoguduses peeti Põhja-Eestis mitmesuguseid tunde. Esimene nn. osadustund oli pühapäeval enne kirikuteenistust; sellest tunnist võisid võtta osa ainult palvemaja koguduse vastuvõetud liikmed. Pärast kirikuteenistust peeti teine tund kõigile palvemajas käijatele, sealt võisid kõik osa võtta. Kolmas tund oli töötegijatele ja abilistele, mis toimus üks või kaks korda kuus. Pärast õrkamisaega seati paljudes palvemajades sisse veel neljas tund hiljuti õrganutele nende usuliseks kasvatamiseks. Viimast tundi peeti mõnel pool pühapäeva hommikul varakult. Kiriku surnud lõpetati XIX sajandil esimese tunni pidamine. Kus seda veel peeti, tehti seda üldise kõelu vastaselt oma kirikuõpetaja vastutulekul.

Lõuna-Eestis, nagu nägime, oli enamikus palvemajades vaid üks tund pühapäeval kõigile osavõtjaile. Vahest ei peetud sedagi tundi igal pühapäeval.

Kooglikohaselt võisid lugijad tundides ainult ette lugeda kiriku poolt lubatud jutluseraamatutest ning palvetada kiriku palveraamatu sõnadega. Loeti, ette ka vennastekoguduse raamatuist. Üksnes juhuslikult esinesid vabad kõned ja palved nende poolt, keda hoolekandja või vanem vend selleks usaldas. Lähemaa õrkamise järel läks õrkamisest haaratud palvemajskogudustes asi vabamaks ning siin ja seal tõusid vennad üles tunnistamiseks ning tegid seda oma sõnadega. Talukoosolekutes valitses loomulikult veel suurem vabadus.

---

791. Keie endise armsa hoolekandja venna Th.Knothe kirjadest 1913, lk.160-161.

Hoolekandja asukohas korraldati aastas harilikult kaks konverentsi: 1) tööteglatega ja 2) vanemate vendadega. Konverentsil anti tööteglatele "lugemissedel", kus tähendatud oli kalendriaasta kohta kasutamiseks lubatud jutlus- ja palveraamatud ühes jutluste ja palvetega iga pühapäeva kohta eraldi.[792].

Enne õrkamisaega oli vennaste palvemajas tundmata püsti kõnelemine, sest jutlust loeti istudes. Luges ainult üks tööteglja ning teisi esinejaid ei olnud. Palvetati mitte põlvili,vaid püsti. Püsti kõnelemine mitme tunnistajaga ja põlvili palvetamine, seejuures rohkete õhkamistega, tuli vennaste palvemajadesse alles koos Lõunamaa õrkamisega.[793].

Omal ajal peeti palvemajades veel kooritunde, s.o. igal abieluseisusel olid veel omaette koosk&imised. Kõ solevaks sajandiks kadusid need Eestimaal tõiesti.[794]. Seda eriti põrast Th.Knothe lahkumist, kui kirik ülevõimu enda kätte võttis.Lõuna-Eestis kestsid kooritunnid mõnel pool kauemgi.[795].

Vana põlina hernhuutlik liisuhoitmine hakkas Lõunamaal kaduma XIX sajandi keskpaiku kiriku surve suurenemisega. Eestimaal kadus liisuhoitmine lõplikult 1889.aastal.

b) Eelmiste ajastute vennaste liikumisel oli olnud oma missioon eesti rahva kultuurilisele, ühiskondlikule ja usulisele elule. Nagu korduvalt oleme võitnud, on rahva kirjaoskuse, kirjanduse ja muusika ning laulu algus seotud hernhuutliku mõjudega. Palvemajakoguduste organisatsioon ja vendade isetegevus seal on aluse pannud talurahva iseteadvuse tekkimisele ning olnud kooliks rahva hilisemale ühiskondlikule tegevusele. Oma usulise missiooniga on alles hernhuutlus kristlaniseerinud eesti rahva.

Käsitletava ajastu vennastekoguduse kohta seda öelda ei või. Seda kahel põhjusel. Esiteks oli rahva üldkultuuriline areng jõudnud edasi tohutul sammul, nii et väikeseearvulise vennaste liikmeskonna osatähtsus siin paremalgi juhtumil juba kvantitatiivselt ei saanud silmapaistev olla. Teiseks olid vennastekoguduse kultuuriloovad jõud ise nõrbunud ning rõnde produktsioon, võrreldes rahvusliku kultuuri saavutustega, oli kvalitatiivselt vähem väärtuslik. Koolihariduse ja kirjaoskuse arendamisel polnud vennastekogudusel enam sõnagi öelda.

1. Kirjandusmissioon oli vennastekogudusel vähe tugevam. Ilmus rohkesti vaimulikku kirjandust, XIX sajandil ilmusid pidevalt kolm ajakirja. Kuid nii raamatud (brošüürid) kui ka ajakirjad ei levinud laiemates rahvahulkades ning sellega ei saanud avaldada küllaldast mõju. Neid lugesid üksnes vennastekoguduse liikmed ja ligilähedane luterikiriklik usklikkond.

---

792. Herrnhuti Ev.Vennaste koguduse,lk.89;Põld,Kiriku ja vennaste koguduse vahekorrast.
793. Meie endise hoolekandja venna Th.Knothe kirjadest,lk.14-15.
794. Põld, Kiriku ja vennaste koguduse vahekorrast.
795. J.Reismann, Tallinna Ev.Vennaste Koguduse Noorte Osakonna 10.aastapäev, Risti Võgi, 1936,lk.83 (Edasp.: Reismann, Tallinna Ev.Vennaste koguduse noorte osakonna)

Otse vennastekoguduse häälekandjaks nimetas ennast Joh. Dunkeli poolt välja antud ajakiri "Petania" (1914.aastal: "Petania vennaste leht ehk koduse sõber Jeesusega"). Ajakiri ilmus alates 1901.aastast ning lõpetas ilmumise 15.aastakäiguga 1915.aasta lõpul. Viimastel aastatel tuli ajakirja 12 numbrit aastas ning umbes 1000 eks.tiraažis. Ajakirja trükiti Tallinnas.

Laiema levikuga oli "Kristlik Perekonna leht", mis ilmus Gustav Allo toimetusel ning perioodilise väljaandena alates 1906.aastast. Aastatel 1902-1905 ilmus see brošüüridena, iga aasta 12 brošüüri eri nime all, mis pidid asendama ilmumisluba mitte saanud ajakirja. Ajakiri oli sisult avaram kui "Petania", ei sõltunud tegelikult ühestki usuvoolust, vaid kandis oma väljaandja G.Allo isiklikku maailmavaadet ning teinekord arvustas kaunis teravelt kiriku vaimulikke. Enne Esimest maailmasõda trükiti ajakirja umbes 5000 eks. Ajakirja trükiti Tallinnas ning see ilmus kord kuus.

Kirikusõbralikum oli Jüri Aunverdti väljaandel ilmuv kuukiri "Vahimees", mis hakkas ilmuma 1907/1908.aastal. Ajakiri kandis eri aegadel erilisi alapealkirju. Ajakirja toimetus asus Tartus, kuid trükiti Tallinnas.796.

2. Vennastekoguduse laulumissioon ei saavutanud erilist taset.Kõikks Vennastekoguduse koosolekutel tarvitati koguduselauluks kiriku laulureamatut. Selle juures oli tarvitusel Mart Meinvaldi poolt 1890.aastal välja antud laulude kogu "Ristirahva Kratuse pasun". Juba 1878.aastal ilmus tema laulude kogu "Usklikkude rõõmu kannel" I osa. 1906.aastal andis ta välja "Ristirahva laulukandli". Kuid need kogud polnud nii laialt kasutusel kui "Ristirahva Kratuse pasun", mis ilmus neljas trükis ning paiguti võistles kirikulaulureamatuga.797. Ilmusid veel mitmed teised laulikud, nii 1892. aastal "Võitlejate kuldne kannel" Jaan Meinvaldi, Mart Meinvaldi, Hans Kõrneri, Gustav Viigi ja Triinu Janose lauludega. See laulik ilmus kahes trükis.798.

Põhrestpoole jäi ikkagi vennaste palvemajade lauluvaraks kirikulaulureamat, mille koraalid olid palvemajades ainuüksi tarvitusel. Talukoosolekutel ning Kratusmeeleoma rahva seas kõlasid vahest Joh.Klammanni "Talle Kiituse" rõõmsameelsemad laulud, rohkem veel olid tarvitusel A.Giesemanni "Rahu pasuna" laulud.

Muusikakooride tegevus oli olemasolevatel andmetel vennaste palvemajades XIX sajandil lõppenud. Sellevastu levis seal ja külatundides Kratuslik seoloolaul kitarri saatel. Selle misjonivormi tuntumateks edustajateks olid hilisemal ajal A. Giesemann, A.Viigipuu ja Joh.Grünberg.

Samuti oli tagasi läinud koorilaulu osatähtsus vennastekoguduse töös. Suuremat tähelepanu hakati sellele osutama XX sajandil, eriti põhrast seda, kui hakkas ilmuma Gustav Allo "Vaimulik laulja". See noodimaamat, mis ilmus annete viisi, levis kirikukoorides ning kõikides usklikringkondades. Esimene anne tuli välja 1906.aastal ning viimane anne enne Esimest maailmasõda oli VII. Põhrast sõda jätkus noodivihikute ilmumine.

---

796. Rich. Antik, Eesti ajakirjandus 1766-1930,Bibliograafia ühes toimetajate ja väljaandjate loeteluga, Tartu 1932 (Edasp.: Antik, Eesti ajakirjandus,1766-1930); Reiman, 1915.aasta kirjandus-ülevaated,lk.52-56,61-71.

797. Mart Meinvald,lk.266-267; Allemets, Vennastekoguduse liikumine,lk.139-140.

798. Allemets, Vennastekoguduse liikumine,lk.139.

3. Ainulaadne väärtus, mis vennastekogudus võis eesti rahvale anda ning andiski, oli usuline. Vennastekogudus oma tegevusega haaras siiski rahvahulki, teataval määral ka Lõuna-Eestis. Võibolla, et isegi oma kirikliku kallakuga suutis ta paremini kiriku usukuulutusviisidega harjunud rahvale impone erida, oma koosolekutele koguda ning neid rahvavagaduse le mõjustada. Kus koguduste tegevus arenes evangeliseerivas vaimus ning taotles rahva usulist põrdumist, seal saavutati aegajalt ja paiguti suuremaid tagajärgi ning inimesed said päästetud.

Sellega on tolleaegsel vennastekogudusel teeneid rahvavagaduse alalhoidmises ning teatavas päästetöös. Ühtlasi oli vennastekogudus ning tema lähedal seisvad usklikringkonnad aladeks, kust võrsuvad ja edenevad vabakirikud ikka ja jälle võrbasid endile liikmeid. Kirik on jätkuvalt süüdistanud vabakirikuid kiriku ärksamate liikmete "lambavarguses". Kuid mitmekordse suurema õigusega võiks seda öelda just vennaste ringkond vabakirikute kohta ja süüdistada neid liikmete ärameelitamises. Liikmete kogutamise kartus ja sellest arenev võitlus lähendas vennastekogudust luteri kirikule ning õhutas ametlikus vennastekoguduses "lahkuskude" vastast vaimu.

Vennastekogudusele langesid rünnakud mitmest suunast. Luteri kirik süüdistas vennastekogudust ühtse usufrondi killustamises ning luteri kirikusse võõra õpetuse ja usuviisi sissetoomises. Liberaalvaatelised kirikuõpetajad nägid vennastekogudu se tööviljades ja tema evangelisatsioonis rahva vaimumaailmale ja arenemisaastmele vastuvõtmatut tegevust, millega uuesaja inimesed ei saa kaasa minna.[799]. Uusst eemal seisvad lained hulgad, eriti so. sisalsetest õpetustest mõelestatud, võitlesid vennastekogudu se kui endise rumalusajastu igandi vastu. Vabakiriklikud ringkonnad vaatasid vennastekogudusele kui piiblitõdedest kaugel seisvale ning mineviku aegadesse kuuluvale koondisele, kus vähe rõhku pannakse Jumala Sõna uurimisele ning selle nõuete täitmisele.[800].

Tolleaegne vennastekogudus siiski ei surnud. Ta elas läbi valitsusvõimude sõjaaegsed rõhumised ning vabamate aegade saabumisel laiendas oma tegevust, pani aluse mitmele uuele töövaldale ning andis rohkesti eesti rahvale usku-õratavat, olles see juures samaaegselt alaliseks teimelavaks vabakirikutele.

---

798. Lillemets, Vennastekogudu se liikumine, lk.139.
799. Th.Tallmeistri mõtted vennastekogudu se üle, lk.123.
800. Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album, lk.21 (A.Johanson).

4) Baptism kui esimene legaalne vabakirik Eestis

Baptistliku usulisikumise tekkimisega Eestis algas siin legaalsete vabakirikute aeg. Luterlusest eraldunud või sellega vastuolus seisnud usuvoole oli meie maal ennegi olnud, kuid need ei jõudnud ennast sellel määral korraldada, et võiksime neid käsitleda iseseisvate kirikutena. Võimas vennastekogudus liikumine tegutses Eestis kogu aja Ev.Luteri kiriku sees, olles aegade jooksul sellest enam-vähem sõltuv. Pietistlik ummikumine kulges täiesti luteri kiriku sees. Waltsveti usuvool ei omanud oma lühikesel tegevusajal mingit organiseeritud vormi. Isegi priikogudus, mis küll tegelikult oli luteri kirikust iseseisev ning kandis õigusega koguduse nime, ei omanud kindlakujulist organisatsiooni ning oli peaaegi võimude poolt tunnustamata. Esimene baptistikogudus Eestis, mis 1884.aastal Haapsalus Peterburi Saksa Baptisti Koguduse juurkommuna asutati, omas algusest peale seda kõike.

Usuvoolud Eestis jagunesid nendeks, mis on siia toodud väljast tulnud usulevitajate kaudu, ning nendeks, mis on tekkinud kohapeal enam-vähem väljast imbunud mõjutuste tõttu. Viimaste seas võime nimetada waltsveti usku ja priikogudust. Vennastekogudus, mis sai alguse meie maal Saksamaalt tulnud hernhuutlaste kaudu, kes siin kehtestasid kõik need kombed ja tavad, mis aegade jooksul olid tekkinud meile tegelikult võõras saksa hernhuutluses. Oma pikal tegevusajal oli Eesti vennastekogudus teinud siiski läbi arengu, minetanud palju rahvale võõrast, omandanud mõningaid eestipärasemaid jooni ning oli saanud omanäoliseks eesti usukonnaks. Eesti baptism on aga tegelikult süntees, mille komponendid on meie rahvapärane usutunnetamine ja usu väljaöelemine ning saksa ja anglosaksi süstemaatiline ja kindlapiiriline usutunnistuslik baptism. Erinevatest allikatest tulenevad osised on aegade jooksul võimaldanud meie baptismis ilmneda mitmesuguseid kallakuid, kus ühedes on tõustud tundeelu kõrgustesse, teistes on püütud rangelt järgida õpetussõna nõudeid, kolmandates on peetud kallimaks avatud südame avarust jne. Eesti baptismi iseloomule on mõju avaldanud temasse sulanud usuvoolud, nagu priikoguduslik vool, mis tõi usulisikumisse rohkesti tundekülast elementi. Ka rootsi rahvuslikul hingelaadil on oma osa eesti baptismis. Vastamata kõigele sellele, on Eesti baptism siiski väljast tulnud usukuulutajate poolt rajatud vabakirik. Tema õpetuslaused on kujunenud pikkade sajandite jooksul usuvõitlustes väljaspool Eestit. Rajatagused mõjud olid järgnevatel aegadel veel tugevnenud tihedate sidemete tõttu välismaa baptismiga ning viimase iseloomustavad jooned on võtnud ikka rohkem ja rohkem ülekaalu, retuseerides omaaegseid rahvuslikke jooni. Sellega on Eesti baptism muutunud läänelikumaks, mis teda lahutab Ida-Euroopa baptismist.

1. Baptism vara ematel aegadel

a) Baptismi algus küünib kaugetesse aegadesse. Baptismi peamine tunnus ja ta põhiline õpetus avaldub juba ta nimes ("baptizein" 'allakastma', 'allavajutama').

Kristluse otseseks lähtuseks oli teha "jüngriks kõik rahvad neid ristides ja neid õpetades", kusjuures "kes usub ja keda ristitakse, see saab õndsaks". Esimesed kristluse kuulutajad, apostlid ja nende jüerglased, täitsa lähituse käsku, ristisid neid, kes uskusid ja nii kasvas kristlaste arv. Niiviisi toimetati aastaid ja aastakümneid. Veel 150. aastate paiku nõuti Rooma kogudustes igalt ristimisele minejalt oma usu tunnistamist.[801] Vähe hiljemal ajal kohtame juba lasteristimist. Nagu usuajaloolane Adolf Harnack väidab, on seni täiesti selgitamata selle viisi kristlusse tuleku põhjused. Lapsi ristiti eeliselt juba Tertulliaanuse (+ 223/Sa.a.) ajal ning viimane võitles selle kombe vastu.[802] Nendime, et Origenes (185/6-254) pooldas lasteristimist. Veel mõni aeg esines kristluses paralleelselt lasteristimine ja täiskasvanute nende usu peale ristimine. Alles VI sajandil sai valitsevaks lasteristimine ning katoliku kirik oli muutunud lasteristijate kirikuks.[803]

Martin Luter ei võtnud tema poolt asutatud kiriku õpetusse ja kommetesse paljusid katoliku kiriku õpetusi ja traditsioone, kuid osa neist ta siiski luteri kiriku õpetuses ja kiriku korras säilitas. Adolf Harnack, neid loetledes nimetab ka lasteristimist ning ütleb: "Kui pattude andestus (arm) ja usk on teineteisega lahutamatult seotud, siis lasteristimine ei ole täpselt võttes sakrament (Vt.Lutheri enda sõnad "Suures Katekismuses"). Et seda järeldust vältida, laskus Luther rõõnadesse (lapse oletatav varjatud usk, vaderite usk), mis olid võrdsed katolitsismi tagasipöördumisega. Kõige halvem oli selles, et lasteristimise sakramentlikkuse säilitamiseks endis ta ajendi uussünni ja õigeksmõistmise (objektiivse ja subjektiivse külje) teineteisest eraldamiseks. Ning selle tõttu sai lasteristimine mitte uussünni, vaid õigeksmõistmise sakramendiks".[804]

Kõrvuti katoliku kirikuga leidus kristluses usuvoole, kus endiselt ristiti inimesi nende usu peale. Nende varajasemate usuvoolude vaatlemine ei kuulu käesolevasse teosesse.

2. Pärast reformatsiooni, Martin Lutheri poolt kuulutatud "ristimise vabaduse" loosungi ajastul, suurenes nende arv, kes ristimisegi küsimuses taotlesid vabanemist kiriku dogma haardest. Kristluse ajalugu tunneb neid taotlejaid anabaptistide ehk taasristijate nime all.

---

801. Adolf Harnack, Istoria dogmatov. Obstšaja istoria Evropeiskoi kulturõi. Tom VI. "Hannje hristianstvo" Otdel II lk.263 (Edasp.: Harnack, Istoria dogmatov).
802. Sealsamas, lk.275.
803. Heussi, Kompendium der Kirchengeschichte § 39 - g.
804. Harnack, Istoria dogmatov, lk.464.

Anabaptism algas õieti Šveitsis. Zürichis, kus Ulrich Zwingli juhtimisel oli puhkenud reformatsioon. Zwingli oli piiblit uurides jõudnud väga lähedale piibelliku õpetuse õigele tuumale, kuid poliitilistel põhjustel, tahtes meeldida valitsevale ringkonnale ning samuti piiblitundmises tõesti võhiklikule rahvahulgale, kes kristlust otsisid vaid kiriku välispidistes kombetalitustes, ei pannud ta reformeeritud kirikus oma veendumusi maksma. Ta poolikud reformid tekitasid rahulolematust ta haritud ning piiblit tundvate kaasreformaatorite seas, kelle eesotsas seisis Conrad Grebel, Zürichi valitseva nõukogu liikme poeg. Viimane sai nüüd Zwingli vastase ringi juhiks, mis taotles algkristluse õpetuse ja usukommete kehtestamist endi keskel. Sinna ringi kuulusid tähtsamatena veel preester Simon Stumpf ja filoloog Felix Mantz. Nende poolt asutati põhistehaduse omandanute kogudus. Koguduseliikmed püüdsid elada esimeste kristlaste eeskujul, varandus oli neil ühine. Käidi koos F. Mantzi oma majas, uuriti koos piiblit ning pidevalt avanesid neile ikka uued kristluse algtõed. Esimesena hakkas 1524. aastal lasteristimise vastu jutlustama preester Wilhelm Röubli. See kutsus välja valitsuse vaenamise. Röubli vangistati ning lastevanematele koguduses anti korraldus oma lapsed lasta ristida. Järgnes avalik vaidlus. U.Zwingli ning uue usuvoolu esindajate vahel. Valitsev nõukogu kuulutas ebaõiglaselt dispuudi võitjaks U.Zwingli ning andis käsu: "Lasteristimisest keeldujad saata riigist välja!" Osa koguduse juhtivaid tegelasi lahkus Zürichist, kuid enamik liikmeid jäi siiski linna ning käis salaja koos palvetamas ja pühakirja lugemas. Nendega ühines lihtne õpetamata munk Georg Jakobs, keda hüüti ta sinise kuue tõttu Blaurockiks. See lihtne munk oli aga väikas kõneleja, keda sellepärast nimetati ühtlasi "teiseks Pauluseks". Georg Jakobs püstitas esimesena mõtte, et need, kes on tunnetanud Jumala õiget õpetust, peavad ennast laskma ristida. Tolleaegne kroonikakirjutaja ütleb: "Siis langes nende peale jumalakartus ja tõitis nende südamed, siis nõtkusid nende põlved Kõigekõrgema Taeva Issanda ees ning nemad hüüdsid Tema poole, et Ta lubaks neil tõita Tema jumaliku tahte. Siis Georg tõusis üles ja Jumala nimel palus, et Conrad ristiks teda tõelise kristliku ristimisega tema usu ja tunnistuse peale. Uuesti langes ta põlvili ja sai ristitud Conradi poolt. Selle järel ristiti kõik osavõtjad Georgi poolt". Sellele järgnes Kristuse surma mälestamine leiva murdmisega ja karika jagamisega.[805] Nii tekkis 1525.aastal uus ristitud usklike kogudus, seega vaid 8 aastat pärast reformatsiooni algust (31.okt.1517) Nad ise nimetasid kogudust "Ristitud Jumalalaste Vennalik Ühendus". Esialgu ristiti seal veel piserdamisega, hiljem jõuti allakastmisele. Algas julm vaenamine. Järgmisel aastal (7.märtsil 1526.a.) andis Zürichi valitsev nõukogu määruse, mille järgi iga taasristija tuli uputada. Zürichi anabaptistid pillutati laialt. Teiste seas uputati Felix Mantz, Georg Jakobs põletati ning paljud teised Zürichi esimese koguduse liikme-

---

805. Hast, Geschichte der Wiedertäufer, Münster 1836, lk.112. Tsit.Seller - Mihailov, Revolutsionäär anabaptism lk.604.

test hukati üks ühel, teine teisel viisil. Conrad Grebel suri katku.[806]

Anabaptistide tähtsaimaks isikuks sai siiski Balthasar Hubmaier (1481-1528). Ta oli usuteaduse doktor, aastatel 1512-1516 Ingolstadti ülikoolis usuteaduse professor, hiljem sealt abirektor, selle järel kuni 1523.aastani Regensburgi peakiriku vaimulik. 1523.aastal sai Balthuti kirikuõpetajaks, kuid 1525.aastal ühines Hubmaier anabaptistidega. Ta ristiti ülestõusmispühade ajal Wilhelm Röubli poolt koos 110-ne Balthuti elanikuga. Seejärel ristis B.Hubmaier ise ühe nädala jooksul üle 300 inimese. Balthasar Hubmaier oli jõudnud anabaptistide vaadetele mitte kellegi mõjutusel, ega ka jumaliku ilmutuse kaudu, vaid pühakirja ja kristluse ajaloo uurimisel. Sellest peale algasid pikk Hubmaieri vaenamised, ta oli korduvalt vangis ning lõpuks 10.märtsil 1528.aastal põletati ta Wienis tuleriidal. Balthasar Hubmaier on suurkujuks anabaptistide seas. Rooma katoliku kirik on võtnud teda hukkamõistmisele (Kranaedmisele kuuluva nelja reformatsiooni juhi nimestikku - Luther, Calvin, Zwingli ja Hubmaier).[807]

Anabaptistlik usuvool oli Šveitsist levinud Saksamaale ja Austriasse. Saksamaa anabaptistidest oli tähtsaim Hans Denk (ca 1495-1527), kes tõstas peamiselt Augsburgis. Enne oli ta olnud koolirektor Nürnbergis. Oma usuliste vaadete tõttu sealt eemaldatuna viibis ta Th.Münzeri juures, siis oli Šveitsis ning tuli 1526.aastal Augsburgi, kus ühines anabaptistidega. Joh.H.Denk andis nüüd selle usuvoolu teenistusse kõik oma anded, oma osava suu, kreeka, ladina ja heebrea keele põhjaliku oskuse, laialdased teoloogilised teadmised ning sooja, siiralt andunud südame. Taasristijate vastane Kadlen ütles 1540.aastal ta kohta: "Selles kenas noormehes olid kõik võimed arenenud nii võrd, et ta seisis üle oma aastate ning näis kõrgemal iseendastki."[808] Vastased pidasid Denki Hubmaieri kõrval tähtsuse järgi teiseks isikuks anabaptismis ning nimetasid teda anabaptistide "paavstiks" ja "abtiks". Denki kaudu ühinesid Augsburgis anabaptistidega suured hulgad lihtrahvast ning ka kõrgemast soost inimesi. Tema mõjud levisid Reini aladele, Šveitsi, Frankoniasse, Moraaviasse. Ta suri Baselis katku.[809]

Anabaptistide vastased andsid usulihumisele selle nime, tahtes sellega rõhutada, nagu oleks nende peamiseks õpetus-

---

806. Seller-Mihailov, Revolutsionnõi anabaptism, lk.600-604; E.J.Dahl, Esimesi kiiri baptismi ajaloost, Kuressaare, 1931, lk.141-142, 180 (Edasp.: Dahl, "Esimesi kiiri baptismi ajaloost); O.T./Ork/, Šveitsi anabaptistid, Teekäija 1935, lk.40-41; Heussi, Kompendium der Kirchengeschichte, § 116-k; Võsu, Kristluse ajalugu III, lk.51-53.

807. Seller-Mihailov, Revolutsionnõi anabaptism, lk.604-606; Võsu, Kristluse ajalugu III lk.54-57; Dahl, Esimesi kiiri baptismi ajaloost, lk.159-160; Hubmaieri mõlestamine, Teekäija, 1928, lk.20-21.32-33,38; Heussi, Kompendium der Kirchengeschichte § 117 - x.

808. Keller, Geschichte der Wiedertäufer, Münster, 1880, lk.34. Tsit. Seller-Mihailov, Revolutsionnõi anabaptizm, lk.608.

809. " " " " lk606-610. Võsu, Kristluse ajalugu III, lk58; Dahl, Esimesi kiiri baptismi ajaloost, lk.160.

punktiks just uuesti ristimine. See vaade pole õige. Usuliikumise põrgumuseks oli algkristluse õpetuse taastamine, nagu see piiblirasmatust kätte paistab, omandades seda ning elada pühakirja nõuete kohaselt. Vastavalt sellele tunnetasid nad isiklikku vastutust Jumala ees oma tegude ja elu pärast, tunnistasid täit tahtevabadust, eitasid igasugust riigikirikut ja palgalist preestriametit ning tahtsid maapeal moodustada pühade kogudust. Nad ei tunnistanud riikliku valitsuse jumalikkust, maksude võtmist ja mõõga tarvitamist. Osadus, läbikäimine, kauplemine ja abielu uskmatutega, samuti kohtuskäimine ja vande andmine olid taunitud. Piibli autoriteet oli neil esikohal. Kuigi nad panid sisemisele valgustusele ja Püha Vaimu juhtimisele suurt rõhku, jätsid esikoha ikkagi pühakirjale. Issanda seadmistest teostati ainult ristimist ja õhtusöömaaega. Viimane oli mälestussöömaaeg ning kõrgemaastmelise osaduse väljendus. Ristimine oli tunnistus oma uuendatud olekust Püha Vaimu läbi. Ristimise vormile ei pandud rõhku ning ristiti enamikus peale valamisega.

Anabaptistide usuline ja kõlbeline elu seisis kõrgel järjel. Nad elasid nii nagu õpetasid ja uskusid. Seda pidid tunnistama tollesegsed nende kõige kibedamad vastased, kuigi need ei jätnud neid vaenamast, piilutamast ja hukkamast. Anabaptistide endisedki kaasvõitlejad reformatsiooni leeris teotasid neid nende usupüsivuse pärast ning ütlesid: "Nemad püsisid jultunult oma veendumustes lõpuni" (keegi Zwingli lähedastest), "Nendes istub saatan, sest ka see võib südameid kindlustada surmakartuse vastu" (Melanchton) ning "Neid metsalisi ei saa taltsutada ei mõõga ega tulega" (Luther).[810] Veristest tagakiusamist all vaibus siiski anabaptistlik liikumine. Ideid aga ei saa surmata. Tuli tuha all hõõgus edasi ning aegade möödudes läi lõkkele uus tuli - algas baptismi ajastu. "Tõde on surematu" (B.Hubmaier).

Anabaptistidele on dangenud rohkesti asjatuid süüdistusi. Eriti seostatakse neid Münsteri tragöödiaga. Tõsi on, et anabaptistide seas leidus isikuid, kes levitasid mitmesuguseid müstilisi, spekulatiivseid ja kiliastlikke vaateid, mis leidsid paiguti suurt pooldajaid. Eriti oli mõnel ajal ja mõnel pool tugev Issanda taastulekut ootamine, mida õhutasid eksalteerunud prohvetite ennustused. Omakorda pani taastulekut kirglikult ootama üha süvenev vaenamine, sest Issanda tulekus nähti ainust teed kannatustest pääsemiseks. See kõik tõstis usupalangut, viis ekstaasi ning andis maad mitmesugusteks ekstsessideks. Sellega on seletatavad kõik Münsteri sündmused. Kõrgpool käsitletud "Liivimaa prohvet" Melchior Hofmann, kes esimese oma hilisema elukohas Strassburgis ennustustega Issanda peatsest taastulekust, kuulutas vangis olles, et vabalinn

---

810. Võsu, SKB ajalugu, lk24-29; Seller-Mihailov, Revolutsionnõi anabaptizm, lk.559-561,610-614; Hertzog, Istoria hristianskoi tserkvi II, lk.673.

Münster saab Uueks-Jeruusalemmaks, kust jumalariik algab. Selles linnas oli 1534.aastal valitsus läinud anabaptistide kätte. Viimaste eesotsas seisid Jan van Leyden (Johann Bockelson) (1509-1536) ja Jan Mathisson. Linnast lahkuma sunnitud piiskopivõed aga piirasid linna. Linnas valitses suur viletsus, mis rahva kõrgendatud erutusse viis. Seal algasid prohvetlikud kuulutused, kutsed meeleparandamisele, hädus reaalne ellusuhtumine ning langeti ekstaasi. Jan van Leyden kuulutas ennast Münsteri kuningaks ning kehtestas linnas omapärase kommunistliku valitsuse. Valitsuse eesotsas seisis kõigi idamaa võimutunnustega varustatud isevalitseja - noor 25-aastane kunstniku iseloomuga kõlbeliselt rikutud iludus ja naiste lemmik Jan van Leyden, kes vast vähe aega enne Münsterisse tulekut oli ühinenud anabaptistidega. Linn langes 25. juunil 1535.aastal piiskopivägede kätte. Algasid surmamised. Oma elu jätsid mitte ainult Münsteri tegelased, vaid paljud ja paljud anabaptistid üle maa.[811]. Kuid kõiki neid kõrmusi ning Münsteri anabaptistide liialdusi, eriti Jan van Leydeni ebakõlbelisi tegusid, ei saa panna kogu anabaptismi arvele. Münsteri sündmused seisid väljaspool usulisikumist, olid kurvad kõrvalnähtused õilsa ja puhta õpetusega taasristijate usuvoolu taustal.

Teine sündmus, mida samuti ebaõigelt seostatakse anabaptismiga, on "Talupoegade sõda" (1524-1525.aastatel). See algas õieti reformatsiooni ajal väljakuulutatud "ristiinimese vabaduse" ja "jumaliku õiguse" hüüdsõnade all ning pööeti poliitiliste ja sotsiaalsete vabaduste kätte võitmiseks. Selle ebaõnnestunud võitluse üks juhte oli küll Thomas Münzer (1490-1525), kuid teda ei või arvata anabaptistide seltsi, kuigi temal oli teatav mõju sellele liikumisele ning B.Hubmaieri isikule. Anabaptistid, nagu nägime, eitasid relvade tarvitamist, ei pooldanud võgivalda ning tegelikult ei võtnud osa sõjast, pealegi anabaptism jõudis Saksamaale ajaliselt hiljem, kui sõda oli juba lõppenud.[812].

Taasristijate õpetus elas edasi Hollandis, kus seda edustas Menno Simon (1492-1559). Viimase õpetuse järgijaid tunneme mennoniitide nime all.[813].

§9 Anabaptistide õpetused ja nendepoolne kristliku elu mõistmine tulid järgmisel sajandil nähtavale b a p t i s m i s. Neid ei või viimast pidada mingiks uueks usulisikumiseks, vaid seda ühendavad otsesed ideelised seosed eelmise anabaptismiga ning selle kaudu enne seda olnud usklike ristimist praktiseerivate usuvooludega.

Esimene baptisti nimelinе kogudus asutati Hollandis, kuid liikumise algeid leiame juba Inglismaal. Hollandi anabaptistide mõju on tunda riigikiriku vaimuliku Robert Browne juures, kes aastal 1572 jutlustas Norwichis ning asutas seal Ühbruses ainult usklikest koosnevaid kogudusi (independentlikke).

---

811. Võsu, Kristluse ajalugu III,lk.66-70; Seller-Mihailov, Revolutsionääri anabaptism, lk.625-669.
812. Vt.T.Münzerist: Võsu, Kristluse ajalugu III lk.27-29; 31-33; Seller-Mihailov, Revolutsionääri anabaptism,lk. 551-600.
813. Võsu, Kristluse ajalugu, III lk.70-73.

Üht niisugust kogudust juhtis John Smyth (ca1570-1612). Kui Inglismaal süvenes usklike vaenamine, asusid paljud independendid Hollandisse, kus tollal usuliselt vabam aeg oli. Teiste seas läks 1608.aastal sinna (Amsterdami) John Smyth oma kogudusega. Hollandis tutvus ta lähemalt mennoniitide õpetusega ning ristis 1609.aastal enese ja selle järel teised koguduseliikmed. Aastal 1611, kui usklike vaenamine Inglismaal oli nõrgenenud, läks osa selle kogeduse liikmeid, eesotsas Thomas Helwysega, tagasi Inglismaale, Londoni. See usklike rühm moodustas nüüd esimese baptistikoguduse Inglismaal.[814] Selle juht Thomas Helwys koostas samal aastal usudeklaratsiooni, milles esitas uue koguduse põhimõtted. Deklaratsioonis astus ta välja predestinatsiooni õpetuse vastu, rõhutades inimese tahte tõelikku vabadust. Niisuguse seisukohaga baptiste nimetatakse "üldisteks baptistideks" (General Baptists, Free-Will-Baptists). Neid oli 1624-1630 aastatel Inglismaal kuus kogudust. Tollal algasid Inglismaal jällе usklike ägedad vaenamised. Sellele vastamata oli 1660.aastal baptiste seal umbes 20 000.

Samal ajal tekkis Inglismaal teine baptistide haru, n.n. kalvinistlikud ehk osalised baptistid (Particular Baptists - Regularbaptisten), kes tunnistasid predestinatsiooni. Need said alguse Oxfordist tulnud Henry Jacobi poolt 1616.aastal Londonis asutatud separatistide kogudusest, kus 1640.aastal osale liikmetele selgus usklike ristimise tarvilikkus. Järgmisel aastal toimus suurem ristimine allakastmisega. 1644.a. oli sellel usuvoolul Inglismaal juba 54 kogudust, nendest 7 Londonis. Samal aastal koostati koguduse esindajate poolt esimene baptisti usutunnistus, kus oli öeldud, et ristimine teostatakse ükskes nende juures, kes enne seda on oma usku tunnistanud. Pärast seda võib neid alles ristida ning ristimise järel võivad nad vast õhtusõmaajast osa saada. Kuigi kinnine õhtusõmaaeg ainult ristituile keidis enesiku tunnustamise, oli siiski järgnevatel aegadel koguduseliikmeid, ka juhtivaid tegelasi, kes pooldasid lahtist õhtusõmaaega, s.o. lubasid sinna ka küll põõrdunuid, kuigi usklike ristimisega ristimata isikuid.[815]

Põhja-Ameerika Ühendriikides asutati esimene baptistikogudus 1639.aastal Roger Williamsi (ca 1600 -) poolt, kes Inglismaalt oli lahkunud usklike vaenamise tõttu. Ta jõi lõpuks peatuma Rhode Islandis, kus rajas asunduse ning sinna ka baptistikoguduse. See kogudus kuulus üldiste baptistide harusse. Teine baptistikogudus asutati 1644.aastal John Clarki (1609-1676) poolt R.Williamsi koguduse naabrusesse Rhode Islandi Newporti. Kuigi Rhode Islandis valitses usuvabadus, ei olnud seda lasteristimise eitajatel teistes osariikides. Bap-

---

814. Võsu, Kristluse ajalugu III,lk77-78; Võsu,EKB koguduste ajalugu,lk.30-32, 50 aastat apostlite radadel,lk.16-17 (O.Tärk).

815. Võsu, EKB koguduste ajalugu,lk.32-34; Mitrohin,Baptism, lk.19-21; Heussi,Kompendium der Kirchengeschichte §176-e.

tistide vaenamised kestsid kuni 1691.aastani, siis anti põhiseadusega tervele vabariigile usuvabadus.[816]

Inglismaalt saabus pidevalt Põhja-Ameerika Ühendriikidesse uusi baptiste. Osa neist asus elama Massachusettsi osariiki. Siin asutas John Myles 1663.aastal esimese partikulaar (kalvinistliku) baptistide koguduse. Ka Pennsylvaniasse asutati 1684.aastal Thomas Dangeri poolt partikulaar baptistide kogudus. Viimaste arv kasvas ning 1707.aastal loodi "Filadelfia Baptisti Ühendus", kuhu kuulusid kuus partikulaar baptistide kogudust. See Ühendus kujunes hiljem suurimaks baptisti organisatsiooniks USA-s.[817]

Baptismi asumine Saksamaal toimus vähe aega hiljem. See oli tingitud vist omaegsetest segadustest, mida münsteri sündmused olid tekitanud. Küll juba 1808.aastal asutati Westwaalis väike baptistikogudus, kuid selle liikmed sunniti kohe välja rändama.[818] Püsiv baptism algas Saksamaal Õieti Johann Gerhard Onckeni (1800-1884) tegevusega. G.J. Oncken sündis 1800.aastal maal Bremeni lähedal. 1819.aastal asus ta Londoni, kus sai põhjateadvuse. Ta alustas kohe misjonitööd traktaatide jagamise ja usuvaatelise kirjanduse levitamise kaudu. Uskudevahelise Misjoniseltsi poolt saadeti Oncken Oncken 1823.aastal misjonitööle Hamburgi. Siin ühines ta kohaliku kongregatsionalistide kogudusega ning asutas usulise kirjanduse kaupluse. Piiblit uurides jõudis ta usklike ristimise tõeni ning ta ristiti 22.aprillil 1834.aastal Ameerika professori Barnes Searsi poolt koos viie teise isikuga. Need asutasid järgmisel päeval Hamburgi Baptisti Koguduse, mille kogudusevanemaks valiti J.G.Oncken. Järgmisel aastal määras Filadelfia Baptisti Ühendus viimase oma misjonäriks Saksamaale. Usulilikumine levis Saksamaal jõudsasti, J.G.Oncken ristis seal hulki. Oncken ja ta abilised reisisid palju, mille tagajärjel baptism levis Euroopa kesk- ja põhjaosse. Asutati kogudusi Rootsis, Taanis, Hollandis, Austria-Ungaris, Šveitsis ja mujal. J.G.Onckeni misjonireisid ulatusid ka Venemaale, kus ta ristis palusid.[819]

b) Mõne aja möödumisel jõudis baptism naabermaadesse. Eesti baptismi mõistmiseks vaatleme selle tulekut Lätisse.

Lätimaale lähim baptistikogudus asus Klaipedas (Memelis), kus J.G.Oncken 1841.aastal oli ristimud 29 inimest ning asutanud koguduse. See kogudus koosnes sakslastest. Peagi levis Klaipedas usutõde leedulaste keskele ning 1857.aastal avati nende jaoks palvemaja. 1858.aastal ristiti Klaipedas leivapuusepp Jakobsohn, kes oli esimene teadaolev läti rahvusest baptist. Peagi jõudis teisigi lätlasi usklike ristimise vajaduse tunnetamisele ning 2.septembril 1860.aastal siirdus üli Liibavi (nüüd Liepaja) ja Windavi (nüüd Ventspilsi) usklikku Klaipedasse, kus neid ristiti. Järgmisel aastal asutati e

816. Võsu, EKB koguduste ajalugu lk.38-41, Mitrohin, Baptizm lk.24-27.
817. Võsu, EKB koguduste ajalugu, lk.41; Mitrohin, Baptizm, lk.27.
818. I.H.Rushbrooke, Baptistid ajaloo viimase imeliku kolme aastasaja vältel, Teekäija, 1930, lk.265.
819. Võsu, EKB koguduste ajalugu, lk.62-76; Mitrohin, Baptizm, lk.28, 49-51.

esimene baptistikogudus Lõtimaal. Kuid ühtlasi sellega hakkasid vaenamised. Vangistati pikemaks ajaks tunnistajaid ja neid, kes oma elukorteri koosolekuteks andsid. J.G.Oncken, koos Klaipeda koguduse vanema P.Niemetziga, sõitis 1864.aastal Peterburi, et Lõtimaa vaenatute eest kosta. Neid olla viinud siseministeeriumi eestlasest baptist J.Schwan. Sellel kõigul oli tagajärgi: 1865.aastal keelati valitsuse poolt baptistide survamine. Vahepeal oli baptistide arv Lõtimaal üha suurenenud. "Eesti Postimees" teatas 1864.aastal, et sama aasta ülestõusmispühade ajal olla ligi 50 lõtlast ennast laskmud ristida ning lisas nördinult, et "se seggadus peab praegu alles,nagu pahha haigus,enam kasvama,kui kadduma...Ühvardap sega mõda seal suremat pahha teggevat, kui Saltsveti seggadussed Eestimaal"[820].

1876.aastal oli Lõtimaal juba 32 kogudust 2260 liikmega. Sajandi lõpuks oli liikmete arv tõusnud 6500-le ning Lõtis tõõtasid 46 kutselist kogudusevanemat. Töö arenes nii lõtlaste kui sakslaste seas. Viimastel oli Riias kogudus üle 200 liikmega. Sinna oli 1878.aastal asunud kogudusevanemaks Julius Herrmann.[821].

Esimene baptisti noortekhing asutati 1868.aastal Riias, umbes samal ajal ka Liepajas. Ühingud ühinesid ülegaalseks liiduks, mis tõõtas seesugusena kuni 1905.aastani. 1913. aastal oli üldse 31 noorte ühingut 1236 liikmega.[822].

Pühapäevakooli töö algas lõinud sajandi lõpul.

Riia baptistikogudustes leidus ka eestlasi. Nende keskel tõõtas kõsoleva sajandi alguse1 Juhan Piskar.[823].

Oma1 ajal oli lõtlaste kogudus ka Eesti alal Peterburi maakonnas Lugis. Kunagi oli sinna asunud hulk lõti asunikke - vennastekoguduse liikmeid, kes vene mõisnikelt olid mõned mõisad ostnud ning talusid asutanud. Nende keskele saadeti 1881.aasta sügisel Riia Suworovi uulitsa baptistikoguduse poolt evangelist J.Krungi, kelle kuulutuse tagajärjel vennaste koguduse liikmeid tuli põõsteteadvusele. Esimesed isikud ristiti 15.augustil 1882.aastal ning asutati 11-liikmeline kogudus. Kogudus kasvas jõudsasti, 1882.aastal valmis oma palvemaja.[824]. Sellega oli Lugi Baptisti kogudus kahekümnendatel-kolmekümnendatel aastatel vanim baptistikogudus Eestis. Kogudus kuulus Lõti Baptisti Liitu.

Riia Saksa Baptisti Koguduse vanem oli Julius Herrmann (1853-1915). Tema on seilo tähtis kui Pärnu Baptisti Koguduse asutaja ning esimene kogudusevanem seal. Herrmann sünnidis Ida-Preisimaal, sai põõsteelamuse 16-aastaselt ning ristiti seejärel. Ta õppis usuteadust Königsbergi Ülikoolis. Algul töötas J.Herrmann kogudusevanemana Königsbergis.

---

820. Kuramaalt, Baptisti uuliste seggadussed, Eesti Postimees,1864,28.okt.nr.44,lk.357-358.
821. Võsu, EKB koguduste ajalugu,lk.130-131;K.Smits,Zisn i dejatelnost baptistov v Latvii,Brateki Vestnik,1963, 1963,lk.79;Eesti Postimees,1876,nr.39,lk.234.
822. J.Kroulins,Lõti Baptisti Noorsoo Liit, Klukevade,1932 lk.16.
823. 50 aastat apostlite radadel,lk.130.
824. Janis Osis, Lugi Baptisti Koguduse ajalugu 1882-1937 /käsikiri/

1878.aastal asus Riiga Saksa Baptisti koguduse vanemaks. Siin töötas ta arvatavasti 1893.aastani, kuigi Venemaa Baptisti Uniooni statistikas on märgitud seal veel 1894.aastal. Pärast seda oli ta veel 22 aastat kogudusevanemaks Danzigis ja Königsbergis. Teda iseloomustatakse kui osavat organisaatorit, võimekat ja haaravat kõnelejat ning head kirjanikku.

Laialt tuntud Läti baptiste oli Aleksander Janis Frey (1863-1950), kes sai kuulsaks eelkõige raamatu "Mis, kus Jeesus elas" autorina. Ta sündis Leedumaal Läti piiri lähedal. J.Frey töötas varem kooliõpetajana, sai 18-aastaselt usklikuks ning asus siis jumalariigi töölе. Algul levitas ta vaimulikku kirjandust, siis hakkas ta ise seda kirjastama. Samaaegselt töötas ta kuulutajana. 1913.aastal reisis J. Frey Palestiinas, millise reisi kohta kirjutas oma tuntud raamatu. Esimese maailmasõja ajal viibis ta väljasaadetuna Siberis. Hiljem oli J.Frey Lätimaal baptisti vaimuliku seminari juhataja, Läti Baptisti Liidu esimees ja siis uuesti mees. Viimased 20 aastat enne surma oli voodihaige.[826]

c) Käesoleval ajal on võimatu kindlaks teha, kes oli Eesti esimesi baptiste. Juba XVI sajandil levitati Tallinnas usklikke ristimise õpetust. 1530-aastate lõpul oli siia asunud keegi apteeker-arst magister Martin Beck (Becker?), kes kontakti oli astunud alama rahvaga, neile jutlusi pidanud ning lasteristimise vastu kõnelnud. Ta tegevus likvideeriti enne, kui see õpetus oleks jõudnud levida, ning Beck saadeti 1542. aastal Tallinnast välja.[827]

Jätame kõrvale eelmistes peatükkides esitatud stiihilise ristimise juhtumid entusiastlikel ärkamisaegadel vennaste-kogudustes.

Esimeseks teadaolevaks usklike ristimisega ristitud eestlaseks jääb praegustel andmetel siiski L.Johannes Schwan, kes 1864.aastal ristiti Peterburis J.G.Onckeni poolt.

On teada, et Poolamaa baptismi alustaja Gottfried Alfi abikaasa oli Kuressaarest pärit olev eestlanna, kellega Alf Peterburis tutvus ja abiellus. G.Alf ristiti ise 1858.aastal, kuid ta abikaasa ristimise aeg on teadmata.[828]

Teame veel eestlasest piiblimüüjat Basti, kes 1873.aastal oli juba baptist. Hiljem töötas ta piiblimüüjana Samaaras (nüüdne Kuibõšev).[829]

A.N.Schiewe toob ette eestlase Anslami, kes 1876.aastal, olles sõdurina piirikaitses, sai ristitud Preisimaa koguduse-vanema Rensky poolt. Anslam oli veel 1911.aastal Peterburi Saksa Baptisti Koguduse liige, olles ise pime.[830]

---

825. 50 aastat apostlite radadel, lk.114-115 (K.Kaups); Schmidt, Andmeid Venemaa Baptisti Uniooni statistikast.
826. F.E.Huns, K postanovleniju nadgrobnogo pamjatnika doktoru bogusloviu bratu Aleksandru Freyu, Brateki Vestnik 1955, lk.58-61; H.Schmidt, Dr.J.A.Frey 75-aastane, Teekäija, 1939, lk.24-25.
827. Aleksander Hargus, Rahvus- ja sotsiaalvahekordade teravnemine Tallinnas XVI sajandi esimesel poolel, Vana Tallinn IV köide, Tallinn, 1939, lk.94.
828. Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album, lk.2 (A. Johannson); Võsu, EKB koguduste ajalugu, lk.70.

Narva esimestest baptistidest Villem Hanson oli ristitud samuti enne baptismi algust Eestis, nimelt 5.septembril 1880.aastal Peterburis J.Schiewe poolt.[831]

Kuid peale nende baptisti kirjandusest toodud isikute võime tõenäoliselt tunnistada Peterburi Saksa Baptisti Koguduse liikmeteks veel mitmeid meile tundmatuid isikuid. Nagu teada, alustas C.R.Jakobson oma ajakirjanikutegevust 1865.aasta oktoobris ajalehes "Eesti Postimees" sõnumiga Peterburi eesti baptistidest (27.okt.,1865,nr.43). Ta nimetab seal J.Schwani kõrval veel kedagi Peterburi rätsepat Plokust, keda tituleerib baptistide "peameheks".[832] Mõne aasta pärast (1869) astus baptistikogudusse isegi ta oma vend Eduard Magnus Jakobson. Hiljem, 1878.aastal avaldas C.R.Jakobson oma "Sakalas" vähemalt kolm korda "Peterburi baptistide" kuulutuse, nimelt et igal pühapäeval, algusega kell 12, ja reedel, algusega pool 8, peetakse Jekaterinovski kanalis majas Nr.114 krt.9 eestikeelseid palvetunnid.[833] Ju siis käisid seal koos eestlasist baptistid.

L.Johannes Schwan oli Rudolf Põldmäe andmeil Järvamaa talupoja Luige poeg, kuid ajakirjas "Dorpater Zeitschrift für Theologie und Kirche" kirjutab 1865.aastal keegi Saaremaa kirikuõpetaja (arvatavasti Kustjala õpetaja Theodor Heinrich Renatus Hesse), et Schwan on Pärnu-Jagupi kõstri poeg, olnud Järva-Jaanis kooliõpetaja ja siis õppinud maamõõtjaks.[834] Nagu mainisime, ristiti Schwan 1864.aastal Peterburis.Kuid juba enne seda oli Schwan asunud lapseristimise suhtes eitavale seisukohale. Ta oma sõnade kohaselt olla ristimine selgunud seitsme pika piibliuurimisaasta järel, sellega alustas ta ristimisküsimuse uurimist 1857.aastal.

Kui J.W.Jannsen avaldas 1863.aastal "Pärnu Postimehes" lainava teate Kuramaa baptistide liikumisest, siis J.Schwan saatis J.W.Jannsenile pika selgituskirja, kus näitas lasteristimise eksitust ning tõsiseliste ristimise tarvilikkust. Seda saadetist toimetaja muidugi ei avaldanud. Enne seda oli J.Schwanil kaua aega olnud "Perno Postimehe" kirjasaatja, ehdes Tallinnamaal, "kirjutas meile se aeg Perno mõnda õppetlikko, tõnovšõt kirja, mis selleaegse 'Perno Postimehe' taskus rahvale luggeda andsime", nagu kirjutas J.W.Jannsen. Mõni aeg hiljem läks Schwan Ingerimaale mõisarentnikuks, jõudes edasi Pärnu ajalehe kirjasaatjaks. Pärast renditud mõisa põlemist asunud ta uuesti oma endisesse maamõõtja ametisse.[835]

---

829. Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album lk.2 (A.Johannson).
830. A.R.Schiewe, Kuigi mitte esimene, siiski oma üks esimestest Eesti baptistidest, Teekäija, 1926,lk.21.
831. Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album, lk.117.
832. Jansen, C.R.Jakobsoni "Sakala",lk.66; Peterborgist, Baptisti seggadusseet,-"Eesti Postimees",1865,27.okt. nr.43,lk.363-364.
833. Kuulutused, Sakala, 1878 nr.5,10 ja 11.
834. Tuttar-Dahl, Ärkamise aeg, lk.34-35 (H.Tuttar); Rudolf Põldmäe, C.R.Jakobsoni kirjanduslikku tegevuse mõnest iõigust, Looming, 1962,lk.467 (Edasp.: Põldmäe, C.R. Jakobsoni kirjanduslikku tegevuse mõnest iõigust).
835. /J.W.Jannsen/, Perno maakonnast, Usu seggamissest. Eesti Postimees ehk Nädalaleht,1865,lk.330; Tuttar-Dahl, Ärkamise aeg,lk.37 (H.Tuttar).

J.Schwan läks 1865.aastal Põide kihelkonda Saare mõisa maad mõõtma. Ühtlasi hakkas ta oma korteriperemehe, vennastekoguduse liikme kutsel kuulutama Põide kiriku õpetaja Oscar Carlbloni (õpetaja oval 1859-1865) poolt suletud palvemajas. Ta jutlustas palvemajas mõni aeg igal laupäeval ja pühapäeval. Rahva osavõtt oli suur. Kirikuõpetaja kõrvu see vist ei kostnud. Nelipühi ajal kuulutas Schwan Valjala kihelkonnas Hagi palvemajas, mida ka kohalik kirikuõpetaja Bernhard Frank ei takistanud. Pärast nelipühi asus Schwan tööle Otimõisa Põide, kus teda jällegi ühte teise samuti suletud vennaste palvemajasse kõnelema kutsuti. Üks sealse vennastekoguduse tegelane pöördus siin Schwanile kõnelemisloa saamiseks kirikuõpetaja O.Carlbloni poole. See andis eitava vastuse, kui aga kuulis, et Valjala õpetaja B.Frank oli võõrast meest palvemajasse lasknud, tõstis protesti ülle Saaremaa. Hakati kuulama, mis mees see Venemaalt tulnud maamõõtja õieti on, ning kui selgus, et isegi baptist, siis esitas Jämaja kiriku õpetaja Ferdinand Magnus Masing maamarssalile soovi, et valeusuline maalt välja saadetaks. Kuid eht mõõtmisel olid parajasti maamarssali omad maad, siis J.Schwani väljasaatmine ei tulnud kõne alla. Kuna maamarssali maid oli mõõta veel Kustjala kihelkonnas, tuli maamõõtjal sinna asuda. Kiriku kantslist oli võõrausuliste tulekust ette hoiatatud, kuid see veel rohkem õhutas vennastekoguduse liikmeid võõrast jutlustajat oma palvemajadesse kutsuma. J.Schwan täitis kutsujate soovid. Ruumid olid alati ja kõikjal rahvast täis, paljud uudishimust aetuna, et näha ja kuulda valeprohvetit. Schwan ise tõendab, et tema evangelisatsioon olnud vaba igasugustest õpetusküsimustest, vaid ta kuulutanud üksnes lunastust Kristuses. Maamarssali maad said mõõdetud. Arahirmutatud mõisaomanik ei suvatsenud uusi tööülesandeid maamõõtjale J.Schwanile enam anda ning temal tuli 1865.aasta detsembris Saaremaalt lahkuda.[836]

Pärast seda asus J.Schwan oma elukohta Jasburgi ning Peterburi, kus töötas maamõõtjana, olles Peterburi Vaksa Baptisti Koguduse liige. Ta oli seitsmekümnendatel aastatel õnnistatud J. G. Onckeni poolt koguduse diakoniks. Kui 1880.aastal saadeti A.R.Schiewe sinna kogudusevanemaks, siis juba algusest peale algasid temal vastuolud J.Schwaniga. Schiewe süüdistas viimast laimamises, pealekaebamises, isegi mõistuse puudulikkuses ning ütles: "See mees on mulle palju kurja teinud". Ta lisas, et kuigi Schwan on kogudusest eemal olnud juba viis või kuus või koguni seitse aastat, peab ta enamat koguduseväneмaks, kuigi oli vaid diakon.[837] (Meenutagem siiski, et J.Schwan ristis Villem Hansoni 5.septembril 1880.a., se. Schiewe Peterburi tuleku aastal).

Andmete puudusel on võimatu mingit otsust teha J.Schwani ja A.R.Schiewe lahkhelide tõeliste põhjuste üle. Ühelt poolt

---

836. A.T./etermann/,Baptisti misjoni algamise lugu eestlaste seas. Ameerika Teekäija,1920,lk.85-88 (Edasp.: Tetermann, Baptistide misjoni algamise lugu eestlaste seas).
837. Schiewe, Mälestused minu 50 aastasest ametiajast,lk. 277; Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album,lk.117.

tunneme J.Schwani kuuskümnendatest - seitsmekümnendatest aastatest kui energilist usulevitajat ja usklike ristimise tõe eest seisjat. Osaliselt iseloomustab Joh.Schwani ühe harvast pärinev käsikiri. Seal loeme ühest eestlasest maamõõtjast-Baptistist, kes elas Venemaal ja keda kiusasid ümbruskonna venelased. Kord tulnud neist kolm meest ja hakanud ta maja katust lammutama. Mehed tõõtasid kuni lõunani. Siis läks perenaine meeste juurde ning kutsus neid väsitava töö järel lõunastama. Üks meestest seda kuuldes läks vandudes koju, kuid kaks meest tuli korduvate kutsete peale siiski sõõma. Pärast lõunat ronisid mehed uuesti katusele ning algasid nüüd lammutatud katust parandama.

Täiesti ootavalt suhtub Schwanisse aga Schiewe oma mälestustes. Kuid analoogiline vahekord tekkis A.R.Schiewel ka A.Heymanniga, kes E.Vesmesi väitel olla Peterburi Saksa Baptisti kogudusest välja heidetud sellepärast, et ta Schiewe õpetajakul ristis seovijaid.[838] A.Heymanni tunneme aga hilisemast elust ja tegevusest siiski mitte kui tülinorijat, vaid selle vastu, kui ülelüia vastutulelikku ja järeleandlikku inimest.

Mis nüüd puutub J.Schwanisse, siis tema kohta meie pärast 1880.aastat enam andmeid ei leia. Viimased teated on Schiewe mälestustes. Mis J.Schwanist hiljem sai ning kus oli tema vaimne kodu, kui see üldse kusagil oli, on teadmata.

J.Schwani tunneme veel kui kirjamikku ja tõlkijat. K. A.Hermanni kirjanduse ajaloo andmeil on L.J.Schwan kirjutanud raamatud "Misioni mõsilanel" (1873) ja "Metsalillekesed" (1875).[839] Viimane oli huvitava sündmusega jutukene ühest Prantsusmaa karistusasutusest, kus kinnipeetavate juures tarvitati usulist ja südamehoadust rõhutavat kasvatusviisi. Käegitakse ühest katoliku vaimulikust, kes tõsiselt usule tulles loobus oma ametist katoliku kirikus. Käsikirja vaatas läbi ja tegi seal parandusi C.R.Jakobson. Kuid Schwan ei olnud tehtud parandustega nõus, nagu ta 2.augusti 1872.a. kirjaga C.R.Jakobsonile teatas, et see olla "nõrgendanud usulist tendentsi" ning ta ei tahtvat midagi "jumalikust tõest loovutada".[840]

Tähtsaim L.J.Schwani kirjanduslik töö oli H.E.Beecher-Stowe romaani "Onu Tomi onnikese" lühendatud tõlge, mis ilmus pealkirja all "Evangeliline ehk üks ilus osa on minule saanud" (1870.aastal, 104 leheküljel, hind 20 kop. Tiraaž 2000 eks.)[841]. Sellegi raamatu käsikirja korrigeeris C.R. Jakobson, kes J.Schwani sõnade järgi "asusite Te ka halastamatult teose kallale, tõmmates maha selle, mis polnud Teie vaimu ja Teie mõõdupuu järgi kirjutatud". Tahetud ainult parandamist uude kirjaviisi, kuid C.R.Jakobsoni parandused kustutanud teose usulise tendentsi ning andnud sellele teravа

---

838. Vesmes, Arkmine eesti rahva keskel, lk.37.
839. Hermann, Eesti kirjanduse ajalugu, lk.517.
840. Põldmäe, C.R.Jakobsoni kirjaliku tegevuse mõnest iseärasest, lk.468.
841. Ingrid Loosme, 1860-1870-ndate aastate juturaamat, lk.85-86

poliitilise väärtingu. Tasuks C.R.Jakobsonile kahe teose korrigeerimise eest tegi J.Schwan C.R.Jakobsonile kaks pilti, nendest üks C.R.Jakobsoni "Rõõmulaulja" (1872) kaanepilt.[842]. Siin tutvume jälle J.Schwani uue huvialaga. "Evangeliine" ilmumisel leidis teos C.R.Jakobsoni poolt väga ülistava tutvustamise, mis tekitas hämmastust, kui ei teaks selle teose juures Jakobsoni enda käe.[843].

J.Schwanil oli C.R.Jakobsoniga kokkupuuteid veel Peterburis. Kirjavahetuses oli ta Jakobsoniga kuni 1872.aastani.Oma kirjades arvustas Schwan C.R.Jakobsoni sõnist tegevust ning soovitas sellele "Issanda kartuse" aluselt viia.[844].

1865.aastal olnud J.Schwanil valmis kirjatöö, mille olla kirjutanud "Luteri usu ja vennastekoguduse vastu". Sellele teosele ei jõtnud tõsel korda kirjastajat leida.[845].

J.Schwan kirjutab, et ta olla kirjutanud eesti keeles teose "Ristimise seadmisest, kõda peab ristima ja mil viisil see peab sündima", mis olla trükitud J.G.Onckeni kaudu Hamburgis 1000 eksemplaris. Ära tõtetulnud segaduste tõttu jõi valmis trükk trükikotta seisma ning hiljem pole keegi teadnud, mis keel see on ja kuhu raamat tuleks saata. Mõni aeg hiljem leidis J.Kargel need eksemplarid Hamburgis ning tõi nendest mõned saja Peterburi kraasa. See olla olnud enne 1877.aastat, sellega oleks see vist kõige vanem eestikeelne baptismi tutvustav teos.

Oma mälestustes kirjutab J.Schwan veel, et Saaremaal viibides saatnud ta Valjala kirikus orelil koguduse laulu.[846]. Nõnda sellega esimese eestlasest baptisti jutlustaja mitmekülgset andekust.

---

842. Põldmäe, C.R.Jakobsoni kirjandusliku tegevuse mõnest iõigust,lk.468-469.
843. C.R.J/akobson/,Uus raamat, Eesti Postimees, 1870, 11.aug. nr.32,lk.127-128.
844. Põldmäe, C.R.Jakobsoni kirjandusliku tegevuse mõnest iõigust,lk.470.
845. Peterburist, Baptisti seggatussest, Eesti Postimees, 1865,lk.364.
846. Tetermann, Baptisti misjoni algamise lugu eestlaste seas,lk.88,96.

2. Baptistikogudused Eestis

Esimeste baptistikoguduste asutamine Eestis oli põõret tekitav sündmus meie kodumaa usuelus. Kuid seda sündmust ei saa käsitleda mõne usumeho lihtsa tahte avaldusena. Et baptism Eestisse tuli, et see siia jõudis just antud ajal ning sellisel viisil, on mitme kokkusattuva teguri tulemus. Kõigepealt pidi siin leiduma neid põõste teadvust omandanuid, kes siira südamega tahtsid jälgida pühakirja nõudeid. See viis neid piibli uurimisele ning ilma piiblikäsiraamatuta ja õpetajatesta asusid need vähehäppinud mehed ja naised oma kõpl Jumala tahet piiblist otsima. Ning nad leidsid, nagu August Johannson kirjutab: "Ma tean, kui mitukümmend korda olema meie 58 läbi piiblit uurinud, nutnud ja põlvede peal palves võidelnud, kuni siin üks, seal teine selle rõõmsale otsusele jõudsime: 'Lapseristimine ei seisa piiblis, vaid on inimestest seatud komme, millel Jumala sõnaga kõigevähematki ühendust ei ole.'".[847]

Samaegselt sooduatasid tõe iseloomust kuulduseid, et on neid, kes sama tõe on juba enne leidnud ning ende juures teostanud. See on ristimise tõe levimisviis.

Et astuda uude ühiskonda, tuleb sidemed kõristada endisega. Oli küllalt luteri kiriku vaimulikke, kes püüdsid tõkkinud õratusliikumist kasutada kiriku huvides. Kuid nemad tahtsid õratusliikumisest ainult saada, kuid mitte anda. Nad ei mõistnud, et õrkamise hüvedo eest tuleb neil maksta, palju õra anda kiriku ja nende endi arvelt. Kuid need õrkamisliikumist pooldavad vaimulikud, veel rohkem selle nõstasod, ei tahtnud millestki loobuda, ei enda ega kiriku autoriteedist, eesõigustest, ajaloolistest traditsioonidest, seadusega antud õigustest ega muust, mis neid kõrgemale võhiklikust massist tõstaks. Nemad hoidsid krampliku kinni oma autoriteedist, õigustest ja eesõigustest, seda sõna võega ning võimu kasvabil, kuid võhiklikud hulgad jätsid seejärel nagunaha ja astusid oma teed.

Kiriku ja võimuorganite surve õratusliikumise levitajate vastu viis eurvatuid paratamatult otsima kujalt võimalikke avalduaviise. Siin seisis ainus põõsetes ühinemises baptistikogudusega, millele oli 1879.aastal antud seadusliku luba usutõõks, ning mis oli ainus silmapiiril olev legaliseeritud vabakirik oma kogudustega lähedases Peterburis ja Riias.

Tegeliku tõuke ühinemiseks baptismiga just antud ajal andis tollal kõrgpunkti jõudnud usuõratuslik liikumine, mis oma ekstaasidega kahjustas õratusliikumise nii kaugemat, veel rohkem aga entusiastlikku tiiba.

Nagu nägime, tekkis baptism Eestis kahes leskuses kahe ristija poolt. Eestimaal oli selleks Peterburi Saksa Baptisti Koguduse vanem A.R. Schiewe ning Pärnus Riia "Siioni" Saksa

---

847. A.Johannson. Juubeli aasta Eesti Baptisti Ühenduses,lk.13

Baptisti Koguduse vanem J.Herrmann. Lõuna-Eesti baptistikogudused on seevastu enamikus moodustatud endistest prii-kogudustest, millede le omal ajal aluse panid Peterburi prii-kogudusest tulnud evangelistid.

Vaatlust alustame kogudustega, mille aluse panid A.R. Schiewe. Käsitleme esmakogudust Haapsalus ja teisi läänemaa kogudusi, Hiiumaa kogudusi vaatleme eraldi. Seejärel siirdume koguduste vaatlusele maakondade viisi koguduste asutamise järjekorras, kuid mõnda kogudust seome kogudusega, mille tõttu ta on tekkinud. Püüame võimaluse piires koguduse tegevust jaotada ajajärkudesse: 1884-1894.a., 1895-1899.a., 1900.-1905.a. ja 1906-1914.a., mis osaliselt on õigustatud välissündmustega.

a) L Ä Ä N E M A A

Haapsalu Baptisti Kogudus

Nagu mainisime, said Haapsalu usklikud esimesi teateid Peterburis asuvast baptisti kogudusest Haapsalus suvitava pealinna perekonna teenijalt. Vaenamiste suurenemisel, kui A. Johannson ja M.Krabi olid jälle pikemat aega vangis olnud, otsustati saata saadikud sidemeid sõlmima seaduslikul alusel tegutseva usurahvaga. Omalt poolt seati kirjalikult üles mõned punktid, mis pidid ühinemise aluseks olema. Saadikuteks valiti Mihkel Krabi, August Johannson ja Karl Hõõvel. Viimased kaks oskasid saksa keelt ning mõnel määral ka vene keelt. Haapsalu majaomaniku Hans Hõõvli poeg Karl oli mõni aeg tõõtanud Peterburis kingsepana, A.Johannson oli aga sündinud Peterburis ja seal ka saksa koolis käinud. Peterburi sõideti 1883.aasta augusti lõpul või septembri alguses. Läbisõidul saadi Tallinnas kuulda, et seal olla viibinud keegi Peterburis vast ristitud vend. Võeti selle venna aadress ning esimene kõik pealinnas oli tema juurde. Ta viis saadikud saksa baptistikoguduse koosolekule, kus A.R.Schiewe kõneles. Läbirääkimistel viimasega aga selgus, et sinna kogudusse neid ei võeta, sest eestlaste piserdamisega ristimist ei tunnistatud piibellikuks. Eestimaa mehed olid hämmastunud, kui neile seda piibli põhjal selgeks tehti, ning ei teadnud, mis otte võtta, sest polnud usutav, et need 150 usklikku, kes seni olid endid lasknud ristida, nõustuvad uuesti ristimisega, mida A.R.Schiewe nõudis.

Saksa baptistikoguduse jumalateenistus oli jätnud Eestimaa vendadele erineva mulje. A.Johannson tunnistas hiljem: "Kui ma nende jumalateenistust olin kuulnud ja näinud, ütlesin ma iseendale: 'Jah, tõnu Jumala! Nüüd ma olen leidnud, mis mu hing igatses. Siin on minu kogudus ja minu kodu, siia tahan ma jääda'".[848] Seevastu tunderikaste jumalateenistustega harjunud Mihkel Krabi aga ütles, et seda südamlikku elu, mis

---

848. Tetermann, Teekäija sõnadsine, lk.1.

nemad tundsid ja taga nõudsid, ei leidnud nemad sealt saksa laste koosolekust.[849] Lahkuti siiski kavatsusega esitada kogus A.R.Schiewe nõuded vendadele ning kutsuda ta siis Eestisse ristima ning kogudust osutama. Käidi veel ühe pealinna eestlasest advokaadi juures, kes koostas saadikutele palvekirja, millega toetuti mõõrusele, mis lubas ristitud usklikel asutada kogudusi ning pidada vaimulikke koosolekuid. Palvekiri esitati Eestimaa kubermerile ning viimane andis loa vaimulikeks koosolekuteks. Küüd olid mõneks ajaks vaenamised lõppenud.[850]

Nagu teame, oli 1883.aastal eriti levinud ja usklikke häiranud Härmuslike usuelamuste tuhin, mis ühvardas hävitada Arkamisliikumise saavutusi. Oli tarvis teha kindel piir usuelus lubatud ja lubamatu vahel. Noor 19-aastane August Johannson, kes seni ise oli kaasa läinud usklikkonna entusiastliku tiivaga, leidis nüüd, et ülemõõrane tunnete ühutamine ei ole usuliikumisele kasulik ning astus ühel koosolekul 1883.aasta lõpul selle vastu välja. Tekkinud õgeda mõtete lahkumineku järel lausus ta kindlalt: "Tehke mis tahate, mina astun teie hulgast välja ja lähen Peterburi Saksa Baptisti Kogudusse". Julge otsus leidis poolehoidu. Järgmise aasta alguses saadeti A.R.Schiewele kutse tulla Haapsallu ning ristida soovijaid ja asutada Eestisse baptistikogudus.[851]

A.R.Schiewe saabus 11/23. veebruaril 1884.aastal Haapsallu. Samaks ajaks oli Hans Hõõvli majja, kus seekord kohalik usklikrahvas koos käis, kogunenud suur hulk inimesi linnast ja maakonnast. Kohkesti oli tulnud usklikke Kidalast. Algas koosolek, milles tuli esile külalisjutlustaja enne nägemata usupalangu nähtusi. Seevastu A.R.Schiewe saksakeelest tõlgitud jutlus tundus os le tundeusu otsijaile liiga kirikhõrralik. Koosoleku lõppedes algas teises toas kogudusse astujate vastuvõtmine. Esimesena astus uude kogudusse August Johannson, siis Karl Hõõvel. Seekord võeti vastu 14 inimest, enamik neist Haapsalust, üks vend oli Vormsist, teine Tallinnast ja üks Aunasalust. Ristimine toimus järgmise päeva, s.o.12/24.veebruari õhtul (pärast südaööd) Ängru jões. Külma oli 15° alla nulli. (R järgi). Samal päeva õhtul ristiti veel 15 inimest. Ristimisõnad ütles A.R.Schiewe mõlemal korral eesti keeles. Seekord, õhtul, oli kallas täis uudishimulikke pealtvaatajaid. Haapsallu oli asutatud esimene baptistikogudus Eestis, mis jäi tegutsema Peterburi Saksa Koguduse jaoskonnana. Esialgu kuulus kogudusse 29 liiget. Suur enamik kohalikke usklikke seekord kogudusega ei ühinenud. Samuti Kidala usklikud ei astunud sinna.[852]

---

849. Vesmes, Arkamine eesti rahva keskel,lk.18.
850. Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album,lk.6-8.(A.Johannson); Vesmes,Arkamine eesti rahva keskel,lk.18 (Spuhl, Haapsalu Baptisti Koguduse vanem,lk.60-61.
851. Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album,lk.91 (A.Johannson); Spuhl, Haapsalu Baptisti Koguduse vanem,lk.61. Vesmes, Arkamine eesti rahva keskel,lk.19.
852. Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album lk.9-10 (A.Johannson),18-19 (A.R.Schiewe); Schiewe,Mõõstusi minu 50 aastasest ametiajast,lk.289-290; Haapsalu Baptisti Koguduse ajaloolik ülevaade, Teekäija 1924,lk.122.

Usklikult ristitute koguduse asutamisele järgnes sellele teadlik vastutöötamine. Vaimulikud, aadel ja politseivõimud astusid üksmeelselt uue koguduse vastu võitlema. Ajalehed "Virulane", "Eesti Postimees", "Revaler Beobachter", avaldasid pilkeilmelisi kirjutisi ristimise toimingust. Rõõmukõlalaseid usuelamusi taotlev usklikkond, olles solvunud A.R. Schiewe poolt nende kohta öeldud küredatest sõnadest, asus vastasleeri.

Uue koguduse vanemaks jäi A.R.Schiewe. Kohapealseks juhiks määras A.R.Schiewe Jüri Zeisigi, August Johannson jäi reisijutlustajaks. Aasta pärast vahetasid nad oma ametid ning noor A.Johannson sai Haapsalu koguduse juhatajaks.[852]. A.Johannson esines siis Venemaa Baptisti Unioonni aruandes kui üks Peterburi Sakса Baptisti koguduse jutlustajaid. Tema ametisse õnnistamine diakoniks toimus Haapsalus A.R.Schiewe poolt vast 26.juunil 1888.aastal. Nüüdsest peale hakkas A.Johannson ristima. Seni oli seda A.R.Schiewe teinud.[854]. Johannson loobus ajalikust tööst ning andis oma tööjõu täielikult misjoni teenistusse. Tema maksti koguduse poolt palka 25 rubla aastas. Peale selle sai ta Saksamaalt toetust.[855].

Üksvahe oli küsimuse all A.Johannsoni üleviimine Tallinna koguduse vanemaks ja J.Hansmanni sealt Haapsallu toomine. 1885.aasta septembris ja järgnevatel kuudel nõnne Hansmanni tõesti Haapsalus töötamas. Kuid see vahetus kestis vist lühemat aega. Veel asendas A.Johannsoni 1893.aastal Jaan Koplik, kui Johannson lõpetale aasta õppis Hamburgis baptisti seminaris.[856].

Kogudus käis alguses koos Rõõvli majas. Kuid varsti jäid seesed ruumid üha kasvavale hulgale väikseks nii nüüd üüriti kooselekuteks J.Zeisigi majas kaks ruumikamat tuba. Ka needki ruumid jäid peagi väikseks ning koguduse1 tuli hakata mõtlema oma palvemaja ehitusele.

Vähehliikmeline Peterburi Saksa Baptisti Kogudus ei kasutanud A.R.Schiewe tervet tööjõudu. Nüüd avanes temale uus laialaulatuslik ja paljutõotav tööpõld ning Schiewe andus tervest südamega Eestimaa tööle. Juba sama 1884.aasta aprilli lõpus viibis ta uuesti Haapsalus ning ristis 30.aprillil (v. k.j.) linna all meres Neegrahul 30 inimest. Koguduses oli nüüd 65 liiget. Seekord toimus ristimisel ohtlik juhtum, mis isegi"Eesti Postimehes" hämmastust tekitas ning seal põhjendatud ettehaite välja kutsus. Ristimise järel olla Haapsalu loots oma purjekaga ristimisest tagasipöördujatele merel peale sõitnud, ise hüüdes: "Ich will Euch in den Grund bohren". Seejuures sai tõsiselt vigastada üks vanem Vormsi õde.[857]. Suvel tuli A.R.Schiewe koos oma perega küünaks

---

853. Jüri Tseisig, lk.188; Spuhl, Haapsalu Baptisti Koguduse vanem,lk.61.
854. Haapsalu Baptisti Koguduse ajalooline ülevaade,lk.123.
855. Eesti Baptisti koguduse ajalooline album,lk.12 (A.Johannson).
856. Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokollid Nr.20,21.september 1885.a., nr.21, 23.septembril 1885.a., nr.23, 16.november 1885.a. ja 82, 1.august 1893.a.
857. Eesti Baptisti koguduste ajalooline album,lk.11-12 (A.Johannson), M.M.Haapsalust,"Baptistlasteks ehk ristijateks", Eesti Postimees, 1884,nr.20; Spuhl, Haapsalu Baptisti Koguduse vanem,lk.61; A.R.Schiewe,Teine misjonireis Eestimaale /käsikiri/ (Edasp.:Schiewe,Teine misjonireis Eestimaale).

nÄdalaks Haapsallu, et siin puhata. Kuid puhkuseks polnud palju aega, sest iga pÄev olid koosolekud kuni hilisÕhtuni. Ta pidas ka erikoosolekuid saksa keeles. Sellel suvel ristis Schiewe Haapsalus umbes 200 inimest, kes olid enamikus pÄrit Hiiumaalt, Vormsist ja Noarootsist. Ka edaspidi tuli Schiewe tihti Eestisse, "iga kahe kuni kolme kuu tagant kolmeks nÄdalaks", nagu ta ise kirjutab ning sidn tÕendavad Haapsalu koguduse protokolliraamatu sissekanded.[858].

Koguduse tÖÖpiirkonnad pidevalt laienesid. Tekkisid tÖÖkohad Hiiumaale, Vormsi, Noarootsi (Sutleppa), kuhu hiljem asutati elujÕulised kogudused.

Laulukooriga tehti algust juba 1884.aasta suvel, seda Schiewe abikaasa ja tÜtre abiga. TÕsisemalt vÕeti see aga kÄsile A.Tetermanni poolt, mÕnedel andmetel 1886.aastal, kuid ulatuslikumalt igatahes 1889-1890.aastatel, kui A.Tetermann Haapsalus elas ning noljahÄlse laulukoori organiseeris. Oma Üritusele leidis ta koguduseliikmete poolt tugevat vastutÖÖtamist, sest koguduses esines prii kogudus likke vasteid koorilaulu suhtes. A.Johannson oli aga laulukoori poolt ning laulukoor asutati. PÜhapÄevakoolist vÕeti vanemad lapsed laulukoori tooks ning koor saavutas hea taseme, korraldati isegi lauluÕhtuid.

PÜhapÄevakooli asutas dr.Friedrich Wilhelm Baedeker (koos Ed.N.Jakobsoniga), kui ta 1887.aasta augustis Haapsalus viibis. Esimeses laste tunnis oli Ülle 100 lapse. Ükskahe korraldas seal lastetÖÖd J.G.Kergel oma korduvatel viibimistel Haapsalus. Sellest peale tÖÖtas pÜhapÄevakool pidevalt, kuigi 1894. aastal oli raskusi tÖÖtegijate puudumisel.[859].

Haapsalu kogudus jÄi kaua aega teiste kodumaa baptistitÖÖde keskuseks, emakoguduseks. Siin peeti esimesed Ülemaalised kokkutulekud, mida Õigusega vÕime nimetada baptisti konverentsideks. Esimene neist peeti 1886.aasta 23.juunil juba Haapsalu umes vastvalminud palvemajas. Ka jÄrgmisi konverentse peeti Haapsalus.[860].

---

857. Eesti Baptisti koguduste ajalooline album,lk.11-12 (A.Johannson),N.N.Haapsalust,"Baptistlasteks ehk ristijateks", Eesti Postimees,1884,nr.20; Spuhl, Haapsalu Baptisti Koguduse vanem,lk.61; A.N.Schiewe,Teine misjonireis Eestimaale /kÄsikiri/,(Edasp.:Schiewe,Teine misjonireis Eestimaale).

858. Eesti Baptisti koguduste ajalooline album, lk.12 (A.Johannson),Schiewe,MÄlestused minu 50 aastasest ametiajast,lk.3,115

859. 50 aastat apostlite radadel,lk29;Haapsalu Baptisti Koguduse ajalooline Ülevaade,lk.124;Andres Tetermanni luuletused ja autobiograafia,New-York,1927,lk.10 (Edasp.:Andres Tetermanni luuletused);Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat, Protokollid: Nr.84,10.jaan.1894.a. ja 85,6.veebruaril 1894.a. PÜhapÄevakooliÕpetajate konverents,TeekÄija 1910,lk.12 (Edasp.:PÜhapÄevakooliÕpetajate konverents 1909.a.).

860. 50 aastat apostlite radadel,lk.19; Haapsalu Baptisti Koguduse ajalooline Ülevaade,lk.123.

Vastamata suurtele õnnistustele ning koguduse jõudsale kasvule, kõisid Haapsalu kogudusest üle mitmed sisemised murelained. Siin oli lahkvaateid õpetuskõsimustes, samuti oeines mõne koguduseliikme juures usuliste ülirõõmu taotlemine. Kardetavaim neist oli täieliku pühitsuse õpetuse sissetung, mis oli haaranud mõnda kuulutajat venda, kes seda õpetust levitasid. Vastuolu läks nii suureks, et kogudus pidi oma koosolekuruumid Jüri Zeisigi majas maha jätma ning uuesti Hõõvli majja asuma.

Täieliku pühitsuse õpetuse ülesvõtjaks oli Koarootsi (Sutlepa) rätsep Andrus Talbak. Oma õpetuse levitamise pärast kutsutati ta 21.septembril 1885.aastal koguduse nimekirjast. Sellele vaatamata jätkas ta oma tegevust koguduseliikmete seas, korraldas neile leivamurdmisi ja palvekoosolekuid, milledest paljud koguduse liikmed osa võtsid, eelkõige Sutlepa jaoskonnast. See tegevus külvas koguduse lahkmeelt ja laisu, öeldi, et koguduses pole muud kui "liha" ning hoiduti kõrvale koguduse koosolekutest. Talbaki poolehoidjad kõrvaldati kogudusest 1885.a. ja 1886.aastal, osalt nende omal soovil, kokku umbes 15 liiget. A.Talbak tõõtas pärast Haapsalu kogudusest lahkumist veel laiemalt ning jutlustas Tallinnas baptistide ja priilaste seas, samuti Kehras, Raasikul, Harvas ja Peterburis. Ta levitas veel jalgade pesemise õpetust ning lõpuks tunnustas enese "tõevaimuks" 861.

Talbaki vaimust saadi siiski jagu ning olukord lahenes, enamik täieliku pühitsuse taotlejaist nägi oma eksitust ning paljud tulid tagasi koguduse juba 1886.aastal. Kuid veel edaspidi kummitas see õpetus korduvalt baptisti tõõd Eestis. Koguduse koosolekuid peeti jällo Zeisigi majas.

Veel tungis kogudusse 1889.aastal vaba pühaõhtusõõmaja õpetus. Leiti õige olevat pidada Issanda õhtusõõmaaega võljaspool kogudust olevate usklikult ristitud inimestega. Seda pooldasid mitmed koguduseliikmed ning tegelikult murdsid leiba koos priilastega.

Kuid need polnud ainsad kibedused, mida kogudus oma esimese kümne aasta jooksul pidi maitsma. Kogudusse tungis vastastiku meelt ja õigest elust kõrvalõõnekut, mille tõttu mõnigi nimekas vend või õde pidi kogudusest lahkuma, kas ajutiselt või jäävalt.

Kõigi nende raskuste peale vaatamata oli mitmeid õnnistusrikkaid aastaid. Suur tõusuaasta oli muidugi 1884.aasta, kui baptismiga ühinesid Eestis usklike ristimise kaudu üle 250 inimese. Järgmisel aastal arutati juba oma palvemaja ehitamist. See valmis eriti H.Teero ainelisel toetusel. H.Teerel puudus siis veel pääste teadvus, kuid ta abikaasa ja lapsed olid päästetud. Palvemaja õnnistati 22.mail 1886.aastal.[862]

---

861. Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album,lk.13 (A.Johannson);Schiewe,Mõlestused minu 50aastasest ametiajast,lk.82; Grabbi,Erkamise ajalugu,lk40,42;Busch,Rõõla Erkamise ajalugu,lk.79-80;Haapsalu Baptisti Koguduse protokollirraamat. Protokollid Nr.20,21.sept.1885.a.,nr.22,2.nov.1885.a., nr.28,1.märts.1886.a.,nr.29.1.apr.1886.a. ja nr.30.1.mai 1886.a.

862. Eesti Baptisti Koguduste ajaloolik album,lk.13-14,(A.Johannson); Spuhl, Haapsalu Baptisti Koguduse vanem, lk.61.

1888.aasta oli samuti sündmusterikkaline. Haapsalus peeti kaks konverentsi ning oli A.Johanssoni õnnistamine. Sellel aastal said paljud pöördeteadvuse ja ühinesid kogudusega. Kahe aasta pärast, s.o.1890.aastal olid Haapsalus jõlle soojad ärkamisajad. A.R.Schiewe oli mõrtsi algul sinna sõitnud, et pidada nõljanädalast piiblikursust. Juba esimesest üldkoosolekust peale oli palvemaja rahvast tungil täis, nii et kõik ei mahtunud sinna. Kohe algasid usuletulekud. Nii kestis see kogu nõli ja pool nädalat. Igal õhtul oli Eratuskoosolek ning alati leidus patukahetsejaid ja pöördeteadvusele jõudjaid. Koguduse laulukooris oli põhapõevakoolist tulnud noori tütarlapsi, kellel seni oli puudunud pöördeteadvus. Nüüd omandasid kõik selle. Ärkamiste tagajärjel ühines kogudusega üle 50 inimese, kuid pöördekogemust saanute arv oli üle kahekorra suurem. Samuti olid kursuste ajal igal põeval enne ja pärast lõunat koos piibli juures 18 venda, kes uurisid piiblit ja tegid homiiletilisi harjutusi.[863] Juba 1891.aastal, samuti mõrtsikuus, oli Haapsalu kogudusel jõlle rõõmuaeg. Eratuskoosolekud kestsid kaks nädalat ning jõlle leidsid kümned inimesed pöördeteadvuse, teiste seas ka mainitud H.Teore.[864]

A.Johanneson oli aastaid soovinud Jumala riigi tõe eesotsas, mis oli temale andnud kogemusi. Kuid sügavama piiblitundmise omandamiseks läks ta A.R.Schiewe soovitusel Hamburgi Baptisti Usuteaduse Seminari kõrgemale aastaks õppima. Tema asemel valiti asendajaks Jaan Koplik.[865]

Järgmisel aastal, s.o. 20.veebruaril 1894.a., teatas A.R. Schiewe Haapsalu kogudusele, et ta on otsustanud kestimaa tõõst tagasi tõmbuda ja kogudustele iseseisev tegutsemisvõimalus anda. Põhjusena tõi ta ette: 1. et ta ei valda eesti keelt, 2. ta elab oemal kogudusest ja 3. kogudused on tegelikult juba iseseisvad. Kuid ametlikult riigivalitsuse ees jõõks ta esialgu veel Eesti koguduste vanemaks. Iseseisva Haapsalu Baptisti Koguduse vanemaks valiti 6.augustil 1894.aastal A. Johanneson, kes tolleks ajaks oli Hamburgist naasnud Haapsallu.[866] Järgmisel aastal sai A.R.Schiewe teate, et ta peab Venemaalt lahkuma. Nii kustus Haapsalu kogudus oma asutaja ja tiemkarjase.[867]

Tähtis sündmus koguduse elus oli sellel ajajõrgul Riidala priikoguduse ühinemine baptistidega. Selle ühituse teostamiseks oli suuri teeneid August Johannsonil ning Haapsalu Baptisti Kogudusel. Ühinemise konverents peeti 2.augustil 1897. aastal Haapsalus, tegelik ühinemine otsustati nõupidamisel 1.detsembril 1897.aastal A.Johannsoni korteris. Nüüd Riidala Baptisti kogudus kuulus esialgu Haapsalu Baptisti Koguduse alla jaoskonnana.[868]

---

863. Schiewe, Mõtteid minu 50 aastasest ametiajast, lk.101-102; Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album, lk.14.
864. Schiewe, Mõtteid minu 50 aastasest ametiajast, lk.115-116.
865. Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokoll nr. 81, 1.augustist 1893.a.
866. Sealsamas, Protokollid nr.86, 20.veebr.1894.a. ja nr. 87, 6.aug. 1894.
867. Sealsamas, Protokoll nr.96, 15.aprillil 1898.a.
868. Sealsamas, Protokollid nr.117, 2.august 1895.a., nr.114, 14.sept.1897.a. ja nr.117, 6.jaanuar, 1898.a.

Haapsalu koguduses töötas 1897.aastal asutatud pühapäevakool, kuna A.Petermanni poolt alustatud lulukoor oli vahepeal oma tegevuse lõpetanud. Pühapäevakooli juhatas Karl Mathiesen. Siin oli 1894.aastaks töö alla läinud ning laste arv oli vähenenk jõudnud. Isegi koguduseliikmete lapsed ei käinud pühapäevakoolis, nii et K.Mathiesen soovitas vanematel sundida oma lapsi vitsahirmuga kooli tulema. K.Mathiesen loobus lastetöösst, seda töödjuhtimist tegema J.Viitag ning pikapeale töö hoogustus. 1899.aastal oli pühapäevakoolis kaks klassi kahe õpetajaga. Laste arv oli 30. Hiljem astus lastetöösse ka A.Johannson.[869]

1896.aastal alustati organiseeritud hoolekandetööd ning moodustati vaestehoolekande kassa, milleks nüüdsest peale järjekindlalt korjandusi korraldati.[870]

Jõulisemad koguduse tööpõllud olid Sutlepa ja Vormsi jaoskond. Sutlepas oli 1894.aasta lõpuks 32 liiget ning Vormsis samal ajal 21 liiget.[871]

Ka sellel ajajärgul olid mitmed sisemised lahkhelid, vastuolud üksikute liikmete vahel ning mõne liikme pühitsemata elu tõsiseks mureks kogudusele. Kogudusevanem A.Johannson ja mõnigi teine pidid kogudusetundides korduvalt nentima koguduse madalat usuelu.[872]

Hende raskuste peale vaatamata võis kogudus elada läbi ilusaid õnnistusehetki, millal paljud tulid pöördumisele ning mitmed astusid kogudusse. Soojemad ärkamisajad olid kogudusse 1894., 1896. ja 1898.aasta.[873] Rohkem sai ristitud 1894.aastal, nimelt 22 inimest.

Haapsalu Baptisti Koguduse liikmete arv (koos koguduse jaoskondade liikmetega) oli XIX sajandi lõpuaastatel järgmine: 1897.aasta - 141 liiget
1894. " - 163 "
1895. " - 157 "
1896. " - 160 "
1897. " - 267 "
1898. " - 165 "
1899. " - 165 "

Suuremad kahanemised liikmete arvus 1898. ja 1899.aastal olid tingitud Kõdala koguduse iseseisvaks saamisega. Haapsalu kogudusel oli 1899.aastal jälle kaks jaoskonda (Sutlepa ja Vormsi).[874]

Uus ajajärk algas koguduse elus 1900.aastal. Sellel aastal asutati Eesti Baptisti Koguduste Ühendus, mis hakkas korraldama ülemaalist tööd. Tõsi, juba Pärnu konverentsil 6-7.juunil 1897.aastal moodustati ühendav organ "Eestimaa

---

869. Haapsalu, Protokollid nr.84,10.jaan.1894.a., nr.85. 6.veebr.1894.a. nr.100, 9.dets.1895.a. nr.129, 28. nov.1899.a. nr.130,27.dets.1899.a. ja nr.138,21.jaan. 1901.
870. Haapsalu Protokoll nr.107, 15.detsember 1896.a.
871. " " " 94, 7.jaan.1895.a.
872. " Protokollid nr.88,20.august 1894.a. nr.100, 9.dets.1895.a. nr.106,20.okt.1896.a.nr.118.8.jaan. 1898.a. ja nr.125,20.apr.1899.a.
873. Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album, lk.14.
874. Haapsalu Baptisti Koguduste ajaloolikkeeibamyrikkide protokolliraamat. Protokollid nr.94, 7.jaan.1895.a., nr.101,6.jaan.1896.a., nr.117, 6.jaan.1898.a. ja nr.131,16.jaan.1900.a.

Ühendus", mis siiski omavaheliseks jäi ning veel ametlikku sanktsiooni ei omanud.[875]

Haapsalu Baptisti Koguduses on mõrgata suuremat tegevust. Pühapäevakooli kauaaegne hoolas õpetaja sõgavusuline Maria Sarnak suri 1900.aastal ning tema kohustusi lastetöös hakkas täitma A.Johannson. Lapsi oli sellel aastal koolis 45, sellega kasv eelmise aastaga võrreldes 15 lapse võrra.[876]

Vahepeal soikunud laulukoor tõusis 1902.aastal uuesti ellu, tänu energilisele Aleksander Reinsilo, kes asus seda juhatama. Kriiti oli laulukoori tegevusel õitseaeg 1903. - 1905.aastatel. Seejärel lahkus laulujuht Sinalepa valda. Esialgu käis ta veel sealt Haapsalus laulukoori juhatamas, kuid laulukoori endist elu enam ei olnud.[877]. Koguduse heelpillikoor asutati 1903.aastal Karl Velsmanni juhatusel.[878]. Noortetöö algas 1902.aastal. Siis asutati uskkondadevaheline "Kristlik Noortemeeste Selts". Alguses oli tegevus hoogne ja hästi noori, kui seltsi juhatas Gustav Väljas. Aegapidi aga kuivas tegevus kokku, iseäranis siis, kui Gustav Väljas sõitis 1903.aastal välismaale jutlustajate seminari ning ägaramad liikmed mujale asusid. Mõni aeg hiljem lõpetas selts oma tegevuse.[879].

Sutlepa jaoskond sai 1903.aastal iseseisvaks koguduseks. Koos sellega lahkus ka Vormsi jaoskond, mis nüüd sai Sutlepa koguduse jaoskonnaks. Sutlepa ja Vormsi jaoskonna lahkumisega kaotas Haapsalu kogudus 94 liiget.[880].

Tollal oli kogudusel mitmeid raskusi, tähtsaimaks neist kujunes kogudusevanema palga küsimus. Teatavasti sai ta osa oma tasust Saksamaalt. Kuid 1903.aasta alguses tekkis oht, et Saksamaa misjoniasutus lõpetab toetuse maksmise. See oli seda kurvem, et kogudus ei jõudnud oma osagi koguduseväneamale õigel ajal ja korralikult tasuda, kuigi koguduses oli mitmeid jõukaid liikmeid. Seepärast paluti veel sama 1903.a. juunis välismaa toetust suurendada. 50 rublast 100 rublani aastas. A.Johannsoni palga küsimus oli 1904.aasta juunis arutusel Ridala konverentsil, kus Haapsalu kogudusele esindajad lubasid kindlustada koguduseväneamale 170 rubla aastas ning paluti Saksamaalt Bergmanni Abiraha Komiteelt täiendusaks 80 rubla aastas.[881].

---

875. Sealsamas, Protokoll nr.120,26.apr.1898.a.
876. " " " 139,21.jaan.1901.a.; Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album, lk.15.
877. Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album,lk.16; Busch, Ridala Erkamise ajalugu,lk.62; Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokoll nr.158,16.jaan.1908.a.
878. Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album,lk.16.
879. Haapsalu Baptisti Noorsoo Seltsi andmed E.B.K-S.Ühisuse 10.a.juubeli albumile /käsikiri/; Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokoll nr.151,27.juuli 1907.a.
880. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanne 1903.aasta kohta; Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album,lk.14.
881. Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat Protokollid nr.38,24.aug.1897.a.,nr.147,11.jaan.1903.a.,nr.150.24. juuni 1903.a. ja nr.156, 15.juuni 1904.a.

Koguduse vanema rahamured mõjutasid tagasiside korras koguduse usuelu ebasoodsalt, mis oli märgata liikmete käigus. Kui 1900.aastal langes liikmete arv 3 võrra, siis 1901.aastal puhkenud ärkamine tõi ristimisele 13 inimest ning koguduseliikmete arv tõusis aasta lõpuks 179-ni. Veel suurem ärkamine oli 1902.aastal, millal ristiti 35 inimest. Kuid väljalangemine oli ka suur, kogudus kasvas aasta jooksul vaid 17 liikme võrra ning koguduses oli 1902.aasta lõpuks 196 liiget. Ent nüüd järgnesid põuaaastad. 1903.aastal ristiti veel 4 inimest, 1904. aastal ristimist ei olnud ning 1905.aastal ristiti 1 inimene. Lahkusid Sutlepa ja Vormsi liikmed ning 1905.aasta lõpuks jäi Haapsalu kogudusse 100 liiget.[882]

Pärast 1905.aasta revolutsiooni ja usuvabaduse manifesti tuli vabakirikute tegevusse tõhendav kergendus, mis võimaldas kogudustele vabamat evangelisatsiooni ning eeldas, ühenduses sellega, päästetute arvu suurenemist. Haapsalu Baptisti Koguduses ne esialgu seda aga ei märka. Koguduse vanema majanduslik kitsikus ning mõned muud, osaliselt selgitamata asjaolud, panid aluse koguduse vanema ja koguduse nõukogu vahelistele vastuoludele. Ärenes sügav kriisiolukord, mis viis A.Johannsoni lahkumisele koguduse vanema kohalt. Saksamaa abirahade maksmine lõpetati Johannsonile 1906.aastal. Et elatist teenida, astus Johannson Venemaa Baptisti Unioni pühapäevakoolide inspektori kohale ning temal tuli nüüd pikemaid reise teha mitmes Venemaa osas, mille tõttu ta tihti viibis eemal kogudusest. Loomulikult ei pooldanud seda koguduseliikmed, kes tahtsid koguduse vanemat ikka endi keskel näha. Rahulolematust koguduseliikmete, eriti nõukogu poolt, ositas Johannson 1906.aasta juuli alguses ametist lahkumise avalduse, mille nõukogu ka vastu võttis. Teade armastatud koguduse vanema lahkumisest tekitas liikmete keskel ärevust. Koguti liikmete nimesid ühiskirjale, kus nõuti nõukogult selgitust lahkhelide põhjustest, soovitati vanad asjad unustada ning koguduse vanemaga ära leppida, et tema oma kohale edasi jääks. Kirjale oli alla kirjutanud 54 liiget, s.o. üle poolte koguduse liikmetest. See kiri loeti koguduse tunnis 10. juulil 1906.aastal ette. Sellele vastamata tehti nõukogu poolt ettepanek uue koguduse vanema valimiseks. Arareisimise tõttu puudus A.Johannson sellest koguduse tunnist. Järgmises koguduse tunnis 2. augustil teatas A.Johannson, et ta on nõus koguduse teenistuses edasi jääma, kui tõstetakse tema tasu selle võrra, mis Saksamaalt saamata või võetakse temale asetäitja ajaks, millal ta reisil on. Sellega kogudus ei nõustunud ning A.Johannson lahkus koguduse vanema kohalt.[883]

Koguduse vanema asetäitjaks valiti 10.septembril J.Muggur Tartust. Kuid tema ei jäänud kauaks Haapsalu koguduse ettevõtma: 6.jaanuaril 1907.aastal saati uueks koguduse vanema kandidaadiks Jüri Kaups, kes ka 11.veebruaril sellele kohale valiti. J.

---

882. Eesti Baptisti Kogudus te aastaaruanded 1900-1905.aastate kohta; Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album, lk.14.
883. Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokollid nr.166, 10. juuli 1906.a. ja nr.167. 2.august 1906.a.

Kaupsile lubas kogudus aastapalgaks 144 rubla, peale selle kiriku kojamehe töö eest 1 rubla 25 kopikat kuus, seega kokku 159 rubla aastas (A.Johannson oli soovinud 310 rubla aastas). 13.mail tõsteti J.Kaupsi kogudusevanema palgaose 200 rublale aastas.[884]

Läbielatud sündmused olid kogudusele rasheks katsumuseks. Liikmeskond oli kaheks läinud. Aastakümnete eest olnud arusaamatused üksikute liikmete vahel kerkisid uuesti päevakorrale. Hing juures ilmus lepitamata meel ning kogudus kaotas mõnegi liikme. 1908.aasta juunis käisid Ühenduse juhtivad vennad A.Tetermann, [illegible].Koring ja T.Laas Haapsalus, et Ühendada "lahkuseisvat kogudust". Nagu nad teatasid, olla see ka korda läinud.[885]

Nendel aastatel jäi väikseks ristimiste arv: 1907.aastal ristiti 2, 1908.aastal 4 isikut ning 1909.aastal puudusid ristimised. Kogudus oli 1905.aastat kuni 1909.aastaks kasvanud 10 liikme võrra (1909.aasta lõpus oli 110 liiget).[886]

Nendel aegadel suurendati palvemaja. See kavatsus tekkis juba 1906.aastal, millal uue palvemaja ehituskõludeks korraldati kolmandal ülestõusmispühal kontsert, mis peale aimelise tulu tõi väikese ärkamise.[887] Alguses kavatseti ehitada uue palvemaja paremasse kohta, lähemale keskkinnale, kuid suurte ehituskülude tõttu piirduti endise palvemaja laiendamisega, mida teostati 1909.aasta sügisel.

J.Kaups esitas 1908.aasta suvel tütarlaste seltsi asutamise mõtte, kuid selts asutati alles 1912.aastal pärast suuremaid ärkamisi. Kuid kahjuks tõstas seegi 10-liikmeline tütarlaste koondis ühes aasta, nagu ka 1910.aastal asutatud noorte meeste selts.[888] Koguduses tõstas ka "Laulukoori Selts", mille protokollid on säilinud 1905.aasta lõpust kuni 1910.aasta maini. Töötas ka pühapäevakool A.Johanssoni juhatusel. 1905. aastal oli laste arvu kõrgtase - 78 last. Hiljem laste arv langes paiguti poole peale ning kooli lõppedes 1914.aastal oli seal 35 last.[889]

Pärast vaimseid põdemisaegu puhkes 1910.aastal suurem elevus. Koumid olid rahvast täis ning paljud tulid pöördumisele. Kogudusse võeti ristimise läbi 15 inimest. Ärkamise kordus 1912.aastal, millal ristiti 22 inimest ning sellle aasta lõpuks oli liikmeid koguduses 143. See oli kõrgeim liikmete arv kauaks ajaks, mida ületati alles 1922.aastal. Vahepeal oli olnud sõelumise aegu ning samuti sõja ja revolutsiooni mõjusid,

---

884. Sealsamas, Protokollid nr.168,10.sept.1906, nr.169, 6.jaan. 1907.a.nr.170, 11.veebr.1907.a. ja nr.171, 13.mai 1907.a.
885. Sealsamas, Protokoll nr.178, 29.juuni 1908.a.
886. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1905-1909. aastate kohta.
887. Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokoll nr. 164, 20.märts 1906.a.; A.Johannson,Vaimulik kontsert Haapsalus, TeekÄija,1906,nr.5,lk.5.
888. Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokoll nr. 179, 27.juuli 1908.a.; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded, 1910-1913.aastate kohta.
889. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1904-1914. aastate kohta.

mis koguduse tegevust olid halvenud ning liikmete arvu alla viinud. Laulu- ja mängukoorid lõpetasid oma tegevuse 1913. aastal. Samal aastal likvideeriti koguduse ainus 1910.aastal asutatud jaoskond.[890].

Koguduses oli tekkinud tugev opositsioon kogudusevanema J. Kaupsi vastu, mis viis koguduseva nema nahahõõletamisele. Koguduses oli elavneid entusiastlik veel, mis rõhutas vaimu tegevuse tähtsust. Seda nõudis eriti 1912.aastal kogudusse võetud endine Kõdala koguduse liige G.Spuhl. Sama aasta kirkamiste ajal kõnelnud üks õde võõraid keeli. Kainevaateline J.Kaups seda ei pooldanud ning peatas õe võõrkeele. See põhjendas mõnda koguduseliiget, kes süüdistanud koguduseva nemat vaimu surutamises. Samuti liikusid koguduses, eriti kirkamisaegadel mõned väljast tulnud tundeelamusi taotlevad kuulutajad, kes ka kõnetooli kasutasid, nende seas J.Malm. Nende osinemist ei pidanud J. Kaups tarvilikuks. Mõned koguduseliikmed aga nurisesid, et Kaups tarvitab vahest liiga rahvalikke või labaseid ütlusi oma kõnedes. Kõigi nende süüdistuste arutamiseks tuldi 26.jaanuaril 1914.aastal koguduse tundi, mis toimus A.Tetermanni osavõtul. Viimane pidas samuti J.Kaupsi Haapsalu koguduseva nema kohale liiga nõrgaks. Salajasel hääletamisel oli J.Kaupsi poolt 81 häält, vastu 65 ja erapooletuid 11. Sellega oli Haapsalu Baptisti Kogudus jällegi ilma koguduseva nemata. Järgmises koguduse tunnis 9.veebruaril otsustati A.Johannsen tagasi kutsuda koguduseva nemaks, seda 63 häälega, kuna 27 häält olid vastu ning 12 erapooletut. Nõhtavasti aitas J.Kaupsi kukutamisele kaasa peale entusiasmi pooldajate veel tugev A.Johannsoni toetajate hulk.

Koguduseva nema asetäitjaks valiti Jaan Koplik, kes sellel kohal püsis kuni 1920.aastani, s.o. kuni A.Johannsoni tuleku ni 1914.aasta lõpuks oli koguduses 137 liiget.[891].

1914.aastal algas Esimene maailmasõda. Mõne aja pärast alustasid võimud kitsendustega. 1916.-1917.aastatel suleti palvemajad. Ka Haapsalu palvemaja seisis lukustatult kasutamata. Koosolekuid peeti saal, kus mõnel pool veel keeldu ei olnud, ja suvel vähemate hulkadega metsas. Vahest peeti Issanda surma mälestamisi Karl Mathiesseni maja hoovipoolses toas. Mobilisatsioonide, kirsõitmiste, surma ja kogudusest lahkumise tõttu oli koguduse liikmete arv 1917.aasta lõpuks langenud 111-le. Ristimisi ajavahemikul 1914-1917 aastani oli ainult üks (1917.aastal). [892].

Sutlepa Baptisti kogudus

Kogudus asutati 1903.aastal. Enne seda oli see olnud Haapsalu Baptisti Koguduse jaoskond. Usutöö algas Sutlepas kaunis varakult, Noarootsi kirkamise ajal. Kui T.H.Torénile anti õigus vabalt kuulutada kõikides, siis omandasid paljud Sutlepas põhjste-

---

890. Seaisamas, Aastaaruanded 1912-1922.aastate kohta.
891. Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokollid nr.207, 26.jaan.1914.a. ja nr. 208, 9.veebr.1914.a.; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1914.-1920. aastate kohta.
892. P.Mathiesen, Kiri Eb.U.L.ajalookomiteele 1936.a.; Eesti Baptisti Koguduse Ühenduse aastaaruanne 1917.aasta kohta.

teadvuse. Omavahelised lõssanda surma mälestamised algasid juba 1877.aastal Usklike ristimise tõde selgus päästetuile hiljem, ning kui A.R.Schiewe 1884.aastal Haapsalus ristis, oli ristitute seas ka Sutlepa inimesi. Haapsalu Baptisti Koguduse asutamise päeval 25.veebruaril 1884.aasta (ukj) valiti koguduse diakoniks Sutlepast pärit olev Juhan Markus. Sama aasta 22.juulil kõis Schiewe Sutlepas kohapealset tööd korraldamas. Lõssanda Ühtsusõõmaja jagajaks määrati sinna Gustav Engbusk.[893].

Mõne aja pärast algasid Sutlepas suured raskused, mida tekitas eespool mainitud Andrus Talbak, kes levitas usklike seas täieliku pühitsuse õpetust. A.Talbak heideti 21.septembril 1888. aastal Haapsalu kogudusest välja, kuid Sutlepa liikmed valisid ta 1886.aastal endale Lõssanda surma mälestamise jagajaks. Need segadused ei lõppenud niipea, vaid kestsid aastaid. Alles 1892. aasta algul otsisid Sutlepa liikmed tihedamat ühendust Haapsalu kogudusega ning soovisid, et kogudus määraks neile kindla isiku, kes leiba murraks. A.Johannson käis 1892.aasta oktoobris kohapeal ning testas Haapsalus, et Sutlepas on alanud õnnistusajad. A.Talbaki ajal lahkunuist on osa kogudusse tagasi tulnud ning on loota, et kõik eemal seisjad uuesti kogudusse astuvad. Nõndime, et A.Talbak ise palus ennast 1910.aasta juulis Haapsalu kogudusse tagasi võtta. Et ta Sutlepas elas, soovitati temal sinna kogudusse astuda.[894].

Sutlepa töö sai kindlama aluse, kui sinna jaoskonna juhatajaks valiti Kristjan Engbusk, kes 21.septembril 1897.aastal A.Johannsoni poolt ristiti. Ta kinnitati 1898.aastal valitsuse poolt jutlustajaks.[895].

Sutlepa töö sai iseseisva koguduse õigused 1903.aastal. Koguduse vanemaks valiti Kristjan Engbusk. Vormsi jaoskond, mis seni kuulus Haapsalu koguduse alla, ühendati nüüd Sutlepa kogudusega ja jäi selle jaoskonnaks. Vormsis oli tollal 60 liiget, nii et ühendatud koguduses oli 1903.aasta alguseks 95 liiget. 1905.aastal muudeti Vormsi jaoskond iseseisvaks koguduseks. Samal aastal loodi Sutlepa koguduse uus jaoskond Risva põhja-Vanakülas. 1905.aasta lõpuks oli koguduses kokku 62 liiget. Sellel aastal oli koguduse teiseks jutlustajaks H.Brus.[896].

Pühapäevakool töötas Sutlepas juba 1883.aastast, kuid kuulus luteri kiriku alla. Kogudus asutas oma pühapäevakooli 1904. aastal 66 lapsega. Klassijuhatajate seas oli ka koguduse mittekuuluvaid isikuid. Päriem asutati pühapäevakoole mitmesse külasse, nii oli neid 1910.aastal kokku neli 106 lapsega. Alates 1912.aastast aastaaruannetes pühapäevakooli ei esine.[897].

Koguduse palvemaja oli ehitatud 1900.aastal, kuid see jäi töö suurenemisel väikseks. Siis alustati 1904.aastal uue suurema palvemaja ehitamist. Kuna väiksel kogudusel ei olnud selleks raha, siis pöörduti abisaamiseks mitmele poole, nii kodukui välismaal. Abi tuli ning veel sama aasta sügisel õnnistati palvemaja.[898].

---

893. Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album,lk.121-122; Haapsalu Baptisti Koguduse protokolli-raamat. Protokoll nr.2, 13.veebr.1884.a.,nr.8,15.juuli 1884.a. ja nr.13, 23.dets. 1884.a.

894. Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokoll nr. 64 24.veebr.1892.a.,nr.174,18.okt.1892.a. ja nr.190,25. juuli 1910.a.

895. Samalsamas, Protokoll nr.124,6.jaan.1899.a.; 50 aastat apostlite radadel,lk.132 (K.Kaups).

896. Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album,lk.122; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1903-1905.aastate

Suurem usuline liikumine oli 1912.aastal, millal paljud, eriti noored, pöörstetud said. Koosolekud olid siis rahvarikkad, rumalid ei mahutanud kokkutulnuid. Sellel aastal ristiti kogudusse 11 inimest ning aasta lõpuks oli koguduses 95 liiget. Ka järgmisel aastal edenes töö. Kuigi Sutlepas ristiti siis üks inimene, ühinesid kogudusega mõva paljud enne ristitud, nii et koguduse liikmete arv jõudis 1913.aasta lõpuks 118-ni. Samal aastal avati Mõva Suuremõisas uus koguduse jaoskond, kuhu kuulus umbes 20 liiget. Esimese maailmasõja algusajaks, 1914.a.lõpuks, oli Sutlepa Baptisti Koguduses 112 liiget.[899].

Vormsi Baptisti Kogudus

Kogudus sai iseseisvaks 1905.aastal. Algusest oli see olnud Haapsalu Baptisti Koguduse jaoskond, siis 1903. kuni 1904. aastani Sutlepa Baptisti Koguduse jaoskond.

Ristimise tõde oli selgunud Vormsi usklikele 1883.aastal. Samal aastal toimetas Hiiumaal Krahi saal esimesi ristimisi. Kui teade tuli, et A.R.Schiewe ristib 1884.aasta veebruaris Haapsalus, siis tuli sinna ja sai ristitud 12/24. veebruaril 1884.aastal esimeste seas Herm Suling. Järgmistel ristimistel ristiti Pauline Tamba ja Ano Tamba ning siis Liisa Suling. Suurem ristimine oli 30.aprillil, millal ristiti 10 Vormsi elanikku. 1884.aastal ristiti veel 10 vormsi last.24.juunil, 24.augustil ja 29.oktoobril. Aasta lõpuks oli kogudusse 24 liiget, nendest 9 venda ja 15 õde. Ühtlasi asutati Vormsi Haapsalu Baptisti Koguduse jaoskond, kuhu 15 juulil valiti diakoniks 30.aprillil ristitud Mats Rõnberg (sünd.17.veebr. 1852.a.)[900].

Vaimulikke koosolekuid hakati pidama Rälby külas palvemajas ja Sviby külas eestlasest koguduseliikme Johan Proosi (sünd. 27.mail 1843.a.) talus. Kuigi Johan Proos ei mõistnud rootsi keelt, kujunes temast töö algusajadel aktiivsem kohalik usutegelane.[901].

Kui 1885.a.,1886.aastatel tulid usklike sekka segadused seoses A.Talbaki õpetusega, siis Vormsi kogudus sai sellest hoitud. 20.veebruaril 1886.aastal anti Mats Rõnbergile õigus pidada Vormsis lõsanda surma mõõtmisi.[902]. Samal kuul käis Vormsis Stockholmist tulnud jutlustaja Staling koosolekuid pidamas. Seal laulis ta kitarri saatel. Seesugust muusikarii sta

---

896. kohta; A.Sõndeva, 50.aasta juubeliks A.B.U.Ü. Liidule /käsikiri/ (Edasp.: Sõndeva,50.a. Juubeliks).
897. Pühapäevakooliõpetajate konverents 1909.a. lk.19; Eesti Baptisti Ühenduse nõukogu protokollid. Protokoll 28. 29.mail 1910.aasta; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1904.-1913.aasta kohta.
898. Eesti Baptisti Koguduse ajalooline album,lk.123-124; Sõndeva, 50.a.Juubeliks.
899. H.Tuttar, Ühenduse aastakoosolek, Teekäija 1912,lk.232. (Edasp.:Tuttar, Ühenduse aastakoosolek 1912); H.Tuttar, Hiiumaa Harju koguduse armastusõhtuseg,Teekäija, 1913.a.lk.234 (Edasp.:Tuttar,Hiiumaa Harju kog.armastusõhtuseg); Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1912-1914.aastate kohta.
900. Vormsi vallaarhiiv,Fond A.seeria V nr.5/väljakirjutusi/; Haapsalu Bapt.Koguduse protokolliraamat.Protokoll nr.2,15. juulil 1884.a.
901. Dahl, Ajaloolisi andmeid Vormsi Baptisti Kogudusest.

ega seesugust muusikat polnud Vormsi rahvas enne nähnud ega kuulnud, sellepärast oli rahva vaimustus suur ning rahvas tõusis pinkidele, et paremini näha. Üldiselt polnud Vormsis muusikariistu, esimese muusikariistana (akord-tsitri) tõi Vormsisse 1903.aastal Ameerikast koguduseliige Hans Pil.[903].

Vahepeal oli olnud kavatsus panna Mats Rünberg Vormsi kinnitatud jutlustajaks. Kuid enne, kui kavatsus teostus, uppus M.Rünberg 1888. või 1889.aastal. Pärast seda määrati kohapealseks tööjuhiks Johan Proos, kes kõnelus tõlgi kaudu. Hiljem seati juhiks Karl Dik.

Noortsimaalt saadeti 1889.aastal Kestisse P.Larsson, kes asus Haapsallu elama, kuid käis Vormsis jutlustamas. Et teda kui välismaalast kogukonnale kuuluvasse Rälby palvemajasse jutlustama ei lastud, kõneles ta talumajades. Haapsalu Baptisti Kogudus esitas teda 11.detsembril 1889.aastal kuberneri-le kinnitamiseks kui baptisti jutlustaja Vormsis, kuid ta jäeti kinnitamata. P.Laursson lahkus Kestist samal aastal enne jõulusid.[904].

Valitsuse surveavaldused oli baptistidele tuegnud 1891.aastal, mende seas ka Vormsis. Siis keelati neil kõnelemast palvemajas ning pidada talukoosolekuid. Mõne aja pärast kitsendused kadusid ning baptistidele anti jälle Rälby palvemaja kasutamiseks. Vormsi töö baptistide seas kennatas aga edasi peamiselt mõrga kohapealse juhtimise tõttu. Kuigi oli valitud Issanda surma mälestamise korraldajaks Karl Dik, murdsid vennad lõba korda mööda, sest ei tunnustanud juhi autoriteeti. Issanda surma mälestamisele lasti usupõlves ristimatuid ning üldiselt valitsesid koguduses priikoguduslikud kallakud (Vormsi rootsi prii-koguduses oli lahtine leivamurdmine). Et Vormsi baptistidel puudus kinnitatud jutlustaja, siis 1895.aastal suleti neile jälle Rälby palvemaja kõnetool.

Haapsalu Baptisti Kogudus ei suutnud oma Vormsi jaoskonna töid edustada, seda keelabarjääri ja halbade ühenduste tõttu. Kogudus soovitas Vormsis iseseisev kogudus asutada, kuid see ei teostunud, kuna Vormsis polnud sobivat kandidaati kogudusvanema kohale. 22.mail 1895.aastal valiti kohalikuks tööjuhiks Lars Rünberg, kes töötas seal 7 aastat; temagi ei olnud võimeline usutöid Vormsis tõstma. Kaasa käis aitamas Peterburi Saksa Baptisti Koguduse vanema abi Oskar S.Signeul, kes 1895.aastal esmakordselt suvitas Rälbys. Ta käis hiljem tihti veel Vormsis. Võimud tõkistasid edaspidigi usutöid, nii oli

---

902. Seaisamas; Haapsalu Baptisti Koguduse protokollid. Protokoll nr.27,20.veebr.1886.a. ja nr.25, 15.veebr.1886.a.
903. Dahl, Ajaloolisi andmeid Vormsi Baptisti Kogudusest.
904. Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat, Protokoll nr.43,11.dets.1889.a.; Dahl, Ajaloolisi andmeid Vormsi Baptisti Kogudusest.

palvemaja 1896.aastal jõlle 9 nõdalat suletud, seda ikka kinnitamata koguduseõvanema puudumise tõttu. Samal ajal jõttis kuberner korduvalt vastamata palvekirjadele, mis taotlesid Lars Rõõnbergi kinnitamist koguduseõvanemaks.[905] Sajandivahetusel võttis Vormsi tõõ oma hooldamisele Sutlepa jaoskonna juhataja Kristjan Engbusk, kes oli 1893.aastal kinnitud.

Uus õnnetus tabas Vormsi usklikke 1901.aasta neljapühi paiku, millal pihme sõõtas Rõlby palvemaja. Põõsta suudeti õksnes poolpõlenud palke. Samal aastal alustati uue palvemaja ehitamist. Ehitust toetasid Vormsi talunikud, usklikud ja uskmatud, ehitusmaterjali, tõõjõu ja rahaga. Raha tuli ka Rootsi ja Ameerika baptistidelt, parun W.von Uxkõll andis 150 rubla. Uus palvemaja valmis 1902.aasta jõuluks.[906]

1902.aastal valiti Lars Rõõnbergi asemele jaoskonna juhatajaks Lars Pilmann, kes hiljem oli Kristjan Engbuski abi, kui Vormsi jaoskond Sutlepa koguduse alla kuulus. Sutlepaga ühendusse jõi Vormsi jaoskond ainult kaheks aastaks, sest 1905.aastal moodustati iseseisev Vormsi Baptisti Kogudus. Liikmeid oli siis 47. Kindel koguduseõvanem puudus, sest Lars Pilman ei olnud sellaks kinnitatud. Ühenduse Keila konverentsil kaebas Johan Proos, et "meie oleme talvest saadik /s.o pärast Sutlepa koguduse alt vabanemist/ ilma õpetajata. Priilased lugesid meil, aga nõõd trahviti meid selle pärast". Konverents võis aga soovitada Vormsi kogudusel saata toetuspalve Rootsi või Ameerikasse.[907]

Nõõd lõlitus O.Õ.Signeul uuesti Vormsi koguduse hooldamisse. Ta muretses Ameerikast toetust Rõlby palvemaja haaks. O.Õ.Signeul juhatas Vormsi kogudustunde 1906.aasta veebruaris, juunis ja septembris ning 1908.aasta juunist. Teistel aegadel juhtas koguduõtunde Lars Pilman ning 13.juulist 1908.aastast alates Hans Õkerman, seda kuni 11.märtsini 1910. aastani, millal kirjutati viimane protokoll sellesse protokolliraamatusse. Ametlikult valiti Hans Õkermann raugastunud Lars Pilmani asemele koguduõvanemaks 1913.aastal. Nuid tollal ei kuulunud Vormsi kogudus enam Õesti Baptisti Koguduste Ühendusse. Viimane aastaaruanne oli Vormsist saadetud 1908.aasta kohta ning Ühenduse aruannetes 1909.aasta kohta on Vormsi kohal märge: "Ühines Rootsi sõa Baptisti Õniseniga". Tollal oli koguduses 52 liiget. Elavust oli koguduse tõõs märgata 1906.aastal, millal O.Õ.Signeul viibis kauemat aega Vormsis. Sellel aastal ristiti 10 inimest.[908]

Iseseisvuse saamisest peale võõõnesid Vormsi baptistidel sidemed mandri baptistidega. A.Johannson kirjutab sellõ kohta 1911.aastal: "Ainult väike hulgake on Vormsis piibellikult ristitud inimesi, kelle praegune seisukord Õesti Bap-

---

905. Ehhl, Ajalooline andmeid Vormsi Baptisti Kogudusest; Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat.Protokollid nr.61,25.mai 1891.a.,nr.95,12.mõrts1895.a.,nr.i/n 14.mai 1895.a. nr.97,22.mai 1895.a. ja nr.104,27.juuli 1896.a.

906. Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat.Protokollid: nr.141,21.juuli 1901.a.; Eesti Baptisti Koguduste ajalooline album,lk.124-126; Ehhl,Ajalooline andmeid Vormsi Baptisti Kogudusest.

907. Ehhl, Ajalooline andmeid Vormsi Baptisti Kogudusest; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanne 1905.a. kohta; Eesti Baptisti Ühenduse nõukogu protokollid.Pro-

tisti Ühisusega mitte just kõigeparemas korras ei ole. Osalt on nende kidura "tervise" põhjused rahvuslikust vahepidamisest ehk jõlle juhatajate tubliduse puudusest otsida".909.

Vormsis tegutses põhapõevakool, samuti juba 1884.-1889. aastate vahel tegevust alustanud laulukoor, mida sajandivahetusel juhatas Sviby kooliõpetaja Johan Lindström, ei kuulunud kumbki otseselt baptisti tõõalasse, vaid seisid usukondade vahelisel pinnal.910.

Eesti baptismi üheks tuntumaks tegelaseks oli omal ajal August Johannson. Eriti suur tähtsus oli temal Haapsalu Baptisti Koguduses, mille tõõs ta seisis üle 23 aasta.

August Johannson sündis 19.veebruaril 1864.aastal Peterburis, kuhu ta isa oli Tallinnast välja rännanud. Pärast isa surma 1876. aastal jäi lesk oma koos pojaga veel mõneks ajaks Peterburi, kust siis Eestisse tagasi tuli ning Kidalasse Mõisavalda elama asus. Seal abiellus ta Parila koolionetajaga. Riigi pealinnas oli noor August kõinud mõni aeg Aleksandrinimelises koolis, kus oli omandanud vene ja saksa keele oskuse. Eestis sattus noormees varakult joomasõprade kilda, kus temast aastate poolest vanem Mihkel Krabi talle "usutavaks mentoriks" oli. Pärast seda, kui Mihkel Krabi oli omandanud põõstetoadvuse, sai ta samuti Johannsonile teejuhiks põõstekogemuse juurde. See oli 1880.aastal ning sellest peale sai 16-aastane noormees ise teistele põõstevõimaluste kuulutajaks. August Johannson oli ka nende seas, kes esimestena 13/25.septembril 1882.aastal Kidala kiriku lähedal põõsastikus omavahelist Issanda surma mõõlestamist pidasid ning sellepärast luteri kirikust välja heideti. Ta oli ka ühes nendega, kes siis esimestena hea südametunnistuse nõudmise ristimises andsid, seda küll pealevalamisristimisega. Veel oli ta koos nendega, kes oma põõsterõõmu avaldasid suure entusiasmiga, hüüates ja hüpates. Ühes Mihkel Krabi ja Karl Hõõvliga käis ta 1883.aasta septembris Peterburis A.R. Schieweilt abi ja kogudusse võtmist otsimas.

A.Johannson oli lõpuks see, kes põõstetutte hulka tunginud segaste õpetuste ning korralagedaste eemaldamiseks kutsus 1884.aastal A.R.Schieve Eestisse usklikke allakastmisega ristima ning korda looma. A.Johannson oli jõlle esimeste seas, keda 24.veebruaril Haapsalus Ungru jões nõustekohaselt ristiti.

A.Johannson valiti kohe Haapsalu koguduse asutamise põeval 25.veebruaril uue koguduse "kuulutajaks". Pärast aastast õppimist (1893-1894) Hamburgi Baptisti Õsuteaduse Seminaris valiti ta 6.augustil 1894.a. iseseisvaks saanud Haapsalu Baptisti Koguduse vanemaks. Selle koha peale jäi ta osialgu 1906.aasta augustini.

---

907. tokoll Keila konverentsist 8.juunil 1905.aastal.
908. Vormsi Baptisti Koguduse protokollirraamat; Dahl, Ajaloolisi andmeid Vormsi Baptisti Kogudusest; Eesti Baptisti Ühenduse aastaaruanded 1905-1909.aastate kohta.
909. Eesti Baptisti ajaloolik album, lk.28-29.
910. Dahl, Ajaloolisi andmeid Vormsi Baptisti kogudusest.

A.Johannson oli 1906.aastal asunud Venemaa Baptisti Unioo-ni teenistusse pühapäevakoolide inspektorina ning temal tuli reisida Venemaal Unioo-ni kuuluvates saksa rahvusest baptistide kogudustes pühapäevakoolitöid korraldamas. Sealt lahkus A.Johannson tervislikstel põhjusil aasta kolme pärast ning valiti 1909.aastal Rummu-Valkla Baptisti Koguduse teiseks koguduse vanemaks, kus ta töötas aasta ümber. 24. juunil 1911.aastal valiti ta Tallinna Allika Baptisti Koguduse vanemaks. Kuid ta tervis halvenes üha ning ta lahkus 1.jaanuarist 1918.aastal Allika koguduse teenistusest. Oma viimased elumaastad oli ta veelkord Haapsalu koguduse vanemaks. Siit lahkus A.Johannson 9.aprillil 1921.aastal igavesse kodusse.[911].

Algaastatel, kui Haapsalu Baptisti Kogudusel oli suunav mõju kogu Eestimaa baptismile, oli A.Johannson tegelikult siinse baptismi juht või õigemini peajuhi A.R.Schiewe kohapealne volinik. Eesti Baptisti Kogudus-te Ühenduse moodustamisel kuulus A.Johannson selle eestseisuse koosseisu, olles 1906.-1908.aastatel eestseisuse esimees. Sealjuures oli ta alates 1908.aastast Ühenduse paganamisjoni ja pühapäevakooli komitee liige. 1914.aastal tõmbus A.Johannson tervise halvenemise tõttu üldtööst tagasi, kuid veel 1919.aastal asutati tema algatusel "Eesti Baptisti Kirjanduse Selts", mille eestseisuse esimeheks ta valiti. Sinna jäi ta veid selleks aastaks.[912]. Samal 1919.aastal asus ta ajakirja "Teekäija" vastutavaks toimetajaks ning on selleks 1919. aasta number 5/6 alates kuni 1921.aasta number 3-ni, s.o. kuni oma surmani.[913].

Asudes kahekümneaastase noormehena kogudustöös juhtivale kohale, omandas ta soliidsemat üldharidust ikka ega uzutseduslikku ettevalmistust ning olles seejuures väheste elukogemustega, suutis A.Johannson usurahva koondist Haapsalus juhtida siiski läbi mitmete karide. Silmapaistvat edu juhtimisoskuses lisas temale lühiajaline õppimine Hamburgi seminaris. See ilmutab tema loomupäraseid omadusi ning sõnakuulelikkust vaimu juhtimisele.

Väheldane ja mitteõigeaegselt makstud töötasu ning sellest tingitud igapäevase leiva mure, seejuures usklikkonna lõplikult murdumata iseloomel ja puudulik ohvrimeelsus üheskoguduseliikmete seas ebisevate pattudega said koguduse vanemale korduvate kannatuste põhjuseks, mis mõnikord tingisid ta juures ebaseovitava käitumise ning väljenduste valimatuse. Kuid kõik seda lepitas ta väsimatu, andunud ja puhtasüdamelise töö Jumala põllumaal.

---

911. Spuhl, Haapsalu Baptisti Koguduse vanem, lk.53-64; Tallinna Allika Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokollid 24.juuni 1911.a., 31.juuli 1911.a. ja 1. jaan.1918.a.
912. Eesti Baptisti Kogudus-te Ühenduse aastaaruandes 1901-1920.aastate kohta.
913. Anti , Eesti Ajakirjandus 1866-1939.

Nimetamisväärne tegelane Haapsalu Baptisti Kogudusse oli Jüri Zeisig (Tseisig). Ta oli sündinud 1.jaanuaril 1850.aastal (v.k.j.) Noarootsis Paslepa vallas Suure Ara külas. Ta vanemad Aado ja Ehkrsti olid põlluharijad, millist ametit ka poeg Jüri kuni 1879.aastani pidas. Sellel aastal asus ta Haapsallu, ehitas sinna väikese maja ja hakkas veorimeheametit pidama.

Pääste tõotadvuse omandas Jüri Zeisig pärast suures ahastuses ja patuvalus palvetamist, mis kestis 1874.aasta 28. aprilli õhtust kuni 1.mai hommikuni kella 10-ni (u.k.j.). Pärast seda tõusis ta ülos tõeliekus pääste tõotadvuses ning asus samal päeval tunnistama oma Päästet. Järgnesid õnnistuserikkad tunnistamisajad Lõõnemaal ja Tallinnas. Ta kuulutussõna oli igal pool läbilõõv ning inimesi tuli pöördumisele.

J.Zeisig ristiti Haapsalus esimese ristimise ajal 24. veebruaril 1884.aastal Järgmisel päeval valiti ta uue koguduse "kuulutajaks", seda koos A.Johannsoniga. Ametid jaotati nii, et A.Johannson hakkas evangeliseerima rändjutlustajana, kuna J.Zeisig jäi koguduse peale, olles sellega esimene baptisti kogudusevahem Aestis. Kuna J.Zeisigil sobis rohkem reisida kui kogudust kasvatada ning A.Johansonil oli nõrga tervise tõttu reisimine raskem, siis vahetasid nad aasta pärast oma ülesanded. J.Zeisigile määrati 15.juulil 1884.aastal Saksamaa toetuse arvel aastatasuna 200 rubla.[914]

J.Zeisigi usulisele tegevusele kogudusee sai kahjuks tõsiseks takistuseks ebakooskõlaline abielu, milles mõlemal poolel mäis olevat süüd. Mende perekondlike lahkhelide tõttu, mis korduvid, kõrvaldati J.Zeisig koos naise Liisiga kaks korda kogudusest, esimest korda 21.septembrist 1885.aastast kuni 6.septembrini 1886.aastani ning teist korda 1.juulist 1890.aastal kuni 20.juulini 1892.aastani. See sai tõsiseks hoobiks J.Zeisigi autoriteedile kogudusee ning kaua aega ei valitud teda ametitesse kogudusee.[915] Ent oma varul päevil saavutas Jüri Zeisig siiski üldise tunnustuse kui väisane elusolev Haapsalu Baptisti Koguduse asutaristitu. Kuid temalgi tuli lahkumistund elust, 19. mail 1926.aastal 76-aastasena.

Jaan Koplik sündis 1856.aastal Lõõnemaal. Kui ta 1880. aastal kahekümne nelja aastasena viibis Haapsalus, sai ta Hratuse linna tõnaval tunnistanud kahe Noarootsi uskliku mehe kaudu. Pärast viis kuud kestnud hõitlemisega, jõudis ta päästetõotadvusele ning astus vennastekogudusse. Kuu-

---

914. J.Lipstok. Andmeid Haapsalu Baptisti Koguduse raamatuist; Jüri Tseisig, lk.163-166,186-188; Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokollid nr. 2,13.veebr.1884.a. ja nr.8.juuli 15. 1884.a.

915. Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokollid nr.20,21.sept.1885.a.,nr.33.6.sept.1886.a., nr.47. 2.dets.1889.a. nr.50.6.mai 1890.a. nr.51. 1.juuli 1890.a. ja nr.73,20.juuli 1892.a.

lutustöid alustas Koplik kohe pärast põõrdumist ja tegi seda suurte tagajärgedega. 1882.aastal asus ta elama Haapsalu linna, et siin ehitustöölisena igapäevast leiba teenida, ning ühtlasi linna rahvale kuulutada päästevõimalustest. Kuid viimane ülesanne võttis nii palju aega, et esimeseks palju mahti ei jäänud. Siin viidi teda korduvalt kuulutamise pärast kohtu ette ning ta viibis mitu puhku vangis. Kuid Jumal õnnistas tunnistusesõna ning inimesed tulid päästmisele.

Samal ajal kammitses ajalik töö ning puudus tuli majja. Seal tuli aga 1887.aasta augustis põhjalik muudatus. Koos ärtelliga töötas ta Riiumaa krahvile Ungern-Sternbergile kuuluva Karalepa kõrtsi remontimisel. Jaan Kopliku hoolas ja korralik töö leidis tunnustust krahvi juures ja see andis sellest peale kõik oma laialdastes valdustes tehtavad ehitustööd J.Koplikule kui ehitusettevõtjale. Koplik töötas krahvi juures 15 aastat ning pani seal alusele oma ainelisele jõukusele. Ta sai kuulsaks kui korralik ja kohusetruu ehitusettevõtja ning temale usaldati ehitada mitmed suuremad ehitised, nende seas ka baptisti palvemajad Haapsalus, Kärdlas ja Pärnus ning Haapsalu metodisti kirik.

J.Koplik oli töötegija vend Haapsalu vennastekoguduses, kuid samaaegselt armastas ta käia baptisti- ja priikoguduse koosolekutel ja seal tunnistada. See ei meeldinud Haapsalu linnakiriku õpetajale Dietrich Leopold Rõdderile (õpetaja seal 1878-1897), kes oli ühtlasi kohaliku vennastekoguduse pakkumajas hooldaja õpetaja, nins see keelas temale vennastekoguduse palvemajas jutlustamise. Nüüd astus Jaan Koplik 1890.aastal Haapsalu baptisti Kogudusse. Siin valiti ta 7.juunil 1893.aastal diakoniks ning 1.augustil 1893.a. koguduse vanemna asetäitjaks A.Johannsoni seminaris oleku ajaks. Koguduse töösse võttis J.Koplik osa täie südamega, ta oli kaua aega koguduse eesteeisuse liige ning rasketel sõja ja revolutsiooni aegadel 1914.aastast kuni 1920.aastani koguduse vanemaks, kusjuures 1916.-1918.aastatel oli ainult temal õigus palvemajas kõnelda.

Kõnelejana oli J.Koplik elav, hoarev ja südamlik ning õratusvaim ta kõnedes ei kustunud hiljemgi. Töö organisaatorina oli ta kaine ning kaalub majanduslikke küsimustes arvaldas põhjalikke teadmisi ja ettenägelikkust.

Jaan Koplik suri 5.veebruaril 1925.aastal.[916]

Kidala Baptisti Kogudus

Kidala kogudus oli teine suurem baptistikogudus Läänemaal. Koguduse kui endise priikoguduse ühinemine 1897.aasta detsembris baptistidega oli omaette sündmus Eesti Vabakirikute ajaloos. Siit peale ühinesid veel mitmed teised priikogudused baptisti vendlusega, mis lühikese ajajooksul tõstis

---

916. Koplik, Jaan Koplik, lk.75-78; Koplik, Jutustus; 50 aastat apostlite radadel, lk.125-126 (K.Kaups); Haapsalu Baptisti Koguduste protokolliraamat. Protokollid nr.72, 7.juuni 1892.a. ja nr.82, 1.august 1893.a.; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1914-1919.aastate kohta.

baptistiliikumise Eestis esirinda, nii liikmete arvu kui ka töö korralduse poolest.

Ridala juhtivate vendade otsust ühinemiseks ei võetud kodukoguduses kaugeltki ükskõikselt vastu. Umbes pooled liikmed jäid esialgu uuest moodustatavast kogudusest välja. Seda mõjutas omalt poolt Haapsalu kokkuleppe nõue, et Ridala kogudus jääb esialgu Haapsalu Baptisti koguduse jaoskonnaks ning selle kogudusevanema A.Johanssoni ülemvalitsuse alla.[916] Kuid pikkamööda rahunesid meeled, seda arvatavasti A.Johanssoni taktilise talitusviisi tõttu, kes tõie südamega tööstas ühinemise kasuks, läbirääkimistel püüdis leida kompromisslahendusi ning, kui endine Ridala priilane, suutis mõista priilaste tundeid kõnemeelsete baptistide alluvusse sattumisel. Samal aastal oli kogudus juba iseseisev.

Ridala uue koguduse vanemaks valiti endise prii-koguduse vanem Tõnis Laas ja abiks Villem Tott, mõlemad sobivad isikud kohtadele nende meelsuse ja vaimulikkuse poolest. Koguduse töös tehti mõningaid ümberkorraldusi. Vaimulikke koosolekuid peeti pühapäevadel palvemajas kepikul, nädala sees peeti neid aga ~~xxxxxxxxxxxxxxxxxx~~ taludes. V. Tott seadis sisse, viist vennaste koguduse eeskujul, eraldi koosolekud perenaistele, noormeestele ja tütarlastele. Sed hakkasid käsitöid valmistama, millest sissetulekud läksid koguduse heaks, nagu seda mujal baptistikogudused olid teinud. Alustati ennakorraldatud hoolekandetööd. Need välised töökorraldused koos sisemise vaimutoite põlemisega, mida kustuda ei lastud, tõstsid koguduse usulist kõlapinda ja viisid inimesi ärkamisele, kuid tõid ka koguduse ühendusse paljusid endisi priilasi, kes seni kõheldes olid eemale jäänud. Kui 1897.aasta lõpul ühinemise ajal astusid uude kogudusse 168 liiget, siis järgmise aasta jooksul kasvas kogudus 182-liikmeni. Veel rohkem tuli kogudusse 1899.aastal (43 inimest) ning koguduses oli aasta lõpuks 225 liiget. Järgmisel aastal astus kogudusse tunnistustega 17 ja ristimise kaudu 31 liiget. 1900.aasta lõpuks oli koguduses 265 liiget.[917]

---

916 a Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokoll nr.117,6.jaan.1898.aastal.

917. Busch, Ridala ärkamise ajalugu, lk.49-50; M.Schmidt, Andmed Venemaa Baptisti Unioni statistikast; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanne 1900.aasta kohta.

Vana kuulus Lepiku palvemaja oli alati rahvast täis ning juba 1899.aasta sügisel tehti otsus ehitada uus ruumikam jumalakoda. See ehitati uude kohta suure tee ääres ning valmis 1900.aasta sügisel.[918]

Suurem sündmus oli 1904.aasta mais, kui siin Kidala koguduse liikmete juuresolekul peeti Eesti Baptisti Koguduse Ühenduse konverents. Kuid konverentsil oli arutusel ka Kidala vendade ja õdede valus küsimus, nende tõe armastatud alustaja Hans Krabi lükati vendlusest välja, vastuolude tõttu Tallinna II Baptisti koguduse vendadega, kus ta kogudusevanemaks oli.[919]

1905.aasta punastel päevadel, kui kitsendati rahvakokkutuleku võimalusi ning keelati koosolekuid, tabas see otsus osaliselt ka vaimulikke koosolekuid. Kidalas olid koosolekud küll lubatud, seda eelregistreerimisega, kuid koosolekutel võisid kõnelda ainult kolm selleks kinnitatud jutlustajat (V.Rõõmus, T.Kuut ja P. Kroos). Järgneval aastal see kitsendus kadus, ning kõnetool palvemajas oli avatud ka teistele tunnistajatele. Esimese maailmasõja aastatel algasid jällegi kitsendused. Palvemaja suleti, koguduse tõe oli takistatud ning koosolekuid peeti vargsi talusid mööda.[920]

Laulukoor asutati tegelikult 1905.aastal kui Aleksander Reins Sinaleppa asus. Aruandes esineb laulukoor küll 1911. aastast alates. Neljahäälne laul olla Kidalas kõlanud juba 1888.aastal, kui Lepiku palvemaja ehitati. Siis pärast võsitavat ehitustööd olla tõsi olnud vennad ja õed ühendanud oma hääled kiituslauludeks. Kuid see "laulukoor" oli episoodiline ning niipea koguduse tõös kordamist ei leidnud.

Pühapäevakooliga tehti algust 1904/1905.aastal, kuid selle iga oli lühike, lapsed polnud maaoludes harjunud pühapäeviti koos käima. Püsiv pühapäevakooli tegevus algas alles 1919.aastal[921].

Kidala kogudusel on ikka olnud laialdased misjoniväljad ja tööpunktid, seda juba Lõõnemaa ärkamise ajast peale. Sajandivahetusel oli Kidala kogudusel kaks jaoskonda (Rannamõisa ja Laikõla) ning mitmed tööpunktid. Rannamõisas algas ärkamine 1880.aastal ning töö arenes A.Nõlli, K.Kurvali ja P.Lepsetsa juhtimisel. Suurem ärkamine oli 1900.aasta suvel, millal mitmed ühinesid kogudusega. 1907.aastal kinnitati valitsusvõimude poolt Tõntsu talu kooskõlaise kohaks ning kohapealseks jutlustajaks jäi A.Nõlli. Samal aastal anti ka Laikõlas ametlik luba koosolekuid pidada Ansu talus, kus jutlustajaks kinnitati Mihkel Sakheus.[922]

Tähtsamaid tööpunkte oli Lehtru, Haeska ja Haapsalu.

---

918. Busch, Kidala ärkamise ajalugu,lk.50-51.
919. Sealsamas,lk.52; Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokoll nr.156,13.juuni 1904.aastal.
920. Busch, Kidala ärkamise ajalugu,lk.52-54.
921. Sealsamas,lk.61-63; Eesti Baptisti Ühenduse nõukogu protokollid 28-29.mail 1910.a., Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1905.-1910.aastate kohta.
922. Busch, Kidala ärkamise ajalugu,lk.92,95-97,102.

Haeskas algas töö samuti 1902.-1904.aastatel. Siis kinnitati Kortsi Adu talu kooskäimise kohaks ning P.Kroos juhatajaks. Haeska esineb aastaaruandes 1911.aastast peale koguduse jaoskonnana.

Kui Rõdala kogudus 1897.aastal baptisti vendlusse astus, siis jäi Haapsallu sellele kogudusele väike jaoskond, mida juhatas Voldemar Korjus. Viimase Tallinna siirdumisel jäi juhatajaks H.Otts. Koosolekuid peeti viimase majas.[923]

Hoogsa töö ja laialdaste õrkamiste tõttu kasvas Rõdala Baptisti Kogudus sajandi esimesel viiel aastal väga jõudsasti. Ristiti koguduses (koos jaoskondadega) 1901.aastal 37, 1902.aastal 25, 1903.aastal 30, 1904.aastal 12 ja 1905. aastal 22 inimest. Koguduseliikmete arv oli 1905.aasta lõpuks 388, sellega, arvates koguduse asutamise ajast, oli kogudus kaheksa aasta jooksul kasvanud 230%.[924]

Ka 1906.aastast kuni 1914.aastani suurenes kogudus pidevalt, kuigi mitte nii jõudsasti kui enne. Alates 1912.aastast väheneb märgatavalt ristimiste arv, eriti sõja ajal. Rohkesti ristiti aga 1907.aastal (29 inimest), millal kogudus kasvas 21 liikme võrra ning jõudis ületada 400 liikme piiri (Koguduses oli 420 liiget.) 1910.aastal puhuvad jälle soojad tuuled, siis ristiti 22 inimest ning 1911.aastal 28 inimest. Kuid kogudus ei nam sedavõrd ei kasvanud, sest koguduses lahkujate arv on samuti suur, nende seas ka surma läbi lahkujaid. 1914.aasta lõpuks oli Rõdala koguduses 440 liiget.[925]

Rõuvalla Baptisti Kogudus

Usulilikumine algas Rõuvallas 1880.aastal. Siis tulid paljud pöördumisele ja hakkasid ise tunnistama. Nende esimeste seas oli ka meile tuntud Parila koolipõetaja võõraspoeg August Johannson. Kirikust lahkumise järel ühines enamik Rõuvalla usklikke Võnnu prii kogudusega. Pärast ristimise vastuvõtmist ühinesid 1888.aastal need usklikud koos teiste Võnnu liikmetega Rõdala kogudusega. Rõdala koguduse ühinemisel baptisti vendlusega, tuli Rõuvalla liikmete enamik ka sinna.

Hans Krabi hakkas 1903.a-1904.aastatel Rõuvallas Puise külas koosolekuid pidama. Puhkes õrkamine, mis järgmistel aastatel veel laienes. Siis tulid päästetõdvusele mitmed tuntud hiliseimad tegelased nagu August ja Johannes Krabi, A.Korjus jt., kes ka kohe tunnistama hakkasid. Kui nooruk Johannes Krabi (1892-1923) tunnistas, siis ta sõnad tõid paljudel seniste1 pilkajatel pisarad silmi ning nende südamed olid valmis päästetõdvuse vastuvõtmiseks.

Hans Krabi asutas sinna iseseisva baptistikoguduse, mis jäi tegelikult ühendusse tema Tallinna kogudusega ning Eesti Baptisti Koguduste Ühendusse ei kuulunud, kuna H.Krabi oli juba ühendusest kõrvaldatud. Koosolekuid peeti Toomajaani talus Rein Lahe juures, seejärel Ranna talus Jakob Proosovitsa juures, kuna 1908.aastal ehitati palvemaja Tõ-

---

923. Sealsamas, lk.102,104,108, 110-112,116.
924. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1901.-1905.aastate kohta.
125. Sealsamas, Aruanded 1906.-1918.aastate kohta.

nismihkli talu maa peale. Kogudusevanemaks oli 1904.aastast kuni 1909. aastani Hans Krabi ning tema abiks Mihkel Krabi. 1909. kuni 1918.aastatel oli kogudusevanemaks Mihkel Krabi ning sellest peale kuni 1935.aastani August Krabi. August Krabi tulekul koguduse vanemaks ühines tollal umbes 60-liikmeline kogudus priikogudustega. 17.veebruaril 1935.aastal astuä Mõevalla kogudus Eesti Baptisti Koguduste Ühendusse.[926].

Kuijõe Baptisti Kogudus

Kogudus tegutses alguses priikogudusena. Ärkamine algas Kuijõel 1879.aastal ning esimesed ristimised oli 1884.aastal. Kogudusse tunginud valeõpetuste tagajärjel algasid kogudu-ses segadused ja raskused. Sellele lisandus võlisurve, sest kogudus ei olnud ametlikult registreeritud. Siis otsustas Kuijõe kogudus ühineda baptistidega. Keila konverentsil 30. mail 1903.aastal võeti kogudus Ühendusse. Koguduses oli siis 27 liiget. Kogudusevanemaks jäi endine priikoguduse vanem Johann Sillart (1842-1921) [927].

Juba ühinemise aastal algas koguduses suurem usulisikumine, kogudusse võeti sellel aastal ristimise läbi 22 inimest. 1904. ja 1905.aastatel oli ristimisi vastavalt 9 ja 7 ning 1905.aasta lõpuks oli koguduses 64 liiget. Samal 1905.aastal algasid koguduseliikmete keskel vastastikused seeled, nagu seda Keila konverentsil pidi kogudusevanem kurvastusega tunnistama. Need vastuolud lõpetasid kogudusee usuõnnistused, 1906.aastal ristiti vaid 2 inimest ning 1907.aastal ristimisi ei olnud. Kahe aastaga vähenes koguduseliikmete arv kümne liikme võrra.[928].

1905.aasta paiku ehitati uus palvemaja, mille ehitamiseks andis sinelist toetust parun W.von Uxküll, Koguduse aruandes on 1906.aasta kohta märgitud pühapäevakool 7 lapsega ning 12-liikmeline laulukoor. 1907.a.kuni 1920.aastani pühapäevakool ega laulukoor aastaaruandes enam ei esine.

1904.aastal alustati koosolekuid Mõval Seljaküla Juka metsavahi juures. Järgmisel aastal hakati koosolekuid pidama teistes taludes seal ümbruses, püsivamalt Variku külas Sauna talus ja Mõva Suuremõisas, kus rentnikuks oli tollal V.Korjus. Viimane kutsus 1905.aastal sinna kuueks nädalaks evangeliseerima L.M.Lutheri. Järgnesid ärkamised. Töö kuulus Kuijõe koguduse alla. Hiljem lähkeid Mõva liikmed ülle Sutlepa kogudusse.[929].

Alates 1906.aastast esinesid Kuijõe kogudusee põuaaastad. Mõnel aastal on ristituid paari ümber, enamik aastaid neid ei olegi. Koguduse rahalised läbikäik vähemb tublisti, mõnel aastal sissetulekud puuduvad täiesti.

---

926. Vesmes, Ärkamine eesti rahva keskel lk.54-55; Busch,Rõdala ärkamise ajalugu,lk.117-119; A.Krabi,Mõevalla Bapt. Usuühing /käsikiri/; A.K./rabi/, Ühenduses seisab jõud, Teekäija,1932,lk.30; Seppur,Jees.Krist.Evg.priikoguduse tekkimine,lk.105.

927. 50 aastat apostlite radadel,lk.61-62; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaraamat 1903.aasta kohta.

928. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1904.-1907.aastate kohta; Eesti Baptisti Koguduste nõukogu protokolliraamat. Keila konverentsi protokoll 8.juunil 1905.aastal.

Eriti raskeks kujunes Kuijõe usutõõle 1911.aasta, millal kogudusevanem Johann Sillart loobus oma ülesannetest ning kogudus jagunes kaheks. Lahkhelide põhjuseks näib olevat eri seisukohad vaimuliikumise suhtes. Ühenduse vahelesegamisel asi siiski lahenes, 1912.aastal on J.Sillart jälle oma kohal. Kuid sisemine rahu ei saabunud kogudusse siiski niipea, sest 1912. ja 1913. aastal vähenes kogudus 23 liikme võrra ning 1912.aasta lõpuks on liikmeid 37. 1914.aasta lõpuks on Kuijõe koguduses 40 liiget.[930].

Lõõnemaa oli Lõõnemaa Erkamise hõll. Lõõnemaale asutati ka esimesed Eesti vabakirikud - prii- ja baptistikogudused. Sellega oli Lõõnemaal pandud alus kahele erinevale usuliikumisele. Sajandivahetusel enamik mandri-Lõõnemaa priikogudustest ühines baptismiga. Kuid tundekülliane vaimulaad ei kadunud ühinenud kogudustes, vaid esines edaspidigi, kuigi teatava sordiini all. Sellega leiame Lõõnemaa baptismis kaks erineva vaimulaadiga kallakut.

Üht kallakut esindas Haapsalu Baptisti Kogudus, kus, isegi Eranis tegevuse esimesel aastakümnel, püüti kogudus hoida puhas Kõrmistest tundeelamuste avaldustest, mis siiski tõsielulkult ei õnnestunud. Veel vähem õnnestus see Haapsalu Baptisti Kogudusto endistes jaoskondades, mis kõigeloeva sajandi algaastatel iseseisvaks said, nimelt Sutlepas ja Vormsis. Sutlepa koguduse liikmete keskel avaldusid korduvalt Kõrmuslikud usuliikumised, seda nitte ainult vaimutegevuse vaid ka põhitsuse küsimustes. Vormsi kogudus tõõtas aga tihedas kontaktis kohaliku priikogudusega ning nende liikumiste erinevust ei püütud igapõevases tegevuses rõhutadagi. Haapsalu ja Sutlepa koguduse liikmete arv oli suurenenud sajandi alguses olevast 165 liikmest 1914.aasta lõpuni 249 liikmele, s.o. 169%. Vormsi kogudus oli teatavasti Eesti vendlusest lahkunud.

Teise kallaku Lõõnemaa baptismis moodustasid Kidala Baptisti Kogudus ja selle endine jaoskond Kuijõe kogudus. Siin esinesid entusiastlikud suunad vabamalt ning olid taunitud vaid niipalju, kui need hakkasid üldisele baptistivendlusele vastukarva küima. Kidala ja Kuijõe koguduste liikmete arv, mis oli sajandi alguses 2..5, suurenes 1914. aasta lõpuks 4..-le, s.o.211%.

Sajandi alguses oli kahe koguduse (Haapsalu ja Kidala) liikmete koguarv 390 ning 1914.aasta lõpul, nüüd juba 4 koguduse liikmete koguarv, oli 729, seega suurenemine 187%.

Nendime, et Kiiumaa baptistikogudusi käsitleme Lõõnemaa teistest baptistikogudustest eraldi, kuigi Kiiumaa kuulus Lõõnemaakonda, seda Kiiumaa baptistikoguduste omapõrasema arengu ning osatähtsuse põrast.

---

929. 50 aastat apostlite radadel,lk.62; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1906-1920 kohta; Ajaloolisi andmeid Nõva kohta.

930. Eesti Baptistikoguduste Ühenduse aastaaruanded 1906-1914.a. kohta; Luttar, Ühenduse aastakoosolek 1912.

b) Baptism Hiiumaal

Hiliseimatel aastakümnetel oli baptism Eestis levinud suhteliselt kõige rohkem Hiiumaal. Omaaegne KErdla Baptisti koguduse presbüter Ed.Heinla kirjutab oma autobiograafias, et Hiiumaal elas kunagi umbes 16 000 inimest, nendest oli usklikkoguduste /baptisti- ja priikoguduste/ liikmeid 1/8 s.o. 2000 inimest.[931]

Vaatleme järgnevas, kuidas baptism Hiiumaale tuli ning milline oli selle areng esimesse kolmekümne aasta jooksul.

"Usklikult Ristitud Hiiumaa Baptisti Kogudus" (hilisem KErdla Baptisti Kogudus).

PEEstoteadvuse omandanud hiidlaste seas kerkis spontaanselt usklike ristimise küsimus. VElis tõuke sai see siis, kui 1883.aastal Hiiumaale tulid Kidala ja Haapsalu kuulutajad Mihkel Krabi, August Johannson, Tõnis Laas ja Jüri Zeisig, kes olla siin evangeeliumi kuulutanud, kuid ühtlasi puudutanud usklike ristimise, koguduse ja leivamurdmise tõdesid. Esimesed hiidlased ristiti samal 1883.aasta septembris. Mihkel Krabi poolt SuuremEisse vallas Krossa heinamaal suures veeaugus, kuid kummuli vee alla vajutamisega. Nõne aja pErast hakkas piitsel selguma, et see ristimise viis ei olnud piibellik.[932] Kui 1884.aastal teada saadi, et Peterburi Saksa Baptisti Koguduse vanem olla juba veebruaris kümneid Haapsalus ristinud, seda seljali,vette vajutamisega, olla mõned otsustanud nii ristitud saada, nagu Peterburi vend ristib. Peeter Kuusik ja Juhan JEemaa saadeti aprillikuus Haapsallu jErele kuulama, millal A.A.Schiewe uuesti sinna tuleb, et siis endid kasta seal temast ristida.

Peab Otlema, et esimeste hiidlaste ristimises pole seni veel kõik selge, nimelt KErdla Baptisti Koguduse liikmete nimekirja andmed ei ole kooskõlas ristitute endi mElestustega. Tuntud priikoguduse tegelane Peet Saueri naine Madli Uksikasjaliku meenutuse järgi olla ta koos mehe ja õega sõitnud 30.aprillil 1884.aastal Haapsallu ristimisele, kuid olid sinna hiljaks jEEnud. Seal palusid nad A.A.Schiewet tulla Hiiumaale neid ja teisi soovijaid ristima. Schiewe vastanud, et tulgu jaanipEevaks Hiiumaalt 8 inimest Haapsallu, siis ta ristib neid ning tal on siis 8-liikmeline kogudus Hiiumaal, mida ta võib külastama tulla. Madli Saueri mElestuse järgi nii nad tegidki. Nad sõitnud paadiga Hiiumaalt üle Vormsi Haapsallu, kus Schiewe neid 24.juunil 1884.aastal mereranna vana silla juures olla ristinud. Siis ristitud Madli Saueri sõnade järgi Juhan JEema, Peeter Kuusik, Madli Sauer, Mari Kokla, Marie Heilo ja Madli Kuura. Peet Sauer, kes Tallinnas oli ja sealt tuli, oli juba eelmisel pEeval, s.o. 23.juunil ristitud.[933] KErdla koguduse liikmete nimekiri aga nEitab, et esimesed ristimised toimetas A.A.Schiewe

---

931. Ed.Heinla, Minu elulooIisi mErkmeid./KEsikiri/,lk.126. (Edaspidi:Heinla, Minu elulooIisi mErkmeid).

932. Heinla, Ajalooline kokkuvõte KErdla Baptisti Kogudusest, lk.18,20 (Hiiumaa EKB koguduste praegused liikmed, kes kõige vanemad, kinnitavad, et nad pole kunagi kuulnud M.Krabi kummuli ristimisest Hiiumaal ning tunnistavad sellekohased andmed tõele mitte vastavaks).

933. P.Tatter, Jausa koguduse ajalugu,lk.2-4 (Edaspidi:Tatter, Jausa kog.ajalugu); Kunstmaa,Vaimulik liikumine LEEne-Eestis,lk.32-35; Joh.JEEger,Külv ja lõikus,Armu EKNÜ, 1939,lk.11-12.

juba 9.juunil 1884.aastal ja seda Hiiumaal Kukka ranmas, kus olla ristinud 5 inimest, nimelt Peeter Landi, Juhan Jõema, Peet Saueri, Madli Saueri ja Mari Kokla, sellega nende seas ka Peet ja Madli Saueri, kes M.Saueri tõenduse järgi olla ristitud jaanipäeva aegu Haapsalus, ning samuti Juhan Jõema ja Mari Kokla. Kärdla koguduse liikmete nimekirja järgi olla 24.juunil 1884.a. ristitud Haapsalus küll 6 hiidlast, nimelt Andres Korsa, Mihkel Tõõr, Madli Vasar, Mari Sauer, Madli Tross ja Madli Märjamaa. Selle järel ristinud Schiewe 9.juulil Hiiumaal 19 inimest, siis mõned Hiiumaa usklikud Haapsalus ning 30.oktoobril jälle suurem arv, nimelt 22 inimest Hiiumaal. Viimaste seas olla ristitud ka Peeter Kaupa.[934]

Tundub, et Madli Saueri mälestused on siiski tõelikumad, vähemalt mis tema ja ta mehe ristimisse puutub. Kärdla Baptisti Koguduse protokoll 1884.aasta kohta kõivate sündmuste üle on koostatud 1886.aastal. Arvatavasti on samuti Kärdla koguduse liikmete nimekiri koostatud tagant-järele ning siis võisid sinna mõned eksitused kergesti tulla, isegi ristimise kuupäevad "9.juuni ja 9.juuli" - võisid segamini minna.[935]

A.Johannson oma kirjutises "Baptisti koguduste sündimine Hiiumaal" väidab, et esimesed 9 Hiiumaa usklikku ristiti juba 1884.aasta aprillikuus A.R.Schiewe poolt Haapsalus.[936] Kuid sellele väitele pole mujalt tõendavaid tõendusi leida.

Hiiumaa ristimiste kohta toob A.R.Schiewe uue seisukoha oma mälestustes. Kui ta 1884.aasta suvel 10 nädalat koos abikaasa ja tütrega Haapsalus suvitas, siis käis ta sellel ajavahemikul, tema sõnade järgi esmakordselt Hiiumaal, kus pidas koosolekuid ja ristis. Ta jutlustas seal, võttis 42 inimest kogudusse, ristis neid, pidas püha Õhtusöömaaega, "jälle jutlus ja nii kestis 3 päeva ja kolm ööd, peaaegu uskumatu, aga see on tõsiasi, ja sellele vastu pole midagi teha".[937] Sellega 42 ristitust kolme päeva jooksul. Kärdla koguduse liikmete nimekiri annab aga terve aasta kolme Hiiumaa ristimisega (69.juuni, 9.juuli ja 30.oktoober) kokku 46 ristitust. Schiewe teadet toetab Madli Sauer, kes ütleb: "Sügisel 1884-aastal tuli Schiewe Hiiumaale ja ristis siin kokku 45 inimest".[938] Jääb vist tõsiasjaks, et ne Kärdla Baptisti Koguduse liikmete nimekirja tõesti usaldada ei või ning et Hiiumaal ristiti 1884.aasta teisel poolel rohkem inimesi, kui nimekiri näitab.

Hiiumaa töö alustati Haapsalu Baptisti Koguduse tööpunktina 15.juulil 1884.aastal. Diakoniks määrati sinna Juhan Jõema, kelle hoolde jäi Hiiumaa misjonitöö. Leivasurdmist otsustati lubada kohapeal.[939] Koosolekute kohti oli alguses mitu:

---

934. Meinla, Ajalooline kokkuvõte Kärdla Baptisti Kogudusest, /lk.21.
935. Sealsamas, lk.23 ja 27.
936. Eesti Baptisti koguduste ajalooline album, lk.27.
937. Schiewe, Mälestused minu 50 aastase ametiajast, Teekäija, 1924, lk.312; A.R.Schiewe kirjadest, Teekäija, 1921, lk.44 (Edaspd: A.R.Schiewe kirjadest).
938. Tatter, Jauss koguduse ajalugu, lk.4; Kunstmaa, Vaimulik liikumine Lääne-Eestis, lk.36.
939. Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat, Protokoll nr.8, 15.juulil 1884.aastal.

Kukkas, Palukülas, Tammelas ja Tubalas, kus kõidi kordamisi koos talumajades. Pärastpoole võeti Schiewe soovitusel ainsaks koosviibimise kohaks Tubala külas Sigulas Kalju maja, mis kubermanguvalitsuse poolt koguduse koosolekupaigaks kinnitati.[940].

Samal aastal, nimelt 19.septembril 1884.aastal asutati Hiiumaal pühapäevakool, mille juhatajateks määrati Peeter Kuusik ja Ingel Saue (Sauer?). Et pühapäevakool asutati nimelt 1884.aastal, tõendab Haapsalu Baptisti Koguduse protokoll 23.detsembrist 1884.aastast.[941].

Aasta lõpuks on koguduses liikmete nimekirja järgi 57 liiget, teistel andmetel 60 liiget.[942].

Järgmisel, s.o.1885.aastal sai kogudus endale kalmistu Palade kuusikusse. Kalmistu avati 20.aprillil. Maa-ala kalmistu alla kinkis Suuremõisa omanik krahv Ungern-Sternberg. Viimane suhtus algul väga vaenulikult usulisikumisse, kuid hiljem muutis ta oma seisukohta baptistide suhtes. Kord ütles ta kõneluses A.R.Schiewele: "Pastorihärra, ma olen teile väga tänulik tegevuse üle, mida siin saarel olete ellu kutsunud. Inimesed on tõesti teiseks saanud". Kalmistu järelevalvajaks valis Haapsalu kogudus 19.aprillil Peeter Kuusiku, kes samal päeval oli ka uueks diakoniks valitud.[943].

19. aprillil 1885.aastal valiti diakoniks ka Peeter Kaups. Tema peale pandi Hiiumaa koguduse kogudustundide protokollimine.[944]. Kõrdla koguduse liikmete nimekirja järgi oli Peeter Kaups ristitud 30.oktoobril 1884.aastal,[945]. kuid mõnelt poolt on antud teised ristimise tähtajad, nii kord kirjutas Karl Kaups, et Peeter Kaups ristiti 1884.aasta aprillikuus Haapsalus.[946]. Õigem on siiski pidada tõeliseks Karl Kaupsi poolt hiljem antud väidet, et Peeter Kaups ristiti 1885.aastal, mida omalt poolt tõendab ka Madli Sauer.[947].

Tõsiliku pühitsuse õpetus, mida Kaarootsi Andrus Talbak levitas, ei jõnud ka Hiiumaad puudutamata, kuid see liikumine ei liiganud koguduse ellu nii sügavasti kui Haapsalus. J.Hansmann, kes tollal Haapsalus abistas, käis 1885.aasta novembris Hiiumaal ning võis tõdeda, et seal on rahu jalale seatud;

---

940. Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album,lk.27 (A.Johannson).
941. Heinla, Ajalooline kokkuvõte Kõrdla Baptisti Kogudusest, lk.27; Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokoll nr.13,23.detsember 1884.aasta.
942. Kaups, 40 aasta juubel,lk.157; A.Vihman,Lahkuskudest ja venemaa tulekust Hiiumaale, Ajalooline Ajakiri,1926,lk.74 (Edasp.:Vihman, Lahkuskudest ja venemaa tulekust Hiiumaale).
943. Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat, Protokoll nr.16, 19.aprillil 1885.aastal; 50 aastat apostlite radadel,lk.31 (K.Kaups); Schiewe, Mälestused minu 50 aastasest ametiajast,lk.338.
944. Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokoll nr. 16,19.aprill 1885.aastal.
945. Heinla, Ajalooline kokkuvõte Kõrdla Baptisti Kogudusest,lk.21.
946. /K.Kaups/,Hiiumaa esimene kõnnumurdja,Teekäija,1924,lk.94 (Edasp.:Kaups, Hiiumaa esimene kõnnumurdja).
947. 50 aastat apostlite radadel,lk.127 (K.Kaups); Tatter,Jausa koguduse ajalugu,lk.4; Kunstmaa,Vaimulik liikumine Lõuna-Eestis,lk.36.

ainult üks õde An Keit, on kogudusest kõrvaldatud, seat toonud ette tõlgõhitsuse taotleja tuntud süüdistuse: "Kogudus on liha, ja on surnud."948.

1886.aasta oli Hiiumaa usutõdle murrangulise aasta. Kõigepealt muudeti sellel aastal kogudus, tollasegse nimega "Õskli-kult Ristitud Hiiumaa Baptisti Kogudus", Haapsalu kogudusest iseseisvaks ning jõi otseselt A.R.Schiewe juhatuse alla, olles Peterburi Saksa Baptisti Koguduse jaoskonnaks.

Samal ajal, nimelt 19.veebruaril 1886.aastal, on koostatud koguduse esimene protokoll, kuhu märgiti juba enne valitud koguduse diakonid Peeter Kuusik, Peeter Kaups, Peet Sauer, Peet Mägi ja Migulas Kalju. Peeter Kaups sai nõud kassapidajaks ning Peeter Kuusik kalmistu ülevaatajaks, kuhu viimane oli juba 19.aprillil 1885.aastal Haapsalus valitud. Samal esimesel koosolekul seati A.R.Schiewe poolt üles kaks kandidaati, Peeter Kuusik ja Peeter Kaups, kellest tuleks valida põhakõhtusõõmaaja jagaja. Valimine pidi toimuma 4 nädala pärast. Kuid osa liikmeid ei olnud ülesseatud isikutega nõus ning soovis, et Õhtusõõmaaega jagaks ka edaspidi Peet Sauer, kes olla enne koguduse poolt selleks valitud ning kes seda oli teinetanud veel enne koguduse moodustamist. (Jõõb teadmatuks Juhan Jõema, kui esimese sinna diakoniks valitu saatus). Kuna kogudus ei jõudnud küsimuses ühisele seisukohale, siis pöörduti selles kirjali ult Schiewe poole. Ega temagi andnud konkreetset lahendust, ta vaid piirdus manitsuste ja hoiatustega ning lisas, et kui kogudus kohest tema poolt ülesse seatud kandidaadist leivamurdjat ei leia, siis murdku leiba evangelist Johannes Markus. Ant enne küsimuse lõplikku otsustamist tuli koguduse lõhenemine.949.

19.veebruarist 1886.aasta koosolekul valiti Hiiumaale evangelistiks Kosrootsist pärinev Johannes Markus. Ta valiti juba 13. veebruaril 1884.aastal Haapsalu koguduse diakoniks ning temi hoole alla jõi õutlepa liikmete hoidamine. Ühtlasi kirjutas ta kuni 2.veebruarini 1885.aastal Haapsalu koguduse protokollid -. A.R.Schiewe hinnas teda, seadis ta Hiiumaa koguduse evangelistiks ning muretses temale 150 rubla aastapalgaks. J.Markuse ülesandeks Hiiumaal jõi ka protokollide kirjutamine ning kirjatõõde tegemine. 1886.aastal teatas A.R.Schiewe Hiiumaa õigeusu preestrile, et Hiiumaale on saatud jutlustajateks, kes võivad baptistidena esineda, Õkanes Johannes Markus (Haapsalu konverentsi jõrgi esimesena antud), Peeter Kuusik ja Peeter Kaups. Haapsalu konverentsil 27.juunil 1886.aastal, kõneldes koguduseliikmete ja kogudusetöörnite kohustustest, võrdlustas A.R.Schiewe Joh.Markust teiste kogudusvanematega, öeldes: "Vennad ja õed,

---

948. Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokoll nr.27,16.novembril 1885.aastal.

949. Heinla, Ajaloolime kokkuvõte Eõrdla Baptisti Koguduset, lk.23-24.

pidage teenreid Hansmann, Markust ja Johannsoni kalliks ja hoidke head südametunnistust, et nende amet neile vastumeelseks ei saaks tehtud."[950] Joh.Markuse edaspidine saatus on teadmata. 13.augustil 1888.aastal läks ta Kosrootsi ja Vormsi tüüst tagasi ning tema asemele valiti sinna H.Könberg. Veel sama aasta 20.juunil oli Markus Hiiumaa saadikuna Haapsalu konverentsil, kus esitab paar küsimust A.H.Schiewele. Nende vastustest võib tarbekorral leida isegi Schiewe rahulolematust Markusega. Küüdesse pääle kaovad Joh.Markuse jäljed Haapsalu protokollidest. Joh Markus on hiljem eesti keelde tõlkinud teoseid: "Kirjad põrgust" ja "Kirjad taevast"(Esimene ilmus 1889.aastal, teine 1890.aastal).Kuuldavasti olla ta pärastpoole usutegevusest täielikult eemaldunud.[951]

Algnud mõtete lahkuminek Ehtus Hõmaaja jagava isiku suhtes viis koguduse kaheks. Kuid see polnud peamine põhjus. Primaarne oli erinevus rõõmutseemise küsimuses.

Nagu tõhele panime, algas Erkamine Hiiumaal vennastekoguduse heakel. Esimeseks kohapealseks "Hratajaks" sai vennastekogudustikust perekonnast pärinev Peeter Kaups. Pärast usulise pöördumise kogemist jõid temasse perekondlikul traditsioonil põhinevad ning tema oma kainest maailmavaatest tulenevad usulised vaated. Ta oli algul väga tagasihoidlik omavahelise loivamurdmise, koguduse ja ristimise küsimustes ning ta jäi esialgu tõõtama vennastekoguduse keskele koos mitme teise pöördunuga.[952] Samal ajal enamik usulotulnuid sättis Vormsi rootslaste ja Kõdala usulevitajate entusiastlikust usuvaimust, andusid rõõmutseemistele ning jõudsid omavaheliste loivamurdmiste korraldamisele ja peagi usklike ristimise taotlemisele. See kõik oli vennastekoguduse kaine usutegevusega harjunuile võõras ja vastuvõtmatu. Tõsi, usutõde lasanda surma ületamisest ja ristimisest jõudis nendegi juurde ning ükskõise järel lahkusid need vennaste ringist ning ühinesid ristitutega. Kuid rõõmutseemise suhtus enamik neist ka siis reserveeritult.

Esimeste ristitute seas, keda Schiewe ristis, oli tulihingeline Peet Sauer. Ta sai kohe vastloodud koguduse vaimulikuks juhiks, kuigi Haapsalus oli selleks valitud Juhan Jõema. Hiljem astus kogudusse "vennastekoguduse vend" Peeter Kaups, nagu elu edaspidi näitas, tark, kaine ja suurte juhiomadustega mees, poolegi kellele kaudu paljud enne kogudusse astunud, nende seas ka Peet Sauer ise, olid päästeteadvusele jõudnud. Algas loomulik võistlus kollektiivis juhi koha pärast. Aeg-ajalt puhkudel muutuvad eriti roljeefselt pretendentide lahkvaated, mis võistluse lipukirjaks võetakse. Käesoleval juhtumil oli see rõõmutseemise küsimus.[953]

---

950. Samalsamas, lk.23; Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat, Protokollid nr.2, 13.veebr.1884.a., nr.44, 13.aug. 1888.aasta, nr.52, 23.juuni 1886.a.
951. Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokollid nr.42, 20.juuni 1888.aasta, nr.44, 13.august 1888.aasta; Hermann, Eesti Kirjanduse ajalugu, lk.508; Meinla, Ajalooline kokkuvõte Kõrdla Baptisti Kogudusest, lk.24.
952. Meinla, Ajalooline kokkuvõte Kõrdla Baptisti Kogudusest, lk.17.
953. Samalsamas, lk.17-18.

Ei saa öelda, et A.R.Schiewe oleks juba alguses Peeter Kaupsi teistest eelistanud, ta pooleheid oli rohkem Joh.Markusele, kellega tal nüüs keeleline kontakt olevat. Kuid igatahes A.R.Schiewe Peet Sauerit ei pooldanud. Püüame tungida ta mõtlestuste põhjal tema tegutsemise motiividesse. Nagu eelpool, lähemas Erkamise käsitlemisel, oleme mentinud, oli Erkamistega kaasnev rõõmutsemine, hüiskamiste ja hüppamistega hõõmastust tekitav nähtus. Mitmed Erkamisse positiivselt suhtujad,pidid maha suruma oma mõistuse hääle, et tunnistada need Erkamisõnnistuste lahutamatuks osaks. Mitmevõrra võimatuna oleks seda nõuda teistest oludest tulnud ning entusiastliku usutegevuse valdustega mitte harjunud A.R.Schiewelt. Kirjeldades hiljem tht niisugust rõõmust ülevoolavat koosolekut, analüüsib ta oma elamusi: "Mina, kes ma sellesarnast asja iial pole näinud, ei teadnud mis mõtelda, olin keeletu. See kisa ja mitmesugused hääled olid uimastavad. Ma vaatasin ja kuulasin rahulikult pealt ja andsin end mõistuse meelevalda, mis mind hoidis, et kaasa ei karjunud ja hüpanud, sest nende inimeste tegevus oli nii külgehakkav, et kogu jõu pidi kokku võtma, et mitte kaasakistud saada."[954]. Sellepärast on mõeldamatu olukord, kus ta ise oleks pidanud sama hüiskava kogudusevanem olema.

Kui A.R.Schiewe 1884.aasta suvel esmakordselt Hiiumaal viibis, siis olid teated tema eitavast suhtumisest entusiasmi avaldustesse Hiiumaale jõudnud, olid omajagu nõrdinust tekitanud, kuid ka ettevaatusele manitsenud. Schiewe Hiiumaal viibimise ajal hoiti tundeavaldused ilusasti vaka all ning tõi ilusast edust ja õpetlikust sai Peterburis asuv kogudusevanem kena mulje. Schiewe eemal olekul valitses aga kogudustes üliröõm oma tõelikkuses. Muidugi imbusid pikapealeandmed sellest ka Schiewele. Nii räägib ta 23. aprillil 1885.aastal Haapsalu koguduse tunnis kuuldustest, et Hiiumaal "on sealsete liikmete seas hüppamisi ja karjumisi jumalateenistuse ajal olnud", mida J.Zeisig ja G.Engbusk püüavad ebaõigeks tunnistada.[955]. Kuid jutud rõõmutsemisest jõudsid ikka uuesti Schiewele, sest tegelikult seal ju rõõmutseti.

Samal ajal süvenes lõhe Hiiumaa koguduse rõõmutsetlejate ja kainete vahel. Oli aga vendi, kes püüdsid kahte voolu lepitada ning kompromissi leida. Nende ettepanekul tuldi kokku Ala külla Nigula tallu diakon Peet Nõgi juurde. See koguduse-tund oli kõrarikas, tunded olid pööramud valla, püüti põhjendada oma seisukohti Jumala Sõnaga, kuid üle kõige kostis rõõm ja hüiskamine ja hüppamine. Rõõmutsetlejad olid jõudnud seisukohale, et rõõmu mahasurumine kurvastab Püha Vaimu ja eitab tema tõõd ning õtsustasid loobuda kahepalkusest.

---

954. Schiewe, Mälestused minu 50 aastasest ametiajast, lk.69.
955. Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat, Protokoll nr. 17,27.aprill 1885.aasta.

Varsti saabus A.R.Schiewe Hiiumaale, et isiklikult lahendada tekkinud olukorda. Temaga oli kaasas, ta enda andmetel A. Johannson, A.Tetermann, K.Engbusk ja J.Kargel. Madli Sauer mäletab üksnes A.Johannsoni ja J.Hansemanni. Koosolek peeti Kärdla koguduse protokolli järgi 18.juunil 1886.aastal Kukka külas Peedul. Koos oli peaaegu terve kogudus. Pärast A.R.Schiewe jutlust alustati kohe läbirääkimistega. Et kaks tundi kestnud selgitused ei andnud tulemusi, siis A.R.Schiewe, ta sõnade järgi A.Kargeli ja teiste külalisjutlustajate soovitusel, pani kõik Hiiumaa liikmed koguduseast välja. Peale selle asus Schiewe koos Johannsoniga neid liikmeid üksikult uuesti üles kirjutama, kes "Issandale tahtved sõnakuulelikud olla, niisama koguduse seaduse alla ennast painutada."[956]. Hiiumaa koguduses oli seni olnud koguduseliikmete nimekirja järgi 118 liiget, uus kogudus algas tõsd 87 liikmega. Koguduse juhiks sai nüüd Peeter Kaups, tema abiks jäi Peeter Kuusik.

Kahe senise usklikringkonna, venemstekoguduse ja baptistide, kõrvale oli väikesel Hiiumaal tulnud kolmandana prii kogudus.

Pärast õhtuste rõõmuseelsete seemnejõõmist ning koguduse kindla ja ühtsemeelse juhtkonna saamist hakkas töö koguduses edasi minema. Veel samal aastal asutati tütarlaste selts ning 1886.-1887.aasta talvel alustati laulukooriga. Siis õpiti Tammela külas Loopsu talus A.Tetermanni juhatusel esimene neljahäälne laul. Õpetud laulu "Ma päästetud, ma päästetud ja pestud Talle verega" lauldi varsti Sõmbas, Hansu talu väljal. Hõju oli nii haaravv, et noormehed nutsid ja kurmargile viskusid.[957].

Nagu Haapsalus, nii ka Hiiumaal kogunesid naised kord nädalas mõnda tallu ning valmistasid seal käsitöid, mida kord aastas misjoni kasuks loosi või oksjoni teel realiseeriti.[958]. Järgmisel, s.o.1887.aastal puhkes väike ärkamine ning koguduse võeti ristimise kaudu 22 inimest.[959].

Hiiumaa baptisti koguduses arenes töö tõusutõhe all. 1889. aastal oli koguduses juba 122 liiget.[960]. Samal aastal alustas kogudus usutõõd Käinas ning sealt ristiti koguduse 1890.aastal neli esimest liiget.[961]. A.R.Schiewe kirjeldab ühte eriti õnnistusrikast koosolekut Hiiumaal, mis peeti ühel suvel, arvatavasti ühekaakümmendate aastate alguses. Schiewe oli koos A.Johannsoniga kohale jõudnud ning leidis koosolekupaigas suure rahvahulga, keda oli võimatu mahutada ühtegi ruumi. Koosolek peeti siis metsas lahtise taeva all. Järgnes suur õnnistus.[962]. 189.aastal astus koguduse 28 liiget.

---

956. Schiewe, Mälestused minu 50 aastasest ametiajast, lk.337, 347-348; A.R.Schiewe kirjadest, lk.44; Tatter, Jausa koguduse ajalugu, lk.4-6; Kunstma, Vaimulik liikumine Läänemaal-Eestis, Vaimulik-liikumine lk.36-40; Heinla, Ajalooline kokkuvõte Kärdla Baptisti Kogudusest, lk.24-25.
957. Heinla, Ajalooline kokkuvõte Kärdla Baptisti Kogudusest, lk.25-27.
958. Haapsalu Baptisti Koguduse protokolli raamat, Protokoll nr.32, 25. juunil 1886.aastal.
959. Heinla, Ajalooline kokkuvõte Kärdla Baptisti Kogudusest lk.26.
960. Vihman, Lahkuskudest ja venevusu tulekust Hiiumaale, lk.74.
961. Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album, lk.30.
962. Schiewe, Mälestused minu 50 aastasest ametiajast, lk.70,82.

Järgmine aasta tõi aga Jumala riigi tõõle suure muru. Hiiumaal koolati politsei poolt kõik usklike koosolekud. Seda olla tehtud ka Haapsalus, Tallinnas ja Vormsis.[963] Omajagu põhjustas Hiiumaal seda palvemaja puudumine. See ja koguduse kasvamine tõi päevakorda oma palvemaja ehitamise vajaduse. Väikesed talutoad ei mahutanud ammu koosolekule tulijaid. Rahvaluuleid võis tarvitada aga üksnes soomatel aastaaegadel.

Esimest korda tõstis palvemaja ehitamise mõtte üles A.R.Schiewe juba 1886.aasta 19.veebruari kogudustunnis, kui "Usklikult Ristitud Hiiumaa Baptisti Kogudus" asutati ning lubas omalt poolt toetust. Seda ettepanekut kordas ta 1892.aasta suvel Hiiumaal viibides ning Haapsalu kogudus lubas 7.juunil hiidlaste üritust jõudumööda toetada. Kuid alles 1893.aastal asuti Hiiusaarel praktiliselt asja juurde ning valiti viielilikmeline ehituskomisjon.

Pikemat mõttevahetust tekitas palvemaja asukoha valik. Arkamisliikumise keskuseks oli olnud Rõhalepa kiriku ümbrus, siin Palukülas elas suur osa koguduseliikmeid, kohapeal oli koguduse "Palade kalmistu", lähedal asuv Kukka küla oli tähtsamaks koosolekute kohaks ja Kukka rand alaliseks ristimise paigaks. Ka esialgne kinnitatud kuulutuskoht Tubala küla polnud sealt kaugel. Väljudes sellest pidas koguseliikmete enamik otstarbekamaks ehitada palvemaja kuhugi sinna, kas Paladele või Tubalasse. Ärl seisukohal asusid aga A.R.Schiewe ja A.Johansson. Nad tahtsid tuua koguduse asukoha eemale endisest priikoguduslikust keskusest Hiiumaa suuremasse asulasse Kärdlasse, kus tollal elas koguduse kainevaatelise juht Peeter Kaups. Koguseliikmete seas panid nad "oma tahtmise võgivallaga makama", nagu Schiewe ise ütleb. Selle seisukohaga ühines ka krahv Ungern-Sternberg, muidugi eripõhjustel. Nii otsustati palvemaja ehitada Kärdlasse. Sellest peale võime Hiiumaal asuvat baptistikogudust nimetada Kärdla Baptisti Koguduseks.[964]

1894.aasta 17.veebruaril tunnistati Kärdla kogudus juba täiesti iseseisvaks, Peterburi Vaksa Baptisti Kogudusest rippumatuks. Siis oli koguduses 164 liiget. Ametlikuks koguduse-vanemaks jäi A.R.Schiewe siiski edasi, kui valitsuse poolt enne selleks kinnitatud. Peeter Kaups, kohapealne koguduse juht, kinnitati sellele kohale alles 1896.aastal ning õnnistati sellele kohale alles sama aasta neljapühil, s.o.12.mail. Kuid P. Kaups esines "Venemaa Baptisti Unioonl" statistikas Kärdla Baptisti Koguduse vanemana juba 1895.aastal.[965]

Iseseisev Kärdla Baptisti Kogudus

1895.aasta septembris valmis Kärdlas ammu oodatud koguduse palvemaja. Selle ehitamine oli suurte raskustega ühenduses. Vaesed Hiiusaare elanikud nägid tollal väga harva oma kukrus raha. Seda ka usklikud ning mõnigi viimastest, nagu räägitakse, olla pesu seljast müünud, et palvemaja ehitamiseks oma veering tuua.[966] Kuulutajateks uude palvemajja määrati Peeter

---

963. Heinla, Ajalooline kokkuvõte Kärdla Baptisti Kogudusest, lk.26;Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokoll nr.61,25.mai 1891.aasta.

964. Heinla, Ajalooline kokkuvõte Kärdla Baptisti Kogudusest, lk.26,31; Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokoll nr.72,7.juuni 1892.a.;Kaups 40 aasta juubel,lk. 153; A.R.Schiewe, Kirjadest,lk.44.

965. Kaups, 40 aasta juubel,lk.153; Kaups,P.Hiiumaalt "Armas vend" 1897 nr.3,lk.1-2 /käsikiri/(edasp.:Kaups,P.Hiiumaalt); M.Schmidt,Andmed "Venemaa Baptisti Unioonl"statis-

tikast.

Kaups, Jüri Kaups, Peet Maadik, Peet Navi ja Lass Põld.

Peeter Kaupsi õnnistamise päeval 12.mail 1896.aastal ristiti kogudusse 18 inimest. Üldiselt alustati nüüd rohkem korrastatud tegevust, millele järgnesid õnnistused, paljud tulid pöördevõtmisele ning said ristitud. Koored said asutasid 1897.aastal tütarlaste seltsi. Samal ajal alustati uuesti pühapäevakoolitöid. Lapsi oli sellel aastal umbes 60 ning nende koskel töötasid 3 õde ja 1 vend.[967]. Kärdla palvemajas peeti 1898.aasta juunis baptistikoguduste konverents.

Kärdla koguduse töö põlde tekkis kaunis varakult mitmes paigas üle Hiiumaa. Jõulisemad neist olid Käina ja Emmaste, kuhu moodustati koguduse jaoskonnad. Jaoskonnad olid veel Arukülas (Põhalepa kihelkonnas Heltermaa juures) ja Männamaal (Käina kihelkonnas lähemaserval). Kindlaid kuulutuskohti, kus igal pühapäeval koosolekuid peeti, oli neli, kinnitatud jutlustaja oli aga üks - Peeter Kaups, kes igale poole ei jõudnud. Sellepärast soovitas koguduste Haapsalu konverents 25.augustil 1900.aastal Kärdla koguduse jaoskondadest moodustada iseseisvad kogudused oma kogudusevanematega. Seda tehtigi: Emmaste sai iseseisvaks koguduseks 1901.aastal ja Käina 1903.aastal.[968].

Liikmed sajandi viimastel aastatel kasvas Kärdla kogudus jõudsasti, seda nii Kärdlas endas, kui ka jaoskondades. Eriti rohkesti tuli koguduse Emmaste aladelt, kus korduvalt suuremad ärkamised olid. Ristiti rohkesti, eriti 1896.aastal, millal Kärdlas, Emmastes ja Käinas ristimistega kogudusse võeti 92 inimest (Ad.Heinla andmeil 87). Liikmete arv oli selle aasta lõpuks 252. Järgmisel s.o.1897.aastal ristiti 66 ning koguduses oli aasta lõpuks 312 liiget. 1898.aastal ristiti 33 inimest ning koguduseliikmete arv tõusis aastaga 331-ni. Sellel aastal on aga kogudusest lahkunud 14, 1899.aasta lõpuks oli Kärdla Baptisti Kogudusses 345 liiget.[969].

Algas uus sajand. Kärdla kogudusest eraldusid suured misjonimaad, Emmaste ja Käina kogudustena. Kuid sajandi algaastad ei toonud kogudusele enam endisi õnnistusi. Ristimiste arv langes üllatavalt. Viimased erakordsed ristimised olid veel 1901.aastal, millal Kärdla kogudusse 99 inimest ristiti, suurem osa nendest Emmaste aladelt. Aga 1900.aasta lõpuks oli Kärdla koguduses 337 liiget, siis 1901.aasta lõpuks jäi neid 228, sest lahkus liikmeterohke Emmaste jaoskond. 1902.aastal ristiti Kärdla kogudusse 4 inimest, kuid 1903. ja 1904.aastal ristimised puudusid.[970]. Mis on selle põhjuseks?

Kärdla Baptisti Koguduse oli tunginud lahkmed. Selle vii-

---

966. Heinla, Minu elulooliisi andmeid, lk.31; Kaups.P.Hiiumaalt.
967. Kaups. 40 aasta juubel, lk.153; Kaups, P.Hiiumaalt.
968. Heinla, Ajalooline kokkuvõte Kärdla Baptisti Kogudusest, lk.32-34; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1901-1904, aastate kohta; Haapsalu baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokoll nr.8, 25.aug.1900.aasta (konverents Haapsalus).
969. H.Schmidt, Andmed Venemaa Baptisti Uniooni statistikast; Heinla, Ajalooline kokkuvõte Kärdla Baptisti Kogudusest, lk.26; Kaups, P. Hiiumaalt.
970. Heinla, Ajalooline kokkuvõte Kärdla Baptisti Kogudusest, lk.26; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1900.1904.

mased põhjused jäävad teadmatuks, kuid oma osa oli siin suuremaid tundeelamusi otsivate koguduseliikmete rahulolematuses, kellele oli vastuvõtmata Peeter Kaupsi õitav suhtumine tundetõusudesse. Motiivina esitati küll Kaupsi vähest kooliharidust, mis küll tõsi oli, kuid mis polnud teda takistanud Hiiumaare kogudust 15 aastat läbi võimsate ärkamisaegade juhtimast. Aastal 1901 või 1902 evangeliseeris W.v.Oxküll Hiiumaal. Siis palunud teda mõned koguduseliikmed saata mõnda venda kohalikule tööle abiks. See olla olnud koguduse üldine soov. W.v.Oxküllil oligi varuks keegi noormees J.Kapse, kes Oxküllil kulul oli õppinud Inglismaal usuteadust ning nüüd vajas jutlustaja kohta. Heinastest pärit olev J.Kapse oli läti-eesti põlvnemisega. Järgmisel Hiiumaa reisil 1902.aastal oligi W.v.Oxkülliga kaasas J.Kapse, samuti A.Johannson. Pärast esimest seekordset jumalateenistust Kärdlas teatas Oxküll: "Nüüd saab vend Kapse koguduse peale laulatatud. Kes sellega nõus, teatagu sellest." Järgnevas kogudustunnis teatas osa koguduseliikmeid, eesotsas Gustav Hanikati, Gustav Jõgri ja Simmo Tüüriga, et nemad soovivad uueks kogudusevanemaks Peeter Kaupsi asemele J.Kapset. Et liikmete enamik sellega ei nõustunud ning et P.Kaups kogudusevahema kohalt ise ei loobunud, siis vähemus liikmeid lahkus ja moodustas uue iseseisva Hiiu-Kärdla (alias "Keila Vabriku" Kogudus). Uus kogudus pöördus Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse poole sooviga, et Kärdla koguduse palvemaja ja pühaõhtusõõmaaja riistad neile määrataks. Miljon Ühenduse Keila konverents 20.mail 1903.aastal otsustas seda Kärdla kogudust Ühendusse mitte vastu võtta, sest ta pole Pra lõppinud endise Kärdla kogudusega, mis tema omakogudus on. Kuid Eesti Baptisti Koguduse Ühenduse aastaaruannetes 1902.aasta kohta on Kärdla vabriku kogudus seos. J.Kapse poolt juhitavasse kogudusse ühines 34 liiget, 1902.aasta lõpuks oli liikmeid 32. Uus kogudus töötas mõni aasta, siis tulid lahkunud liikmed pikkamööda endisesse koguduse tagasi, nii 1906.aasta juuniks oli neid tulnud 16. J.Kapse lahkus Kärdlast ning töötas pärast seda mitmel pool Eesti- ja Liivimaal, kuid kõige rohkem Kuramaal. Ta näibki hiljem Lätimaa tööle siirdunud olevat.[971]

Korduvalt alustatud pühapäevakool tegutses veel 1901.aastal 24 lapsega, sellest peale lõppes laste töö kuni 1906.aastani. Laulukoor esineb ainult 1904.aasta aruandes, siis 7 liikmega. Pärast taasalustamist juhatas laulukoori Gustav Hanikati kasutütar Liisa Võrmes, seda väheste vaheaegadega kuni 1929.aastani.[972]

Hxxxxxxitxa Koguduse jaoskondadest jääb töötama ainult Aruküla jaoskond, sest koos Käina jaoskonnaga lahkub ka Männamaa jaoskond, mis jääb Käina jaoskonnaks. Kärdla kogudus, kus 1904.aasta lõpul oli 126 liiget, algas järgmisel aastal uuesti usuelevus, paljud tulid pöö tõsidvuse le ning koguduse võetakse ristimise kaudu 35 inimest. Nagu nägime, tuli kogudusse taga-

---

971. Heinla, Ajaloolina kokkuvõte Kärdla Baptisti Kogudusest, lk.37-38; Eesti Baptisti Ühenduse nõukogu protokollid. Protokoll Hio-Kärdla ja Käina asjade üle (1901 või 1902), Keila konverentsi protokoll 30.mai 1903.a.; Keila konverentsi protokoll 8.juuni 1905, Käina konverentsi protokoll 8. juuni 1909; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanne 1902.aasta kohta.

972. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1901-1906. aastate kohta, Heinla, Ajaloolina kokkuvõte Kärdla Baptisti Kogudusest, lk.26.

si ka osa enne lahkunuid, nii et koguduse liikmete arv oli 1905.aasta lõpuks 174.[973].

Pärast 1905.aasta revolutsiooni järgnenud vabama usutegevuse tõttu algasid mõnel pool usuelu tõusud. Kõrdla Baptisti Koguduses meie seda aga ei märka. Pärast hoogsat 1905.aastat langes ristitute arv jälle alla, nii 1906.aa kuni 1908.aastani on ristitud aastas vastavalt 2 - 1 - 3. Ärkamiste aeg on uuesti 1909.aastal, millal ristiti 16 inimest ning koguduseliikmete arv tõuseb 1909.aasta jooksul 155-st 169-le. Järgnevatel aastatel näeme uuesti viljakuse langust, sest ristiti v vastavalt 5 - 2 - 2 - 3 - 3 inimest aastas ning 1914.aasta lõpuks on koguduses 6 liiget vähem, kui oli 1905.aasta lõpul, nimelt 168.[974].

Ärkamised 1909.aastal tõid koguduse ellu suuremat elevust, mis avaldus töös paremas organiseerimises. Samal aastal alustati järjekindlalt kooriga. See oli vist mängukoor, sest andmed kõnelevad, et keelpillid olid tarvitusel juba 1907.aastast, kuid aruandes esineb 9 liikmeline koor alles 1909.aastal. Järgmisel, s.o.1910.aastal lisandub laulukoor 13 liikmega. Nõudsest peale, välja arvatud sõjaaastad, leiame koore ikka Kõrdla koguduse töömailt.

Samuti sai juba 1906.aastal pandud kindel alus pidevale pühapäevakoolitööle. Siin käikus laste arv 20-30 vahel, 1910.a. oli erakordselt 72 last. 1909.aastal alustas tegevust 12-liikmeline noorte meeste selts, kuid see lõpetas oma tegevuse 3 aasta pärast. Kuid 1910.aastal asutatud 45-liikmeline tütarlaste selts tegutses kuni Esimese maailmasõjani.[975].

Laienesid ka koguduse misjonivõljad. Asutati Kõrgessaare jaoskond, mis esines 1908.aasta aruandes. 1910.aastal oli Saaremaal asutatud Kuressaare jaoskond, seda Peeter Kaupsi isikliku misjoni tagajärjel. Teatavasti hülgasid Reigi Rootsikõla elanikud neljа Vormsi Mansu, kui need 1881.aastal sinna evangeliseerima läksid. Sellest peale oli see kant jäänud usuliselt pimedamaks nurgaks Hiiumaal. Aastal 1913.algas ka seal niselt Lauka Aurisu külas evangeeliumi kuulutamine, seda Kõrdla kuulutajate kaasabil pasrl päästeteadvuse omandanud Reigi noormehe poolt.[976].

Omamoodi julge õritus oli Hiiumaa baptistide poolt 1911.aastal asutatud "Kõrdla Baptisti Varvitajate Ühisus". Osanikke oliа Ühisusel olnud 40-60 vahel. Väike tegevuskapital, võibolla ka oskamatus ning ebaperemehelikkus viisid ettevõtte likvideerimisele, mis toimus 1915.aastal ning heitis teatava varju usutööle saarel.[977].

---

973. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1904.-1905.aastate kohta.
974. Samalaadne, Aastaaruanded 1905.-1914.aastate kohta.
975. Samalaadne, Aastaaruanded 1906.-1915.aastate kohta.
976. Heinla, Ajalooline kokkuvõte Kõrdla Baptisti Koguduseast, lk.32-33; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse nõukogu protokollid. Protokoll Pärnu Konverentsist 6.ja 7.jaanuaril 1908, Rakvere konverentsist 28-29.mail 1910.aastal; Kuressaare, Hiiumaalt, Teekäija, 1913.a.lk.199-200.
977. Heinla, Ajalooline kokkuvõte Kõrdla Baptisti Kogudusest, lk. 27; Kristi Rannasoo, Hipped-näppud hiidlaste isamaalt. Oma maa II (1913) Tartu, 1917 lk.145.

Rasked tõõtingimused ning vaenamised koguduse algajal olid kogudusevanema Peeter Kaupsi teinud varakult vanaks. Sellest tingituna ütles ta 1914.aasta algupoole kogudusevanema kohalt lahti. Haapsalu konverentsil 25.-27.aprillil 1914.aastal valiti uueks kogudusevanemaks D.H.Aetson. Viimane tõõtas mõrtsi lõpust alates kolm kuud ning oli siis sunnitud mobilisatsiooni tõttu lahkuma. P.Kaupsil tuli omal kohal tõõtada veel kuni 1918.aastani.

Algav sõda ja järgnevad ülestõusud mõjusid Kärdla koguduse tõõle ja liikmete usuelule ebasoodsalt. Kord oli veel suurem ärkamine 1915.aastal Karl Kaupsi ja Karl L.Marley kuulutuse kaudu, kuid siis tulid pimedad ajad. Palvemaja suleti, koosolekud keelati ning usust langesid mitmed.[978].

Emmaste Baptisti Kogudus

Vennastekoguduse vend Tõnis Kurist oli jõudnud põhistetesõdvusele. Ta ristiti 17.juulil 1893.aastal A.H.Schiewe poolt. Nüüd hakkas ta oma kodukohas Emmaste Metsapere külas ja naabruses tunnistama oma ususeisusest ning alustas pidevat palvetõõd ärkamise tuleku pärast. Esimesed avalikud koosolekud peeti 1895.aastal tema talus Tõnisel. Siis puhkes oodatud ja palutud ärkamine, sõda Peeter Kaupsi kuulutuse tagajärjel. Järgmise aasta 28.aprillil ristis P.Kaups esimesed 20 Emmastes usule tulnuist. Samal aastal ristis ta veel 34 inimest, nii et siis asutati Kärdla Baptisti Koguduse Emmaste jaoskond. Jaoskonnas oli 54 liiget, seda ühe aastaga. Järgmisel, s.o. 1897.aastal ristiti taas 45 inimest ning Emmaste jaoskonnas oli 82 liiget. Nüüd peeti koosolekud kuberneri poolt kinnitatud kohal Kadarna külas Tuhaselja talus, mis kuulus Peet Metsale. Viimane jäigi kohapeale koguduse tõõjuhiks. Tõnis Kuriist lahkus varsti igavesse kodusse. Esimene laulukoor alustas tegevust 1897.aastal Anton Kuristi juhtimisel, kuid koor ei jõõnud püsivalt tõõtama. Palvemaja Kurstesse ehitati 1898. aastal.[979].

Iseseisvaks sai Emmaste kogudus 1901.aasta 2.septembril. Selle aasta alguseks oli jaoskonnas 125 liiget. Järgnes ilus äratusaeg, 1901.aasta jooksul võeti ristimise kaudu kogudusse 70 uut liiget ning liikmete arv tõusis 196-ni. 2.septembril valiti kogudusevanemaks ühesõstase katseajaga Priidu Mets, diakoniteks valiti Juhan Takis, Juhan Toomberg, Mihkel Metsalu ja Madis Jünnau. Priidu Mets ei jõõnud kauaks Emmaste koguduse ettotsa. 1902.aastal asutati koguduse jaoskond Herjule, mis sai kogudusteõidala konverentsi soovitusel 21. mail 1904.aastal iseseisvaks koguduseks. Priidu Mets valiti nüüd sinna kogudusevanemaks ning kinnitati sellele kohale kuberneri poolt. Emmaste kogudusevanemaks valiti Peeter Mets.[980].

---

978. A.Johannson, 30-aastane juubel, Teekäija, 1914,lk.168 (Edasp.:Johannson,30 aastane juubel); Meinla, Ajalooline kokkuvõte Kärdla Baptisti Kogudusest,lk.38-39,27-28.

979. Joosep Pumber,Emmaste Baptisti Koguduse ajaloost /käsikiri/ (Edasp.:Pumber,Emmaste Baptisti Koguduse ajaloost); Eesti Baptisti koguduste ajalooline album,lk.34-39;50 aastat apostlite radadel,lk.43-44; M.Uusmann,Kanmatuse ja usu vili, Teekäija, 1906,nr.8,lk.6.

980. Eesti Baptisti koguduste ajalooline album,lk.36-37, Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaraamat 1901.aasta kohta; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse nõukogu protokollid. Protokoll Kõdala konverentsist 21.mail 1904.aastal.

Veel 1902.aastal oli Emmastes hoogne Sratus ning kogudusse võeti ristimise kaudu 70 liiget. Aasta lõpuks oli koguduses 209 liiget. Siis algas Emmastes ärmuti põuaaeg. 1903. ja 1904. aastal ristiti kummalgi aastal vaid 4 inimest ning 1905.aastal ristimisi ei olnud üldse. Karja jaoskonna iseseisvaks saamisel lõks sinna üle 76 liikmes [illegible].

Aegadel kuni 1906.aastani eksnes koguduse aruandes pühapäevakool, 1902.aastal 6 lapsega, 1904.aastal 12 lapsega. Laste tööd korraldas hiljem Peeter Kets. Laulukoori arusannetes ei leidu.982.

Kaua aega, ka edaspidi ei saavutanud usutöö Emmaste-Nurstes märgatavat edu, kuigi 1906.aastast peale töötati pidevalt laste seas ning 1910.aastal töötas lasteõpetaja (50 last), samuti peeti järjekindlalt koosolekuid Nurste palvemajas ning väimaluste piires talutubades, kuid usutöö ei elavnenud. Järgnevalt ristiti 1906.aastal 7 ja 1910.aastal 6 inimest, teistel aastatel võeti ristimise kaudu kogudusse 1 - 2 inimest, või siis mitte ühtegi. Samal ajal langesid kogudusest välja paljud, ajavahemikus 1906.aastast kuni 1914.aastani (incl.) ainult surma läbi 24 liiget ja kustutati 19 liiget. Mõisti aga samal ajal jooksul 18 inimest. Koguduseliikmete arv langes 109 liikmest (1905.aasta algul) 74 liikmele (1914.aasta lõpul). Peeter Kets tunnistas ise Kiina konverentsil 5.juunil 1909.aastal, et oleme "Emmastes vaikselt edasi elanud...meil on peasegu põudne aeg". 983.

Koguduse tööpõllul õnnigus oli 1910. ja 1911.aastal märgatav liikumine, palju inimesi tuli usule. Kuid Sratuskoosolekutel hakkasid käima kuulutajad, kes usklike ristimist ei pooldanud ning selle vastu kõnelesid. See poleemika tõi segadusi, kirkamine lõppes ning mitmed Srganud eemaldusid usust.984.

Aaimese saalmaasõja algul mobiliseeriti Peeter Kets. Tema kohuseid hakkas täitma diakon Johannes Väljas. Kohalik õigeusu preester olla esitanud kaebuse, et Emmaste Baptisti kogudus on ilma kinnitatud jutlustajata ning seal kõnelda isikud, kellel selleks luba pole. Koguduse headatahtlikult suhtuv urjadnik soovitanud siis Väljasel kõnelda mitte kõnetoolilt, vaid laua tagant. Preestri uue kaebuse peale sandarmivalitsusele, et Nurste palvemajas seletatakse võhikute poolt Jumala Sõna, saadeti palvemajasse koosolekut jälgima kaks sandarmi. Ka sellest informeeris urjadnik ehmi, sellepärast vennad seekord ainult lugesid piiblit, palusid ja laulsid. Sandarmid istusid koosolekul vaikselt ning lahkudes ütlesid, et tulid üksnes jalgu puhkama. Urjadniku soovitusel valiti koguduselu uus kogudusevanem, kelleks valiti 19.juulil 1911.aastal Karju Baptisti Koguduse diakon Ado Türk. Valimised toimusid sõbraliku urjadniku juuresolekul. Sõja ajal suleti ka Nurste

---

981. Eesti Baptisti Kogduste Ühenduse aastaaruanded 1902.-1905.aastate kohta.

982. Sealsamas. Aruanded 1902. ja 1904.aasta kohta; Kumber, Emmaste Baptisti Koguduse ajaloost.

983. Eesti Baptisti Kogduste Ühenduse aastaaruanded 1906.-1914.aastate kohta; Eesti Ühenduse konverents Keilas Hiiumaal, Teekäija, 1909, lk.109.

984. Kumber, Emmaste Baptisti Koguduse ajaloost.

palvemaja. Koosolekuid peeti siis teludes salaja. Tollal haigestus koguduseliige Joosep Pumber raskesti. Et haigeid oli luba külastada, nendele laulda ja kõnelda, siis peeti koosolekuid haige J.Pumberi voodi juures ning mõlestati siin ühtlasi Issanda surma; seda tehti terve aasta vältel.[985]

Peeter Mets oli sündinud 14/26.veebruaril 1873.aastal Emmastes Kuusiku külas. Ta ristiti 18.aprillil 1899.aastal P.Kaupsi poolt Kõrdlas. 1902.aasta jaanuaris saatis teda parun W.v.Uxküll õppima Londoni Baxteri misjonikooli, kust naasis 1903.aastal. Ta valiti 1904.aastal juunis Emmaste Baptisti Koguduse vanemaks ning ordineeriti 16.aprillil 1906.aastal juunis Emmaste Baptisti Koguduse vanemaks A. Tetermanni ja P.Kaupsi poolt. Pärast sõjaväeteenistusest vabanemist valiti ta 1919.aasta detsembris Harju Baptisti Koguduse vanemaks. Peeter mets suri 1936.[986]

Harju Baptisti Kogudus

Harju kogudus eraldus 1904.aastal Emmaste Baptisti Kogudusest.

Usutüü tuli Harju aladele kahe tütarlapse kaudu, kes Emmaste koosolekul päästeteadvuse omandasid ning nüüdsest peale oma elu ja palvetega Harju rahvale püüdsid vaimulikult kasuks olla. Emmaste kuulutajad Juhan Paev ja Juhan Takis pidasid esimese koosoleku 1897.aasta ristipühal Harjus Valgu küla heinamaal. Pärast Tooma Proosi päästeteadvusele tulekut andis ta oma talu ruumid koosolekuteks. Algasid õrkamised, kuid nendega koos jällä vaenamised. Kuid peagi kinnitas kübermõr need ruumid vaimulikeks koosolekuteks ning usutüü Harjul sai vabaks. Seal käisid Jumala sõna tunnistamas kuulutajad peamiselt Emmastest ja Kõrdlast, kuid tulid ka Tallinnast, Haiessarelt, Haapsalust ja Ridalast, ning tõid kaasa palju usulist elevust ja usuröõmu. Hulgad tulid päästmisele, eriti Peeter Kaupsi kaudu ning ristiti tema poolt, esimesed neist Kõrdlas.[987]

Õrkamine Harjul laienes. Nüüd ristiti usuletulnuid juba Emmastes ning 1902.aastal moodustati Harjul Emmaste Baptisti Koguduse jaoskond, mis 21.mail 1904.aastal Ridala konverentsi soovitusel iseseisvaks koguduseks muudeti. Koguduse õiguste saamine tuli Harju rahvale endale ootamatult. Nagu eelpool tähele panime, valiti 2.septembril 1901.aastal Priidu Mets Emmaste koguduse vanemaks ühesaastaseks katseajaga. Priidu mets tegi katseaja hiilgavalt läbi, oli võimas õrkamine ja koguduse võeti rohkesti liikmeid. Aasta möödudes

---

985. Seal samas.
986. P.Mets, P.Metsa elulugu /käsikiri/.
987. P.Leisberg, Harju baptisti koguduse esimesed elumärgid, Teekäija, 1906. 10,lk.2-3; Evald Mänd, Vastused küsimustele /käsikiri/ (Edasp.: Mänd, Vastused küsimustele); Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album, lk.40.

aga seninе kinnitatud kogudusevanem Peeter Kaups oma allkirja Priidu Metsa koguduseva nemaks kinnitamiseks esitatavale kirjale ei andnud, põhjendades seda algul vormi veaga kirjas, ja kui viga parandati, et Priidu Mets on nõrk piiblitundja. Ämmaste enda liikmete seas tõusis samuti vastuolu Priidu Metsa vastu ning teistkordsel valimisel teda enam koguduseva nemaks ei valitud. Tõelise põhjuse seisis Priidu Metsa liiga soosivas suhtumises priikoguduslikku ülirõõmusse, mida Ämmaste baptistide seas osaliselt leidus. Nimelt ütles Kidala konverentsil Ämmaste saadik Juhan Toomberg, "et kui Saksamaa vend Lansen ning Kill ja Tetermann Ämmastes olid, andsid nad omapoolse seletuse hüppamiste kohta, mis viis liikmed kahtlusse". Asja lahendamiseks tegi Kidala konverents saalomonliku otsuse: "Ämmaste kogudus jaguneb kaheks: üks jääb Ämmastesse, teine pool läheb Harjule. Kumbki pool valib endale ise juhtlustaja". Kogudus jagunes ki, Ämmast Hurste jäid mainemad, Harjule läksid aga tunnetelamuste otsijad koguduse liikmed. Harju kogudusele oli Priidu Mets tõesti vastuvõetav ning kogudus valis tema endale vanemaks.[988]. Harju Baptisti Kogudus võeti Ühendusse Keila konverentsil 8.juunil 1905.aastal.[989]

Juba algusest peale oli Harjul hoogne töö ning koosolekuruumid T.Proosi talus olid ammu kitsaks jäänud. Ühisel otsusel ja paari varasema koguduse liikme ainalisel toetusel ehitati uus palvemaja samasse T.Proosi talu krundile. Palvemaja valmis 1905.aastal ning jõululaupäevaõhtul avati seda jumalateenistusteks.[990].

Harju Baptisti Kogudus alustas oma tegevust 42 liikmega, kuid järgmisel, s.o.1905.aastal ühines kogudusega rohkesti endisi Ämmaste koguduse liikmeid. Samal aastal astus kogudusse ristimise kaudu 36 liiget ning aasta lõpuks oli koguduses 114 liiget.[991].

Pühapäevakooli on Harjul peetud ebaregulaarselt. Aastaaruannete järgi on laste tööd olnud üksnes 1905., 1906., 1909. ja 1910.aastal. Veel vähem on märgitud aruannetesse koore, nimelt ainult 1905.aastal kaks koori kokku 11 liikmega ja 1912.aastal üks koor 9 liikmega.[992].

Hoolsad olid Harju tunnistajad ka saaremaa misjoneerimisel. Kui mitte arvestada Kuressaare tööd, siis Saaremaa teiste hilisemate baptistikoguduste usutõe alustajateks olid Harjult välja saadetud kuulutajad. Need tulid 1908.aastal Saaremaale Pammane külla, kus esimese koosoleku pidasid vabadik Truvergi juures. Miljem algasid koosolekud samas külas

---

988. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse nõukogu protokollid. Protokoll Kidala konverentsist, 21.mai 1904.aastal.
989. Samalaadne, Protokoll Keila konverentsist 8.juunil 1905.aastal.
990. Eesti Baptisti koguduste ajalooline albus, lk.40-41.
991. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1904. ja 1905.aasta kohta.
992. Samalaadne, Aastaaruanded 1904. - 1914.aastate kohta.

Sulli talus. Puhkes ärkamine ning sama aasta suvel ristis Priidu Mets esimesed Pammana usklikud Hiiumaal. Pammana asutati koguduse tõukpunkt ning 1909.aastal koguduse jaoskond. Mõni aeg hiljem hakkas seda juhatama 1903.aastal põhjateadvuse sõ omandanud endine Pammana kooliõpetaja Ado Porss (1868--1929). Sealne usutõu kannatas samuti rahva vaenamiste all. P.Leisberg kirjutab, et kui ta koos P.Veevo ja Mihkel Vahteriga 1909.aasta mälipühil seal kandis kuulutamas käis, siis visatud neid tagant järele kividega. Mõned mõtelnud: "Peaks need jõkma meie tõõle nurgakiviks". Hiljem ehitati sinna palvemaja, mille krundi kinkis Parasmetsa mõisa omanik Rahekamf. Palvemaja avati 2.veebruaril 1915.a.[997].

Usutõu algas 1909.aastal ka Pahapillis, seda Harju vendade Joh.Kaevu ja Mihkel Vahteri kaudu. Koosolekuid peeti algul Toompuu majas. 1910.aastal algas ärkamine, tõõtasid kaasa Pammana tunnistajad ja Priidu Mets. Esimene ristimine toimus järgmisel aastal ning ristitud ühinesid Harju Baptisti Koguduse Pammana jaoskonnaga.[994].

Nendel aastatel kuulutasid Harju tunnistajad veel mujal, nii Meiusti külas, Leisis, hiljem Sagaristis ja Kaarmal.[995]. Kaarmal algas äratusliikumine Joh.Kaevu ja J.Jõgi juures, kes sinna elama olid asunud. Esimesed usklikud ristiti seal 1913. aastal Joh.Kaevu ja Priidu Metsa poolt. Kuid et P.Kaups lõbisõidul Kuressaarde seal koosolekuid pidas, siis sattusid ristitud Ühenduse Kuressaare Baptisti Kogudusega, astusid sinna liikmeks ning moodustasid Kaarmale Kuressaare jaoskonna.[996].

Nagu aastaaruannetest näha, asutati Harju Baptisti Kogudusele 1912.aastal veel kaks jaoskonda, nendest üks Pahapilli Saaremaal, nii et kogudusel oli 1912.a-1914.aastatel kolm jaoskonda. Nendel aastatel on märgitud jutlustajatena peale Priidu Metsa veel A.Tõrk ja K.Kallas. Viimane asus Saaremaal. 1915.aasta aruandes ei ole enam antud ühtegi jaoskonda.[997].

Leialdase evangelisatsiooni tagajärjel olid tollal igal pool koguduse tõõpõllul ärkamised ning kogudus kasvas jõudsasti. Liikmete juurdekasv oli vähem 1907.aastal, millal kogudusse ristiti 6 inimest. Alates sellest aastast ristiti aastas vähemalt 10 inimest, suurim arv ristimisi oli 1910. aastal, millal ristiti 26. Kokku oli ristimiste kaudu Harju Baptisti Kogudusse vastu võetud 1905.aasta algusest kuni 1914.aasta lõpuni 179 inimest ning kogudus oli kasvanud selle aja jooksul 114 liikmelisest 266 liikmeliseks, s.o. üle 133%.[998].

On märkimisväärne Harju vendade tublidus ja innukus. Konrad Matson kirjutab, et kord, kui Harju misjonipõllul olnud üks koosolek kinnine ja raske, tulnud Priidu Mets, M.Maripuu, M.Saul ja P.Leisberg kantsli juurde ning ütelnud palves: "Jumal, sa tead, kuidas meie algusest siiamaani oleme püüdnud ühel meelel tõõtada, anna meile nüüd oma õnnistus!" Alanudki õnnistusajad.[999].

---

993. 50 aastat apostlite radadel, lk.69-70; P.Leisberg, Meelipühad Saaremaal, Teekäija, 1921, lk.130.
994. 50 aastat apostlite radadel, lk.86.
995. Seppur, Jeesus Kristuse Evg.Priikoguduse tekkimine lk.167.
996. 50 aastat apostlite radadel, lk.74.
997. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaarunded 1912-1915. aastate kohta.
998. Samas, Aastaarunded 1905.-1914.aastate kohta.
999. Konrad Matson, Elumõtteid Hiiumaal, Teekäija, 1918, lk.172.

Kõina Baptisti Kogudus

Kõinas algas usuline tegevus Peeter Kaupsi kaudu, kes 1889.aastal üht haiget naist külastades, haigevoodi äärres Jumala sõna tunnistas. Üks samal ajal haige juures viibinud noormees Mihkel Silde sai Jumala sõnast haaratud ning avas oma talus Mõõtsé külas uksed vaimulikeks koosolekuteks. Seal hakkasid kuulutamas kõima P.Kaups ja teised Kärdla tunnistajad. M.Silde tuli varsti pühateteadvusele ning laskis ennast koos kolme usklikuks saanud naisega 8.juulil 1890.aastal ristida. Küüd hakkas M.Silde usutõõd Ümbruskonnas suure tulidusega korraldama. Koosolekuid peeti Kolga, Moka, Luguse ja Männamaa külades. Kuberner kinnitas Männamaal koosolekute ruumiks Männapso talu. Igal pool tulid inimesed pühateteadvusele, koguduseliikmete arv kasvas ning koosolekuruumid Männamaa külas jäid kitsaks. Siis otsustati ehitada palvemaja, mis pärast mitmeid raskusi valmis 1900.aastal ning õnnistati 10.septembril. Kärdla Baptisti Koguduse jutlustajaks Kõina jaoskonnas oli siis Jüri Kaups. 1903.aasta 17. novembril sai Kõina jaoskond iseseisvaks Kõina Baptisti Koguduseks ning alustas oma iseseisvust 86 liikmega. Koguduse-vanemaks valiti Juhan Sooster.[1000] Kõina Baptisti Kogudus võeti Ühendusse Kõdala konverentsil 21.mail 1904.aastal. Ant Keila konverentsi 8.juunil 1905.aasta protokollis on uuesti sissekanne Kõina koguduse Ühendusse vastu võtmise kohta.[1001]

Iseseisvuse saamisel töötas Kõina koguduses pühapäevakool 40 lapsega. Kool jäi töötama ka edaspidi kuni 1910.aastani, sellest peale kooli aruandes enam ei esine. Ühetsistkümneliikmeline laulukoor on märgitud ainult 1905.aasta aruandes. Peale Kõina jaoskonna oli Kärdla Baptisti Kogudusel veel Männamaa jaoskond. Siimane eraldus Kärdla kogudusest Ühesegselt Kõina jaoskonnaga ning sellest peale esines Kõina Baptisti Koguduse jaoskonnana.[1002]

Peab ütlema, et suurem usuline elevus koos Erkamistega oli Kõina koguduse tõõpõldudel vaid segadel enne iseseisva koguduse loomist. Siis töötati mitmel pool ning siis astusid hulgad kogudusse. Hiljem püüti küll laiendada misjonipõldusid, nii tehti enne 1906.aastat katset tõõga Saaremaal, kuid seal see ei õnnestunud, sest tugev priikoguduse tõõ oli ees. 1906. aastal alustati uuesti jõrjekindlate koosolekutega seal, kuid edaspidist edu ei näi seal seegi kord.[1003] Koguduse-vanem J.Sõõster kaebas 1909.aasta konverentsil, et "meie kogudustest on väga palju välja rännanud, aga kodu ei ole ka midagi suurt edenemist märgata".[1004] Ta kordas jõlle jõrgmisel aastal: "Kokkutulekuid on kasinaste, sest

---

1000. Eesti Baptisti kogudust ajalooline album, lk.29-34; 50 aastat apostlite radadel, lk.38-40; Heinla, Ajalooline kokkuvõte Kärdla Baptisti Kogudusest, lk.32; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanne 1904.aasta kohta.

1001. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse nõukogu protokollid. Protokollid Kõdala konverentsist 21.mail 1904.a.ning Keila konverentsist 8.juunil 1905.aastal.

1002. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1904.-1914.aastate kohta.

1003. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse nõukogu protokollid. Protokoll Narva konverentsist 2.juunil 1906.aastal.

kuulutajaid puudub. Vajame jutlustajat, siis paraneks ka vaimne elu."[1005]. Veel 1912.aastal on temal samad kurvad teated: "Männamaal lõks kuulutaja õra ning sellepärast on seal palvemaja kinni. Kõinas on rahvas kõva, ei tule koosolekule ega käi luteri kirikus". Tõdeme, et 1912. ja 1913.aastate aruannetes ei leidu Männamaa jaoskonda. Hiljem esineb jaoskond jälle aruandes.[1006].

Koguduseevanema kurbi sõnu tõendavad täielikult aastaaruannete andmed. Üldiselt on Kõina Baptisti Kogudusse 1904. aasta algusest kuni 1914.aasta lõpuni vastu võetud ristimise kaudu 13 liiget. 1904. ja 1905. aastal võeti á 3 liiget, 1906., 1909. ja 1911. aasta á 2 liiget ning 1910. aastal 1 liige. Ülejäänud 5 aastal ristimisi ei olnud. Sama 11 aasta jooksul suri 12 liiget ja kustutati 6 liiget. Kui 1904.aasta algas 86 liikmega, siis 1914.aasta lõppes 63 liikmega. Selle juures on koguduse liikmete arv peaaegu iga aasta pidevalt vähenenud, mis näitab ka üksikute õnnistusaegade puudumist tollal.[1007].

Kuid tulid ka õnnistusajad Kõina kogudusele. Ärkamised algasid 1917.aastal ja on aegade jooksul korduvalt esinenud, ning kõik sama koguduseevanema ajal.

Hiiumaa baptistikoguduste areng

Hiiumaa usuliikumisele on iseloomulik, et suhteliselt väikesed ajad vaheldavad jõudsate ärkamisaegadega. Kõrgelevaga vaadeldud ajajärk algas suurte usulevustega. Siis olid imelised ajad, kui Vormsi usuline ärkamine Hiiumaale paiskus. Terved perekonnad, pooled külad tunnetasid korrega, et nad vajavad päästet. Mulgad tulid ja leidsid igatsetud rahu, omandasid ülevoolava päästeõnne perekondade kaupa, poolte külade viisi. Kärdla Baptisti Koguduse liikmeteraamatus esines kolmekümnendate aastate lõpuks Männamaa nimi 114 korda, Kibuspuu nimi 80 korda ja Kaupsi nimi 60 korda.[1008].

Usuliikumine oli rikas tundeelamuste poolest, seda veel pärast baptistikoguduse asutamist. Konoliitsem töö algas 1886.aastal.

Baptistikogudusele anti küll riiklik sanktsioon, kuid kogudus ei saanud täielikku tegevusvabadust. Kohaliku võimumeeste tagakiusamine, vaimuliku laimamine, külakangelaste terroriseerimine ning ümbruskonna umbusk, tuimus ja vaen "taasristijate kui püha ristimissakramendi teotajate" vastu ei suutnud aga võitva usu peaaletungi pidurdada. Siseniseo usujõus ja uueks saanud inimese usupalangus ületasid päästeteadvuse omandanud kõik välis ja siseniseed tõkked ning suurte hulkadena ühises vaimustuses astusid alla ristimishaudadesse, et kinnitada oma eraldatust maailmast ning ühekssaamist Issandaga endas ja vendade-õdedega.

1004. Eesti Ühenduse konverents Koinas Hiiumaal, Teekäija, 1909, lk.109.
1005. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse nõukogu protokolli d, protokoll Rakvere konverentsist 28.-29.mail 1910.aastal.
1006. Püttar, Ühenduse aastakoosolek, 1912.aast. lk.216; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1912.-1913. aastate kohta.
1007. Samas, Aastaaruanded 1904.-1914.aastate kohta.
1008. Heinla, Minu elulooliisi märkmeid, lk.126.

Kõrdla baptistidel, esimese koguduse rajajatel, tekkisid elava misjoni tagajärjel tõepõllud Hiiu saare kesk- ja lõunaosas. Ka neis algasid õnnistused. Sajandi lõpuks oli 87-liikmeline kogudus kasvanud 343-liikmeliseks.(Vt.tabel nr.1).

Tabel nr.1

Hiiumaa baptistikoguduste liikmete arv.

Aastad	Kõrdla	Kõrdla vabr.	Emmaste	Harju	Käina	Kokku	%
1886	87	-	-	-	-	87	Võrreldes 1886.a. 394%
1894	164	-	-	-	-	164	
1899	343	-	-	-	-	343	
1901	228	-	186	-	-	414	
1902	200	32	209	-	-	441	puudub Kõrdla vabrik
1903	200		209	-	-	409	
1904	126		108	78	87	399	
1905	174		100	114	78	466	Võrreld. 1899.a. 135%
1914	168		74	266	63	571	

341%

võrreldes 1904.aastaga

Algas uus sajand. Tugevad ja paljuliikmelised Kõrdla Baptisti koguduse jaoskonnad said iseseisvaks. Veel paar aastat kestis tagajärjekas usutõde. Kümned ja kümnedÜhinemised kogudustega. Siis algas mõõn. Vaibusid õrkamised. Harva liikus ristimisvesi. Mõnel üksikul aastal oli veel märgata suuremat elevust, kuid needki tõusuajad olid erandlikud. Uue sajandi viiesaastak lõppes enamikus kogudustes kaotustega,1905.aasta lõpuks oli Hiiumaa kogudustes liikmete koguarv viie aasta jooksul jõudnud 466 liikmeni, sedagi ühe koguduse Harju arvel, võrreldes 1900. aastaga 135%.

Järgmised 9 aastat ei toonud rohkem rõõmu. Liikmete koguarv oli küll tõusnud Esimese maailmasõja algaa ta lõpuks 571-ni, kuid seda ükskõik tänu Harju Baptisti koguduse õnnistuterikkale tegevusele (võrreldes 1904.aastaga liikmeid 341%). Teistes kogudustes oli liikmete arv vähen, kui oli seda 1905.aasta lõpuks.

Pidev tõepuudus Hiiumaal on sündinud sealt lahkuma rohkesti tõejõudu. On lahkunud ka baptistikoguduste liikmeid, eriti paremaid kuulutajaid vendi. Kui aga on jõõnud vähemaks kuulutajaid, väheneb samaaegselt kuulutamine. Koos sellega väheneb usuletulek ning koguduteses astmine ristimise kaudu (vaata tabel nr.2).

Teame, et lahkhelid ja vastastikused meeled koguduses on koguduse usuelule surmaks. Ergas misjonimeel ning edu misjonipõlduel tõstab aga kogu koguduse usuliet tasapinda ning annab liikmetele suuremat usku, usaldust ja tõõtahet veel paremate tagajärgede saavutamiseks..

Tabel nr.2.

	Ristimiste arv bap.kogudustes	
Kogudused	1901-1905 (5 aastaga)	1906 - 1914 (9 aastaga)
KErdla	74	37
Emmaste	108	18
Harju	40 kahe aastaga	143
KEina	6 " "	7
Kokku	228	205
Sellest Harju arvel	40	143
Ilma Harjuta kokku	188	62

Seda kinnitab Harju Baptisti Koguduse eeskuju, kes oli endale leidnud soodsa evangeliseerimispaiga Saaremaal.

Ent teistes Hiiumaa kogudustes olid tulnud vaiksed ajad. Võimsate päritualte asemele oli saabunud tuulevaikus. Vaid harva hõivasid koguduslaeva purjesid ülemikud tuuleiilid. Nii tasa liuelde jõuetuis purjedes jõuti Esimese maailmasõja karmidesse sündmustesse.

Siiski oli Hiiumaa koguduslaeva tüüril juhtimas näha tugevat kätt. Seal seisis Peeter Kaups, KErdla baptisti emakoguduse vanem.

Eesti rahva keskelt on aeg-ajalt tõusnud isikuid, kes vastamata ebasoodsatele oludele, puudulikule alghariduse le, mitmesugustele eluraskustele, tihti haigustele ja põdurusele, on nagu seda kõike trotsides jõudnud valitud elualal mErkimisvEärsetele tagajErgedele. Seda on nad saavutanud tänu kaasasündinud andekusele, kuid veel rohkem oma iseloomu kindlusele, raugematule püsivusele ja tahtetugevusele, sirgjoonelisusele, tõetahtele. Üks seesugustest isikutest oli Peeter Kaups.

Peeter Kaups sündis 30.novembril/12.detsembri 1866.aastal Pühalepa kihelkonnas Tubala külas Nurru talus rentniku esimese pojana. 1868.aastal läks ta isa Hans sealt Alatuse metsavahiks. Peetri koolihariduse jäi puudulikuks, ta käis vaid kuus nädalat koolmeistri juures lugemist õppimas. Noorelt hakkas Peeter abistama oma isa metsavahiametis.

Hans Kaups oli vennastekoguduse liige, nii et perekonnas valitses mõningane, tollasegsele vennastekoguduse le iseloomulik vagadus. Koos vanematega käis noor Peeter pühapEeviti Pühalepa kirikus või KErdla kabelis, saamata vennastekoguduse koosolekutel. Vormsi Erkamise Hiiumaale jõudmisel oli Peeter sellest huvitatud ning läks 1881.aasta jaanipEeval isa asemel Vormsi, kus tutvunes sealse usuliikumisega. Teistkordselt sõitis Peeter Kaups Vormsi 6.jaanuaril 1882.aastal. Nüüd omandas seal pEhatähtsuse. Naasnud kodusaarele, hakkas ta

kohe oma elamustest teistele tunnistama. Elav tunnistus tõi paljud patutundmisele ning sellele järel põõrdumisele. P.Kaups tõõtas kohaliku vennastekoguduse piires ning sellega oli tal esialgu teatav vabadus kuulutada. Kuid need vabadused ei kestnud kaua. Pühalepa kiriku õpetaja P.Th.Normann alustas peagi Erkamisliikumise vastast selgitustööd ning suunasvõimusindajad, vallavanemad ja urjadnikud usulevitajate vastu. Nüüd algasid Peeter Kaupsile vaenamisajad. Ka vennastekoguduse juhtivad isikud ei tunnistanud tema uut usku. Kui Peeter Kaups astus veel 30.oktoobril 1884.aastal baptistikogudusse ning laskis ennast 19.aprillil 1885.aastal ristida, siis olid kõik sidemed vennastekogudusega katkenud. Luteri kirikust heideti ta välja. Ta loobus metsavahi kohast, mis oma iseloomult ei olnud sobiv usklikule mehele, oli sunnitud lahkuma oma isakodust Alatust, sest oli sattnud vastuollu isaga, kui kindla vennastekoguduslasega ning asuma Kõrdlasse, kus hakkas tööstama põõvatöölisena. Ta oli 24.juunil 1884.aastal abiellunud ustava kirikuliikme Jüri Mõhle tütre Mariaga, kes haridust oli saanud Peterburi ja Tallinna saksakeelsetes koolides. Nüüd asus P.Kaups oma Mia majasse Kõrdlas. Kuid eriseisukohtade pärast usuvaadetes pidid tütar ja väimees lahkuma sellest majast. Enne surma leppis Jüri Mõhle siiski nendega ning nad asusid uuesti sinna majasse. Miljem ehitas Peeter Kaups endale maja Kõrgessaare-Meltermaa maantee Kõrde.

Peeter Kaups valiti 19.aprillil 1885.aastal Kõrdla koguduse diakoniks ning pandi tema peale kogudustundide protokollimine. Koguduse ettootsa valiti ta 19.veebruaril 1886.aastal. Kogudusevanema ametisse kinnitati Peeter Kaups kuberneri poolt 1896.aastal. Kõik järgnevad aastad oli P.Kaups seisnud Kõrdla Koguduse eesotsas, kokku 72 aastat. Samaegselt oli tema misjoni kihelkonnaks terve Hiiumaa, mille baptistikogudused on tema õratust tõõ vili. Ta reisis evangeeliumi kuulutades laialt, Saaremaa oli osaliselt tema tööpõlluks, ta tõõtas 1886.aastal 3 kuud Tallinna vintsutatud baptistikoguduses, oli hiljem üks aasta Eestimaa koguduste reisi jutlustaja ning järgnevatel aastatel külastas korduvalt baptistikogudusi üle maa. Kuid peamine Peeter Kaupsi tööpõld oli siiski oma kogudus, kus oli isalik juhataja, kindlakäeline tõõkorraldaja, tõsine kogudusevanem ning soojasüdameline õrataja. Ta oli hasrasav kõneleja, Temal tuli võidelda usulisikumisega kaasneva ülirõõmuga, mida ta põhimõttelisselt eitas.

Peeter Kaupsil ei olnud võõrad kannatused usu pärast. Ta poeg Richard meenutab oma lapsepõlvest: "Läbi akna nägime tihti, kuidas urjadnik jälle ja jälle tuli - mõõk vöösl ja portfell kaenla all. Tuppa tulles istus ta laua äärde ja hakkas protokolli kirjutama. - Noh, Kaups, sa oled jälle koosolekut pidanud, mõne alaealise ristinud, mehi kõnelda lasknud, kellel seks luba ei ole jne. Need olid tavalised süüdistused, milledele ikka järgnes karistus - kas kinnistumine või rahatrahv. Nii istus isa neliteistkümmend korda Jumala riigi tegevuse pärast kinni, küll vallamajas, küll Haapsalu vanglas." 1009

Tõõ Issanda põllul ei olnud kerge ning ustav tõõmees võõsis liiga varakult. Juba 58-aastaselt ulatas ta oma karjasekepi S.H.Matsonile, kuid mitte kauaks. Alles 1913.aastal võttis poeg Karl temalt ta ülesanded. Siis oli Peeter Kaupsi "jõud juba murdunud, südamehaigus raske, mõlu peasõgu kadunud...

Kaheksa aastat elab ta veel vaikuses, pea täielikult surnud maailmale ja elades veel enda sisemusele ja taeva mõtetele... Päev-päevalt kustus tema mälu maistele asjadele. Isegi oma lapsi oli ta unustanud, kui kui jutt tuli taevalistest asjadest, teadis ta veel teed hästi."[1010].

Peeter Kaups suri pärast suuri valusid 23.veebruaril 1926. aastal.[1011].

c) TALLINNA BAPTISTIKOGUDUSED

Tallinna II Baptisti Kogudus

Pärast 1879.-1880.aastate ärkamisi tekkis Tallinnas mitmeid päästetute rühmi, kes koos käisid palvetamas ning võimaluste piires kuulutamas. Üks seesugustest rühmadest oli koondunud Lõunemaalt tulnud noore õmbleja Marie Sündeva (1860-1925) ümber, kes elas tollal Tõnismäel Suure Ameerika (praegu Komsomoli) uulitsal Marie Lemberi majas. Tema korterit külastasid ka Rõdala tunnistajad ning pidasid siin koosolekuid. Seal peatus ka Peterburist tulnud Aleksander Reymann ning Marie Sündeva jõudis tema kaudu usklike ristimise tarvilikkuse äratundmisele.

Esimeste 12/24.veebruaril 1884.aastal Haapsalus ristitute seas oli ka Tallinna puutöölise Madis Pinsler, kes oli Tallinna ärkamiste ajal 1879-1880.aastatel päästeteadvusele jõudnud ning seni tõõtanud vennastekoguduses tõõtegijana. Kui A.R. Schiewe pärast 26.veebruari Haapsalust ära sõitis, läks ta läbisõidul Tallinnas Madis Pinsleri korterisse, kus teda oli ootamas suur rahvahulk, lootuses et ta näile koosoleku peab. Enne aga kui ta jutlusega alustada sai, tuli politseiprii stav ning soovitas A.R.Schiewel enne koosoleku alustamist hankida selleks luba kubernerilt ja luteri kiriku kindralsuperintendendilt. Schiewe õhtas järgmisel päeval kubernerii juurde luba saama minna, mis aga puutub kindralsuperintendendisse, ütles Schiewe, siis sellega "on minul niisama palju tegemist kui juudi rabiga". Koosolek peeti siiski ära ning järgmisel päeval sai Schiewe kubernerilt loa igal pool Eestimaal baptistide seas tõõtada ja ametitalitusi toimetada.[1012].

Aprillikuus sõitis A.R.Schiewe taas Haapsallu; enne aga peatus ta Tallinnas ja ristis siis 25.aprillil/r.mail 1884.aastal õlemiste järves esimesed inimesed Tallinnas. Siis ristis ta kolm inimest, nimelt järgmised: Marie Sündeva (sünd.4.apr. 1860.a.), Madis Pinsleri naine Marie Pinsler (sünd.3.sept. 1852.a.) ja Liisete Suling (sünd.6.aug.1864.a. Haapsalus). Järgmisel päeval, s.o.26.aprillil ristiti samas veel kolm naist ja kaks meest, nende seas Lena Merker (sünd.21.juunil 1864.a. Kistil), Marie Westerlik (sünd.1852.a.Kosrootsis) ja Karl Kram (sünd.6.aug.1848.a.)[1013]. Ühe mehe ja ühe naise nime Tallinna I Baptisti Koguduse liikmeteraamatus ei leidu. Tõad-

---

1009.Karl Kaups põlluvagudes-I,Toronto 1970,lk.17 (Richard Kaups) (Edaspidi:Karl Kaups põlluvagudel).

1010.K.Kaups, Mõtteid Peeter Kaupsist,Peterburi,1926,lk.179 (Edaspidi:Kaups,Mõtteid Peeter Kaupsist).

1011.Vt.Peeter Kaupsist: Samalsamas lk.171-180; Karl Kaups Põlluvagudel,lk.11-12 (Richard Kaups); 50 aastat apostlite radadel,lk.127-128 (K.Kaups); Heinla,Ajalooline kokkuvõte Kõrdla Baptisti Kogudusest,lk.12-13.

1012.Schiewe,Mõtteid minu 50aastasest sõnatalust,lk.280-311.

matuks jÄÄb, kas need astusid mõnda teise baptistikogudusse või lahkusid kogudusest enne liikmeraamatu sissekandmist. Et just nendel kahel päeval ristiti Tallinnas kokku 8 inimest, tõendab sõnum "Revaler Zeitungis" ja "Ristirahva Pühapäevalehes".[1014].

Tallinna baptistikogudusele oli sellega pandud alus. Töö jÄtkus Peterburi Saksa Baptisti Koguduse jaoskonnaks. Kohaliku töö juhika pani Schiewe Hadis Pinsleri. Ristimas, leiba murdmas ja kogudustunde juhtamas käis Schiewe ise. Koosolekute jaoks võeti vÄike elukorter Suur PÄrnu maanteel Kaltenbrunni majas. Koosolekuid peeti pühapÄeval kaks korda ning nÄdala sees teisipÄeval, neljapÄeva ja laupÄeva õhtul.[1015]. LÄbisõidul Haapsallu peatus A.R.Schiewe alati Tallinnas, kõneles siin ja tarbekorral ristis. Teda tõlkis Marie Sündeva. Liikmete nimekirja jÄrgi ristis Schiewe 1884.aastal veel Tallinnas neli inimest, nende seas ristiti 28.juunil hilisem tõlkitegija Jüri Lipstal (sünd.1858.a.Kaplas). Aasimõisa aasta lõpuks oli Tallinna kogudusse li liiget.[1016].

Kogudus kasvas, kuid kaugeltki mitte sõsuguse tempoga, kui Haapsalus ja Hiiumaal. Tallinna Baptistide töö juba algusest peale ei arenenud loomulikku tõusvat rada, vaid tekkal tuli kohe alustada võitlust mitmesuguste vÄlistõ ja, kõige kurvem, sisemiste vastastega. Kuigi oli tõõtamiseks esialgu seaduse kaitse, ei varjanud see noort kogudust teotamiste, laimamiste ja koosolekul lÄrmitsejate eest. Võimatute süüdistustega esinesid kohalikud sakasmeelsed ajalehed"Revaler Beobachter" ja "Revaler Zeitung", mida eesti lugejatele nõudsid tõlkisid eestikeelsed ajalehed. Vilkad tolgendasid pidevalt koosolekutel ning nende korrarikkumiste puhul tuli korduvalt kasutada politsei abi.

Sisemised raskused olid töÖle veel ohtlikumad. Koguduses polnud kÄndvaesaid usuteel pikemat aega olnud liikmeid. Töödjuhi Hadis Pinsleri oma piiblitundmine ja tõÖkogemus oli vÄike. Kõik see mõjutas juba algusest peale tõÖtaset. Kui Jüri Mill ja Andres Tetermann tulid 1884.aasta sÄvel Tallinna, et tutvuneda siinse baptisti tõÖga ning leida oma usupürgimustele eeskuju, siis said mõlemad mehed Tallinna baptistidest nigela mulje. J.Mill kirjutab:"...nende juhtlauseõistused olid meie tundmise jÄrele segased ja korratud, ka baptisti usutunnistus 'Glaubensbekentnis' oli neile tundmata". A.Tetermann lisab:"Et meie aga Tallinna baptistidest rahuldavat õpetust ega eeskuju ei leidnud, võtsime nõuks Haapsalusse minna, kus öeldi natuke vanemad baptistid olevat, kuid Tallinna kohta ütlesime:'Issand on vÄgev neid parandama ja kinnitama'".[1017]. Peagi selgus, et Hadis Pinsler pole mitte ainult obsechiv koguduse juhiks, vaid isegi koguduse liikmeks. Nõupidamisel 5.augustil 1884.aastal Haapsalus leiti, et Hadis Pinsler vastavat kogu-

---

1012. Schiewe, Mälestused minu 50aastasest ametiajast,lk.290-311.
1013. Tallinna I Baptisti Koguduse esimesi liikmeid. Väljakirjutusi Tallinna I Baptisti Koguduse liikmeraamatust. (Edaspi.:Tallinna I Baptisti Koguduse liikmeraamat).
1014. Teit.: Uuemad sõnumed, Virulane,1884,nr.12; Teit.: Eesti Baptisti koguduste ajalooline album,lk.48.
1015. Dahl, Tallinna I Baptisti Kogudus,lk.86.
1 16. Tallinna I Baptisti Koguduse liikmeraamat.
1017. Eesti Baptisti Koguduste ajalooline album,lk.47,61.

duseliikmeid A.Johannsoni, J.Zeisigi ja A.R.Schiewe vastu ning ta olevat ise ilma koguduse vanema A.R.Schieweta koguduse tundi pidanud. Seepärast otsustati ta kogudusest välja panna.[1018] Teistel andmetel olevat aga Finsler oma kermide ja armastamatute kõnedega kutsunud välja koguseliikmete rahulolematust ning need soovinud tema asemele koguduse juhiks Johannes Hansmanni. Viimane oli enam haritud, oli kõnekam ning külastas viimasel ajal baptisti koosolekuid ja astus kogudusse. P.Uusmanni teatel olevat Madis Finsler pärast kogudusest kõrvaldamist asutanud Tallinnas priikoguduse.[1019] Ent priikoguduse ajaloolistes andmetes Madis Finsler, kui priikoguduslane, veel vähem kui priikoguduse asutaja, ei esine.

Uueks Tallinna koguduse juhiks määraski A.R.Schiewe Johannes Hansmanni. Ta oli 1879.-1880.aastatel Tallinna Kreenholmi ajal päästekogemuse omandanud ning astus Tallinna Toompeal Evangeeliumi seltsi majas ("Vereinshaus") asuva Ev.Lutheri kiriku misjonikooli, kus valmistati misjonäre välismisjoni jaoks. J.Hansmann seda kooli ei lõpetanud, astus sealt välja, sõitis Peterburi ning ristiti seal 24.jaanuaril 1885.aastal A.R.Schiewe poolt.

J.Hansmann alustas energiliselt tööd, üüris 1885.aastal koguduselo ruumid Kaasani tänavas nr.13. Enamik koguseliikmeid, ka Hansmann ise, elasid seal ümbruses. Alguses läks töö uue harituma juhi all hoogsamini. Koosolekud olid sooja. Paljud tulid päästetoadvusele. Varsti olid need ruumid kitsad üha suurenevale osavõtjate hulgale. Aolme kuu pärast koliti sealt Suure Juhkentali tänavasse nr. 1 Kohvardi majasse endise õlletehase ruumi. Ka siin läks töö edasi, õnnistatud koosolekud kestsid vahest kuni südaööni, mitmed ühinesid kogudusega.1885. aastal ristiti 8 inimest, nende seas hiljem segaduste teinud Eduard Künstler (sünd.1.nov.1864.a.Tallinnas) ja Jaan Kopper (sünd.14.veebr.1848.a.Jüris). Mõlemad ristiti 24.aprillil. 1886.aastal ristiti 10 inimest, nende seas tuntud hilisema tegelase Joh.Pelsbergi ema Anna (sünd.12.juunil 1848.a.Keilas). Viimane ristiti 13.juunil. Samal ajal esines usust langemisi. Mitmed nehed langesid tagasi viinsorjusesse ning need tuli kogudusest eemaldada. Sellele vaatamata oli 1886.aasta lõpuks koguduse liikmete arv jõudnud 50-ni.

1887.aasta algas samuti õnnistustega. Aasta esimesel poolel tulid mitmed usule. Suvel 18/30.augustil oli Pirital suurim ristimine, sest ristiti korraga 17 inimest. Kui dpärast seda olgasid koguduses vaenuajad.

Kogudusele raske ja seni mõistatuslik sündmus oli esimese Tallinnas ristitu, koguduse ühe aktiivsema ning põhituest taganõudva liikme, A.R.Schiewe alalise tõlgi, Marie Sündeva lahkumine kogudusest. Selle põhjuseks oli vahekorra riknemine koguduse vanema A.R.Schiewega. Marie Sündeva, ühes mõne teisega lahkunud õega, ühines hiljem Kõdala priilastega ning pani aluse priikoguduse tegevusele Tallinnas.[1020]

1018. Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat, Protokoll nr.9, 5.aug.1884.a.
1019. Uusmann, Baptistide tulek Tallinna.
1020. Seal samas.

Harju Sündsva lahkumise asjaolud ning sellega seoses olevad kuulduseд kahjustasid tugevasti koguduse sisetundeid. Sellele järgnev J.Hansmanni kogudusevanema kohalt eemaldamine vapustas omakorda koguduse usualuseid. Juba 1887.aastal oli Hansmannile kujunenud koguduses vastasrinne. Sellele ei meeldinud Hansmanni korraldused koguduses, leiti, et ta peab ennast teistest vendadest paremaks, et ta naine, kellega ta usupõlves abiellus, pole tõeliselt uueks saanud inimene jne. Vastasrinnet juhtis Jaan Kopper. Sinna kuulusid Jüri Lipstal, osaliselt E.Vassiljev, kogudusest juba välja pandud E.Künstler, ning veel mõni teine. Kord, kui Kopper oma pooldajatega tuli jälle J.Hansmanni noomima ja temaga vaidlema, õgestus see ning jõuga tõugatse ajas nad ruumist välja. Viiased kaebasid sellest A.R. Schiewele, kes tuli Tallinna ning tegi lühikese otsuse: tülitsejad - kaebajad kogudusest välja ning J.Hansmann jaoskonna juhataja kohalt lahti.

J.Hansmann ei olnud selle otsusega nõus, ta lahkus küll koguduse juhi kohalt, hiljem ka kogudusest, kuid koos koguduse liikmete enamikuga alustas kooselokutsega Suna tänavas, kus ta oma isa krundile oli jõudnud palvemaja ehitada. Väike baptistikogudus oli jagunenud kaheks. Väiksem osa käis koos endiselt Suure Juhkentali tänaval nr.1. Seal töötati J.Hansmanni vastasleeris asuva Johan Tikerpuu juhtimisel, kes samm 1887.aasta 18.augustil oli kogudusse astunud. See töö seisis endiselt A.R.Schiewe juhtimise all ning siin käisid aitamas Joh.Markus, A.Johannson, P.Kaups, G.Engbusk ja teisi, kes igaüks kohapeal umbes 3 kuud töötas.

J.Hansmann töötas alguses oma palvemajas edurikkalt. Seal käis tihti kõnelemas Gienemann, hiljem veel W.v.Oxküll ja teisi. Rahvas aga voorits kahe koguduse vahel, otsides paremaid kõnelejaid ja suuremaid õnnistusi. Kes noomijast ei kannatanud, läks kohe teisele poole, käidi ka priilaste juures veel suuremat elevust saamas. Kord, arvatavasti 1890.aastal, kui Suna tänava palvemajas kõnelez parun W.v.Oxküll, kaevati ta kohtusse. Kohus leidis, et kuna A.R.Schiewe on J.Hansmanni jutlustaja kohalt kõrvaldanud, siis temal pole õigus osimeda baptisti jutlustajana ega pidada vaimulikke kooselokuid ning määras J.Hansmannile 2 päeva vangistust, Oxküllile 10 rubla trahvi ja palvemaja suleti. Nii lõppes seekord Suna tänava töö.[1021]

Suure Juhkentali tänava koguduses ei vaibunud rahutused. Seal puudus õige koguduse juht. Nõupidamisel 25.veebruaril 1888.aastal Haapsalus soovitati Peeter Kaupsil, kui tasakaalukal juhariigitöölisel, minna Tallinna koguduse jutlustajaks. Kuid temal oli takistusi: silm haige, nägemine viletsa, kogudus ei lase. Ka A.Johannsoni Kreutzwaldi tänavakogudus kuuldagi. Siis otsustati saata Jüri Mill Pärnust Tallinna. Seni aga tõitku P.Kaups, A.Johannson ja Joh.Markus Tallinna koguduse juhi vakantset kohta.

20.juuni 1888.a. konverentsil Haapsalus ilmnes, et J.Hans-

1021. Seal samas; Vesmes, Erkamine eesti rahva keskel, lk.24; Koju jõudnud, Teekäija, 1923, lk.174.

mann on, koguduseväneema A.R.Schiewe otsust ignoreerides, alustanud allkirjade kogumist, et teda kuberneri poolt mõõrataks Tallinna koguduse jutlustajaks tagasi. Konverents otsustas kõik Tallinna Baptisti Koguduse liikmed kogudusest välja heita, Jüri Mill valida Tallinna koguduse jutlustajaks ning temale ülesandeks teha "seal uuesti tööle hakata".[1021a] Märkimisväärne on, et 20.juuni konverentsil Haapsalus olid Tallinna koguduse esindajatena Hansmanni opositsiooni mehed J.Tiberpuu ja J. Lipstal ning tollasegne Tallinna koguduse hoidja jutlustaja F.Kaups.

Vastavalt konverentsi otsusele lahkus J.Mill 8.juulil 1888.a. Pärnust ja asus raskele ülesandele Tallinnas. Siin võeti J.Mill alguses hästi vastu ning näis, et varsti saabub õksmeel. Kuid esimesed vastuolud algasid juba liikmete uuesti vastuvõtmisel. J.Hopperilt, J.Lipstalilt ja ka J.Hansmannilt nõudis Mill enne oma süü tunnistamist ja meeleparandamist, millest need aga keeldusid. Kuigi Tallinna baptistide juures puudus prii koguduslik hõiskamine ja rõõmutsemine, olid siingi koosolekud elavamad kui Pärnus, lauldi rohkem ennе ja pärast kuulutust. J.Mill aga leidis, et kahest lõpulaulust on küll ning pärast kahte laulu lõpetas koosoleku. See kõik tekitas J.Milli vastu opositsiooni. Kogudusest välja jõõnud esitasid kubernerile tema peale kaebusi, seepärast ei antud Millile Eestimaal jutlustamise luba, kuigi tõmal see Liivimaal oli. J.Milli edaspidine olukord näis selguvat juba sama aasta detsembris, kui ta Pärnu koguduselt küsis, kas kogudus on nõus teda tagasi võtma, kui teda Tallinnas ka edaspidi ametisse ei kinnitata. Pärnu kogudus võttis oma 2.juulil 1889.aasta otsusega Milli tagasi koguduseväneemaks. Ta senine asendaja A.Tetermann asus jõlle tööle piibli kolportöörina ning läks elama Haapsallu. Tallinna baptistikogudus oli endiselt ilma juhita.[1022]

Tallinna tülitsejad Jaan Hopper, Jüri Lipstal ja Fr.A.Vassiljev tegid tüli ka A.R.Schiewele. Viimane oli teatavasti 1885. aastal hakanud eesti keeles trükkida Moritz Geisleri raamatu "Baptistid, kes nad on ja mis nad usuvad ja kust nad pärit". Peale selle laskis Schiewe Danzigis trükkida raamatu "Ristimise seadmine ja imeline sündmus" eestikeelse tõlke.

Kui viimasest raamatust 5000 eks.valmis, saadeti need Peterburi A.R.Schiewele. Kuid tsensuur pidas raamatud kinni ning need hävitati. Ülejõõnud5000 eks.raamatust jõudis aga 1896.aastal ühe välismaalasest baptisti kapteni kaasabil väljaspool tsensuuri Peterburisse ning levitati Eestis. Nimetatud kolm tegelast said seda aga kuulda ning esitasõd A.R.Schiewe peale kaebuse mõlakaube sissetoomises. Schiewe küll kohtu alla ei lasknud, aga pahandused olid suured.[1023]

A.Tetermann valiti Tallinna koguduse jutlustajaks 1890.aastal, ehkki mõnel pool arvati, et ta väga vali meis on ning vaevalt jõuab koguduse lahkmeeled lepitada. Kui A.Tetermann lõpuks 1891.aasta jaanuaris Haapsalust Tallinna asus, oli olukord siin tõesti kurb. Viimaste segaduste ajal oli lastud koosoleku ruumid Suure Juhkentali tõnaval nr.1 õra minna. Väikene kõõnskonna-

---

1021a. Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat, Protokoll nr.42,20.juuni 1889.a.; 50 aastat apostlite radadel,lk.30.

1022. Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat, Protokoll nr. 45,12.märts,1889.a.; Eesti Baptisti Koguduste ajaloolik album,lk.54,55- (J.Mill) lk.72; (A.Tetermann) Schiewe, Mõõlestused minu 50 aastasest ametiajast,lk.31.

1023. Schiewe,Mõõlestused minu 50 aastasestametiajast,lk.32.

liikmeline kogudus kõis koos Toompeal Kieck in de Köki tornis, kus elas Anna Felsberg. Koguduse senised segajad Lipstal, Hopper ja Vassiljev koos oma leeriga suhtusid algul Petermannisse heatahtlikult, isegi leebelt, nii et Petermann lootis kerge vaevaga kogudusse korda luua. Ka J.Hansmann ühines A.R.Schiewe eestkostmisel uuesti kogudusega, nii et liikmete arv tõusis 25-ni. Isegi asutati pühapäevakool ja laulukoor. Asuti J.Hansmanni ehitatud palvemajasse Suna tänaval. Osavõtjate arv kasvas ning oli märgata liikumist. Kuid üksmeel ei püsinud kaua. Jällo hakkas J.Hansmann endale koguduseliikmete seast pooleheidjaid värbama ning allkirju koguma palvekirjale, et kuberner tema jutlustaja õigused tagastaks. Tuli uus lõhe.

J.Hansmann tegutses energiliselt jutlustaja õiguste tagasisaamiseks. Siin toetas teda A.M.Jakobson, kes lubas lõbi viia, et Hansmann võetaks Riia Saksa Baptisti koguduse kaasvanemaks Tallinna tõe jaoks, seda Ameerika rahalisel toetusel. Haapsalu nõupidamisel 24.veebruaril 1892.aastal kaaluti Tallinna koguduse olukorda. Oli arutusel isegi Petermanni Tallinnast äratukutsumise võimalus, et see tõe jätta jällo ajutiste kuulutajate hooleks. Kaske oli Petermannil. Ta pidi lahkuma Hansmanni palvemajast. Enamik liikmeid jäi aga Hansmannil juurde maha, kes püüdis alustada eraldi tööd. Koos A.Petermanniga lahkus vaid 12 liiget. Niipalju oli Tallinna Baptisti Kogudusest järel. Nendega pidi Petermann uut kogunemiskohta otsima.

Kogoleikud peeti nüüd Iisraeli tänaval koguduseliikme Tänava juures, hiljem Uus-Maailma tänaval Pallase majas, kus Petermann elas ning mujalgi. Et koguduses valitsevate segaduste tõttu ei kinnitatud A.Petermanni koguduse jutlustajaks, siis kõik need koosoleku pidamise kohad jäid registreerimata. Politsei sulges kooskäimised ja karistas majaperemehi, kelle majas koosolekuid peeti, ning ka A.Petermanni.

Lõppesid koosolekud elukorteritee. Ka Joh.Hansmanni palvemaja Suna tänaval suleti. Tallinna baptistiraavas kõis vargsi Jumalat palumas Ülemiste järve äärsetes liivamägedes ja Tondi metsas. Nii kestis paar aastat. Loomulikult puudus siin igasuguse võimalus laiemaks evangelisatsiooniks. 1893.aasta jõuludeks asuti siiski Suna tänavasse Kesse majasse. Olgugi, et sinna koosoleku kohta ei registreeritud, saadi seal mõni aeg koosolekuid pidada. Sealgi käisid tihti ulakad ja joodikud koosolekuid segamas.

Kesse majas ühines 1893.aasta lõpus kogudusega parun H.v. Uxküll ja J.Piskari poolt asutatud ning viimase poolt juhitud prii kogudus e kallakuga alliansskogudus. Sellega tuli Tallinna Baptisti Kogudusse uut elu ja värskust. J.Piskari koguduses oli usuelu elav. Seal oli liikmeiks mitmed tublid haritud õed. J.Piskari südamlik olek oli koguduses palsamiks.

Eestimaa kuberneriks oli tollal alates 1893.aastast meile juba tuntud veendunud slavofiil - venestaja ning evangeelsete usundite vastane vürst Sergei Sahovskoi. Tema tahtel ning mitmesugustel ettekäänetel jäid jutlustajateks kinnitamata J.Mill ja A.Petermann ning kuulutuskohad registreerimata. Vürst S.Sahhovskoi suri 12.oktoobril 1894.aastal. A.R.Schiewe kasutas juhust ning andis uuele kubernerile kinnitamiseks Kumma koguduse palvemaja ja A.Petermanni selle jutlustajaks. Mõlemad kinnitati. Nüüd oli A.Petermann seaduslikult kinnitatud baptisti jutlustaja ja ta võis koosolekuid pidada mitte ainult Kummus,

vaid ka Tallinnas.[1024]

Siseniste raskuste tõttu ei saanud Tallinna baptistid küll oma misjonitöid väljapoole Tallinna palju laiendada, kuid siiski Rummu tõe oli kujunenud J.Hansmanni kaudu ning seal oli alates 1889.aastast Tallinna Baptisti Koguduse jaoskond.[1025]

Nagu Haapsalu kogudus, sai ka Tallinna kogudus iseseisvaks 1894.aastal. Siiski Venemaa Baptisti Uniooni aruandes esineb A.Tetermann Peterburi Saksa Baptisti Koguduse küsijutlustajana kuni 1894.aastani.[1026]

Tallinna Baptisti Koguduses oli iseseisvaks saamisel 1894. aastal 32 liiget.[1027] Kuid nende seas oli ainult 10 liiget nendest ristitutest, keda Tallinna Baptisti Koguduse 1884. aastast kuni 1888.aasta 19.juulini vastu võeti. Teised kõik olid selle aja jooksul kas surnud, mujale elama asunud või kogudusest lahkunud usuelu kaotusel või muul põhjusel. Tollal 18-st kogudusse astunud vennast olid 1894.aastal koguduses ainult kaks: Jaan Kurg ja Johan Tiberpuu.[1028] Paljude lahkumiste kohta teated puuduvad. Kui 1912 aastal tahtis Fr.Vassiljev astuda Tallinna Allika Baptisti kogudusse, siis teda ei võetud, sest süüdistati, et ta ikka joovat ja olevat olla kirjutanud palvekirjale, millega taotleti tegutsemise õigust Karl Tõnissonile, kui Uudismi levitajale. Samasse kogudusse tahtis 1913.aastal astuda Jaan Kopper, kuid ka teda ei võetud, sest süüdistati, et ta kauplevat viinaga ja naisterahvastega. Kopper küll ei tea süüdistust, kuid usaldus ta vastu puudus.[1029]

Rasked olid Tallinna baptismi esimesed aastad. Neid raskusi põhjustasid suurelt osalt koguduse omad liikmed. Näib, et nende raskuste peamiseks põhjuseks oli liiga kõrgekõlaline koguduse võtmine, kus eesmatõhtsusega polnud kogudusse astuda soovija usuelamuste põhjalikkuse ega usuelus edasijõudmise määr, vaid valmisolek ennast ristida lasta. Sellega võeti kogudusse uuestisündimata inimesi. Kõnde koguduskõlblikkuse ainus otsustaja oli A.R.Schiewe. Ainult tema võis oma ameti ja usuteisundi põhjal selleks otsuse teha. Kuid temal puudus isiklebarjäärri tõttu otsesuhtlemise võimalus inimestega. Koguduses tegutsevad juhtivad vennad olid noored nii elukasvatse kui ka usuelu poolest ega saanud A.R.Schiewele sellest küllalt kompetentseteks nõuandjateks olla, veel vähem kogudust õieti juhtida. Tallinna koguduse esimesed juhid H.Pinsler ja H.Hansmann, eriti viimane, tegid kõik, mis nende võimuses oli, kuid nendegi usuelulise kogemus ning elupagas oli niivõrd vähelaane, et nad lihtsalt ei osanud paremini teha. Nagajärjetuks jäid samuti Jüri Milli ponnistused. Olles iseloomult kaasasündinud intelligentsiga, ei suutnud ta miski mõista ja alla astuda Tallinna tookordsete uskliku juurde. Rohkem rahvameelsemal, tublisti rahvalikumal, sellejuures targal A.Tetermannil läks pingutuste järel korda koguduse elu jalule seada. Ent ega temalgi seegi nii ei õnnestunud, kui kõik tõlinorijad olid kogudusest eemaldatud ja ta võis 10-12 liikmega kõike uuesti otsast peale alustada.

1024. Uuemann, Baptistide tulek Tallinna; Andres Tetermann,lk. 16-17 (J.F/elsberg/;) Eesti Baptisti kog.ajaloolik album,lk.72-73.

1025. Andres Tetermann,lk.36(H.V.Dahl);50aastat apostlite radadel,lk.36.

1026. 50 aastat apostlite radadel,lk.18 (H.V.Dahl).

1027. Andres Tetermann,lk.27 (H.V.Dahl).

1028. Tallinna I Baptisti Koguduse liikmete nimekiri; Uusmann Baptistide tulek Tallinna.

1029. Tallinna Allika uulitsa baptisti koguduse protokolliraamat (1906-1928).Protok.nr.11.maist 1912 ja 6.juuli 1913, (Edaspr.:Tall.Allika Bapt.Kog.protokolliraamat)

Tallinna Baptisti Koguduse edaspidisele kõrkõigule mõjus soodsalt koguduse uus asukoht Suure Roosikrantsi (nüüd Lauristini) tänaval W.Nieländeri majas. Senised koguduse kuulutuskohad olid peaaegu kõik asunud Juhkentali linnaosas, kus eisetüüpide tõttu oli kogudus kaotanud igasuguse vaimuliku autoriteedi ümbruskonna rahva silmis, kes suhtus usklike kokkutulekutesse eelarvamuste ja muigega.

Pärast seda, kui majaomanik, kes seni maal politseiülemaks oli olnud, Tallinna politseiülemaks määrati, tuli vaimulikele koosolekutele politseivõimude poolt keelde ning purjus ulakatel puudus edaspidi julgus politseiülema majas vabalt tegutseda. Peagi heatahtliku politseiülema soovitusel esitati 8. mail 1895.aastal kubermanguvalitsusele palvekiri koguduse registreerimiseks ning A.Petermanni kogudusevanemaks kinnitamiseks. Jaatav vastus palvekirjale tuli üle ootuste väga ruttu ning nüüdsest peale oli Tallinna Baptisti kogudusele viimati aegade tüütu tegevusevabadus antud. Eelmisel aastal oli A. Petermann kinnitatud Rummu koguduse vanemaks ning ta oli seni kuulutanud mõlemas kohas. Nüüdsest peale loobus ta Rummu ülesandest täielt ning pühendas oma tööjõu rohkem Tallinna kogudusele. Muidugi Rummu töö jäi endiselt Tallinna Baptisti Koguduse jaoskonnaks ning Petermannil tuli ka sealset tööd juhtida.

Sellest peale algas Tallinna Baptisti Koguduse pikaldane, kuid järjekindel tõus. Koguduse ja kogudusevanema kinnitamisega ning koosolekute koha soodsa asukoha tõttu olid välised ohud enam-vähem kõrvaldatud. Kogudusest oli eemaldatud tülitekitanud liikmed, mõned oppositsioonimeelsed rahumeelsid uues olukorras ning koguduses valitses viimaks üksmeel. Tähtis osa oli edaspidise töö edus kindlasti A.Petermannil, kes oskas tarbekorral olla vali ja isegi lõikavalt terav, kuid alati õiglane, sihikindel, mõjustamata ja ettenägelikult tark.

Läbielatud kogemused, valevendadega olid Petermanni teinud ettevaatlikuks igasuguste erinevate veeludo ja nõhtuste suhtes. Seepeale vaatamata sattus ta juba varsti tõsisemasse olukorda Eduard Magnus Jakobsoni tõttu, kes oli tuntud tegelane Eestis, C.R.Jakobsoni vend, ise kirjanik ja puulõikekunstnik. Veel laiemalt oli ta tuntud usupõllul kui vaimuliku kirjanduse ja laulumootide väljaandja, piiblikolportöör ning Riia Saksa Baptisti Koguduse aktiivne liige. Kui E.M.Jakobson 1896. aastal Tallinna elama asus, siis võttis A.Petermann teda vastu kui head tuttavat ning andis temale loa kõnelda. Seda luba hakkas Jakobson, kui haaraev ja valjuhäälne hoogne kõneleja, ohtralt kasutama. Kuid kõnedes eisu polnud nüüd kooskõlas mehe senise kuulsusega ega tema teadaolevate kirjutistega, sest kõnedes avaldus äärmiselt haavav suhtumine kõigesse, mis kõnelejale ei meeldinud ning mida ta nüüd sõnu valimata mahakiskuvalt arvustas. Vali lõikav hääl kandis need teravused tänavale, isegi Heinaturule (Võiduväljakule). Et manitsemised ja hoiatused ei aidanud, siis ei lasknud A.Petermann enam E.M. Jakobsoni kõnetooli. See ei heidutanud viimast ning ta läks ning asutas mõne pooldajaga omaette tööpunkti kogudusele väga lähedal Väike Pärnu maanteel Suure Roosikrantsi tänava otsa kohal. Kuid seal ei tõstanud ta kaua, algasid omavahelised tüli ning mõne nädala pärast tuli tegevusele lõpp.[1030]

1030. Eesti Baptisti koguduste aja koolik albuğ, lk.73-75; Uusmann, Baptistide tulek Tallinna; Andres Petermann lk.28-29 (E.V.Dahl).

See vahe juhtum ei soganud koguduse tõõ edu. Ükssõi liikmete vahel jäi endiselle. Kui näiteks Haapsalu kogudus hoitles rahapuuduse1, ning kogudusevanem ei saanud lubatud tasu õigeaegselt, siis Tallinnas tollal seda ei tuntud. A.Tetermann võis tõendada 8.juulil 1895.aastal Haapsalu koguduse tunnis: "Armastus teeb palju: meie maksame /kogudusevanemale/ Tallinnas 17 rubla kuus ja jääb veelgi raha üle"[1031]. Hoolsasti käidi koos koguduse vaimulikel koosolekutel, mis peeti pühapäeval kell 10 hommikul ja kell 5 pärastlõunat. Nädala sees peeti koosolekuid kolmapäeval ja laupäeval kell 7 õhtul. Hoolsa tõõ tõttu oli koosolekuruum ikka rahvast täis. Kui tulid veel külalisk6nelejad, ei mahutanud ruum rahvast. Nii oli seal 15.detsembril 1898.aastal, kui kõneles raamatu "Mees, kus Jeesus elas" autor A.J.Frey.[1032].

Liikmete arv kogudustes kasvas enneolematu tempoga. Kui 1894.aastal oli koguduses 72 liiget, siis 1896.aastal oli 167, 1897.aastal 178 ja 1898.aastal 292 liiget.[1033]. Liikmete arvu kiire kasvamine oli suide tingitud uute koguduseja6skondade juurdetulekuga, nimelt 1896.a. ja 1897.a. Rummu ja Nõkvere jaoskonnad ning 1898.aastal Tallinna II Baptisti kogudus, mis tollal kuulus Tallinna I Baptisti koguduse alla.

Tungiv tarvidus oli oma palvemaja järele, kuid selle ehitamiseks puudusid võimalused liikmete nõrkuse tõttu. Jäi ainult palvetee ning sealt tuli pea vastus.

Jüri Kruusenberg oli 1898.aastal pannud oma kirjaga baptistikoguduse murede uskliku paruniproua Hat lie von Ükskülli südamele. Viimane, tuntud parun Woldemar von Ükskülli ema ning miljonilise varanduse omanik, reageeris sellele koha ning teatas oma poja kaudu, et ta annetab kogudusele 500 rubla maja ehitamiseks. Selle raha eest ostis parun W.v.Ükskülli Uue Kalamaja tänaval nr.27 asuva Karkmanni poolvalmis maja. Maja kinnitati W.von Ükskülli nimele. Kogudus asus 1899.aasta aprillis uude majja, kus ühendati maja alumisel korrusel kaks lõunapoolses osas asuvat elukorterit ning kogudus sai endale umbes 40 m^2 suuruse palvesaali.[1034].

Pärast koguduse kolimist Suure Koosi tänavale säilustati uuesti pühapäevakooli t66d, seda 1895.aastal. See oli A.Tetermanni kolmas üritus lastet66 alustamiseks Tallinnas, sest 1890.aastal asutatud pühapäevakool Hansmanni majas Suna tänaval ning 1897.aastal Kesse majas samal tänaval tulid sulgeda ümbruskonna rahva vaenulikkuse tõttu. Nüüd asus pühapäevakooli juhtima 17-aastane Leontiine Bergmann (pärastine Fiskar), kellele järgmisel aastal abiks tuli noor Johannes Pelsberg. Paari aasta pärast jäi viimane lastet66 juhiks, sest 1897.aastal L.Bergmann loobus t66st seoses abiellumisega. Uus ümbrus, koguduse tõusev t66taimestus ning andunud noored t66tegijad tagasid seekord pühapäevakoolile kauemaks ajaks jätkuva edu. Lõinud sajandil käikus laste arv 40-50 vahel.[1035].

1031. Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat,Protokoll nr.98 8.juulil 1895.a.
1032. Uusmann, Baptistide tulek Tallinna; Teekäija,1907,lk.6
1033. Schmidt, Andmed Venemaa Baptisti Unioni statistikaks
1034. Uusmann, Baptistide tulek Tallinna, Andres Tetermann,lk.31 (H.V.Dahl). Eesti Baptisti Koguduste ajalooline album,lk.70; H.U./usmann/,Tallinna I Baptisti Koguduse palvemaja 20.
1035. Uusmann, Baptistide tulek Tallinna, Andres Tetermann, lk.28 (H.V.Dahl).

Tööhooi ja liikmete juurdetulek pani 1895.aastal kindlama aluse kaulukoorile, mida juhtis A.Tetermann. Samuti alustas 1896.aastal tegevust neljaliikmeline pasunakoor (kvartett) Joh.Pelsbergi juhatusel. Esimesed mängijad olid Johannes Pelsberg, Johannes Rumberg, Johannes Kotkas ja Heinrich Illistom. Mänguriistad ostsid mängijad omal kulul. Kuid kahjuks tegutses esimene pasunakoor umbes üle aasta.[1036]

Tallinna Baptisti Koguduse vanim tööpunkt oli Rummu, kus baptistide tegevus algas J.Hansmanni kaudu. Esimesena ristiti seal A.R.Schiewe poolt 18.augustil 1887.aastal Hein Heinson.[1037] Enam korraldatud töö algas seal 1889.aastal, jaoskond asutati Rummus 1894.aastal, mil A.Tetermann kinnitati sinna kogudusevanemaks. 1899.aasta lõpuks oli Rummu jaoskonnas 72 liiget.[1038]

Varsti algas usutegevus Nakvéres Tõnu Saarmanni kuulutuse läbi. Tallinna Baptisti Koguduse jaoskond avati sinna 1895. aastal. 1899.aastal oli Nakveres 33 liiget.[1039]

Tallinna prii kogudus eesotsas koguduse vanem Hans Krabiga ühines teatavasti 1897.aastal baptistidega ning jäi alguses tegutsema Tallinna Baptisti Koguduse jaoskonnana. Endine baptistikogudus nimetati sellest peale Tallinna I Baptisti Koguduseks, kuna uus kogudus sai ni eks Tallinna II Baptisti Kogudus. Ühinemise kaudu võeti 86 endist priilast koguduse nimekirja ning need olid 1898.aastast alates Venemaa Baptisti Unioni statistikas koos Tallinna I kogudusega. Hans Krabi esines seal Tallinna I Baptisti Koguduse teise koguduse vanemana. Priilaste ja baptistide ühinemine oli Tallinnas tegelikult formaalne ning ei viinud kahte kogudust südamlikumasse ühendusse. Vahekord A.Tetermanni ja H.Krabi vahel polnud kaugeltki normaalne, isegi mitte neutraalne, mis hiljem oli mitmete konfliktide põhjuseks. Inimlikult ei võinudki kooskõla tekkida kahe äärmiselt erinevate vaadete, seisukohtade ja iseloomudega isiku vahel.

1899.aasta lõpuks oli Tallinna II Baptisti Koguduses 118 liiget, needki olid statistikas koos Tallinna I Baptisti Koguduse liikmetega.[1040]

Uhaksakümnendate aastate teisest poolest hakkas juhtiv osa Eesti baptismis pikkamööda kalduma Haapsalu koguduselt Tallinna I Baptisti Kogudusele. Samuti tõusis Andres Tetermanni autoriteet, kes oli mitmete ürituste algataja. Nii oli ta 6.aprillil 1895.a. Eestlasi kogudusto esindajana Peterburis A.R.Schiewe hõbepulmas, kus andis üle siinsete koguduste kingitused.[1041] Ta organiseeris 1897.aastal toetuskirja saatmise A.R.Schiewele kui sellel Peterburis Saksa Baptisti Koguduse aruseaamatused tekkisid.[1042] 1897.aastast peale koostas A.Tetermann ringkirjalise väljaande, "Armas vend", kus avaldas teateid ja kirjeldusi koguduste elust ning vaimulikke artikleid. Välja-

---

1035. Uusmann, Baptistide tulek Tallinna, Andres Tetermann lk.28 (H.V.Dahl)

1036. Saalasmaa; Johannes Takenbergi meenutusi /käsikiri/ (Edasp.: Johannes Takenbergi meenutusi)

1037. Tallinna I Baptisti Koguduse liikmeteraamat, Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album, lk.86-88.

1038. Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album, lk.89-94; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaraamat 1900.aasta kohta.

1039. Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album, lk.97-101; Eesti Baptisti Ühenduse aastaraamat 1900.aasta kohta; Andres Tetermann, lk.26 (H.V.Dahl)

1040. Schmidt, Andmed Venemaa Baptisti Unioni statisti kaks,

anne ilmus käsikirjas ja saadeti kogudusest kogudusse.[1043]

Sajandi künnisel oli Tallinna I Baptisti Kogudusel kohapeal 77 liiget (teistel andmetel 87). Liikmeterohked olid koguduse jaoskonnad, mida Tallinna kogudus ja A.Tetermann hooldasid. Kõnde liikmete koguarv, koos Tallinna liikmetega oli Unioni andmeil 1899.aasta lõpuks 403.[1044]

Uue sajandi alguses olid Tallinna I Baptisti Koguduse liikmete peamised huvid keskendatud palvemaja ehitamisele, Kocsaleku ruum Uue Kalamaja tänavas oli koguduse kasvades jäänud väga kitsaks. Parun E.von Oxküll, kinkides oma volitusel maatüki koos majaga kogudusele, kinnistas selle alguses enda nimele, sest kogudus polnud juriidiline isik ning seepärast selle nimele kinnisvarasid ei kinnistatud. E.v.Oxküll tegi ühtlasi testamendi, millega kinnistu pärandas kogudusele. Testamenti oli võetud selle, et kogudus peab maatükile ehitama vähemalt 3000 rubla väärtuses oleva palvemaja. Kuna kogudusel ei olnud raha palvemaja ehitamiseks, pealegi testament, mida alati võis muuta, ei kindlustanud kogudusele tõhiolikku omandiõigust kinnisvarale. Pärast üht palavat koosolekut võeti ambaes ruumis, mille parun Oxküll kaasa oleks, sõlmis ta 30.oktoobril 1902.aastal notari juures kinkelepingu, millega 1.maist 1902.aastal andis kinnisvara koguduse omandiks. Nüüd algas palvemaja ehitamine. Kassas oli tollal raha 68 rubla, kuid liikmete annetuste ja laenude ning teiste baptistikoguduste ja headsüdamlike isikute kaasabil ehitati 54 ruutsülitse pindalaga kivist palvemaja valmis. Väljastpoolt kogudust toetasid palvemaja ehitamist eriti Eduard Moring laenude ja vekslite ärseerimisega, kivimurru omanik venemaakoguduse liige Bart Lilienthal annetas 5 sülda kive ning Oxküll laenas 3000 rubla. Selle summa kinkis ta 6.märtsil 1905.aastal kogudusele, kõristades katki koguduse koosolekul selle summa väärtuses koguduse poolt antud vekslid.

Palvemaja ehitustöid juhatas oma koguduse liige Anton Kurist.

Palvemaja ehitamisele asumisel näis see paljudele lõpmatult kaugele viivat, isegi mõned omad "vennad ..lõksid eemalt läbi ja vaatasid võõriti, nagu tahaks öelda: nüüd ta selle koguduse kukutab!" nagu A.Tetermann hiljem väitis. Kuid kogudusevanema Andreas Tetermanni suur usk, püsivus ja sihikindlus ehitamise lõpuviimisel nakatasid koguduse enamikku ning tollal või atu näiv ettevõte, esimene Eesti baptistide kivist kirik, ehitati valmis.[1045]

Kinnisvara (elumaja, palvemaja ja krundi) koguduse nimele kinnitamine oli seotud suurte takistustega. Juba 2.detsembril 1902.aastal keeldus Tallinna-Haapsalu Rahukogu majade kinnitamisest, kuna puuduvad andmed, kas kogudusel on üldse õigus

---

1040. Vesmes,Arkasine eesti rahva keskel,lk.34-35;Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaraamat 1900.aasta kohta.

1041. Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokolliid nr.95,18.märts 1895.a. ja nr.96,15.aprill 1895.a.

1042. Saalsamas, Protokoll nr.109,15.aprill 1897.a.

1043. "Armas Vend" 1897.a.nr.3 /käsikiri/

1044. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaraamat 1900.aasta kohta; Andreas Tetermann,lk.31 (N.V.Dahl); Schmidt,Andmed Venemaa Baptisti Unioni statistikast.

1045. N.V.Dahl,Ajalooline ülevaade Tallinna I Baptisti Koguduse palvela 30 aastase juubeli puhul 11.dets.1932.a./käsikiri/ (Edaspidi:Dahl,Ajalooline ülevaade Tallinna I Baptisti Koguduse palvela 30 aastase juubeli puhul); Andreas Tetermann,

maju omandada. Samuti jäid ilma tagajärjeta pöördumised Eestimaa kuberneri ja isegi keisri poole, kuna lõpuks 17.juulil 1906.aastal kinnistati kinnisvara koguduse nimele.[1046]

Sajandi esimesed viis aastat olid koguduse vaimulikus töös õnnistatud. 1900.aastal ristiti 19 inimest, nendest küll 16 isikut Rummu jaoskonnas, 1901.aastal ristiti kokku 15, 1903. aastal 12 ja 1904.aastal 13 inimest. Kokku oli sellel sajandil kuni 1905.aastani (incl) ristimise kaudu kogudusse võetud 54 inimest.[1047]

Vahepeal tegevuse lõpetanud pasunakoor töusis 1904.aastal Johannes Pelsbergi juhatamisel uuesti ellu. Nüüd suurenes koori koosseis ning osteti suuremal arvul pasunaid, mille ostuks annetasid raha Eduard Peschel ja paruness Martha von Üxküll, kumbki 100 rubla.[1048] Ka laulukoor, mida ükskõvahe aastaaruandes pole näidatud, on alates 1904.aastast jälle tegevuses. On isegi kaks koori 24 liikmega.[1049]

Pühapäevakool töötas tollal pidevalt. Lapsi oli igal aastal keskmiselt 50. Lastetööd juhatas Joh.Pelsberg.[1050]

Esialgu Tallinna I Baptisti Koguduse jaoskonnana tegutsenud Tallinna II Baptisti Kogudus sai 1900.aastast iseseisvaks ning selle liikmed on näidatud eraldi. Järgnisest, s.o. 1901.aastast on ka Rakvere kogudus iseseisev. Kuid 1900.aastast on kogudusel uus jaoskond Järvel, Lohtses Ambla kihelkonnas. See anti 1903.aastal Rakvere koguduse töölaks. Rummu jaoskond muudeti 1904.aastal iseseisvaks koguduseks. Sellest peale Tallinna I Baptisti Koguduse jaoskondi mõni aeg enam ei olnud. Rummu ja Järva jaoskondade äraminekul lahkus Tallinna I Baptisti Kogudusest 106 liiget ning koguduse liikmete arv jäi 1904.aasta lõpuks 122. 1905.aasta lõpuks oli koguduses 128 liiget.[1051]

Pärast 1905.aasta revolutsiooni ning sellele järgnenud usuvabadust võttis uue hoo Tallinna I Baptisti Koguduse tegevus. Töid oli võimalik paremini korraldada ning uusi töökorraldusi luua. Kuid erilisi õratusaegu koguduse elus nendel aastatel siiski ei olnud. Järgneva 9 aasta jooksul ristiti kokku 52 inimest, s.o. peaaegu sama palju, kui eelmise 6 aasta jooksul, sellega iga aasta peale langes keskmiselt 5,7 ristimist. 1900-1905. aastatel oli keskmine ristimiste arv aastas 9.

Uus palvemaja vajas veel edaspidi koguduseliikmete hoolt ja ohvrimeelt. Esialgu jäi palvemajale tsementpõrand, mis oli külm ega võimaldanud põlvitades palvetamist. Kogudus otsustas 29. märtsil 1909.aastal teha palvemajale laudpõranda ning selle kulude tasumiseks korraldada lauluõhtu. Juhuslikult tuli parun H.v.Üxküll laulupraktikumi ajal palvemajasse koos kellegi võlis-

---

1046. lk.31-35 (H.V.Dahl); Ussmann,Baptistide tulek Tallinna.
1046. Dahl,Ajalooline ülevaade Tallinna I Baptisti Koguduse palvela 30.aastase juubeli puhul.
1047. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1900-1905. aastate kohta.
1048. Dahl, Tallinna I Baptisti Kogudus,lk.90.
1049. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanne 1904.a.kohta.
1050. Sealsamas,Aruanded 1900-1905.aastate kohta.
1051. Dahl, Tallinna I Baptisti Kogudus,lk.90-91; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1900.-1905.aastate kohta.

maalasega ning palus laulukooril esimesda lauluga sellle ees. Laulukoori ilusa laulu eest annetas parun laudpõranda ehitamiseks üle 200 rubla.[1052].

Kõik palvemaja ehitamisega seoses olevad võlad kustutas kogudus 10 aasta jooksul. Viimased võlad tasuti 30.detsembril 1912.aastal. Selle tähistamiseks korraldati 23.mail 1913.aastal tänu-armastussõõmaeg, millest nimekamad baptisti jutlustajad osa võtsid.[1053].

Mõõti lõkse nendel aegadel pühapäevakoolitöö. Laste arv tõusis 1907.aastal 150-ni. Kooli uuhatas endiselt Joh.Pelsberg, seda kuni 1913.aastani, mil ta välismaale asus. Sellest peale sai pühapäevakooli juhatajaks Joosep Sõpp (hilisem Valtna) (1877-1945). Lapsed olid jaotatud 19 klassi, igal klassil oma juhataja. Tarvitusel olid pildid, tahvel, klassiraamatud laste registreerimiseks ja pühapäevakooli piibliülesmise kalender ühes kuldsalmidega.

Laste suur osavõtt baptistide pühapäevakoolidest ei meeldinud kiriku vaimulikele ning nende kaebusel taheti kubermanguvalitsuse poolt 1910.aasta oktoobris antud korraldusega vabakirikute pühapäevakoolide tegevus lõpetada. Pääsetee leiti alguses selles, et haketi laste kogunemisi nimetama lastejumalateenistusteks. Siiski keelati 1912.aastal igasuguse lastetöö palvemajades ettekäändel, et seda teevad pedagoogilise ettevalmistuseta õpetajaõigusteta isikud. A.Tetermann jätkas siiski lastetööd ning teda anti kubermeri ettepanekul kohtusse korralatud tegevuse pärast. Kohus mõistis A.Tetermanni küll seekord vabaks ning lastetöö Tallinna I Baptisti Kogduses jätkus, kuid aastaaruannetes seda enam ei nähtud. Sõja-aastatel alates 1916.aasta kevadest, katkes lastetöö mõneks ajaks.[1054].

Laulu- ja pasunakoori tegevus nendel aastatel ei muutunud. Mõlemad koorid tegutsesid kuni 1915.aastani. Koorililikmete arv kokku oli kogu aja ülle kahekümne.[1055].

Uus ajajärk nõudis noortetöö paremat organiseerimist. Narva konverentsil 1906.aastal soovitati kogudustel alustada laiemalt noortetööd.[1056]. Sellest lähtudes otsustati Tallinna I Baptisti Koguduses noortetööle tegelikult alus panna. Ühituse alustajad ja teostajad polnud noored ise, vaid koguduse juhtivad tegelased seostsas kogudusevanema A.Tetermanniga.Vastavalt tolleaja vaadetele asutati lahus seltsid,noormeestele ja tüdarlastele eraldi omad seltsid. Noortemeeste selts asutati 25.veebruaril 1907.aastal. Sinna võisid kuuluda kõik usklikud mehed, vaatamata vanusele ja perekonnaseisule. Seltsi liikmeks astus alguses 13 meest, aasta lõpuks oli liikmeid 23. Ka järgnevatel aastatel kõikus liikmete arv 20-ne ümber, seda

---

1052. Tallinna I Baptisti Koguduse koguduse tunni protokolliraamat. Protokolli 29.märtsist 1909.aastast (Edaspidi: Tallinna I Baptisti Koguduse koguduse tunni protokolliraamat); Dahl,Ajalooline Ülevaade Tallinna I Baptisti Koguduse palvela 30 aastase jubeli puhul.

1053. Dahl, Ajalooline Ülevaade Tallinna I Baptisti Koguduse palvela 30 aastase juubeli puhul; Armastussõõmaeg, Teekäija,1913,lk.183.

1054. H.V.Dahl,Tallinna I Baptisti Koguduse pühapäevakooli ajalugu /käsikiri/.(Edaspidi: Dahl,Tallinna I Baptisti Koguduse pühapäevakooli ajalugu); Tallinna I Baptisti Koguduse tunni protokolliraamat.Protokoll 31.okt.1910.a.; Andres Tetermanni luulotused,lk.13 (A.Tetermann);Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1906.-1914. aastate kohta; Dusmann,Baptistide tulek Tallinna.

liikmemaksu tasumise andmetel. Koguduse aastaaruannetes on liikmete arv antud väiksem, enamasti alla kümne. Noortemeeste seltsi juhiks tollal oli Joosep Sopp. Seltsi tegevus oli tagasihoidlik, avalikel koosolekutel seltsist palju ei räägitud. Koosolekud olid kinnised ning liikmeks võeti ainult usaldusväärseid isikuid. Siiski olid esimesed tegevusaastad selt seltsis elavad, peeti rohkesti õpetlikke ettekandeid, ka kristluse ajaloost, õpiti homiileetikat ja tähti kõneharjutusi. Alguses peeti noortemeeste seltsi koosolekuid kord nädalas. Aegade jooksul vähenes liikmete huvi oma koosolekute vastu. Siis tuldi kokku kaks korda kuus, viimaks kord kuus. Tollal käisid koos peamiselt "hallipäised noored", kuna aastatelt noored koosolekutest puudusid. Püüti küll ärgitada noortes huvi, pandi nendele isiklikke kohustusi koosolekuteks, alates 7.veebruarist 1910.aastst peeti vahetevahel noortemeeste ja tütarlaste seltsi ühiseid koosviibimisi, korraldati ühiselt vaimulikke koosolekuid, kuid miski ei elustanud just noortemeeste seltsi tööd. Põhjuseks võis olla, et noorsehi oli tegelikult koguduses vähe ning aktiivsemad neist olid juba rakendatud koguduse tööharudes - pähapäevakoolis ja koorides, nii et otsene tarvidus eraldi noortemeeste koondise järele puudus. Hiljem kujunes olukord selliseks, et noortemeeste seltsi liikmeid enam kokku ei seadud, kuigi neilt võeti kohustusallkiri koosolekule ilmumiseks. Aastal 1913/1914 nimetati selts "Baptisti Vendade Seltsiks", kuhu võisid liikmeks astuda kõikide baptistikoguduste vennad, ja kuhu võeti isegi "kõiki Jumalat armastajaid meesterahvaid". Uus nimi ei tõstnud seltsi tegevust ning selts likvideeriti 1916.aastal, tegelikult sõjaoludes sunnil.[1057]

Pidevam ja ühtlasem tegevus oli Tallinna I Baptisti koguduse tütarlasteseltsis, mis asutati 12.aprillil 1907.aastal. Õdede omavahelised koosviimised algasid tegelikult juba varem Liisa Talenbergi juhtimisel, seemärgil ühiselt Jumalat paluda. 1907.aastl asutatu oli ületi õdede selts, sest 32 asutajast liikmest oli 11 abielus naist. 24.augustil 1908.aastal, kui seltsi esimene õli Marta Hill, võeti vastu seltsi kodukord ning muudeti selts niveliselt tütarlasteseltsiks, kuigi ka edaspidi umbes veerand liikmeist olid abielus õed. Liikmete arv kõikus kogu aeg 30-40 ümber. Seltsil oli kindel töökava, millest püüti kinni pidada. Koosolekud, mis peeti iga kahe nädala järel pähapäeviti pärast ühtset koosolekut jagunesid: 1) palvetundideks,2)piiblitundideks, mida juhatas reeglikohaselt A.Petermann, kes ainsa meesisikuna võis neist osa võtta; 3) jutustamistundideks ("rääkimistunnid",

---

1055. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1906. 1915.aastate kohta.

1056. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse nõukogu protokoll 2.juunist 19 06.aastast.

1057. Tallinna I Baptisti Koguduse Noortemeeste seltsi koosolekute ja tegevuse kirjeldamiseraamat; H.V.Dahl,Noorte tööst Tallinna I Baptisti Koguduses /käsikiri/,Edasp : Dahl, Noorte tööst Tallinna I Baptisti Koguduses);Tallinna I Baptisti Koguduse noortemeeste selts,Elulõvade, 1927,lk.153-155(Edasp.:Tallinna I Baptisti Koguduse noortemeeste selts); H.V.Dahl,30.a.noortetööd Tallinna I Baptisti Koguduses "Elulõvade",1937.a. lk.129-130.

kus iga seltsilisega pidi sõna võtma või ette lugema; 4)misjonitundideks, kus kõneldi välismisjoni ajaloost ja tõust, ja 5) liikmete koosolekutest, kus olid arutusel tõekorralduse küsimused. Peeti veel ühiseid koosolekuid ja teeõhtuid noortemeeste seltsiga ja kogu kogudusega. Seltsi juhatajaks oli kogu aeg Liisa Tahnberg, välja arvatud lühike aeg 1908.aastal, millal seltsi juhatas Marta Mill. Selts likvideeriti 1915.aastal sõjaolude tõttu.[1058].

Uus tõeharu asutati kogduse palvemajasse 1914.aastal. Siis hakkas pühapäeviti kell 2 päeval seal koosolekuid pidama vene kogudus, mis koosnes peamiselt kindluse ja tehaste ehitustöölt tulnud vene rahvusest tõelistest. Koosolekul käisid ka vene sõdurid. Osa koosolekuist peeti ühiselt eestlastega, siis tõlgiti kõned ühest keelest teise. Kõned venelased astusid Tallinna I Baptisti Koguduse liikmeteks, nii oli 1915.aasta jaanuaris koguduses 21 vene venda ja õde.[1059].

Kõni aeg puudusid kogudusel jaoskonnad. Kui 1909.aastal KHru kogudus oma tegevuse lõpetas, astusid allesjäänud liikmed Tallinna I Baptisti Kogudusse ning KHrusse moodustati 1910.aastal koguduse jaoskond. 1911.aastast peale esines kogudusel veel teine jaoskond,[1060].

Koguduses tõötas jõuline pühapäevakool, olid noortemeeste ja tütarlaste selts, laulu- ja pasunakoor ilusasid jumalateahva kokkutulekuid. Koguduse tõö oli hästi korraldatud. Tõõle üldsuunna andis kuuskümnele eluaastale lähenev kogenud võimekas kogudusevanem A.Tetermann. Ent kogudusse puudusid suuremad ärkamised ning vähe astuti viimasel ajal ristimise kaudu kogudusse. Seda tunnetas A.Tetermann, kui ta 1908.aastal Pärnu konverentsil Tallinna koguduse tõõd iseloomustades ütles: "Kogudusse on seisuseg. Kõik jõud on pühendatud seltsidesse: noortemeeste, tütarlaste ja naisterahvaste".[1061]. Veel 1910. aastal toonitas A.Tetermann noorte seltside ja lastetöö suurt kasu koguduse tõõs ning rõhutas ühenoela olemasolu kogudusse: "Tõõd on palju, ei ole aega riielda".[1062]. Seltsido viljakast tõõst kõneles veel paari aasta pärast Mart Kotkas, ent mainis ühtlasi:"pole palju nähtavat vilja."[1062]. Järgnisel s.o.1913. aastal ütles A.Tetermann Harju konverentsil palju tähendavalt: "Oleme olnud rahus ja ühenduses naabritega, kuid saatanaga on meil tegemist olnud".[1064]. Haapsalu konverentsil 1914.aastal võitis Mart Kotkas otse: "1913.aasta oli üks pimedamaid. Tulime läbi siiski ilma kahjuta." Aasta viljatust tõendab samuti aastaaruanne, sest ristimise läbi pole kogudusse astunud ühtegi.[1065].

1058. Dahl,30.a.noortetõõd Tall.I Baptisti Koguduses lk.130-131; Tallinna I Baptisti Koguduse Tütarlaste selts,Elulõvade 1927,lk.155-156;Joh.Tahnberg,Meenutusi /käsikiri/

1059. Dahl,Tallinna I Baptisti Kogudus,lk.88;Tallinna I Baptisti Koguduse protokolliraamat,Protokoll 6.jaanuarist 1915.aastast /väljakirjutisi/ (Edaspidi:Tallinna I Bapt. Koguduse protokolliraamat).

1060. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1906-1915.aastate kohta.

1061. Eesti Baptisti Ühenduse nõukogu protokolliraamat.Protokoll Pärnu konverentsil 6-7.juuni 1908.a.

1062. Sealsamas,Protokoll Rakvere konverentsil 28.-29.mail 1910.a.

1063. Tutter, Ühenduse aastakoosolek,1912,lk.202.

1064. Tutter, Hiiumaa Harju koguduse armastusõhtuõhtuõhtu,lk.257.

Mart Kotkas siiski oksis, kui kõneles kahjude puudumisest koguduses, sest 1913.aastal oli kadunud kogudusest ükskeel. Aasta lõpul loeme Tallinna I Baptisti Koguduse protokolliraamatust traagilisi sõnu: "Vendade ja õdede vahel on hõõrumisi ja vastastikuseid meeli, nii et mõned õed - vennad kõivad mujalt seoja otsimas. Otsustati sellepärast Jumalat paluda ja armastust suurendada".[1066]. Kõige kurvem seejuures oli see, et koguduse üksi utel liikmetel oli tekkinud rahulolematus kogudusevanemaga.

Vaatamata tohutule tõõle, mida A.Tetermann pühendas koguduse ja üldiselt Jumala riigi teenimisele, oli tema palk 1906.aastal 14 rubla kuus ja prii korter. Alles 1909.aastal otsustati tema palka tõsta 10 rubla võrra kuus. Hiljem, eriti sõja-aastatel, järgnesid uued palgatõstmised.[1067]. Kuid palga tõstmised ei pdanud kaugeltki samm tollesaegse elukalliduse tõusuga. Ent seegi palk jäi tihti välja võtmata raha puuduse tõttu kassas. Siin oli ehk üks rahulolematuse põhjus. Rahulolematused puhkesid kahjuks muel tasemel veel hiljem.[1068].

Sõja algusest algasid mitmed kitsendused. 1915.aastal jäid nende pärast Tallinnas pidamata kalmistupüha ning samuti ühenduse konverents. 1916.aasta kevadel keelati sõjavõimude poolt Kalamaja palvemajas koosolekute pidamine ning suleti palvemaja uksed. Koguduseliikmed kõisid suure saladuse katte all koos erakorteritres. Viimane lõpanda surma mõlestamine peeti veel 2.oktoobril 1916.aastal palvemaja väikses kambris. Siis võeti palvemaja kasarmuks ning koguduseväneem A.Tetermann koos tütre Lydiaga oli sunnitud kindluse komandandi käsul sõja tegevuse ajaks kindluse piirkonnast lahkuma. Nad sõitsid sealaja Kõrusse ning elasid seal varjatult nelli kuud kuni riigipöördeni. Süüks pandi A.Tetermannile, et ta olla sõdurite seas usupropagandat teinud ning neile pühakirja raamatuid andnud. Tütar Lydiat süüdistati selles, et ta olla sõduritega kirjavahetuses olnud.[1069]. Tegelikult tunnistati peasüüdlaseks Lydia Tetermann, seda spionaazi organiseerimises. Ta olla saatnud Ühele Tallinnast Helsingisse lahkunud usklikule sõdurile järele vaimuliku laulu noodi. Noot võeti Helsingis sõjavõimude poolt ära ning nõuti sõdurilt selle kohta selgitust. Sõdur olla ülekuulamisel suures ähmis kogemata muuseas öelnud, et Lydia Tetermann olla temale õpetanud märkidest aru saama. Ta mõtles seejuures noodimärke, kuid uurija saanud aru, et õpetatud sõdurile šifrit kasutama, millega sõdur võiks salakirjas teateid edasi anda. Nüüd alustati mõnetlust salakuulamises ning teadmata oli, kuidas asi oleks lõppenud, kui Lydia Tetermann koos isaga poleks jõudnud ennast varjata ning kui poleks tulnud võimude vahetus. Vähemalt hiljem leiti politsei paberite vahelt akt, kus süüdistati L.Tetermanni paragrahvi järgi, mis võimaldas karistust sunnitõõga.[1070].

1065. Johanneson, 30 aastane juubel,lk.168; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanne 1913.aasta kohta.
1066. Tallinna I Baptisti Koguduse protokolliraamat, Protokoll 29.dets.1913.aastast.
1067. Tallinna I Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokoll 25.juul.1909.a.,30.dets.1912.a.ja 27.dets.1915.a.
1068. Andres Tetermann,lk.41-42 (H.V.Dahl).
1069. Tallinna I Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokollid 6.jaan. ja 28.juun.1915.aastal; Dahl, Tallinna I Baptisti Kogudus,lk.88-89;Andres Tetermann,lk.40-41, (H.V.Dahl).

Tallinna I Baptisti koguduse esimesest juhist Madis Pinsleriast teame väga vähe. Ent koguduse teisest juhist Johannes Hansmannist on teatoid rohkem. Ta sündis 23.juulil 1862.aastal Mõtsus. Ta isa kolis Tallinna, töötas ehitustöölisena ning hiljem ehitusmeistrina ja omandas maja Suna tänaval. Hiljem töötas Johannes Hansmann samuti ehitusmeistrina.

Pärast põhiteadvuse omandamist Tallinna Kratusaegadel 1879.-1880.aastatel astus J.Hansmann 1881.aastal Ev.Luteri kiriku välismisjoni kooli. Koolis tekkis J.Hansmannil vaidlusi tunniandjate kirikuõpetajatega mõne õpetusküsimuse üle. Teda sunniti lahkuma, või ta ise lahkus koolist 1884.aastal. Seejärel ristiti ta Peterburis A.R.Schiewe poolt 24.jaanuaril 1885.aastal ning pandi samal aastal Tallinna Baptisti Koguduse juhtlustajaks. Vastuolude tõttu mõne koguduseliikmega ning J.Hansmanni enda ägedast iseloomust tingitud konflikti pärast tagandati ta 1888.aasta algul A.R.Schiewe poolt koguduse juhi kohalt. Hansmanni omaette alustatud usutöö katkes korduvalt võimude survel. Hilisemal ajal on Eesti baptismi ajaloos antud Johannes Hansmannile negatiivne hinnang seda põhimõtteliselt tema vastuolude pärast A.Petermanniga. Kuid püüdes asuda Joh. Hansmanni seisukohale, võime mõista tema käitumist. Ta arvas ennast põhjusetult koguduse juhi kohalt kõrvaldatud olevat ning püüdis oma õigusi tagasi saada, kuigi mitte alandlikkuse tee kaudu. Jääb siiski vist kaaluvamaks Mihkel Uusmanni hinnang tema kohta: "Niipalju on selge, et Hansmann ikkagi Jumalast kinni pidas ja tema peale lootis, sealjuures siiski inimestes jäädes kõigi inimlike nõrkustega ja puudustega. Anname temale aukoha baptismi ajaloos, mitmelt sellepärast, et ta üks esimestest võitlejatest oli ja tükk aega juhtival kohal seisis." [1072].

Mihkel Uusmann toob samaaegselt otse Marie Tulmini väite, et Joh.Hansmann olla pärastpoole Buddha õpetuse poole hoidunud ning et ta matmisel olla üks sõnavõtjatest olnud Karl Tõnisson (Budde mungana vend Vahindra). Ainsa argumendina Hansmanni budismi kaldumise kasuks tuuakse Karl Tõnissoni esinemine Hansmanni haual.[1073].

Lähemal tutvumisel Karl Tõnissoni (alias "paljasjalgse Tõnisson") isikuga ja tegevusega võime oletada, et esinemine Hansmanni matusel oli jällegi üks reklaamitrikk oma isiku ja õpetuse esiletõstmiseks. Kes oli Karl Tõnisson? Oma sünniaja kohta ta esitanud lahkumineväid andmeid. Kord on ta sündinud 8.augustil 1883.aastal Liivimaal Pala jõe ääres ning elanud Vana-Põltsama vallas Umbuse külas. Teise tema poolt antud versiooni järgi on ta sündinud kümmeaastat varem, nimelt 8.augustil 1873.aastal Läti põhjaprovintsis Laura külas lätlase Karlis A.M.Tennisonsina. "Tema vanemad olid budistid. Ema oli kirjandushuviline haritud daam. Isa oli suure mõisa omanik. Vanemate mõjus käisid koos Baltimaade filosoofid ja spiritualistid. Karlise isa, teadmistehimuline etnograaf, reisis palju koos pojaga", nagu kirjutas 10.septembril 1953.aastal Birma ajaleht "The Nation" "Lätimaa ja kogu Baltikumi budist-

---

1070. Hanna Treumanni informatsioon.
1071. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1906.-1914.aastate kohta.
1072. Uusmann,Baptistide tulek Tallinna;Tallinna I Baptisti Koguduse liikmeteraamat;Grabbi,Ärkamise ajalugu,lk.40; 50 aastat apostlite radadel,lk.117-118.
1073. Uusmann, Baptistide tulek Tallinna.

liku peapiiskopi" 80. sünnipäeva puhul. Nimelt elas K.Tõnisson viimased eluaastad alates 1947.aastast kuni surmani 9.mail 1962.aastal Birmas, kus kandis ülaltoodud ametinimetust. Tema kaaslaseks oli seal Narva kullassepa poeg Friedrich Lustig (alias vend Ashin Ananda), kes kandis "Baltikumi budistliku piiskopi" ametinimetust. Hiljem omandas Lustig oma patroonilt pärast selle surma viimase tiitli. Kuidõ vend Vahindra tõstetii pärast surma pühakute (bothisatvade) hulka, ta põrm põletati tuleriidal ning ta olla jõudnud nirvaanasse. Seesuguune oli Karl Tõnissoni elu algus ja lõpp. Kuid vahepealne elu Eestis?

Siin tunneme teda kui hulkurit ja juhusteotsijat, kes sensatsioonide ja trikkidega püüdis oma kuulsust suurendada. Pidades kusagil loengut budismist, laskis pildistada uudishimulikke kuulajaid ning esitas hiljem neid oma jüngrite-budistidena. Ta otsis vestlusi nimekate välisküla1istega ning samal eesmärgil laskis ennast koos nendega pildistada. Kui 1927.aasta oktoobris maeti August Kitzberg, astus vend Vahindra Jaan Tõnissoni kõrval sarga järel, kust teda surivaevu sai eemaldada. Niisugused olid selle budismi levitaja maneerid, kes alustas oma tegevust laadasõiklejana, paljajalu lumes käimise ja rõvedate juttudega, nagu kõb selleva autor oma poisikesepõlvest mäletab, püüdes rehva tähelepanu sellega köita ja mõjustada oma fotosid ja brosüüre ostma. Seejärel läbi vaimuhaigla ja Peterburi kõoostri, kus oli omal ajal noviitsiks, jõudis ta viimaks buda kerjusmunga seisusesse ja sealt lõpuks "peapiiskopiks ja pühakuks" 1072-a. Kui nüüd Karl Tõnisson sõna võttis endisest baptisti jutlustaja matusel, või astus kirjaniku matusorongis, on võimatu sellest teha järeldusi lahkunu usulistest vaadetest.

Suurimaid läinud aegade Eesti baptismi tegelasi oli Andres Tetermann. Ta sündis 3./15.märtsil 1854.aastal Tammistes Tori kihelkonnas külarätsepa Jaani pojana. Tema lapsepõli möödus väga vaeses oludes. Tihti oli leivapuudus majas. Alati talu vihtlemissaunas, kust saunarahval tuli välja kolida, kui pererahvas sauna tuli. Isa oli osav torupillimängija, keda hüüti "Torupilli Jaaniks", ning ta oli pulmades ja jootudes oodatud lõbustaja. Need pidustused olid aga teda viinud kontakti viinaga ning temast oli saanud selle armastaja. Joobnud peaga kukkus ta kord maha kividele, murdis küljeluud ning aasta pärast suri. Maha jäi lesk Kreet nelja lapsega, neist vanem 14-aastane Andres. Isa surmaga suurenes vaesus veelgi. Perekonna ülalpidamiseks pidi lesk oma päevad ja poole öid kõvasti kätrama ning noor Andres käis metsas mõisale puid raiumas. Pärast isa surma olid nad asunud elama Kuisaru kõstri rehe alla. Isa eeskuju, nüüd lähedane kõrtsielu olid viinud Andrese varakult kõrtsirahva keskele. Temast sai kõrtsi

---

1073a. Gennadi Gerodnik, Vend Vahindra, Satiirilise dokumentaaljutustus, Tallinn, 1973, lk.15-17,30-32,91-93. 104-106,108.

viiuldaja ning viis sai tema harjumuseks. Nii möödus esimene veerandsada aastat Andres Tetermanni elust mõtsatöölisena, kõrtsi muusikamehena ja kõva viinavõtjana.

Tori kihelkonda tulid ärkamisajad. Juba esimesel koosolekul, mis 1880.aastal peeti Tammistes Sillaotse talus, tuli 12-aastase Põravere Jaani tunnistuse kaudu patutunnetamise ja tollesaegne Suigu Kubema talu sulane Andres Tetermann. Pöördteadvusele jõudis ta 1881.aasta suvel, kui Tomingoja talus kuulutas Audru Rammi Jaan. Algas piiblilõpetuse uurimise aeg. Üks piibli tõde teise järel selgus Andres Tetermannile - ning ta ristiti 18./30.augustil 1884.aastal J.Hermanni poolt.

Jõrgnes tõõtamine Pärnu Baptisti Kogeduses laulukoori juhatajana ja tunnistajana. Ajaliku ülalpidamise sai ta nüüd rõnd-raamatukaupleja-piiblimüüjana. Selle ameti võttis ta E.M.Jakobsoni soovitusel ja kaasabil. Lühemat aega, 3./15. juulist 1888.aastast kuni 6./18.augustini 1889.aastal, s.o. J.Milli Tallinnas kogudusevanemaks oleku ajal, oli A.Tetermann Pärnus kogudusevanemaks. Enne seda, 9.mail 1888.aastal, astus ta abiellu Minna Vestenbergiga. Viimane suri Ameerikas 1928.aastal. Pärast J.Milli naasmist Pärnu läks A.Tetermann Haapsalu, Hiiumaa ja Tallinna baptistikoguduste reisimisjonäriks ja laulukoride ellukutsujaks ning teas piiblimüüjaks. Sellena asus ta siis (1889.a.) Haapsallu. Tallinna Baptisti Koguduse vanemaks määrati ta 1890.aastal. Oma uuele töökohale asus ta 1891.aasta jaanuaris. Tallinna kogeduses töötas ta kuni 1920.aasta novembri kuu lõpuni. Kuberneri poolt oli ta kinnitatud Rummu koguduse vanemaks 1894.aastal ning Tallinna koguduse vanemaks 1895.aastal.

A.Tetermanna lahkus Eestist 1.detsembril 1920.aastal. Oma viimased elunaastad oli ta New Yorgis Eesti Baptistide Koguduse vanem. Sealt kutsuti ta päris kodumaale 28.mail 1925. aastal.[1074].

Raske on kindlaks teha, millises Eesti baptismi töökorras on Andres Tetermann oma pääsmise andnud. Küsib, et selleks oli Tallinna I Baptisti Kogudus. Kui A.Tetermann siia koguduse-vanemaks asus, oli ilma kindla kuulutuskohata kogeduses 12 liiget. Oli seevastu kõllalt rahutusi ja lahkmeelt, segamisi ja survamisi ning renomee äbruskonna usknuta rahva seas oli väga madal. Kui A.Tetermann Eestist lahkus, jõttis ta maha 178-liikmelise koguduse, mis polnud liikmete arvult küll suurim, kuid oma usulise autoriteedi ja töökuse tõttu seisis tollal baptistikoguduste esiliinis. Lühikese ajaga likvideeris A.Tetermann kindlakõõliselt koguduse siseraskused, ühendas koguduseliikmed ühisteks tõökõõsanneteks, ehitati suurim baptisti palvemaja Eestis, töötati laiaulatuslikumalt teistest ning laulu- ja noortetöö seisis mõni aeg nõutaval kõrgusel. Tema ajal koguduse suurt ärkamisaegu ei olnud, kuid kogeduse kasvas pidevalt. Koguduse eesotsas seistes oli Tetermann põhimõttekindel, järeleandmatu ja targalt kaine. Ta suutis koguduset eesel hoida kõik usulised erikallakud, olgu need

---

1074. Andres Tetermann, lk.7-11 (H.Puttar), 24-49 (H.V.Dahl); Andres Tetermani luulestused, lk.9-11 (A.Tetermann); Suigu koguduse ajalugu.

õpetuslikul, emotsionaalsel või liberaalsel pinnal. Ta oli vankumatu baptist, kuid suhtus teisitimõtlejatesse mõistvalt ja vabandavalt. Alles tema tegevuse lõpuaastatel tulid kogudusse lahkhelid, uute põlvkondade tegevusse astumisel. Siis oli üksikuid, kes ei suutnud oma samme kooskõlastada aastatest kogudusevanema astumisega. Kuid suurem enamik koguduseliikmeid ei muutnud oma suhtumist armastatud ja austatud kogudusevanemasse.

A.Tetermann polnud mitte üksnes kogudusevanemaks oma kogudusse, vaid ta oli vanemaks kogu Eesti baptismis. Esmakordselt valiti ta Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse eestseisusesse 1900.aastal laekurina. Aastast 1908. peale kuni lahkumiseni seisis ta Ühenduse eesotsas esimehena. Siis juhatas ta Ühenduse konverentse, pidas sõel tuumakaid õpetlikke ja usupraktilisi ettekandeid ning tegi kokkuvõtteid ja etteaseid teiste ettekannete peale. Ta lahendas kogudusetöölu raskeid küsimusi, viibis tähtsamate sündmuste puhul kogudustes ning oli alati oodatud külaline nii palvemajas kui usklike kodudes, nii koguduseliikmete seas, kuid eriti lauljate ja laste keskel. Tema oskas kõigiga vastavalt käituda.

Kord oli see, kui A.Tetermann tahtis oma viiuli puruks lüüa. See oli siis, kui kõrtsi viiuldajast sai Jumala sõna kuulutaja. Kuid ta pühendas oma viiuli, oma lauluhääle, mis seni kõrtsilaule oli jorutanud, ning kogu oma muusikaslause Jumala riigi ehitamiseks. Ta pani aluse, koos mõne teisega, baptisti ning kogu hilisema usklikrahva laulukultuurile.

Andres Tetermannil oli üpris väike algharidus. Ja milleks temal seda haridust oma paaril esimesel elusaastakümnel vaja oligi. Jumala riigi tööle asudes õppis ta selgeks peale oma emakeele veel saksa keele ning osaliselt kreeka keele. Tema silmaring laienes mitte üksnes piibliõpetuses, vaid ka ilmalikke teadmistes. Ta kirjutas palju, tema luuletatud laulud levisid rahva keskel sõnaliselt ning viisistatult. Ta kirjastas mitmed kasulikud raamatud ja noodid ning nende trükkimiseks asutas koos Joh.Pelsbergiga trükikoja. Lõpuks hakkas ta välja andma vaimulikku ajakirja "Teekäija". Tammisto metsatöölisest ja Suigu sulasest oli saanud "redaktor", nagu tollal nimetati.

Siiski tõuseb tahtmatult küsimus: miks see püsiv ja väsimatu kündmees jättis vao pooleli ning läks võõrale maale. Kas tõesti vajati teda sõel rohkem kui kodumaal?

Inimene jääb inimeseks. A.Tetermann kirjutas 1920.aastal "Ameerika Teekäijas" avaliku kirja P.Mathisenile, milles ütleb: "Vana Adamast ei ole ma mitte veel lahti saanud ega loodagi seda siinpool surma. Ja nii kaua kui tema, see põris patu pesa, minu sisse jääb, ei lahku ka uhkus ega ükski tema liige minust."[1075]. Inimlikult raske oli kord loobuda koguduse-vanema kohalt Pärnus ja minna Haapsallu, vastu kindlustamata tulevikule ja aimelisele puudusele. A.Tetermann tegi seda ilma nuriseemata. Loottusetu oli alguses töö Tallinnas väheste liikmetega valevendade keskel, kust mitmed võimekad mehed olid tõelise kaotusega lahkunud. A.Tetermann alustas tööd usu ja lootusega. Ta usk, lootus ja armastus kroonitii rikkalikult.

1075. K.Kaups, Väitorn, Teekäija, 1921, lk.114.

Pärast aastakümneid kestnud edukat tööd oli Tallinna I Baptisti Koguduses tekkinud ükskuto opositsioon tema vastu. See riivas teda, see puudutas valusalt ning läi esimese hoobi. Arvame, et nüüd, aastakümnete järel, võime mõne lõngaotsa sellest lahti harutada.

Tütar Lydiat iseloomustati ühe ta kaasõpilase poolt kui alandlikku, tasast, igati eeskujulikku ja head õpilast. Seevastu koguduses hinnati teda puudustega: käib uisutamas, õpib klaverit, laulab häält võristades, jne. Lydia Tetermanni koguduse vastuvõtmisel 27.juulil 1914.aastal jäi erapoolt tuks Johannes Takenberg.[1076]

Eestisse oli tulnud usklikkoorte "CE" liikumine, mis püüdis ühendada noori püha tõtuid kõigist usuringkondadest ühisele usutõõle. Tallinna I Baptisti Koguduse noortoseltsi asutamiskoosolekus 31.oktoobril 1917.aastal püüdis koguduseliige Bert Kotkas kõigiti põhjendada "CE" põhimõtete vastuvõtmise tarvilikkust ning taotles koguduse noortetöö alustamist nendel põhimõtetel. Siin asus koguduseõpetaja teisel seisukohal ning nägi usuvoolude vahelises noortetöös hädaohtu koguduse ühtlusele. Erinevate seisukohtade pärast jäi küsimus siis otsustamata ning järgmisel kokkutulekul 5.novembril 1917. aastal otsustati koguduse noortetöös loobuda "CE" ühendusse astumast. Valitud noortoseltsi eestseisusse kooseisust jäi Bert Kotkas välja.[1077] Viimane oli sellega sattunud opositsiooni ridadesse.

Koguduse teetusel oli alaealine Alma Põdre, kelle ülalpidamiseks kogudus tasus 12 rubla kuus. Lapse 12-aastaseks saamisel otsustas kogudus 3.juulil 1916.aastal tulevikus tema eest mitte enam maksta, kuid W.v.Oxkülli kohustusele põhjenedes jätkas A.Tetermann lapsele toetuse andmist. 9.mai 1918. aasta koguduse tunnis tegi Joh.Takenberg koguduseõpetajale terevaid ettepanekuid koguduse otsuse ignoreerimise pärast. Samas koguduse tunnis tekkis Tetermanni sõnelusi Konrad Matsoniga ja Bert Kotkaga. Selle järel palus A.Tetermann valida kahe vahel, kas koguduse asjad temalt üle võtaksid, sest koguduse tegevus käib temal üle jõu. Lõpuks arutati koguduse tunnis veel J.Takenbergi ja H.Kotka vahekorda, mis samuti olid teravaks läinud. Kõik need küsimused jäid seekord lahendamata. Järgmises erakorralises koguduse tunnis 19.mail 1918. aastal (neljapäha esimesel päeval) teatas A.Tetermann, et mittevennaliku vahekorra pärast J.Koopi ja J.Takenbergiga ta enam kogudust juhtida ei või. Ent 26.mail 1918.aasta koguduse tunnis tehti lõpitus. Otsustati kõik tülid lõpetada ja armastuses ühes meeles edasi rutata igaveste eesmärgi poole.[1078] Seegi kord suutis A.Tetermann oma kibeduse maha suruda ning veel üle kahe aasta koguduse ettevõtsa jääda. Kuid eks need elamused jätnud oma jäljed. 1920.aastal selgus siiski A.Te-

---

1076. Tallinna I Baptisti Koguduse protokollirraamat. Protokoll 27.juulil 1914.aastal.
1077. H.V.Dahli päevaraamatu andmeid.
1078. Tallinna I Baptisti Koguduse protokollirraamat. Protokollid 3.juul.1916.a., 9.maist 1918.a., 19.maist 1918.a. ja 26.maist 1918.a.

termanni lahkumise tõsiasi. Juba 25.juuli 1920.aasta koguduse tunnis kaaluti uue koguduse vanema kandidaate. Seejärel 29.auguti 1920.aasta koguduse tunnis deklareeris A. Petermann, et tema lahkumiseks pole kogudus põhjust andnud.1079. Tõsi, sest Ameerikas ootasid teda poeg Richard, isiklik sõber ja kaastöötaja Joh.Pölsberg ning uut usulist elustust igatsev New Yorgi eesti baptistikogudus. Uue energiaga alustas vana usumees seal tegevust koguduses ja kirjandustöllul. Ise ütleb ta sealsest elust: "Tunnen ennast nii vaba usuasjus kui kala vees. Siit ma enam mujale ei taha minna kui uude Jerusaleemma, aga millal see sünnib, seda teab Issand,"1080.

Tal ei tulnudki kaua oodata.

Tallinna I Baptisti Koguduse diakoniks oli 1893.aastast alates Juhan Fiskar, s.o. tema poolt juhitud alliansskoguduse baptistivendlusega ühinemisest peale. Tallinna I Baptisti Koguduse nimekirjast lahkus ta alles 1918.aastal, olles kogu vabapealse aja sellle koguduse liige. See pärast tahame siinkohal jälgida J.Fiskari elukäiku.

Juhan Fiskar sündis 11/23.augustil 1865.aastal Kodilas, Rapla kihelkonnas mõisa karjamehe Juhani ja selle naise Piina, sündinud Reiseni, lapsena. Perekonna traditsiooni järgi põlvnevat Fiskarid rootsi rahvusest esivanematest, mida tõendada perekonnanimi "Fiskar" ja isa poolt sugulaste tüüp."1081.

Juhan Fiskar jõudis päästetõdevusele 1888.aastal vennastekoguduses levinud õrkamise kaudu. Sellest peale hakkas J. Fiskar tunnistama oma päästest, seda vennastekoguduse tõepõldudel. Usklike ristimine selgus temale 1892.aastal ning ta ristiti 27.septembril 1892.aastal pärun W.v.Oxküll poolt. Ta võttis osa Keila konverentsist, kus kõnelesid mitmed väliskülalised ning nende, eelkõige pastor O.Stockmeyeri kaudu omandas alliansmeelse usuvaate. Kui 1892.aastal moodustati W.v.Oxküll poolt alliansskogudus, sai sellle vanemaks J. Fiskar. Kogudus käis koos tema korteris Vaestepatuste tänaval. Koguduse ühinemisel 1893.aastal Tallinna Baptisti Kogudusega, ennistati J.Fiskar A.R.Schiewe poolt koguduse diakoniks ning ta toimetas alguses Issanda surma mälestamist A.Petermanniga kordamööda. Oma igapäevast leiba teenis J.Fiskar raamatuköitjana. Ta abiellus 26.märtsil 1896.aastal Leontine Bergmanniga. Aastatel 1900-1902 töötas J.Fiskar Riias eestlaste keskel, pidades eestikeelseid vaimulikke koosolekuid läti baptisti koguduse palvemajas, Hagensbergis. 1905. aastal asus ta elama Keilasse, kus töötas kuni 1913.aastani sealse baptistikoguduse vanema abina. Pärast seda töötas J. Fiskar vabamisjoni töölisena. Kui 1919.aastal lahkus Eestist

---

1079. Sealsamas,Protokollid 25.juulist 1920.a. ja 29.augustist 1920.a.

1080. Andres Petermanni lumelotused,lk.14 (A.Petermann).

1081. Leontine Fiskar, Eluloolised andmed Juhan Fiskarist /käsikiri/ (Edasp.:Fiskar, Eluloolisi andmeid Juhan Fiskarist.)

JÕlgisÕe Baptisti Koguduse vanem Manfred von Glehn, siis selle koguduse Tallinna jaoskonnast moodustati Tallinna Petersda Baptisti Kogudus, mille vanemaks 1919.aastal valiti J.Piskar. See kogudus tÕÕtas alguses suure eduga V.Tartu maanteel nr. 13 A.Hakke majas, siis koos Tallinna Allika Baptisti Kogudusega Allika tÕnaval.

Oma usuvaateilt oli Piskar vaimuristimisepoolda ja ning kuulutas seda ja vaimuandide tarvilikkust. Kuid 1926.aastal osutusid tema seisukohad veel mitte kÜllaldaseeks ning Ülo poole kogudusest, nimelt 50 liiget, lahkus ning Ühines neliPühikogudusega. See sÜndmus jÄttis valusad jÄljed J.Piskari hinge, mida ta sÕnatult ja andestavalt kannatas. JÄrgmistel aastatel, s.o.1927-1928 asendas ta Tartu Baptisti Koguduse vanemat Karl Kaupsi selle Ameerikas viibimisel. Juhan Piskar suri 16.aprillil 1930.aastal.

J.Piskar oli sissepoole pÖÖratud usuluga inimene. Tihti oli ta vaikne, kurvameelne, kuid seal lÕid korraga ta silmad sisemisest taevarÖÖmust sÄrama. Ta oli hell teiste vastu, kuid kannatas ise palju. Tema kÕne oli ennamikus tasane ja rahulik. "Kui aga vaimustusse sattus ja 'karikas Üle voolama hakkas', muutus hÄÄl jÄrkjÄrgult valjemaks, tundus sisemist vÄrinat, haaravust ja liigutust. Tihti, niisugustel silmapilkudel nÄgin teda kÕigest kehast vÄrisevat kantslil. HÄÄl paisus vÄgevaks hÜÜdeks. Koosolek kohises. Iga kuulaja oli haaratud. MÕju vÕimas ja tuntav. Pikkamisi da vaibus torm: Vaikselt, poolsosinal jatkus kÕne. Hinge kinni pidades kuulati. Kuuldus vaikset nutukohinat, kuivatati pisaraid", kirjutab Karl Kaups.[1082]

Tallinna I Baptisti Kogudusega on seotud Üks esimesi Eesti ksÜlograafe Eduard Magnus Jakobson, Carl Robert Jakobsoni vend. E.Jakobson sÜndis 24.jaanuaril/5.veebruaril 1847.aastal Tormas kÖster Adam Jakobsoni noorema pojana. Koos venna Carliga lahkus ta 1861.aastal Jamburgi ning sealt 1863. aastal edasi Peterburi, kus asus A.Daugelli juures ksÜlograafiat (puulÕikekunsti) Õppima. Peterburis tÕÕtas E.M.Jakobson ligemale 20 aastat.ksÜlograafina. SeejÄrel astus ta 1881.aastal "Briti ja VÄlismaa Piibliseltsi" teenistusse ning tÕÕtas Üle 3 aasta piibliilevitajana Volga ja Kaama jÖgede kallasmaal ja oli Saratovi piibliilao juhataja. Muuseas uuris ta sealseto soome-ugri rahvaste etnograafiat ja keeli. 1884.aastal tuli E.M. Jakobson Riiga ning tÕÕtas siin puulÕikekunstnikuna, raamatukauplejana, vaimuliku kirjanikuna ja kirjastajana. Tallinna siirdus E.M.Jakobson 1896.aastal ning oli siin kuni oma elu lÖpuni. Viimased ajad elas ta Tallinna I Baptisti Koguduse kuurihoones, kus ta 21.juulil (v.k.j.) 1903.aastal suri.

Usklikuks sai E.M.Jakobson 1867.aastal ksÜlograaf A.Daugelli kaudu, kes oli baptist, ning ristiti 11.mail 1869.a. Peterburis Joh.Wiehleri poolt. Riias elades jutlustas saksa ja lÄti baptistikogudustes. Tollal viibis ta tihti PÄrnus, kus tÕÕtas kaasa sealses baptistikoguduses, mis alles oma esimesi samme astus. Jakobsoni jutlustel oli suur mÕju ning tema ilus lauluhÄÄl haaras kuulajaskonda. VÄliselt oli ta pikk, sirge ilus mees tugeva ning selge hÄÄlega. 1887.aasta augustis asu-

---

1082. K.Kaups, sinetel, Jooni J.Piskari elust,TeekÄija,1931, lk.106-107,122-124,157-158 (Edaasp.:Kaups,Jooni J.Piskari elust); Piskar, Andmed Juhan Piskarist.

tas ta koos dr.Baedekeriga Haapsalu piihapõevakooli.

Puulõikekunstnikuna oli K.M.Jakobson väga viljakas. Tema puulõikeid (pildid, initsiaalid, vinjetid, alg- ja lõppkaunistused jne.) võis olla ligemale kaks ja pool tuhat. Kunstilise taseme poolest vastasid need täiesti tollasegsetele nõuetele. Esimesed ta puulõiked ilmusid 1866.aastal ajalehes "Eesti Postimees". Siin ilmus samuti 1867.aasta 27.detsembri numbris jõulupühade koheme tiitelpilt, kus oli foto järgi kujutatud rahvarõivais Koidula pilt. See tiitelpilt ilmus igas jõulunumbris kuni 1872.aastani. K.M.Jakobsoni poolt lõigatud illustratsioonid ilmusid enamikus C.R.Jakobsoni poolt välja antud teostes, ajakirjades "Meelejahutaja", "Oma maa pildid" ja "Kündja", loomulikult K.M.Jakobsoni oma töödes ning paljudes muudes väljaannetes Eest-, Läti- ja Venemaal ning isegi Soomes. 1890-ndate aastate paiku lõppes K.M.Jakobsoni tegevus külalograafina.

Kui baptistlik vaimulik kirjanik on K.M.Jakobson üks esimestest Eestis. Tema raamatutes on avaldatud ka ilmalikke jutustusi, muinasjutte ja õpetusi. Tähtsamad on ta teostest "Siioni sõnumitoojа leht Eestirahvale", mis ilmus 8-as aastas 1877. kuni 1889.aastani. Teine number ilmus sellest 1882. aastal Tartus ning sisaldas 102 lugemispala ja 120 illustratsiooni. Aastal 1889. hakkas ilmuma vaimuliku sisuga kalender "Siion", mida on teada 2 aastakäiku. Lastele määratud "Laste Sõber" ilmus 4 annet 1874. kuni 1886.aastani. Väärtuslikum pärand K.M.Jakobsonilt on siiski tema 1886.aastal ilmunud noodikogu "Rõõmsad Evangeeliumi laulud".[1083]

Hoogsalt ja viljakalt alanud K.M.Jakobsoni kunstiline, kirjanduslik ja usuline tegevus seikus ühekakümnendate aastate esimesel poolel vaikselt ja unustatult. Vaid jutlustajana püüdis ta veel mõni aeg Tallinna Baptisti koguduses tegutseda. Kui seal temale suletі kõnetool, siis alustas ta omaette evangelisatsioonitööd, mis oli aga algusest määratud läbikukkumisele. Jakobsoni allakäik algas Riia päevil. Üha sõvenes närviline olek. Sagenesid krambid, enamasti öösiti. Tekkisid konfliktid kogudusega, kus ta kuulutajana kaasa tõötas ning ta oli sunnitud lahkuma kogudusest. Samaaegselt algasid lahkneelod perekonnas oma läti rahvusest naisega ning 1896.aastal loobus Jakobson lõplikult oma perekonnast, ning jättes selle Riiga, asus Tallinna elama. Siin arenes vaimuhaigus ööasi, mis viis enesekriitika kaotamisele jutlustes ja käitumises ning lõpuks sulgus K.M.Jakobson aeg-ajalt isoleeritusse ja vaimsesse pimedusse. Sugulastest ja endistest kaaslastest mahajäetuna oli ta Andres Tetermanni hoolitsuses kuni oma viimaste päevadeni.[1084]

Viljakas usutegelane oli Katariina Pildaitis ("Vana Kati"), kes alguses tegutses mitmes usuringkonnas ning siis jäi peatuma Tallinna I Baptisti Kogudusse.

Katariina Pildaitis sündis 1842.aastal Tema vanematel oli

1083. 50 aastat apostlite radadel,lk.139-140 (K.Kaups);Eesti Baptisti koguduste ajalooline album,lk.15;S.V.Dahl,Elulooliisi andmeid Eduard Magnus Jakobsoni kohta (käsikiri); Aleksander Tassa "Puulõikekunst, Materjale ja allikaid eesti puulõikest XIX sajandil. Tallinna 1968.a.lk.49-65; R.Loodus,Eesti varasem raamatugraafika (kuni oktoobrirevolutsioonini),Tallinn 1966,lk.11-16,86-88;Aino Undla, Põldmäe,Lisandusi Koidula ikonograafiale.Keel ja Kirjandus 1971,lk.326-328;H.Treumann Kivitrükikodade ajaloost

vaike maja Põõsuhoose tõnaval. Ta teenis Peterburis majateenijana ning abiellus Kroonlinnas merevõõlasena teeniva leedulasega. Pärast oma mehe surma tuli K.Pildaitis Kroonlinnast Tallinna. Üsklikuks saanud oli ta arvatavasti Peterburis pärast 1874.aasta Erkamist. Eestis hakkas ta kohe evangeeliumi kuulutama, pidades koosolekuid naistele, vahel kõneles ta ka üldkoosolekutes. Alguses liikus ta vennastekoguduse keskel. Kuulsaks said tema "Kristuse surma tunnid" (aliasi "Kolgata tunnid"), mida algusaes pidas J.Krusenbergi palvemajas ning Evangeeliumi Majas. Olles baptistikoguduse liige, pidas samu koosolekuid Tallinna I Baptisti Koguduses, Hõimu Baptisti Koguduse ja mitmete teiste koguduste palvemajades.

Katariina Pildaitis oli andekas kuulutaja, tema sõnad tungisid südamesse ning tõid inimesi meeleparandamisele. Teiste seas tuli tema tunnistuse kaudu põõsa tõsidusele H.von Glehn. Viimane tutvustas teda parun W.von Üxkülliga, kes kutsus Pildaitise Laitse mõisa misjonitõõliseks. Seal olid temal kasutada 2 tuba, köök ja teenija. Hiljem paigutas W. von Üxküll ta elama V.Kalamaja tõnava palvemaja juures asuvasse elumajasse, kus temal oli üks tuba.

Katariina Pildaitis suri 26.detsembril 1909.aastal Hauakaldal oli temal mitmest usuringkonnast rohkesti saatjaid.[1085]

1083. Eestis. Poliigrafist,1958,2,lk.24 (märge 62); R. Põldmõe, Kirjanduslik ja perekondlik ajakiri "Meelejahutaja", Läbi kahe sajandi, Tallinn, 1971,lk. 62; H.Schmidt, Kaks tõõtajat minevikust, Teekäija, 1934,lk.182; Hermann, Eesti kirjanduse ajalugu, lk.507.

1084. H.Schmidt, Mõõtusi Eesti Baptisti koguduste 50 a. juubeli puhul. Teekäija,1934,lk.36-37; Eesti Baptisti Koguduste ajaloolik album,lk.75 (A.Tetermann); Uusmann, Baptistide tulek Tallinna.

1085. E.J.Dehl, Ajaloolisi teateid Kati Pildaitisest. M.ja L.Uusmannide andmeid /käsikiri/, H.V.Dehl,Ajaloolisi andmeid Laitse Baptisti Kogudusest /käsikiri/ (Edasp.:Dehl,Ajaloolisi andmeid Laitse Baptisti kogudusest), Korjus, Jüri Krusenbergi elulugu ;/Ed.Lilienthal/, Vend Lilienthali mõõtusted /käsikiri/ (Edasp.:Lilienthal, Vend Lilienthali mõõtusted); A.Tetermann, Katariina Pildaitis surn. Teekäija, 1910,lk.14-15.

Tallinna II Baptisti Kogudus

Seda kogudust vaatleme samuti ajajärgul, mil kogudus seisis väljaspool Eesti Baptisti Koguduste Ühendust.

Pärast ühinemist baptistidega 1897.aastal oli uues koguduses 86 liiget. Kogudusevanemaks sai endine priikoguduse vanem Hans Krabi. Kogudus jäi tõstama alguses Tallinna I Baptisti Koguduse jaoskonnaks. Iseseisvaks sai kogudus 1900.aastal, jäädes ka edaspidi A.Tetermanni kontrolli alla. Selle aasta alguses oli koguduses 118 liiget.

Kogudus käis endiselt koos Kardi tänaval nr.15 Hans Krabi nimelo ostetud majas. Rahva osavõtt kooseolekutest oli elav, Kooseolekud olid hingestatud, päästeteadvuse leidsid hulgad, 1900.aastal võeti koguduse ristimise kaudu 50 inimest ning aasta lõpuks oli koguduses 164 liiget. Kogu duse seinised ruumid ei mahutanud enam palvelisi ning tõusis teravalt üles suurema palvemaja ehitamise tarve. Maa-ala selleks oli juba seniste krundi kõrvale ostetud, kuid ehitamiseks puudus raha. Samal ajal oli usklikuna ristitud endine kirikuõpetaja parun N.von Stackelberg saanud pärandina 2000 rubla, mida ta ei vajanud ning mille oli valmis annetama Jumala riigi tõõle. Marie Korjuse ettepanekul andis parun Stackelberg selle raha koguduse-le uue palvemaja ehitamiseks. Ta oli tihti Kardi tänava palvemaja külastanud, oli seal kõnelnud ning isegi tunnistas ennast selle koguduse liikmeks. Seega näeme, et Tallinna II Baptisti Koguduse palvemaja, mis hiljem koguduses lahkhelisid sünnitas, oli suurelt osalt ehitatud parun N.von Stackelbergi kulul.[1086].

Uus palvemaja valmis 1901.aasta septembris. Koogne tõõ kestis koguduses jätkuvalt. Iga aasta võeti ristimise läbi koguduse liikmeid ja kõrvaid (1901.aastal - 45, 1902.aastal - 35, 1903.aastal 38 inimest) Koguduseliikmeid oli 1902.aasta lõpuks 238 ja 1903.aasta lõpuks 280. [1087].

Siis aga tuli koguduses lõhe. Selle põhjused olid tegelikult põhimõttelised, kuid avaldusid majanduslikes vastuoludes. Oleme tähele pannud Hans Krabi emotsionaalset esinemist, mis rahvast haaras, paljude juures usulises ülirõõmus avaldus ning hõiskamisele ja hüppamisele viis. See oli normaalne priikoguduses, kuid Tallinna II Baptisti Kogudus ei olnud enam priikogudus. Sinna oli astunud liikmeid, kes küll kohalikus usutõõs - enamik isiklikult Hans Krabi kaudu - olid jõudnud päästeteadvusele, kuid emotsionaalset usuelu nad ei pooldanud. Need ei saanud kaasa minna Hans Krabi ülivaimustusega, arvustasid seda, astusid selle leviku vastu välja ning sattusid seetõttu vastuollu koguduse vanemaga. Nõnda oli vastuvõtmatu H.Krabi enda ja ka mõne teise tunnistaja kõnes esinevad jutustused nägemustest, ilmutustest ja unenägudest. Koguduste tõõs kainet joont nõudja Andres Tetermann toetas tõieliselt

---

1086. Kilimit, 40 aastat Suure Meistri jälgedes, lk.6-7,10; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaraamat 1900.aasta kohta; Korjus, Pastor Nicolaus parun von Stackelberg.

1087. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaraamatud 1901.-1903. aastate kohta; Kilimit, 40 aastat Suure Meistri jälgedes lk.6.

koguduse opositsiooni seisukohti, kuid püüdis pooled leppimisele ja vastastikusele andestamisele viia, et kogudus ei puruneks.

Nende lahkhelidega seltsis kokkupõrge majanduslikul alal. Koguduseliikmete annetuste ja osaliselt neilt saadud laenude teel oli ostetud krunt majaga, viimane kohendatud koosolekute ruumiks ning ehitatud uus palvemaja. Kinnisvara oli aga kinnistatud Hans Krabi nimele, sest tollal kinnisvarasid koguduse nimele ei kinnistatud. Mõned koguduseliikmed, enamikus noored, kes H.Krabi vaimulikku suunda kritiseerisid, tahtsid, et H.Krabi laseks kinnisvara kohe koguduse nimele kirjutada. Teised nõustusid sellega, kui H.Krabi testamendiga jätaks pärast oma surma majad kogudusele. Kolmandad aga ütlesid: "Jõõgu majad Krabile, sest ta on ju küll vaeva neiega näinud, ega see palju pole, kui majad tälle jäävad".[1088]. A.Tetermanni initsiatiivil tuli kogudus kokku 8.septembril 1903.aastal koguduse tundi, mida juhatas A.Tetermann. Seal toimus lepitus ning jaotati ülesanded koguduse eestseisuse ja koguduse vanema vahel. Eestseisuse ülesandeks jäi koguduse majanduse eest hoolitsemine ning liikmete ülekuulamine vastuvõtmiseks või väljaheitmiseks. Koguduse vanema ülesandeks jäi kõnelemine, hingehoole kanne ning koosoleku korra ja kõnede sisu järele valvamine. Koguduse vanemale määrati palgaks prii korter, 20 rubla kuus ülalpidamiseks ja 15 rubla aastas küttepuuraha. Saadud lepitus ei kõrvaldanud kõiki vastuolusid, sest koguduse tunnis 18.septembril kaebas juba H.Krabi, et "mõnikord on vastaseid vasturääkimise ja muu asjade läbi püüdnud tundisi segada". 25.septembril andis H.Krabi teada, et ta ei olevat koguduse rahad, kokku rbl.47,32, koguduse eestseisusele. See kõik ei viinud ülemeele taastamisele koguduses. Koguduse koosolekul 10.jaanuaril 1904.aastal otsustasid kogudusest lahkuda 45 liiget. Need alustasid tõõtamist Tallinna II Baptisti Koguduse nime all Suure Jõhkentali tänaval nr.2 Kristjan Kontrami majas. Sellest kogudusest arenes hiljem välja Tallinna Allika Baptisti Kogudus. Hans Krabi aga oma pooldajatega jäi tõõtama endise sse kohta Nardi tänaval nr.15 ning tõõtas samuti Tallinna II Baptisti Koguduse nime all.

Kidala konverentsil 21.aprill 1904.aastal tuli arutusele Tallinna II Baptisti Koguduse küsimus. Seal esindasid nimetatud kogudust ainult uue moodustatud koguduse liikmed. Nende informatsiooni kohaselt olevat H.Krabi alguses pooldanud majade kinnistamist koguduse nimele, kui tema osa kinnisvarast temale tagatakse. Seda olevat ka tehtud, kuid H.Krabi keeldunud endiselt maju ülemandast. Sealsegi olevat ta koguduse eestseisuse töö tühjaks tunnistanud ning ei täitvat A.Tetermanni poolt sõbitatud lepitust. Ka uskuvat H.Krabi ühe võikese poisi (taevaskõija) ilmutusi taevast. Konverents kõrvaldas Hans Krabi koos tema kogudusega Eesti Baptisti Koguduse Ühendusest.[1089].

1088. Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokoll nr.156.13.juunil 1904.a.; K.Kaups,Põllu vagudel, Keila, 1926,lk.35 (Edasp.: Kaups, Põllu vagudel).

1089. Tallinna II Baptisti Koguduse protokolliraamat.Protokollid nr.1,8.sept.1903.a.,nr.2,18.sept.1903.a. ja nr.3, 25.sept.1903.a., Kilimit 40 aastat Suure Meistri jälgedes,lk.10-11; Eesti Baptisti Ühenduse nõukogu protokollid. Protokoll 21.aprillist 1904.a.

Hans Krabi, kes seni oli ametlikult kogudusevanemaks kinnitamata, kinnitati 1905.aastal kuberneri poolt Tallinna II Baptisti Koguduse vanemaks. Töötati edasi hoolega, palvemaja oli ikka rahvast täis ning jõrgnesid usuletulekud. Juba 1ühenemise aastal (1904) võeti kogudusse ristimise läbi 28 uut liiget.

Samasugselt algas viljakas tegevus provintsis, kus asutati tõõpunkte, milledest arenesid välja koguduse jaoskonnad ning neist mõni kogudus. Tartus oli sajandi alguses Hans Krabi tegevuse kaudu väike õrkamine, seda Tartu I Baptisti Kogudusses. Neist põõstetuist, kes jõid Hans Krabi vaimu poolda jateks, moodustati Tartusse Tallinna II Baptisti Koguduse jaoskond. 1906. aastal sai sellest Tartu Peeteli Baptisti Kogudus.[1090] Nendel aegadel algas õratusrik tegevus Kohilas, Hans Krabi ja teiste Tallinna II Baptisti Koguduse kuulutajate kaudu. Kohilasse asutati koguduse jaoskond, millest hiljem moodustati Kohila Baptisti Kogudus.[1091] Naissaarel tekkis õrkamine 1900.aastal, Mihkl Krabi kaudu, kes sinna ehitustõõdele oli läinud. Osa põõstetoadvuselo jõudnuist astus Tallinna II Baptisti Kogudusse liikmeteks ning Naissaarelo asutati selle koguduse jaoskond. Viimane sai 1906.aastal iseseisvaks baptistikoguduseks.[1092] Kuimetsas algas õratus 1902.aastal, millest arenes koguduse tõõpunkt. Jaoskond asutati sinna 1910.aastal. Raplas alustasid koguduseliikmed jõrjekindlate koosolekutega 1904.aastal. Sellele jõrgnesid seal õrkamised, ristimised ning koguduse astumised.

Maardus algas usutegevus kirikuuskliku tegevusel, seda viljakamalt A.Gienemanni kaudu. õratus levis 1909.aastal ning 1910.aastal ristiti esimesed inimesed, kes astusid Tallinna II Baptisti Kogudusse. Samal ajal asutati Maardu koguduse jaoskond, mille juhiks sai Bart Prommik. Mujal algas usutegevus 1907.aastal Kaius, Kuimetsa kuulutajate kaudu ning 1908.aastal Saulas H.Krabi kaudu.[1093]

Priikogudustes kunagi levinud eitav suhtumine laulukooridesse ning mõnguriistadesse valitses veel kaua aega Tallinna II Baptisti Koguduses. Alles 1911.aastal ostis H.Krabi harmooniumi laulu saatmiseks. Samal aastal kutsuti Gustav Prooso juhtimisel ellu laulukoor. Nendele muendustele oli koguduseliikmete seas küllaltki vastaseid. Paar aastat edasi asutati pühapõevakool, mida juhatama asus Helene Prooso.[1094]

Viljakas töö tõstis koguduse liikmete arvu poolest teiste Tallinna baptistikoguduste esirinda. Suuremad ristimised olid 1906.aastal ja 1908.aastal, millal mõlemal aastal ristiti 80 inimest. 1910.aastal ristiti 50 inimest. Alates 1904.aastast, millal kogudus alustas tegevust väljaspool ühendust, kuni 1910.aastani, mille kohta meil veel andmeid on, võeti koguduse ristimise kaudu kokku 348 inimest. Seejuures on koguduseet lahkujate arv olnud kogu aja suhteliselt kõrge. Kui kogudus 1914.aastal astus uuesti Baptisti Koguduste Ühendusse, oli koguduses 409 liiget.[1095]

1090. Kilimit, 40 aastat Suure Meistri jõlgedes, lk.11; 50 aastat apostlite radadel, lk.66.
1091. Kilimit, 40 aastat Suure Meistri jõlgedes, lk.11.
1092. 50 aastat apostlite radadel, lk.93 (H.V.Dahl); Busch, Ridala õrkamise ajalugu, lk.89,91.
1093. Kilimit, 40 aastat Suure Meistri jõlgedes, lk.23-40.
1094. Sealsamas, lk.12.
1095. Sealsamas, lk.7; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanne 1914.aasta kohta.

Algas Esimene maailmasõda ning riigivõimu esindajad hakkasid rohkem jälgima vabakirikute jutlustajate kõnesid, otsides sealt sõjavastaseid vihjeid. Nüüd kõrvaldas kubermör kogudusevanema kohalt liiga ettevaatamatu Hans Krabi, ilma temale põhjusi teatamata. Uueks kogudusevanemaks valiti Gustav Prooso. Kogudus võeti siis uuesti Eesti Baptisti Koguduste Ühendusse. Sõja ajal suleti koguduse palvemaja ning koguduse tegevus piirdus korterikoosolekutega.[1096]

Tallinna Allika Baptisti Kogudus

Kogudus moodustati 10.jaanuaril 1904.aastal Tallinna II Baptisti Kogudusest lahkunud 45 liikme poolt. Uude kogudusse astusid lisaks nendele veel 15 inimest, nii et selle koguduse asutajaid liikmeid oli kokku 60. 1904.aasta lõpuks oli kogudusses 65 liiget. Kogudus jättis endale eelmise koguduse nimetuse: "Tallinna II Baptisti Kogudus", nii et ühise nimega kogudusi oli Tallinnas kaks. Vahe oli selles, et uus kogudus kuulus Eesti Baptisti Koguduste Ühendusse, kuna endine H. Krabi poolt juhitud kogudus ei kuulunud sinna.

Uus kogudus (tulevane Allika) valis kohe oma kogudusevanemaks senise Tallinna Saksa Baptisti Koguduse vanema Eduard Moringu. Koosolekuid hakkas kogudus pidama Suure Juhkentali tänaval nr.2, Kristjan Kontrami sauna kõrvalruumis, kuna Issanda surma mälestamisi peeti üksvahe kogudusevanema korteris Tatari tänaval nr.24, teisel korrusel. Ruumid sauna juures olid kitsad ning ebasobivad, sellepärast otsustati ehitada kogudusele oma palvemaja. Selleks osteti krunt Allika tänaval nr.5 ja ehitati ruumikas palvemaja. Uus palvemaja õnnistati 12.juunil 1905.aastal. Samal päeval ordineeriti kogudusevanem Eduard Moring.

Viimane jäi samaaegselt väikese Saksa Baptisti Koguduse vanemaks, kus oli 1904.aasta lõpuks ainult 9 liiget. Allika ja Saksa Koguduse aruanded esitati 1905.aasta ja 1906.aastal Eesti Baptisti Koguduste Ühendusele koos, seejuures oli 1905. aasta lõpuks kokku 85 liiget. Ristitud oli sellel aastal 8 inimest, mis näitab, et lahkuminekust tingitud kriisiolukorrast oli üle saadud ning usuline elevus oli tõusmas.[1097]

Järgnisel, s.o.1906.aastal algasid raskused seoses kogudusevanema ametist loobumisega, sest Ed.Moring teatas 18.juuni 1906.aasta koguduse tunnis, et tema kogudusevanema kohuseid ei suuda täita ning palus valida uus kogudusevanem. Tehti ettepanek T.Laasile tulla Allikale kogudusevanemaks. Et viimane loobus, valiti 30.juulil 1906.aastal uueks kogudusevanemaks August Kuusik.[1098]

Ed.Moringu loobumist on seletatud tema hädise tervisega, ning ajaliku teenistuse kohustustega, mis ei lubanud küllal-

---

1096. Kilimit, 40 aastat Suure Meistri jälgedes,lk.13.

1097. 50 aastat apostlite radadel,lk.62-63;Tallinna Allika uulitsa baptisti koguduse liikmeteraamat; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1904. ja 1905.aastate kohta.

1098. Tallinna Allika uulitsa baptisti koguduse protokolliraamat, Protokollid 18.juuni 1906.a.,23.juulil 1906.a. ja 30. juulil 1906.a.

daselt aega pühendada koguduse töö. Kuid kas ei võinud selleks kaasa aidata mitmesugused koguduse sisemised ja välised võitlemised, millest kõneleb V.Tuurfeldt 1906.aastal koguduse aastapäeva kirjelduses. A.Johannsoni väite kohaselt olla koguduse tunnid tehtud seal "tülide ületamise kohaks", millega "sagedasti rikutakse...koguduse rahu". Ta lisab juurde: "Tallinna II koguduse vendadel on korda läinud suurte raskuste all lühikese ajaga ühte kogudust kokku koguda niisugustest, kes kui lambad ilma karjaseta mägede peal laialt pillatud olid."[1099].

A.Johannson iseloomustab sellega koguduse tollaseegseid liikmeid, kui enne ilma karjaseta laialt pillatuid. On tõsi, et nende juures võime leida mõnevõrra puudulikku distsiplinitunnet ning vähest austust autoriteedi vastu, mida tõendavad mõned hilisemad sündmused Allika Baptisti koguduse elus. Koguduse asutajad liikmed olid saanud usulisi mõjutusi väga erinevates kohtades ning neid on ristinud mitmed eri isikud. Koguduse 60 asutaja liikme kohta on andmed ristimise ajast ning ristijatest 39 isiku kohta. Nendest 39 isikust on 7 ristitud 5 baptisti poolt (A.H.Schiewe, J.Mill, H.Spuhl, J. Hansmann ja P.Kaups). Ülejäänud 32 isikut on ristitud 18 prii-koguduse venna poolt (H.Kraft, G.Mättik, M.Koop, J.Kühlmann, J.Billart ja 13 ristijat, kes igaüks ainult ühe inimese oli ristinud).[1100]. See kõik on soodustanud erisuundade arengut koguduses ning Ed.Koringul oli tõesti raske "niisugustest" "üht kogudust kokku koguda".

August Kuusik asus koguduse teenistusse 1906.aasta septembris. Sellel aastal võeti ristimise kaudu koguduse 16 inimest, nendest oli Ed.Koringu poolt ristitud 3. 1906.aasta lõpuks oli koguduses 93 liiget.[1101].

A.Kuusik asus kohe energiliselt koguduse tööd korraldama. Suurt rõhku pani ta Kristusliku tegevuse arendamisele. Samal 6.septembril 1906.aastal, kui ta esmakordselt koguduse tundi juhatas, asutati laulukoor ja pühapäevakool, kus lastetöga alustasid 4 õpetajat. Pühapäevakool töötas kuni 1910.aastani ning eriti edukalt 1908.a. ja 1909.aastal, millal laste arv tõusis 250-ni. 1907.aastal asutati mängukoor. Laulu- ja mängukoor on pidevalt töötanud edaspidigi, välja arvatud üks aasta Esimese maailmasõja ajal, kui kogu koguduse tegevus oli tõkestatud.

A.Kuusiku esimese tegevusaastal 28.oktoobril otsustati ehitada palvemaja juurde vabale platsile suurem elumaja. Selle riskantse ürituse teostamiseks laenasid esialgu koguduseliikmed Kristjan Kontram, Anton Kaarmann ja August Kuusik kokku 5800 rubla.

1099. A.Johannson, Meisi juhtumised, Teekäija 1906, 4 lk.2; Eesti Baptisti Ühenduse nõukogu protokollid. Protokoll Narva konverentsist 2.juuni 1906.a; V.Tuurfeldt Tallinna II kogudusest, Teekäija, 1906, 7, lk.4.

1100. Tallinna Allika uulitsa baptisti koguduse liikmeteraamat.

1101. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1905.-1907.aastate kohta.

Kogudus ja kogudusevanem esitati 27.novembril 1906.aastal kubernerile kinnitamiseks. Ed.Koringu ettepanekul võeti siis kogudusele uus nimi:"Tallinna Baptisti Kogudus Allika uulitsal."

Järgmine 1907.aasta möödus viljakalt. Aasta alguses tähendati diakonite koosseisu ning anti igaühele kindlad ülesanded, mida nad pidid täitma ja mille eest vastutama. Samal aastal korraldati baptistikoguduse kalmistu Rahumäel. Novembrikuus valmis elumaja, mille ehitustööd oli juhatanud Mart Rosmann. Ristimise kaudu võeti kogudusse 15 inimest. Kuigi oli kogudusest lahkunud liikmeid, suurenes kogudus aasta lõpuks 8 liikme võrra ja jõudis 101 liikmeni.[1102]

Õnnistused jätkusid veel 1908.aastal. Kogudusse võeti ristimise kaudu 10 inimest. Töötasid hoolega pühapäevakool ning laulu- ja mängukoor. Liikmeid oli aasta lõpuks 106. Veel järgmisel 1909.aastal suurenes kogudus ning liikmete arv oli aasta lõpuks 112; ristiti sellel aastal 7 inimest.[1103]

Tegelikult oli aga 1909.aasta kogudusele raske aeg. 8.detsembril hääletas kogudus kogudusetunnis 37 häälega 27 häält vastu A.Kuusiku kogudusevanema kohalt lahti.[1104]

A.Kuusiku energilisel ettevõtmisel oli kogduses mõndagi korda saadetud. Kogudases jätkus pidevalt õpetlik tegevus. Tema ajal oli kogudusse võetud ristimise kaudu 45 inimest. Ent A.Kuusiku lahkumise põhjusi oli mitu.

Iga üksiku inimene pole puudustega ning puudusi oli A.Kuusikulgi. Temal oli ettevõtlikkust küll alal ning tema algatusel alustati mahuka elumaja ehitamist võlgadega, lootes, et korteriüürist tasutakse pikkamööda võlad. See oli järelemõtlematu äritus, mis hiljem tõi kogudusele liikmete sekka kibedust ja lahkhelisid, nii A.Kuusiku ajal, kuid veel korduvalt edaspidigi. Ühendusse majaga tulid uued kulutused ja võlad, nii oli 1909.aasta alguses kogudusel võlga üle 12 000 rubla. Kuigi majade üür aastas andis pooltteist tuhat rubla, kulus ligemale kolmandik sellest laenu protsentideks, peale selle tuli tasuda kinnisvara hoolduse kulud ja maksud. Suur võlg lasus koguduse peal ning hakkas surmama usuelu. Jumala riigi töö ei edene laenude ja äriliste ettevõtete kaudu. Seda tõendavad meie kodumaa mitmed kogemused.[1105]

Koguduse liikmete seas oli varakaid mehi, kes oskasid hinnata raha väärtust ning oma rahaga teenida tahtsid. Veel ikka protsessiti Hans Krabiga Nardi tänava majade pärast. Kui

---

1102. Tallinna Allika uulitsa Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokollid 6.sept.1906.a.,28.okt.1906.a.,27. nov.1906.a., 8.jaan.1907.a.,24.juuli 1907.a. ja 16. nov.1907.a.; Eesti Baptisti Koguduse Ühenduse aastaaruanded 1906.-1916.aasta kohta.

1103. Eesti Baptisti Kogduste Ühenduse aastaaruanded 1908. 1909.aastate kohta.

1104. Tallinna Allika uulitsa Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokoll 8.dets.1909.a.

1105. Sealsamas,Protokoll 4.jaan.1909.a.

kohalikud kohtud olid nõudmise H.Krabi kohta tühistanud, anti 10.veebruari 1908.aasta koguduse vendade koosoleku otsusel nõudmine Peterburi senatisse.[1106] Ühelt poolt tehti A.Kuusikule ettepanekuid, et temal pole aega olnud küllaldasel määral haigeid ja eemalseisjaid üles otsida, sest ta tarvitavat oma aja kauplemiseks ja kõrvalt teenimiseks. (A.Kuusik kauples kartulitega ja küttepuudega). Kui nüüd kogudusevanem palus oma palka tõsta, mis oli 25 rubla kuus ja prii korter küttega, siis lükkasid koguduse vennad 26 hääletega 6 hääle vastu ta taotluse tagasi.[1107]

A.Kuusik süüdistas mõnda koguduseliiget ebakristlikus meelsuses ning tõsiusklikkuse puudumises.[1108] Neid oli või siin otsustajad olla. Kuid eks seda ikka ole, et mida laialdasem ja hulgi sugereeriv on olnud õrkamine, seda rohkem on olnud kaasa haaratud inimesed, kes pole tõelikku pöördeelamust kogenud. Seesuguseid õrkamisi esines just Hans Krabi tõusuväljadel.

Raha küsimus oli koguduses juba südameid rikkunud ning vastuolusid tekitanud. Sinna lisandusid lahkvaated usuvoolude hindamises. August Kuusik oli küll ise tulnud priikoguduse ridadest, kuid seda Venemaalt, kus priikogudustes ei esinenud nii palju tunde liialdusi. Sellepärast suhtus Kuusik ettevaatlikult tundevaldustesse usuelus. 1908.aasta kevadel tuli Tallinna Saksamaa nelipühilane Benjamin Schilling, kes kõneles korterikoosolekutel, kõige rohkem A.Hakke korteris. Ta pidas peagi nädalat koosolekuid ka Allika palvemajas, kus koosolekud olid rahvarikkad. Avar ruum oli osavõtjaid tungil täis. Pääsuteadvuse omandasid paljud, nende seas ka saksa ringkonda kuuluvaid (Aliide ja Eleonore Heldorff, Caroline Strömberg jt.). Hiljem tõdetas jutlustaja Schilling jõlle mujal ning Allika palvemaja oli tühi, sest ka oma liikmed olid Schillingit kuulama läinud. A.Kuusik leidis, et seesuguste väliskõnelejate kõnetooli laskmine on koguduse tõsle kahjulik, seda ennem erinevate õpetuste puhul, ning ei lubanud edaspidi jutlustaja Schillingi koosolekuid. Koguduse vennad tegid aga temale selle eest ettepaneku ning süüdistasid teda alliansmeele puudumises.[1109]

Mainimise väärt on koguduse vennana nõrka distsiplliinitunnet. See avaldus nüüdki vastuoludes A.Kuusikuga. J.Janson ja H.Rosmann ning koguduse mittekuuluv V.Korjus olevat teinud koguduseliikmetele ettepaneku, et miks me "maksame Kuusikule palka. Meie võime ise kordamööda leivamürdmist pidada ja kuulutada."[1110]

1106. Sealsamas, Protokoll 10.veebr.1908.a.
1107. Sealsamas, Protokollid 30.okt.1909.a. ja 7.dets.1909.a.
1108. August Kuusik, Märkusi /käsikiri/.
1109. Kuusik, Elust ja tõest; Nakkes Voldemar, Nekrolooge, Kümme aastat rännakut Sihi poole 1918-1928, Tallinn, 1928, lk.44 (edaspr.: Nakkes, Nekroloogе).
1110. Kuusik, Elust ja tõest.

Kui vendade koosolekul 7.detsembril 1909.aastal otsustati esitada koguduse tunnile A.Kuusiku tagandamise esitis, siis tegi H.Rosmann ettepaneku valida tema asemele Eduard Moring koguduse "selkÄijaks vennaks" (mitte kogudusevanemaks ega jutlustajaks). "E.Moring lubab seda teha ning mitte Üksi,vaid kõikide abil ja tÕhendas vend Korjusele, Rosmannile, Tuurfeldi ja teiste peale", nagu loeme protokollist.[1111].

Ed.Moring oli koguduse eesotsas vähe üle aasta, sest 31. mÄrtsil 1911.aastal ta suri. Tema seekordse lühikese tÖÖtamisaja vÄltel vähenes koguduseliikmete arv, vaatamata sellele, et ristimise kaudu võeti vastu 1910.aastal 6 inimest. August Kuusiku lahkumine viis kaasa 30-40 liiget, kes asutasid uue Eben-Eeseri nimelise baptistikoguduse.

Allika koguduses jÄid edasi tÖÖtama kaks koori ja pühapÄevakool. Viimases küll vähenes laste arv, võrreldes eelmiste aastatega, ligemale poole võrra. PühapÄevakooli vahekord kogudusega oli jõige, lahkumised koguduses avaldusid ka lastetÖÖs. "On põhjatuuli puhunud," nagu tunnistas Joh.Kadastik.[1112].

PÄrast Ed.Moringu surma ei kerkinud mõni aeg üles uue kogudusevanema valimise küsimus. Eestseisuse vanemad juhatasid kollektiivselt koguduse tegevust ning teisetasid korrdamÖÖda Issanda surma mÄlestamist. See kord siiski ei rahuldanud koguduseliikmeid. 28.juunil 1911.aastal tulid kokku H.Rosmanni, J.Malmi ja J.Kadastiku kutsel 9 venda. Neile deklareeris Joh. Kadastik: "Meie koguduse asi nõnda edasi ei lähe, sest meie komitee ei tee koguduse olekuga sugugi asja", ka on Õige valida koguduse juhataja. Kuu aja pÄrast, s.o. 24.juuli 1911. aastal valiti 48 hÄÄlega uueks kogudusevanemaks A.Johannson. Teine kandidaat Johan Piskar sai 15 hÄÄlt. A.Johannson asus koguduse tÖÖle 1.augustil. Sellega algas Tallinna Allika Baptisti Koguduses A.Johannsoni aeg.[1113].

Kui A.Johannson koguduse ettevõtsa astus, polnud olukord seal kaugeltki korras. Liikmete arv oli 1911.aasta lõpuks langenud 88-le. Uus kogudusevanem alustas sihikindlalt koguduse usuelu uuendamist ning tekkinud vastuolude likvideerimist. Eestseisusesse (komiteesse, nagu nimetati) olid tulnud vastuolud Üksikute liikmete vahel, millo põhjusi meie ei tea. A.Johannson nõudis vastuolude selgitamist, lõppemist ning jaanuaris, valiti siiski endise 7-liikmelise eestseisuse asemele uus 12-liikmeline, kuhu enÄstest liikmetest oli uuesti valitud ainult K.Kontram,A.Kaarmann ja H.Niin. Eestseisuse (komitee) esimeheks valiti A.Johannson, tema abiks J.Kadastik.[1114].

Aastaaruannete andmeil lõpetas pühapÄevakool 1911.aastal oma tegevuse. Miks endine pühapÄevakooli de poisisekretÄr ja nende kunagine tuline sõber A.Johannson seda Allika koguduses sündida laskis, on teadmata. Ehk on siin mõjutajaks olnud

---

1111. Tallinna Allika uulitsa Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokoll 7.dets.1909.a.

1112. Eesti Baptisti Kogudusto Ühenduse aastaaruanded 1909.-1910.aastate kohta; PühapÄevakooliÕpetajate konverents, TeokÄija,1910,lk.19.

1113. Tallinna Allika uulitsa Baptisti Koguduse protokolliraamat, Protokollid 28.juunil 1911.a. ja 24.juulist 1911.a.

1114. Eesti Baptisti Kogudusto Ühenduse aastaaruanne 1911.a.kohta,Tallinna Allika uulitsa Baptisti Koguduse protokolliraamat.Protok.27.dets.1911.a.,27.jaan.1913.a.,29.jaan.1913.

mainitud "põhjatuuled" Kuid laulu- ja mängukoorid tõõtasid edasi ning nende liikmete arv on suurenenud. Samuti oli õnnistusi koorides siseelus, nii et kogudusevanem võis Haapsalu konverentsil 1914.aasta aprillis teatada, et kõik laulu- ja mängukoori liikmed on usklikuks saanud.[1115].

Pidevalt üritati koguduse Allika tänaval asuva kinnisvara kinnistamist koguduse nimele. Et see korda ei läinud, siis 1910.aasta 1.jaanuari otsusega kreposteeriti kinnisvara Mart Rosmanni nimele, kes selle kohe notariaalse testamendiga pärandas kogudusele. Hiljem püüti ikkagi kinnistada kinnisvara koguduse nimele, esitati isegi selleks palvekiri keisrile, kuid rahuldavat vastust ei saadud. Seejärel otsustati, koguduse varanduse kindlustamiseks teha eriline kontraht kinnisvara juriidilise omaniku Mart Rosmanniga ning selleks volitati koguduse esindajatena A.Johannson, J.Kadastik ja K.Kentram. Alles pärast revolutsiooni 1917.aastal läks korda koguduse kinnisvara koguduse nimele kinnistada.[1116].

Lahkumised ja lahutused ei olnud soodsad koguduse usuelule. 1911.aastal puudusid ristimised. Järgmisel kahel aastal ristiti mõlemal aastal 2 inimest. Uus 1913.aastal valitud eestseisus oli koos koguduseväneraga jõudnud meeli rahustada ning õnnistused võisid tulla; kogudusse võeti 1914.aastal ristimisega 10 inimest ning 1914.aasta lõpuks oli koguduses 105 liiget. Siis tõõtas 13-liikmeline tütarlasteselts, mis kahjuks pidi järgmisel aastal sõjaolude mõjul oma tegevuse lõpetama.[1117].

Märkimisväärne on Allika Baptisti Koguduse osa kogudustevahelise ühistöö alustamises. Sellele peame tunnistama A.Johannsoni initsiatiivi. Kõigepealt otsis ta sidet kogudusest lahkunud liikmetest moodustatud "Eben-Eseri" Baptisti Kogudusega ning ta võis 1913.aasta mais Harju konverentsil teatada, et see on taasvutatud, vahekorrad paranenud ning koguduste mängukoorid tõõtavad koos kord ühes, kord teises palvemajas.[1118].

Allika palvemajas peeti 25.märtsil 1913.aastal armastusõõmaeg, kust võtsid osa baptistikoguduste esindajad üle maa, nii maalilt kui saartelt. Kõnelesid baptisti nimekamad jutlustajad. Pärast lõunat esitasid noored ettekande Väike-Aasia seitsme koguduse usuelust.[1119].

Ajalehes "Tallinna Teataja" (1913.a.31.okt.) ilmus artikkel, milles arvustati usklike koguduste kuulutajaid, kes omavahel hästi läbi ei saavat. Seda kritikat õigeks tunnistades soovitas A.Johannson omavahelise olukorra normaliseerimiseks alustada Tallinnas igakuuliste ringkoosolekutega koguduste kuulutajatele, kus oleks jõetud kõik vaidlused ning kuulutajad uuriksid ühiselt piiblit. Tema ettepanek leidis vastuvõtmist ning 21.veebruaril 1914.aastal kogunesid esmakordselt Tallinna usklikuna ristitud koguduste kuulutajad Allika palvemajja. Need koosk[illegible]isoed jätkusid sõjapäevadeni.[1120].

1115. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1911.-1914. aastate kohta; Johannson, 30.aastane juubel,lk.167.
1116. Tallinna Allika uulitsa Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokollid 1.jaan.1910.a.,24.jaan.1910.a.,11.märts 1912.
1117. 8.apr.1912.a.,11.nov.1912.a.ja 9.apr.1917.a.
1117. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1911.-1915.aastate kohta.
1118. Tuttar, Hiiumaa Harju koguduse armastuse sõõmaeg,lk.233.
1119. Armastuse-sõõmaeg,Teekäija,1913.a.lk.116-117.
1120. A.Johannson, Avalik kiri Tallinna usklikult ristitud Is-

A.Johannson lahkus Tallinna Allika Baptisti Koguduse vanema kohalt 1.jaanuarist 1918.aastal. Tema üha areneV südamehaigus, alalised kurnavad sõidud Tallinna ja Haapsalu vahet ning kasvav aastate koorem ei lubanud tal enam anda kogudusele niipalju, nagu ta ise tahtis ning mida temalt oodati.

August Johanssoni vaimulikku tegevust Tallinna aastatel iseloomustas Jaan Peipmann nekroloogis: "Mõju, mis vend Johanssoni läbi Allika kogudusse ilmus, laienes varsti ka teistele Tallinna baptistikogudustele. Igal pool püüdis tema lippu üles tõsta, mille peakirjaks oli: vendlus, armastus ja ühendus. Tema vennastav mõju ulatus ka uskliku rahva sekka väljaspool baptistikogudusi".[1121.]

Tallinna Eben-Eseri Baptisti Kogudus

Kogudus asutati 1910.aastal alguses koos August Kuusikuga. Tallinna Allika Baptisti Kogudusest lahkunud liikmete poolt. Lahkumise põhjusi vaatlesime Allika Baptisti Koguduse käsitlemisel. Uues koguduse asutamine oli enam liikmete kui A.Kuusiku soov. Liikmed võtsid koosolekuruumid Paldiski maanteele nr. 16 ning valisid kogudusevanemaks A.Kuusiku. Politsei registreeris kohe ruumid vaimulikeks koosolekuteks. Samuti soovitas A.Petermann Allika kogudusest lahkunud liikmetel iseseisvat tööd jätkata. Eben-Eseri koguduse asutamisel oli liikmeid umbes 70. Asimesel aastal kogudust veel Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse vastu ei võetud, seda tehti alles 1911.aastal.[1122.]

Väike kogudus alustas kohe hoolega tööd. Töötasid laulu- ja mängukoor. Neid juhatas Jüri Mänd. Mängukoor tegutses üksvahe koos Allika mängukooriga. Kogudusse astus liikmeid nii tunnistustega kui ka ristimise kaudu. Naised kogudusest väljapanekuid. Liikmeid oli 1913.aasta lõpuks 40 ja 1914.aasta lõpuks 39. Koguduse kassaraamatu andmeil kogudusevanem palka ei saanud, kuigi kassa sissetulekud on olnud tublisti suuremad väljaminekutest, millest peamise osa moodustas ruumide üür. Töö ajal lahkus A.Kuusik ajutiselt Tallinnast ning tema ülesandeid koguduses jäi täitma Jüri Mänd. Kui 1916.aastal võimude survel lõpetati vabakirikute tegevus ning palvemajad suleti, katkes ka Eben-Eseri koguduse tegevus. Koosolekuruumid anti ära. Kui 1917.aasta kevadel usutegevus sai vabaks, polnud kogudusel võimalik koosolekuruumide puudumisel tegevust jätkata ning 1919.aastal astus enamik koguduseliikmeid Tallinna I Baptisti Kogudusse, osa aga siirdus tagasi Allika kogudusse.[1123.]

August Kuusik sündis 27.detsembril 1869.aastal Viljandimaal. Ta vanemad asusid Jamburgi. Seal sai A.Kuusik ka koolihariduse. Ta ema oli usupooldaja ning külastas kirikut ja palvemaju. Onu Hans Johanson oli Narva prii koguduse liige. A.Kuusik tuli päästeteadvusele 1892.aastal Narvas ning ristiti

---

1120. sanda viinamäe töötegijatele, Teekäija,1914.1.lk.10.#12; A.Johannson, Kajal Teekäija,1914.2.lk.45.

1121. J-n P-n/Jaan Peipmann/,Vend A.Johannson Tallinnas Allika koguduse juhtustajaks. Teekäija,1921,5,lk.65.

1122. Eesti Baptisti Ühenduse nõukogu protokollid.Protokoll Rakvere konverentsist 25.mail 1910.aastal; Jüri Mänd. Eben-Eseri koguduse algus /käsikiri/;50 aastat apostlite radadel,lk.95 /H.V.Dahl/.

1123. 50 aastat apostlite radadel,lk.95 (H.V.Dahl);Eben-Eseri

augustis J.Brendmanni poolt.

Alukutse poolest oli A.Kuusik sepp, asudes tõõle Krasnoje Selo lähedale. Ta astus Peterburi eesti kogudusse, hakkas seal kaasa tõõtama ning kuulutas mitmes eesti asunduses, kus oli Peterburi eesti kogudusel jaoskondi või tõõpunkte. 1895. aastast alates tõõtas ta Selentski priikoguduse vanemana. Hiljem lahkus ta sealt, läks tagasi Peterburi lähistele ja asus siis 1906.aastal Eestisse. Eestis valiti ta samal aastal Tallinna Allika Baptisti Koguduse vanemaks. 1910. kuni 1916.aastani oli ta Eben-Eseri koguduse vanemaks. Eestist lahkus A. Kuusik 1921.aastal Ameerikasse. Sealt naasis ta veel 1931.aastal kodumaale, kuid peagi pärast siirdus uuesti ning jäädavalt Ameerika Ühendriikidesse, kus surigi aastal.[1124]

Tallinna (III) Saksa Baptisti Kogudus

Kogudus asutati 1903.aastal ning võeti samal aasta 30.mail Reila konverentsil Eesti Baptisti Koguduste Ühendusse. Koguduse vanemaks oli Eduard Moring. Liikmeid oli koguduses 11. Kui Ed.Moring valiti 1904.aastal Tallinna II Baptisti koguduse (Allika) vanemaks, siis jäi ta ühtlasi saksa kogudüse vanemaks. Tallinna Saksa Baptisti Kogudus kõis koos A.Moringu korteris Tatari tänaval nr.24.

Pikkamisi väikeseliikmeline kogudus tegevus jäi vähemaks ning tõõ soikus. Aastatel 1907 ja 1908 hakkasid Tallinna külastama välismaa jutlustajad. Mõned neist olid siin juba ennegi käinud, osa Reila alliansskonverentsidel esinenud. Nende seas oli Lõuna-Venemaalt tulnud Quiring, siis veel Peter Schmidt, J.Reimer, Benjamin Schilling jt. Kuid nimetatud aastal nende tulek tihenes ning algas usuline liikumine saksa rahvusest elanike seas. Eriti tihti käis Schilling, kes oma kõnedes rõhutas püha Vaimu ristimise tarvilikkust. See õpetus, koos tõelise pühitsuse õpetusega oli tollal Saksamaa mõnes usklike ringkonnas, ka luterlikus, eriti levinud. Koosolekud peeti Tallinnas erakorterites: Väike Tartu maanteel nr. 13 A. Hacke juures, Tatari tänaval nr.24 E.Moringu juures, Toom-Vaestekooli tänaval nr.21 J.Krusenbergi juures jm. Ühel perioodil 1908. aastal ka Allika palvemajas. Algasid ärkamised, mitmed tulid päästeteadvusele. Otsustati asutada uuesti saksa baptistikogudus. Koguduse vanemaks valiti jällegi Ed.Moring, kes oli tagasi astunud Allika koguduse tõõst. Palgaliseks jutlustajaks võeti Quiring. Need esitati kubernerile kinnitamiseks, kuid enne kinnituse saabumist loobus E.Moring koguduse vanema kohast ning läks uuesti Allika koguduse vanemaks. Et ka Quiring Ameerikasse sõitis, siis valiti 10.detsembril 1910.aastal koguduse vanemaks Voldemar Korjus. Vahepeal oli A.Hacke ehitanud oma

---

baptisti koguduse kassaraamat 1910-1916; Tuttar, Hiiumaa Harju koguduse armastussõõmaeg,lk.224; Tallinna I Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokoll 25.maist 1919.aastast.

1124. Kuusik, Elust ja tõõst; P.V.K.,A.Kuusiku 70.sünnipäev. Kuumärkmik, Teeksija, 1940.lk.16-17

krundi le V.Tartu maantee nr.13 ruumika palvemaja, mis mahutas umbes 300 inimest. Palvemaja avati 1910.aasta oktoobris ning sai Saksa Baptisti Koguduse kooskäimise kohaks.

Koguduse tegevus oli viljakas. Koosolekuid peeti saksa,eesti ja vene keeles. Saksakeelsed koosolekud olid pühapäeviti kell 10.00 ja 17.00, eestikeelsed kell 20.00 ja venekeelsed kell 14.00. Rahva osavõtt oli igast koosolekust suur. Ruumid ei mahutanud vahel osavõtjaid. 1912.aasta suurel neljapäeval ristiti 15 inimest. Samal päeval otsustati ehitada kogudusele veel suurem palvemaja.[1125]

Tallinna Saksa Baptisti Kogudus kuulus Eesti Baptisti Koguduste Ühendusse aastatel 1903.-1906. Pärast seda seisis töö väljaspool Ühendust, seda ka pärast 1910.aastat, kui kogudus uuesti moodustati. Siin võis olla mitu põhjust. Teatavasti valiti V.Korjus Keila konverentsil 8.juunil 1905.aastal Ühenduse reisimisjonäriks 200-rublase aastapalgaga. Järgmise aasta konverentsil selgus, et palka ta oli saanud alla 50% lubatust, seda raha puudumise tõttu. Kui V.Korjus tahtis siis ametist ära astuda, toonitasid A.Tetermann ja A.Johannson tema head tööd ja õpetaja andi ning palusid tema edasitöötamist, millega V.Korjus ka nõustus. 1907.a. ja 1908.aastal selgus samuti, et V.Korjusele oli makstud umbes pool lubatud palgast. Kui ta nõud oma töötulemustest siiski loobus, öeldi Hiiu-Kärdla konverentsil 1909.aastal, et endine reisijutlustaja V.K. ei olnud mitte oma ülesande kohane".[1126] Selline asjade käik võis tõesti vastastikku kibedust tekitada ning V.Korjuse Ühendusest eemale viia. Samuti võis vastuvõtmatu olla V.Korjuse liiga vaba läbikäimine teiste usuringkondadega ning koostöö nendega. Nii peeti 16. jaanuaril 1912.aastal koguduse aastapäev ja armastusesöömaeg, mis kestis kell 10.00 hommikust kuni südaööni. Sinna oli kutsutud 400 inimese ümber, nende seas vendi baptisti, priikoguduse, vennastekoguduse ja kirikuusklike seast, kes ka kõnedega esinesid (A.Johannson, V.Tuurfeldt, A.Keymann, M.Kotkas, J.Tiismann, A.Gienemann j.t.).[1127]

Peamine Ühendusest eemaloleku põhjus oli siiski Tallinna Saksa Baptisti Koguduses valitsev nelipühilik kallak ja patuteoloku õpetuse mõju. Ühenduse konverentsil 1912.aastal tegi M. Kotkas ettepaneku võtta Ühendusse V.Korjuse, samuti H.Krabi ja Hacke kogudused, mis kõik kannavad baptisti nime. A.Tetermanni, J.Saare, A.Podini, L.Lutheri,A.Johannsoni jt.vastuseismisel lükati M.Kotka ettepanek tagasi, seda eelnimetatud eriõpetuste tõttu nendes kogudustes.[1128]

1125. 50 aastat apostlite radadel,lk.72-83; V.Korjus, Viladelvia koguduse ajalugu /käsikiri/ (Edasp.: Korjus, Viladelvia koguduse ajalugu).
1126. Eesti Baptisti Ühenduse nõukogu protokollid 8.juuni 1905.a. 3.juunil 1906.a., 15.juunil 1907.a.,6.juunil 1908.a. ja 5-8.juunil 1909.a.
1127. Koosolek, Kristlik Perekonna leht,1912,lk.70-71.
1128. Tuttar, Ühenduse aastakoosolek, Teekäija, 1912.a. lk. 242.

Nelipühilik vool sai V.Korjuselegi endale saatuslikuks. Vahepeal oli H.von Glehn kutsunud Saksamaalt Eestisse nelipühiliikumise jutlustaja H.Viethoeri, kes kõneles peamiselt A.Hacke palvemajas. Viethoer saavutas kohe suure poolehoiu ning vaimuotsijate arv kasvas. Üks teda pooldajatest õdedest kuulutas võõrkeeles V.Korjuse kogudusevanema kohalt kõrvaldatuks ning H.Viethoeri tema asemele. Mõjustati ka majaomanik A.Hacket, kes omalt poolt V.Korjusele ultimaatumi esitas, kas alanduda prohvetikuulutuse alla või lahkuda palvemajast ja elukorterist, kus V.Korjus elas. Nii lahkus Tallinna Saksa Baptisti Kogudus koos kogudusevanema ja osa liikmetega 2o.detsembril 1912.aastal A.Hacke palvemajast. Osa liikmeid jäi aga kohale H.Viethoeri juhtimise alla. Nendest moodustati ametlikult Jõlgimõe Baptisti Koguduse õpiskond, mis mõni aeg tõõtas tõeliselt nelipühikoguduste õpetuslikul alusel.[1129].

Et Tallinna Saksa Baptisti Kogudus pärast Hacke palvemajast lahkumist enam saksakeelseid koosolekuid ei pidanud ning alustas ainult eesti tõõd, vaatleme koguduse järgnevat tegevusaega kui Tallinna Viladelvia koguduse tegevust.

Eduard Moring sündis24.mail 1869.aastal (v.k.). Ta isa oli pärit Soomest, Ixnesist, Abo lähistel ning oli rahvuselt rootslane. Isa tuli elama Narva lähedale, kus sündis ka Eduard. Perekond kolis Tallinna ning siin tõõtas Eduardi isa rätsepana. Eduard Moring õppis 1890.aastal Tallinnas maalriks. Hiljem pidas ta rohu- ja värvikauplust ning järvel katusepapitõõstust.

Päästeteadvuse omandas Ed.Moring õpetaja parun H.von Stackelbergi koosolekul, kuhu viis teda ta usklik pruut. Ed.Moring ristiti H.von Stackelbergi poolt. Pärast seda hakkas ta kohe tunnistama ja päästetõõd tegema, seda sakslaste keskel ja linna-õõmajaliste seas. 1903 .aastal valiti ta Tallinna Saksa Baptisti koguduse vanemaks, 1904.kuni 1906.aastani oli ta Allika kogudusevanemaks. Hiljem 1910-1911.aastatel oli seal veel kogudusevanemaks.

Ed.Moring oli lapsest saadik haiglase südamega, mis ennast eriti tunda andis, kui oli 2õ-aastane. Sellesse haigusesse ta 31.märtsil 1911.aastal surigi ning pidi 42aastasena jätma oma abikaasa ja 6 väikest last ning Allika koguduse.

Iseloomult oli Ed.Moring sõgavusklik, alandlik, rahulik, kõikidele vastutulelik ja vabameelne.[1130].

1129. Korjus, Viladelvia koguduse ajalugu; 50 aastat apostlite radadel,lk.73.

1130. 50 aastat apostlite radadel,lk.118-119 (K.Kaups). A.T./Ostermann/, Vend Eduard Moring surn. Teekäija, 1911, lk.139; Stephan Moringu usutõlu 28.jaan. 1961.a.

Tallinna Viladelvia Baptisti Kogudus

Kogudus osines esmotlikult Tallinna (III) Saksa Baptisti Koguduse nime all kuni 1914.aasta jaanuarini, mil kuberneri nõudmisel loobus sellest ning võttis uueks nimeks "Viladelvia Kogudus".

Pärast A.Hacke palvemajast lahkumist käis kogudus mõni aeg koos V.Korjuse ja Õe Teere korteritos. Kogudus pidas vahel kokkutulekuid Mõigu kalmistul, vahel karjamaal põõsaste vahel.[1131] V.Korjus ja Kõssa pöördusid 1913.aasta jaanuaris Allika koguduse poole palvega lubada pidada Allika palvemajas nende koguduse koosolekuid. Sellele järgnes eitav vastus, mida põhjendati järgmiselt: "Et teie esialgu tõõtasite priikoguduse põhimõttel, siis baptistikoguduses, viimasel ajal tõõtasite Saksa baptistikoguduse nime all nelipühi liikumise tarvis kihutustööd tehes. Mis teie praegune siht, on meile tundmata".[1132]

Uus palvemaja valmis 1913.aastal ning avati 25.augustil. Ehitamist alustati mõrtsikuus Õde Teere krundile Slobodi (Tobiase) tänaval nr.17, seda viimase eine lisel toetusel. Avajumalateenistusest võtsid osa ning kõnelesid mõnedki teise usuvoolu liikmed (J.Tiismann, Ed.Lilienthal jt.).[1133]

Kogudus võeti Eesti Baptisti Koguduste Ühendusse 1914.aastal. Tollal oli Tallinnas liikmeid 65. Kogudusel olid Lõuna-Eestis (Rõngus ja Võrus) jaoskonnad. Rõngu jaoskond asutati 1912. aastal Otepää priikogudusest välja astunud liikmete poolt. Jaoskonna juhataja oli Juhan Pimu. Võru jaoskond oli väike, mõneliikmeline ja ilma kohapealse karjaseta. Seal käis hooldamas V. Korjus. Koos jaoskondadega oli liikmete keguarv 1914.aasta lõpuks 161. Samal aastal asutati 15-liikmeline laulukoor, mida juhatas Ed.Lepp ning 7.aprillil pühapäevakool J.Milleri juhtimisel.[1134]

Viladelvia palvemajas algas 1914.aastal koguduste vaheline uskliknoorte koostöö. Selle aasta 8.aprillil ülestõusmispühade ajal oli kogudus kutsunud oma armastussõmajale teiste baptistikoguduste liikmeid ning laulu- ja mängukoorid. Soojas armastuskülluses õhkkonnas said sellel õhtul päästetsadvuse 16 noort koride liiget. Ärkamine jätkus noorte seas ka edaspidigi. Nüüd alustati noorte ühiskoosolekutega, mis toimusid kord nädalas kõikides baptistipalvemajades järgimõõda. Hiljem laienes osavõtjate ringkondade arv ning peeti noorte ühiskoosolekuid ka "Sinise Risti" ja Evangeeliumi Kristlaste palvemajas. Saabuv maailmasõda lõpetas need koosolekud.[1135]

1131. Korjus, Viladelvia koguduse ajalugu.
1132. Tallinna Allika uulitsa Baptisti Koguduse protokolliraamat, Protokollid 27.ja 29.jaanuarist 1913.a.
1133. Tallinnast, Kristlik Perekonna leht, 1913,lk.284-285.
1134. Korjus, Viladelvia koguduse ajalugu; 50 aastat apostlite radadel,lk.73-74.78-79; Johannson, 30 aastane juubel,lk. 169-170, Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaraamat 1914.aasta kohta.
1135. /H.V.Dahl/,Tallinna I Baptisti Koguduse noorte koostöö naabritega. Elulõvad 1927,lk.161-163 (Edasp.:Dahl,Tallinna I Baptisti Koguduse noorte koostöö naabritega.)

Esimese maailmasõja aastatel katkestati koguduse tegevus, 1916.aastal võeti palvemaja sõjavägede ning muudeti sõdurite kasarmuks.[1136]

Tolleaegsed Tallinna baptistikogudused võime jagada kolme rühma nende tekkimise järgi. Esimesse rühma kuulus A.Rõchiewe poolt alustatud Tallinna I Baptisti Kogudus. Teise rühma moodustasid Tallinna priikoguduse baasil võrsunud kogudused: Tallinna II Baptisti Kogudus, Tallinna Allika Baptisti Kogudus ja Tallinna Õben-Eseri Baptisti Kogudus. Kolmandasse rühma kuulus Tallinna (III) Saksa Baptisti Kogudus ning sellest välja kasvanud Tallinna Viladelvia Baptisti Kogudus.

Tallinna I Baptisti Kogudus kiretses XIX sajandil kaua aega. Alles sajandi viimased viis aastat olid edukamad. Siis algas koguduse kasv ning see jätkus kuni Esimese maailmasõjani. Kokku võeti 1900.kuni 1914.aastani kogudusse ristimise kaudu 106 inimest. Kõik ristitud ei jäänud kogudusse ning lahkujate arv oli 16 % ristituist.

Koguduses valitses alates 1895.aastast tihedik ükskõel, vähe arvatud viimased aastad. Seni oli A.Tetermanni autoriteetne juhtimine eemale hoidnud kõik võimalikud lahkhelid. Oma kogudusevanema mõjul oli koguduses ühtlane, kaine, tõsiusklik usujoovastuse vastane mentaliteet. Kogudus oli tollal mõjuvõimsaim baptistikogudus Eestis, seda tänu A.Tetermannile. Viimane oli kaua aega Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse esimees, ajakirja väljaandja ja tõlkesuundade näitaja. Aega pärast Jüri Nilli surma kuni A.Tetermanni siirdumiseni välismaale võime nimetada Eesti baptismi A.Tetermanni ajajärguks.

Tallinna II Baptisti Kogudus oli tundevõljendustele kalduv kogudus. Alates Baptisti Koguduse Ühendusse astumisest 1897. aastal esinesid koguduse tõsivõljadel ärkamised ning kogudus kasvas jõudsasti, seda ka Ühendusest väljas oleku ajal. Koguduse liikmete arv tõusis 118-st (1900.a.alguses) 409-ni (1914.a. lõpuks). Aastatel 1900 kuni 1910 ning 1914.aastal, mille kohta meil andmeid on, võeti ristimisega kogudusse 527 inimest. Kuid kogudusest lahkujate arv oli samuti suur ning moodustas 44,8% ristituist.

Tallinna Allika Baptisti Koguduses, mis 1904.aastal eraldus Tallinna II Baptisti Kogudusest, oli 1904.aasta lõpul 65 liiget, kuid 1914.aasta lõpul oli seal 105 liiget. Selle aja jooksul oli ristimisega kogudusse võetud 786 inimest. Lahkus kogudusest samuti liikmeid, juba Õben-Eseri kogudusse ca 40. Lahkujate arv koos Õben-Eseri kogudusse siirdujatega moodustas 47,4% ristituist. Aeg-ajalt avaldus koguduses ängi tasakaalutus ning vendade isetegemise tung, mis viis kokkupõrgeteni.

Tallinna Õben-Eseri Baptisti Kogudus oli väheliikmeline ning lühiajaline, sellepärast ei jätnud see märgatavaid jälgi baptistiliikumisse Tallinnas.

Tallinna (III) Saksa Baptisti Kogudus omas kaks arengusuunda, esimene suund sulas Tallinna Viladelvia Baptisti Kogudusse. Teine arengusuund muutus nelipühilikuks ning pani aluse tolleaegsele nelipühiliikumisele Tallinnas.

1136. 50 aastat apostlite radadel,lk.74.

Tallinna Viladelvia Baptisti Kogudusse eraldusid baptismi saksa tõest kainemad liikmed. Seepeale vastamata suhtuti kogudusse umbusklikelt ning jäeti see esialgu Eesti Baptisti Koguduste Ühendusest välja. Siiski arendas kogudus laialdast misjonitööd, seda eriti väljaspool Tallinna ning lõpetas 1914. aasta 161 liikmega.

Kui vaatleme Tallinna baptistikoguduste arengut hilisemate aastakümnete taustal, siis Tallinna I Baptisti Kogudus on jäänud kogu aja õpetuslikule alusele ning edustas seda suunda. Tallinna Allika Baptisti Kogudusses valitsesid kaua aega alliansi taotlused, samuti kogudusevanema autoriteedi mitte eriti kõrgeks pidamine. Muutus koguduse arengus tuli 1930.aastal, millest peale algas koguduses pidev ja jõuline kasv. Tallinna Viladelvia Baptisti kogudus oli kogu aja oma kogudusevanema poegelpilt. Kogudus oli ettevõtlik usendustöös, seejuures otsiv, rahutu. Liikmete arv oli stabiilne. Tallinna II Baptisti Koguduse tegevus kainenes, tundeavaldused vähenesid, kuigi möningased jäädemed jäid.

Misjonimeel oli juhitud provintsi, kus moodustati palju tugevaid jaoskondi.

Kui sajandi alguses oli Tallinnas kaks baptistikogudust, (Tallinna I ja II) 463 liikmega, siis 1914.aasta lõpuks oli neid viis 886 liikmega. Liikmete arv oli sellega 191% võrreldes 1900.aastaga.

d) Harjumaal oli vanim baptisti töö küll Rummus, kuid iseseisev kogudus asutati siiski enne Laitses.

Laitse Baptisti Kogudus

Kogudus asutati parun Woldemar von Üxkülli poolt. Koguduse eelkäijaks oli 1891.aastal B.v.Üxkülli, J.Piskari, M.Rosmanni ja L.Meisneri poolt rajatud leivasurdmise osadus, mis 1892. aastal reorganiseeriti allianskoguduseks. On teadmata, kuidas kaht viimast organisatsiooni asjaosalised ise nimetasid, kuid Eestimaa kubermanguvalitsuse 1893.aasta aruandes on öeldud, et Üxkülli kaudu tekkis Laitses "Kristuse vabakirik". Teatavasti ühines see kogudus 1893.aastal Tallinna Baptisti Kg udusega.1137.

Hilisema koguduse, nimelt Laitse Baptisti Koguduse asutas B.von Üxküll oma mõisa 1898.aastal. Kogudusevanemaks oli ta ise. Kogudus oma iseloomult oli allianssmeelne. Kogudusel oli palvemaja, mida parun veel enne oma usklikuks saamist oli viinakõrgist ümber ehitanud. Koosolekuid peeti samuti saalis ja poe peal. Koosolekutel osines mitme usuringkonna kuulutajaid, ka võõrsmaalasi. Tollal kogudus tõõtas iseseisvalt ning baptisti vendlusse ei kuulunud, kuid hoidis tihedaid sidemeid preilastega. Kui B. von Üxküll tutvunes Tõnis Laasi kaudu lähemalt baptistidega, eriti A.Petermanniga, ning sõvenes rohkem baptismi õpetusse, siis astus ta 1901.aastal Eesti Baptisti Koguduste Ühendusse. Ühinemisel oli koguduses 20 liiget.

1137. Dahl, J.Piskar surn.; Aruanne Eestimaa kubermanguvalitsusele 1893.a.

Koguduses töötas pühapäevakool, mis oli asutatud 1890.aastal. Kooli juhatas algusest peale kuni 1906.aastani Madli Prett, 1907.aastast kuni 1909.aastani - Rosalie Lauri. Laulukoor moodustati harilikult suurte pühade ajaks. Siis juhatas koori Joh.Toim.

Parun W.v.Üxküll kavatses laialdasi üritusi. Koha pärast pöörduti abivalmiduse omandamist asutas ta 1890.aastal mõisa üldharidusliku kooli, mis töötas kuni 1902.aastani. Umbes aastatel 1901-1902 töötas Laitses jutlustajate kool, mille esimese lennu õpilased olid Ludvig Heinrich Luther ja Peeter Mets, kes jätkasid oma õpinguid Inglismaal. Teise lennu õpilased olid Kristjan Sillart ja Johannes Ernesaks. Õpetajateks koolis olid W.v.Üxküll ise ning keegi Oldekopp, kes keeli õpetas.

Laitse kogudusel oli sajandi algusel kaks jaoskonda - Keilas ja Hageris. Keila jaoskonnast moodustati 1903.aastal iseseisev kogudus, Hageri jaoskond likvideerus 1907.aastal.[1138].

Koguduse töös suurt edu märgata ei olnud. Ristimisega oli kogudusse võetud 1903.aastal 3 ja 1904. aastal 1 inimene. Koguduse vanem W.v.Üxküll oli alaliselt kogudusest eemal oma mitmesugustes toimetustes ja tegemistes. Koguduse liikmete arv oli 1905.aastaks langenud 10-le, nendest oli Laitses 6 liiget. Samal aastal pani W.von Üxküll koguduse vanema ameti maha ning vanema asendajaks valiti seenior vanema abi mõisa aidamees Karl Hymann. Kuulutamises töötas kaasa mõisavalitseja, prii-koguduse kuuluv Johannes Toim. Nõudki ei tahtnud koguduse töö edeneda. Ainsad ristimised olid veel 1906.aastal, mil ristiti 4 inimest. Kui W.von Üxküll aastal 1909 Laitse mõisa ära müüs, tegi uus omanik palvema just masinakuuri. Samal aastal lahkus mõisa teenistusest Karl Hymann. Joh.Toim pidas siis koosolekuid oma elukorteris. Kuid seegi oli mõisaomanikule vastumeelt ning Joh.Toim vallandati 1912.aastal. Sellega lõppes Laitse Baptisti koguduse tegevus. Tollal oli koguduses 8 liiget.[1139].

Omapärane suurkuju oli Eesti usulisikumises parun Woldemar Reinhold Karl Alexander von Üxküll.Ta sündis 23.augustil 1860. aastal (vkj.) Kose Kihelkonnas Kose-Uuemõisas. Ta isa, ratsavõe rittmeister parun Jacob von Üxküll, põlvnes vanast põlisest Balti aadli perekonnast, kelle päritsused ulatuvad 13.sajandisse. Ema, Natalie von Üxküll, sündinud von Herder, ei omanud küll nii pikki aadli traditsioone, kuid selle eest tõi ta perekonda suure ainelise rikkuse ning andekuse kunsti ja muusika vallas. Ta oli usuline natuur ja heldo abistaja.

W.von Üxküll kasvas üles, nagu ta ise ütleb, "ilma uue elu eesmärgita, kõige suurem lust oli tants ja ratsutamine". Ta lõpetas Toomkooli Tallinnas ja Gümnaasiumi Kuressaares ning

---

1138. Dahl, Ajaloolisi andmeid Laitse Baptisti Kogudusest; 50 aastat apostlite radadel,lk.89-90. (H.V.Dahl).

1139. Eesti Baptisti Kogudusto Ühenduse aastaaruanded 1901-1902.aastate kohta; Eesti Baptisti Ühenduse nõukogu protokollid. Protokoll 8.juunil 1905.a.; Johannson, Eesti baptisti koguduse aruandest 1905.aasta kohta.

astus vabatahtlikuna ratsakaardiväkke, teenides Novorossiiskis Põhja-Kaukaasias. Pärast kaheaastast teenistust sõjaväes läks ta ärru, ostis Laitse mõisa ning abiellus 1883.aastal prantsuse saadiku tütre Olga de Tallenay'ga. See abielu osutus õnnetuks. Ent abieluraskused tõid teda usule lähemale. Abielu lahutati 1890.aastal ning W.von Üxküll abiellus teistkordselt 1896.aastal, seekord Äära mõisaomaniku tütre Martha von Ditmariga.

Parun W.von Üxküll tegeles Laitse mõisa majandamisega, oli Eesti kihelkonna kohtunik ning on tuntud kirjanikuna. Ilukirjanikuna on ta kirjutanud teoseid Kaukaasia elust ning uurimusi Egiptuse ja Kreekia müsteeriumidest. Usupõlves on kirjutatud mõned usulised teosed, mendes kirjeldus oma põõrdumisest on tõlgitud eesti keelde nime all "Jumala imesid".[1140].

Mmxixmmu Laitse mõisa oli ta sunnitud 1909.aastal müüma oma välismaal viibiva poja Henry võlgade kattoks.[1141].

Huvi usu vastu tekkis W.von Üxküllil vennastekoguduse kuulutajate kaudu, kes käisid kõnelemas Laitse mõisas mõisa kupja kutsel. Tihti käisid seal Mart Reinvaldt ja "Kõdu Kapla Jüri" (Jüri Villard, Jüri Leidtorf ja Jüri Suurtalu). Üxküll laskis siis mõisa endise viinakõõgi palvemajaks ehitada. Isiklikule pöördumisele tekogemusele jõudis ta aga palju hiljem, kui 1890.aasta jaanuarikuu õõl palves läbi võitles. Sõgav usulime elamus ning varsti sellele järgnev katastroof perekonnas, lahutus abikaasast, tõgid paruni mõneks ajaks lihtsa elulaadi taotlejaks: ta käis ringi talupoja rõivastes, pastoldes ja lapitud pükstes. Oma esimese tunnistuse andis ta Suurel Neljapäeval 27.märtsil 1891.aastal Ühes vennastekoguduse koosolekus. Varsti hakkas ta koos oma mõisa usklike ameeriaestega pidama omavahelisi Issanda surma mälestamisi, mille pärast ta luteri kirikust välja heideti. W.von Üxküll ristiti 1891.aastal Mihkel Godvillmanni poolt mõisa veskis.[1142].

W.von Üxküllil hilisemast tegevusest nimetame Laitse ja Keila koguduste asutamist. Varsti hakkas ta tõõtama langemud inimeste päästmiseks ning oli aktiivne "Saalemi" päästeseltsi tegelane.[1143]. Sealt oli ta sunnitud lahkuma pärast ristimist. Sellest peale kuulutas ta tihti Tallinna prii koguduses, samuti J.Hansmanni koosolekutes Duna tänava palvemajas. Tema kuulutusretked olid laialdased nii Eestis kui väljaspool.

1908.aastal osindas ta Eesti baptistikoguduse Venemaa Baptisti Unicomi konverentsil. Sealt saadeti teda saadikuna Londoni Baptisti Maailma Liidu konverentsile. Londonis valiti W. von Üxküll Maailma liidu abipresidendiks. Ta reisis 1.jaanuaril 1906.aastal Ameerika Ühendriikidesse, kus oli ligemale 3 aastat ning kus korjas annetusi Venemaa usutõõ ja Lodzi baptisti jutlustajate kooli heaks. Korjandus andis 42000 dollarit (siis umbes 60000 rubla).[1144].

Pärastpoole siirdus W.von Üxküll väljaspoole, kus elas peamiselt Šveitsis. Üks periood oli tema usuelu alla vajunud, kuid siis jõudis ta jälle paremale tasemele, elas läbi vaimutegevuse ning hakkas levitama neliipühilisikumise vastoid.

Parun W.von Üxküllil on märkimisväärne osa Eesti usuelus, eriti baptismis. Ta tugi ettevõtet, mende seas ka Tallinna I Baptisti Koguduse palvemaja ehitamine, sai tooks tänu tema ärnelisele toetusele.

W.von Üxküll suri

1140. W.v.Üxküllli ankeet 22.veebr.1936.a.; Vaimu tuul,1904.a. nr.12,lk.2.

Keila Baptisti Kogudus

Kogudus oli enne Laitse Baptisti Koguduse jaoskond; ta eraldus sellest 1903.aastal. Kui Laitse mõisa omanik Parun H.von Uxküll 1890.aastal pühapäevakooli organdes, alustas ta usutõega ühesegselt Laitses ja Keilas, sest ka Keila mõis kuulus tollal temale. Paruni kutsel käisid Keilas mitmed usukuulutajad, nende seas ka Adam Podin. Evangeelse tegevuse kaudu tulid mõned pöördumisele. H.von Uxküll kutsus 1901.aastal Kehtna Baptisti Koguduse liikmete seast mõned Keila mõisa tõõlisteks. Nendest ja enne usule tulnuist moodustati 1901.aastal Keilas Laitse Baptisti Koguduse jaoskond. Jaoskonda asus 1902.aastal juhatama A.Podin, kes 1900.aastal oli Keilasse alaliselt elama asunud. Koosolekuruumideks võeti Keila mõisa endine viinakõök, mis palvemajaks ümber ehitati.

Kui Keila jaoskond 1903.aastal iseseisvaks koguduseks sai, otsustati ehitada uus palvemaja alevi keskele, sest endine asus ebamugaval kohal. Uus palvemaja ehitati A.Podini krundile ning õnnistati 5/17.augustil 1904.aastal.

Koguduse vanemaks valiti endine jaoskonna juhataja Adam Podin, tema abiks Ludvig Heinrich Luther.

Pühapäevakool asutati 1905.aastal ning seda juhatas Emilie Podin. Laste arv pühapäevakoolis kasvas pidevalt ning aastatel 1909-1910 ulatus sajani. Alates 1911.aastast lastetõõd aruandes enam ei nähata. 1906.aastal tegutses laulukoor 10 liikmega, kuid seda ainult üks aasta.

Sõiti märkimisväärsed on Keilas 1901.aastast alates peetavad n.n.alliansskonverentsid, kus osalesa mitmeid nimekaid välismõnelejaid ning kust osa võtsid sajad inimesed, nende seas ka naaberriikidest. Kuid nende konverentside käsitelu ei kuulu teose käesolevasse ossa.

Tegevuse algusgadel oli Keila kogudusel jaoskond Kõrus, mis 1905.aastal iseseisvaks sai. Samal aastal asutati väike jaoskond Klooga rannas Koskol, kus oli A.Podini suvemaja. See jaoskond lõpetas oma tegevuse 1908.aastal. Kuid juba 1907.aastal oli asutatud Keila koguduse jaoskond Paldiskis, mis omakorda 1911.aastal iseseisvaks sai.

Et A.Podin tihti koguduseat eemal viibis, sest ta oli 1906. aastal saanud õiguse evangeliseerida Venemaa vanglates, samuti reisis ta välismaal, siis oli kohapealses tõõs 1907.aastast kuni 1912.aastani tema asetäitjaks Juhan Piskar.[1145]. Kasutades J.Piskari soosivat suhtumist mõlipühilikumisse ning A. Podini eemalolekut, algas koguduses aastatel 1911-1912 võõrkeelse mõnelejate tegevus, mis kogudusse mõningaid raskusi ja lahkarvamusi tõi. Kuid A.Podini naasmisel loodi peagi kogudusse rahu ja ühtsus.[1146].

1141. Dahl, Ajalooline andmeid Laitse Baptisti Kogudusest.
1142. Uxküll, Jumala imesid,lk.3-19; 50 aastat apostlite radadel lk.91-92 (H.V.Dahl); Uusmann, Baptistide tulek Tallinna.
1143. Vaimu tuul, 1904,nr.12 lk.2.
1144. Parun H.von Uxküll, Ameerika misjonitaskond, Teekäija, 1909,lk.29-30; H.v.Uxküll'i ankeet 22.veebr.1926.a.
1145. 50 aastat apostlite radadel,lk.53; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1903.-1912.aastate kohta.
1146. Tuttar, Ühenduse aastakoosolek 1912.aalk.216.

Liikmete arv on kogu aja olnud koguduses peaaegu ühel tasemel olles sõltuv vaid kõikumistest, mida on tekitanud jaoskondade asutamine või iseseisvaks saamine. Asutamisaasta, s. o. 1903.aasta lõpuks oli koguduses 27 liiget ning 1914.aasta lõpetas kogudus 32 liikmega. Kokku selle aja jooksul astus koguduse ridadesse 87 inimest, sellest 12 inimest 1907. aastal, kui ühines kogudusega endine Paldiski priikogudus. Sellel ja järgneval 1908.aastal oli koguduse liikmete arv kõige suurem, vastavalt 52 ja 54.[1147]

Palvemaja suleti sõja alguses 1914.aastal ning muudeti sõdurite kasarmuks, hiljem õigeusu kirikuks. Kogudus tegutses vaikselt edasi, pidades koosolekuid erakorteritos.

Keila Baptisti koguduse esimeseks kogudusevanemaks oli Adam Podin, kes juhatas kogudust 30 aastat.

Adam Podin sündis 31.detsembril 1862.aastal Lõtsmaal talumiku perekonnas. Ta õppis Valgas Zimse seminaris ning töötas mõni aeg kooliõpetajana. Seejärel läks ta üle meremehe elukutsele. Viibides Inglismaal Londonis omandas ta 1884.aasta novembris ühel koosolekul päästeteadvuse ning hakkas kohe tunnistama oma elamustest. Ta astus 1891.aastal Londoni misjonikooli, mille lõpetamise järel töötas jutlustajana Ühes Londoni koguduses. Hiljem sõitis ta Türgimaale Smürna linna misjonitöösse. Türgi valitsuse survel oli A.Podin sunnitud 1894. aastal sealt lahkuma ning naasis Euroopasse. Sveitsis kohtas ta Eestist pärineva Loet von Baranoffi, kelle soovil sõitis Eestisse viimaseid omakseid külastama.

Eestis tutvus A.Podin parun Nicolaus von Stackelbergiga. Selle soovitusel evangeliseeris ta paar aastat Eestis, peamiselt mõisates, ka Keila mõisas. Pärast lühiajalist Riia meremisjoni teenistuses viibimist tuli A.Podin 1900.aastal tagasi Eestisse ning ristiti siin 6.oktoobril 1900.aastal N.von Stackelbergi poolt. Eestis abiellus ta eestlannaga ning jäi pärisselt siia elama. 1902. aastast peale oli ta Keila baptistitöö juhtaja, siis koguduse vanem. Saanud 70-aastaseks, loobus A.Podin 1932.aasta lõpul koguduse vanema ülesannetest.

Oma tegevuses oli Adam Podin väga laiahaardeline, seejuures uute ülesannete hõlvamisel visa ja järeleandmatu ning nende edaspidisel läbiviimisel püsiv.

Kohe Eestisse asudes alustas A.Podin tööd pidalitõbiste seas Kuuda ja teistes leproseeriumides. Seal töötas ta 15 aastat ilma nähtava tagajärjeta. Siis puhkes pidalitõbiste seas liikumine ning mõne aja pärast oli Kuuda leproseeriumi haigetest veerand, arvult üle 10, Keila Baptisti Koguduse liikmed.

Teine laialdane koguduse välitöö oli Adam Podinil vangimajade misjon. Teatavasti oli enne Venemaa vanglates lubatud ev evangeliseerida ja pühakirja jagada üksnes Dr.F.W.Baedekeril

---

1147. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1903.-1914.aastate kohta.

(1823-1906). Aastal 1906 anti see ülesanne A.Podinile ning temal oli vaba sissepääs kõikidesse Venemaa vanglatesse. Ta tarvitas seda võimalust rohkesti, viibis ka Siberi vanglates. Läbisõidul ei jätnud ta külastamata eesti ja saksa asundusi, kus samuti kuulutas evangeeliumi. Kahekaksakümnendatel - kolmekümnendatel aastatel olid tema misjonivõljadeks Eesti vanglad. Nendel aastatel tõõtas ta samuti postitõõtajate seas ja jagas neile tasuta piibakirja.

Hiliseimal ajal oli tema tuoma, et Eesti piibapäevakoolid võeti Alliansi-Piibapäevakoolide-Liitu ning seelt saadud toetuse arvel pandi siin ametisse piibapäevakoolide reisisekretär.

Ka baptisti seminari asutamises Eestisse on temal suur osa. Kasutades oma laialdasi tutvusi välismaal, aqavutas ta seelt toetusi seminari avamiseks ning ülalpidamiseks. Ta ise oli pikemat aega seminari direktor.

Eesti Baptisti Kogudusto Ühenduse juhtivast tegevusest võttis A.Podin pidevalt osa.

Adam Podin oli välismaa usuringkondades laialt tuntud ning kõikjal hinnatud ja lugupeetud, vist rohkem, kui seda oli kodumaal.

Ta suhtles paljude välismaa tuntud usutegelastega mitmest usuringkonnast ning evis kuulsust kui tõsine allianststegelane. Oma igapäevases tegevuses oli Adam Podin veel tõõstur, kes rajas tõõstusettevõtteid Keila ja mujale.[1148]

Adam Podin suri 24.novembril 1941.a.

Paldiski Baptisti Kogudus

Paldiskis algas usuline töö XIX sajandi algul vennaste koguduse õrkamise ajal. Sajandi lõpul oli seal väike priikogudus. Kui Adam Podin 1903.aastal Paldiskis õht Keila kogduse liiget mattis, tuli matusekõne tagajärjel inimesi õrkamisele. 1905. aastal asus Paldiskisse elama baptistikogudus e liige Karl Sillart. Viimane alustas järgmisel aastal piibapäevakooli tõõd, kuid kuulutustõõs tegutses kaasa kohalikus priikoguduses. Mõningate lahkhelide tõttu priikoguduses 1906.aasta lõpus otsustas K.Sillart seelt lahkuda. Seejärel 1.jaanuaril 1907.aastal asutati A.Podini kaasabil Paldiskisse Keila Baptisti Koguduse jaoskond. Siinse ühinesid priikoguduseat 5 liiget ning koos A.Podini kaudu usule tulnutega oli Paldiski jaoskonnas siis 11 liiget. Jaoskonna juhatajaks sai Karl Sillart. Algasid usulatulekud. Jaoskond sai iseseisvaks koguduseks 1911.aastal. Siis oli koguduses 16 liiget. Koguduse vanemaks valiti Karl Sillart.

Koguduses oli 1913.aastal 7-liikmeline laulu- ja mängukoor. Kogudus tõõtas tollal ilma suurema eduta. Ristimisi oli ainult 1911.aastal (3 inimest). 1914.aasta lõpuks oli koguduses 18 lii-

---

1148. 50 aastat apostlite raadadel,lk.58-59; Kogudusest ja Liidust, Keila kogudus, Teekäija, 1933,lk.23,39; Eesti Baptisti Ühenduse nõukogu protokollid. Protokoll 2.juunist 1906.a.; A.K.Podin, Reisikirjeldus, Kristlik Perekonna leht, 1909,lk.246-247.

get. Samal aastal alustati palvemaja ehitamist, kuid sõda tuli peale ning ehitus jäi teostamata.[1149].

Jõelgimõe Baptisti Kogudus

Kogudus asutati sadlik Manfred von Glehni poolt 1901.aastal. Enne seda oli Jõelgimõe mõisas M.v.Glehni juhtimisel prii kogudus. Jõelgimõe Baptisti Koguduse koosolekud peeti alguses ühes suuremas toas mõisahoones. 1903.aastal ehitas M.v.Glehn mõisa õuele väikese palvemaja, mis mahutas umbes 100 inimest. Koguduses oli 1901.aastal 20 liiget. Suur osa nendest olid oma mõisa usklikud teenijad (kubjas, sednik, kutsar jne.) Koguduse vanemaks oli M.v.Glehn. Kohalikest vendadest kuulutasid August Reinwardt, Karl Nymann, Adam Strandberg j.t., rohkesti käis kõnelemas välismaalasi.

Väike pühapäevakool oli sinult 1902.aastal, kuid 1910.aastal asutati Marta Kulmu poolt Jõelgimõele lastemaa. Laulukoori Jõelgimõel ei olnud.

Tartus M.von Braschi poolt edustatud nelipühilise alliansliikumine kanmatas 1911.aastal valitsusvõimude survet, seepärast otsustati töö legaliseerida ning asutati sellel aastal sinna Jõelgimõe Baptisti Koguduse jaoskond. Ametlikult oli seal kogudusevanemaks M.von Glehn, kuid kohapealne tegelik juht oli Karl Mühlberg. Sellest tõõst arenes hiljem Tartu III Baptistikogudus.

M.von Glehn oli kutsunud Tallinna nelipühivaatelise evangelisti H.Viietheeri, kellega koos asutas 1913.aastal Tallinna koguduse jaoskonna, millest hiljem kujunes Tallinna Pedesta Baptisti Kogudus.

Kui M.von Glehn kolis 1903.aastal Jõelgimõelt Mõnmele, Mustamõele, alustas ta seal usutõõd, millest 1905.aastal arenes Jõelgimõe Baptisti Koguduse Mõnmo jaoskond.[1150].

Jõelgimõe Baptisti Kogudusel ei olnud oma lühemas ümbruskonnas viljakust, olles tegelikult ühe isiku initsiatiivil loodud kogudus. Suurem edu oli jaoskondades, mis asutati Tartusse, Mõnmele ja Tallinna, ja millest hiljem võrsusid elujõulised kogudused. Kui Jõelgimõe Baptisti Kogudus alustas 1901.aastal tegevust 20 liikmega, siis 1914.aasta lõpuks oli koguduses koos jaoskondadega 184 liiget. Seejuures oli Jõelgimõel endal tõõ soikumas, alates 1915.aastast aastaaruandeid esitatud ei ole ning pärast M.von Glehni lahkumist 1918.aastal Eestist, likvideeriti kogudus 1919.aastal.[1151].

Mõnmo Baptisti Kogudus

Olgugi, et Mõnmo kogudus oli enne Esimest maailmasõda juriidiliselt Jõelgimõe koguduse jaoskond, vastleme siiski kõigi sellega seotud arengut, sest Jõelgimõe koguduse keskne tegevus ühes kogudusevanemaga oli juba enne sõda siirdunud sinna.

1149. 50 aastat apostlite rudadel,lk.68-69; Baltiski Baptisti Kogudus, Teekäija,1932,lk.55; K.Sillart, Baltiskist, Teekäija 1907,nr.9 lk.4; Johannson, 30 aastane jubel, lk.167.

1150. Eesti Baptisti Koguduste ajalooline album lk.126-127;

H von Glehn asus 1903.aastal elama Nõmmele isa poolt ehitatud Mustamäe lossi. Ta hakkas kohe pidama lossis koosolekuid. Alguses polnud näha vilja, rahvas ei tulnud koosolekutesse. H.von Glehn kurtis sellest Kidala konverentsil ning ütles: "Nõmmel on väga kõva rahvas ja tigedad. Nad tahtsid kord meie maja põlema panna." 1152. Sama aasta sügisel asustati tõsd uue hooga, koosolekuid peeti lossis ja viies erakorteris. Nüüd algasid usuletulekud, esimeste seas leidis pöördeteadvuse põhjustine kogudusevanem Adam Strandberg. Esimene ristimine toimus 1904.aasta kevadel, teine sama aasta suvel.1153. Kaikuuks oli pöördeteadvuse omandanud 20 inimest. Kokku võeti ristimise kaudu 1904.aastal kogudusse 11 inimest. Koosolekust osavõtjate arvu kasvamisel ehitati endine vabrikuhoone palvemajaks. See avati 1904.aasta novembris. Samal ajal asutati Nõmme jaoskond ametlikult. Alguses puudusid palvemajal ahjud ning laudpõrand, seepärast tuli külmade tulekul uuesti minna koosolekuid pidama erakorteritesse. Ahjud ehitati 1905.aastal.

Laulukoor algas tegevust 10 lauljaga 1904.aastal. Koori juhatas H.von Glehn ise. Kuid see koor tegutses ainult ühe aasta. Uuesti algas koori tegevus 1911.aastal Eduard Boscheli (teistel andmetel Aleksander Bataškovi) juhatusel ning sellest peale tegutses see pidevalt.

Pühapäevakool asutati A.Strandbergi eestvõttel 1912.aastal. Palvemajas hakkas samuti oma igapädalasi naistekoosolekuid ("Kolgata tunde") pidama Katariina Pildaitis.

H.von Glehn armastas asutada igal pool igasuguseid töökoraldusi ning viibis tihti oma Jõlgimõe ja Nõmme kogudusest, seepärast valiti 1912.aastal temale asetäitjad: Jõlgimõele A.Reinvardt ja Nõmmele A.Strandberg.

Nõmme usutõõ on kannatanud mõnegi raskuse all. Juba 1904.a. - 1905.aastal tungis Kogudusse tõsielik pühitsuse õpetus, mis haaras mitmeid vendi ja õdesid ning tõi kogudusse segadust.

Uue raskuse tõi 1905.aasta revolutsioon, kui rahva keskel tugevnes mõisnikevastane meelelolu, mis haaras isegi mõne kogudusellikme ja oli suunatud kogudusevanema kui mõisniku vastu. Õnneks möödus see tuhin pea ning kogudusse asus ükskõel. Sellele järgnes taas usuline elavnemine.

Veel kord algasid koguduses lahkmeeled 1913.aastal, kui Eestisse välismaalt saabus keegi evangelist, kes viibis pikemat aega ka Nõmmel ning levitas õpetusi, millega enamik kogudusellikmeid kaasa ei saanud minna.

1914.aastal algas maailmasõda ning palvemaja suleti kohe. Algasid salajased kokkutulekud erakorteritos. Kuid 1916.aasta kevadel, kui teiste kogudusts palvemajad suleti, anti

---

1150. 50 aastat apostlite radadel,lk.55,56-57,73; Liisa Rymann, Ajaloolisi andmeid Jõlgimõe Baptisti Kogudusest.
1151. Eesti Baptisti Kogudusto Ühenduse aastaaruanded 1902.--1914.aastate kohta; 50 aastat apostlite radadel,lk.63.
1152. Eesti Baptisti Ühenduse nõukogu protokollid, Protokoll Kidala konverentsist 21.mail 1904.aastal.
1153. Sealsamas, Philip Villmann, Nõmme Baptisti Kogudusе ajalugu.

Nõmme palvemaja koosolekuteks vabaks. Pärast M.von Glehni lahkumist Eestist 1913.aastal ning Jõlgimõe koguduse likvideerimist asutati 30.aprillil 1919.aastal iseseisev Nõmme kogudus.1154.

Manfred von Glehni kohta esitasime mõned andmed juba prikogudust käsitlemisel. Esitame need nüüd tõiendatult. Ta sündis 1.juunil 1868.aastal (ukj.) Jõlgimõe mõisas Harjumaal. Üks ta esivanemaid asus Saksamaalt Eestisse XVIII sajandil pärast Põhjasõda, põgenedes usulise vaenamise eest. See hakkas Tallinnas tõõtama kullassepana. Tema või üks tema järglastest ostis Jõlgimõe mõisa. Manfred von Glehn sai esimesi usulisi mõjutusi Berliini Ülikoolis õpides. Usulise äratuse sai ta aga Katariina Pildaitise kaudu ning pühsteteadvuse omandas ta üksi palves võideldes 21.septembril 1890.aastal. Ta ristiti 7.oktoobril 1893.aastal parun M.von Uxkülli poolt. Kuid ühe pärimuse järgi olla M.von Glehn usklikuks saanud pärast oma haigusest paranemist Hootsis Friedrich August Boltsiuse kaudu. See jõrel olevat ta kohe Hootsis tunnistama hakanud.1155.

Manfred von Gelhni isa Nikolai asutas Nõmme suvituskoha. Ta ehitas Mustamõele toreda lossi, rajas pargi skulptuuridega ja ehitistega. Nõmme elamurajooni püstitas ta mitmed vabrikuhoonod, tüüpelamud töölistele, kooli, sanatooriumi, hulluma ja jne. Kõik need, enamikus ebapraktilised ja tarbetud ehitised, koormasid ta kinnisvarad võlgadega, mis 1903.aastal moodustasid juba 160000 rubla. M.von Glehn laostus ja kirjutas kinnisvarad poja Manfredi nimele. Viimane andis Jõlgimõe mõisa rendile, alustas võlgade tasumiseks Nõmme suvituskohtade intensiivset müüki ning kolis ise Mustamõele.1156. Isa poolt tehtud võlgade tasumine oli edaspidigi temale suureks raskuseks.

Pärast põõrdumist oli M.von Glehn iseloomult sõbralik, eriti teenijaskonna vastu. Usklikesse suhtus ta vennalikult, ilma klassivahetu; tavaliselt tervitas ta usklikke, vaatamata, kes need olid, vennaliku suudlusega. Puudustkannatajaid ta ikka avitas, vaatamata enda ainelistele raskustele.1157. Oma vaadetelt oli M.von Glehn allianssmeelne, suhtles luteri õpetajatega, katoliku ja õigeusu preestritega ning kõnelles nendega usust. Ta käis iga aasta Blankenburgi alliansskonverentsil. Vaba lõbikõsimine paljude uskkondade inimestega nakatas teda ennast mitmesuguste vaadete ja õpetustega. Nii viibis ta 1908. aastal pikemat aega Saksamaal, kus tutvus nelipühililikumisega ning sai haaratud sellest õpetusest. Naastes Eestisse tõi ta kaasa nelipühivoolu esindaja (Schillingi), kes tõõtades Tallinnas, pani aluse sellesuunalisele liikumisele.1158.

Kui M.von Glehni isa kulutas oma energia ja vara kõiksugu ehituste püstitamiseks ning ettevõtete rajamisele Nõmmel,siis poeg oli tõis ettevõtlikkust mitmesuguste usuliste asutuste loomisel. Panime tähele, koguduste asutamisi Jõlgimõle, Nõmmele, Tallinna (Pedesta) ja Tartusse. Samuti Tallinna Evangeeliumi Karskuse Seltsi "Sinine Rist" üks asutajaist oli tema.

1154. Vilmann, Nõmme Baptisti Koguduse ajalugu; 50 aastat apostlite radadel,lk.54-56; H.Vassermann, Andmed Nõmme laulukoorist /käsikiri/.
1155. Nymann, Ajaloolisi andmeid Jõlgimõe Baptisti Kogudusest.
1156. Voldemar Panso, Portreed minus ja minu ümber, Tallinna, 1975,lk.12-17.
1157. Mitmesuguseid teateid, teekäija,1932,lk.120.
1158. Samasmas,lk.120; Manfred von Glehni 15.a.surmapõev, Nõmme Baptisti Koguduses, 29.V.1939.a. (käsikiri).

Seltsi asutamisel 9.novembril 1909.aastal valiti ta seltsi esimeheks, millises ametis oli ühe aasta.

H. von Glehn avaldas trükis "Jõõge minu sisse" (1893.a.), "Õpetus palve elust" (1894.a.) ja "Kuidas püha kirja peame lugema" (1896.a.).[1159]

Tal tuli jutlustamise pärast korduvalt kohtus kõia ning trahvi maksta. Viimati jõttis ta trahvi tasumata ning oli valmis vangi minema. Kui kohtuvõimud seda nägid, loobusid nad teda edaspidi trahvimast.[1160]

H.von Glehn oli abielus kirikuõpetaja parun Nikolaus von Stackelbergi tütrega.

H.von Glehn arreteeriti 1918.aasta jaanuaris ning kuulus internеerimisele kui sadiscost isik. Kui vastava komitee esimees, kelle ette ta viidi, kuulis, et ta on baptist, õelnud, et tsaarivalitsuse poolt on baptiste küllalt vaevatud ning seie temale kahju ei tee. See järel Glehn vabastati.[1161]

Arreteerimine mõjus siiski temale hingeliselt ning ta asus 1918.aastal Saksamaale, kus ta 1923.aastal edasi siirdus Brasiilиasse. Seal suri H.von Gelhn pärast tervislikke ja majanduslikke vapustusi 20.mail 1924.aastal.[1162]

Adam Strandberg sündis 27.detsembri 1867.aastal Nõarootsi kihelkonnas Riguldi vallas. Pühsteteadvusele jõudis ta 1903. aastal Nõmmel. Ta ristiti 1906.aastal H.von Gelhni poolt ning valiti 1908.aastal Jõlgimõe Baptisti Koguduse Nõmme jaoskonna jutlustajaks ning selle jaoskonna iseseisvaks saamisel 1919. aastal koguduse vanemaks. A.Strandberg loobus 1929.aastal koguduse vanema kohal, jõõdes laulukoori ning kuulutaja ülesannetesse.

1163.

Adam Strandberg suri

Johann Mõrts oli silmapaistev isik, kes oma tõõkuse ja edasipüüdlikkusega oli saavutanud tunnustuse. Ta sündis 1. jaanuaril 1874.aastal (u.k.j.) Harju-Madise kihelkonnas Leetse vallas. J.Mõrts lõpetas vallakooli ning asus 15-aastaselt tõõle Paldiskis. Sõrensi kiilusoolamise tõõstuses. Siin õppis ta selgeks saksa keele. 1893.aastal läks ta Tallinnas F.Krulli vabrikusse tõõle, kus omandas praktiliselt kui ka teoreetiliselt külmutustehnika ning sai hinnatud eriteadlaseks külmutusseadmete alal. Viimasel ajal juhtis neid seadmeid Eksport Tapamajas "Estonia". Saanud tehnilise ettevalmistuse ka ehituse alal, on tema projekteerinud mitmed palvemajad, nende seas ka Nõmme ja Haapsalu baptisti palvemajad.

Pühsteteadvuse omandas J.Mõrts sajandi alguses. Ta kujunes silmapaistvaks kristlaseks, kes tunnistas sõnaga, esines baptistikogudustes ning ka teistes ususeltsides. Ta oli igal pool oodatud kõneleja. Viimastel aegadel oli Nõmme Baptisti Kogudus tema peamine tegevuskoht.

Johann Mõrts suri 10.juunil 1933.aastal.[1164]

1159. Hermann, Eesti Kirjanduse ajalugu, lk.508.
1160. Nõmme Baptisti Kogudus, Teekäija, 1932, lk.13.
1161. Mitmesuguseid teateid, Teekäija, 1939, lk.120.
1162. Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album, lk.126-127; 50 aastat apostliite radadel, lk.54-55, 124-125; J.Mõõl, andmed H.v.Glehnist /käsikiri/.
1163. A.Strandberg 70-aastane, Teekäija, 1938, lk.29.
1164. H.Mõrts, Andmeid v.Mõrtsist /käsikiri/; /K.Kaups/, Vahitorn, Vend Joh.Mõrts surn., Teekäija, 1933.lk.167.

Kehra Baptisti Kogudus

Kogudus astus baptisti vendlusse 1900.aastal. Enne seda oli Kehras prii kogudus, mis oli asutatud 1889.aastal Rassikul, pärast eelmise aasta suuremaid ärkamisi seal. Sajandi lõpuaastatel oli valitsusvõimude surve prii koguduste vastu suurenenud, seepärast otsustati 1899.aastal oma kogudus ametlikult registreerida. Kubermanguvalitsusse saabunud koguduse saatkonnale soovitati aga seal ühineda baptistidega, kellel on tegutsemisvabadus olemas. Kehra prii kogudus otsustas vastavalt soovitusele ühineda-gi baptistidega. Otsus tehti hälteenamusega ning ühinemise vastaseid jäid edasi töötama prii kogudusena. Suured ühinemise pooldajad olid Gottlieb Sillam, Jaan Schmeidt, Jüri Kalm, Anton Lepp ja Mihkel Riin. Baptistikogudusse astus 1900. aasta alguses 111 liiget, kuid aasta jooksul ühines kogudusega veel 25 liiget. Aasta lõpuks oli kogudusse 134 liiget. Koguduse vanemaks jäi endine prii koguduse vanem Gottlieb Sillam (1854-1911).

Uuel baptistikogudusel olid esimesed ajad viljakad. Igal aastal astusid paljud ristimise kaudu kogudusse. Kuue aasta jooksul, s.o.1900.aastast kuni 1906.aasta lõpuni, ristiti kokku 84 inimest. Kogudusse oli 1905.aasta lõpuks 209 liiget, mis jäi kuuremaks liikmete arvuks kogu edaspidiseks ajaks.[1165]

Koguduse esimeseks kooskäimise kohaks kinnitati Matsi talu, mille omanikus oli Jaan Schmeidt. Kuid ruumide kitsuse pärast alustati 1899.aastal sama talu krundile palvemaja ehitamist, mis valmis järgmisel aastal ning õnnistati A.Tetermanni poolt 24.juunil.[1166]

Pärast 1905.aastat algasid Kehra koguduses teised ajad. Ristimisse arv vähenes, kuigi neid esines peaaegu igal aastal. Kui eelmise kuue aasta jooksul ristiti 84 inimest, siis järgneva kuue aasta jooksul (1906-1912) ristiti ligemale 8 korda vähem, nimelt 11 liiget. Väga suur oli nendel aastatel koguduses lahkujate arv. Surma läbi oli lahkunud 27 liiget, sama arv liikmeid oli maha kustutatud. 1911.aasta lõpuks jäi koguduse 122 liiget, sellega 87 liiget vähem kui 1905.aasta lõpul. Samal ajal oli koguduses töötamas endiselt Peningi jaoskond ning selle kõrval veel 1907.aastal asutatud Palvere jaoskond. Sellega liikmete arvu vähenemist ei saa panna jaoskondade arvu vähenemisele, mida tegelikult ei olnud.[1167]

Väikese ristimise arvu ning massilise koguduses lahkumise tõelised põhjused on meile teadmata. Joh.Lepp kirjutab Kehra koguduse ajaloolises ülevaates, et "koguduses on olnud sisemisi raskusi, arusaamatusi, sala patte, lahkhelisid, mis on omajagu sünnitanud vaimulikku põuda". Samuti teatas G.Sillam 1909. aastal Kiina konverentsil, et "edasi jõudmine on küll väike olnud, sest on palju tormisi olnud, kuid need on juba vaikinud".[1168] Võib arvata, et lahkhelide üheks põhjuseks võis olla erinev vaade tundeusuelule.

1165. Joh.Lepp, Kokkuvõtlik ülevaade Kehra Baptisti Koguduse ajaloost; Eesti Baptisti Kogudute Ühenduse aastaaruanded 1900.-1905.aastate kohta.
1166. 50 aastat apostlite radadel, lk.53; Lepp, Kokkuvõtlik ülevaade Kehra Baptisti Koguduse ajaloost.
1167. Eesti Baptisti Kogudute Ühenduse aastaaruanded 1906.-1911.aastate kohta.
1168. Lepp, Kokkuvõtlik ülevaade Kehra Baptisti Koguduse ajaloost; Eesti Ühenduse konverents Keinas, Hiiumaal, Teokivja, 1909. lk.

Seenne kogudusevanem Gottlieb Sillam suri 14./27.novembril 1911.aastal. Ta oli ligemale 13 aastat kogduse eesotsas seisnud ning kaasa elanud algaja õnnistused ja viimase aja tormid. Uueks kogudusevanemaks valiti Jaan Schmeidt (1855-1933).

Järgmine (1912) aasta oli kogduses viljakas kratusaeg. Kogudusse võeti ühe aasta jooksul ristimise läbi 87 inimest, nende seas üle kõhne uusklikvanemate lapse. Kehvas kõis koosolekutel jälle hulgaliselt, eriti oli nende seas näha rohkesti noori. Puhusid soojemad tuuled ning esines vaimulikumist.[1169]. Kuid need kratusajad ei kestnud kaua, kuigi ka edaspidi kõis rahvast koosolekutel rohkesti. Ristimise kaudu võeti kogudusse 1913. aastal 1 ja 1914.aastal 4 inimest. Kuid tänu olgud õnnistustele tõusis liikmete arv 1914.aasta lõpuks 157-le.[1170].

Lastetöö alguses Kehras edu ei olnud. Küll juba 1903.aastal asutas Friidik Meismer pühapäevakooli, mida pidas oma elukorteris, palvemaja otsas pööningukambris. Lapsi oli 26. See pühapäevakool töötas umbes pool aastat ning lõppes P.Meismeri haigestumisega. Üldiselt olid koguduse vanemad vennad lastetöö vastu, sest arvasid, et ainult vana inimesele on tarvis Jumala sõna kuulutada, kuna lapsele see üsna kasuta oleks. Miks koguda neid asjata kokku, jalanõusid ja riideid kulutama ja asjata pikka teed kra käima. Lastele vaevaks ja vanematele tüliks. Peale selle ei või ju laste väikene mõistus veel midagi tõe vastu võtta.[1171]

Pühapäevakool algas P.Meismeri ettevõttil 1907.aastal uuesti, kuigi koguduse vendade suhtumine lastetöösse oli jäänud endiseks. Pühapäevakooli peeti nüüd palvemaja ruumis ning laste arv käikus 40-50 vahel. Friidik Meismer kolis Kehrast ära ning lastetöötd asus tegema Johannes Hiiob. Kui aga viimane 1910.aastal Kehrast lahkus, jäi pühapäevakool seisma. See algas uuesti 1913.aastal. Vahepeal oli kratusterikas 1912.aasta olnud, millal paljud Meismeri ja Hiiobi pühapäevakoolis käinud noored pöördeteadvusele tulid.

Laulukooriga katsetati kord 1904.aastal, kui töötas 6-liikmeline laulukoor. Ent see üritus leidis koguduses vastaseid ning kooril tuli oma tegevus lõpetada. Uuesti asutati laulukoor 25.aprillil 1912.aastal ning mängukoor sama aasta sügis ol kokku 28 liikmega. See oli seejärel, kui kogudusse oli astunud rohkesti noori. Külasmat koori juhatas Eduard Lepp.[1172].

Organiseeritud noortetöö algas 29.septembril 1914.aastal tütarlasteseltsiga. Liikmeid oli seltsis 13.[1174].

Kehra Baptisti Koguduse tööväljad on kogu aja olnud laialdased. Peningil algas usutöö priikoguduse tegutsemise ajal 1896. aastal. Kehra Baptisti Koguduse jaoskond asutati sinna 1901.aastal. Selle juhatajaks sai Jüri Helm. Koosolekud peeti Jaani jüri

---

1169. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanne 1912.aasta kohta; Tuttar, Ühenduse aastakoosolek, Teekäija,1912,lk.216.
1170. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1913.-1914. aastate kohta;Tuttar,Hiiumaa Harju koguduse armastusesõnaaeg,lk.233.
1171. Ed.Lepp, Pühapäevakool Kehras /käsikiri/.
1172. Samalsamas; Pühapäevakooliõpetajate konverents 1910.lk.12-13; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1903-1913. aastate kohta.
1173. P.Meismer, Kiri Kehrast,Teekäija,1906.nr.7,lk.4 ; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1904-1914.aastate kohta; Lepp, Kokkuvõtlik ülevaade Kehra Baptisti Koguduse ajaloost.

talus. Suurem Erkamine Peningil oli 1902.aastal, mille vili Ühines kogudusega järgmisel aastal. Peningi jaoskond Ühines 1913.aastal Tallinna II Baptisti (H.Krabi) Kogudusega.[1175]

Teine jaoskond avati 1907.aastal Kose kihelkonnas Palvere, kuhu kuulus liikmeid Alavere ja Havila vallast. Usuline töö algas seal 1896.aastal Kehra kuulutajate ja kohapealse usklilku Peeter Ellermanni kaudu. Jaoskonna juhiks valiti Joh. Sidron. Koosolekuid peeti Ellermaa ja Sidroni taludes. Kehra kogudusel oli töökpunkte Harju-Jaani, Kuusalu ja Jõelähtme kihelkonnas.[1176]

Esimese maailmasõja ajal tabas Kehra usutööd teistega võrdne saatus: 1916.aastal suleti palvemaja ning koosolekuid peeti vaikselt suure saaduse all talutubades.

Rummu Baptisti Kogudus

Kogudus alustas iseseisvat tegevust 1904.aastal. Enne seda oli kogudus asutlikult olnud Tallinna I Baptisti Koguduse jaoskond, seda alates 1894.aastast.

Teatavasti algas usutöö Rummus 1885.aastal venmastekoguduse kuulutajate kaudu. Paari aasta pärast hakkasid seal kõrna baptisti ja prikoguduse tunnistajad ning esimesena ristiti 18.augustil 1887.aastal A.N.Schiewe poolt Rein Reinson. Mõned sealsed usklikud ristiti 1884.-1889.aastatel prikoguduse vendade poolt ning need ristitud asutasid hiljem oma töö. Pärast Abram Ermesaksa ristimist 1888.aastal teisel poolel A.R. Schiewe poolt pandi järgmisel aastal alus baptisti tõele.Rummus. Koosolekuid peeti siis Abram Ermesaksa talus. Usuletulek kestis edasi, paljud astusid kogudusse, nii et taluruumid koosolijaid ei mahutanud. Juba 1891.aastal alustati A.Ermesaksa talu maale palvemaja ehitamist, mis valmis järgmisel aastal. Avamisluba aga ei antud mitu aastat. Alles 1894.aastal saabus kubermerilt luba ning Ühtlasi kinnitati A.Petermann Rummu koguduse vanemaks. Tegelikult jäi Rummu töö Tallinna I Baptisti Koguduse jaoskonnaks. Palvemaja õnnistati sama aasta septembris. Sellel aastal oli Rummu koguduse 35 liiget.[1177]

A.Petermann esitati Rummu koguduse vanema kohale kinnitamiseks küll põhjusel, et ta omandaks koguduse vanema õigused, mis temale ka Tallinna koguduses tegutsemise vabaduse andnuks, sest kõigi pöördluste peale vaatamata teda Tallinna Baptisti Koguduse vanemaks kubernerl poolt ei kinnitatud. Rummus käis A.Petermann koguduslikke talitusi toimetamas, kuna koguduse kohapealne juhtimine kuulus aga A.Ermesaksale, kes Petermanni abiks oli valitud. A.Ermesaks kinnitati Rummu Baptisti Koguduse vanemaks 1904.aastal, kui kogudus iseseisvaks sai. Rummu kogudus võeti Eesti Baptisti Koguduste Ühendusse Keila konverentsil 8. juunil 1905.aastal.[1178]

1174. Noorte kaskel, Aluksvaade, 1931.lk.95 (Edasp.:Noorte kaskel 1931.);Lepp, Kokkuvõtlik ülevaade Kehra Baptisti Koguduse ajaloost.

1175. Kilimit, 40 aastat Suure Meistri jälgedes,lk.41-43,: Eesti Baptisti Koguduste ajaloolik album,lk.115-116.

1176. Lepp, Kokkuvõtlik ülevaade Kehra Baptisti Koguduse ajaloost; Jüri Malm, Autobiograafia.

1177. Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album,lk.72,86-94; Grabbi Erkamise ajalugu,lk.40-41.

1178. Andres Petermann lk.25 (H.V.Dahl); Igavesse koju läinud Abram Ermesaks,Teekäija,1925,lk.156 (Edasp.:Igavesse koju

A.Ernesaks oli Rummu (hiljem Rummu-Valkla) Baptisti Koguduse vanemaks kuni 1910.aastani. Ta astus küll juba Kiina konverentsil 5.-8.juunil 1909.aastal kogudusevanema kohalt ära ning Rummu Koguduse vanemaks valiti A.Johannson, kuid viimane tõõtas seal umbes aasta. Koguduse aastaaruannetes on märgitud 1909.aasta kohta A.Ernesaksa kõrval kogudusevanemana veel August Johannson, ent 1910.aastal jõlle üksnes A.Ernesaks. 1911.aastal valiti kogudusevanemaks Johannes Lipstok, kes samal aastal tuli kodumaale Poolamaalt Lodzist, kus ta oli usuteadust õppinud. Ta ordineeriti Rummu-Valkla Baptisti Koguduse vanemaks 12.juunil 1911.aastal ning asus kohapeale juulikuus.

Rummu koguduses valitses kogu aja rahulik ja kaine õhkkond. Vahetevahel esinesid ärkamisajad. Liikmete arv kasvas pidevalt. Kui 1894.aastal oli Rummus 35 liiget, siis 1899.aasta lõpuks oli liikmeid 72, 1900.aasta oli jõlle usuliselt soe aeg. Kogudusse võeti sellel aastal ristimise kaudu 16 liiget ning aasta lõpuks oli koguduses 87 liiget. Koguduse isesseisvaks saamisel oli 1904.aasta lõpuks koguduses 103 liiget. Sellest ajast peale võeti A.Ernesaksa ajal (1904.-1910.a.a.) kogudusse kokku 27 inimest, selle juures kõige rohkem 1910.aastal. - 9 inimest. Kuna sama aja jooksul lahkus kogudusest nii suurma kui mahakustutamise kaudu küllaltki liikmeid (1909.aastal 12 liiget), siis liikmete arv 1910.aasta lõpuks oli vaid 105.

J.Lipstoki esimesel tõõaastal (1911.a.) võeti ristimise kaudu kogudusse 13 liiget. Kokku võeti jõrgneva nelja aasta jooksul ristimise kaudu kogudusse 24 inimest ning koguduses oli 1914.aasta lõpuks 110 liiget. Sama ajal jooksul lahkus kogudusest surma läbi ning kustutati kokku 14 liiget.[1179]

Esimene laulukoor asutati Rummus 1889.-1890.aastatel. Mikumardi talu kodukoolipõetaja Aleksander Isbergi poolt. Lauljaid oli üle kümne. Lauldi "Talle kiitusse", "Sioni Teekäija Evangeeliumi laulude" ja "Rahu pasuna" laule. See laulukoor seisis väljaspool kogudust. Koguduse 15-liikmeline mõngukoor asutati 1911.aastal. Koori juhatas esimesed aastad Juuli Lipstok, 1913.-1914.aastatel aga Oskar Green. 1914.aastal oli kaks koori kokku 33 liikmega, nendest teine koor oli Valklas. Valklas asutati esimene 12-liikmeline koor juba 1904.aasta sügisel. Miina Tomsoni juhatusel. Koor tõõtas paar aastat. Hiljem esines väike koor seal veel 1908. ja 1909.aastal, seda kahel aastal.[1180] Märkimisväärne on, et Rummu kogudus muretses palvemajasse suure oreli, mis esmakordselt ilustas jumalateenistust 11.detsembril 1911.aastal.[1181]

1178. lõinud v.Abram Ernesaks); Eesti Baptisti Ühenduse nõukogu protokollid. Protokoll 8.juunil 1905.aastal.

1179. Eesti Ühenduse konverents Keinas Hiiumaal, Teekäija 1909, lk. 109; Eesti Baptisti Ühenduse nõukogu protokollid. Protokoll 28.-29.mail 1910.aastal; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1900.-1914.aastate kohta; Rummus ja Valklas, Teekäija, 1911,lk.218; Spuhl, Haapsalu baptistikoguduse vanem,lk.63.

1180. Aleksander Põikel, Andmeid Rummu-Valkla koorist/käsikiri/; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1905.-1914. aastate kohta.

1181. /A.Tetermann/, Laulu ja mängu pidu Rummus, Teekäija, 1912. lk.10.

Pühapäevakool asutati Rummus 1908.aastal. Esimestel aastatel oli laste arv võrdlemisi suur, asutamise aastal 55 ja järgmisel aastal 105 last. A.Johannson oli 1909.aastal kutsutud Rummu ja Valklasse lastetööd organiseerima. Tänu tema, ku endise pühapäevakoolide inspektori töölo tõusis lasteарv nii kõrgelo. Pärast jäi lapsi jälle vähemaks. 1913.aastal oli lapsi pühapäevakoolis vaid 12.[1182]

Noortetöö algas Rummu-Valklas kaunis varakult, nimelt 10. augustil 1904.aastal asutati seal noortemeestesselts. Kuid selle seltsi tegevus oli üüriline ning seltsi olemasolu mastaruannetes ei fikseeritud. Tütarlasteselts alustas tegevust 1913.aastal ning see töö jätkus ka järgnevatel aastatel.[1183]

A.Ernesaksa tegevuse läbi tekkis Rummu kogudusele mitmeid tööpunkte ja hiljem koguduse jaoskondi. Valklas algas usutöö A.Ernesaksa kaudu 1880.-date aastate lõpus. Esimesed ristimised toimusid seal 1892.aastal ning Valklasse asutati Rummu koguduse tööpunkt. Kui Rummu 1904.aastal iseseisvaks sai, asu-
6(tati Mart Ottitalus, kes oli ristitud 16.juunil 1893.aastal)
tati 1905.aastal Valklasse koguduse jaoskond. Alguses kõidi koos Mart Otti talus, kes oli ristitud 16.juunil 1893.aastal. Kuid alaliste vintsutuste ja trahvide pärast, mis koosolekutele järgnesid, otsustati ehitada palvemaja ning sellele koosolekute luba taotleda. Palvemaja valmis 1907.aastal, kuid paar aastat ei antud sinna koosolekute luba. Alles 1905.aasta maikuus tuli palvemaja avamise luba. 1909.aastal nimetati Rummu Baptisti Kogudus Rummu ja Valkla ning 1914.aastal aga Rummu-Valkla Baptisti Koguduseks.[1184]

Kogudusel oli veel 1910.aastal jaoskond Pärispeal, siis veel Lehtses Oja külas, kus Asni talus koosolekuid peeti. Viimane töö siirdus 1907.aastal jaoskonnana Rakvere Baptisti Koguduse alla. Töötati veel Haberla rannas, Kolgas ja mujal. Alates 1910.aastast on aruandes antud kogudusel 8 jaoskonda.[1185]

Abram Ernesaks sündis 19.aprillil 1850.aastal Rummu külas taluniku pojana. Miljem oli ta suure talu omanik, oli valitud vallavanemaks ja seejärel kohtumeheks. Pööstetöndvuse omandas ta 1886.aastal, kui koduküla oli vallutanud ärkamine. Baptisti koguduse astus ta 1888.aastal ning tema kuulutuse kaudu tekkisid mitmel pool koguduse algod. Oma elus sai A.Ernesaks rohkesti vaenamisi tunda, korduvalt oli ta kohtu ees aru andmas ning tal tuli vangis istuda ja trahvi maksta. Kogudusevanemaks kinnitamisega 1904.aastal vaibusid tagakiusamised. Pärast kogudusevanema ametist lahkumist 1910.aastal ei raugenud A.Ernesaksa misjonitöö ning ta jätkas evangeliseerimist oma koguduses ning paljudes paikades Eestis. Abram Ernesaks suri 30. märtsil 1925.aastal.[1186]

1182. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1908.-19??. aastate kohta; Spuhl, Haapsalu Baptisti Koguduse vanem, lk. 63.

1183. H.V.Dahl, Eben-Ezer /käsikiri/; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1913.-1914.aastate kohta.

1184. 50 aastat apostlite radadel, lk.37; Eesti Baptisti koguduste ajalooline album, lk.106-110; Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokoll nr.160, 15.maist 1905.aastast; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1905., 1909. ja 1914.aastate kohta.

1185. 50 aastat apostlite radadel, lk.37 ja 40; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1905.-1914.aastate kohta.

KÄru Baptisti Kogudus

KÄru kogudus oli tÜüpiline mõisakogudus, nagu seda olid Laitse ja Jõelgimõe kogudus. KÄru mõisa valdaja Constantin von Renteln sai usklikuks 1900.aastal. Samal ajal tuli pÄÄstetoadvusele ka ta abikaasa Charlotte von Renteln, sündinud von Dittmar. Constantin von Renteln oli parun W.von Üxkülli sõber ning viimane tõi KÄru mõisa vÄlismaa jutlustajaid, kes mõisas koosolekuid pidasid. Nii on seal kÜlalnud Dr.Baedecker, professor Strööter, riigirootslane Sedər j.t.C.Renteln sai pÄÄstetoadvuse jutlustaja Sederi ja W.v.Üxkülli kõnede kaudu ning laskis ennast koos abikaasaga ristida jutlustaja Sederi (teistel andmetel W.von Üxkülli) poolt. Charlotte von Rentelni vanemad von Dittmarid, kellele mõis tegelikult kuulus, said nendel aegadel ka usklikuks, kuid baptistikogudusse nad ei astunud.

PÄrast pÕõrdumist vÕttis C. von Renteln mõisa teenistusse usklikke. Nii olid usklikud metsaÄlem Karl Villemson, Rõdala Baptisti Koguduse liige aidamees Rein SÜnt, lastekoolitaja Õdu PÕõo ja paljud teised. Õdu PÕõo pidas koosolekuid vÄikelaste koolimajas. Tema kaudu tulid pÄÄstetoadvusele mitmed,kes hiljem kogudusse astusid. C.von Renteln kutsus mõisa ehitustÖölisi, nende seas ka Mihkel Krabi, kes samuti mõisas koosolekuid pidas, kus inimesi usule tuli. Neid ristis K.Krabi KÄru jões. Kogudusse astunud moodustasid kohapeal Laitse Baptisti Koguduse jaoskonna, mille juhatajaks valiti talunik Jaan Rooba (alias Robba) (1855-1940). Viimane ise tegelikult kogudusse ei kuulunud, sest olles õigeusulise, ei olnud vÕimalik teda kogudusse vÕtta. J.Rooba oli ristitud 16.septembril 1893.aastal W.von Üxkülli poolt, kuid kogudusse vÕeti alles 1905.aastal.

Kui Ludvig Heinrich Luther 1903.aastal Inglismaalt jutlustajate koolist naasis, ta valiti Keila Baptisti koguduse teiseks jutlustajaks ning kinnitati selleks kuberneri poolt. Tema koos Podiniga hakkas KÄrus kuulutama kÄima, mille tagajÄrjel tekkis vÄike Ärkamine. PÄÄstetuid ristis A.Podin. L.H.Luther asus 1905.aastal KÄru mõisa metsapraakerina tÖÖle ning kuna temal olid kogudusevanema Õigused, siis asutati samal aastal KÄru Baptisti Kogudus. Kogudusse kuulus siis 32 liiget. Koosolekuid peeti endiselt vÄikelaste koolimajas.

Samal aastal alanud rehvatÜlestÜus jÕudis ka KÄrusse ning mõis rÜÜstati kohaliku rahva poolt ning hiljem põletati maha. See sündmus mõjus rusuvalt C.von Rentelnile, kes nüüd mujale elama asus ning Ühtlasi palju knotas oma endisest usuelevusest. Karistussalkade jÄrgnenud tegevuses kannatasid Ühtlasi mitme koduliikme lähemad omakesed, kes olid mõisa rÜÜstamisel tegevad olnud. Paljud koguduseliikmed lahkusid KÄrust ning kogudus

---

1186. Igavesse koju lÄinud Abram Ärnesaks,lk.155-156; 50 aastat apostlite radadel,lk.126-127.

1187. 50 aastat apostlite radadel,lk.93-95 (N.V.Dahl); Busch, Rõdala Ärkamise ajalugu,lk.38; Jaan ja Ann Rooba,Ajaloolisi andmeid KÄru kohta /kÄsikiri/; L.H.Luther,Ajaloolisi andmeid KÄru Baptisti Kogudusest /kÄsikiri/; L.Luther, Lahkumine KÄrust, TeekÄija,1907.nr.11,lk.6; Jaan Rooba surnud, KuumÄrmis TeekÄija, 1940,lk.50; Charlotte Renteln, TeekÄija, 1936, lk.175.

koetas liikmeid. L.H.Luther lahkus samuti 16.aprillil 1907.aastal Kõrust, olles kogudusetöös olnud 1 aasta ja 11 kuud. Temal ajal oli kogudusse ristimise kaudu võetud 6 inimest, kuid 1906. aastal pandi kogudusest patu pärast välja 5 inimest. Pühapäevakool asutati 25 lapsega 1906.aasta juulis, kud see lõpetas oma tegevuse järgmisel aastal.

Kogudus eksisteeris 22 liikmega veel 1908.aastal, kuid 1909. aastal lõpetas oma tegevuse. Liikmed astusid Tallinna I Baptisti kogudusse ning 1910.aastal moodustati Kõrusse selle koguduse jaoskond, mida juhatama hakkas Jaan Rooba. Koosolekuid peeti 1912.aastast alates viimase talus.[1187].

Naissaare Baptisti Kogudus

Naissaarel oli kuni 1906.aastani Tallinna II Baptisti Koguduse jaoskond. Kuid pärast Hans Krabi ja tema poolt juhitava koguduse lahkumist 1904.aastal Eesti Baptisti Koguduse Ühendusest, ei tahtnud Naissaare liikmed enam Hans Krabi koguduse alluvusse jääda ning taotlesid iseseisva Baptisti Ühenduses oleva koguduse moodustamist. Nende soovist teatati Keila konverentsil 1905.aastal, kus pooldati iseseisva koguduse asutamist Naissaarele, kuid soovitati, et Naissaare liikmed enne katkestaksid sidemed Hans Krabi ja tema kogudusega.[1188]. Seekord jäi siiski iseseisev kogudus Naissaarele asutamata, mis toimus alles 1906. aastal. Esimest korda esines Naissaare kogudus Ühenduse aruannetes 1907.aastal. Koguduse vanemaks valiti Gustav Hendrik Matson, kes kinnitati selleks kuberneri poolt. Koguduse vanema abiks sai L.H.Luther. Asutamise ajal oli koguduses 17 liiget.

Kogudus kõis koos G.H.Matsoni eluruumides. Kuigi enamik koguduseliikmeid olid rootslased, peeti kõned eesti keeles ning kogu asjaajamine toimus selles keeles, sest kõik saare elanikud mõistsid eesti keelt. Pühapäevakooli juhatas Emilie Bertelson, kes kõis kahes külas lastetööd tegemas. Laste arv tõusis 1912.aastal 45-ni.

1914.aastal hakati Naissaarel ehitama kindlust, kogu saar läks sõjaväe valdusesse ning saare elanikud evakueeriti. Koos sellega lõppes koguduse tegevus. Liikmeid oli siis 12. Enamik neist astus Tallinna I Baptisti Kogudusse.[1189].

Kohila Baptisti Kogudus

Kohilas algas usutöö Tallinna II Baptisti Koguduse kuulutajate kaudu 1906.aastal, s.o.ajal, kui nimetatud kogudus ei kuulunud enam Eesti Baptisti Koguduste Ühendusse. Kohilas käisid kuulutamas peamiselt Hans Krabi, Johannes Neufeld ja Otto Kasemets. Puhkes suurem ärkamine, mis algusest peale omandas entusiastliku vaimulaadi. Esines ülirõõmu koos hüppamistega. Koosolekuid peeti taludes ja vahest ka Tohisoo koolimajas. Seal sai/pühitsetoadvuse 1906.aasta kolmanda ülestõusmispühha õhtul ka Tohisoo kooliõpetaja Gustav Proose. Ta ristiti 6.augustil samal aastal Tallinna II Baptisti koguduse palvemajas. Vastristitu pidi õhtlasi jätma maha oma ameti koolimajas.

Kohilasse asutati 1906.aastal Tallinna II Baptisti Koguduse jaoskond. Koosolekuid peeti Kurtna Kopli talus ja 1908.aastast

Kohilas Siimu talus Johannes Neufeldi juures. Kui 1909.aastal koosolekud Ära keelati, registreeris Kohila jaoskond samal aastal ennast iseseisvaks baptisti koguduseks ning valis kogudusevanemaks Priidik Proose (surn.1921.aastal). Kogudust ei võetud siiski kaua aega Eesti Baptisti Kogduste Ühendusse, vist koguduse liialdatud tundelise vaimulaadi pärast. Alles 1918.aastast peale esineb kogudus Ühenduse aruannetes. Sellel aastal oli koguduses 28 liiget.[1190].

Käsitletud Harjumaa baptistikogudused jagunesid nende asutamise järgi kolme rühma: 1. otseselt baptistitöust võrsunud kogudused, 2.priikoguduse liikumisest tulnud kogudused, ja 3. nn."mõisakogudused" koos nendest välja kasvand kogudustega. Esimesse rühma kuulus Rummu (Rummu-Valkla) kogudus, teise - Kehra, Haissaare, Paldiski ja Kohila kogudus, Kolmandasse rühma arvame Laitse, Jõelgimäe, Käru ning neist võrsunud Keila ja Nõmme kogudused.

Tugev oli algusest peale Rummu koguduslik töö, mille üheks aluspanijaks oli olnud A.R.Schiewe. Rummu koguduse kõrvale tekkis liikmeterohke Valkla jaoskond, kuhu hiljem suurem tegevus kalduski ning kogudust hakati nimetama Rummu-Valkla koguduseks. Kogudusse on kogu aja valitsenud kaine sirgjooneline usuvaade, milleks on põhjust andnud koguduse asutajate seisnud kainenägelised võimekad kogudusevanemad.

Priikoguduslikku suunaga kogudustest olid Paldiski ja Haissaare kogudus väheliikmelised ning peagi likvideeriti sõjaolude tõttu, viimane enne 1914.aasta lõppu. Suuremad ja tegevõimsamad olid Kehra ja hiljem Ühendusse astunud Kohila kogudus. Mõlemas valitses veel kaua aega rõhumisüllane usuelevus, mis vast kolmekümnendatel aastatel vaibus.

"Mõisakogudused" olid asutatud uskliku mõisaomaniku poolt peamiselt kohalikest mõisateenijatest. Nii asutas W.von Oxküll Laitse, H.von Glehn Jõelgimäe ja C.von Renteln Käru koguduse. Nende koguduste edasipidine saatus sõltus suuresti koguduse asutaja enda usuelu arengust ning elukorrast koguduse asukohas, mõisas. Laitse ja Käru kogudus olid väheliikmelised ning likvideerusid enne Esimest maailmasõda. Jõelgimäe koguduse eluiga oli pikem ning selles liikmeid rohkem tänu koguduse jaoskondadele, kus liikmete arv oli suurem.Jõelgimäe kogudus lõpetas oma tegevuse koguduse asutaja lahkumisel Eestist. Need "mõisakogudused" jätsid siiski põhjendina kaks nimekat baptistikogudust: Laitse - Keila koguduse ning Jõelgimäe - Nõmme koguduse. Nii Keila kui ka Nõmme kogudused on kogu aja osutunud tõhkateks kogudusteks.

1188. Eesti Baptisti Ühenduse nõukogu protokolliraamat. Protokoll 8.juunist 1905.aastast.

1189. 50 aastat apostlite radadel,lk.93 (H.V.Dahl); Dahl, Gustav Hendrik Matson,lk.27, Tallinna I Baptisti Kogduse protokolliraamatu väljakirjutusi.

1190. 50 aastat apostlite radadel,lk.71-72; Kilimit, 40 aastat Suure Meistri jõlgedes,lk.11-12; Johannes Neufeldt surn., Kuumärkmik, Teekäija, 1940.lk.80.

Sajandi alguses oli Harjumaal kaks baptistikogudust: Rummu (ametlikult veel Tallinna 1 Baptisti Kogudus jaoskond) ning Kehra kogudus kokku 183 liikmega. Käsitletud ajajärgu keskel oli Harjumaal 10 baptistikogudust, kuid 1914.aasta lõpuks oli neid kuus, nendest Kohila ei olnud veel Eesti Baptisti Koguduste Ühenduses. Viies Ühendusse kuuluvas kogudustes oli siis kokku 501 liiget, mis moodustab võrreldes 1900. aastaga 273%.

e) Virumaal oli tollal aimult kaks baptisti kogudust: Rakvere ja Narvas.

Rakvere Baptisti Kogudus

Rakvere kogudus oli alguses Tallinna I Baptisti Koguduse jaoskond.

Baptisti usutõõ algas Rakveres Tõnu Saarmanni kaudu, kes 1890.aasta talvel asus kokama Rägavere mõisa. Seal tuli tema tunnistuse kaudu päästeteadvusele esimene vihk Rakvere lõhistõl - Jaan Kirk (1872-1925), kes A.R.Schiewe poolt 26.juunil 1892.aastal ristiti. T.Saarmann lõks 1891.aasta kevadel kokaks Rakverre õdede von Dehnide juurde. Rakveres alustas T. Saarmann sihikindlamalt usutõõd. Ta levitas pühapäevati kiriku ja vennaste palvemaja juures traktaate, jagas neid vanõst tõnaval ja kalmistul. Ühe mõne vaimuliku koosoleku pidas ta 1893.aasta novembril leeknaise Miina Mihveri korteris Vene tõnaval. Sellel koosolekul oli 6 inimest. Järgnistel koosolekutel suurenes koosolijate arv pidevalt ning peagi oli elutuba rahvast tõis. Teade vaimulikõst koosolekutest levis väikses linnas kiiresti ning tõi koosolekutesse uudishimulikke, kuid ka segajaid ja vastaseid. Kiriku kantsliist ja palvemaja kõnetoolilt hoiatati inimesi valeõpetuse eest, mis linnas olla liikumas. Vaatamata sellele lõks tõõ edasi. 21.mail 1894. aastal ristiti Lehtses A.R.Schiewe poolt Miina Mihver, samal aastal A.Tetermanni poolt veel Leena Kask ja Liisa Luts, ning baptisti tõõle oli Rakveres alus pandud. Tõõ jäi Tallinna Baptisti Koguduse hoolduse alla. Koosolekuteks võeti nüüd ruumid leeklinna Pikale tõnavale, kuid seal tõõtati vaid kaks kuud, sest majaomanik Otles lõpmitsejate pärast ruumid üles. Nüüd seisid koosolekud ligemale aasta. 1895.aasta sügisel võeti uuesti koosolekuruumid, seekord Aleksandri tõnavasse Lintropi majja. Ühtlasi moodustati kohapealsest tõõst Tallinna Baptisti Koguduse jaoskond. Selle juhatajaks valiti Tõnu Saarmann. Viimane ristis 6.oktoobril 1895.aastal Sõmeru jões kolm inimest: Aleksander Nikaborni, Liisa Maria Manso ja Leena Leinbergi. Nüüd oli koguduses 7 liiget, koosolekutes käis aga rahvast rohkesti. Mõni aeg tõõtati rahulikult, ilma segamata. Seal algasid nüüd uuesti korrarikkumised ujalakate poolt ning need ruumid tuli maha jätta. Seejärel tõõtati mitmes kohas Pikal tõnaval, nendest pikemat aega Freudenreichi majas. Kogudusega ühinesid seal mitmed.

1897.aasta suvel tungis koguduse eksalteeriv vaim. Koguduseliige Mari Lepik hakkas rõõkima võõraid keeli ning prohvetlikult ennustama. Temast said haaratud teisigi koguduseliikmeid, need astusid kogudusest välja ja hakkasid omavahel koos kõima. Nende keskel käis kuulutamas priikoguduse vendi. See baptistikogudusest väljaolev usulikumine tõi edaspidigi Rakvere kogudusele muret.

Vahepeal kolis kogudus veel mõe kohta, Surnuaia tõnavasse Bergmanni majja.

Seni Tallinna I Baptisti Koguduse jaoskonnana tõõtanud Rakvere tõõ sai 1900.aastal iseseisvaks. Kogudusevanemaks valiti Tõnu Saarmann. Samal aastal võeti Rakvere Baptisti Kogudus Eesti Baptisti Koguduste Ühendusse. Koguduses oli siis 33 liiget.

Selmisel aastal oli Narvas moodustatud senisest baptisti- ja priikoguduse tõst ühine baptistikogudus, mis nüüd sai Rakvere Baptisti Koguduse jaoskonnaks. 1900.aasta alguses oli Narvas 63 liiget.[1191]

Ikka tõsisemalt andis ennast tunda palvemaja puudumine. 1902.aastal otsustati ehitada palvemaja samasse Surnuaia tänavasse Tõnu Saarmanni krundile. Palvemaja ehitati koguduseliikmete toetuste ja laenude abil. Ka parun W. von Üxküll annetas palvemaja heaks 74 rubla. Palvemaja õnnistati jumalateenistusteks 2.novembril 1902.aastal.

Pühapäevakool asutati Rakveres 1902.aastal Emilie Saarmanni (1873-1922) juhatusel. Liikmete väikese arvu tõttu ei olnud Rakveres sajandi algaastatel laulukoori. Tehti küll 1905.aastal katset kooriga, kuid järgmisel aastal enam koori ei olnud. Samuti puudus noortetöö. Seevastu oli Rakvere kogudusel mitu jaoskonda ja tõõpunkti, sest kogudusevanem T. Saarmann armastas evangeliseerimiseks laialt reisida. Peale Narva jaoskonna oli 1901.-1903.aastatel jaoskond Peterburi kubermangus Kubanitsas. Kui Narva jaoskond 1904.aastal eraldus ja iseseisvaks sai, läks Kubanitsa Narva koguduse jaoskonnaks. Samaaegselt tuli Rakvere koguduse alla jaoskond Võlse Aaspere vallas Haljala kihelkonnas. Seal oli Kustas Lillekase maa peale ehitatud palvemaja, mis oli kubermeri poolt kooseolekuteks kinnitatud ning mille K.Lillakas kinkis 1905.aasta septembris Rakvere Baptisti Kogudusele.

Sisemised raskused haarasid kogudust ka nendel aastatel. Kohapealne töö ei edenenud tarvilikul määral, puudusid laialdasemad ürkamised. Uuesti tungisid kogudusse nägemised ja keeltega rääkimised. 29.veebruaril 1904.aastal heideti kogudusest välja kolm õde, kes olid ühinenud ikka veel tegutseva Maria Lepiku seltsiga. Lahkunud liikmed märkisid: "Kogudus on leige ja külm ja on uhkust mitme taeva juures leida" ja "Kogudus ei ole tõe aluse/ peal ja on metsaliste märgi all".[1192]

1191. Eesti Baptisti Koguduste ajalooline album, lk.97-104; H.V.D./ahl/, Kolm murdunud sammast, Teekäija, 1925, lk.213-214; A.A.Arder, 60-letnie Rakverskoi obštšiny v SSSR, Bratski Vestnik, 1956, lk.33-35; Rakvere Baptisti Koguduse liikmeteraamat; Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat, Protokoll nr.100, 9.dets.1895.aasta; 50 aastat apostlite radadel, lk.52; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanne 1900.aasta kohta.

1192. Rakvere Baptisti Koguduse Protokolliraamat, Protokollid nr.3, 3.veebr.1902.a., nr.7, 28.sept.1903.a., nr.8, 28.dets. 1903.a. ja nr. 9, 29.veebr.1904.a.; Eesti Baptisti Ühenduse nõukogu protokollid. Protokoll Rõdala konverentsist 21. mail 1904.a.; Eesti Ühenduse konverents Keinas Hiiumaal, 1909.aast., lk.119; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1900.-1905.aastate kohta.

Kogudusse, kuss Võle jaoskonnaga oli 1905.aasta lõpuks 66 liiget. Ristitud oli 1900.aastast kuni 1905.aasta lõpuni 114 inimest, kuid selle arvu seas on ristimised,ka jaoskondades (Narvas, Kubanitsas ja Võles).[1193]

1906.aasta sügisel sai Rakvere Baptisti Kogudus viimaks endale iluse kalmistu, mis oli palutud linnavalitsuselt juba 1901.aastal.[1194]

Tollal on märgata kohapealse tõe mõningat elavnemist. Pühapäevakool tegutses 1906.aastast kuni 1910.aastani peaasegu regulaarselt, kuigi laste arv on enamikus alla 20-ne ning koguduse ja pühapäevakooli vahekord leige. Laulukoor alustas 1910.aastal uuesti tegevust,sellest peale on esinemud pidevalt.

Koguduse aastaaruannetes on 1911.a. kuni 1913.aastatel märgitud teise kogudusevanemana Jaan Schwalbe (sünd.1853.a.), kes 24.juunil 1898.aastal T.Saarmanni poolt ristiti. Koos J.Saarega, kes hiljem välismaale asus, oli J.Schwalbe T.Saarmanni kõrval tähtsamaid sõnatunnistajaid koguduses. Kuid hiljem oli ta baptisti koguduse tegevusest eemal, oli Rakvere Evangeeliumi Karskuse Selts "Sinine Rist" asutajaid ning selle likvideerimisel tõõtas vennastekoguduse palvemajas.[1195]

Ka sellel ajal oli kogudusel laialdasi tõövälju ja jaoskondi. Tõõtas edasi jaoskond Võles. Lehtses Järval algas usutõõ 1889.aastal Abram Ermesaksa poolt. Esimesed ristimised olid 1890.aastal. Alguses kuulus tõõ Rummu Baptisti Koguduse alla, siis 1894s 1907.aastal Rakvere kogudusele. Jaoskonna juhatajaks valiti siis Jakob Augjärv, kes 17.juunil 1913.aastal suri. Seejärel valiti uueks juhatajaks T.Tamm. Jaoskond jäi Rakvere koguduse alluvusse, kuni 1921.aastani, millal Lehtsesse asutati iseseisev baptistikogudus. Samuti oli Volosovo tõõpõld Peterburi kubermangus1907. ja 1908.aastal Rakvere Baptisti Koguduse jaoskonnaks. Kui Volosovosse tungisid priikogudslikud vaated, loobus Rakvere kogudus sealsest tõõst. Kohapealseks juhiks jäi Volosovosse Julius Juurak. Jõhvi lähistel Purukülas algas usutõõ 1906.aastal, koguduse jaoskond asutati sinna aasta hiljem. Ku anitsa tõõ tuli 1910.aastal Rakvere koguduse jaoskonnaks. Kogudus alustas 1912.aastal evangeelset tegevust Paides, kuid see tõõpõld läks samal aastal vennastekogudusele.[1196]

1193. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1900.-1905.aastate kohta.

1194. Rakvere Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokollid nr.1,11.nov.1901.a. ja nr.10,6.aug.1906.a.

1195. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1906.-1914.aastate kohta; Rakvere Baptisti Koguduse liikmeteraamat;V.S./aksen/, Jaan Schwalbe 80 aastane, Kristlik Perekonna leht, 1934,lk.13; Pühapäevakooliõpetajate konverents, Teekäija, 1910,lk.13.

1196. Eesti Baptisti koguduste ajalooline album lk.104,105; 50 aastat apostlite radadel,lk.40-41; J.Tamm,Järvast, Teekäija, 1907 lk.4;T.Saarmann, Kolmest pidust,Teekäija, 1913,lk.261; Eesti Baptisti Ühenduse nõukogu protokollid. Protokoll Rakvere konverentsist 28.-29.mail 1910.aastal; T.Saarmann, Vagad vargad, Teekäija 1908.a.lk.54; Johannson, 30 aastane jubel,lk.168;Tuttar,Hiiumaa Harju koguduse armastusesõõmaeg,lk234.

Rakveresse olid 1912.aasta paiku asunud adventistid ning nende tegevus riivas ka Rakvere Baptisti Kogudust. Mendel aastatel ja veel hiljemgi lahkusid kogudusest mitmed, kes astusid Rakvere adventistikogudusse. Viimaste seas oli ka Leeno Leinberg, keda T.Saarmann 1895.aastal esimeste seas ristis.

Liikmete arv oli 1914.aasta lõpuks Rakvere Baptisti Koguduses (koos jaoskondadega) kokku 146. Ristimise kaudu oli võetud kogudusse 1906.aastast kuni 1914.aasta lõpuni 109 inimest. 1197.

Tõnu Saarmann sündis28.oktoobril/9.novembril 1862.aastal. Valkla külas Kuusalu kihelkonnas. Juba varakult pani mõisaomanik teda Kõostri mõisa kokaks õppima. Seejärel töötas T.Saarmann kokana Valkla mõisas. Pärast sundaja teenimist sõjaväes oli T.Saarmann kokaks Riguldi mõisas Roarootsis ja siis jälle alates 1887.aastast Valkla mõisas. Hiljem oli ta samas ametis kolm kuud Tartus, ühe talve Rõgavere mõisas Rakvere lähedal ning alates 1891.aasta kevadest Rakvere linnas.

Tõnu Saarmann abiellus 15.augustil 1897.aastal Tallinnas Emilie Rosalie Freitagiga (1873-1932).

Usulise äratuse ning ka päästeteadvuse omandas T.Saarmann 1887.aastal Riguldis, viibides Andrus Talbaki koosolekul Sutlepas. Ta ristiti 12.juulil 1890.aastal Rummus A.Johannsoni poolt. Oma põõrdumisest hakkas ta tunnistama Valklas, kuid otsesele Jumala riigi tõõle asus ta Rakveres 1893.aasta novembris. Sellest peale hakkas ta suure innukusega kuulutama armuõpetuse sõna. Koguduse asutas ta Rakveresse 1895.aastal, alguses Tallinna Baptisti Koguduse jaoskonnana ning ristis esimesed inimesed Rakveres. Rakvere Baptisti Koguduse vanemaks oli ta kuni 1930.aastani. Eesti Baptisti Koguduse Ühendusse valiti ta esmakordselt 1909.aastal, kus täitis kassapidaja abi kohustusi. Pärast J.Killi surma oli T.Saarmann alates 1910.aastast Ühenduse kassapidaja, seda kuni 1919.aastani.

Algaastatel kannatas ta rohkesti usuvastaste rahva vaenamisi, mis ei vähendanud tema kuulutamise indu. Usuvaadetelt oli T.Saarmann kaine, entusiastlikke nähtusi eitav. Eriti rõhutas ta piibellikku ristimise nõutavust. Oma tegevuse ajal on ta ristinud üle 400 inimese. T.Saarmann armastas laialt töötada, töõpunkte ja koguduse osakondi asutada ja neid kindlakõelisselt hooldada.

Tõnu Saarmann suri 19.aprillil 1934.aastal.1198.

1197. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaarumanded 1906.-1914.aastate kohta;Rakvere Baptisti Koguduse liikmeteraamat.

1198. Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album,lk.95-105; E.Annert, Tõnu Saarmann surnud, Teekäija, 1934,lk.106; Rakvere Baptisti Koguduse liikmeteraamat.

Narva Baptisti Kogudus

Narva kogudus sai iseseisvaks 1904.aastal.

Usuline tõe algas Narvas vennastekoguduse ja lõstadiuluse kaudu. Need mõlemad usuliikumised kuulusid Luteri kirikusse. Vähe hiljem alustasid usulist tegevust Narvas priilased ja baptistid. Baptismi alustaja Narvas oli Villem Hanson, kes ristiti 5.septembril 1890.aastal J.Schwani poolt Peterburis. Narva asus V.Hanson 1890.aasta mais piiblimüüjana. Elama asus ta Tallinna maantee le Kreutzeri majja, kus hakkas koosolekuid pidama. V.Hanson oli aastatelt vana ning teda abistas kuulutuses Johan Lorents. Viimane olevat olnud südikas kõneleja, kuid mitte kirataja. 1891.aastal anti Narva tõe Peterburi Saksa Baptisti Koguduse alla jaoskonnana ning A.R.Schiewe käis seal ristimas ning vaimulikke talitusi toimetamas. P.Paenurme andmetel olevat esimene kogudusevanem Narvas olnud Juhan Loorits. Selgitamata põhjustel olevat V.Hanson ja J.Loorits lahku läinud ning viimane hakanud iseseisvalt koosolekuid pidama. V. Hanson kolinud siis liikmetega siia majasse Jüri Pendi juurde nind alustanud seal koosolekute pidamist. Kui 1894.aastal Eestimaa baptistikogudused iseseisvaks said, eraldus ka Narva baptistide tõe Peterburi koguduse alt ja sai Tallinna Baptisti Koguduse jaoskonnaks. Tõe juhiks oli siis Jüri Pent. 1895. aasta lõpuks oli jaoskonnas 13 liiget.[1199]

Samal ajal oli Narvas priikogudus, mis liikmete arvu poolest oli suurem ning oma tõõs hoogsam, kuid see kogudus polnud ametlikult registreeritud, seepärast ajas politsei nende koosolekud laiali. Baptistikogudus oli küll registreeritud, kuid seevastu oli väikseliikmeline ning nende tõe ei olnud seni eriti viljaks. Usuliikumiste ühinemiseks peeti läbirääkimisi Jaan Brandmanni ja Jüri Pendi vahel juba 1897.aastal. Alustatigi ühist tööd Jüri Pendi korteris. Kuid priilased jätkasid seal rõõmutsemist ja hüppamist, millega ei nõustunud majaperemees, kes keelas hüppamise ära. Nüüd algasid kahe leeri vahel sõnelused ja vastastikused süüdistused. Kohapeale kutsuti A.Tetermann,T.Saarmann, V.Rõõmus ja J.Krusenberg ning ühise l nõupidamisel otsustati lahus tõõtada. Seega esimene ühinemiskatse luhtus. Paari aasta pärast korrati ühinemisüritust. Ühisel koosolekul 13.novembril 1899.aastal, kus viibisid ka A. Tetermann ja T.Saarmann, jõuti kokkuleppele ning moodustati Narva Baptisti Kogudus, mis alguses jäi tõõtama Rakvere Baptisti Koguduse jaoskonnana. A.Tetermanni ja T.Saarmanni hoolitsemisel. Diakoniteks valiti Jaan Brandmann, Jüri Pent, Jüri Välja, Anton Luks ja Rein Vilu. Koosolekute kohaks jäi Juhkentalis Välja maja, kus enne priikogudus oli koos käinud. Koosoleku koht kinnitati kuberneri poolt Liikmeid oli ühinemise ajaks 43.[1200]

1199. Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album,lk.117-119; Saarmann, Lisandusi Narva koguduse ajaloole; Paenurm, Narva "Siioni" Baptisti Koguduse ajaloolise kirjeldus.

1200. Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album,lk.118-119; Saarmann, Lisandusi Narva koguduse ajaloole; Mürtmann, Arkamisi Narvas.

Koguduse juhiks kujunes Jaan Brandmann. Algasid usulekud ning ühinemised kogudusega. Liikmeid oli 1900.aasta lõpul 70. Koosolekuruum välja majas jäi kitsaks. Et enamik koguduseliikmeid oli Kreenholmi manufaktuuri töölised, siis paluti 1904.aastal vabrikult tasuta krunt palvemaja ehitamiseks. Antigi maatükk Madise tänaval, kuid tingimusel, et kui Kreenholmi vabriku tööliste arv kogeduse langeb alla kolme, tuleb krundi eest tasuda. Maatükk ise oli veesauk, kus pardid ujusid. Veesauk veeti prahti täis ja alustati ehitamist. Palvemaja õnnistati 12.septembril 1904.aastal. Uus palvemaja oli veel 5.märtsil 1905.aastal kuberneri poolt kinnitamata, kuid see ei takistanud Jumala riigi tööd seal.[1200]

Narva kogudus sai iseseisvaks 1904.aastal. Siis oli koguduses 141 liiget. Koguduse vanemaks valiti Jaan Brandmann, kes jäi koguduse ettootsa kuni 1909.aastani. Tema ajal 1905. ja 1906. aastal oli nõidatud aastaaruandes teise koguduse vanemana Andres Keskküla. J.Brandmanni ajal olid koguduses ilusad ärkamisajad. Juba esimesel iseseisvuse aastal 1904.aastal võeti ristimisega kogudusse 13 inimest. Veel suurem õnnistus oli 1905.aastal, mil koguduse astus ristimise kaudu 42 inimest. Sama palju ristiti ka 1907.aastal. Kokku astusid J.Brandmanni ajal kogudusse ristimise kaudu 117 inimest. (1904 - 1909.a.)

Pühapäevakool töötas juba 1904.aastast. Lapsi oli enamasti 50 ümber, kuid 1906. ja 1907.aastal käis pühapäevakoolis 70 last. Laulukoor hakkas A.Petermanni virgutusel ja Frits Ani juhtimisel töötama 1904.aastal, kuigi priikogudusliku mentaliteediga kogudus koori eriti ei pooldanud. Hiljem juhtis koori Gustav Truusmann ja siis Daniel Tennov. Aastaaruandes on nõidatud koor vaid 1906.aastast. 1907.aastast peale oli kaks koori üle kahekümne liikmega.

Kahetoistkümneliikmeline noortemeeste selts eksisteeris ainult 1907.aastal. Üldiselt oli nimetatud aasta koguduse tegevuses väga viljakas. Aasta lõpuks oli liikmeid 279. Koguduse jaoskondi oli kaks, nendest Libiina jaoskond oli asutatud 1905.aastal.

1908.aasta oli aga Narva koguduses tagasimineku ajaks. Siis ristiti ainult 4 inimest, üks koguduse jaoskond lõpetas oma tegevuse sellel aastal ja teine 1909.aastal, ning sellest ajast peale ei töötanud enam koorid. Ka koguduvanem lahkus aasta lõpus oma kohalt.[1202]

Sama 1908.aasta oli Narva Baptisti kogudusele tormide aeg. J.Brandmanni kutsel tuli Peterburist Narva Soome neliipühilikumise tegelane Pekka Rakkarainen, kes koguduses suure eduga kuulutas. Ta sõna oli elav ning usuröömust kantud.

1200. Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album, lk.118-119; Saarmann, Lisandusi Narva koguduse ajaloole; Mürtmann, Ärkamisi Narvas.

1201. Mürtmann, Ärkamisi Narvas; Saarmann, Lisandusi Narva koguduse ajaloole; Paemurm, Narva "Siioni" Baptisti Koguduse ajalooline kirjeldus; 50 aastat apostlite radadel, lk.52; Teadaandmine Eestimaa kubermanguvalitsuse poolt; Narva Baptisti Koguduse rahnungiraamat.

Mitmed tulid pÄÄstetoetavusele. Uuesti puhkes Narva koguduses endine preikoguduslik Ülirõõm. Tõis pÄÄsterõõmu hüppas Hakkarainen ise ja hüppas sid ka teised. Algasid võõrad keeled. Pikkamööda ilmusid Hakkaraise kuulutuse eriõpetused. Seati üles andeks tõieliku pühitsuse saamine, kus pole enam võitlemist, valvamist ega palvetamist. Nende üle, kes on ära jõudnud väljapoole palveelu, Jumalat kiitvasse ja ülistavasse perioodi, pole patul enam seelevalda - see ei tee pattu. Jaan Brandmann tunnistati mittekõlblikuks kogudusevanemaks. Andres Koskküla loobus tunnistamisest, sest tuli veendumusele, et oli seda seni ilma Jumala kutseta teinud. Enamik kogudusest oli tõidetud uue usulõõmaga. Võõmus kutsus kohale A.Petermanni ja T.Saarmanni ning viimastel lõks korda 19. oktoobril 1908.aastal kogudust rahustada. P.Hakkarainen sunniti lahkuma. Kuid temaga lahkus kogudusest üle poole koguduseliikmeid, valdavalt nooremad. Seepärast lõpetaski oma tegevuse laulukoor, sest see lahkus terves koosseisus. P.Hakkarainen alustas tegevust mujal ning asutas 1909.aasta sügisel koguduse, kuhu tollal astus vaid 22 liiget. Ülejäänud olid enamikus selle aasta jooksul tagasi valgunud oma kogudusse. See aeg oli väga raske kogudusele, kõigepealt J. Brandmannile. Kui ta 1909.aastal Kiina konverentsil teatas, et termid Narvas on vaikinud, põlnud järellainetused siiski kadunud. Segaduste ajal eraldus osa liikmeid Ruben Sassi eestvõtmisel kogudusest ning asutas Narva II Baptisti Koguduse. Lahkujad tõid oma õpetajaks motiivika kogudusevanema justkui oskamatu kõitumise. Need elamused ja süüdistused avaldasid J.Brandmannile rusuvat mõju ning ta loobus kogudusevanema kohast, jättes 7.märtsil 1910.aastal koguduse ja Jumalaga ja reisis Siberisse, et seal kuulutada Jumala sõna ja "tõita sellega Jumala tahtmist ja tema kõsku".[1203]

Uueks kogudusevanemaks valiti Ludvig Heinrich Luther, kes koguduse tõõle asus 25.aprillil 1910.aastal. Narva Baptisti Koguduses algas L.H. Luther aeg, mis kestis kuni 1915.aastani. Aastaaruannetes on alates 1911.aastast märgitud teise kogudusevanemana Andres Koskküla.

Pühapäevakool tõõtas veel 1910.aastal 60 lapsega. Järgnevatel aastatel lastetöid aastaaruannetes märgitud ei ole. A.Koskküla teatas 1910.aastal pühapäevakooliõpetajate konverentsil, et Narva koguduse ja pühapäevakooli vahekord ongi leige. Kuid lastetöö mittetärkimise põhjuseks võib ka olla valitsusvõimude keeld, mis pea igal pool lastetöö illegaalseks tegi.

Laulu- ja mängukoorid äsliikmega alustasid oma tegevust uuesti 1910.aastal, sest lahkunud lauljad olid oma kogudusse tagasi tulnud. Hiljem juhatas laulukoori Julius Juurak ja siis Mihkel Trey.

1202. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1904.-1909.aastate kohta; P.Passelmann,Andmeid Narva Baptisti Koguduse koorist /käsikiri/ Edasp.:Paenurm, Andmeid Narva Baptisti Koguduse koorist.

1203. Eesti Baptisti Koguduste ajalooline album,lk.119; Võitluse teedel,lk.80; Härtmann,Ärkamine Narvas;Paenurm, Narva "Siioni" Baptisti Koguduse ajalooline kirjeldus; Paenurm Andmeid Narva Baptisti Koguduse noortest; Heinvart, II Baptisti Koguduse tekkimine Narvas; Eesti Ühenduse konverents Hiiumaal Heinas 1909.lk.109; R.Sass, Narvast jutlustaja lahkumine, Teekäija, 1910,lk.85.

1910.aastal asutati tütarlastesalte, mille liikmete arv oli üle kümne. Selts lõpetas oma tegevuse 1914.aastal.

1911.aastal moodustati jälle üks koguduse jaoskond, 1912. aastal oli neid kolm ning 1913.aastal isegi neli, nende seas jaoskonnad Narva-Jõesuus ja Utrias.

L.H.Lutheri ajal on märgata pidevat ühetaolist usutegevust. Ristimiste arv on igal aastal 15-20 vahel. Kokku on viie aasta jooksul (1910.-1914.) kogudusse võetud ristimiste kaudu 71 inimest. Kogudusest on samal ajal lahkunud surma läbi 16 liiget, kustutatud 41 liiget, kokku 65 liiget. Kogudus oli kasvanud 1909.aasta lõpust, millal oli 200 liiget, 1914.aasta lõpuks 219 liikmeliseks. Tunnistustega on teistest kogudustest rohkem tulnud kui lahkunud 13 liiget.[1204]

Ludvig-Heinrich Luther lahkus Narva Baptisti Kogudusse vanema kohalt 1915.aastal ning pidas oma lahkumiskõne kogudusele 16.augustil. See lahkumine näis temale raske olevat, sest võitis: "Üks tund on nüüd tulnud, mida ma ei ole igatsenud".[1205] Kogudusevanemaks valiti siis Andres Koskküla.

Maailmasõja ajal suleti palvemaja. Koos leiti peeti vähestes osavõtjatega erakorteritres. Politsei ajas vaimulike peatelemebamisel tihti neid koosolekuid laialt.[1206]

Narva II Baptisti Kogudus

See kogudus eraldus Narva Baptisti Kogudusest 1908.-1909. aastal. Pärast Pekka Hakkaraise lahkumist Narva Baptisti Kogudusest sõitis Narva Hans Krabi. Kuid J.Brandmann ei lasknud teda koosolekus esineda, kas sellepärast, et Krabi oma kogudusega ühendusest väljas seisis, või kartis, et koos H. Krabiga tuleb kogudusse jälle uus eksalteeritud usutuhin. Motiiv, et H.Krabi käib vendadega kohtus, ei ole paikapidav. Õdede soovil hakkas H.Krabi koosolekul laulma ning laulis koosolijate südamed soojaks. Õdede Koskkülade ettepanekul jäi H.Krabi mõneks ajaks (üle ühe nädala) Narva ja pidas koosolekuid Õdede Koskkülade juures. Neid koosolekuid külastas kümmekond kogudusse liiget, peamiselt aastatelt vanemad. Pärast H.Krabi ärasõitu, paari kuu möödudes, võtsid need liikmed suurema korteri Jaanilinna ning hakkasid seal Ruben Sassi juhtimisel koos käima. 1911.aastal võeti valitsuselt kooskäimise luba ja R.Sass kinnitati kogudusevanemaks. Tegelikult oli tõe Tallinna II Baptisti Koguduse jaoskonnaks ning Tallinnast käisid igal pühapäeval kulutajad.

1912.aastal tagandati koguduseliikmete poolt R. Sass ja valiti uueks kogudusevanemaks Aleksander Heinvart, kes kinnitati valitsuse poolt kohale 10.jaanuaril 1913.aastal.

1204. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1909.-1914.aastate kohta; Pühapäevakooliõpetajate konverents 1910.lk.13; Paenurme, Andmeid Narva Baptisti Koguduse koorist.

1205. L.Luther, Jumala õnnistused, Teekäija, 1916, lk.9-11.

1206. Härtmann, Ärkamine Narvas.

Laulukoori, pühapäevakooli ja noortetöö koguduses ei olnud. Koguduse asutamise ajal oli liikmeid 20-ne ümber. Esimese maailmasõja ajal oli 65 liiget. Sõja ajal võeti sõjavõimude poolt koosolekuruumid ära. 1920.aastal lõpetas kogudus oma tegevuse ning ühines Narva Baptisti kogudusega. Kuid enamik koguduseliikmeid oli vahepeal tööfusesse surnud.[12o7]

Jaan Brandmann oli üle 18 aasta Narva koguduse eestseisus. Jaan Jaani poeg Brandmann sündis 22.oktoobril 1863.aastal (vkj.) Järva-Jaani kihelkonnas Väike-Karedal. Ta töötas Tallinnas Fr.Wiegandi masinatehases valajana. Päästeteadvuse omandas ta Tallinna priikoguduses ning ristiti 12.oktoobril 1889.aastal T.Laasi poolt. Ta hakkas Tallinna priikoguduses kohe tunnistama. Et kohapeal oli rohkesti töötegijaid, saadeti Brandmann 1891.aastal Narva, kus ta 1893.aastal priikoguduse asutas ja seda juhatama hakkas. Samal ajal teenis elatusraha oma erialal töötades. Kui Narva priikogudus ja baptistikogudus ühinesid, valiti ta 45 häälega koguduse vanemaks. Sellelt kohalt loobus J.Brandmann 1909.aastal, lahkus 1910.aasta märtsis Narvast ning sõitis Siberisse eesti asundustesse evangeliseerima. Ta kuulutas Tomski ja Omski ümbruses. 1911.aasta juulis oli ta Eestis ning võttis osa armastussõmaajast Kärdlas. Seejärel siirdus Brandmann Krimmi, kus ta oli eesti asunike keskel Simferoopoli ümbruses. 1912.aastal tuli ta sealt ära, kuulutas Peterburi kubermangus Volosovos ja mujal ning jõudis 1915.aastal tagasi Eestisse. Hiljem töötas J.Brandmann Peterburis ajalikul tööl. 1918.aastal läks ta Soborovka koguduse vanemaks, sealt läks ta tööle koguduse jaoskonda Donkinosse, kus 1919.aasta viimastel päevadel suri kõhutõppe. Ta maeti 1.jaanuaril 1919. aastal.[12o8]

Ludvig-Heinrich Luther sündis 23.augustil/4. septembril 1872.aastal Maissaarel. Ta isa Johannes sai usklikuks 1881. aastal, mis tõmbas noore poisi usu mõjupiirkonda. Päästeteadvuse omandas L.H.Luther alles 1900.aastal Ta ristiti 4.augustil 1901.aastal (ukj.).Hans Krabi poolt ning ta astus Tallinna II Baptisti Kogudusse. Pärast Laitse piiblikoolis usuteaduse ning A.Rodini juures inglise keele õppimist, läks Luther 1901.aastal Londoni Sexteri piiblikooli. Sealt naasis ta 1903.aasta jaanipäeval ning töötas kuni 1905.aastani Keila Baptisti Koguduse vanema abina. Seejärel oli L.H.Luther 1905.aastast kuni 1907.aasta aprillini koguduseõpetajana Kärus, pärast seda kuni 1909.aastani koguduseõpetajana abiks Maissaarel. Narvas töötas Luther koguduseõpetajana 1910. kuni 1915.aasta augustini. Astmahoogudest tingituna, mis Narvas tugevnesid, läks ta elama Volosovosse, kus oli kuivem õhk. Sealt siirdus ta 1916.aasta augustis Tallinna. Siin oli ta

---

12o7. Reinvart, II Baptisti Koguduse tekkimine Narvas;
12 Märtmann, Arkamine Narvas.

12o8. 50 aastat apostlite radadel,lk.121-122 (K.Kaups); V.K./orjus/, Lühikesed teated vend J.Brandmanni elust, Teekäija, 1922,lk.39; Narva "Siioni" koguduse liikmeteraamat; J.Lipstok, Armastuse sõõmaja pidu Kärdlas Hiiumaal, Teekäija,1911,lk.249; K.Kaups, Mõni sõna Krimmist, Teekäija, 1912,lk.185.

1920. kuni 1927.aasta sügiseni Tallinna I Baptisti Koguduse vanem ning 1937. ja 1938.aastal Nõval kogudusevanemaks.

Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse juhatuses oli ta abiesimees 1912.-1914.aastatel, aastatel 1915.-1919.Ühenduse revident, aastatel 1921.-1928. vÑliskassahoidja ning aastatel 1927.-1930 seminarikomitee liige.

Ludvig-Heinrich Luther suri 15.novembril 1930.aastal Nõval.[1209]

Andres Keskküla sündis 18.oktoobril 1872.aastal Narva lähedal Peetri vallas. Ameti poolest oli ta rõtsep. Pöördteadvusele tuli ta 1891.aasta J.Piskari kaudu. A.Keskküla ristiti 29.juunil 1892.aastal A.Heymanni poolt ning ta astus Narva prii-kogudusse, kus oli kaua aega kogudusevanema abiks. Pärast Narva Baptisti Koguduse asutamist oli A.Keskküla 1911.-1914.aastatel kogudusevanema abi ning 1915.-1919.aastatel kogudusevanem.

Andres Keskküla kõis plekilisse tüüfusesse surnuid matmas, haigestus ise sellesse tõvesse ning suri 18.märtsil 1920.aastal.[1210]

Virumaal oli kaks baptisti keskust, Rakveres ja Narvas. Kui väikeses Rakveres kohalik linnarõõ ei edenenud nõuetekohaselt, oli Narvas, kui palju suuremas linnas, olukord soodsam. Koguduseliikmete arv tõusis seal kord isegi ligemale veerand tuhandeni, seda 1908.aastal, kui P.Rakkareise hoogne kuulutustöö polnud veel koguduses erivoole tekitanud.

Oma usuvaatelt oli Rakvere kogudus tundevaesem, õigeõpetuslikum ja kainem, seda tänu oma kogudusevanemale Tõnu Saarmannile. Viimane oli kujunenud kogu Virumaa baptismi juhiks ning tema sõna maksis palju, mitte ainult Rakvere koguduses ja selle jaoskondades, vaid ka Narvas.

Ka edaspidi, kahekümnendatel ja kolmekümnendatel aastatel, seisis Narva kogudus oma liikmete arvu poolest Rakvere kogudusest ees, seda ka pühapäevakooli laste arvu ning laulu- ja muusikategevuse intensiivsuse poolest. Aegade jooksul oli Rakvere koguduse mõjuvõim Narva koguduse üle kadunud, seda eriti pärast T.Saarmanni eemale jõõmist Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse eestseisuse tegevusest 1920.aastal.

1209. L.H.Luther, Ludvig-Heinrich Luther'i elulugu /käsikiri/; Ludvig-Heinrich Luther surnud, Teekäija, 1930,lk.175; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded.

1210. 50 aastat apostlite radadel,lk.119-120; Narvast /käsikiri/.

f) Baptism jõudis Saaremaale naabersaare Hiiumaa baptistikoguduste kaudu. Siin vaatleme ainult Kuressaare kogudust, sest baptismi levik mujal Saaremaal leidis käsitlemist Harju Baptisti Koguduse jaoskondade töös.

KURESSAARE BAPTISTI Kogudus

Kuressaares asutati baptistikogudus Mihkel Trey algatusel. Mihkel Trey (s.1872.a.) oli pärit Saaremaalt Kõrla kihelkonnast ning oli kooliõpetajaks Lõõne-Kigulas Kirimõel, kus sai usulise äratuse ning astus vennastekogudusse. Ta tuli 1895. aastal Kuressaarde elama ning hakkas tunnistama oma põhitõest. Palju aastaid töötas ta vennastekoguduse töölõiguel, kuid 1908.aastal organiseeris M.Trey usklikest väikse osaduse, kus omavahel hakkasid pidama Kristuse surma mälestamist. Liikmeid oli osaduses 8. Kui metodistid alustasid koguduslikku tegevust Kuressaares, lahkus sinna osadusest 2 liiget. M.Treyle selgus 1909.aastal usklike ristimise tarvilikkus ning ta ristiti 1910.aasta esimesel poolele Peeter Kaupsi poolt. Koos temaga ristiti ka teisi, nii et P.Kaups võis Rakvere konverentsil 28.-29.mail 1910.aastal teatada, et Kõrdla Baptisti Koguduse1 on Kuressaares 7-liikmeline jaoskond. Jaoskonna juhatajaks oli Mihkel Trey. Iseseisev baptistikogudus asutati Kuressaarde 1912.aastal. Koguduse vanemaks valiti M.Trey, kes ka valitsuse poolt ametisse kinnitati. Liikmeid oli siis 9. Koos käidi kogu aja M.Trey korteris. Pärastpoole suurenes koguduse liikmete arv, 1914.aasta lõpul oli liikmeid 21. Siia kuulusid ka Kaarma liikmed, kus 1913.aastal oli õpetamine olnud, sest ristimise kaudu oli selle kolme aasta jooksul (1912.-1914.a.) Kuressaares endas võetud kogudusse ainult 4 inimest.

Kuressaare kogudus jäi ka edaspidi väheliikmeliseks, sest Kuressaares oli hoogsam töö priilaste, metodistide ja adventistide juures. Kuressaare Baptisti Kogudus lõpetas 1919. aastal tegevuse ning liikmed läksid üle samal ajal asutatud Kaarma Baptisti Kogudusse.[1211]

Seni oleme käsitlenud baptistikogudusi, mis olid saanud alguse Peterburi Saksa Bptisti Koguduse vanema M.R.Schiewe poolt rajatud Haapsalu Baptisti Koguduse töös.

Teine baptismi koskus Eestis oli Pärnus, millele aluse pani Riia "Sioni" Baptisti Koguduse vanem J.Hermann.

Pärnu Baptisti Kogudus

Õpetuse algust Pärnumaal vaatlesime eespool. Õpetuskolle, kust päästes valla usulisi uuenemine, millest võrsus hilisem Pärnu Baptisti Kogudus, asus Suigu külas Tammiste vallas Tori kihelkonnas. Seal tuli tõelisele pöördumisele 1881.aasta suvel esimeste seas Kukemaa talu sulane Andres Tetergann, kes

---

1211. M.Trey, Teated baptismuse üle Kuressaares; Kaups, Kõrdlaast Kuressaare ja tagasi, lk.330-331; 50 aastat apostlite radadel, lk.74; Eesti Baptisti Ühenduse nõukogu protokollid. Protokoll 28.-29.mail 1910.a.

kohe oma põhjust tunnistama hakkas. Tammistes tulid usule veel mitmed mehed, nende seas hilisemad tuntud kuulutajad. Siin sai põhjustatud noor vabrikutöölane Jüri Mill, pärastine kogudusevanem.

Tori kiriku õpetaja Karl Raedlein ärkamisliikumise vastane ei olnud. Ta andis noortele tunnistajatele soodsad võimalused kuulutamiseks, määras isegi kuulutuskohad kihelkonna külladesse ning teatas nendest rahvale kantslist. Müistetavalt tahtis ta usulii umist kasutada kirikliku usutegevuse huvides. See läkski temal alguses korda. Liikumine jäi esialgu kiriku piiresse ja õpetaja juhtimise alla. Elavnes mõnel pool ka vennastekoguduse töö. Tori noored tunnistasid endistes kuulsates Pärnumaa palvemajades elusõna. Nii kestis mõni aasta. Kuid ikka rohkem selgus usklikele kiriku vagaduse ja piibellike õpetuste vastuolu ning kiriku- ja piibliõpetuse erinevus. Seoses selle ga kerkisid mitmed küsimused, mida noored kuulutajad oma kirikuõpetajale lahendada andsid. Vaimulik kas ei osanud või ei tahtnud õieti vastata ning jättis paljud vastused võlgu. Eriti agarad olid küsima Andres Tetermann ja Jüri Mill, kuid viimane läks vahepeal 1882.aasta sügisel sõjaväkke ega tea nima. Rahuldavaid vastuseid saades asus A. Tetermann ise tõde piiblist uurima. Ta õppis lühikese ajaga selgeks saksa keele ja ka mõnevõrra kreeka keelt. Viimase selleks, et algkeeles Uut Testamenti lugeda.

Kui Põhja-Eestis jõudsid usklikud esmajärjekorras omavahelise õhtuõõmaaja küsimuse juurde ning hakkasid seda praktiliselt teimetama, siis Pärnumaa usklikel see küsimus ei kerkinud. Seevastu hakkas neid vaevama ristimise õige tõe leidmine. Kuidas jõudis see küsimus nendeni?

Riias baptisti kirkus oli pühateteadvuse omandanud Tammiste mees rätsep Johannes Mill, kes pidevalt külastas baptisti koosolekuid Riias, ise koguduse küll mitte kuuludes. Ta tuli 1881.-1882.aasta paiku oma sünnikohta Tammistesse venna Mihkli juurde, kes oli nüüd päästeteadvuse omandanud. Sellele kõneles Joh.Mill usklike ristimisest ning tõlkis temale Riia kingsepa Pärnu mehe baptisti Mihkel Oidermanni poolt kaasa antud lendlehte: "Lehre und Wehre" ("Õpetus ja kaitse") baptisti ajakirja "Wahrheitszeuge" ("Tõetunnistaja") artikleid, mis ristimisest kõnelesid. Nende tõdedega tutvunes õhtlasi Andres Tetermann, kes kirjutas seejärel täiendava selgituse saamiseks Riiga, sealsele saksa baptistikoguduse vanemale Julius Hermannile. Viimane saatis Tetermannile ristimise küsimust käsitlevat kirjandust ning ühtlasi "Baptisti usutunnistuse" (Glaubensbekenntnis). Nüüd oli A.Tetermannil peale isiklike piibliuurimiste tulemuste veel baptismi teoreetilised alused käes. Kuid põhjalik mees ei piirdunud sellega. J.Mill vabanes liisu läbi sõjaväeteenistusest 1883.aasta sügisel ning tuli taas kodukohta. Temale seletas nüüd Tetermann üksikasjalikult tõed, milledeni ta oli jõudnud. Kuid ristimise praktilisele teostamisele siiski ei asutud.

Jõudis kätte 1884.aasta mai. Ajaleht "Ristirahva Pühapäevaleht" sõnumist saadi teada, et Tallinna olla ristitud usklike ristimisega 8 inimest. Tõusis soov isiklikult tutvuda Tallinna baptistidega, nende õpetuse ja ristimise viisidega. Vaesel sõjaväeteenistusest vabanemud soldatil-vabrikutöölisel ning tollaegsel metsatöölisel, kelle tööajast peaaegi palju

kulus piibliuurimiseks ning jutlustamas käimiseks, polnud reisiraha Tallinna sõiduks. Nii asusid Jüri Mill ja Andres Tetermann jalgsi teele ning läbi mitme vaeva jõuti nelipühi paiku Tallinna. Kuid sealsed verinoored baptistid ei suutnud Pärnumaa tõeotsijatele pakkuda midagi kindlamat oma piiblitundmisega, samuti oma eluga eeskujuks olla ega oma koosoleku vaimuga õhutust anda. Karie Sündeva soovitusel astusid kaks meest jällegi jalgsi edasi Haapsalu poole. Seal kohtasid nad ainult J.Reisigiga, kes samuti midagi oodatavat neile ei suutnud anda, vaid isegi kahtlema pani tema kirjaseletamise oskuses. Tuldi jalgsi ka koju tagasi. Pärast läbirääkimist vendadega otsustati saata hoopis kaks saadikut Riiga, otse baptisti kogudusevanema enda juurde. Läksid Jüri Mill ja Johannes Miil, mõlemad saksa keele oskajad ning viimane pealegi kaunaegne Riia elanik. Saadikutele tehti ülesandeks lasta baptisti õpetajal kõik ära seletada, mis puutub ristimise õpetusse, viisi ja kommetesse. Eriti vajas põhjendust ristitava valge rõivastus, millele kohta nad piiblist põlnud tõendusi leidnud. Siin nähtu Pärnumaa meeste suurt põhjalikkust, kuid ka püüdu võimalikult silmapaistvalt tungida tõe tuuma juurde.

Riia reis osutus saadikutele üle ootuste eduks. Nad ei saanud mitte ainult vastuse oma kahtlustele ja küsimustele, vaid jõudsid isegi usklike ristimise teostamiseni. Jüri Mill ja Johannes Miil ristiti 25.juulil 1884.aastal (vkj.) Riia "Siioni" saksa baptisti kogudusse kirikus Julius Hermanni poolt.

Kodus oli kirikuõpetaja Karl Raedlein saanud ajal energiliselt tegevusse astunud, sest usklike ristimise päevakorda jõudmine oli väga tuttavaks saanud ning temanigi jõudnud. Tal oligi lõpuks korda enamikku veenda, et need ustavaks jäänud oma lapsepõlve ristimisele ning leeripäevil antud tõotusele. Kui veel Riia saksa ajalehe kaudu teada kirikuõpetajale tuli, et Riias on kaks Pärnu eestlast ristitud, siis läks Raedleini vahekord oma usklikega eriti teravaks. Vennastepalvemajade kõnetoolid olid neile usklikele juba enne suletud, nüüd hakati erilise hoolega jälgima talukoosolekuid ning need lõpetati. Kogoskäimise võimalused jäid neile vaid Tammistes "rõõvliaugu laanes". Mihkel Miili talus ja ka Ambrushonna metsades.

J.Hermann jõudis Sinti ning laupäeva hilisõhtul 18.augustil 1884.aastal (vkj.) ristiti Sõvaikuses Sindi vabriku juures ojas kuus venda ja üks õde (Andres Tetermann, Tõnis Treumuth, Jüri Mitt, Mihkel Miil, Peet Toom, Taniel Miil ja Riina Andreakson). Nendest seitsmest ja Riias ristitud Jüri Millist moodustati kohalik baptisti kogudus. Johannes Miil jäi arvatavasti Riia koguduse liikmeks. Koosolekuruumid olid Sindis Kõrjussoni majas (vabriku kohal üle jõe). Kogudusevanemaks valiti Jüri Mill.

Kogudusel oli nüüd kindel kuulutusekoht, mida rahvas rohkesti külastas. Juuma Sõnal oli mõju. Inimesi tuli pühkimisele ning J.Hermann käis siin ristimas. Samas asutas A.Tetermann laulukoori, mis omakorda meelitas rahvast kokku. Kuid tegevus Sindis ei kestnud kaua. Järgmisel aastal (1885) ülestõusmise pühade ajal põles Kõrjussoni maja maha.

Kuni sügiseni pidas kogudus koosolekuid jälle Mihkel Mälli talus Tammistes. Sinna kogunes rahvast vähe. Sügisel asuti hoopis Pärnu linna, kus võeti koosolekuruum Riia alevisse Kalamaja tänavale Kärvi majasse. Et see ruum peagi kitsaks jäi, mindi kolme kuu pärast suuremasse ruumi samal tänaval pagar Jõntsi majas. Viimasesse jäädi kauemaks ajaks peatuma, kuni oma palvemaja valmimiseni.

Hoogsamaid aegu noore koguduse elus olid esimesed tegevusaastad. Ei takistanud seda palvemaja mahapõlemine Sindis ega peavarju kasutamine "rõõvliaugu laanes". Juba 1885.aasta suvel astus kogudusse rohkesti päid tetuid ning kahe aasta (1885 ja 1886) jooksul suuremes kogudus 34 liikme võrra, nii et 1887.aasta alguseks oli koguduses 41 liiget. (Üks oli Pärnust lahkunud). Rohkesti võttis Jõntsi majas koosolekutest osa inimesi väljastpoolt kogudust, nendest enamik oli tõotsijaid, kuid oli ka uudishimulikke. Peab ütlema, et kui Tallinna kogudukes, osaliselt ka Haapsalus, esinesid mitmed sisemised ja välised raskused ning pidevalt käidi rahva poolt koosolekuid segamas ning Jumala riigi tööd takistamas, siis Pärnus seda ei olnud. Algul oli küll mõningaid segamisi noormeeste poolt, isegi 1887.aasta sügisel lõõdi koosoleku ajal ukseklaasid sisse ja taheti rahakorjanduse kast ukse kõrvalt ära viia. Pärastpoole, kui vennad ukse juures alaliselt korda pidasid, seesuguseid vahejuhtumisi enam ette ei tulnud.[1212].

Juba varakult kerkis üles oma palvemaja ehitamise kavatsus. Koguduse tunnis 18.mail 1887.aastal otsustati hakata koguma annetusi palvemaja ehitusfondi. Raha tuli rohkesti. Toetasid ka usklikud väljastpoolt Pärnut, tehti korjandusi Lätis ja Saksamaal. Suuremad summad annetasid E.von Uxküll ja C. von Renteln, kuid ka teised. 1891.aastal leiti sobiv krunt Karja tänaval. Krunt ostetud, veeti ka ehitusmaterjal kohale. Kuid "lahkusuliste" palvemaja ehitamiseks sinna luba ei antud, sest koht asus apostelliku õigeusu kirikule liiga lähedal ning palvekoda seal oleks võinud saada võrgutuspaigaks kirikusse sinevatele õigeusulistele. Alles 1895. aastal omandati palvemajale uus krunt keskklinnast eemal Hommo tänaval. Sealgi saadi palvemaja ehitamise luba pärast kestvaid sekeldusi ja kuberneri juures käimisi.

Meenutame, et kogudusevanemaks valiti algusest peale Jüri Mill. Kuid Pärnu kogudus oli tegelikult Riia "Siioni" Saksa Baptisti Koguduse jaoskond ning Pärnuski oli ametlikult koguduseväneмaks Julius Hermann. Ent 6.märtsil 1887.aastal kinnitati Liivimaa kuberneri poolt Jüri Mill kohalikuks koguduseväneмaks ning alates 2.augustist samast aastast hakkas nüüd kogudusse astujaid ristima J.Mill, kuna seni oli seda teinud üksnes J.Hermann. Viimase esitusel hakkas J.Mill palka saama Saksamaalt. Pärnu kogudus jäi siiski endiselt Riia koguduse jaoskonnaks.

1212. A.Petermann, Lahtised kirjad, Ameerika Teekäija, 1921., lk.136.

Järgmise, s.o.1888.aasta juulis lahkus J.Mill Pärnust ja läks Tallinna Baptisti Koguduse vanemaks. Tema asemele valiti Pärnu koguduse vanemaks J.Milli seenior abi tollaegne kolportöör Andres Tetermann. Tallinna Baptisti Koguduses ei lõppenud segadused ning vastuolud ja vastaste käsitse tõttu ei kinnitanud kubermör J.Milli Tallinnas kohale. Aasta mööduses 1889.aasta juulis tuli J.Mill Pärnu koguduse vanemaks tagasi ning A.Tetermann siirdus elama Haapsallu. Märkimisväärne on A.Tetermanni vabatahtlik loobumine J. Milli kasuke, mis tõendab, et temal olid esiplaanil Jumala riigi huvid. Tallinnas viibimise ajal käis J.Mill endiselt Pärnus liikmeks astujaid ristimas, sest A.Tetermannil ei olnud koguduse vanema õigusi.

Järgnevatel aastatel täheldati koguduses vaikselt, puudusid nimetamisväärsed ärkamised ning suuremad vaimulikud liikumised, kuid koguduse liikmete arv iga aastaga kasvas. Suurem ristitute arv oli 1895.aastal, millal ristimise kaudu võeti kogudusse 12 inimest. Lahkus kogudusest mitmeid, enamik elukoha vahetuse pärast, kuid oli ka neid, keda kogudusest välja pandi, nende seas ka üks esimeste seas ristitud (Miina Andrekson 1892.a.). 1893.aasta lõpuks oli koguduses 66 liiget.[1213]

Koguduse algaastal, kui käidi koos Sindis Märjusoni majas asutas A.Tetermann koguduse laulukoori. Tetermanni lahkumisel juhatas laulukoori peamiselt J.Mill. Kuid vahetevahel asendasid teda pikemaks ajaks Johann Janson või Marti Schmidt. Tarvitusel olid alguses Saksamaalt saadud ajakirja "Sängerbund"i noodikassaanne "Sängergruss" ning väga hiljem Ed.H. Jakobsoni "Rõõmsad Evangeeliumi laulud".[1214]

Pühapäevakool algas tegevust 24.novembril 1884.aastal Lastetööd juhatas Jüri Mill.[1215]

Koguduse noored õed moodustasid 1896.aastal "Tütarlasteseltsi", mille esimeseks juhatajaks oli Marie Tarlap. Noored tulid kokku, tegid käsitöid, mille sissetulek läks vaeste ja koguduse misjoni heaks, ning kuulasid ettekandeid Saksamaa noorte tööst ja välismisjonist, mida noorte ajakirja "Ehemische Traube" põhjal tegi neile J.Mill.[1216]

Kui Peterburi Saksa Baptisti Koguduse alla kuuluvad Eestimaa kubermangu kogudused said iseseisvaks 1894.aastal, siis Pärnu kogudus vabanes Riia Saksa Baptisti Koguduse alt 1896. aastal. Nimelt selle aasta 24. novembril, kui õnnistati koguduse uus palvekoda Henno tänaval, tunnistati kogudus iseseisvaks. 1896.aasta lõpuks oli koguduses 74 liiget. Kokku oli nendel aastatel ristitud Pärnu koguduses 96 inimest ning tunnistustega vastu võetud 3, sellega kokku 99 inimest. Kogudusest oli selle 12 aasta jooksul lahkunud 25 liiget, s.o. umbes veerand liikmeskonnast.[1217]

1213. Eesti Baptisti Koguduste ajalooline album,lk.44-56,60-63; Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat,Protokoll nr.57,25.jaan.1891.a.;Pärnu Baptisti Koguduse liikmeteraamat; Hilda Leppmets,Pärnu Baptisti Koguduse kroonika /käsikiri/.Edasp.:Leppmets,Pärnu Baptisti Koguduse kroonika.

1214. M.Tuttar,Andmeid Pärnu Baptisti Koguduse laulukoorist (käsikiri) (Edasp.:Andmeid Pärnu Bapt.Koguduse laulukoorist).

1215. Leppmets,Pärnu Baptisti Koguduse kroonika.

1216. Sealsamas; Tuttar,Ajaloolisi piirdeid Pärnu Baptisti Koguduse noorsootööst /käsikiri/(Edasp.:Tuttar,Ajaloolisi piirdeid Pärnu Baptisti Koguduse noorsootööst).

Pärnu Baptisti Koguduse iseseisvaks saamine 1896.aasta novembris ei olnud sarnaseks murranguks koguduse elus, nagu see oli olnud Haapsalu ja Tallinna kogudustel, sest Pärnu kogudus oli tegelikult iseseisev juba 1887.aastast,millal J.Mill kinnitati kogudusevanemaks. Sellest peale segas J.Hermann enmast vähe Pärnu kogudusliikku tõsises, jättes sellele suhtelise vabaduse.

Läinud sajandi viimased aastad möödusid samuti vaikselt, ilma suuremate ärkamisteta. 1886.aastal asutatud tütarlastekoor kujundati 1896.aastal naistekooriks. Nende kolme aasta jooksul võeti koguduse ristimise kaudu 15 inimest. Kuid koguduset lahkus ka liikmeid, seejuures pandi välja 4 liiget, nii et 1899.aasta lõpuks oli koguduses liikmeid 82.[1218].

Käesoleva sajandi algaastatel tõusis tõhoog. 1903.aastal valmis palvemaja juurdeehitus, kus oli koguduseväneema korter. Koguduseliikmetele oli määratud liikmemaks, mille alammääraks oli kaks kopikat nädalas.

Pühapäevakool ja naistekoor tõstsid edasi endiselt.Kuid laulukoori tegevusse oli tulnud vahe, kas lauljate puudumisel või nende loidusel. Siis saatis Jüri Mill 1902.aastal oma 15-aastase muusikalise tütre Martha laulukoori ellu äratama. Martha Mill õpetas lauljatele laulud selgeks ning hädis kitt juhatas väljalaulmisel. Martha Mill hakkas tollal ka oreliga üldlaulu saatma. Ta ristiti isa poolt 16.detsembril 1903.aastal.Laulukoor 13 lauljaga oli esmakordselt 1904. aasta aruandes.

Mihkel Oidermann kutsuti 1897.aastal Tartu, kus ta 14.juulil 1901.aastal asutas baptisti koguduse, mis kuulus samast ajast Pärnu Baptisti Koguduse jaoskonnana. Asutamise ajal oli jaoskonnas 6 liiget. Tartu töö jäi Pärnu koguduse juhtimise alla kuni 1908.aastani, millal sinna moodustati iseseisev baptistikogudus. Ka Tartumaale Vaimastveresse asutati 1905.aastal baptistikoguduse alla kuuluv tõepunkt. Alates 1903.aastast on aastaaruannetes nähtud M.Oidermann Pärnu koguduse vanema abina.[1219]

Soojemad ajad algasid Pärnus 1903.aasta sügisel, mil tulid mitmed usule. Ärkamine kestis talve läbi ning 1904.aasta kevadeks ristiti kokku 18 inimest. Üldiselt ristiti 1904. aastal kokku 25 inimest, sellest Tartu jaoskonnas 11 inimest.

1217. Eesti Baptisti koguduste ajalooline album,lk.57 (J.Mill); Pärnu Baptisti Koguduse liikmeteraamat;Schmidt,Andmeid Venemaa Uniooni statistikast.

1218. Schmidt, Andmeid Venemaa Uniooni statistikast;Pärnu Baptisti Koguduse liikmeteraamat.

1219. 50 aastat apostlite radadel,lk.34; Tuttar, Andmeid Pärnu Baptisti Koguduse laulukoorist;Rakvere Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokoll nr.8,22.dets.1903; Eesti Baptisti Koguduste ajalooline album,lk.130; Johannson, Eesti Baptisti Koguduste aruanded 1905.aasta kohta, Teekäija, 1906.a.nr.4,lk.3; Eesti Baptisti Koguduste aastaaruanded 1900.-1905.aasta kohta.

Aastaaruannete järgi on 1900.a. kuni 1905.aasta lõpuni ristitud Pärnu Baptisti Koguduses 62 inimest, sellejuures on koguduse liikmeraamatusse kantud kõigest 37 inimest-liiget, sellega 25 inimest oli arvatavasti ristitud Tartus ning kuulusid sinna jaoskonda. 1905.aasta lõpuks oli Pärnu Baptisti Koguduses 139.liiget.[1220]

Arkamisaajad kestsid koguduses veel edasi. 1906.aastal astusid kogudusse ristimise kaudu 19 inimest. Järgmisel aastal (1907) oli erakordne ristimiste arv - 44 inimest tunnistasid oma päästet ristimise kaudu. Järgmisel aastal (1908) ristiti 14 inimest. See aasta oli üldiselt õnnistuste aasta, sest kogudus pühitses siis oma 25.aastapäeva ning Jüri Mill oma 25-aastast ametijuubelit. Pärnu kogudus oli selle 25 aasta jooksul hoitud paljudest hädadest, mis teisi baptistikogudusi oli rõhunud. Usulistest tagakiusamistest nii võimude kui ka ualaka rahva poolt polnud Pärnus palju kuulda. Kui kohapealsed õigeusu kiriku vaimulikud püüdsid vahetevahel baptistide usutegevust pidurdada, osutusid lõpuks nendegi püüdlused asjatuks. Kõige suurem hüve oli koguduses nendel aastatel valitsenud üksmeel. Keila konverentsil 1905.aastal võis Jüri Mill kinnitada, et Pärnus on üksmeel alati olnud, ning oma juubeli kirjutises "Teekäijas" toonitas ta, et on valitsenud "25 aastat vennalik ja üksmeelne ühendus koguduse ja juhtkonna vahel".[1221] Selle üksmeele hoidmises on kindlasti tähtsat osa kohudusevanemal ondal, kes oskuslikult ja oma autoritsata on osanud koguduselaeva juhtida paljude mõnestki karist. Et neid ohte oli, seda näeme edaspidi. Vähem polnud ka koguduseliikmete osa üksmeele säilitamises. Pärnumaa inimesed oma rahulikus mõistuspärases tegutsemises ei allu nii kergesti tundepuhangutele ja meeleolutsemistele ning nendel on vähem arenenud see kuulus jonn ja kiuslikkus, mis mõne muu kandi rahvale on alaliseks kiusatuseks.

Ent see ilus aeg, mis oli kestnud 25 aastat, lõppes järgmisel aastal Jüri Milli surmaga. Ta lahkus 6.mail 1910.aastal päris raskeid kannatusi, mida paljud ei teadnud arvatagi, sest tal ei olnud kombeks oma hädasid kurta. Kuid kaevata oleks tal olnud küllalt. Kogudus oli kasvanud ühtlaselt, väheste ärkamispuhangutega. Samal ajal oli koguduset lahkujate arv silmapaistev, nende seas mitte väike lahkujaid usuelust langemise tõttu. Kogu selle kahekümne viie üksmeelse aasta jooksul kustutati koguduse nimekirjast 72 liiget, s.o. 28% selle aja jooksul kogudusse ristimise kaudu võetutest, keda oli 252 inimest.

Teise pahena koguduse elus oli 4 liikme viiruline adventismi, nendest esimene läks sinna juba 1899.aastal.

Lahkunud Jüri Milli asemele valiti 5.mail 1910.aastal uueks koguduseavanemaks Hendrik Tuttar, endine misjonär Edela-Aafrikas. Ta abiellus 30.juunil 1910.aastal Jüri Milli tütre Marthaga.[1222]

1220. Eesti Baptisti Koguduse Ühenduse aastaaruanded 1900.-1905.aastate kohta; Eesti Baptisti Ühenduse nõukogu protokollid 21.maist 1904.aastast ja 3.juunist 1905.aastast.

1221. Eesti Baptisti Kogudute Ühenduse aastaaruanded 1906.-1909.aastate kohta; Eesti Baptisti Ühenduse nõukogu protokoll Keila konverentsist 8.juunil 1908.aastal; /J.Mill/, Teated Pärnust, Teekäija, 1909, lk.27-28.

Lastetöö oli sajandi algusest peale pidevalt kasvanud. 1909.aastal töötasid pühapäevakoolis 7 õpetajat ning laste arv oli tõusnud poolesajani. Mõõtmvasti põhendas uus koguduse vanem lastetööle veel suuremat tähelepanu, nii et järgmistel aastatel laste arv kasvas ning 1911.aastal käis pühapäevakoolis 100 last. Aastatel enne sõda oli lapsi 80-85.

Laulukoori oli vahepeal juhatanud Jüri Mill. Pärast tema haigestumist 1909.aastal hakkas laulukoori juhatama uuesti Martha Mill ning tegi seda 10 aastat. Järgnevatel aastatel, nüüd juba koguduse vanema H.Tuttari naisena, edustas ta veel rohkem laulu-muusika tegevust koguduses. 1913.aastal on Pärnu koguduses puhk- ja keelpillide koorid, mees-, segaja naiskoorid. Samal ajal on aastaaruannetes, alates 1910. aastast, nüüdatud kaks koori. Koorililikmeid on 1917.aastal märgitud 26.[1223].

Kahjuks nägi ei, et tütarlasteseltsi muudeti 1896.aastal naisteseltsiks, mille juhtimine läks vanemate õdede kätte, sellega noored kaotasid iseotegevuse võimaluse. Noored hakkasid siis kogunema Poot Toomi korterisse, kus neile võimaldati piibli juures ning ühispalves usutunnet õhutavat õpetust. Seal ühinesid noored spontaanselt "Sinaseltsiks", kus oli nõudeks, et noored ütlevad alati üksteisele "sina". Kes selle vastu eksis, pidi seltsi kasuks maksma kopika. Vahepeal oli Martha Mill olanud Tallinnas ning viibinud välismaal, kus oli tutvunud läbemalt uuskliku noorte töökorraldustega. Tema ettepõttel asutati 15.märtsil 1909.aastal 20-liikmeline "Tütarlasteselts". Viimasesse võisid kuuluda üksnes vallalised õed. Koosolekuid peeti iga pühapäeva õhtul, seda seltsiliikmetele. Iga viie nädala tagant peeti ühiskoosolek noortemeesteseltsiga. Seltsi esimeheks valiti Martha Mill. Kui viimane 1910.aastal abiellumisega seltsist välja langes, valiti seltsi esimeheks Marie Tomson. 1912.aastal sai tütarlasteseltsi ettevõtsa Marie Landmann.

Samal ajal, 15.märtsil 1909.aastal asutati ka 12-liikmeline "Noortemeesteselts". Selle juhatajaks valiti Jakob Tõnts. Kui tütarlasteseltsi tegevus arenes tõusuteed ning liikmete arv tõusis kuni 80-ni, siis noortemeeteseltsi tegevuses eriti edu märgata polnud. Seltsiliikmete arv jäi peaaegu samaks, sõja ajal langes veelgi ning selts lõpetas oma tegevuse 1916.aastal.

Noortetöö tõusuaeg oli 1912.aastal. Siis oli noorte seas ärkamine, mitmed jõudsid pöördeadvusele ning koguduse astusid umbes 20 noort. Ärkvus noorte seas kestis veel edaspidigi, kuid seda üksnes tütarlaste keskel.[1224].

1222. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1900.-1909.aastate kohta; Pärnu Baptisti Koguduse liikmeteraamat.

1223. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1900.--1914. aastate kohta; /A.Tetermann/,Liikumised väljaspool Tallinna kuni Pärnuni, Teekäija, 1913.lk.22.

1224. Tuttar, Ajaloolisi piirdeid Pärnu Baptisti Koguduse noorsootöös; Leppmets, Pärnu Baptisti Koguduse kroonika; Eesti Baptisti Koguduse Ühenduse aastaaruanded 1909.-1915.aastate kohta.

Pärnu Baptisti Kogduse Tartu jaoskond sai 1908.aastal iseseisvaks. Tollal oli Tartus umbes 70 liiget. Varsti sai kogudus uue jaoskonna Viljandi linna. Seal algas baptisti tunnistajate poolt usutöö 1906.aastal. Jürgeisel aastal tuli Viljandisse Peet Andruse poeg Peterson (1842-1920). Ta oli elukutselt koolihõpetaja ja vallakirjutaja ning oli töötanud Venemaal. Ta ristiti 1893.aasta mais Peterburis. Üsimata naise poolt õraastuna tuli ta jala Peterburist läbi Narva Viljandisse, et sealt oma sünnikohta Kolga-Jaani edasi minna. Viljandis katkihõõrdunud jalga küdeva ahju ees piiritusega määrides plahvatas piiritus ja jalale tulid põletushaavad. Ta oli sunnitud peatuma Viljandis, et jalga ravida. Siin hakkas ta tunnistama oma päästest. Inimesi tuli usule ning see ergutas teda edasi tunnistama. Esimesed kaks inimest ristiti tema poolt 2.augustil 1909.aastal. Seejärel pandi alus Pärnu Baptisti Kogduse jaoskonnale. Seal oli siis 7 liiget, jaoskonda juhtis Peet Peterson. Viljandi jaoskond sai iseseisvaks koguduseks 1919.aastal.[1225].

Peale selle olid Pärnu kogudusel veel töpunktid Vana-Pärnus (1911.aastal) ja Varblas (alates 1912.aastast) ning alates 1913.aastast jaoskond, mida juhatas M.Meisner, kes elas Pukas.[1226].

Alates 1910.aastast kuni 1914.aasta lõpuni, millal koguduse vanemaks oli H.Tuttar, võeti kogduse ristimisega 50 inimest. Suurem ristimine oli 1914.aastal, millal ristiti 22 inimest. 1914.aasta lõpuks oli kogduses 139 liiget.[1227].

Jüri Mill oli tollal Eesti baptisti kandvamaid isikuid. Sündis 19.veebruaril (v.k.j.) 1861.aastal Toris, vaese ema lapsena. Varakult asus ta tööle Sindi kalevivabrikusse. Tema algharidus oli väike. Usuliste põõrdumiste ajal ning hakkas kohe oma elamusest teistele tunnistama. Sama aasta sügisel võeti J.Mill sõjaväeteenistusse, kust aasta pärast liisu läbi vabanes. Järgnes hoolas piiblituurimine, mille tulemuseks oli usklike ristimise vastuvõtmine 25.juulil 1884.aastal Riias. Baptisti Koguduse asutamise järel Sindis valiti ta koguduse juhatajaks. Koguduse vanemaks kinnitati ta 6.märtsil 1887.aastal. Alguses sai ta koguduse vanema palga Saksamaalt. Selle kärpimisel tasuti puuduv osa Pärnu Baptisti Koguduse poolt. Sindistel aegadel tegi ta vahetevahel rõtsepatöid.

Jüri Mill täiendas oma haridust iseõppimise teel ning omandas lühikese ajaga saksa keele oskuse. Ta muretses endale palju raamatuid, mida pidevalt ja rohkesti uuris. Usuteaduslikku praktika omandamiseks saadeti ta üheks aastaks Saksamaale Elmbecki Baptisti Kogudusse pastor Knappe juurde abijutlustajaks, kus sai põhjalikumad teadmised piibliteaduses ja koguduse juhtimises. Ajakirja "Teekäija" ilmumisest peale leidus seal J.Milli sisukaid kirjutisi usuteaduse ja kirikumaloo vallast.

1225. K.Aigand,Andmeid Viljandi Baptisti Kogudusest /käsikiri/ H.Vares, Andmeid P.Petersonist /käsikiri/; 50 aastat apostlite radadel,lk.70-71; Eesti Baptisti Ühenduse konverents Keinas, Hiiumaal,Teekäija,1909.lk.109.

1226. L.Luther, Narvast Pärnu ja tagasi, Teekäija,1911,lk.283; Tuttar,Ühenduse aastakoosolek,Teekäija,1912,lk.242; Tattar,Hiiumaa Harju koguduse armastuse sõnumeg,Teekäija,1913,lk.234-235; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanne 1913.aasta kohta.

Kui Tallinna konverentsil 8.juunil 1896.aastal moodustati esimene Eesti baptistikoguduse ühendav organ, siis valiti J.Mill selle esimeheks. Alates 1906.aastast oli ta Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse eestseisuses laekahoidjaks. Oma ülesannetes oli J.Mill täpne, kohusetruu ja püsiv.

Omades märkimisväärset kaasasündinud intelligentsust ning organiseerimisandi, olid temal suured teened oma koguduse hoidmisel mitmesuguste erikallakute eest, samuti kainete otsuste leidmisel baptismi ülemaalise töö juhtimise puhul. Kuid erakordset annet ilmutas Jüri Mill kõnelejana. Tema loogiline, mõistusepärane, seejuures aga hoogne, tuline ja sugestiivne kõne tõstis teda Eesti baptismi läinud aegade paremaks kõnelejaks.

Oma iseloomult oli J.Mill leplik, tagasihoidlik, mitte egoist. Riides käis ta väga lihtsalt, nii et mõned nurisesid: "On see õpetaja? Pole ametikuube ega õiget riietki, nagu lastud kull, tiivad laialt; aga küll on tubli kõnemees". Kui nüüd mõne koguduselikme soovitusel Mill paremini rõivastus, leidus jälle arvustajaid: "Noh, mis nüüd? Kas kirikuhärra?"[1228].

Väliselt oli J.Mill solidse kujuga, palja peaga, K-kujulise tähisabemega ning intelligentse välimusega. Kord, kui ta Saksamaal viibis, ja sinna Vene tsaari oodati, peeti teda seal anarhistiks, kes tsaarile atentaati plaanitsevat.

Jüri Mill lahkus liiga varakult, 49 aastaselt, pärast haigust, mis teda aastaid oli vaevanud ning viimastel kuudel temal teiduomastamise tegelikult oli lõpetanud. Ta suri 6. mail 1910.aastal Saaremaal.[1229].

Hendrik Tuttar sündis 12/24.novembril 1872.aastal Maardus. Ta käis kõlakoolis kuni 14.aastani ning hiljem töötas sulasena. Tuttar sõitis 1898.aasta jaanuaris Helsingisse ja astus Soome Misjoniseltsi misjonikooli, kust lahkus 1903.aastal ning läks Edela-Aafrikasse paganamisjonäriks. Seal töötas ta Ondongos ovambo rahva keskel 5 aastat. Kolm aastat töötas ta üksinda, siis saabus sinna ta mõrsja Liisa Vitismann, kellega seal abiellus 5.mail 1906.aastal. Abikaasa suri aasta pärast malaariast tingitud ennenaegse sünnituse ajal, mõne päeva pärast suri ka laps. H.Tuttar lahkus Aafrikast 23.juulil 1907. aastal ning asus elama Eestisse.

Siin tutvumes H.Tuttar baptistikoguduse tegevusega, ta ristiti 18.mail 1909.aastal Kumnus ning valiti 5.mail 1910. aastal Pärnu Baptisti Koguduse vanemaks. Ta abiellus 30.juunil 1910.aastal Martha Milliga. Pärnu Baptisti Koguduse vanema kohalt lahkus H.Tuttar 1922.aastal. Tuttar hakkas 1921.aastal Eesti Baptisti Koguduse Ühenduse reisimisjonäriks ning töötas selles ametis kuni 1929.aastani, sellest 1922.aastal Eesti Misjoni Ühenduse kulul.

1227. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1910.-1914.aastate kohta.

1228. A.Tetermann, Lahkised kirjad, Ameerika Teekäija, 1921, lk.121.

1229. 50 aastat apostlite radadel, lk.106-108 (K.Kaups); (A.Tetermann/, Jüri Mill, Teekäija, 1910, lk.78-79; Ernst Milli informatsioon 18.okt.1974.a.

Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse eestseisuses oli ta 1915.aastast kuni 1926.aastani, seejuures kuni 1922.aastani esimehe abina. Eesti Baptisti Noorsoo Seltside Ühenduses oli H.Tuttar 1920.aastast kuni 1927.aastani, sellest 1922.aastani esimehe abina. Kaks aastat (1929. ja 1930.a) oli ta Eesti Baptisti Kirjanduse Seltsi eestseisuse liige.

Kahekümnendate aastate alguses oli H.Tuttar seojasüdameline noorsoot88 pooldaja. Tema väljaandel ilmus noorte ajakiri "Elu Hõvade" alates 1911.aastast. Kui ajakiri lõks 1919. aastal Eesti Baptisti Kirjanduse Seltsi väljaandele, sai H.Tuttar ajakirja vastutavaks toimetajaks.

Hiljem lahkus H.Tuttar Eesti baptismi vendlusest,ja püüdis asutada Tallinna iseseisvat usut88d, kuid mis koosolekutest osavõtjate puudumisel ei õnnestunud. Hendrik Tuttar suri 28.märtsil 1946.aastal autoõnnetusel saadud vigastuste tõttu.[1230].

h) Tartumaa baptistikoguduse oma enamikus arenesid välja Peterburi priikoguduse tõeviljadena.

Tartu I Baptisti Kogudus

Tartus tõõtasid läinud sajandi lõpuaastatel priilased, kelle koosolekuid politseivõimud pidevalt sulgesid ning sellega usut88d takistasid. Kindral K.von Tiesenhausen, kes oli ristitud baptist ning elas Tartus, tahtis nende tõõd toetada ning soovitas asutada linnas baptistikoguduse, mis oleks seadusega lubatud. Tema kutsel asus 1897.aasta novembris Pärnust Tartusse Mihkel Oidermann. Juba enne oli Pärnu konverentsil 6.-7.juunil 1897.aastal otsustatud alustada usut88d Tartus. Iseseisva tegevuse rajamine M.Oidermannil alguses ei edenenud. Kohapealne priikogudus oli ikkagi jõuline, seepärast jäi M.Oidermann tõõtama koos priilastega, kuigi ta nende põhimõtteid ei pooldanud.

Kui 1900.aastal asus Lõuna-maalt Tartusse Mihkel Kilemit koos naisega, kes olid baptistid, ning kui Jaan Tomm H Ühines baptistidega, et H.Krabi võiks teda seaduslikku abiellu laulatada, oli koos Mihkel Oidermanni ja tema naisega kokku 6 baptisti. Nendest asutas Jüri Mill 14.juulil 1901.aastal Pärnu Baptisti Koguduse jaoskonna Tartusse. Esialgu jäi tõõ kahe diakoni M.Oidermanni ja J.Tommi juhatada. Alguses kõõdi koos Filoscofi tänaval nr.5, hiljem mujal. Tegevusloa sai koguduse jaoskond alles 1905.aastal. Pikapeale muutus koguduse tegevus hoogsamaks, 1905.aastal võeti kogudusse ristimise kaudu 12 inimest.Laius-Tähtveresse asutati 1907. aastal tõõpunkt (jaoskond), kuhu astus 4 liiget.

1230. H.T./uttar/, Mõõlestusi Soomest, Elulõvade, 1925,lk. 141-142 (Edasp.:Tuttar, Mõõlestusi Soomest); P.Kurmekund, Veel üks eestlasest afrikanoloog, Edasi,1968, 9,8 nr.186; Pärnu Baptisti Koguduse liikmeteraamat; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1910.-1930.aastate kohta; Antik, Eesti Ajakirjandus, 1766-1930.

Iseseisev Tartu Baptisti Kogudus asutati 1908.aastal. Selle aasta alguses oli koguduses umbes 70 liiget. Kogudusevanemaks valiti Mihkel Oidermann. Samal aastal tõstas koguduses pühapäevakool. Noortemeeste- ja tütarlasteseltsi asutati 1908.aastal. Seltside liikmed tõstasid laulukoori, lastetõõs ja korraldasid omavahelisi piibli- ja palvetunde. Seltside juht oli J.Sõrra.

Esimestel aastatel pärast iseseisvaksmaamist astus kogudusse rohkem liikmeid, nii ristiti 1908.aastal 12, 1909.aastal 34, 1910.aastal 29 ja 1911.aastal 51 inimest. Kuid koguduse liikmete hulgast lahkusid paljud liikmed teistesse kogudustesse, eriti Priikogudusse. Kui 1910.aastal noortejuht J. Sõrra sõitis Riia seminari õppima, soikus noortetöö. Samuti langes laste arv pühapäevakoolis 10-le. Uuesti alustas noortetööd August Vassila 1911.aastal. Samal aastal on koguduses kaks koori.

Laius-Tähtvere jaoskond sai 1913.aastal iseseisvaks koguduseks ning siis läks sinna 28 liiget. Kuid Tartu kogudusele jäi veel jaoskondi ja tõõpunkte.

Alates 1908.aastast kuni 1914.aasta lõpuni võeti Tartu Baptisti Koguduse ristimise kaudu 118 inimest ning kogudusellikmete arv tõusis 70 liikmelt vaid 82 liikmeni. Vahepeal- 1911.aastal oli koguduses 122 liiget, kuid siis algas liikmete arvu vähenemine, peamiselt jaoskondade eraldumise tõttu, surnud oli selle ajal jooksul 14 liiget.[1231]

Mihkel Oidermann sündis 28.septembril 1850.aastal Pärnumaal Saugas. Ta õppis aastatel 1867.-1868 Pärnus kingsepaks. Seejärel tõõtas ta kuni 1876.aasta juulini Riias kingsepana. Sealt sõitis ta nimetatud aastal oma tõõmeisterlikkust tõiendama Peterburi ja Moskvasse. Päästoteadvuse omandas M.Oidermann 1876.aasta detsembris Moskvas. Riiga naasis ta 1878. aastal, kus ristiti 24.oktoobril 1881.aastal J.Hermanni poolt. Pärast Pärnu Baptisti Koguduse asutamist tuli M.Oidermann tagasi Pärnu, kus oli noore koguduse aktiivne liige. Tartu läks M.Oidermann 15.novembril 1897.aastal, kus astus baptistikogudusse ja jäi selle ettevõtte kuni surmani.

M.Oidermann valdas vabalt saksa keelt ning võis takistamata suhelda kohaliku usklike asjalmeestega nende emakeeles ning olla tõlgiks välismaalastele, kes Eestit külastasid.

Õpetuslike vaadete poolest oli Mihkel Oidermann veendunud baptist, kes oma vaateid kartmatult ja püsivalt levitas. Ristinud on ta tublisti üle 200 inimese.

Mihkel Oidermann suri 4.oktoobril (ukj.) 1923.aastal.[1232]

1231. Eesti Baptisti koguduste ajalooline album, lk.129-131; Kaups. Põllu vagudel, lk.34; A.Summert, Ülevaade Tartu I Baptisti koguduse noorsooseltsi tegevusest /käsikiri/; Eesti Baptisti Ühenduse nõukogu protokoll Narva konverentsist 3.juunil 1906.aastal; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1908.-1914.aastate kohta.

1232. 50 aastat apostlite radadel, lk123-124; J.Lipstok, Mihkel Oidermann surn. Teekäija, 1923.lk.345-346; Pärnu Baptisti Koguduse 25.aastane juubeli pidu, Teekäija 1909. lk.147; 10 juubeli aasta, Teekäija, 1911.lk.345.

Laius-Tähkvere Baptisti Kogudus

Kohra Baptisti Koguduse liige Johannes Roodemann läks 1905.aastal Tartumaale Laiuse kihelkonda Vaiatu sõisa kupjaks. Seal hakkas ta kohe Umbruskonnas kuulutama Jumala Sõna. Esimesed koosolekud peeti Oksatko külas Roja talus. Inimesi tuli pöördumisele. Kui päästetoesdvuse omandas samm küla Aru talu peremees Mart Poll, alustati usukuulutamisega seal talus. Et J.Roodemann oli vahepeal astunud Tartu Baptisti Koguduse liikmeks, siis allus kohapealne töö sellele kogudusele ning 1907.aastal loodi Laius-Tähkveresse Tartu koguduse jaoskond. Liikmeid oli siis 4. Juhatajaks pandi Joh. Roodemann. Koosolekute kohaks oli Aru talu, mis 1909.aastal kuberneri poolt sellaks kinnitati. Ühtlasi kinnitati Joh. Roodemann koguduse vanemaks.

Töö edenes, inimesed tulid usule ja ühinesid kogudusega. Oma palvemaja ehitati Sadalasse, mis avati 11.septembril 1911. aastal. Ühtlasi ordineeriti Johannes Roodemann koguduse vanemaks ning eraldati seninе Tartu Baptisti Koguduse jaoskond iseseisvaks koguduseks. Liikmeid oli siis 32. Järgnevast aastast peale võeti kogudus Eesti Baptisti Koguduste Ühendusse.

Esimesel iseseiseva tegutsemise aastal oli koguduses pühapäevakool, mis paari aasta pärast oma tegevuse lõpetas. Lähemat aega, 1912. ja 1913. aastatel töötasid noortemeeste- ja tütarlasteseltsid. Laulukoor asutati 1913.aastal Karl Tamme poolt ja sellest peale jäi koor püsivalt töötama. Koguduse koosolekutel esines ka vabatsevahel keelpillikoor.

Laius-Tähkvere Baptisti Kogudus sai kaheistu, mida tunnistati 23.juunil 1913.aastal. Kogudusel oli 1914.aastal jaoskonnad Jõgeval ja Räbisel. Koosolekuid peeti Nukolise, Pedase ja teistes külades.

Alates 1912.aastast kuni 1914.aasta lõpuni oli koguduse ristimisega võetud 12 inimest. Samaaegselt oli lahkunud 7 inimest. 1914.aasta lõpuks oli koguduses 38 liiget.[1233].

Johannes Roodemann sündis 1871.aastal Harjumaal. Päästeteadvuse omandas ta 1905.aastal ja astus Kohra Baptisti Koguduse. Sealt siirdus ta samal aastal Laiuse kihelkonda kupjaks. Tema asutatud oli seal Laius-Tähkvere Baptisti Kogudus. Kogudustöös avaldas ta palju hoolt ja püsivust. Koguduse 1920.aastal sisse tunginud nelipühi vool tegi J.Roodemannile palju raskusi. Asjatult püüdis ta selle vastu võidelda. ja 9.veebruaril 1921.aastal tagandati ta koguduseliikmete enamiku poolt koguduse vanema kohalt kui vaimutöö vastane.

Ühenduse ettepanekul asus J.Roodemann Mustvеesse, kus koos temaga lahkusid 16 liiget. Nendega asutas ta Mustvees Baptisti Koguduse, mille vanemaks ta oli kuni 1925.aastani.

Johannes Roodemann suri 30 märtsil 1928.a.[1234].

1233. Eesti Baptisti Koguduste ajalooline album,lk.131; 50 aastat apostlite radadel,lk.66-68;T.Saarmann,Minu mõtteid Laius-Tähkverest,TeekNija, 1909.lk.164; H.T./uttar/, Mõõnupõevad Laius-Tähkveres,TeekNija,1911.lk.312,313,327, Tuttar, Ühenduse aastakoosolek, TeekNija,1912,lk.279; Laius-Tähkveres,TeekNija,1913.lk.230-231;V.Kaups,Pühal võõrsil, TeekNija,1914,lk.216; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1912.-1914.aastate kohta.

Tartu Peeteli Baptisti kogudus

Kogudus asutati Tartu Baptisti Kogudusest välja astunud liikmete poolt. Sajandi algaastatel tuli Hans Krabi nimetatud kogudusse koosolekuid pidama. Usitmed tulid pöhisteteadvusele ning nendest ja mõnest endisest koguduse liikmest moodustati iseseisev tõu, mis sai Tallinna II Baptisti Koguduse jaoskonnaks. Koosolekuid peeti kõige kauem Filosoofi tänaval nr. 5. 1906.aastal moodustati jaoskonnast Tartu Peeteli Baptisti Kogudus, mis kubermanguvalitsuses kinnitati. Kogudusevanemaks valiti Jaan Sups. Koguduse kallaku tõttu tundeliialdustele, [illegible] seda Eesti Baptisti Koguduste Ühendusse vastu ei võetud.

Kogudus arendas hoogsat misjonitööd, asutati tööpunkte ja jaoskondi maakonnas. Töötas pühapäevakool. Liikmete arv kasvas üle 200.

Peeteli kogudus võeti Eesti Baptisti Koguduste Ühendusse 1920.aastal. Siis oli koguduses 176 liiget.[1235]

Tartu III Baptisti Kogudus

Kogudus sai oma alguse M.von Breschi poolt edustatud usulipühi alliansslihkumisest. Kui 1910.aastal Jaan Paidrason loobus selle töö juhtimisest, siis asutati 1911.aastal sinna Jõgimõe Baptisti Koguduse jaoskond. Kogudusevanemaks sai M.von Glehn, kuid töö kohapealseks juhiks kutsuti Karl Mühlberg.

Kogudus töötas Aleksandri tänaval M.von Breschi poolt ehitatud suures palvemajas. Kogudusel tekkisid 1914.aastal vastuolud M.von Glehniga, kes oli omandanud uued usuvaated. Kogudus lahkus siis M.von Breschi palvemajast ja võttis ruumid Pikale tänavale. Kui Jõgimõe kogudus 1919.aastal likvideeriti, jäi kogudus iseseisvaks, sai nimetuse Tartu III Baptisti Kogudus ning võeti 1920.aastal Eesti Baptisti Ühendusse. Siis oli koguduses 87 liiget.[1236]

Karl Mühlberg sündis 14.juunil 1868.aastal Võrumaal Kanepi kihelkonnas Kõllaste vallas Tähkna mõõdri pojana. Pöhisteteadvusele tuli ta 1902.aastal ning ta ristiti järgmisel aastal. K.Mühlberg asus elama 1911.aastal Võrru, kus elas poolteist aastat ning pani aluse sealsele usutööle. Töö oli ühenduses prii[illegible]gudusega. Pärast seda kutsuti K.Mühlberg Tartusse sealset Jõgimõe koguduse jaoskonda juhtima. Tartust lahkus K.Mühlberg 1924.aastal, kui sinna asus Karl Kaups kogudusevanemaks.

Hiljem töötas K.Mühlberg neli aastat ringjutlustajana, oli kaks aastat Valga koguduses, kaks aastat Viljandi koguduses ning kolm aastat Keilusi koguduses. Seejärel läks ta tööle Võndu.

Karl Mühlberg suri 1237.

1234. 50 aastat apostlite radadel, lk.129-130,83; Jaan Tooming, Laius-Tähkvere Baptisti Koguduse andmeid /käsikiri/; Jaan Tamm, Andmeid Laius-Tähkvere koguduse kohta /käsikiri/.

Jaan Paidrason sündis 24.aprillil 1858.aastal Võrumaal. Hoiseküla vallas kandimees Jo...sepi pojana. Ta õppis Võisekatsi vallakoolis, Jaanimõisa koolis ja kihelkonnakoolis. Mingilistel põhjustel ja isa soovil hakkas ta rõtsepaks. Paidrason siirdus 1884.aastal Solkina eesti asundusse kõsterkooliõpetajaks ning sealt 1890.aastal samа ameti peale Selenskisse Luuga krtnis (praeguses Pihkva oblastis). Tema soosi...isel hakati 1894.aastal Selenskis jõrjekindlalt vaimulikke koosolekuid pidama, mis arenesid sealt välja võimsaks priikoguduse tõõks. J.Paidrason vallandati 1896.aastal kõsterkooliõpetaja kohalt ja ta teenis edaspid endale elatist rõtsepana.

Põõstetead...use omandas K.Paidrason alles 1900.aastal. Ta ristiti mõlipõhi teisel põhal ning valiti 1901.aastal Selenski priikoguduse vanemaks. Järgnevatel aastatel käis J. Paidrason korduvalt Eestis evangeliseerimas, kuni lõpuks 1905.aastal kutsus M.von Brasche teda Tartu tõõle. Siin jõtkab Paidrason innukalt kuulutust, tõõtades samal ajal rõtsepana.

J.Paidrason lahkus M.von Braschi juurest 1910.aastal ning asutas iseseisva priikoguduse tõõ, millest hiljem arenes välja Tartu II Baptisti Kogudus.

Jaan Paidrason sai põõstetud priilaste kaudu ja oli kaua aega selle koguduse liige. Venemaa priikogudus tos ei esinenud LKõnemaa priikogudust iseloomustavat ülirõõmu, ent J. Paidrason asus veel Venemaa priikoguduse kainemal tiival.

Oma nooruses ja keskeapõlves oli Jaan Paidrason tugeva kohaehitusega, sirge hoiaku ja suure musta habemega mõjuv prohvetlik isiksus. Tema kõne oli huvitav ja lõbi...v. Tihti nõretas kogu koosolek pisaraid, kui ta kõneles Jumala armastusest, Kristuse kannatusest või taeva õndusest. Tema kõnede kaudu tulid paljud põõrdumisele.

Jaan Paidrasonil oli suur mõju Lõuna-Eesti usutõõle, eriti sealse priikoguduse liikumisele. Mitmeid usuõgadusi on tema kõigutamatu autoriteet suutnud Lõuna-Eesti usuliikumisest eemale hoida ning mõne voolu levikule takistusi ette seada. Jaan Paidrason suri 19.juulil 1936.aastal kopsuõhki.[1238].

Karl Jacob Reinhold von Tiesenhausen Kindral von Tiesenhauseni nime leiame tihti meie ajalookirjanduses. Teoste kõesolevaga tema eluloolisi andmeid.

K.J.R.von Tiesenhausen sündis 22.aprillil 1816.aastal Virumaal Kohtla mõisas mõisaomaniku pojana. Ta astus 18-aastaselt vabatahtlikult sõjaväkke, teenis oma onu kindral Weissi juures Varssavis ning lõpetas kadettide kooli. Teenides patsavões jõudis ta polkovniku auastmele, kellena saadeti Kaukaa-

---

1235. 50 aastat apostlite radadel,lk.66; Kaups, Põllu vagudel, lk.36; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaraamatud 1920.aasta kohta.

1236. 50 aastat apostlite radadel,lk.56-57, Kaups, Põllu vagudel,lk.42-43; Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaraamat 1920.aasta kohta.

1237. Vend Mühlberg 70-aastane, Teekäija, 1928,lk.127.

1238. Nigol, Jaan Paidrason surnud,lk.133-134/Karl Kaups/, Jaan Paidrason surnud, Vahitorn, Teekäija,1936,lk.141--142; Võsu, Mineviku mõlestusi,lk.58.

siasse, kus võitles sealsete mõgilaste vastu. Ta astus ärru 1867.aastal kindralmajori auastmes. Kindral Tiesenhausen naasis Eestisse, abiellus teistkordselt, seekord Luise Sellenheimiga, ning asus elama Tartusse. Siin amputeeriti tema jalg haiguse tõttu.

Koos abikaasaga käis ta tihti Laitse mõisas, kus mõlemad W.von Oxküll kaudu pühatseadvusele tulid. Hiljem said nad ristitud. Sellest peale oli kindrali maja Tartus Jumala Sõna kuulutajate peatuskohaks. Seal käisid kuulutamas W.von Oxküll, Karl Treimann, Jaan Tomm, Karl Saarnits, Juhan Piskar, Dr. Baedecker, M.von Glehn ja paljud teised. Ta kutsus Tartu tõõle E.Gideoniuni. Koosolekutele tema majas tehti politsei poolt ja ka vaimulike poolt takistusi.

Kindral Tiesenhausen müüs 1898.aastal Tartu maja ja asus koos tütrega elama Kuuda leprosooriumi, kus pooq tõõtas arstina. Kahe aasta möödumisel kutsus parun von Oxküll poja Keilasse arstiks. Tiesenhausenid läksid sinna ning olid Keila Baptisti Koguduse alalised külastajad. Hiljem poeg rentis Jõhtma mõisa, kus K.J.R.von Tiesenhausen suri 2.jaanuaril 1902. aastal 85-aastaselt.[1239].

K.J.R.von Tiesenhausenil oli 12 last, esimesest abiellust 6 ja teisest 6. Need kaks usklikku proviliit Tiesenhausenit, kes olid õigeusulised ning keda ristiti Mihkel Krabi poolt Tallinnas inkognito, olid arvatavasti türed esimesest abielust. Need elasid koos lesest emaga pärast isa surma Haapsalus ja siis Tallinnas, kus neil oli mõningane side Tallinna Evangeeliumi Kaarkuse Seltsi "Sinise Ristiga". Hiljem elasid need õed Saksamaal ühes kristlikus vanadekodus.[1240].

1239. Mathilde Thiesenhausen, Lebenslauf, /käsikiri/.
1240. Busch, Kidala Arhamise ajalugu, lk.87.

i) Eesti rahvusest baptistide poolt on alustatud usutöid mitmel pool väljaspool Eestit.

Peterburi Eesti Baptisti Kogudus

Kui Peterburi eesti priikoguduses, mida juhatas A.Neyman, võttis ülekaalu "Kaanani liikumine", siis lahkus 1902.-1903. aastal osa koguduseliikmeid ja hakkas omavahel koos käima ning erakorteritos koosolekuid pidama. Sendest koosolekutest võttis osa umbes 20-40 inimest. Seda tööd korraldas ja juhatas August Kuusik. Teistest kuulutajatest esinesid seal Johann Reinvald, Anton Poll, Fritz Ani ning mitmed Eestimaa baptisti kuulutajad.

Iseseisev Baptistikogudus asutati 1906.aastal, kuna taasühinemine priikogudusega ei teostunud. Liikmeid oli uues koguduses 26. Et August Kuusik samal aastal Eestisse elama asus, valiti koguduse vanemaks pealinna asunud Jaan Tomm. Koosolekuid peeti Gorohhovaja nr.23, kus oli suurem ruum, mis mahutas umbes 150 inimest. Palvesaal Sanda tati 6.augustil 1906.aastal Peterburi Saksa Baptisti Koguduse vanema F.A. Arndti poolt. Eestikeelseid koosolekuid peeti seal igal pühapäeval kell 15.00-18.00 (hiljem 16.00-19.00) ning kõnapäeva ja laupäeva õhtul. Alguses oli osavõtt koosolekutest vähene. See möjus rusuvalt, kui suures ruumis peaarkümmend inimest hõredalt istusid. Hiljem hakkasid Eestimaa kuulutajad V.Korjus, T.Saarmann, J.Brandmann ja teised pealinna kogudust tihedamini külastama. Siis kasvas rahva arv, tõusis elevus ning oli isegi arutusel pühapäevakooli ja laulukoori asutamine. Kuid liikmete väikese arvu tõttu jäid need kavatsused teostamata.

Peterburi Eesti Baptisti Kogudus võeti J.Tommi ettepanekul Tallinna konverentsil 15.-16.juunil 1907.aastal Eesti Baptisti Koguduste Ühendusse. Aastaaruannetes esineb kogudus juba 1906.aastal.

Kogudus töötas seekord kõigest kaks aastat. Osa tõstegijaid lahkus Peterburist. Allesjäänud liikmete vahel tekkis arusaamatusi ning enamik liikmeist siirdus 1908.aastal tagasi priikogudusse, kuna ülejäänud astusid 6.jaanuaril 1909. aastal Peterburi Baptisti Kogudusse (Petleri kogudusse). Viimases algasid ka eestikeelsed koosolekud, mida peeti igal pühapäeval kell 17.00 Kaasani tänaval nr.40. Samal aastal tulid Peterburi tagasi kuulutajad Johann Köhl ja Karl Pelsmann, kes alustasid rohkem korraldatud eesti tööd vene koguduse alluvuses. Nendega ühinesid mõned priikoguduse tõötajad (J.Tomm, Joh.Rahamägi, Karl Mink jt.) Tööd juhatas J.Köhl. Järgnevatel aastatel peeti eestikeelseid koosolekuid Peterburis mitmes paigas (Voznessenski põiktänaval nr.7, Vassili saarel nr.247, Suur Kaasani põiktänaval nr.11, Suur Ohta, Gurschesskaja tänaval nr.22), kuid mõned suuremad koosolekud ka suure Evangeeliumi Majas. Üks seesugune koosolek peeti 27.detsembril 1912.aastal, kus esinesid mitmed Eestist tulnud külalised, Peterburi Soome Baptisti Koguduse vanem Jauhiainen ning H.Petler ise.

Kasilmasõja aastatel muutus eesti baptistide töö Peterburis iseseisvaks, ehkki jäi H.Petleri kogudusega sidemetesse. Siis koliti Peterburi LRt i Baptisti Koguduse ruumidesse ning

peeti seal koosolekuid koguduse väikses saalis. 1916.aastal suleti koosolekud ning Karl Rink, kes neid viimasel ajal oli juhatanud, saadeti linnast välja. Pärast revolutsiooni ei saadud läti koguduselt enam ruume ning siis asuti Peterburi Saksa Baptisti Koguduse juurde Serpuhhovskaja nr.4, kus töötati iseseisva kogudusena 9 kuud. Pärast seda korrastati sama maja alumisel korrusel omaette palvesaal, mis avati pidulikult 10.detsembril 1917.aastal. Liikmeid oli siis 60. Pärast revolutsiooni töötati hoolega. Mihkel Goodvilmann kutsus ellu laulukoori ning Liisa Kaups pühapäevakooli. Alustati noortetöega ning asutati kirjanduselu "Külvaja". Liikmete arv tõusis 70-le. Koguduses jutlustasid tollal Jaan Toom, Joh.Köhl, V.Korjus, K.Kaups jt. See töö lõppes 1920.aastal majandusliku kitsikuse tõttu.

Ajal kui kogudus kuulus Eesti Baptisti Koguduse Ühendusse, oli liikmeid 1906.aasta lõpuks 27 ja 1907.aasta lõpuks 40.[1241].

Volosovo Baptisti Kogudus

Kogudus asus Peterburi kubermangus. Usutöö algas seal 1893.-1894.aastatel priikoguduse tunnistajate poolt. Kui Narva priikogudus astus baptisti vendlusse, soovitas J. Brandmann seda teha ka Volosovo priikogudusel. Toimus nõupidamine ühinemise teostamiseks, kuid kõik koguduseliikmed ei nõustunud ühinemisega ning kogudus läks kaheks. Osa liikmeid A.Veberi juhatusel jäi edasi priikogudusse, teine osa J.Ausendorfi juhatusel ühines baptistidega ning jäi töötama Narva Baptisti jaoskonnana. Samaaegselt esitati seoviavaldus Peterburi kubernerile koguduse kinnitamiseks. Korduvate avalduste peale tuli ikka eitav vastus, seda kohaliku vaimuliku ning politseivõimude eitava seisukoha pärast. Alles 1905.aasta lõpus kinnitati kogudus ja koguduse vanemaks J.Ausendorf. Järgmisel aastal Ausendorf suri. Siis tuli Volosovosse Julius Juurak, kes koguduse juhtimisele asus. J.Juurak asutas pühapäevakooli ning jätkas varem asutatud laulukoori tööd. 1907.aastal oli Volosovo ärkamine ning koguduses ühines 18 inimest. Sama aasta jaanipäeva ajal läks J.Juurak ehama Tveri. Siis läks jaoskond Narva koguduse alt Rakvere Baptisti Koguduse jaoskonnaks. Vastamata sellele soikus Volosovo töö, hakati ühendust otsima priilastega. T.Saarmann sõitis 18.mail 1908.aastal kohapeale ning temal läks korda ühinemist priilastega takistada. Kuid enamik - 89 liiget läks siiski priilaste poolele. Baptisti koguduses jäi 31 liiget. T.Saarmann soovitas Volosovos moodustada iseseisev baptistikogudus ning J.Juurak koguduse vanemaks kutsuda. J.Juurak tuligi 1908.aasta sügisel uuesti Volosovosse. Ta valiti koguduses "välisasjade toimetajaks", kuid aastaaruannetes esineb ta alates 1909.aastast

---

1241. 50 aastat apostlite radadel,lk.96 (Ed.Lepp);J.Köhl, Andmeid Peterburi baptistikoguduseat /käsikiri/;K. Kaups, Eesti kogudus pealinnas,TeekNija,1918,lk.88-89; T.Saarmann,Rakverest ida poole,TeekNija,1906.nr.12,lk.7. Korjus, Issanda tõ-ö Peterburis,lk.55;Eesti Baptisti Ühenduse nõukogu protokoll 15.-16.juunist 1907.a.Teated Peterburist,TeekNija,1907,nr.7,lk.5;TeekNija,1910, nr.5,lk.40,1911,lk.162;A.Poll,Armsad TeekNija lugejad, TeekNija, 1913,lk.280;J.Juurak Volosovost,TeekNija,1913, lk.55.

kui Volosovo Baptisti Koguduse vanem. Peterburi kubermerile esitati 1909.aastal 50 allkirjaga taotlus baptistikoguduse asutamiseks. Kogudus kinnitati kubermeri poolt. Koguduse-vanema kohustetNitjaks valiti J.Juurak. Järgmisel aastal võeti kogudus Eesti Baptisti Koguduste Ühendusse. Julius Juurak loobus 1912.aastal ajalikust tõõst ning nüüd pühendas ta kogu oma tõõjõu koguduse teenimiseks. Samal aastal osteti kogudusele palvemaja, mis avati 24.juunil 1912.aastal.

Kuid seal tuli uus mure. Kt J.Juurak oli valitud koguduse-vanema kohustetNitjaks, si is kubermanguvalitsus teda ametisse ei kinnitanud, vaid teatas 18.detsembril 1912.aastal, et Volosovo kogudus on suletud kinnitatud koguduevanema puudumisel. Pöörduti hüdas Peterburi Baptisti Koguduse vanema W. Petleri poole ning see teatas kubermerile, et Volosovo kogudus on Peterburi koguduse jaoskond. Veel esitas Volosovo kogudus Eesti Baptisti Koguduste Ühendusele aastaaruande 1913. aasta kohta, kuigi sellel aastal kuulus ta juridiliselt Peterburi koguduse alla.

Aastaarundes on väike pühaNevakool märgitud vaid 1909. ja 1910.aastal. Laulukoor oli tegutsenud üksnes 1909.-1910. ja 1912.aastal. 1909. kuni 1913.aasta lõpuni oli ristimise läbi koguduse vastu võetud13 inimest. Kogudus kasvas sama aja jooksul 41 liikmelt 46 liikmeni.

Maailmasõja puhkemisel läks J.Juurak sõjaväkke ning ta asemel tuli kogudust juhtima M.Kokota. Sõja ajal suleti palvemaja, hiljem võeti palvemaja raudtee tõõkojaks ning kogudus oli sunnitud koos kõima erakorteritee. Koguduse juhiks oli siis Karl Velsmann.

Tema päevil lõpetati koguduse tõõ.[1242]

Estonia Baptisti Kogudus

Keegi köstri naine Madli Miller sai 1890.aasta paiku usklikuks. Ta ristiti Jaan Brandmanni poolt ning astus Narva prii-koguduse. See perekond asus 1894.aastal Siberisse Altai kubermangu eesti asundusse Estonia külla. Madli Miller hakkas palvetama Ärkamiste pärast ning kutsus kuulutajaid sinna kõmelema. Esimesena läks sinna Tõnurist Simferoopolist ning tema kaudu said päästeteadvuse 4 inimest. Järgmisena läks Estonia külla J.Brandmann. Ärkamised jatkusid, mitmed said päästeteadvuse, nende seas ka Madli mees, kes nüüd asus usutõõ ettevõtma. Mõne aja pärast tõõtasid seal terve aasta J. Brandmann ja P.Ani Narvast. Nüüd, 1904.aastal, ristiti umbes 30 inimest. Esimesed 4 päästetut olid ristitud juba 1901.aastal.

Kogudusse oli astunud mitmeid sõnakaid mehi, kellel oli kuulutamisand. Need viisid evangeelse sõna ka vene külladesse,

---

1242. Eesti Baptisti koguduste ajalooline album,lk.132-133; 50 aastat apostlite radadel,lk.97 (Ed.Lepp); J.Juurak, Volosovost,Teekäija,1913,lk.40-41,54-56; Tuttar, Hiiumaa Harju koguduse armastuse sõõmaeg,lk.246; Kuulutus, Teekäija, 1912,lk.178.

seda alguses õigeusu preestri loal, kes iga kirikus koosolekutest teatas. Aga kui venelaste seas puhkes ärkamine ning mitmeid ristiti, muutus preester usulikumise vastaseks. Kuulutajad vangistati preestri osutamisel ning viidi tapi korras ärveisilinna. Igas külas, kus teel peatati, tunnistasid kuulutajad. Seda tegid nad ka linna vanglas. Kui nehed vabaks said, tunnistasid nad tagasiteel samuti. Mitmel pool puhkes ärkamine ning mõne aja möödumisel oli seal ümbruses 7 iseseisvat vene kogudust umbes 2000 liikmega.

Pärast Nadli mehe surma sai kogudusevanemaks ta poeg Aleksander Miller. Hiljem vangistati Aleksander Miller ning koguduse töö lõppes.[1243]

Riia Eesti Baptisti Kogudus

Usutöö Riia eestlaste keskel algas parun W.von Uxkülli kaudu, kes seal kõis kuulutamas. Jürgenvalt asus Riiga Juhan Piskar. Viimane töötas 1900.- 1902. aastal seal Hagensbergis Läti Baptisti Koguduse palvemajas, kus igalpühapäeval ja neljapäeval pidas eestikeelseid koosolekuid. Rahva osavõtt oli elav. Läti kogudus andis palvemaja koos kütte ja valgustusega eestlastele tasuta kasutada.

Pärast J.Piskari lahkumist Riiast, jäi eesti töö kohalike eesti tunnistajate hooleks. Koosolekutes käis rahvast siis paarikümne inimese ümber. Kui Joh.Lipstok sõitis 1910.aasta jõuluks Riiga, et seal oma Ladzis peoleli jõõnud õpinguid jätkata, hakkas ta koos J.Sõrraga, kes samuti Riias õppis, eestlaste koosolekutel kõnelema. Mõne aja pärast tõusis koosolekutest osavõtjate arv 120-ni. Organiseeriti baptistikogudus, mille koguduseavanemaks sai Joh.Lipstok. Pärast Joh. Lipstoki ja J.Sõrra lahkumist 1912.aastal, jäi kogudus jõllo kohaliku tunnistajate teenindada. Kõisid küll kõnelejad Eestist/ avitamas. Pühapäeval, 1.septembril 1913.aastal oli koosolekust osavõtjaid 40-50 inimese ümber. Maailmasõja aegadel lõpetas kogudus oma tegevuse.[1244]

1243. R.Võsu, Sinepiivake Siberi metsades. Elukevade, 1940, lk.14-15; 50 aastat apostlite radadel,lk.96-97 (Ed. Lepp).

1244. Eesti Baptisti Ühenduse nõukogu protokoll Haapsalu konverentsist 28.aug.1900.a.; 50 aastat apostlite radadel,lk.97 (Ed.Lepp); Piskar, Elulooliisi andmeid Juhan Piskarist; J.Lipstok, Meliphi Riias,Teekäija, 1911,lk.114;/G.Allo/,Meisikirjeldus Kristlik Perekonna leht,1913,lk.263.

j) Baptismi levikut iseloomustavad tabel nr.3 andmed. Nagu tabelist näeme, olid baptismi peamine jõud iseseisvuse saamisel Läänemaal (Mandri-Läänemaal koos Hiiumaaga), kus kahes koguduses ja nende jaoskondades oli 1893. aastal üle 300 liikme. Kokku oli 1893.aasta lõpuks Eestis baptiste 403.

Baptistikoguduse liikmete arv oli sajandi (1899.a.) lõpuks 1308, ent 1905.aasta lõpuks oli neid 2164, sellega 165%. Kuid 1914.aasta lõpuks oli liikmeid 3332, sellega võrreldes 1905.aastaga 154%. See näitab, et sajandi esimese 6 aasta jooksul kasvasid kogudused suhteliselt jõudsamini kui järgneva 9 aasta jooksul. Kuid absoluutsetes arvudes on koguduseliikmete arv kasvanud aastate 1900.-1905 vahel vaid 856 liikme võrra, aga aastate 1906.-1914. vahel 2164 liikme võrra. Võrreldes sajandi algusega oli 1914.aasta lõpuks baptistikoguduste liikmete arv 254%.

Kui vaatleme koguduste arengut üksikute maakondade järgi (Tallinna ja Hiiumaa on eraldi toodud), siis näeme, et sajandi esimesel viiel aastal kasvasid kõige rohkem Virumaa (266%) ja Harjumaa (238%) kogudused, mis on tegelikult tingitud liikmete väikesest arvust sel sajandi alguses. Liikmete koguarvu poolest seisavad 1905.aastal esikohal Mandri-Läänemaa (koos Vormsiga) 655 liikmega, Hiiumaa 466 liikmega (kokku 1121 liiget) ja Harjumaa 436 liikmega. Liikmete arv Tallinnas on endine, sest paljuliikmeline Tallinna II Baptisti Kogudus seisab väljaspool Ühendust ning selle koguduse liikmete arv pole arvestatud. Ent 1914.aasta lõpuks on Tallinna linn liikmete arvu poolest jõudnud 836 liikmega esikohale. Seejuures tuleb arvestada, et Tallinna koguduste maal elavad liikmed on võetud liikmete üldarvu.

Omapärane pilt avaneb meile, kui võrdleme baptistikoguduste liikmete arvu 1914.aastal elanike üldarvuga maakonnas. Elanike arv on võetud 1922.aasta rahvaloendusandmetel, mis palju ei ülesta 1914.aasta rahvaarvu. Tallinna linna elanike arv on aga 1913.aasta kohta. Näeme, et siin seisab kindlasti esikohal "baptistide saar", Hiiumaa oma 3,5%. Mandri-Läänemaa 1,2% on teisel kohal ning Tallinn o,7% kolmandal kohal. Harjumaa järgneb o,5% ning Virumaa o,2%-ga. Kogu baptistide arv oli 1914.aasta lõpuks o,3% Eesti elanike üldarvust. Meenutame, et XIX sajandi esimesel poolel, pärast suuri ärkamisi, loeti vennastekoguduse liikmeid Eestis umbes 5,5% elanikkonnast.

Tabel nr.3

Septisat levik maakondade järgi

Maakond	Elikate arv aasta lõpuks												Kokku											
	Kogudate arv																							
	1892	1899		1905		1914		1892	1899		1905		1914		1892	1899		1905		1914			
	a.	a.	%	a.	%	a.	%	a.	a.	%	a.	%	a.	%	a.	a.	%	a.	%	a.	%			
Harjumaa	32	214	668	213	-	886	414	0,7	1	2	2	4	2	5										
Hiiumaa	164	348	209	466	135	571	122	2,5	1	1	1	1	4	4										
Kuressaare	141	380	276	955	167	729	111	1,2	1	2	1	2	5	4										
Läänemaa																								
Pärnumaa	60	92	124	159	169	139+	160	0,15	1	1	1	1	1	1										
Raplamaa	-	-	-	-	-	120	-	0,06	-	-	-	-	2	-										
Saaremaa	-	-	-	-	-	21	-	0,03	-	-	-	-	1	-										
Tallinnamaa	-	183	-	458	239	801	114	0,5	-	2	2	6	5											
Tartumaa	-	98	-	255	266	365	143	0,2	-	2	2	2	2											
Viljandimaa	-	96	-	255	266	365	143	0,2	-	2	2	2	2											
Võrumaa	-	-	-	-	-	81	-	0,03	-	-	-	-	1	-										

+ Pärnu koguduse sektsemandas on 1914.aasta kohta 111 kuuste arvus vigu: seal on ekslikult antud 139 asemel 157.

Sajandi algusest peale on kasvanud koguduste arv rohkem kui kaks korda: 1899.aastal oli 10 kogudust ja 1914.aastal 24 kogudust 76 jutlustajaga. Kõige rohkem oli 1914.aastal kogudusi Tallinnas ja Harjumaal, mõlemas viis kogudust. Mandri-Läänemaal ja Hiiumaal oli kummaski 4 kogudust.1914.aasta lõpuks oli 39 jaoskonda ja 25 palvemaja.[1245]

Mainisime, et sajandi esimese 6 aasta jooksul kasvas usulisikumine suhteliselt jõudsamini, kui jõrgneva 9 aasta jooksul, mil ometi põrast 1905.aasta revolutsiooni olid vabamad tõõtingimused. Juba 1909.aasta Kõima konverentsil otsiti usutõõ edukuse vähenemise põhjusi. Jüri Mill tõi siis ette neli põhjust: 1) Kui tõõ 25 aasta eest algas, oli asi uudne ning iga baptist oli omalt kohalt misjonõr. 2) Kogudused on leigeks muutunud ning esinevad patud ja langemised. 3) On tõusnud sõgaseid õpetusi ning kogudustes liiguvad separatistid ja allianssmeelsed. 4) Jumalat salgav meel kasvab ning on jõudmas juba kogudustesse.[1246]. Nendest seisukohtadest on paikapidavam viimane, sest ateistlikud mõjud olid tõesti kirjanduse ja ajakirjanduse kaudu Eestis levinud. Mis puutub teistesse väidetesse, siis nendes toodud motiivid on enam tagajõrjed kui põhjused, pealegi kõikvõgused "separatistid ja allianssmeelsed" liikusid Eesti radadel juba koguduse algnegadel (darbistid). Naaluvamad on Karl Kaupsi võited, kes rõhutab esikohal samuti õha levinevat Jumala-vastast mentaliteeti. Õige on ta väide, et tegevusse on astunud teisi uuesõnni alusel seisvaid uskkondi ja usulisi organisatsioone, mida nii kerge ei ole võitlusrajalt kõrvaldada. Õriti olulise oli K.Kaupsi seisukoht, et koguduste olemasolevad juhid ei seisa enam kaasaja vajaduste tasemel oma puuduliku piiblitundmise ja hariduslikku seisundi poolest. Vähe on elukutselisi jutlustajaid. Kuid neid ei saa rohkem tõõle rakendada koguduseliikmete vähese ohvrimeelsuse põrast, nii annab iga koguduseliige koguduevanema palga arvel aastas keskmiselt vaid õhe rubla. Sellest tingituna on koguduevanemate palgad väikesed. Õksnes 9 kogudust tasuvad koguduevanemale aastas 200 rubla või ülle selle, 2 kogudust annavad 100-200 rubla, 5 kogudust kuni 100 rubla ning 8 kogudust ei maksa midagi.[1247].

1245. Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1900.-1914. aastate kohta.
1246. Eesti Ühenduse konverents Keinas Hiiumaal, Teekäija 1909, lk.109.
1247. K.Kaups, Meisimuljeid, Teekäija, 1915.lk.122-124, 139-140.

k) Eesti Baptistikoguduste Ühenduse loomine võis teostuda alles pärast koguduste iseseisvaks saamist. J.Mill tegi juba Haapsalu konverentsil 1888.aastal ettepaneku organiseerida mingi kogudustevaheline ühendav organ. Sellepeale väitis A.R. Schiewe, et see on võimatu, sest siin on ainult koguduse jaoskonnad, mitte kogudused. Eestimaa koguduste Ühendus oli tõsisemalt päevakorra Tallinna konverentsil 8.-10.juunil 1896.aastal, kus selle asutamise jaatavalt otsustati.

Eestimaa Ühendus moodustati tegelikult Pärnu konverentsil 6.-7.juunil 1897.aastal. Seal valiti üheks aastaks selle presidendiks J.Mill, abiks A.Johannson ja kassahoidjaks A.Petermann.[1248]

Teatavasti kuulusid Eesti baptistikogudused Peterburi ja Riia Saksa Baptisti Koguduse kaudu Venemaa Baptisti koguduste Unioonni. Sinna Unioonni kuulusid veel Venemaa saksa, Läti, Böömi ja poola baptistikogudused. Vene baptistikogudustel oli eraldi ühendus, n.n."Venemaa Baptistide Liit" ("Sojus"). Eestimaa Ühendus võeti ametlikult Venemaa Baptisti Koguduste Unioonni järjekordsel konverentsil 20.-21.oktoobril 1900.aastal ning jäi Unioonni all-liiduks (Vereinigung). Tollest ajast peale hakkas Eesti vendlus saatma oma saadikuid Unioonni konverentsile, mis peeti iga kolme aasta järel. Eestimaa Ühendust hakati hiljem nimetama Eesti Baptisti Koguduste Ühenduseks, kuid selle juhtival organil ei olnud kaua aega kindlat nimetust ning seda nimetati vahest juhatuseks, nõukoguks, komiteeks või eestseisuseks. Ühendusel, nagu kogudustelgi ei olnud juriidilise isiku õigusi.[1249]

Eesti baptistikogudusi ühendavaks organiks oli juba enne Ühenduse loomist konverents. Need peeti algsegadel peamiselt mitmesuguste õpetuslike küsimuste selgitamiseks ning koguduste tegevusjuhiste andmiseks. Kuid ei puudunud ka mõned tõsised korraldavad otsused. Konverentsidel viibis kuni 1893.aastani ikka kohal A.R.Schiewe, kes oli igas küsimuses lõplik otsuseandja.

Esimene konverents peeti 23.juunil 1886.aastal, teine - 25.veebruaril 1888.aastal, kolmas 20.juunil 1888.aastal, neljas - 24.veebruaril 1892.aastal ja viies - 8.märtsil 1893.aastal. Need konverentsid peeti kõik Haapsalus. Sellest peale peeti konverentse peale Haapsalu vaheldumisi ka teistes kogudustes. Konverentse ei peetud 1894.,1895. ja 1899.aastal, edaspidi peeti konverentse kuni 1915.aastani igal aastal, ehkki oma sõjaeelseid konverentse nimetati avalikult "vendade ühiskoosolekuteks" või "armastusõhtusteks".

Esitame mõned arutusel olnud küsimused kolmelt esimeselt konverentsilt. Esimene konverents peeti ilma Pärnu koguduse esindajata (1886.a.). Seal tutvustasid esindajad oma koguduste olukorda. Otsustati asutada Ühine misjonikassa, mille sisse-

---

1248. Haapsalu Baptisti koguduse protokolliraamat. Haapsalu konverentsi protokoll nr.42,20.juunil 1888.a.; Protokollid nr.101,6.jaanuarist 1896.aastast, nr.103.,12. maist 1896.aastast ja nr.120,26.aprillist 1898.aastast.

1249. 50 aastat apostlite radadel,lk.19 (H.V.Dahl).

tulek tuli saata Peterburi A.R.Schiewe korraldusse. Viimane kõneles koguduseliikmete ja töötegijate ülesannetest. Teine konverents peeti 25.veebruaril 1888.aastal, kus oli arutusel ainult baptistide ja priilaste ühinemise küsimus. Et läbirääkimised konverentsil muutusid ükskõiseid süüdistamiseks, siis konverents selles positiivseid tagajärgi ei andnud. Kolmandal konverentsil (16.juunil 1888.a.) olid kohal ka Pärnu koguduse esindajad (J.Mill ja A.Petermann). Tähtsama küsimusena oli arutusel Tallinna koguduse olukord, kuhu otsustati saata kogudusevanemaks J.Mill. Üldistel läbirääkimistel soovitati kogudustel asutada noortemeeste- ja tütarlasteseltsid (J. Mill) ja laulukoore (J.Mill ja A.Petermann), väideti, et ei ole õige, kui usklikuna ristitud koos ristimatutega võtavad osa Issanda surma mälestamisest (J.Mill ja A.R.Schiewe).[1250].

Koguduse töö arendamiseks ning juhtlustajate piiblitundmise tõstmiseks omasid suurt tähtsust piiblikursused. Esimene neist, mis oli kõige suurem ja viljakam, oli 1890.aasta märtsis, kui A.R.Schiewe neli ja pool nädalat Eestis viibis. Kursus peeti Haapsalus H.Teere korteris. Lektoritena esinesid A.R.Schiewe ja A.Johannson, viimane peamiselt tõlgina. Kursustel seletas A.R.Schiewe Pauluse kirja efeslastele ning õpiti homiletikat. Siin oli ka praktilisi töid: kirjakoha jaotamine ja proovijõnede pidamine. Kursusest võtsid osa tookordsed kuulutajad, kokku 18 inimest. Enne lõunat olid õppetunnid, õhtuti evangelisatsiooni koosolekud. Juba esimesel päevadel algasid ärkamised. Paljud tulid pöördumisele. Sellel aastal astus Haapsalu kogudusse üle 50 inimese.[1251]. Edaspidi peeti kursusi koos konverentsidega, nii oli see ka 1900.aastal Haapsalus.[1252].

Sajandi alguses, arvatavasti 1904. aasta suvel, peeti Laitse mõisas parun M.von Uxkülli korraldusel nädalane kursus, kust võttis osa üle 60 tunnistaja. Lektorid olid M.von Uxkülli, M.von Glehn ja Saksamaalt prof.Ströter.[1253].

Nõud tuli kursustel vahe. Järgmine suurem kursus korraldati 19.- 23.jaanuarini 1910.aastal Rakveres. Osa võtsid sellest 20 töötegijat, mõnda seast õde. Tähtsamad ettekandjad olid A.Johannson ja A.Petermann. Hiljem otsustati pidada veel seesuguseid kursusi. Võeti otsus korraldada kursus 1913./14. aasta talvel. Et ühelgi kogudusel raha ei olnud kursust vastu võtta, siis kavatsus ei teostunud. Algas Esimene maailmasõda ning järgmine kursus peeti alles 1919.aastal.[1254].

1250. Sealsamas,lk.19 (H.V.Dahl);F.Mathiesen,Esimesi ühenduse konverentse,TeekMi ja,1934,lk.171-173; Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat.Protokollid nr.32,23.juuni 1886. a. nr.39,25.veebr.1888.a. ja nr.42,20.juuni 1888.

1251. Schiewe,Mõlestused minu 50aastasest ametiajast,lk.101-102; Eesti Baptisti Koguduste ajaloolik album,lk.14; 50 aastat apostlite radadel,lk.175 (H.Schmidt)(H.Schmidt annab kursuste ajaks 1891.aasta,kuna eelmised allikad annavad 1890. aasta. Viimane aastaarv on õige,sest koguduse jõudne kasvamine oli ka 1890.aastal).

1252. Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat.Protokoll nr. 132,13.veebr.1900.a.

1253. 50 aastat apostlite radadel,lk.175 (H.Schmidt).

1254. M.Kokota,Esimene Eesti baptisti juhtlustajate piiblikursus Rakveres,TeekMi ja,1910,lk.44-46;Tuttar,Hiiumaa Harju koguduse armastuse sõnumitoojaks,TeekMi ja,1913,lk.247.

Pühapäevakoolitöö algas esimestes kogudustes kaunis varakult, nii Käärdlas ja Pärnus 1884.aastal, Haapsalus 1887.aastal ja Tallinnas 1890.aastal. Kuid tolleaegsel lastetöösl ei olnud püsi. Puudus lastetöö tähtsuse hindamine, igal pool polnud sobivaid töötegijaid, sest koguduse juhid olid ise ü ülesannetega üle koormatud, ning ümbruskonna rahva eitav suhtumine usklikkesse takistas laste kaasamist pühapäevakoolis. Samuti käe soleva sajandi algul, kui pühapäevakooli tähtsusest rohkem aru saadi ning ka väliseid olukorrad muutusid vabamaks, ei edenenud töö laste seas. Kidala konverentsil 1904.aastal teatas J.Mill, et 15 koguduse kohta on ainult 7 pühapäevakooli ning 700 koguduseliikme lapsest käivad pühapäevakoolis üksnes 201 last. Järgmisel, 1905.aasta Keila konverentsil valiti pühapäevakoolide reisisekretäriks August Johannson. A.Podini palvel lubati Inglismaalt temale toetuseks 300 rubla pooleks aastaks. Sellest peale pööratakse rohkem tähelepanu lastetööle. "Teekäijas" hakkas 1905.aastast peale järjekindlalt ilmuma pühapäevakooli kirjakohtade seletusi. 27.detsembril 1909.aastal peeti Tallinnas esimene pühapäev kooliõpetajate konverents. On märgata laste arvu tõusu pühapäevakoolides. Kui 1901.aastal käis pühapäevakoolis 187 last, 1905.aastal oli neid 380, kuid 1906.aastal juba 644. Sellest peale tõusis laste arv pidevalt kuni 1909.aastani, mil pühapäevakoolis käis 1226 last. Kuid 1910.aastast peale hakkas valitsus vaimulikkonna käsitamise pühapäevakooli töösd pidurdama. Õpet jätelt nõuti üldhariduslike koolide õpetaja kutset. See sundis mitmes koguduses lastetööd lõpetama, kuid enamikus kogudustes kestis töö edasi, ainult laste arvu enam aastaaruannetes ei näidatud. Osa pühapäevakoole esitasid siiski oma andmed lastetöö alal. Aastaaruannete põhjal oli lapsi 1910.aastal 1087, 1911.aastal 527 ja 1913.aastal 223 last. 1914.aastal lastetööd enam ei esitatud.[1255]

Noortetöö ei tahtnud kaua aega edeneda, kuigi mõnel pool tehti selleks juba varakult katseid. Pärnus asutati tütarlasteselts 1886.aastal, Haapsalus noorsooselts 1902.aastal, Rummu-Valklas noortemeeste selts 1904.aastal, Tallinnas noortemeeste- ja tütarlasteselts ning Narvas noortemeesteselts 1907. aastal. Kuid nende seltside tegevus kestis paremal juhul mõned aastat. Ei või öelda, et baptismi juhtivad tegelased oleksid sellesse eitavalt suhtunud. Alguses oli küll organiseeritud noortetöö võimude poolt keelatud, kuid illegaalselt võis seda teha. Alles Narva konverentsil 1906.aastal arutati avalikult noortemeeste- ja tütarlaseltside kasulikkust ning soovitati neid asutada. Seda soovitust korrati 1909.aastal Kiina konverentsil. Järgnes mõne uue tütarlaseltsi asutamine. Alates 1911.aastast valgustas H.Kutter ajakirjas"Elu Kevade" laialdaselt noortetööd. Kuid tõelist ja viljakat noortetööd baptistikogudustes enne 1917.-1919.aastat ei näe.[1256]

1255. 50 aastat apostlite radadel,lk.155-158 (T.Korjus); Eesti Baptisti Ühenduse nõukogu protokolle.Protokoll Kidala konverentsist 25.mail 1904.aastal,Keila konverentsist 8.juunil 1905.aastal ja Narva konverentsist 2.juunil 1906. aastal; Eesti Baptisti Kogudute Ühenduse aastaaruanded 1901.-1914.aastate kohta.

1256. 50 aastat apostlite radadel,lk.171-172 (E.J.Dahl); Noortetöö ja selle tähtsus,Elukevade 1927,lk.151; Eesti Baptisti Ühenduse nõukogu protokollid, Protokoll Narva konverentsist 2.juunil 1906.a.ja Kiina konverentsist 5.-8.juuni 1909.a.

Välismisjoni huvi tekkis Eestis baptistidel tõsisemalt alles pärast Aafrika endise misjonäri Hendrik Tuttari kogudusse astumist. Ta võeti 7.märtsil 1909.aastal Tallinna I Baptisti Kogudusse liikmeks. Sama aasta konverentsil Kiinas esitas ta baptisti misjonäri W.Carey eluloo. Ühenduses selleg valiti paganamisjoni komitee, kuhu kuulus A.Johannson. H.Oidermann ja T.Saarmann. H.Tuttar asus reisima baptistikogudustes, igal pool õhutas ta välismisjoni huve ning tegi korjandusi selle misjoni heaks. Kui ta Pärnu kogudusse vanemaks alustas 1911. aastal ajakirja "Elu kevade" väljaandmist, sai see ajakiri välismisjoni tutvustajaks. Hiliseematel konverentsidel kõneles H.Tuttar alati välismisjoni tegevusest. Kogudustes tehti mitmel pool korjandusi selle misjoni jaoks; annetasid meelsasti ka väljaspool kogudust seisvad isikud. Raha saadeti Saksamaa välismisjoni seltsi kaudu Aafrika Kameruni misjonile. Seal peeti eestlaste raha eest ülal üht päritsmalasest misjonäri. Harju konverentsil 1913.aastal tehti ettepanek saata oma kulul Aafrikasse misjonäriks H.Tuttar, kuid peagi algav maailmasõda tegi lõpu igasugustele välismisjoni üritustele.[1257]

3. Baptism osa Eesti kultuurielus.

Nõnda siiamaani selmiste sjandite vennastekoguduse teeneid Eesti kultuurielu võrsete tekkimisel ja arengul. Kas võime oodata lähemas tulevikus järgnevaid baptismist ka midagi seesugust?

a) Baptism on avaldanud eriti ingliskeelt kõneleva maailma ühiskondlikule arengule märgatavat mõju. Walter R.Bottoms kirjutab: "Baptistid olid religioosse ja ühiskondliku vabaduse pioneerid, nemad olid esimesed protestantide seas, kristluse levitamisel ning nemad pürgisid hariduse tõstmisele ja sotsiaalsele tegevusele".[1258] Walter Rauschenbusch oma kõnes Baptisti Maailmaliidu konverentsil 1911.aastal Philadelphias ütles: "Meie oleme nende leskaja ususeltside järglased, kes tunnistasid demokraatiat ja vendlust ning kedagi vaenati nii oma sotsiaalsete printsiipide kui ka oma usu pärast."[1259].

88

1257. 50 aastat apostlite radadel,lk.165-167 (K.Kaups); Eesti Baptisti Ühenduse nõukogu protokollid. Protokoll Kiina konverentsist 5.-8.juunil 1909.a.; Tallinna I Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokoll 7.märts,1909.a.; Tuttar, Hiiumaa Harju koguduse armastuse sõnumeeg, Teekäija,1913,lk.248.

1258. Walter R.Bottoms, Who are the Baptists? London, 1946 p.1 Tsit.Mitrohin, Baptism,lk.11.

1259. Mitrohin, Baptism,lk.11

1

Baptism on alati rõhutanud oma truudust demokraatia põhimõtetele. Seda on öeldud ka Eestis ning seda näeme tegelikult ka siin. Koguduseliikmetel on alati olnud tõeline vabadus välja öelda oma seisukohti kogudusetundides või kus iganes tahes. Seda vabadust on nad tihti ja meelsasti kasutanud koguduse-vankri lükkamiseks. Kogudustes, kus eesotsas on olnud autoritaatseid mehi, nagu seda oli A.Tetermann Tallinnas, J. Mill Pärnus, P.Kaups Hiiumaal, valitses või saavutati ühtsemeel, üksteise mõistmine ning vennalik järeleandmine. Kohtades aga, kus seesugused autoriteedid puudusid, soodustas demokraatia vahel laiali valguvust ja korra puudumist ning sarnane demokraatia ei saanud rahvale eeskujuks olla.

Haridusliikud püüdlused koguduse liikmete seas, kui neid oli ning kui need rahvale kätte paistsid, olid siiski niivõrd minimaalsed, et väljapoole mingit mõju ei avaldanud, silmas pidades veel baptistide suhtelist vähearvulisust Eestis.

Ameerika Ühendriikide president Franklin Roosevelt ütles kord: "Tormid, mis tulevad väljastpoolt, esitavad väljakutse kolmele institutsioonile Ameerika elus nüüd ja alati. Esimene on usk. Usk on kahe järgneva alikas, demokraatia ja rahvusliku hea tahte alikas".[1260]. Rahvusliku head tahet oli Eesti baptismil külluses olemas. Eesti vabakiriklusel pole seda kunagi puudu olnud, siis ega päris käsitletavat aega. Kuid šovinistlikest kalduvustest on koduma vabakirikud ikka olnud vabad. Sellevastu aegadel enne Esimest maailmasõda olid Eesti usuliikumistes märgatavad germaniseerimise tendentsid. Need avaldusid ka baptismis. Juba usuliikumise alustajad - ristijad olid sakslased. Esimeste tegelaste seas oli saksakeelsetest perekondadest võrsunuid või selles keeles kasvatust saanuid (A.Johannson, K.Hövel, Ed.H.Jakobson jt.). Mõni tuntud jutlustaja, seda vahest abikaasa mõjutusel, kahtles oma eestlises põlvnemises ning võttis koduseks keeleks saksa keele (J. Piskar, V.Korjus). Rohkesti ühines baptismiga kohalikke sakslasi nii saalikke kui kodanlikust seisusest isikuid ning assimileerunuid. See kõik andis usuliikumisele paiguti mingi saksapärase mulje, kuid seda kaugeltki mitte kõigis kogudustes.

Baptism oli tollal võimude poolt enam-vähem surutud. Vaatamata riiklikule sanktsioonile, võeti usulisi kumist siiski ebasoovitava nähtusena. Ühelt poolt kardeti igalt rahva keskel tekkinud usuliselt liikumiselt mingit sotsiaalset protesti, mis võiks rahva viia rahutustesse. Alati oldi hirmus, et rahva usulistel kokkutulekutel võivad tekkida ja areneda rahulolematuse ideed, mis võiksid sunda rahva ühisaktsioonide põhjusteks. Sellepärast nõudsid politseivõimud, et koguduse tundides protokollitaks kõik sõnavõtud täpselt. Teiselt poolt õhutasid mõlema kiriku vaimulikud politseivõime aktiivsusele usuliikumise vastu. Puudus küll pidev vaenamine, sest surve tugevus sõltus ikka isikutest, kes parajasti kusagil võimul seisid.

1260. E.Ränd. Laeste tõeajast, Elulõvade,1939,lk.32.

Märkimisväärne on, et mõnel pool oli ümbruskonna rahva suhtumine baptisti jutlustajatesse, koguduseliikmetesse, kuid eriti usklike ristimise toimetajatesse väga vaenulik. Kõige enam oli seda näha Tallinnas, Peterburis, eesti asundustes, kuid ka mujal. Seda põhjustas ühelt poolt põhjateadvust omandanute kriitiline suhtumine maailmavaatelistesse eluvaidlustesse ning nende kõlbluseõpetuse paljastamine, mida tihti tehti väga teravalt. Usklike eraldumine maailmast ning nende omavahelised koosviibimised pakkusid alati laiemat kõneainet ning tekitasid mitmesuguseid arvamusi, isegi oletusi kõlbluse vastastest tegudest usklikkonnas. Kellegile käis see ristimiste kohta, mida uudishimulikud püüdsid külastada ning ootasid sealt midagi erakordset ja pikantset. Üldiselt oli usklike ristimise küsimus kõige valusamaks punktiks baptistide ja lapseristimist pooldajate vahel. Kirik oli sajandite jooksul kasvatanud inimestes veendumuse ristimise erakordsusest, kui ainsast õndsuse vahendist (uuestisünnist). Ristimata lapsel ei olnud pääste lootust. Sellepärast oli tekkinud isegi hädaristimise institutsioon. Selles oli iga ristitini ese usukindlus, et ta ristitud on. Tulid aga need, kes lapsepõlve ristimise tühistasid ning ennast "teistkordselt" ristida laskid, siis puudutasid nad valusasti usualust, millel nende ristitinimeste lootus oli püsinud. See oli vastukarva, oli vastuvõtmatu, tunnistati püha ristimise sakramendi teotamiseks ning tekitas rahva seas nende uuesti ristijate "baptistide" vastu põlgust ja viha. Baptistid seevastu oma suures tõeveendumuses, ei valinud tihti sõnu, millega avaldasid oma eitavat suhtumist lasteristimisse. Niisugused olid tollal vahekorrad baptistide ja lasteristimist pooldajate vahel. Hiljem teravused vähenesid, leiti sillad vastastikuseks mõistmiseks ning ükskõiselt lähenemiseks. Kuid kas ei sündinud see baptistide siira ja püha veendumuse hinnaga?

b) <u>Baptisti kirjanduse</u>levus on üldiselt ulatunud ka teistele usukondadele ning isegi väljapoole usklikkonda. Võhma on küll baptisti kirjanduse panus viimasesse enne Esimest Maailmasõda.

Pärast baptistikoguduste iseseisvaks saamist oli vaja sõlmida tihedamaid sidemeid koguduste vahel. A.Johanson esitas 1896.aasta jaanuaris Haapsalu Baptisti Koguduse koguduseõhtunnis ettepaneku ajakirja välja andmiseks. Ta oli ise valmis seda toimetama, kui oleks 400 tellijat ning kui tellimishind aastas oleks 1 rubla. See oli ilus ning leidis pooldamist. Pole teada kas püütigi saada ajakirja ilmumisluba, kuid, arvestades tollaseaegset olukorda, poleks luba ikkagi saadud. See jõrel hakkas A.Petermann koostama käsikirjalisi ringkirju "Armas vend", mis pidi baptistikoguduste häälekandjat asendama. Ringkirjad saadeti kogudustele lugemiseks ning edasi saatmiseks. Mõnel pool tehti ringkirjadest endale ärakirju. Esimene perioodiline ringkiri "Armas vend" ilmus 1897.aastal. Samal aastal saadeti välja kokku neli ajakirja. "Armas vend" ilmus veel 1898.aastal, kuid puuduvad andmed selle edaspidise ilmumise kohta. Ainsas säilinud ringkirjas "Armas vend"

nr.3.1897.aastast on järgmised tööd: 1) Piiskop Jeremy Taylori kirjutis "Hõela hukkatus", 2) "Hiiumaalt". P. Kaupo kirjeldab Hiiumaa usutõõst, 3) A.Johanssoni "Mustlase seltsi ristiinimesed", kus räägib usklikest, kes käivad ühest kogudusest teise ja ei allu koguduse korrale ja 4) "Siioni laulja" 10 kõsku laulukoori liikmetele, mis koostatud üldüldise kristliku lauluseltsi eesteisuse liikmo jutlustaja R.Hijusi poolt.[1261].

1905.aasta augustis asutati "Lendlehtede Väljaandmise Selts". Traktaadimissjoni tööd oli enne korduvalt arutatud. Üksikud olid levitanud ennegi olemasolevaid traktaate. Nüüd oli kavatsus trükkida suuremal arvul kutsesisulisi lendlehti. Seltsi esimeheks valiti J.Mill, kirjatoimetajaks A.Petermann ning laekuriks E.Moring. Traktaate lasti trükkida nii kutsesisulisi kui ka lastele määratuid. Hiljem t traktaadi seltsi töö vaibus ning traktaate hakkas trükkima J.Pelsbergi ja A.Petermanni trükikoda.[1262].

Eriline tähtsus oli baptismi edustamisel ajakirjal "Teekäija". Ühenduse Keila konverentsil 20.mail 1903.aastal otsustati ajakirja väljaandmine ning valiti meljalikmeline toimetus, kuhu kuulusid M.von Glehn peatoimetajana, A. Petermann selle abina, W.von Oxküll ja A.Podin, viimased toetajateks. Kuna M.von Glehn enne väljaande ilmumist toimetusest lahkus, jäi peatoimetajaks A.Petermann, kuid et vaimulik ajakiri pidi lugeri kiriku konsistooriumi tsensuurist läbi käima, hakati ajakirja asemel välja andma 16-lehekülgelisi brošüüre "Teekäija". See ilmus alates 1904.aastast igas kuus ning kandis eri nimetusi, kus juures nimetuses esines ikka sõna "Teekäija". Esimene brošüür ("lendleht") 1904.aastal kandis nimetust "Teekäija marana korjamisel", teine "Teekäija Petselis", kolmas "Teekäija Jabboki koolme juures" jne. Väljaandest ilmus ka 1905.aastal 12 brošüüri. Iga brošüüri hind oli 6 kopikat, võeti ka aasta tellijaisi, mille hind oli 60 kopikat. Pärast 1905.aasta 15.okt.manifesti läks ajakirjade väljaandmine kergemaks ning "Teekäija" ilmus 1906.aastal ajakirjana A.Petermanni vastutaval toimetamisel ja väljaandmisel. Alates 1908.aastast kuni 1916.aastani ilmus ajakiri 24 numbrit aastas, 1916. aastal oli viimane number 21/22. Ajakiri trükiti Tallinnas J.Pelsbergi ja A.Petermanni trükikojas. Kõina konverentsil 8.juunil 1907.aastal oli arutusel "Teekäija" võtmine Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse või selleks asutada kavatsetava kirjandusseltsi kätte. Leiti siiski kasulikum olevat, kui ajakiri ka edaspidi ilmub A.Petermanni väljaandel.[1263].

1261. H. V.Dahl, Veerandaastatsajane teekäik, Teekäija,1929, lk.289 (edasp : Dahl,Veerandaastatsajane teekäik);Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat.Protokoll nr. 101, 6.jaan.1896.a.;"Armas vend",1897,nr.3;50 aastat apostlite radadel,lk.160-161 (P.Pasrelmann).

1262. Haapsalu Baptisti Koguduse protokolliraamat. Protokollid nr.162,14.aug.1905.a. ja 179,27.juuli 1908.a.

1263. Dahl,Veerandaastatsajane teekäik,lk.289-290; Petermann, Teekäija sündimine nr.1,lk.2;Antik,Eesti ajakirjandus 1766-1930; Eesti Ühenduse konverents Keinas Hiiumaal, Teekäija,1909,lk.119.

Kui brošüür - väljaanne trükiti 400-450 eksemplaris, siis ajakirja trükiti kohe rohkem,1908.aastal oli keskmine tiraaž 950 eksemplari.1912.aastast peale tõusis keskmine tiraaž 1000 eksemplarini. Ajakirja aastatellijaid oli siiski vähem, nimelt 1910.a. kuni 1914.aastani 600-700 aastas.1264.

Ajakirja tuumakamad tööd olid suures enamuses tõlked, seejuures tõlked parimatelt vaimulikelt kirjanikelt. Enne maailmasõda ilmus rohkesti C.H.Spurgeoni töid, nendest mõned pikemad, nagu "Hingedevõitja" ja "Ainult üks küünal", trükiti päris eriraamatuna. Ilmus ka F.B.Meyeri, D.L.Moody, R.A.Torrey j.t. töid. Algupärastest avaldas sisurikkamaid ja kirikuajaloolisi töid Jüri Mill. Väärtuslikke andmeid pakkusid Eesti baptismi 25-aastast juubelit tähistavad ajaloolised ülevaated aastatel 1909-1910, mis hiljem ilmusid raamatuna "Eesti Baptisti koguduste ajaloolik album" (1911). Pühapäevakoolile oli pühendatud rohkesti tähelepanu. Juba 1905.aasta brošüüridest hakkasid ilmuma pühapäevakooli kirjakohtade seletused, mis jätkusid ajakirjas kuni 1914.aasta lõpuni. Valgustati tihti lastetöö tähtsust ja tõhusise. Alates 1909.aastast leiame ajakirjas välismisjonit tutvustavaid artikleid, seda eriti H.Tuttari sulest. 1908.aasta lõpust kuni 1919.aasta kevadeni töi ajakiri reeglikohaselt igas numbris ühe laulunoodi, mis hiljem ilmusid trükist noodikogudena. Suure osa oma mahust pühendas "Teekäija" reisikirjadele ja koguduste töö ülevaadetele. Rohkesti avaldati lühemaid või pikemaid kirjeldusi suuremates koosolekutest, laulu- ja mängukoridest ning armastussõõmaagadest. Nagu sellest selgub, peeti tollal väga laialdaselt neid pidusid ja sõõmaagu. Tihti leiame kurtmisi annetuste vähesusest ja raha puudumisest misjonitöõks.1265.

"Teekäija" esimestel aastatel oli ajakiri tublisti baptisto-tsentrilime ning võis seesugusena lasteristimist pooldavas usklikkonnas nõrdimust tekitada. Kuid aastate pärast, eriti Esimese maailmasõja puhkemisel, on ajkiri oma õpetuslikus suuna poolest muutunud üldvaimulikuks ja õpetuslikusimustes neutraalsemaks, nii et Kolga-Jaani kirikuõpetaja Villem Reiman võis"Eesti Kirjanduse Seltsis" otse kantud 1915.aasta kirjanduse ülevaates ajakirja "Teekäija" iseloomustada: "Spetsiifilime baptismuse omane jäänõnde küsimuste taha varju. Sagedasti ei tule lugedes meeldegi, et sa terava agressiivse usulahu lehte loed. Ka poleemika Ev.Lutheruse kirikuga astub tahapoole."1266. Ei tea, kas baptistidel tuleb seda võtta tunnustusena või etteheitena loloiduses.

1911.aasta mais ilmus ajakiri "Elu kevade. Kristlik kuu[illegible] kiri noortele" proovinumber. Järjekindlalt hakkas ajakiri ilmuma sama aasta juulist ning tuli sellel aastal 6

1264. Dahl, Veerandsajandajane teekäik,lk.294;Kaups,Reisu muljed,lk.141.

1265. Dahl, Veerandsajandajane teekäik,lk.290-292;Reiman, 1915.aasta kirjanduse ülevaade,lk.58-59.

1266. Reiman, 1915.aasta kirjanduse ülevaade,lk.59.

numbrit, järgmistel aastatel ilmusid 12 numbrit aastas. Ajakirja eesmärk oli tahtmine midagi teha noorte heaks, p pakkuda oma koguduse (Pärnu) noortele ülestõstvat lugemisvara ning tutvustada välismaa (eeskätt Soome) usklikknoorte tegevust, et sellega ühutada järeletegmist Eesti baptistikoguduste tõusva põlvkonna seas. Mis üritusse eeskujusse puutub, siis siin meenutab H.Tuttar: "Minu hinge sütitamid meie esimese Baptistide kirjaniku Ed.Magnus Jacobsoni 'Sioni sõnumetoojad lehed'". Ajakiri "Elu kevade" ilmus H.Tuttari väljaandel 1914.aasta lõpuni.[1267].

Vaimuliku raamatute kirjastamine on üks osa koguduse kirjandusmisjonist. Juba sajandi algusest peale otsiti võimalusi pühendada sellele misjonihaarule suuremat tähelepanu, kuid ka siin jõudi seisma ületamatu vaimuliku tsensuuri tõkke taha. Pärast 1905.aasta revolutsiooni, kui tulid vabamad kirjastusolud, arutati kirjastusküsimust korduvalt. Asja ülesvõtjaks oli ikka A.Tetermann. Viimaks jõuti niikaugele, et otsustati soetada endale trükikoda ning 1907. aastal asutati "J.Pelsbergi ja A.Tetermanni trükikoda". Ajakiri "Teekäija" trükiti uues trükikojas. Mitmete ajakirjas ilmuvate pikemate kirjutiste ladu esialgu sõilitati ning teosed anti hiljem välja raamatuna. Tollal ilmusid mitmed väärtuslikud raamatud, neist võiks nimetada mõndagi: C.H.Spurgeoni "Hingedevõitja" (1909.a.), sama autori "Ainult üks küünal" (1910.a.), H.Tuttari "Piibli käsiraamat" (1909.a.), "Eesti Baptisti Koguduste ajaloolik album" (1911.a.), mitmeid noodiraamatuid ning muid vaimulikke ja ruhenduslikke trükiseid.[1268].

Trükikoja ärrandamine tõusis päevakorda 1912.aastal. Omanikud pakkusid seda Tallinna 1 Baptisti Kogudusele sama aasta 26.augustil ja 30.septembril, kuid raha puudumisel jäi trükikoda kogudusele ostmata. Siis müüsid J.Pelsberg ja A.Tetermann selle 1913.aasta suvel kellelegi Kurub. Sellel aastal kandis trükikoda veel nimetust "J.Pelsbergi ja A.Tetermanni trükikoda". Kuna uus omanik ei omanud trükikoja avamise õigust, läks see 1914.aastal R.Krautile, kes nimetas selle "Ühiselu" trükikojaks. Trükikoja võõrandamise põhjuseks oli kapitali vähesus, mis ei lubanud äritust edasi pidada, ning J.Pelsbergi lahkumine Eestist.[1269].

Ajajärk enne Esimest maailmasõda oli baptisti kirjandusmisjoni esimene õitseaeg. Müüd ilmusid mitmed teosed, mis oma tähtsust ka edaspidi ei kaotanud, seda mitte ainult baptisti ringkonnas, vaid saasuti teiste vabakirikute liikmete seas. Kuid Eesti üldisel kirjanduslikul taustal jäid need vähevääruslikeks ning neid ei arvestatud, seda nende tendentsi kui ka keelelise puudulikkuse pärast. Erandiks oli Pelsbergi ja Tetermanni poolt 1911.a. välja antud "Uus Testament", mis oli tollal kõige väiksem formaadilt ning leidis mitme usuringkonna kuulutajate poolt taskuskantavuse tõttu hea vastuvõtu.

1267. Tuttar, Ajaloolisi piirdeid Pärnus Baptisti Kg uduse noorsootöösr; Antik, Eesti ajakirjandus, 1766-1930; H.Tuttari kiri autorile 1924.a.

1268. Andreas Teterman,lk.81 (J.Pelsberg); 50 aastat apostlite radadel,lk.165 (P.Passelmann).

c) Eesti baptismi laulumisjon omandas tollal juba vähe suurema kaalu.

Selpool vaatlesime vennaste koguduse suurt osatähtsust koorilaulu levitamisel Eesti talupoegade keskele. Kui XIX sajandi keskpaiku oli vähenenud vennaste koguduse enda osa, vähenes ka tema laulumisjoni tähtsus. Samaks ajaks oli koorilaul tulnud ka kirikusse ning oli mõnel pool saavutanud arvestatava kunstilise taseme. Ent kirikukoorid koosnesid peamiselt uskmatutest lauljatest ning sellepärast tauniti neid usus elavamate vennastekoguduse liikmete poolt. Pärast Lõunemaa ärkamise puhkemist leidis eitav suhtumine koorilaulu usklikrahva keskel veel kaua aega. Kui tekkis priikogudus, oli koorilaulu vastane vaade kujunenud üheks õpetuspunktiks. Sellele lähedane seisukoht valitses ka hiljem organiseeritud baptistikogudustes. See polnud ainult mingi priikogudualik igand, vaid usklikkonnas levinud vaade. Oli vaid üksikuid, kes hindasid tõsiselt koorilaulu tähtsust koguduses. Üks nendest oli Andres Tetermann. Tema algatusel asutati esimesed laulukoorid baptistikogudustes: Pärnus ja Tallinnas 1884.aastal, Haapsalus 1886.aastal ning Kärdlas 1887.aastal. Neid koore A.Tetermann organiseeris ja kõik ise juhatamas. Need koorid aga ei olnud püsivad. Kohapealsete innustunud lauluentusiastide ja võimekate lauljate puudumine ning koguduse enamiku leige või isegi tauniv suhtumine kooritõõsse suigutas pea igal pool laulukoorid, või esinesid siis lauljad juhuslikult, üksnes suurte pühade ja aastapäevade puhul. Koguduste aastaaruannetes on laulukoore märgitud alates 1904. aastast. Sellal aastal oli antud 8 koori 80 lauljaga, s.o. keskmiselt igas kooris 10 liiget. 1905.aastal oli 11 koori 106 lauljaga. Kõige rohkem koore oli 1911.aastal - 20 koori 211 lauljaga. 1914.aastal oli 24 koguduse kohta 14 koori 295 lauljaga, s.o.keskmiselt igas kooris 21 lauljat. See tõendab, et pikapeale oli koorilaul kogudustes võitnud tunnustuse.[1270]

Esimesed koorilaulud võeti Saksamaalt saadud ajakirja "Sängerbundi" noodilisasandest "Sängergrussist". 1886.aastal hakkas ilmuma J.Klasmanni sitmeandeline noodikogu "Laulud Talle kiituseks". 1886.aastal andis Ed.M.Jakobson Riias välja "Rõõmsad Evangeeliumi laulud", mille laulud olid Ed.M. Jakobsoni poolt saksa keelest tõlgitud, nimetatud noodikogu ilmus Anton Kasuetsa andmeil veel 1888.aastal Ed.M.Jakobsoni, A.Gienemanni ja A.Tetermanni väljaandel. Samad "Rõõmsad Evangeeliumi laulud" ilmusid veel kord A.Gienemanni kulul 1903.aastal Tallinnas. Viimases trükis (I ja II anne) oli 48 laulu. 1890.aastal hakkas annete viisi ilmuma suurt poolehoidu võitnud ning ka baptistikogudustes levinud A.Gienemanni "Rahu rasan".

1269. Tallinna I Baptisti Koguduse protokolliraamat.Protokollid 26.aug. ja 30.sept.1912.a.; A.T./etermann/.Trükikoja kasud, Teekäija, 1913.lk.231-233;Teekäija,1914, lk.320.

1270. 50 aastat apostliste radadel,lk.152-153 (Ed.Lepp); Eesti Baptisti Koguduste Ühenduse aastaaruanded 1904.-1914.aastate kohta.

1900.aastal andis A.Tetermann välja noodikogu "Siioni laulja" I ande. Selle ande teine trükk ilmus 1904.aastal samuti Tallinnas. Teine anne tuli 1904.aastal ja kolmas 1907.aastal - kõik Tallinnas. Kokku oli noodikogus 148 laulu. Sellele järgnes "Teekäija kändle hääled". Neljahäälega vaimulikud laulud segakooridele. Kirjapannud ja välja annud A.Tetermann" Siioni anne ilmus 1905.aastal, teine - 1906., kolmas - 1908. ja neljas 1912.aastal. Kaks viimast annet trükiti "J.Pelsbergi ja A.Tetermanni" trükikojas. Kokku oli selles noodikogus 201 laulu. Seejärel andis A.Tetermann 1914.aastal välja "Siioni Teekäija Evangeeliumi laulud" III ande. See noodikogu on tegelikult 1903.aastal ilmunud "Kõõmsad Evangeeliumi laulude" III anne. Raamat on trükitud samuti "J.Pelsbergi ja A.Tetermanni" trükikojas ning sisaldab 58 laulu. Peale selle on A.Tetermann koos A.Siemsmanniga välja andnud "Kõõmsad evangeeliumi laulud ühes gitarri kaaskälaga". Kokku on sellega kirjastatud baptistide A.Tetermanni ja Ed.M.Jelmboni poolt 447 eri laulu noodid. Peale selle ilmus 1910.aastal J.Pelsbergi ja A.Tetermanni toimetusel "Laste laulud nootidega". Selle raamatu väljaandmiseks oli baptisti pühapäevakooliõpetajate konverentsil 1909.aastal valitud komitee koosseisus A.Tetermann, J.Pelsberg, H.Oidermann ja A.Kadastik.1271.

Nelinimetatud noodiraamatute laulud olid mõeldud selkäige laulukooridele, kuid enamik neist lauludest said samuti koguduselauludeks. Kõõmsad kerged viisid ning lihtsad rahvalikud sõnad tegid need südamelähedasteks päästetud hulkadele, oli see palvemajades, talukoos lekutes või tõõ juures. Lauludekogu (ilma nootita)"Siioni teekäija Evangeeliumi laulud" ilmus 1908.aastal trükist. Teine trükk, koos lauluraamatuga "Laulud Talle kiituseks", ilmus vast 1921.aastal.

Sellega jõudis koos Lõõnemaa Erkamisega Eesti usklikkonda uus lauluvara, mis oma meloodialt ja taktilt erines seni kirikutes ja vennastekoguduse palvemajades tarvitusel olevast. Rooma katoliku kiriku liturgilisest koorilaulust oli arenenud protestantlike kirikute rahvakeelne kogudus laul, mille loojateks olid olnud XVI - XVIII sajandi kirikliikud heliloojad, teiste seas ka krahv N.L.von Zinzendorf. See kerge ja ülev koraal oli seni olnud ainsaks vaimulikuks lauluvaraks eestlasele. Samal ajal oli väliseaal, eriti vabakirikutes, mõnel määral tarvitusele võetud mažoorne koguduselaul, mis põhjanes rahvaviisidel. Sarnased laulud jõudsid Eestisse juba enne Erkamisaega. Jaan Jung andis 1871.aastal välja usulise koolihäle määratud laulude noodikogu "Laulud kolme hääega". Seda noodikogu arvustati C.R. Jakobsoni pooldaja Palmse vallakooli õpetaja Joosep Rozoldi poolt "Eesti Postimehes" (17.XI 1871.nr.46) järgnisalt:... et kallis Jumala sõna ilmaliku tralli alla on pandud, kuhu ta sugugi ei sünni. Need sobivad ainult baptistidele, mormoonidele ja muudele lahkusulistele, kes ilmaliku sõnu patuks arvavad". Retsensendi väitel olla need viisid võetud peamiselt Saksa baptisti J.G.Onckeni lauluraamatust, mille peale Jaan Jung vastas, et ta ei tunnegi Onckenit.1272.

1271. Andres Tetermann,lk.67-68(K.Kaups);Kasemets,Eesti Muusika arendamislugu,lk.166,308,311;Pühapäevakooli õpetajate konverents,Teekäija,1910,lk.19.

Eestisse jõudis uus lauluvara kõige pealt Rootsimaalt tulnud usukuulutajate L.J.Österblomi ja Th.E.Töreni kaudu, kes neid tutvustasid Vormsi ja Noarootsi rootslasile. Viimastelt jõudsid need laulud tõlgete kaudu eestlaste koskele ning oma uudsete viisidega haarasid ärganuid. Uus rütm ja kiire tempo mõjusid sugereerivalt ning sõbisid teadvusse nagu ainuke võimalik põhjastetud rahva laul. Muide esimeste seas, kes neid laule Eestisse tõi, nimelt Ira D.Sankey laule, oli Dr.F.W.Baedecker. A. Tetermanni, Ed.M.Jakobsoni ning ka J.Klaasmanni kaudu saadud lauluvara polnud üksi Rootsimaa põritoluga, vaid seal oli rohkesti Saksamaa baptistide laule, kuid eriti rohkesti inglismeelse rahva vaimulikke laule, nende seas mitmed Ira D.Sankey laulud. Võib olla oli mõni üksik ka d insete helilooja loodud. Laule oli enamikus tõlkinud A. Tetermann, kuid mitte ka vähe oma luuletusi sobitanud väljast saadud viisidele.[1273]

Nainitud laulud said kogu Eesti usklikkonna ühisvareks. Neid laulsid oma koosolekutel mitte ainult baptistid, vaid sanuti priilased, neid on aegade jooksul lauldud vennastekogudustes ja kirikuusklike seas, ning paljudes väikestes ususeltsides. Luuterlane J.Klaasmann ja baptist A. Tetermann töötasid laulupõllul käsikäes. Mitmed A.Tetermanni loodud laulusõnad on laulureamatus "Laulud Talle Kiituseks" ning mõlemate laulukogud levisid koos. Selles näeme baptisti laulumisjoni mõju kogu Eesti usklikkonnale.

"Siioni teekäija Evangeeliumi laulud", samuti nagu ka "Laulud Talle Kiituseks", jäid ilma usklikkonna lauluvaraks ning pole andmeid, et need oleksid tarvitamist leidnud ilmaliku rahva keskel. Vahest et mõni kasutas nendest 3/4 taktilisi lauluviise uute tantsulaulude seadmiseks, mille kohta on andmeid.[1274] Ent nendel vaimulikel lauludel on eesti kultuurile siiski kaudne mõju. Usklike perekondades, kus olid tarvitusel need laulud, lauldi suhteliselt rohkesti ning tekkis muusikaalane õhkkond, mis haaras nooremaid perekonnaliikmeid - lapsi. Kui nüüd viimased küll oma elus põhjastetaadvust ei omandanud ning aegade jooksul kodus ja pühapäevakoolis omandatud usuliste mõjutuste kaotasid, jäi neile siiski sealt omandatud muusikaalsus ning lauluoskus, mida kasutasid edaspidi. Seepärast on usklike perekondadest võrsunud mitmedki Eesti nimekamad muusika- ja laulutegelased. Nentisime üksikute koguduste vaatlusel, et mitmel baptistikogudusel olid küllaltki head laulukoorid ning et need koorid andsid vahel avalikke kontserte. Ka selle tõel jõudis baptisti evangeelne laulumisjon hulkadesse.

d) Vastuvaidlematult tähtsaim eelmistest oli <u>baptisti usuline misjoni</u> osa eesti rahvale. Vaatlesime baptismi arengut Eestis kolmekümne aasta jooksul. Selle aja vältel oli

---

1273. Rudolf Põldmäe, Ühest C.R.Jakobsoni alustatud polemikast, Kirjamehed mitmes mõõdus, Tallinn, 1973. lk. 162.
1273. Andres Tetermann, lk. 62 (K. Kaups).
1274. Heino Mannap, Muusika eesti perekonnas ja rahvakoolis, Tallinn, lk. 33-34.

baptisti usuline tegevus haaranud suuri hulki. Kui esimeste ristimiste ajal 1884.aastal ristiti Haapsalus,Tallinnas ja Pärnus umbes 30 inimest, kes asutasid esimesed baptistikogudused Eestis, siis 70 aasta pärast oli 1914.aasta lõpuks Eestis baptiste 3332 inimest. Need 3332 olid Eesti baptismi algsegadel visatud ususeemne otseme vili.Need olid baptistimisjoni tegevusel omandanud pöördeteadvuse, ise olid nad kõik misjonärid ning avaldasid usulist mõju oma ümbruskonnale. See tung evangeelset sõnumit levitada oligi olnud kinnetiline jõud,mis avaldas pidevat usulist toimet ning oli toonud koguduse ridadesse üle 3300 inimese.

Eesti baptism ei ole ennast kunagi sulgenud isoleeritud teitadelli, vaid on näinud just evangeliseerivas tegevuses oma eesmärktsusega ülesannet. Eesti baptism ei ole sammunud hariduse ja kultuurilise eluvalduste eitamise teed. Kirjandus, laul, muusika on olnud just vahendeiks misjonitöö tõhustamisel.

Oma tegevuse algusaks on baptism seadnud piiblipõetusel põhjeneva uussünni nõude ning on püüdnud kogudusi koostada ainult inimestest, kes on kogenud tõelikku uussündi. "Baptistid" tähendab "ristijad" ning baptistide kogudusse ei võeta kedagi, kes pole oma usu peale ristitud. See ei tähenda aga, et baptistid peaksid usklike ristimist oma õpetuses kõige tähtsamaks. "Teekäija" esimesel järjekindla ilmumise aastal (1906) töi A.Petermann ajakirjas Hõfsi järgi programmilise kirjutise "Baptistid ja nende ristimine". Sellest järgnine väljavõte: "Baptistid ei nimetanud endid alguses mitte ise niimoodi.Tõenäoliselt on see nimi nende vastaste leitud ja sõimuks tarvitatud. Meie ei hõbene sellest nimest mitte, aga meie ei tahaks seda siiski mitte ülelõigselt, sest see näitab siis,kui peaksime meie ristimist kõige tähtsamaks.See ei ole omati mitte nii. Hoopis selle vastu ei arva meie ristimist mitte nii tähtsaks,kui mitmed teised,kes ristiinimese nime kannavad ja tõendavad,et ristitav ristimise läbi uuesti sünnib".[1275].

Eesti baptism on oma tekkelt heterogeenne - seetõttu on see oma koostiselt ebaühtlane ning selles esinevad ja on lubatud mitmesugused erivaated. Ortodoksbaptistide kõrval esinevad usulii umises rahulikult allianssmõttelised,kelle südametunnistus valu ei tee osasaamiste puhul ristimatutega. Kainete tundeusku taumijatega võivad koos tõstada tundeelamuste otsijad armulapsed või vaimuristimist ja keeli taotlejad.[1276]. Koguduseliikmete seas puudub ühtlane seisukoht muidu nii kardinaalses küsimuses kui predestinatsioon või siis eshatoloogilistes süsteemides.See baptismis valitsev suhteline vaadete vabadus on alguseks eri seisukohal asujate ühendamiseks ühises institutsioonis - baptisti vabakirikus.

Baptismi alustamisel Eestis legaliseeriti see kohe ning anti liikumisele kindel väljakujunenud koguduslik korraldus,mis tugevdas usulii umise jõudu,andis sellele eelised,mis puudusid teistel vähemkorraldatud usuvooludel, ning tõstis baptismi Eestis maailmaasja alguseks usulii umiste ettetoas nii liikmete arvu kui ka tõsivõime poolest.

1275. Hõfsi järgi, Baptistid ja nende ristimine, Teekäija, 1906,nr.7,lk.5.

1276. K.Kaups, Vaimulik tasapind meie koguduste ühenduses, Teekäija, 1925,lk.221-223.

II osa (VIII peatükk)
SISUKORD

[xxx]
1. Historiograafia —— lk 1
2. Maailma poliitiline pilt —— lk 4
3. Poliitilised ja maailmavaatelised nihked Eestis —— lk 7
4. Usuline olukord maailmas —— lk 27
1. LÄÄNEMAA ÄRKAMINE
1. Ärkamiste puhkemine —— lk 50
2. Ärkamine tungib edasi —— lk 65
3. Ärkamisliikumise iseloomustusi —— lk 93
2. PRIIKOGUDUSLIKU USULIIKUMISE ALGUS JA ARENG
1. Priikogudusliku usuliikumise algus —— lk 109
2. Üksikute priikoguduste vaatlemine —— lk 111
3. Priikoguduse õpetuste ja usukommete omapära —— lk 152
3. VENNASTEKOGUDUS UUTEL TÖÖRADADEL
1. Vennastekogudus pärast ärkamisaegu —— lk 156
2. Usutöö üksikutes kogudustes —— lk 171
3. Uusi töökorraldusi Tallinnas —— lk 209
4. Tolleaegse vennastekoguduse omapära ja missioon —— lk 214
4. BAPTISM KUI ESIMENE LEGAALNE VABAKIRIK EESTIS lk 221
1. Baptism varasematel aegadel —— lk 222
2. Baptistikogudused Eestis —— lk 235
a) Läänemaa —— lk 236
b) Baptism Hiiumaal —— lk 260
c) Tallinna baptistikogudused —— lk 280
d) Harjumaa —— lk 321
e) Virumaa —— lk 340
f) Saaremaa —— lk 350
[g)] Pärnumaa —— lk 350
h) Tartumaa —— lk 360
i) väljaspool Eestit —— lk 366
j) Baptismi levik —— lk 370
k) Eesti Baptistikoguduste Ühendus —— lk 373
3. Baptismi osa Eesti kultuurielus —— lk 376